Bosna i Hercegovina
Federacija Bosne i Hercegovine
Vlada Federacije BiH

Radna verzija

STRATEGIJA RAZVOJA FEDERACIJE BiH

2010. – 2020.

Federalni zavod za programiranje razvoja

Sarajevo, 2010. godine

„Ekonomski institut“ d.d. Tuzla

SADRŽAJ

UVOD 5

I. DOSTIGNUTI NIVO RAZVOJA - ANALIZA SADAŠNJEG STANJA 8

1. DUGOROČNI PROBLEMI BiH i FBiH – (NE)ODRŽIVOST EKONOMSKOG RASTA I UGROŽENOST KONVERGENCIJE PREMA EU 8
2. INVESTICIJE 11
3. PRIVATIZACIJA 13
4. ZAPOŠLJAVANJE 15
5. PLAĆE 18
6. FISKALNA POLITIKA, BUDŽET I JAVNI RASHODI 19
7. MONETARNO - KREDITNA POLITIKA 22
8. TRŽIŠTE I CIJENE 23
9. EKONOMSKI ODNOSI S INOSTRANSTVOM 24
   - 9.1. Robna razmjena 24
   - 9.2. Direktna strana ulaganja (FDI) 27
   - 9.3. Građevinski radovi u inozemstvu 29
   - 9.4. Javni dug 29
10. PRIVREDNE DJELATNOSTI 30
    - 10.1. Industrija 30
    - 10.2. Energetika 36
    - 10.3. Razvoj, poduzetništvo i obrt 37
    - 10.4. Poljoprivreda 38
    - 10.5. Vodoprivreda 42
    - 10.6. Šumarstvo 44
    - 10.7. Građevinarstvo 46
    - 10.8. Prostorno uređenje 47
    - 10.9. Promet i komunikacije 48
    - 10.10. Trgovina 51
    - 10.11. Okoliš 52
    - 10.12. Turizam 54
11. VANPRIVREDA 54
    - 11.1. Obrazovanje i nauka 54
    - 11.2. Zdravstvena zaštita 60
    - 11.3. Socijalna i dječija zaštita 63
    - 11.4. Penzijsko i invalidsko osiguranje 64
    - 11.5. Boračko invalidska zaštita 65
    - 11.6. Kultura i sport 66
    - 11.7. Raseljene osobe i izbjeglice 67

II. FAKTORI RAZVOJA 69

1. PRIRODNI RESURSI 69
   - 1.1. Voda i hidropotencijal 70
   - 1.1.1. Hidrografske karakteristike 70
   - 1.1.2. Klimatske karakteristike 71
   - 1.1.3. Površinske vode 72
   - 1.1.4. Prirodna jezera i močvarna područja 72

1.1.5. Podzemne vode 72
1.1.6. Promet na vodama 74
1.1.7. Ribarstvo i ribnjičarstvo 74
1.1.8. Hidropotencijal 75
1.2. Šume 76
1.3. Poljoprivredno zemljište 79
1.4. Rudna bogatstva 81
2. STANOVNIŠTVO (RADNA SNAGA) 83
3. KAPITAL 87
4. NAUKA I TEHNOLOŠKI RAZVOJ 88

III. STANJE OKRUŽENJA U KOJEM POSLUJE PRIVREDA I VANPRIVREDA U FBIH 90

1. MAKRO I MIKRO OKRUŽENJE 90
2. PRAVNO OKRUŽENJE 93
3. POLITIČKO OKRUŽENJE 94
4. POSLOVNO OKRUŽENJE 95
5. SOCIJALNO OKRUŽENJE 99

IV. VIZIJA I STRATEŠKI CILJEVI RAZVOJA 102

1. VIZIJA RAZVOJA FEDERACIJE BIH 102
2. OKVIRNI I PRIORITETNI CILJEVI RAZVOJA FEDERACIJE BIH 103
3. MOGUĆI SCENARIJI RAZVOJA FEDERACIJE BIH 2010. - 2020. 118
4. UNAPREĐENJE MAKROEKONOMSKOG OKVIRA I VARIJABLE ZA OSTVARENJE STRATEGIJE 121
4.1. Makroekonomski izazovi za ostvarenje Strategije 121
4.2. Investicije 122
4.2.1. Očekivana ulaganja po sektorima 122
4.2.2. Naznake o izvorima finansiranja 124
4.3. Privatizacija 126
4.4. Zapošljavanje 129
4.4.1. Kompleksnost pristupa 129
4.4.2. Europska strategija zapošljavanja 129
4.4.3. Ciljne skupine strategije 130
4.4.4. Okvirni strateški ciljevi 132
4.5. Fiskalna politika 135
4.6. Monetarno - kreditna politika 138

V. SEKTORSKE STRATEGIJE 140

1. INDUSTRIJA 140
2. ENERGETIKA 187
3. PROMET I KOMUNIKACIJE 224
4. RAZVOJ PODUZETNIŠTVA I OBRTA 239
5. POLJOPRIVREDA 247
6. VODOPRIVREDA 253
7. ŠUMARSTVO I LOV 264
8. PROSTORNO UREĐENJE 268
9. TRGOVINA 270
10. OKOLIŠ 281
11. TURIZAM 299

12. VANPRIVREDA 315
12.1. Obrazovanje 315
12.2. Zdravstvo 335
12.3. Socijalna i dječija zaštita 341
12.4. Penzijsko i invalidsko osiguranje 349
12.5. Boračko invalidska zaštita 357
12.6. Pravda 362
12.7. Kultura i sport 365
12.8. Raseljene osobe i izbjeglice 376

VI. PROCJENA OSNOVNIH MAKROEKONOMSKIH INDIKATORA I RASPODJELA GDP-a 377

Prilog:

AKCIONI PLANOVI ZA IMPLEMENTACIJU

UVOD

Na 116. sjednici Vlade Federacije BiH održanoj 09.09.2009. godine Vlada Federacije BiH je usvojila projektni zadatak za izradu i donošenje Strategije razvoja Federacije BiH za period 2010.-2020. godine.
Ovaj dokument predstavlja usaglašavanje dinamike i zadataka koji će proizaći nakon što bude usvojena Strategija razvoja BiH.
Prema prihvaćenoj dinamici, Vlada FBiH bi konačan tekst Strategije razvoja FBiH trebala dostaviti Parlamentu FBiH do 30.9.2010. godine.

Dokument Strategija razvoja Federacije BiH za period 2010.–2020. godina podijeljen je u slijedeća poglavlja:

1) Dostignuti nivo razvoja (situaciona analiza) obrađuje dostignuti nivo razvoja u područjima: investicija, privatizacije, zapošljavanja, plaća, fiskalne politike, budžeta i javnih rashoda, monetarno-kreditne politike, tržišta i cijena, ekonomskih odnosa sa inozemstvom, dostignuti nivo razvoja po oblastima i granama privrede (industrija, energetika, razvoj, poduzetništvo i obrt, poljoprivreda, vodoprivreda i šumarstvo, prostorno uređenje, promet i komunikacije, trgovina, okoliš i turizam),dostignuti nivo razvoja po oblastima vanprivrednih djelatnosti (obrazovanje i nauka, kultura i sport, zdravstvena zaštita, socijalna i dječija zaštita, raseljene osobe i izbjeglice, penzijsko i invalidsko osiguranje, boračko invalidska zaštita), regionalni razvoj i ostvareni bruto domaći proizvod.

2) Faktori razvoja Federacije BiH, u kojem se tretiraju relevantni faktori koji mogu predstavljati oslonac i pokretač budućeg razvoja. Razrađene su vrste, ekonomske vrijednosti i realne mogućnosti njihove upotrebe i to: prirodni resursi (zemljište, šume, hidropotencijal, rudna bogatstva i dr.); demografski faktor kao ključni faktor za mobilizaciju razvoja, kadrovi koji predstavljaju ključni resurs razvoja, raspoloživi kapital, nauka i tehnološki razvoj.

3) Stanje okruženja u kojem posluju privreda i vanprivreda u Federaciji BiH u kome je akcentirano makro i mikro okruženje, pravno, političko, poslovno i socijalno okruženje u kojima posluje privreda i vanprivreda FBiH.

4) Vizija i strateški ciljevi razvoja Federacije BiH predočavaju i promoviraju osnovne vrijednosti i dostignuća koja se žele postići strategijom razvoja u periodu 2010.-2020. godina. Temelje se na evropskom putu razvoja i osnovnim nalazima situacione analize u FBiH, pri čemu se koristi metodologija ***susretnog planiranja***, koja podrazumjeva određivanje razvojnih ciljeva, kako na osnovu već usvojenih strateških (srednjoročnih i dugoročnih) dokumenata na razini Federacije BiH (pojedinačnih federalnih sektorskih strategija, strategije zapošljavanja i dr.) tako i na osnovu strateških dokumenata na razini Bosne i Hercegovine. Za dostizanje željenog stanja, koje je opisano u viziji, identifikovani su i formulisani okvirni strateški ciljevi razvoja koji pružaju jasan odgovor na pitanje šta Federacija BiH želi i može postići u svom razvoju u pravcu optimiziranja rasta materijalne proizvodnje (nacionalnog dohotka) i životnog standarda stanovništva, te posebni prateći ciljevi razvoja koji su u funkciji realizacije općeg razvoja. Kao okvirni strateški ciljevi definirani su: (1) Stabilni makroekonomski okvir, (2) konkurentnost i output, (3) Javni sektor, (4) zaposlenost, (5) Održivi rast i razvoj, dok je šesti cilj (6) Socijalna uključivost poseban dokument donešen na nivou BiH kao „Strategija socijalnog uključivanja".

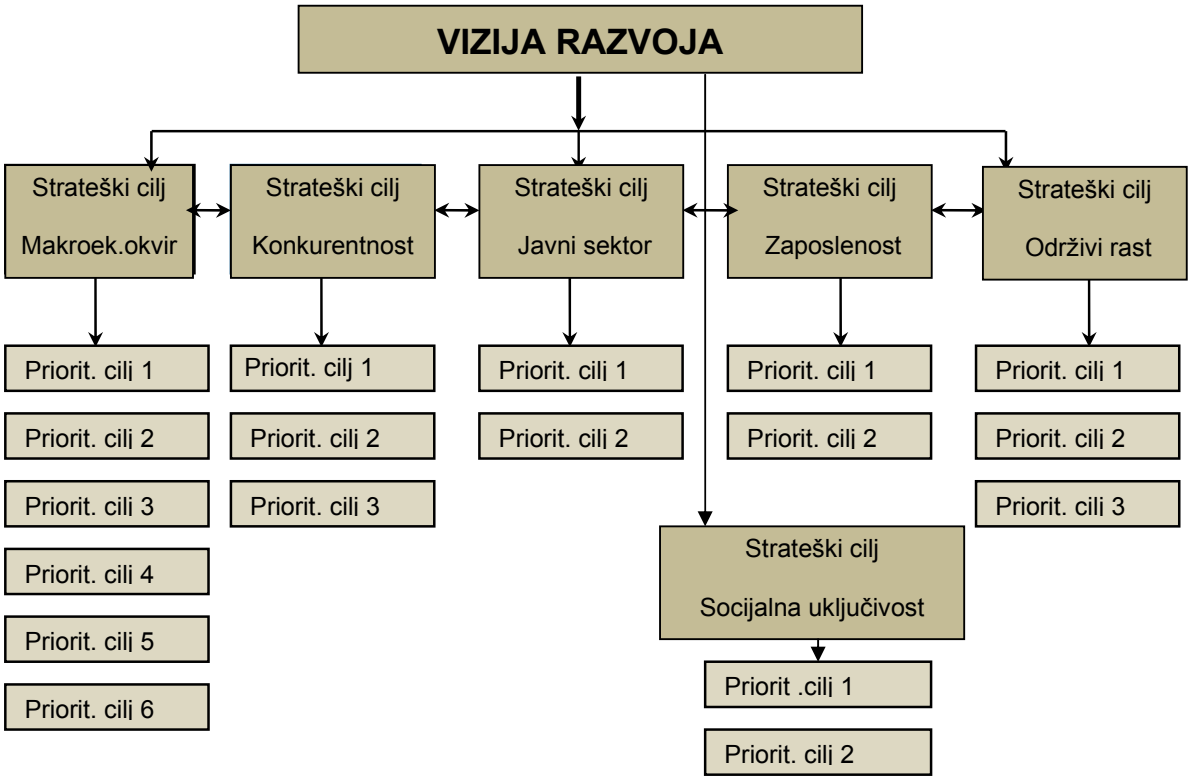

U metodologiji definiranja ciljeva, poštovan je princip da ciljevi budu: (1) specifični, jasno definirani; (b) mjerljivi; (c) izvedivi, realno ostvarljivi; (d) relevantni izjavi vizije; (e) vremenski određeni.

Strateški ciljevi su veoma globalni i predstavljaju odgovor na pitanje "šta želimo postići", uzimajući u obzir naše resurse. Prioritetni ciljevi su prioriteti koji vode ostvarenju strateških ciljeva i približavanju viziji. Za definiranje svakog od specifičnih ciljeva se identificiraju realne mjere koje je potrebno poduzeti da bi se ostvarili prioriteti razvoja u datom vremenskom okviru. Mjere omogućuju da ciljevi budu vremenski i financijski mjerljivi.

5) Sektorske strategije FBiH za period 2010.–2020. godina, u kojima se razvijaju strategije sektora, uglavnom temeljem već donesenih srednjoročnih ili dugoročnih strategija za pojedine sektore sa potrebnim investicijama i načinu njihovog finansiranja, politici i načinu privatizacije preostalog državnog kapitala, fiskalnoj i monetarno-kreditnoj politici, robnoj razmjeni s inozemstvom, stranim ulaganjima, ino dugu i dr.
6) U šestom dijelu se daju **procjene osnovnih makroekonomskih pokazatelja** budućeg razvoja Federacije BiH: rast bruto domaćeg proizvoda (GDP), fizički obim proizvodnje, prometa i usluga, stepen zaposlenosti, uvoz, izvoz, stopa investiranja, životni standard i dr.).
7) Kao prilog se daju **Akcioni planovi ministarstava i institucija BiH i Federacije BiH** kojim će biti podržana implementacija Strategije razvoja BiH, Strategije socijalnog uključivanja BiH i Strategije razvoja Federacije BiH 2010-2020. godine.

Strategija razvoja Federacije BiH za period 2010.–2020. godine, kompatibilna je sa *Strategijom razvoja BiH* i *Strategijom socijalnog uključivanja BiH za period 2008.–2013. godine*. U svojim najznačajnijim ciljevima i pravcima razvoja, Strategije BiH poslužile su kao

osnov za izradu Strategije razvoja Federacije BiH, prije svega onim na putu pridruživanja EU. Stoga se sasvim prirodnim čine kompatibilne razvojne politike kojim se pospješuju konkurentna ekonomija s održivim ekonomskim razvojem, s više radnih mjesta, većom društvenom skladnošću, s socijalnom uključivošću bh društva i s boljim očuvanjem okoliša. Kompatibilnost s strategijama na nivou BiH učvršćuje konsenzus u bh zajednici o nužnosti ekonomski efikasnog, okolinsko održivog i socijalno pravednog razvoja u interesu sadašnjih i budućih generacija. Otuda i postoji saglasnost po kojoj je *„u središtu konsenzusa uvažavanje triju dimenzija: okolinske, ekonomske i socijalne, koje se moraju promatrati s jednakim uvažavanjem u sklopu lokalnih, regionalnih i nacionalnih strategija održivog razvoja kao i međunarodnih sporazuma postignutih u okviru globalnog upravljanja radi postizanja održivog razvoja“* (Razvojna strategija BiH, str. 10).

Napominjemo, pri tome, da se i priprema ovog dokumenta, kao i u slučaju *Strategije razvoja BiH*, vršila u uslovima globalne ekonomske krize koja se negativno odrazila na zemlju sa neizvjesnošću njenog trajanja, dok se drugi dio izazova tiče implementacije prethodnih razvojnih dokumenata, rascjepkanosti zakonodavstva i nedostatka harmoniziranog pristupa od strane države, entiteta i kantona“, te na kraju, ali ne i na zadnjem mjestu, nedostatka pouzdanih statističkih izvora, posebno kada je u pitanju broj i struktura stanovništva.

Na pripremi ovog dokumenta pored resornih ministarstava značajan doprinos su dale domaće i strane stručne institucije (instituti, uredi), a Federalni zavod za programiranje razvoja bio je koordinator pripreme prema odluci Vlade FBiH. Kao konsultantska kuća, ključni doprinos konačnom izgledu i tekstu Strategije razvoja FBiH dao je „Ekonomski institut“ d.d.. Tuzla. Po donošenju Strategije razvoja FBiH 2010-2020. godine, podrazumijeva se donošenje neophodnih programa i planova na kraći rok, kao i Mjera tekuće ekonomske politike.

Usvajanje strategije predstavlja njenu političku potvrdu, čime postaje dio usvojene politike. Dugoročna i stabilana politička potpora i široka potpora relevantnih sudionika, ključne su pretpostavke njene uspješne provedbe.

I. DOSTIGNUTI NIVO RAZVOJA - ANALIZA SADAŠNJEG STANJA

1. DUGOROČNI PROBLEMI BiH i FBiH – (NE)ODRŽIVOST EKONOMSKOG RASTA I UGROŽENOST KONVERGENCIJE PREMA EU

U zadnjoj deceniji BiH ima stabilnu i dinamičnu putanju ekonomskog rasta, ali s obzirom na nisku startnu osnovu i upitnu održivost ekonomskog rasta, još uvijek nedovoljnu da se uskladi sa članicama EU, čak ni u razdoblju buduće tri generacije. Pogotovo što je ovakav „dinamičan rast" rezultat stranim donacijama i transferima iz inostranstva podržane ekonomije (*aid-driven economy*), a ne uspjeha u provođenju strukturalnih, institucionalnih i ekonomskih reformi. Prihodi od privatizacije, međunarodna ekonomska pomoć i doznake iz inostranstva su, dakle, doprinijeli relativno visokim predrecesijskom „dinamičnim rastom." Strana ulaganja su u predrecesijskom periodu imala neujednačeni trend rasta, sa izvjesnim opadanjem i nivoom koji je znatno ispod onih u zemljama u Regionu. U ukupnom postratnom razvoju, BiH se suočava sa krajnje nepovoljnim strukturalnim trendovima, i to s jedne strane otvaranjem problema nezaposlenosti, a s druge, smanjivanjem zaposlenosti, što je značajno umanjilo efekte „dinamičnog" ekonomskog rasta i makroekonomske stabilnosti u zemlji. Prisutna je velika neravnoteža vanjskog sektora, odnosno visok deficit u tekućem i trgovinskom računu platnog bilanansa. Javna potrošnja je visoka i iznosi cca 50 % visine GDP-a.

U predrecesijskom periodu ekonomski rast (od 2001.-2007. godine GDP je rastao s godišnjim prosjekom od nekih 6 %) je bio podržan snažnim rastom domaće potrošnje i investicija, koji su sa svoje strane bili finansirani snažnim rastom kreditiranja, doznakama dijaspore (procjene Centralne banke govore da se radi o iznosu oko 2 miljarde KM godišnje) i visokim cijenama metala na svjetskom tržištu. Rast je bio relativno uravnotežen između sektora. Npr., u predrecijskoj 2007. godini, rast je bio najsnažniji u finansijskom sektoru (19 %), ali takođe je bio stabilan u proizvodnji (14 %) i maloprodaji (10 %), dok su privatne investicije stajale na 21 % GDP-a.

Bez obzira na „dinamičnost", stopa ekonomskog rasta u predrecesijskom periodu nije bila dovoljna da se uskladi sa članicama EU, čak ni u razdoblju buduće tri radne genereacije: pri najvećoj stabilizacionoj stopi iz 2006. od 6,2 % i tadašnjoj stopi rasta u EU od 2,6 % BiH je trebalo 32 godine da zatvori jaz do 75 % prosjeka GDP-a EU-e.
S recesijom, čiji se prvi uticaji počinju osjećati od kraja 2007. i početka 2008. godine, dolazi do naglog pada izvoza i smanjenja inostranih novčanih priliva (koje su u prethodnim godinama činile 10-15 % raspoloživog dohotka, a u ovom vremenu pretrpjele pad od cca 9 %), i to uporedo sa podizanjem bankarskih kamatnih stopa i time destimuliranih investicija i potrošnje trajnih potrošačkih dobara.
Scenarij ispoljavanja recesije u F BiH se u najkraćem ispoljava na slijedeći način:[1] pad industrijske proizvodnje (11,6 %), pad vrijednosti građevinskih radova (16,4 %), pad maloprodaje (10 %) i zaposlenosti (0,5 %), te povećanje nezaposlenosti (za 4,7 %), s jedne

[1] Izvori: *Bosna i Hercegovina: ekonomski trendovi januar - septembar 2009*, Direkcija za ekonomsko planiranje pri Vijeću ministara BiH, Sarajevo, decembar 2009.; *Makroekonomski pokazatelji po kantonima za 2009*, Federalni zavod za programiranje razvoja.

strane, drastično reducira raspoloživi dohodak i smanjuje domaću tražnju, a s druge, reduciranje poslovne aktivnosti kompanija smanjuje javne i privatne investicije (značajan je pad javnih investicija od 25 %), te javne prihode, čiji pad je u kombinaciji sa rastom tekućih rashoda doveo „do negativne štednje centralne vlade i na taj način znatno ugrozilo javne investicije koje su na kraju finansirane deficitom." Smanjena tražnja smanjila je i uvoz (za 27,8 %) u okviru kojeg je najsnažniji pad uvoza kapitalnih dobara (pad od 41 %), i to brže nego se smanjivao izvoz (20,7 %, od čega najviše bazni metali sa padom od 46,9 %), čime je vanjska trgovina vraćena na razinu ispod 2007. godine. Iako se bilježi snažno smanjenje uvoza (i time smanjenje prošlogodišnjeg deficita za 35,4 %), drastičan pad domaće tražnje i negativan trend rasta nezaposlenosti (broj nezaposlenost iznosi alarmantnih 45,4 %) i smanjenja zaposlenosti rezultira znatnom obaranju stope ekonomskog rasta u BiH na razinu od -2,9 % u 2009. godini. U 2010. godini Evropska banka za obnovu i razvoj predviđa rast između nula i jedan posto, dok bi se u narednoj, 2011. godini rast mogao popeti na 2 %, da bi se od 2012. ili 2013. približio predrecijskom rastu.
U ozračju evropske perspektive, zemlju karakteriše odsustvo realne i strukturalne konvergencije, posebno kada je u pitanju postojanje tržišne, funkcionalne ekonomije i njene konkurentske sposobnosti. Kako je tržišna transformacija BiH reducirana na makroekonomsku stabilizaciju, to zemlja uživa samo stabilnost tzv. nominalnih ekonomskih indikatora (stabilnost i konvertibilnost domaće valute, fiksiran devizni tečaj i niska stopa inflacije). Međutim, čak i ovakva stabilnost je dalje, s jedne strane, hendikepirana entitetskim ustrojstvom koji državi BiH uskraćuje vođenje makroekonomske politike, a s druge, ne korespondira sa realnim ekonomskim progresom. Nasuprot nominalnim, realni ekonomski indikatori pokazuju ekonomsko zaostajanje zemlje (konstantno visoka stopa nezaposlenosti, visok deficit trgovinskog i platnog bilansa, održivost vanjskog duga uz međunarodnu pomoć i transfere iz inostranstva, i, nadasve, stopa ekonomskog rasta nedovoljna ne samo za dogledno zatvaranje ekonomskog jaza prema EU, nego i za dostizanje nivoa dohotka zemalja iz posljednjeg petog proširenja EU.

Uzimajući u obzir i druge komponente iz kojih se sastoji (zaposlenost, vanjska trgovina i sl.) realna konvergencija BiH je još više ugrorožena, obzirom na s jedne strane, nisku startnu osnovu ukupnog GDP i GDP p.c (u 2009. godini GDP p.c čini tek 31 % prosjeka E-27), a s druge, obzirom na ozbiljne strukturne probleme s kojim se ekonomija FBiH suočava:

- Dominantno formiranje ukupnog GDP prate sektori s niskom novododatom vrijednošću (trgovina i poljoprivreda stvaraju gotovo 20 % ukupnog GDP) ili sektori koji se formiraju putem preraspodjele nacionalnoh dohotka;
- Registrovana stopa nezaposlenosti u 2009. godini iznosi 45,4 % (anketna je 25,7 %) i najveća je u regionu, dok su prosječne plate (prosječna mjesečna neto plaća iznosi 792 KM), također, jedne od najvećih u regionu i brže realno rastu od rasta produktivnosti rada, dok je produktivnost veća od one koju određuje nivo konkurentnosti;
- Izrazito je nepovoljan (i veći od prosjeka regiona) odnos tekućeg računa platnog bilansa i GDP;
- Konstantno visoka nezaposlenost formira snažan neformalni sektor ekonomije koji apsorbuje značajni broj zaposlenih (procjene govore o prisustvu cca 25-30 % sive ekonomije);
- Sistemski podržana tendencija da se preko malog opterećenja plata poveća zaposlenost, i to preko umanjenih doprinosa za penzijsko osiguranje, čime se socijalno ugrožava populacija penzionera.

Iako je u posljednjim godinama ostvarila napredak u svom uključivanju na tržište EU, kao i brži rast izvoza u odnosu na uvoz, trgovina nije značajnije doprinijela ekonomskom rastu. Visok vanjskotrgovinski deficit ukazuje na lošu strukturu izvoza i nedovoljnu konkurentnost domaćih proizvoda na ino tržištu. Ključni problemi izvoza odnose se na niski nivo proizvodnje uopće, kao i njegovu strukturu koju karakteriše izvoz sirovina i poluproizvoda (dominiraju bazni metali, rude, drvo, krzna i kože, sa blizu 60 % ukupnog izvoza), a manje finalnih proizvoda. Izvoz, usto, karakterišu «koncentrisana struktura» za razliku od uvoza, kojeg čine «raznovrsnije robe i robe sa većom dodanom vrijednošću» (npr., samo mašine, električna i transportna oprema čine 22 % ukupnog uvoza).

Dakle, za približavanje EU potreban je znatno viši ekonomski rast od dosadašnjeg, pogotovo što i dosadašnje relativno visoke stope iznad prosjeka u regiji, nisu obezbjedile iole značajniju kompetetivnost BiH čak ni među zemljama u regiji Jugoistočne Evrope. BiH rapidno zaostaje u odnosu na zemlje iz regiona, a po indikatorima globalnih indeksa kompetetivnosti država i biznisa u njima primjetni su čak i divergencijski trendovi u odnosu na, npr., Bugarsku i Rumuniju (2007), a u zadnje vrijeme i u odnosu na Albaniju i Makedoniju (od 2009). To pokazuje da je dugoročan rast prevashodno određen početnim uslovima, stopom uvećavanja fizičkog kapitala (odnosno učešćem investicija u GDP-u), stopom uvećanja socijalnog kapitala (od stepena obrazovanja, savremenog menadžmenta i poticanja inovacija do socijalnog povjerenja) te općim političko-pravnim ambijentom.
Otklanjanje postojećih prepreka i poticanje ekonomskog rasta u BiH predstavlja ujedno i (dugoročno) ispunjenje preduslova za pridruživanje EU.

Tabela 1. Osnovni indikatori razvoja Federacije BiH

Elementi	**2007.**	**2008.**	**2009.**
GDP ukupno (mil. KM)	13.861	15.632	15.155
GDP p.c (KM)	5.953	6.717	6.516
Zaposlenost (prosj.broj)	413.676	430.745	426.936
Nezaposlenost (registrovana)	367.570	338.643	354.577
Radna snaga (broj)	781.246	769.388	781.513
Investicije (mil. KM)	3.583	4.286	4.157
Stopa investiranja (u %)	25,8	27,4	27,4
Stopa zaposlenosti (u %, kao udio u radnoj snazi)	17,8	18,5	18,3
Stopa zaposlenosti (prema Anketi o radnoj snazi)	29,2	31,8	40,9
Stopa nezaposlenosti (u % kao udio u radnoj snazi)	47	44	45,4
Stopa nezaposlenosti (prema Anketi o radnoj snazi)	31,1	25,0	25,7
IZVOZ (mil. KM)	4.150	4.647	3.686
UVOZ (mil. KM)	9.907	11.356	8.202
Stepen pokriven. uvoza izvozom	41,9	40,9	44,9
Fizički obim-Industrija (indeksi)	109,6	107,9	88
Prosječna plata (KM)	662	751	792

Izvor: Makroekonomski pokazatelji po kantonima 2009, Federalni zavod za programiranje razvoja; Anketa o radnoj snazi 2009, Agencija za statistiku BiH.

2. INVESTICIJE

Proces obnove i rekonstrukcije FBiH počeo je usvajanjem Programa prioritetne rekonstrukcije i obnove BiH od 1996.-1999. godine na Drugoj donatorskoj konferenciji održanoj u Briselu aprila 1996. godine. Ovaj program je bio temeljni dokument za angažman međunarodne zajednice u sektoru obnove i rekonstrukcije i zasnovan je na iskustvima drugih zemalja pogođenim ratom, ali i prioritetnim potrebama BiH. Osnovni cilj navedenog programa bio je brza fizička rekonstrukcija u mnogim sektorima, ali uz istovremeno ispunjenje tri bitna preduvjeta: a) sveobuhvatne makroekonomske reforme radi stvaranja stabilnog ekonomskog okruženja, b) stvaranje transparentnog i stimulativnog pravnog sistema i jačanje vladinih institucija osposobljenih za njegovo provođenje i c) osiguranje odgovarajućeg nivoa međunarodne pomoći i njena efikasna implementacija.

Obnova BiH je najveći zajednički ekonomski projekat međunarodne zajednice, u kojem je učestvovalo preko 50 zemalja i 30 međunarodnih organizacija, te oko 400 nevladinih organizacija iz velikog broja zemalja.Ukupna vrijednost Programa iznosila je 5,1 milijardi USD, od čega je 3,7 milijardi USD namijenjeno za obnovu FBiH. U ovaj iznos su, pored troškova za fizičku obnovu i rekonstrukciju, uključeni i troškovi tzv. Civilne implementacije, kao što su finansiranje institucija međunarodne zajednice u BiH (OHR, OSCE, IPTF i dr.), troškovi pripreme i održavanja izbora i sl. Na pet donatorskih konferencija vezanih za prikupljanje sredstava za navedeni Program obnove održanih u Briselu, obećano je izdvajanje 5,3 milijardi USD za potrebe obnove i rekonstrukcije BiH, od čega na Petu donatorsku konferenciju otpada 1,050 milijardi USD.

Faza obnove i rekonstrukcije u FBiH, odnosno BiH, podržana od strane međunarodne zajednice je završena. U periodu obnove i rekonstrukcije nije došlo do stvaranja domaćeg investicionog potencijala. I dalje je pretežan dio inesticione aktivnosti utemeljen na kreditima. To je i potvrda da privreda vlastitih sredstava za snažnije investiranje nema.

Gledajući privredu kao cjelinu, odnosno finansijske rezultate koje ostvaruju pojedini subjekti, vlastitih sredstava (akumulacije) skoro da nema. Svako daljne zaduživanje u inozemstvu ima određene ekonomske reperkusije, što znači da se značajniji izvori finansiranja u daljem razvoju FBiH mogu očekivati od direktnih stranih ulaganja i privatizacije strateških preduzeća.

Ukupno ostvarene investicije u FBiH u 2008. godini iznosile su 4.285,7 miliona KM[2] i veće su za 19,6% u odnosu na 2007. godinu.

Stepen investiranja koji predstavlja odnos učešća ostvarenih investicija u GDP-a[3] u FBiH povećao se sa 25,8 % u 2007. godini na 27,4% u 2009. godini[4].

Dinamika investiranja u FBiH u periodu od 2001. do 2008. godine kretala se po stopi rasta od 13,7%. U obimu ostvarenih investicija po područjima privrede u 2008. godini prednjačili su: prerađivačka industrija (1.039,7 miliona KM ili 24,3.%), trgovina na veliko i malo (895,5 miliona KM ili 20,9%), saobraćaj, skladištenje i veze (430,5 miliona KM ili 10,0%).

---

[2] Podatak Federalnog zavoda za statistiku.

[3] U BiH u 1990.godini učešće investicija u GDP-u koje ujedno predstavlja stopu investiranja iznosilo je 20%.

[4]CIA-The World Factbook: Stope investiranja u 2008.godini iznosile su: u Vijetnamu 41,9%, Kini 40,5%, Indiji 39%, Armeniji 39%, Kongu 34,5%, Bugarskoj 33,4%, Jordanu 32,3%, Maroku 32,1%, Hrvatskoj 31,1%, Crnoj Gori 30,5%, Latviji 30,2%, Kosovu 30%, Španiji 29,4%, Sloveniji 28%, Japanu 23, Francuskoj 21,9%, Italija 20,9%, Makedonija 20,6% itd.

U periodu od 2001. do 2008. godine stopa rasta investija u prerađivačkoj industriji iznosila je 16,8%, trgovini na veliko i malo 15,3%, saobraćaju, skladištenju i vezama 8,2%, dok je u snabdijevanju električnom energijom, gasom i vodom zabilježena negativna stopa -0,9% i u ribarstvu -3,0%. Osjetan pad učešća energetskog sektora u strukturi investicija (sa 13,9% u 2000. godini na 4,8% u 2008. godini) rezultat je činjenica što ovaj sektor izuzev investicija u obnovi i održavanju kapaciteta praktično još nije ušao u novi investicijski ciklus izgradnje velikih kapaciteta što će se, sasvim izvjesno dogoditi u narednom periodu.

Ostvarene isplaćene investicije u 2009. godini po kantonima iznosile su: Unskosanski 170 miliona KM, Posavski 25 miliona KM, Tuzlanski 656 miliona KM, Zeničkodobojski 478 miliona KM, Bosanskopodrinjski 17 miliona KM, Srednjobosanski 200 miliona KM, Hercegovačkoneretvanski 402 miliona KM, Zapadnohercegovački 158 miliona KM, Sarajevski 1.110 miliona KM i Kanton 10 50 miliona KM.

Isplaćene investicije u 2008. godini iznosile su 4.207,9 mil. KM od čega iz vlastitih izvora 2,394,8 mlrd. KM, iz udruženih sredstava 143,9 miliona KM, iz kredita 1,000,4 mlrd. KM i ostalo 668,7 miliona KM. Iz ovog proizilazi da su vlastitim sredstvima plaćene investicije u iznosu od 57%.

U toku 2009. godine Vlada FBiH je donijela *Program javnih investicija Federacije BiH 2009.–2011. godina*[5]. Program (PIP) je pripremljen u skladu sa Uredbom o uspostavi koordinacionog mehanizma za upravljanje i koordinaciju sredstava razvoja u FBiH („Službene novine FBiH" broj 48/03). Ovom uredbom uređeno je osnivanje organizacionih jedinica za upravljanje i koordinaciju sredstava za razvoj u federalnim ministarstvima, kantonima i općinama u FBiH radi uspostave koordinacionog mehanizma za upravljanje i koordinaciju sredstava za razvoj u FBiH. Prema ovoj uredbi Federalno ministarstvo finansija, putem Jedinice za upravljanje i koordinaciju sredstava za razvoj (DCU) priprema listu prioritetnih razvojnih programa i projekata u FBiH (federalnog, kantonalnog i općinskog nivoa).

Konačnu listu prioritetnih programa i projekata u FBiH, kao i *Program javnih investicija* DCU priprema i dostavlja Vladi FBiH na usvajanje. DCU po potrebi, a najmanje jednom godišnje izvještava Vladu FBiH o implementaciji programa i projekata.

Program javnih investicija Federacije BiH u periodu 2009.–2011. godina predstavlja pregled razvojnih programa i projekata koji doprinose ili treba da doprinesu reliziranju vladinih sektorskih politika u narednom srednjoročnom periodu.

Ukupan plan investicija u federalne projekate za period 2009.–2011. godina iznosi 1.467 mil. KM, a ukupne investicije u sve projekte uključujući i 2008. godinu iznosi 2.371 miliona KM, a što po godinama izgleda ovako:

- Realizovano sa 30. 09. 2008. godine 904 mil. KM
- Plan 2009. – 2011. godine 1.467 mil. KM

  Ukupno: 2.371 mil. KM

Izvori finansiranja za ove projekte odnose se na:

- Domaće izvore (budžet, sufinansiranje, GSM licenca, vlastito učešće javnih kompanijau iznosu od 601 mil.KM
- Strani izvori: - krediti 1.587 mil. KM
  - donacije 183 mil. KM

  Ukupno: 1.770 mil. KM

  Ukupno: 2.371 mil. KM

[5] Dokument Federalnog ministarstva finansija: *Program javnih investicija federacije BiH 2009. - 2011.*

Globalna ekonomska, odnosno finansijska kriza odrazila se značajano na smanjenje nivoa investiranja u FBiH. Kad su u pitanju strana ulaganja, takav trend očekuje se i u naredne dvije godine.

3. PRIVATIZACIJA

U okviru ukupnog procesa ekonomske tranzicije privatizacija državne imovine predstavlja najvažniji zadatak pridruživanja i uključivanja BiH u evropske integracije. Tekući proces privatizacije u BiH provodi se na nivou entiteta, uz zaseban proces koji se provodi za Distrikt Brčko.

Proces privatizacije preduzeća i banaka odvija se od 1999. godine do danas. Ukupan kapital preduzeća iz Registra PBS (početnih bilansa stanja) za privatizaciju je nominirano 13,5 milijardi KM. [6]

Do sada je privatizirano više od 41% državnog kapitala i oko 73% od ukupnog broja firmi predviđenih za privatizaciju.

Privatizacijskim zakonima prihvaćen je model masovne (certifikacijske) privatizacije. Dodjelom certifikata građanima, date su početne pozicije svakom pojedincu za ostvarenje privatnog vlasničkog udjela u raspoloživom državnom kapitalu.

FBiH utvrdila je pet, a evidentirala kroz certifikate potraživanja po četiri osnova[7], i to: opća potraživanja, stara devizna štednja, razlika neisplaćenih penzija i potraživanja po osnovu neisplaćenih plaća pripadnicima oružanih snaga (Armija BiH, HVO i Policija).

Dosadašnji rezultati, mjereni po obimu privitiziranosti državnog kapitala i po postprivatizacijskim rezultatima, zbog niza objektivnih i subjektivnih razloga, nisu zadovoljavajući. Rezultati su izrazito loši posljednjih nekoliko godina, a posebno u prvoj polovini 2009.godine, tako da se može konstatirati da je proces praktično u zastoju.

Ostvareni prihodi od privatizacije u periodu 1999-31.12.2009. iznose 9,00 milijardi KM, od čega se na certifikate odnosi 8,48 milijardi KM i na gotovinu 519 mil. KM. U postupku male privatizacije od 1999-31.10.2009., osim što je prodato 272 cijelih tzv. „malih“ preduzeća, prodato je i 2.501 predmeta koji su imovina preduzeća, dijelovi preduzeća, dionice ili udjeli preduzeća. Ukupan prihod ostvaren za sve predmete u maloj privatizaciji iznosi 463,71 mil. KM, od čega se 222,08 mil. KM odnosi na certifikate, a ostvarena gotovina iznosi 241,62 mil.KM.

U velikoj privatizaciji (putem tendera) u navedenom periodu prodato je 349 firmi i jedan predmet. Ostvaren je ukupan prihod od 701,74 miliona KM, od čega 425,95 mil. KM u cerifikatima i 275,78 mil. KM u gotovini. Ponuđeni kapital u velikoj privatizaviji iznosio je 1,47 milijardi KM.

---

[6] Na startu procesa ukupan kapital preduzeća iz Registra prema PBS od 31.12.1999. je iznosio 18,7 milijardi KM, od toga 17,3 milijardi KM je bio državni kapital, a 1,4 milijardi KM privatni. Od 17,3 milijardi KM državnog kapitala za privatizaciju je nominirano 13,5 milijardi KM, dok je iznos od 3,8 milijardi KM izuzet iz privatizacije. Kapital izuzet od privatizacije čine uglavnom dio kapitala (51%) preduzeća iz oblasti naoružanja i vojne opreme, šume, elektroenergetski sektor, vodoprivrede, Željeznica, Pošte BiH, RTV FBiH, Lutrija BiH, te pojedinačna preduzeća izuzeta iz procesa privatizacije odlukom Vlade FBiH.

[7] Peti osnov-restitucija. *Potraživanja po osnovu restitucije* nisu utvrđena jer nije donesen Zakon o restituciji.

Prodajom putem berze prodate su 4 firme za 2,01 mil. KM (ponuđeni kapital 3,67 mil. KM). U javnoj ponudi dionica prodato je 747 firmi za certifikate u iznosu 7,83 milijarde KM (ponuđeni kapital 3,6 milijardi KM).
Od ukupno raspoloživih certifikata građana u iznosu od oko 3,0 milijarde KM, građani će još jedan manji dio na svojim JRG potrošiti za otkup stanova. Procjena je da će ostati neiskorišteno oko 15% certifikata što se smatra dobrim rezultatom. Rok za utrošak certifikata produžen je do 30.06.2010. (samo za otkup stanova).
Planom privatizacije za 2009. godinu, koji je usvojen polovinom februara 2009., tenderskom prodajom trebalo se privatizirati 11 kompanija, a prodajom na burzi 3 kompanije. Globalna finansijska kriza i zastoji u privređivanju uticali su i na odvijanje procesa privatizacije kroz smanjeni interes (tražnju) kupaca za ponuđena preduzeća. Zbog velikih obaveza prema radnicima (neisplaćene plaće, neuvezani staž), te nagomilanih gubitaka u poslovanju, slab je interes kupaca za preduzeća koja se prodaju putem APF-a i kantonalnih agencija za privatizaciju. Na zahtjev APF-a Ekonomski institut Sarajevo uradio je Analizu razloga i uzroka nedovoljnog interesa domaćih i stranih investitora u procesu privatizacije sa prijedlogom mjera za poboljšanje ukupnog ambijenta za ulaganje kroz proces privatizacije u FBiH.
Uzroci niskog interesa prema kriteriju intenziteta uticaja na taj interes svrstani su u četiri kategorije i to:

- Uzroci niskog interesa koji potiču iz makroekonomskih utjecaja;
- Uzroci koji potiču iz poslovnog okruženja investitora ili kompanija koji su predmet privatizacije;
- Uzroci vezani za utjecaje sa područja regulacije i institucija privatizacije;
- Uzroci vezani za efikasnost provedbe privatizacije.

Od 587 zaključenih ugovora o privatizaciji za 69,51 posto ugovora izvršene su sve obaveze. Za 15 posto sklopljenih ugovora pokrenut je ili završen proces raskida ugovora.
Karakteristike dosadašnjeg toka privatizacije su: privatizacija na entitetskom nivou (FBiH, RS i Distrikt Brčko); decentraliziran sistem za provedbu koji je u FBiH u nadležnosti APF i deset kantonalnih agencija za privatizaciju, reducirani metodi prodaje, zaostala dugovanja firmi prema građanima, problemi sa zaposlenim radnicima, otežano traženje strateškog partnera, loša tržišna pozicija preduzeća, veliki dugovi, tehnološka zastarjelost, višak radnika, nedovoljna pripremljenost preduzeća za privatizaciju, nesređene zemljišne knjige, pravna nesigurnost, socijalne tenzije, neodgovarajuća zakonska rješenja i dr. Na proces privatizacije uticalo je i što „Politika privatizacije državnog kapitala u FBiH“ s programom prioritenih ulaganja nije prihvaćena od strane zakonodavnog tijela FBiH.
Radi uređenja procesa privatizacije do sada je doneseno 8 zakona, 28 podzakonskih akata (uredbe i pravilnici) i preko 25 značajnih odluka. U parlamentarnoj proceduri je (od avgusta 2009.godine) Nacrt Zakona o reviziji privatizacije državnog kapitala u privrednim društvima i bankama. Zbog nagomilanih problema u privrednom društvu „Agrokomerc“ koji je ranijom Uredbom (42/06) brisan sa liste preduzeća prema kojima ovlaštenja po osnovu državnog kapitala vrše organi FBiH, donesena je početkom februara 2009. godine Uredba o dopuni Uredbe o vršenju ovlaštenja organa FBiH u privrednim društvima sa učešćem državnog kapitala kojom je ovo privredno društvo vraćeno na raniju listu FBiH. Formiran je strateški tim za definisanje politike procesa proizvodnje i obavljene su pripreme za privatizaciju, a odabrani nezavisni revizor će izvršiti reviziju finansijskog poslovanja i utvrditi realno stanje bilansa stanja i bilansa uspjeha u ovom privrednom društvu sa stanjem na dan 31.12.2008.

Za sada se neće ići u privatizaciju „Agrokomerca“ iz Velike Kladuše nego će se pokušati revitalizacija ovog preduzeća. Ima zahtjeva za donošenje Zakona o „Agrokomercu“, te da se pokrene proizvodnja u onim sektorima gdje su potrebna minimalna ulaganja.
Planom privatizacije za 2010. godinu predviđena je prodaja „Aluminija“d.d. Mostar (88% kapitala od čega je državni kapital 44%), Fabrike duhana Mostar d.d. Mostar (državni kapital 67%), „Hidrogradnje“ d.d. Sarajevo (67%),“Energoinvest“ d.d. Sarajevo (67%), „Unis“udružena-metalna industrija d.d. Sarajevo (65,8%), „Bosnalijek“ d.d. Sarajevo (19,25%),“Šipad“-export-import“ d.d. Sarajevo (66,56%), Remontni zavod Travnik d.d. Travnik (51%) i KTK d.d. Visoko (67%). Planiran je nastavak male privatizacije i to udjela preduzeća koja su za ovakvu privatizaciju pokazala interes, a to su:“Željeznice BiH“, „Željezara Zenica“, KTK Visoko s tim da se u ovoj proces mogu uključiti i drugi zainteresovani subjekti.

4. ZAPOŠLJAVANJE

Zapošljavanje je već duži period jedan od najvećih problema u FBiH. Očito da je problem zapošljavanja isuviše kompleksan da bi se mogao tako brzo i jednostavno riješiti. Nizak stepen zaposlenosti i nedostatak finansijskih sredstava, ukazuje na to da će problem zapošljavanja i nezaposlenosti biti težak i dugotrajan proces. Ovu oblast usložnjava uticaj svjetske ekonomske krize koja se direktno odražava na zapošljavanje (smanjena su direktna strana ulaganja, iskorištenost kapaciteta, gubljenje tržišta, povećanje cijena kapitala, smanjenje kupovne moći i potrošnje stanovništva i dr.).

Krizom uslovljeno gubljenje radnih mjesta i dotadašnje postojanje neravnoteže odnosno neusklađenosti ili nespojivosti između tražnje i ponude rada ukazuju, zapravo, na najtežu konsekvencu globalne krize u BiH – uporedno djelovanje dva krajnje negativna uzroka nezaposlenosti – strukturalnog i cikličnog. Gotovo da nije potrebno obrazlagati da dugoročni karakter dosadašnje strukturalne nezaposlenosti u BiH i kratkoročne ciklične nezaposlenosti, podrazumjevaju veliki trošak za nezaposlene i značajan gubitak potencijalnog outputa na nivou makroekonomije.

Neravnoteža na tržištu rada koja proizilazi iz promjena u poslovnim ciklusima, kakva je na sceni u BiH od druge polovine 2008. godine, trebala bi biti privremenog (cikličnog) karaktera, no promjene u broju nezaposlenih i slobodnih radnih mjesta koje potiču iz trenutnog stanja u okruženju mogu postati postojane. Takva situacija može biti vjerovatnija ukoliko proces prilagođavanja na tržištu rada postane duži. U situaciji nefleksibilnog prilagođavanja ponude i tražnje radne snage, moguće je da se nezaposlenost ne vrati na svoj početni nivo u vrijeme ekspanzije, već da bude zadržana na nivou iz perioda recesije (fenomen *histereze*). Rast i održavanje nezaposlenosti izaziva/izazivaće veliki pritisak na budžet zemlje, na znatno osiromašanje stanovništva, pri čemu su potencijalni sukobi između onih koji imaju posao i onih koji ga nemaju. Ekonomske nejednakosti između zaposlenih i nezaposlenih, kao i među samim zaposlenim, produbljuju i podrivaju socijalnu koheziju. Visoka nejednakost rezultira povećanim kriminalom, povećanom korupcijom, većom makroekonomskom nestabilnošću i nižim očekivanim trajanjem života. Otuda je održivi razvoj tokom krize osobito složen

problem, pogotovo što je neoliberalni individualizam destruirao socijalnu koheziju i produbio antagonizam rada i kapitala.

Ako se podaci o zaposlenosti iz 1991. godine uporede sa podacima registrirane zaposlenosti iz 2009. godine za FBiH, može se primjetiti da je izgubljeno oko 180.000 radnih mjesta u sektoru proizvodnje, ili ukupno oko 200.000 radnih mjesta. Takođe možemo vidjeti da su se najveće strukturne promjene desile u poljoprivredi i prerađivačkoj industriji, dok su uslužne i ostale djelatnosti skoro na istom nivou kao 1991. godine. Razlika između registrirane zaposlenosti i ukupne zaposlenosti ukazuje na oko 100.000 radnih mjesta u sivoj ekonomiji. Takođe možemo vidjeti da je većina radnih mjesta koja se mogu smatrati dijelom sive ekonomije unutar sektora poljoprivrede, lova i šumarstva (oko 60.000) i sektorima prerađivačke industrije i građevinarstva.

Tržište rada FBiH ima sljedeće glavne karakteristike: (1) vrlo niske stope zaposlenosti, posebno žena i mladih (starosti 15-24 godine); (2) vrlo visoka stopa nezaposlenosti generalno, ali posebno mlađe radne snage; (3) vrlo visoka dugoročna nezaposlenost; (4) vrlo visoka stopa neaktivnosti, posebno žena i mladih.

Stopa dugoročne nezaposlenosti je mnogo viša nego u EU, i u 2007. godini je, prema Anketi o radnoj snazi, iznosila 27% u odnosu na 3,6% u EU za 2006.godinu. Ova stopa je viša kada se radi o ženama (31,6%), u odnosu na muškarce(24,6%). Značajan problem je što oko pola radno sposobnog stanovništva nije radno aktivno. Stopa neaktivnosti je visoka, 50,3%, što znači da je 772.000 radno sposobnog stanovništva neaktivno.Stopa neaktivnosti je značajno veća kod ženske populacije-65,4% (479.000) nego kod muškaraca-34,5% (234.000). Stopa neaktivnosti je posebno visoka među mladom radnom snagom (15 do 24 godina), ženskom radnom snagom i starijom radnom snagom.

Postoji više razloga za neaktivnost na tržištu rada. Među mladima, najčešći razlog jeste pohađanje škole, među ženama brak i vođenje domaćinstva,među starijom populacijom umirovljenje. Ipak postoji jedna velika grupa koja ima niske ili nikakve kvalifikacije i koja nema nikakve povezanosti sa tržištem rada. Ova grupa je izložena ozbiljnom riziku socijalnog isključenja i siromaštva, i sa druge strane, ta grupa nije spremna stupiti na tržište rada ako se pojavi potražnja, što može ograničavati potencijale za ekonomski rast.

U 2009.godini broj zaposlenih u FBiH iznosio je 426.936 radnika, što je u odnosu na prethodnu godinu manje za 0,9% ili za 3.809 uposlenika.

Slika 1. Kretanje zaposlenih i nezaposlenih po godinama u FBiH

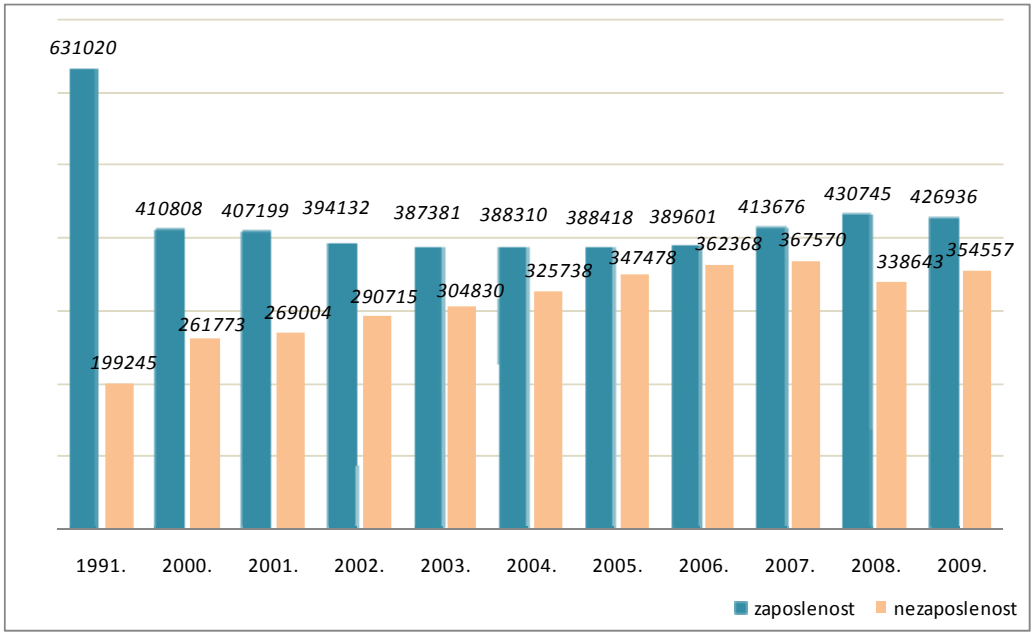

Stepen zaposlenosti iznosi 18,3 % (mjeren brojem zaposlenih u odnosu na prisutno stanovništvo). Od ukupnog broja zaposlenih u privredi ima 62,7 %, a u vanprivredi 37,3 %. Prema područjima, najveći broj zaposlenih je prerađivačkoj industriji zauzima (82.554 ili 19,3%), zatim trgovini na veliko i malo (76.815 ili 18,0%), te javnoj uprava i odbrani (46.038 ili 10,8%). Ove tri oblasti zapošljavaju skoro 50 % od ukupnog broja zaposlenih u FBiH, što se vidi iz sljedećeg grafikona (slika 2).

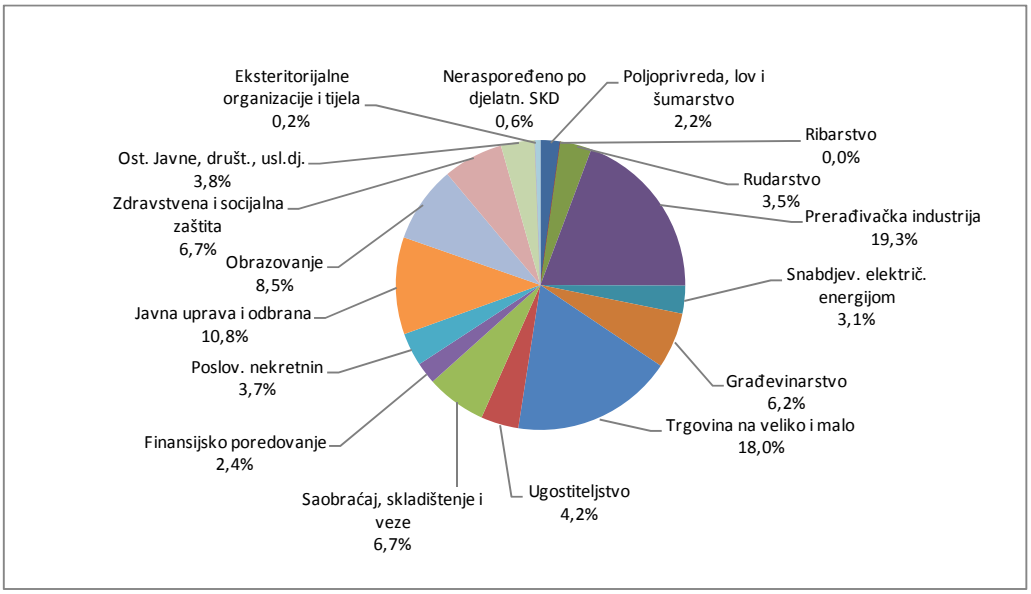

Gledajući po kantonima, najveći broj zaposlenih je u Sarajevskom (119.532 ili 28,0%), Tuzlanskom (81.882 ili 19,2%) i Zeničko-dobojskom kantonu (70.907 ili 16,6%), a najmanji broj zaposlenih je u Bosansko-podrinjskom kantonu (4.896 ili 1,1%).

Recesija se naročito odrazila na smanjenje zaposlenih u prerađivačkoj industriji (u odnosu na 2008. u 2009. godini broj zaposlenih manji za 6,5 % ili za 5.685) i građevinarstvu (1.392 manje zaposlenih ili 5,1 %). O razmjerama uticaja recesije na zaposlenost, međutim, nije moguće precizno iz službenih statističkih podataka izvući konačne zaključke zbog izraženog udjela sive ekononomije (rada na crno).

Sve zemlje u tranziciji, susreću se sa problemom nezaposlenosti, koji je izraženiji što je zemlja na nižem stepenu tranzicijskih reformi. Pri tome, djeluju i određeni specifični uvjeti koji generiraju nezaposlenost (nasljeđe rata, zastoji u privatizaciji, rascjepkanost tržišta i dr.).

Broj nezaposlenih u FBiH 31.12.2009. godine iznosio je 354.577 lica, što je više za 15.934 lica u odnosu na prethodnu godinu. Stepen nezaposlenosti[8] iznosio je 45,4% (mjeren brojem nezaposlenih u odnosu na radnu snagu).

Najveće učešće broja nezaposlenih osoba odnosi se na KV spremu (34,9%), NKV (33,2%), SSS (23,2%), a najmanje učešće imaju PKV (3,1%), VSS (3,4%), VŠS (1,2 %),VKV (0,6%), i NSS (0,3%). Najveći broj nezaposlenih je u Tuzlanskom kantonu (89.250 ili 26,7%), Sarajevskom (66.299 ili 19,8%), Zeničko-dobojskom (65.689 ili 19,6%).

Poseban problem u zapošljavanju i dalje predstavlja rad na „crno“ iako se čine značajni napori na suzbijanju ovakvog načina rada. Ozbiljno shvaćajući ovaj problem Vlada FBiH je u 2008. i 2009. godini kontinuirano vršila aktivnosti na suzbijanju rada na „crno“. U ove akcije uključeno je više organa i institucija. Najčešća pojava rada na „crno“je u ugostiteljstvu, turizmu, trgovini, proizvodnji pekarskih proizvoda i sezonskim poslovima.

5. PLAĆE

Rast prosječnih plaća u FBiH u principu treba da prati rast bruto domaćeg proizvoda. Zbog rata i ratnih posljedica od rata na ovamo rast prosječnih plaća je bio iz opravdanih razloga nešto viši od rasta GDP-a.

Prosječna neto plaća po zaposlenom radniku u FBiH u 2009. godini iznosila je 792 KM, odnosno ostvaren je nominalni rast u odnosu na 2008. godinu u procentu od 5,4%. Najveće prosječne neto plaće ostvarene su u Sarajevskom (973 KM) i Hercegovačko-neretvljanskom knatonu (892 KM), a najmanje u Srednjobosanskom (651 KM) i Zeničko-dobojskom kantonu (661 KM).

Na osnovu podataka o prosječnim plaćama po područjima (sektorima) u 2009 godini uočavaju se znatne oscilacije u njihovoj visini. One se kreću od 509 KM u građevinarstvu do 1266 KM u finansijskom posredovanju.

[8] U Bugarskoj 8,9%, Rumuniji 5,2%, Hrvatskoj 10,5%, Srbiji 33,2%, Sloveniji 5,6%, Crnoj Gori 19,7%, Mađarskoj 7,5%, Albaniji 13,7%, Makedoniji 36,0%, Moldaviji 7,4%, Češkoj 7,1%, Estoniji 6,4%.
Izvor podataka: Transition Report.

Slika 3. Kretanje prosječnih plaća u FBiH u 2009. godini

Znatne oscilacije u 2009. godini uočavaju se i u visini plaća po kantonima. Najviši iznos prosjećnih plaća ostvaren je u Sarajevskom kantonu (972 KM) i Hercegovačko – neretvanskom (892 KM), dok je najniža plaća ostvarena u Srednje- bosanskom kantonu (651 KM).

Zbog neostvarivanja planiranih budžetskih prihoda od općina do federalnog nivoa u julu 2009.godine donešen je Zakon o načinu ostvarivanja ušteda na plaćama, naknadama koje nemaju karakter plaća zaposlenih u institucijama FBiH, kantona, gradova, općina, vanbudzetskih fondova i institucija čiji je osnivač FBiH. Njime se privremeno u vrijeme trajanja stand by aranžmana sa MMF-om, uređuje visina plaća i naknada zaposlenih na svim nivoima vlasti koji se finansiraju iz proračuna FBiH (kantoni, gradovi i općine), tj. zadržan je nivo plaća na decembarskom nivou 2008. godine uz smanjenje od 10%.

6. FISKALNA POLITIKA, BUDŽET I JAVNI RASHODI

Fiskalna politika kao dio opšte ekonomske politike, predstavlja skup fiskalnih instrumenata, javnih rashoda i prihoda, koji se koriste radi ostvarivanja ciljeva ekonomske politike. Globalno gledajući uslovi kakvi vladaju u oblasti ekonomije, primarno se odražavaju i u oblasti javnih finansija.
Posljednjih godina, u FBiH su se desili bitni pomaci u pogledu upravljanja javnim finansijama. Poboljšan je način pripreme federalnog budžeta, informacije o javnim finansijama su detaljnije i dostupnije javnosti, uveden je trezorski način poslovanja.
Reformom poreza učinjeni su značajni pomaci na stvaranju jedinstvenog ekonomskog prostora posebno uvođenjem jedinstvenog sistema indirektnog oporezivanja sa stvaranjem jedinstvene administracije UINO u BiH.

U skladu sa Politikom djelovanja i osnovnih strategija Vlade FBiH u mandatnom periodu 2007.– 2010. godine, strateški projekat Vlade FBiH u 2008. godini bio je Fiskalna politika i poslovni ambijent FBiH. Ciljevi ovog projekta su usklađivanje instituta i instrumenata ujednačene fiskalne politike na nivou BiH i utvrđivanje smjernica vođenja fiskalne politike za period od 2007. do 2010. godine u oblasti indirektnih i direktnih poreza i drugih instrumenata neophodne regulative, koja treba da pozitivno utiče na poslovni ambijent u FBiH i zapošljavanje.

Fiskalna situacija u FBiH je pod snažnim uticajem nekoordiniranog rasta rashoda budžeta na svim nivoima vlasti, što je rezultat složene decentralizirane strukture vlasti i nepostojanja fiskalne koordinacije. U cilju prevazilaženja ovog stanja na nivou BiH donesen je Zakon o fiskalnom vijeću BiH. Ovim zakonom osnovano je Fiskalno vijeće BiH sa zadatkom koordinacije fiskalne politike u našoj zemlji, osiguranja makroekonomske stabilnosti i fiskalne održivosti BiH, FBiH i RS. Uz koordinaciju fiskalne politike, nadležnosti fiskalnog vijeća su i donošenje globalnog okvira fiskalnog bilansa i politike u BiH, usvajanje kratkoročnih i dugoročnih makroekonomskih projekcija, praćenje realizacije utvrđenih ciljeva i kriterija kod donošenja i izvršenja budžeta, kao i poduzimanje korektivnih mjera i aktivnosti u ovoj oblasti.

Na osnovu uspostavljene fiskalne koordinacije na nivou BiH (u skladu sa Uredbom o fiskalnom koordinacionom tijelu u FBiH), osnovana je Fiskalna koordinacija na nivou FBiH. Cilj novog institucionalnog okvira na nivou FBiH je realizacija dogovorenog na nivou BiH i unutar FBiH.

U 2008. godini usvojen je Zakon o porezu na dohodak, kojim je uređena jedinstvena stopa poreza na dohodak, kao i Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o doprinosima kojim se predviđa uvođenje jedinstvenog sistema plaća pri obračunu doprinosa i povećanje sveobuhvatnosti obveznika plaćanja doprinosa.

U skladu sa Zakonom o budžetima u FBiH («Službene novine FBiH» br. 19/06), usvojen je *Dokument okvirnog budžeta 2009-2011. godine*. Ovim dokumentom su definirana tri osnovna cilja pri upravljanju javnim finansijama koja uključuju fiskalnu disciplinu, alokaciju budžetskih sredstava po njihovoj efikasnosti i transparentnosti izvještavanja.

Ukupni postratni fiskalni sektor permanentno je van poželjnih stabilizacionih tokova, pa su javni budžeti FBiH postali neodrživi i prije dolaska krize, naročito sa setom zakona o transfernim izdacima iz 2006. i 2007. godine. Otuda je prioritet ekonomske politike restriktivna politika javne potrošnje na svim nivoima vlasti, sa osnovnim ciljem održavanja stabilnog fiskalnog sistema i kontrole potrošnje, u cilju usklađivanja ukupnog obima rashoda sa ukupno projeciranim prihodima. U skladu s tim, utvrđen je prijedlog izmjena Zakona o budžetima u FBiH, kojim se zabranjuje donošenje zakona i odluka bez finansijske potpore.

Snažan rast javnih prihoda, koji se, dakle, ostvarivao prethodnih godina ne ostvaruje se u 2009. godini, iz više razloga kao što su uticaj svjetske ekonomske krize, smanjenje ekonomskih aktivnosti, liberalizacija trgovine sa EU i dr. Potpisivanje sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju i primjena Sporazuma CEFTA-a, takođe negativno utiču na javne prihode kroz naplatu carina i poreza.

Usvojeno je više zakonskih propisa u cilju racionalizacije javne potrošnje. Donesena je Odluka o prihvatanju zaduženja prema MMF-u po stand by aražmanu na kreditnoj osnovi u iznosu od 800 miliona EURA. Sredstva kredita koriste se za podršku budžetima u FBiH, u cilju ublažavanja efekata svjetske ekonomske krize uz istovremeno usvajanje politike za rješavanje fiskalnog debalansa i jačanja finansijskog sektora.

Usvojen je Zakon o načinu ostvarivanja ušteda na plaćama, naknadama koje nemaju karakter plaća zaposlenih u institucijama FBiH, kantona, gradova, općina, vanbudžetskih fondova i institucija čiji je osnivač FBiH, kojim se privremeno utvrđuje način ostvarivanja

ušteda na plaćama i naknadama u organima uprave, sudovima, tužilaštvima i dr., koji se finansiraju iz budžeta FBiH, kantona, gradova i općina, te načinu ostvarivanja ušteda na plaćama i naknadama vanbudžetskih fondova, direkcija, agencija i sl.

Prema podacima CB BiH, kad je u pitanju konsolidovani budžet BiH u 2008. godini, ostvaren je deficit od čak 493 miliona KM ili 2% BDP-a, pretežno uzrokovan manjkom u FBiH u iznosu od 465 miliona KM, te u RS 60 miliona KM. Institucije BiH i Brčko Distrikta bilježe blage suficite u ukupnom iznosu od 40 miliona KM.

U Federaciji BiH, u prvih devet mjeseci 2009. godine, na svim nivoima (uključujući općine, kantone, federaciju, vanbudžetske fondove i ostale korisnike) po osnovu poreza, taksi, posebnih naknada, doprinosa i ostalih prihoda, ostvareni prihodi iznose 4.379 miliona KM, što je za 7% manje u odnosu na isti period 2008. godine. Najveći dio ovih prihoda, 41% pripao je vanbudžetskim fondovima, 29% kantonalnim budžetima, 19% federalnom budžetu, 9% općinskim budžetima i ostalim korisnicima 2%.

Ostvareni prihodi federalnog budžeta u istom periodu iznose 934 miliona KM i niži su za 7,5% u odnosu na prvih devet mjeseci 2008. godine, što se negativno odrazilo na javnu potrošnju. Ostvareni prihodi FBiH za prvih 9 mjeseci ove godine sa sredstvima od sukcesije, kreditima i pozajmicama (na koje otpada 37% ukupnih prihoda) iznose 1.492 miliona KM. U odnosu na isto razdoblje 2008. godine veći su za 48 %.

U strukturi rashoda konsolidovanog federalnog budžeta najveću stavku čine socijalna davanja 41%, (RS 38%). Prisutna je tendencija da ova davanja i dalje rastu, zbog čega su u FBiH intenzivirane aktivnosti na revizijama stečenih prava po bilo kom osnovu.

Znatan dio dijelova budžeta lokalnih zajednica onemogućava njihovu fleksibilniju raspodjelu budžetskih sredstava. Radi se, posebno, o lokalnim zajednicama u kojima najveći dio prihoda čine neporezni prihodi koji imaju utvrđenu namjenu korištenja (uglavnom za troškove održavanja i kapitalne izgradnje). Lokalne zajednice se, uglavnom, zadužuju, kod banaka i finansijskih instutucija, kojima problem čine procjene kreditnog rizika lokalnih zajednica, jer sveobuhvatnih informacija o lokalnim jedinicama koje bi objedinjavale finansijsko poslovanje još uvijek nema. Zaduživanja putem municipalnih obveznica se jako malo koriste, najviše zbog nerazvijenog tržišta i upravljanja javnim dugom. Država nije utvrdila kriterije ni uslove zaduživanja izdavanjam obveznica. Usto, izražen je i nedostatak interesa ili znanja da se prikažu svi troškovi i koristi predviđenih kapitalnih investicija, te procjeni finansijski potencijal i sposobnost otplate duga.

Budžet FBiH za 2009. godinu prvobitno je planiran u iznosu 1,6 milijardi KM, što predstavlja značajno smanjenje u odnosu na ostvarenje budžeta u 2008. godini. Utvrđeni su i rebalansi budžeta za 2009. godinu i na prihodovnoj i na rashodovnoj strani, tako da rebalansirani budžet za 2009. iznosi 2.075,10 mil. KM. Pripremljen je Nacrt budžeta FBiH za 2010. godinu u iznosu od 1,7 milijardi KM (manji za 300 mil. KM u odnosu na 2009.)

Prema izvještaju EBRD učešće javne potrošnje u BiH u odnosu na GDP iznosi 47,9%. Viši nivo potrošnje od BiH, među 30 tranzicijskih zemalja istočne Evrope i srednje Azije, imale su samo Bjelorusija i Azerbejdžan.

Okosnicu fiskalne politike u FBiH čine smjernice dogovorene u stand-by aranžmanu MMF-a – restriktivna i kontrolisana fiskalna politika, uz smanjenje javne potrošnje.

7. MONETARNO - KREDITNA POLITIKA

U julu 1997. godine, Zakonom o Centralnoj banci formirana je Centralna banka BiH, kao jedina ovlaštena institucija za monetarnu politiku i emisiju novca u BiH. U sardnji sa Agencijom za bankarstvo FBiH i agencijom RS obavlja kreiranje i provođenje monetarne politike.

Osnovni cilj CBBiH je postizanje i održavanje stabilnosti domaće valute, uspostavljanje i održavanje odgovarajućih platnih i obračunskih sistema i pružanje podrške razvoju cjelokupnog finansijskog sektora.

Stabilnost domaće valute već duže vrijeme održava se kroz sistem „Currency Boarda" (Valutnog odbora) i doprinosi makroekonomskoj stabilnosti zemlje. Naravno, makroekonomska stabilizacija nije cilj sam po sebi, te prednosti koje pruža Valutni odbor trebaju biti iskorištene u smjeru tehnološko-konkurentnog napretka, smanjenja nezaposlenosti i poboljšanja ličnih primanja stanovništva.

Valutni odbor nije prepreka za evropske integracije. Naime, konzistentna monetarna politika i stabilan kurs su jedan od preduslova koji se traže Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju.

Stabilnost domaće valute u BiH je neupitna. Sve devizne rezerve su u eurima i potpuna je pokrivenost domaće valute u čvrstoj valuti. Devizne rezerve na kraju 2008. godine iznose 6,3 milijarde KM i u odnosu na 2007. godinu manje su za 4,1%. Sa 31.12.2009. devizne rezerve iznose 6,2 milijarde KM.

Period nakon 2000. godine na ovamo karakterizira kvalitetno jačanje pravnog okvira bankarskog sektora, kao i regulatorne i supervizorske uloge bankarskih agencija. Zakonski i podzakonski okvir za poslovanje banaka u FBiH su konzistentni sa međunarodnim standardima.

Kreditna politika je u nadležnosti komercijalnih banaka koji su u privatnom i većinskom stranom vlasništvu (66,7%). Šest (6) banaka, je sa većinskim domaćim kapitalom a u 12 banaka je većinski strani kapital. Bankarski sistem BiH na dan 30.09.2009.[9]godine, čine 30 banaka (FBiH 20 banaka, a RS 10 banaka). Prema strukturi vlasništva u FBiH, u privatnom i pretežno privatnom vlasništvu je 18 banaka (90%). U državnom i pretežno državnom vlasništvu su dvije (2) banke. Privremenu upravu na dan 30.09.2009.godine imale su dvije banke (UNA banka d.d. Bihać i Hercegovačka banka d.d. Mostar). Dozvolu za obavljanje međubankarskih transakcija u unutrašnjem platnom prometu imale su sve banke u FBiH. Od 01.07.2008. godine, posebnim zakonom regulisano je osnivanje i rad Razvojne banke FBiH koja je pravni sljedbenik Investicijske banke Federacije BiH.

Smanjenje broja banaka uzrokovano je sukcesivnim povećavanjem osnivačkog cenzusa[10], uvođenjem novih standarda u radu banaka, kao i sve kvalitetnijim nadzorom nad radom banaka. Ovo je uticalo na prestrojavanje, konsolidaciju i uspješan rad bankarskog sektora.

Prema raspoloživim podacima sa stanjem 30.09.2009. godine, osnovni indikatori ekonomske snage banaka u FBiH su slijedeći:

- ukupna aktiva iznosi 15,30 milijardi KM,
- ukupan kapital iznosi 1,68 milijardi KM i veći je za oko 2,5% u odnosu na kraj 2008.

---

[9] U 1998.godini u BiH je bilo 67 banaka, od čega u FBiH 53 banke, u RS 14 banaka.

[10] Dana 08.03.2001.godine cenzus iznosi 7,5 miliona KM, na kraju juna 2001.godine10 miliona KM, a 31.12.2002.godine 15 miliona KM.

U drugoj polovini 2008. i 2009. godini, u bankarskom sektoru su evidentne posljedice globalne ekonomske krize čiji se negativni efekti ogledaju kroz pogoršanje naplativosti dospjelih potraživanja i porast loših plasmana. Sa 30.09.2009. pozitivan finansijski rezultat u FBiH ostvarilo je 12 banaka u iznosu od 58,4 mil. KM i isti je manji za 34,7% u odnosu na isti period 2008. godine. Gubitak u poslovanju iskazan je kod osam banaka u iznosu od 35,8 mil. KM. Iako je oko trećine banaka u FBiH poslovalo s gubitkom u prvih šest mjeseci 2009. godine, banke su još uvijek likvidne i ispunjavaju svoje obaveze.

Najznačajniji izvor finansiranja banaka u FBiH čine depoziti koji sa 30.09.2009. iznose 11,0 milijardi KM. U ukupnim izvorima sredstava učestvuju sa 71,7%.

Aktuelna situacija na svjetskom finansijskom tržištu uzrokovala je kratkoročnu zabrinutost građana za sigurnost njihove štednje te je došlo do podizanja određenih količina novčanih sredstava sa računa građana. Ovaj trend je zaustavljen. Nova štednja stanovništva na dan 30.09.2009. iznosi 4,19 milijardi KM i veća je za 3,9% u odnosu na 31.12.2008. Radi stimulisanja štednje osiguran depozit iznosi 20.000 KM. U proceduri je prijedlog da osigurani iznos depozita bude 50.000 KM.

Smanjen priliv kreditnih sredstava koja se usmjeravaju preko banaka koje imaju osnivače u razvijenim zemljama i povećan rizik plasmana uzrokovali su rast kamatnih stopa. U periodu krize kamate su povećane u sektoru privrede za 17%, a sektoru stanovništva za 0,6%.

Uticaj globalne ekonomske krize uzrokovao je problem otežanog vraćanja kredita. Zbog toga je u julu 2009. donijeta Odluka o izmjenama i dopunama Odluke o privremenom reprogramu kreditnih obaveza fizičkih lica i postupanju banaka u FBiH. Zbog nezakonitog povećanja kamata svojim klijentima neke su banke već dobile prvostepene presude za plaćanje odgovarajuće kazne.

U godini ekonomske krize banke su održale likvidnost i ostale finansijski stabilne. Profitabilnost banaka i dalje će najviše zavisiti od kvaliteta aktive, odnosno izloženosti banke kreditnom riziku, te efikasnog upravljanja operativnim troškovima.

8. TRŽIŠTE I CIJENE

Tržište BiH je veoma malo, nerazvijeno i uglavnom nezaštićeno. Za tržište, mada je roba većinom uvoznog porijekla, može se reći da je relativno dobro snabdjeveno. Problem koji danas dominira na tržištu FBiH jeste velika snaga neformalnog sektora, odnosno sive ekonomije. Nelegalne operacije - utaja poreza, carina, neadekvatna kontrola granica, neefikasna unutrašnja kontrola, crno tržište rada, remete pravilno funkcionisanje tržišta. Funkcionisanje tržišta zavisi u prvom redu od ponašanja aktera. Inspekcijski organi nisu uvijek u mogućnosti (obimnost poslova, nedostatak kadrova, tehnička opremljenost i dr.) povjerene zadatke izvršiti na zadovoljavajući način.

Od rata na ovamo, zakonska regulativa koja reguliše tržište i tržišne odnose uglavnom je donešena. Sigurno je da ima određenih nedorečenosti u samim propisima kao i u primjeni istih. Cijene dionica pojedinih društava na berzi osciliraju već duži period. Ove oscilacije više imaju negativni trend, tj. silazeći sa malim izuzecima za neka preduzeća kod kojih imamo obrnut proces.

Potpisivanjem Sporazuma CEFT-a, BiH počinje da otvara svoje tržište, odnosno da umanjuje i ukida carine na dogovorene grupe proizvoda. Prvi efekti ovih politika vidljivi su od 2008.

godine, što doprinosi liberalizaciji trgovine i razvoja tržišta. Sa stanovišta fiskalne politike manji su fiskalni prihodi od carina ali su veći ekonomski efekti kroz liberalizaciju trgovine i otvaranja mogućnosti korištenja IPA- programa.
Tržište kapitala u BiH 2009. godine je imalo najlošije rezultate kad je u pitanju promet dionica u poređenju sa berzama u regionu i šire. Sarajevska berza zabilježila je pad cijena dionica u prva tri kvartala ove godine. Za tržište kapitala je izuzetno važna politička stabilnost.
Do konca 2007. godine inflacija se mjerila indeksom cijena na malo koje su obuhvatale: prehrambene proizvode, poljoprivredne proizvode, industrijske proizvode, industrijske prehrambene proizvode, industrijske neprehrambene proizvode, piće i duhan i usluge. Od januara 2008. godine inflacija se mjeri indeksom potrošačkih cijena. Ovaj indeks predstavlja mjeru promjena cijena proizvoda i usluga koje domaćinstva kupuju radi zadovoljenja svojih ličnih potreba. Svrha prikupljanja potrošačkih cijena u BiH je dobijanje mjere inflacije u zemlji, entitetitima i Distriktu Brčko.
Indeks potrošačkih cijena u BiH izračunava se na osnovu reprezentativne liste koju čine 626 proizvoda. Svakog mjeseca se prikuplja oko 21000 cijena na unaprijed definiranom uzorku prodajnih mjesta na 12 geografskih lokacija.
U 2009. godini u odnosu na prethodnu godinu zabilježen je pad potošačkih cijena u procentu od 0,3% što znači da nije bilo inflacije. Ovdje treba imati u vidu da je stopa inflacije bila dosta visoka u 2008. godini i iznosila je 7,7 %. Znači, da se odgovarajućom politikom cijena i marži mogu u dobroj mjeri cijene držati pod kontrolom.

Tabela 2. Ostvareni indeks potrošačkih cijena u FBiH

	2006/2005	2007/2006	2008/2007	2009/2008
Indeksi	105,9	101,93	101,70	99,7

Vlada je usvojila Prijedlog zakona o izmjenama i dopunama zakona o kontroli cijena. Ovim zakonom je predviđeno osnivanje Savjeta za praćenje cijena na svim nivoima vlasti u FBiH. Savjet prati rast cijena i njihov uticaj na standard građana, na stabilnost tržišta i troškova života, analizira kretanje cijena, predlaže nadležnim organima mjere ukoliko je indeks rasta potrošačkih cijena veći od 5%.

9. EKONOMSKI ODNOSI S INOSTRANSTVOM

9.1. Robna razmjena

Predratna privreda BiH bila je sa 70-80 % orijentisana na vanjskotrgovinsku saradnju u kojoj je ostvarivala suficit od oko 300 mln USD u tekućim cijenama krajem 80-tih godina u razmjeni sa zemljama izvan bivše SFRJ. Pri tome je oko 65% ukupnog prometa ostvarivano sa zemljama Evrope, što podrazumijeva da je ispunjavala sve standarde kvaliteta. Analogno vrijedi i u odnosima sa drugim zemljama svijeta..

Vanjskotrgovinska i carinska politika su, prema Ustavu, u nadležnosti institucuja BiH. Odredbe u Zakonu o vanjskotrgovinskoj politici BiH (Sl. glasnik BiH broj 7/98) su vrlo slične onima iz modernih tržišnih ekonomija, bazirane su na slobodi protoka roba i usluga. Izuzetno, i samo kao privremene mjere, data su ovlaštenja Vijeću ministara BiH da uvede određena ograničenja na cijeloj teritoriji BiH, i to u slučajevima zaštite legitimnih interesa zemlje. Odredbe vanjskotrgovinske politike se utvrđuju i provode u saradnji sa nadležnim organima entiteta.

Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju između EU i BiH (SAA) uspostavljena je prva faza koja potvrđuje status potencijalnog kandidata za članstvo u EU i sa sobom nosi niz obaveza koje moraju biti ispoštovane u zadatim rokovima. Ovaj sporazum treba pridonijeti političkoj i ekonomskoj stabilizaciji BiH. Primjena SAA podrazumjeva liberalizaciju kretanja kapitala, roba i usluga, što donosi bojazan da će snažna konkurencija negativno utjecati na domaće proizvođače, a može ih potaknuti i na poboljšanje poslovanja i jačanje vlastite konkurentnosti. Bezcarinski robni promet u regionu je jedan od uvjeta za ubrzanje procesa integracija. Trenutno je u implementaciji Sporazum o izmjeni i pristupanju centralnoevropskom sporazumu o slobodnoj trgovini (CEFTA 2006), koji je zamjenio dosadašnje bilateralne Sporazume o slobodnoj trgovini u regiji Jugoistočne Evrope.

Kao nedovoljno razvijenoj zemlji, BiH su unilateralno, tj. bez obaveze reciprociteta, odobreni preferencijalni režimi izvoza u niz zemalja svijeta, što našoj zemlji pruža mogućnosti povoljnog izvoza i na najveća svjetska tržišta. EU je utvrdila precizne uslove i procedure po kojima može u svakom momentu ukinuti primjenu ovih olakšica.

Članstvo u WTO predstavlja snažan signal u procesu tranzicije i privlačenja stranog kapitala. BiH je aplicirala za ulazak u WTO i nalazi se u grupi zemalja koje čekaju na ulazak u ovu organizaciju. Do sada je BiH dobrim dijelom uspostavila standarde bliske pravilima WTO.

U poslijeratnom periodu BiH ostvaruje veoma veliki deficit robne razmjene[11]. Najpovoljniji odnos uvoza i izvoza ostvaren je 2006. godine sa pokrivenošću uvoza izvozom u procentu od 45,3% (deficit 4,6 mld KM). U 2009. godinu pokrivenost uvoza izvozom je iznosila 44,8%, a deficit robne razmjene 6,82 milijardi KM.

Smanjenje deficita nije rezultat povećane izvozne aktivnosti, već drastičnog pada trgovinske razmjene BiH sa inozemstvom.

Tabela 3. Robni promet BiH u periodu 2003- 2009. god. (u mil. KM)

OPIS	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.
Izvoz	2.323	2.819	3.783	5.164	5.937	6.712	5.530
Uvoz	8.319	9.306	11.179	11.389	13.898	16.286	12.348
SALDO	- 5.996	- 6.487	- 7.395	-6.224	-7.962	-9.574	-6.818
Pokrivenost uvoza izvozom	27,9%	30,3%	33,8%	45,3%	42,7%	41,2%	44,8%

* Podaci Agencije za statistiku BiH i CBBiH

Trgovinski deficit FBiH u 2009. godini ostvaren je je u iznosu od 4.334 mil KM (35,4 % manje od prošlogodišnjeg deficita).

Najveći dio robne razmjene BiH, kao i FBiH obavlja sa zemljama EU, a zatim sa zemljama u okruženju potpisnicama CEFTA-e sporazuma. To su prije svih Hrvatska, Slovenija, Srbija i

[11] U 1990 godini BiH je ostvarila trgovinski suficit od 323 miliona USD, a u 1991. godini suficit je iznosio 452,5 miliona USD.Pokrivenost uvoza je bila 114,4 % (1990) i 126,1% (1991).

zemlje EU Njemačka, Italija, Austrija. Prema podacima DEP-a[12] u svim zemljama Regiona došlo je do značajnog smanjenja kako uvoza tako i izvoza. Prednjači Makedonija u kojoj je uvoz u prvoj polovini 2009. godine smanjen za 34%, a izvoz za 42%. Najmanje promjene u robnoj razmjeni je ostvarila Hrvatska. Daleko najbolju pokrivenost uvoza izvozom ostvaruje Slovenija (97%), dok najslabiju ima Crna Gora (18%).

Tabela 4. Robni promet FBiH sa inozemstvom u perodu 2000- 2009. god. (u mil. KM)

OPIS	2000.	2001.	2002.	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009
Izvoz	1.430	1.645	1.514	1.802	2.137	2.580	3.540	4.150	4.647	3.686
Uvoz	4.852	5.383	5.610	5.781	6.425	7.813	8.108	9.907	11.356	8.202
Efekti	- 3.422	-3.738	-4.096	-3.979	-4.288	-5.233	-4.568	-5.757	-6.709	-4.516
Pokr. uvoza izvozom	29,5 %	30,6%	27,0%	31,2%	33,3%	33,0%	43,7%	41,9%	40,9%	44,9%

*Federalni zavod za statistiku

Slika 4. vanjskotrgovinski promet BiH, 2000.-2008.

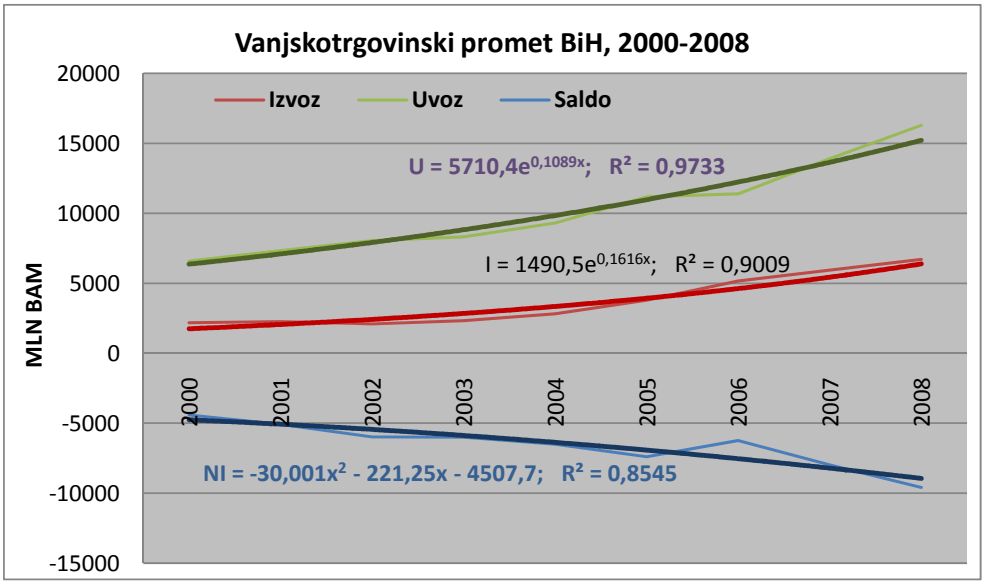

Ono što treba uočiti je odliv kupovne snage iz zemlje, koji je sistematskog karaktera, povećava se sa 4,4 mrd BAM u 2000. na 9,6 mlrd BAM u 2008. godini, te se smanjuje sa djelovanjem globalne recesije u BiH na oko 5 mlrd EUR-a ili 6,3 mlrd tekućih USD. U tome su povoljne činjenice da izvoz sporije raste od obima proizvodnje, a uvoz sporije od izvoza tako da postoji tendencija smanjenja deficita u robnoj razmjeni, ali uravnotežen bilans pri postojećim okolnostima može se očekivati tek iza 2020. godine.

[12] Vijeće ministara BiH- Direkcija za ekonomsko planiranje, -„BiH ekonomski trendovi“, septembar 2009.

U robnoj razmjeni sa inozemstvom znatan dio uvoza i izvoza je neregistriran. I pored značajnog broja carinarnica, veliki broj puteva nije pokriven carinskom kontrolom i preko njih se vrši krijumčarenje raznih roba.
Osnovni problemi u robnoj razmjeni ostali su nizak nivo izvozno orjentirane proizvodnje i loša struktura bh izvoza. U strukturi izvoza skoro 45% otpada na poslove dorade (lohn poslove). Fabrike tekstilne i kožarske industrije rade sa 30-40% kapaciteta, a od toga se 90% poslova odnosi na lohn poslove. U poslednjim godinama lohn poslovi su prisutni i u metalnoj industriji.

9.2. Direktna strana ulaganja (FDI)

Privlačenje stranih ulaganja zavisi od obezbjeđenja ambijenta za strana ulaganja (politička, pravna i ekonomska stabilnost u zemlji i okruženju).
Za potencijalne strane ulagače zakonska regulativa je veoma povoljna i apsolutno je kompatabilna evropskim standardima. Zakon o stranim ulaganjima BiH (Sl glasnik BiH 17/98 i 13/03) i Zakon o stranim ulaganjima u FBiH (Sl. novine FBiH 61/01) zajedno sa ostalim zakonskim aktima iz ove oblasti izjednačavaju stranog ulagača ili ga stavljaju u povoljniji položaj u odnosu na domaće investitore.
U želji da se stvori što bolji pravni okvir za strane ulagače država je zaključila niz bilateralnih sporazuma o zaštiti i unapređenju stranih investicija sa prisutnom klauzulom „nacionalnog tretmana“ najpovlaštenije nacije. Sa mnogim zemljama su u toku pregovori o zaključivanju ovih sporazuma.
U periodu maj 1994.-31.12.2009. u BiH je uložen kapital iz 91 zemlje svijeta u iznosu od 7,53 milijardi KM. Obimom uloženog stranog kapitala u BiH ne možemo biti zadovoljni. Ipak u okolnostima i ambijentu u kojima je ulagan, nije beznačajan.
Evropske zemlje u ukupnim investicijama učestvuju sa 92,1%, a vanevropske sa 7,9%. Prema oblicima ulaganja, kapital u novcu iznosi 80,5%, stvarima 18,5% i pravima 1,0% od ukupnog investiranog stranog kapitala.

Tabela 5. Najznačajnije zemlje - ulagači (1994-31.12.2009.)

	Zemlja	Miliona KM	Učešće u %
1.	Srbija	1.676,0	22,3
2.	Austrija	976,1	13,0
3.	Hrvatska	917,0	12,2
4.	Slovenija	860,0	11,4
5.	Švajcarska	529,2	7,0
6.	Litvanija	493,7	6,6
7.	Rusija	392,2	5,2
8.	Njemačka	296,5	3,9
9.	Turska	253,8	3,4
10.	Italija	206,4	2,7
11.	V.Britanija	147,9	2,0
12.	Ostali	781,3	10,3
	Ukupno	7530,1	100,0

* Izvor MVTEO BIH

Ulaganja navedenih zemalja čine 89,6% ukupnih stranih ulaganja u BiH. Registrovani strani kapital pretežno se odnosi na ulaganja u oblast proizvodnje 46,9%, bankarstvo 11,6%, trgovinu 9,5%, usluge 3,7%, saobraćaj 20,4%, turizam 1,1% dok ostala ulaganja po sektorima učestvuju sa 6,8% u ukupnim stranim ulaganjima.
U 2009. godini u BiH registrovana su strana ulaganja u iznosu od 473,0 miliona KM i manja su za 18,1% u odnosu na isti period prethodne godine. U toku 2009 godine ulaganja su manja od očekivanih, prije svega zbog svjetske ekonomske krize, usporenog provođenja procesa privatizacije, kao i kompleksne političke situacije u BiH.

Tabela 6. FDI u BiH i FBiH od maja 1994. do 31.12.2009.

Period	BIH u 000 KM	% učešća	FBiH u 000 KM	% učešća	% učešća FBIH u BIH
Maj 1994. do 31.12.1997.	83.330	1,1	45.797	1,3	55,0
1998.	117.436	1,6	92.713	2,5	78,9
1999.	324.533	4,4	236.749	6,5	81,3
2000.	310.098	4,2	179.041	4,9	57,7
2001.	274.198	3,7	219.632	6,0	80,1
2002.	604.319	8,2	326.000	8,9	54,0
2003.	330.812	4,5	285.808	7,8	86,4
2004.	1.209.348	16,5	592.027	16,3	48,9
2005.	474.752	6,5	208.922	5,7	44,0
2006.	356.815	4,9	247.337	6,8	69,3
2007.	2.393.804	32,6	447.961	12,3	18,7
2008.	577.792	7,9	417.696	11,5	72,3
2009.	472.997	3,9	339.190	9,5	71,7
Ukupno	7.530.114	100,0	3.638.873	100,0	48,3

* podaci MVTEO

Tabela 7. FDI u BiH po sektorima-djelatnostima maja 1994.-31.12.2009.

(Ulaganja kapitala preko 1 milion KM) - (u 000 KM)

Sektor djelatnost	Vrijednost ulaganja						Indeks	
	maj 1994. do 31.12.2007.	% učeš.	maj 1994. do 31.12.2008.	% učeš.	maj 1994. do 30.09.2009.	% učeš.	4:2	6:4
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Proizvodnja	3.135.970	48,4	3.273.678	46,4	3.532.713	46,9	104	108
Bankarstvo	749.953	11,6	822.624	11,7	875.082	11,6	110	106
Usluge	250.781	3,9	265.297	3,7	276.907	3,7	106	104
Trgovina	403.399	6,2	609.693	8,6	716.085	9,5	151	117
Saobraćaj	1.498.436	23,1	1.502.508	21,3	1.535.764	20,4	100	102
Turizam	61.126	0,9	67.271	1,0	78.800	1,1	110	117
Ostala ulaganja (do 1 milion KM)	379.780	5,9	516.166	7,3	515.232	6,8	136	100
Ukupna ulaganja	6.479.445	100,0	7.057.237	100,0	7.530.114	100,0	109	107

* podaci MVTEO

Posmatrajući region jugoistočne Evrope u prvom kvartalu ove godine priliv direktnih stranih ulaganja manji je za 46% nego u istom periodu prošle godine,[13] što je u znatnom padu nakon osmogodišnjeg perioda rasta. Izvještaj o svjetskim investicijama za 2009. godinu, takođe predviđa da će trend pada biti nastavljen i do kraja godine. Prema podacima Hrvatske narodne banke, Republika Hrvatska je u prvom kvartalu 2009. godine zabilježila više od 50% manji iznos direktnih stranih ulaganja nego u istom periodu prošle godine.

9.3. Građevinski radovi u inozemstvu

Značajan vid saradnje sa inozemstvom predstavlja angažiranje kapaciteta firmi iz FBiH na izvođenju investicionih radova u inozemstvu. U uvjetima smanjene investicione aktivnosti, ovi poslovi su od značaja radi osiguranja deviznog priliva i zapošljavanja radnika.
U 2009. godni najviše izvršenih građevinskih radova je u Africi (98.642 hiljada USD). Najveći dio se odnosi na Libiju (58.660 hilj.USD), zatim Etiopiju, Alžir i Keniju. U Evropi na prvom mjestu je Hrvatska (36.685 hilj USD), zatim Srbija, Njemačka, Crna Gora itd. Globalna kriza je najviše pogodila sektor građevinarstva.
Njemačka je, kao i prije rata najveći interes naših izvođača radova. Veliki broj BiH preduzeća ima direktne kontakte sa njemačkim firmama i obostrano je izražen interes za saradnju.
Za razliku od velikog broja zemalja Evrope, naše građevinske firme su uspjele ostvariti prodor na tržište Afrike i ugovoriti velike poslove u Libiji, te tako uposliti značajan broj radnika građevinskog sektora.

Tabela 8. Građevinski radovi izvođača iz FBiH u inozemstvu u 2009.

ZEMLJE	Hiljada USD		Struktura u %	
	Ugov. 2009	Izvršeno	Ugov. 2009.	Izvršeno
Ukupno	352.351	178.506	100,0	100,0
Evropa	98.965	74.579	28,1	41,8
Azija	33.507	5.285	9,5	3,0
Afrika	219.879	98.642	62,4	55,2

*Srednji kurs (31.12.2008) 1USD=1,370589 KM

9.4. Javni dug

Javni dug se sastoji od vanjskog i unutarnjeg duga, i jedan je od važnih elemenata za ocjenu kreditnog rejtinga. Prema međunarodnim kriterijima[14] BiH je umjereno zadužena zemlja. Treba naglasiti da je većina zemalja u tranziciji suočena sa problemima vanjske zaduženosti. Zakonom o zaduživanju, dugu i garancijama BiH (Sl.glasnik BiH 52/05) entiteti i Distrikt Brčko mogu se zaduživati po osnovu vanjskog duga uz predhodnu saglasnost Parlamentarne skupštine.

[13] Konferencija UN za trgovinu i razvoj (UNC-TAD)- Izvještaj o svjetskim investicijama za 2009.
[14] Odnos vanjskog duga BiH prema GDP-u : 2006. 21,33%; 2007 = 18,2% 2008 = 17,1% (Bilten CBBiH, 2/09).

Vanjski dug FBiH regulisan je Zakonom o dugu, zaduživanju i garancijama u FBiH (Službene novine FBiH 86/07), Zakonom o Budžetima u FBiH (Sl.novine FBiH 19/06) i Zakonom o trezoru u FBiH (Sl.novine FBiH 19/03 i 79/07).
BiH je prema podacima CBBiH, na kraju 2009. godine još uvijek nisko zadužena zemlja, iako je u posljednjih pet godina izražen trend porasta vanjskog duga: od 2005. (4,2 miljarde KM) do 2009. godine (5,2 milijardi KM). Svaki stanovnik BiH je zadužen sa 850 eura.
Zapravo, ukupna zaduženost (sa 31. decembrom 2009.) iznosi 8.237.182.222 KM, od čega na vanjski dug otpada 5.199.142.251 KM, a unutarnji 3,038.039.971 KM. U posljednjoj godini vanjski dug je uvećan za 1.005.542.537 KM ili za 18,5 %.
Uzrok ovog porasta je, potpisani standby aranžman s MMF-om, čija je prva tranša (384 mil.) već uračunata u vanjski dug, kao i aktiviranje duga prema Londonskom klubu kreditora (436 mil.)
U odnosu na GDP-a za 2008. godinu učešće vanjskog duga iznosi 20,6%. Poređenja radi, regionalni prosjek javnog duga za 2008. godinu iznosio je 31% BDP-a (od 54% u Albaniji do 14% u Bugarskoj)[15].
U vanjskom dugu najveći udio se odnosi na Svjetsku banku - IBRD i IDA, (28,4%) i Pariski klub (15,9%). U 2009. godini BiH je servisirala 245,8 miliona KM obaveza po osnovu vanjskog duga. Dospjele obaveze po osnovu vanjskog duga se redovno otplaćuju.
Na Federaciju BiH se odnosi cca 65 % javnog duga. Prema informaciji Federalnog ministarstva finansija na dan 31.12.2009. godine, ukupan vanjski i unutarnji dug Federacije BiH iznosi 4,84 milijardi KM. Na vanjski dug se odnosi 3,31 milijardi KM. Od 1,533 milijardi KM zakonski procijenjenog unutarnjeg duga, 575,0 miliona KM predstavlja stanje obveze potvrđene u postupku verificiranja devizne štednje i ratnih potraživanja. Unutarnji dug rezultira iz domaćih potraživanja i kao takav predstavlja prepreku za investicije i razvoj. Zakonom o utvrđivanju i načinu izmirivanja unutarnjeg duga (Sl.glasnik BiH, 44/2004) razriješeno je pitanje unutarnjeg duga institucija BiH.
Država BiH je sve međunarodne obaveze prenijela na entitete, pri čemu su entiteti dužni dostaviti državi podatke o direktnom ino zaduživanju iako država nema direktnih obaveza za servisiranje ovih dugova. Donošenjem zakona na nivou entiteta uspostavljaju se limiti zaduženja u smislu da servisiranje unutarnjeg i vanskog duga, uključujući i obaveze po novim kreditima ne mogu preći 18 % prihoda ostvarenih u prethodnoj fiskalnoj godini.

10. PRIVREDNE DJELATNOSTI

10.1. Industrija

Stanje industrije prije rata: BiH je bila jedna od najmanje razvijenih republika bivše Jugoslavije čiji je GDP) u 1987. godini iznosio 68% prosjeka GDP Jugoslavije. Industrija, na čelu sa teškom industrijom, hemijskom industrijom, proizvodnjom energije, rudarstvom i metalurgijom, tekstilnom industrijom i proizvodnjom kože i mašina generisala je oko 39 %

[15] Podaci EBRD Transition Report 2008:Growth in Transition (DEP-referat Katarina Ott, Institut za javne finacije Zagreb-seminar decembar 2009).

GDP, zapošljavala oko 44% radne snage i učestvovala sa 99% u izvozu zemlje. BiH je imala razvijeno građevinarstvo i namjensku proizvodnju. Kapaciteti namjenske industrije bili su projektovani za potrebe tržišta cijele Jugoslavije. Početkom 1990-tih industrija je imala oko 1.000 kompanija koje su zapošljavale oko pola miliona radnika. Industrijska proizvodnja bila je koncentrisana u 12 velikih kompanija, od kojih su četiri učestvovale sa 40 % u ukupnom izvozu. Oko 72 % izvoza je bilo realizovano na području republika bivše Jugoslavije. BiH je u 1991. godini ostvarila suficit u trgovinskoj razmjeni sa svijetom, i sa GDP p.c.od oko 2.400 američkih dolara (USD) svrstavana je u srednje razvijene države u svijetu. Počeci industrijalizacije BiH vezani su za otvaranje pogona utemeljenih na iskorištavanju prirodnih resursa uglja, soli i drveta (metaloprerađivačka, hemijska, drvna i prehrambena industrija), te jeftine radne snage koja se povećavala procesima deagrarizacije (radnointenzivna tekstilna i obućarska industrija). BiH je u bivšoj Jugoslaviji postala značajno industrijsko središte, posebno za mašinsku i hemijsku industriju. Godine 1961. u BiH je u industriji radilo 54,3% svih zaposlenih, 1971. godine 57,8%, 1981. 58,4% a 2000. godine svega 35,2%. Privredna kriza, koja je u bivšoj Jugoslaviji počela početkom osamdesetih godina prošlog vijeka, najviše se odrazila na industriju, koja je i dalje zadržala primat među svim djelatnostima. Krajem 1991. godine dolazi do zatvaranja pojedinih industrijskih preduzeća i do otpuštanja radnika.

Krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina prošlog stoljeća, sve zemlje Centralne i Istočne Evrope započele su sa procesom dubokih društvenih i socijalnih reformi, kako bi uspostavili demokratske institucije i tržišno orijentisane ekonomije. Ove promjene takođe su trasirale put tranziciji ekonomije BiH. Rat u BiH zaustavio je sve započete tranzicijske procese, koji su obnovljeni tek 1996. godine.

Ratna stradanja: Ni jedna zemlja poslije drugog svjetskog rata nije doživjela tolika razaranja kao BiH tokom rata 1992-1995. godine, nakon kojega je GDP smanjen na oko 25% predratne vrijednosti, industrijska proizvodnja pala je za preko 90%, sa 70-80% nezaposlenih i preko 1,4 miliona ljudi potpuno ovisnih od humanitarne pomoći. Još 1994. ukupna ratna šteta u BiH procijenjena je na 120 milijardi KM. Međutim, kasnije analize koje su obuhvatile direktnu i indirektnu ratnu štetu pokazuju da je ovaj broj mnogo veći i da su ukupne ratne štete u BiH preko 240 milijardi USD. Ukupne štete na ekonomiju BiH procijenjene su na preko 110 milijardi USD. Veličina ratne štete može se procijeniti i na činjenici da je BiH prije rata imala oko 4,4 miliona stanovnika sa dohotkom po stanovniku od oko 2.400 USD, dok je neposredno po završetku rata imala oko jedan milion manje stanovnika i dohodak po stanovniku od oko 500 USD. Ne postoji ekonomski resurs u zemlji kojem nije načinjena ogromna materijalna šteta. Ipak, štete su najočiglednije i najveće kad je riječ o proizvodnim potencijalima (zemljište, rad, kapital, tehnologija, informatika). Prema procijeni Svjetske banke štete samo na sredstvima za proizvodnju su između 10 do 15 milijardi USD. Direktne ratne štete obuhvataju direktno i trajnu eksproprijaciju i uništavanje ekonomskih potencijala, otuđenja obrtnog kapitala kao što su zalihe novca u bankama i kod stanovništva, bankarskih depozita, uništavanje infrastrukture kao što su sredstva transporta, putne i željezničke mreže, telekomunikacije itd. Procjenjuje se da je uništeno oko 60% ukupne infrastrukture zemlje, odnosno da je tokom rata uništeno 25-30% ukupnih ekonomskih potencijala zemlje. Samo u Sarajevu direktne štete su procijenjene na oko 14 milijardi USD, od čega su direktne štete koje je pretrpila industrija procijenjene na preko 3,3 milijarde USD. Prema ovoj studiji indirektne štete je bilo nemoguće tačno utvrditi, i ove štete po ekonomiju će se osjećati narednih 30 do 50 godina. Prema procjeni Svjetske banke štete na željeznici iznose oko

jednu milijardu USD, uključujući gubitak 20 mostova, gubitke signalnih i komunikacijskih sistema, oštećenja kontaktne mreže, štete na transportnim sistemima itd.

Indirektne ekonomske štete rata ogledaju se u izgubljenom inostranom tržištu, velikom tehnološkom kao i naučnom zaostajanju. BiH je oko jednu trećinu vrijednosti GDP plasirala na inostrano tržište i na područja republika bivše Jugoslavije (oko 72% ukupnog izvoza je plasirano na područje bivše Jugoslavije). Uzme li se u obzir desetogodišnji gubitak izvoza kao indirektne posljedice rata dolazi se do vrijednosti između 45-50 milijardi USD.

BiH je 1991. godine tehnološki zaostajala u proizvodnoj oblasti za razvijenim svijetom oko 20 godina, dok je dodatno tehnološko zaostajanje izazvano ratom od 1992-1995. godine procijenjeno na 10 godina. Naučno zaostajanje se smatra u dugoročnom smislu najpogubnijim vidom indirektne ratne štete. Rezultat rata je potpuni prekid ili otežane komunikacije među domaćim i stranim naučnim institucijama, uništena naučno-istraživačka infrastruktura, a samo tokom rata više od 40% naučno-istraživačkog kadra trajno je napustilo zemlju. Kao posljedica rata a pod pritiskom drugih socijalnih problema koji su rezultat siromašenja zemlje, dramatično je smanjeno izdvajanje za nauku. Prema različitim navodima izdvajanja za nauku u posljednjim godinama bilo je 0,05% GDP, odnosno 0,2% BDP, za razliku od 1,5 % GDP koliko je izdvajano za nauku 1991. godine, što je smanjenje od deset do trideset puta. Obzirom da ovakva situacija traje od početka rata pa do danas (18 godina) može se samo zamisliti kolike su negativne posljedice rata na naučni potencijal Bosne i Hercegovine, odnosno koliko je njeno zaostajanje u naučnom razvoju zahvaljujući samo gubitku od 1,5 % osamnaestogodišnjeg budžeta države što prema bruto društvenom proizvodu iznosi preko 3 milijarde USD. Situacija je još i teža obzirom da i dalje nema investicija za nauku u budžetu.

Obnova industrije nakon rata: Nakon okončanja rata BiH se suočila sa novim izazovima procesa tranzicije od nekadašnje centralizovane i planirane ekonomije do tržišno orijentirane privrede. Proces tranzicije je započeo u uslovima nedostatka obrtnog kapitala, oštećenih i zastarjelih privrednih kapaciteta, uništene infrastrukture, prekinutih logističkih lanaca, izgubljenog domaćeg i međunarodnog tržišta, sive ekonomije i korupcije. Proces rekonstrukcije privrede počeo je uz pomoć međunarodnog programa rekonstrukcije. Finansijska podrška Međunarodne zajednice je u periodu 1996-2001. godine u iznosu od preko 5 milijardi USD trebala je pokrenuti domaću ekonomiju uspostavljajući stabilan okvir za proizvodnju, zapošljavanje i ekonomski rast uz istovremeni razvoj jakog privatnog sektora. Početak reformi privrede u BiH započinje uspostavljanjem makroekonomske stabilizacije uvođenjem seta monetarno finansijskih mjera: restriktivnu monetarnu politiku, konvertibilnost valute, finansijsku disciplinu i čvrsta budžetska ograničenja. Početak tranzicijskih procesa odnosno prestrukturiranja industrije prati brža akumulacija kapitala u područja trgovine, turizma i ugostiteljstva, finansija i intelektualnih usluga, dok se prerađivačka industrija suočava sa problemima pokretanja proizvodnje, nedostatka obrtnog kapitala, zastarjelih tehnologija, poteškoćama u uspostavljanju veze sa prijeratnim poslovnim partnerima u inostranstvu i višestrukim izvoznim barijerama u vidu mnogih atesta, certifikata i standarda kvaliteta. Proces prestrukturiranja industrije bio je veoma spor, a i dalje su u strukturi dominirale grane bazirane na korištenju prirodnih bogatstava i jeftine radne snage, dok su se industrije visokih tehnologija i velike dodatne vrijednosti sporo razvijale. Ipak, u ovom periodu nastale su brojne promjene. Stvarni BDP i izvoz su višestruko porasli, inflacija je stabilizovana, bankarski sistem je skoro potpuno privatizovan, oko 50% proizvodnje generisao je privatni sektor. Kontinuirano se radilo na unaprjeđenju infrastrukture, razvijan je

bankarski sektor, te je započeto sa privatizacijom državne imovine. Do kraja 2000. godine, skoro u potpunosti je liberalizovano domaće tržište i ukinute su brojne mjere uplitanja države u formiranje cijena na tržištu. Jedan od ključnih ekonomskih ciljeva za BiH u ovom periodu bila je ekonomska liberalizacija i deregulacija u cilju privlačenja stranih direktnih investicija. Uprkos ovim uspjesima, na polju zapošljavanja nije postignut zadovaljavajući rezultat. Na državnom nivou nije uspostavljena djelotvorna vlada i javna administracija. Bez efikasnog sudstva i poreskog sistema, uz zamršenu zakonsku regulativu koja je investitorima otežavala poslovanje u zemlji, BiH nije uspjela postići funkcionalnu i stabilnu ekonomiju.

Struktura privatnog sektora koji se u međuvremenu razvio bila je nepovoljna. U 2001. godini oko 74% svih privatnih preduzeća se bave uslužnim djelatnostima, od kojih je sa 54% zastupljena trgovina. U BiH 2003. godine registrovano je preko 29.000 preduzeća čija je glavna djelatnost trgovina. Samo oko 14% privatnih preduzeća obavljalo je djelatnost koja je povezana sa proizvodnjom ili preradom proizvoda. Prosječne plate su u BiH u periodu 2000.–2003. godine rasle po stopi od 8,25%. Na žalost, rast plata nije bio po osnovu rasta produktivnosti, već više po zakonskim rješenjima koja su vještački podizala nivo plata u državi, bez mehanizma indeksacije što bi spriječilo neracionalno povećanje plata ukoliko rast nije rezultat rasta produktivnosti. Prema izvještaju Međunarodnog monetarnog fonda rast prosječnih plata ne odražava stvarno stanje i da trenutna struktura plata i zakonski način obračunavanja minimalne plate predstavlja problem preduzećima u BiH. Stalno povećavanje minimalnih plata, na osnovu zakona, preduzeća ne mogu podnijeti, što uzrokuje gubitke i nagomilavanje dugovanja po osnovu plata.

Početkom 2004. godine u BiH je na državnom nivou usvojena prva srednjoročna razvojna strategija (PRSP, eng. *Poverty Reduction Strategy Paper*). Razvojna strategija je trebala da ponudi rješenje i put za brži ekonomski oporavak i smanjivanje nezaposlenosti.

U BiH, odnosno FBiH od početka tranzicijskih procesa nije nijednog momenta bila definisana jasna tehnološka politika. Tehnološka politika u smislu stvaranja vlastitih novih tehnologija, difuzije i usvajanja novih postojećih tehnologija, difuzije postojećih starih tehnologija koje su još uvijek važna podrška industriji, kao i stvaranje ljudskih resursa spremnih za stvaranje novih i usvajanje postojećih tehnologija je izostala od strane BH vlada, kao i Vlade FBiH.

BiH nije u dovoljnoj mjeri uspjela da privuče strane investicije. Strane investicije su dolazile zbog iskorištavanja prirodnih resursa, jeftine radne snage u kombinaciji sa geografskim položajem. Oko 25% stranih investicija bio je zbog lokalnog tržišta. Šira javnost u BiH nije u potpunosti shvatila važnost velikih kompanija, kao i direktnih stranih investicija, odnosno dolaska uspješnih multinacionalnih kompanija u vremenu tranzicije i prestrukturiranju privrede. Direktne investicije mogu biti važna alternativa za povećanje izvozno orjentisane proizvodnje i produktivnosti kako bi se podstaklo zapošljavanje i ekonomski rast. Brži rast izvoza u vremenu tranzicije sa multinacionalnim kompanijama u odnosu na domaće kompanije moguće je ostvariti iz razloga što multinacionalne kompanije znatno lakše obezbjeđuju finansijska sredstva za finansiranje investicija, u prednosti su u odnosu na lokalna preduzeća da obezbijede sredstva i opremu neophodnu da se unaprijede vještine radnika, tehnologije proizvodnje i ostala tehnička rješenja koja bi dovela do uspostavljanja produktivnosti u proizvodnji na većem nivou. Multinacionalne kompanije već imaju osiguran pristup globalnom tržištu. Ipak, sve ove prednosti su samo potencijalne i one zavise od individualnog ponašanja svake strane u investiciji.

FBiH u posljednje vrijeme pokušava dati sa nivoa vlade podršku SME-u. Od 2001. godine zahvaljujući pomoći i mnogih nevladinih organizacija osnovale su se regionalne razvojne agencije, poslovni inkubatori i sektorski klasteri. Međutim, sistemi podrške SME još ni približno nisu na zadovoljavajućem nivou. U FBiH nema sistemske podrške i promocije inovacija. Ne postoje tehnološki parkovi čiji je zadatak podrška razvoju kompanija koje nude nove tehnologije i izvozne mogućnosti zasnovane na novim znanjima, odnosno novim proizvodima i uslugama. Jačanje konkurentnosti SME nije moguće bez istraživanja i tehnološkog razvoja, odnosno bez inventivnosti i inovativnosti. Međutim, SME nema resurse da ulaže u istraživanja i razvoj. Zbog toga SME treba partnere u vidu istraživačkih instituta i univerziteta koji rade taj posao na koje se mogu osloniti. Razvoj mreže podrške SME-u istraživačkih instituta i univerziteta treba da je u zadatku Vladi. Međutim, obzirom da u FBiH nije bilo značajnijih ulaganja u istraživačke kapacitete od 1991. godine, univerziteti i instituti neće biti u stanju dati značajniju podršku SME-u bez investicija u istraživačku infrastrukturu.

Posljednjih nekoliko godina reformski procesi u BiH su usporeni. U međuvremenu dešava se dalja liberalizacija trgovinskih režima, što bez konkretno vidljivih uspjeha na ostalim poljima tranzicije, slabi domaću ekonomiju i povećava neizvjesnost ostvarivanja planiranih ekonomskih ciljeva BiH.

Od ukupnog broja registrovanih pravnih lica na nivou industrije, broj pravnih lica koja su predala godišnje obračune nadležnoj instituciji za 2008. godinu iznosi 4.055 (1.503 pravna lica nisu predala obračune). Razliku između registrovanih i pravnih lica koja su predala godišnje obračune za 2008. godinu čine neaktivna preduzeća.
Po SKD koja se primjenjuje od 1998. godine industriju čine slijedeća područja: rudarstvo, prerađivačka industrija i snabdijevanje električnom energijom, gasom i vodom.
Na nivou FBiH u 2008. godini bilo je registrovanih 41.722 pravna lica, od čega na industriju otpada 5.558 pravnih lica (rudarstvo 196, prerađivačku industriju 5.202 i snabdijevanje električnom energijom, gasom i vodom 160 pravnih lica). Broj registrovanih pravnih lica u industriji FBiH u 2008. u odnosu na 2002. godinu povećan je za 1.280 pravnih subjekta.
Prema godišnjem obračunu za 2008. godinu ostvareni su slijedeći finansijski rezultati: u rudarsvu negativan finansijski rezultat (gubitak 62,8 miliona KM, a neto dobit 20,7 miliona KM); u prerađivačkoj industriji pozitivan finansijski rezultat (neto dobit 561,2 miliona KM, a gubitak 288,6 miliona KM); u snabdijevanju električnom energijom, gasom i vodom negativan finansijski rezultat (gubitak 62,7 miliona KM, a neto dobit 59,6 miliona KM).
Rudarstvo je u GDP-u FBiH u 2008. godini učestvovalo 2,2 %, prerađivačka industrija 13,0% i snabdijevanje električnom energijom, gasom i vodom 3,9%, što na nivou industrije iznosi 19,1%.
Od 2000. do 2009. godine zaposlenost je u rudarstvu manja za 0,8%, u prerađivačkoj industriji za 5,9% i u snabdijevanju električnom energijom, gasom i vodom za 0,2 %.
U ukupnom broju zaposlenih u FBiH u 2009. godini, rudarstvo je učestvovalo sa 3,5%, prerađivačka industrija 19,3% i snabdijevanje električnom energijom, gasom i vodom 3,1 %.
Prosječne plaće u 2009. godini iznosile su: u rudarstvu 777,79 KM, prerađivačkoj industriji 558,64 KM i u snabdijevanju električnom energijom, gasom i vodom za 1237,10 KM.
Od 2000. godine do 2008. godine fizički obim industrijske proizvodnje imao je pozitivne stope rasta. U ovom periodu prosječna stopa rasta iznosila je 10,9 %. Fizički obim industrijske proizvodnje u FBiH u 2009. godini u odnosu na 2008. godine manji je za 11,6%. U prerađivačkoj industriji u 2009. godini u odnosu na 2008. godinu proizvodnja je manja za 16,1%. Od 22 odjeljka u okviru prerađivačke industrije samo u pet odjeljaka je u navedenom periodu povećana proizvodnja i to u proizvodnji duhanskih proizvoda (12,8%), proizvodnji

celuloze, papira i proizvoda od papira (2,4%), zdavačkoj i štamparskoj djelatnosti (0,5%), proizvodnji koksa, naftnih derivata (3,6%) i proizvodnji hemikalija i hemijskih proizvoda (3,0%). U ostalih 17 odjeljaka smanjena je proizvodnja, a najviše proizvodnja motornih vozila i prikolica za 70,8%, proizvodnja kancelarijskih mašina i računara za 60,4%, proizvodnja ostalih saobraćajnih sredstava za 45,2%, proizvodnja proizvoda od metala osim mašina i opreme za 34,4%, proizvodnja električnih mašina i aparata za 31,3%, proizvodnja mašina i uređaja za 29,5% itd.

U posmatranom periodu proizvodnja tekstila je smanjena za 9,6%, proizvodnja odjeće, dorada i bojenje krzna za 15,6%, i prerada kože, izrada galanterije i obuće za 10,9%. Smanjena je i prerada drveta i proizvodnja drveta osim namještaja za 23,7%.

Posmatrano po kantonima, industrijska proizvodnja u 2009. godini u odnosu na 2008. godinu povećana je samo u Posavskom kantonu (13,2%) i Hercegovačkoneretvanskom kantonu (2,6%) dok je u ostalih osam kantona smanjena. Najveće smanjenje industrijske proizvodnje u 2009. godini u odnosu na 2008. godinu zabilježeno je u Zapadnohercegovačkom kantonu (23,8%) i Tuzlanskom kantonu (12,8%).

Danas u industriji, još uvijek ne radi jedan broj kapaciteta. Iskorištenost kapaciteta je na veoma niskom nivou. Limitirajući faktori razvoja industrije u FBiH su: spora transformacija vlasničkih odnosa, nedostatak finansijskih sredstava, nedostatak tržišta, zastarjela oprema, visoki gubici u poslovanju i dr.

Dosadašnji razvoj industrije u uvjetima tranzicije protekao je u nepovoljnom okruženju, neadekvatnoj dinamici promjena proizvodnih procesa i uvođenja novih proizvoda, odsustvu razvojno-istraživačke komponente (slabljenje konkurentske pozicije proizvođača), nedefiniranoj politici naučno-tehnološkog razvoja itd.

BiH pripada najnekonkurentnijem regionu Evrope i evidentan je višegodišnji trend opadanja konkurentnosti ekonomije BiH.

Prema Izvještaju Svjetske banke o konkurentnosti BiH i zemalja regiona za 2009.-2010. godinu, od 133 obuhvaćene zemlje, BiH je po globalnoj konkurentnosti- GCI – Indeks globalne konkurentnosti[16] na 109. mjestu. U odnosu na prethodni izvještaj, kojeg redovno priprema Svjetska banka, BiH je pogoršala svoju poziciju za dva mjesta. Najveći problemi za BiH i dalje su tehnološka spremnost (BiH na 95 mjestu), inovativnost (BiH na 131 mjestu), infrastruktura (BiH na 128 mjestu), visoko obrazovanje i specijalistička naobrazba (BiH na 86 mjestu), te institucionalna usklađenost (BiH na 128 mjestu).

Vlada FBiH, na 136 sjednici održanoj u martu 2010. godine, razmatrala prijedlog Projekta „Razvoj industrijske politike u FBiH“ kao sastavni dio strategije ekonomskog razvoja FBiH i uputila ga u parlamentarnu proceduru.

Cilj izrade ovog dokumenta je da se definišu pravci razvoja u oblasti industrije. Obrađeni su svi industrijski sektori, za svaki sektor je dat presjek stanja proizvodnih programa, stanje

---

[16] Indeks globalne konkurentnosti – Global Competitiveness Index) govori o srednjoročnim izgledima i sposobnostima neke ekonomije da generira određeni nivo produktivnosti, odnosno GDP-a.
GCI se sastoji od 12 stubova konkurentnosti, koji su grupisani u tri podindeksa. Podindeks A se odnosi na bazne zahtjeve konkurentnosti sa stubovima: 1)institucije, 2)infrastruktura, 3)makroekonomska stabilnost, 4)zdravstvo i osnovno obrazovanje. Podindeks B se odnosi na pojačivače efikasnosti sa slijedećim stubovima: 5)visoko obrazovanje i trening, 6)efikasnost realnih tržišta, 7)efikasnost tržišta rada, 8)sofisticiranost finansijskog tržišta, 9)tehnološka spremnost i 10)veličina tržišta. Podindeks C obuhvata faktore inovacija i sofisticiranosti sa stubovima 11)poslovna sofisticiranost i 12) inovacije. (Global Competiteveness Report 2007-2008).

tehnologija i tehnoloških sistema, mogućnost revitalizacije i modernizacije tehnologije, pripremljena je SWOT analiza, te utvrđeni strateško-razvojni ciljevi.

10.2. Energetika

U BiH se električna energija proizvodi u hidro i termoelektranama. Trenutno postoje tri vertikalno integrisana elektroenergetska sistema u BiH, u čijoj nadležnosti su proizvodnja i distribucija električne energije: Elektroprivreda BiH (EPBIH); Elektroprivreda HZ Herceg-Bosna (EPHZHB); Elektroprivreda RS (EPRS).
Proizvodni kapaciteti EP BiH iznose 1.839 MW, od čega na termoelektrane otpada 77%, a na hidroelektrane 23%. Proizvodni kapaciteti EP HZHB iznose 762 MW i odnose se samo na hidroelektrane. Proizvodni kapaciteti EP RS iznose 1.375 MW, od čega na termoelektrane otpada 54%, a na hidroelektrane 46%. Ukupna snaga proizvodnih kapaciteta na nivou BiH iznosi 3.976 MW.
U sektoru rudarstva FBiH djeluje deset rudnika. Proizvodnja uglja prati potrebe termoelektrana, i na nivou je od 5,80 miliona tona godišnje.
Svake godine se donosi Bilans energetskih potreba FBiH. Strukturalno Bilans energetskih potreba FBiH sadrži podatke o proizvodnji, razmjeni (uvoz-izvoz) i potrošnji za četiri energenta: ugalj, električnu energiju, derivate nafte i prirodni gas.
Proizvodnja uglja u FBiH zadovoljava vlastite potrebe. Od ukupne godišnje proizvodnje uglja oko 83% proda se JP Elektroprivreda BiH za potrebe termoelektrana u Tuzli i Kaknju. Oko 14% proizvedenog uglja proda se industriji i ostalim potrošačima, a oko 3% uglja se izvozi.
Elektroprivreda BiH ima proizvodnju električne energije i za izvoz, dok Elektroprivreda HZHB zbog velikih potreba Aluminija Mostar ima bilansni manjak električne energije.
FBiH je 100% ovisna od uvoza prirodnog gasa i naftnih derivata. U sektoru gasa na nivou FBiH djeluje preduzece BH-Gas doo Sarajevo i distributivne kompanije u Sarajevu i Visokom, te u Zenici (Grijanje Zenica).
Problemi u sektoru energije su: nepostojanje energetske strategije; neizgrađen zakonodavni i institucionalni okvir na nivou BiH u sektoru gasa; tehnološka zaostalost; kašnjenje u restruktuiranju rudnika; neracionalnost u trošenju energije; visoki transportni troškovi; nepostojanje pouzdanih statističkih podataka itd.
Sadašnje stanje u rudnicima uglja BiH karakteriše zaostajanje u razvoju, retrogadni put tehničko-tehnoloških faza u procesu eksploatacije i prerade, nedostatak investicionih ulaganja i neadekvatna kvalifikaciona struktura zaposlenih.
Donošenjem Zakona o finansijskoj konsolidaciji rudnika uglja u FBiH stvareni se uvjeti da rudnici, rasterećeni dugovanja, uđu u proces reintegriranja sa elektroprivrednim preduzećima. U toku 2009. godine stvoreni su uslovi za formiranje koncerna JP Elektroprivreda BiH – rudnici. Dioničari JP Elektroprivreda BiH, predstavnici Vlade F BiH i malih dioničara su na Skupštini Elektroprivrede BiH jednoglasno usvojili Odluku o preuzimanju udjela Federacije BiH u privrednim društvima, rudnicima u FBiH. Dioničari "Elektroprivrede BiH" u oktobru 2009. godine odobrili su nove statute sedam rudnika u Fi BiH, čime su rudnici i definitivno pripojeni ovom preduzeću. Rudnici Zenica, Kakanj, Breza, Kreka Tuzla, Đurđevik, Gračanica iz Gornjeg Vakufa/Uskoplja i "Abid Lolić" iz Bile, kod Travnika, odlukom dioničara postali su društva u stoprocentnom vlasništvu "Elektroprivrede BiH". Na ovaj način učinjen je ključni korak u formiranju koncerna koji će brojati 17.000

zaposlenih. Formiranjem konzorcija rudnicima uglja otvaraju se nove razvojne perspektive i stvaraju uvjeti za poboljšanje socijalno-materijalnog statusa rudara, dok Elektroprivreda BiH dobiva pouzdane snabdjevače osnovnom sirovinom za postojeće i nove termokapacitete.
U 2009. godini u rudarstvu FBiH bilo je zaposleno 15.012 radnika ili 0,8% manje nego u 2008. godini.
Najveći problemi u gasnom sektoru su: neusaglašene entitetske energetske politike, nepostojanje gasne legislative i regulative; organizacijska fragmentacija između entiteta otežava koordinaciju u razvoju gasne mreže, povećava cijenu gasa za potrošače i predstavlja jedan od faktora koji odvraća potencijalne investitore; jedan izvor snabdijevanja - jedan transportni pravac – nesigurno snabdijevanje; previsoke veleprodajne cijene gasa (USD 200 po m3); neuravnotežena tarifna struktura koja ide na štetu centralnog grijanja; nizak faktor opterećenja gasnog transportnog sistema u BiH – visoki troškovi transporta; visoka uvozna ovisnost prouzrokuje otežano poduzimanje protumjera pri skoku cijena i otežan ekonomski razvoj; nepovoljna struktura potrošnje, odnosno pad potrošnje u industrijskom, a porast u rezidencijalnom sektoru, doveli su do pojave izrazitog sezonskog dispariteta u potrošnji i nedostatka prirodnog gasa u zimskom periodu. To iziskuje potrebu poravnanja sezonskih oscilacija, kroz obavezu pokrivanja troškova za neiskorišteni kapacitet u ljetnom, ili kroz kupovinu dodatnih količina, u zimskom periodu.
U oblasti energetskog sektora veoma značajan projekat je gasifikacija Srednjobosanskog kantona. Zaključkom Vlade FBiH broj 9/2008 od 09.01.2008.g. usvojen je «Program prioritetnih razvojnih projekata u FBiH – Program javnih investicija», u sklopu kojeg je za gasovod Zenica – Travnik utvrđeno da je od vitalnog interesa za FBiH. Izgradnja gasovoda Zenica – Travnik je prva faza Projekta «Glasifikacije Srednjobosanskog kantona – gasovodi: Zenica – Travnik, Travnik – Gornji Vakuf i Travnik - Jajce», čime se stvaraju mogućnosti uvođenja prirodnog gasa u sve sektore potrošnje ove regije.
U 2008. godini donešen je Strateški plan i program razvoja energetskog sektora FBiH. Njegov je cilj da utvrdi potrebe i mogućnosti razvoja ovog sektora u F BiH, deblokira zastoj investiranja i izgradnju savremenih energetskih objekata i infrastrukture kako bi se omogućio održivi razvoj energetskog sektora. Ovaj dokument je detaljno razradio prioritetne aktivnosti do 2010. godine, aktivnosti srednjoročnog razvoja do 2020. godine, te naznačio projekciju razvoja do 2030. godine.

10.3. Razvoj, poduzetništvo i obrt

U toku 2009. godine usvojen je Projekat „Razvoj malog i srednjeg poduzetništva u FBiH“ koji je uradilo Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta. Ovaj projekat predstavlja ključni razvojni i strateški dokument za FBiH. Ciljevi izrade projekta su jačanje konkurentnosti malog i srednjeg poduzetništva i obrtništva, povećanje zaposlenosti, te da malo i srednje poduzetništvo postane izvor tehničkih i drugih inovacija. Prema mišljenju resornog ministarstva ovaj projekat može biti sastavni dio Strategije razvoja FBiH do 2020. godine.
Nadležno ministarstvo će donositi godišnje „Operativne planove poticanja malog i srednjeg poduzetništva FBiH“ kojim će se precizirali projekti, korisnici, mjere i sredstva poticaja.
Dosadašnje aktivnosti na podršci razvoju MSP vodile su se na nivou entiteta, uz veoma značajnu finansijsku podršku i tehničku pomoć međunarodnih donatorskih organizacija.
Vijeće ministara BiH usvojilo je Strategiju razvoja malih i srednjih preduzeća u BiH za period 2009–2011. godina.

Implementacija Strategije razvoja MSP-a BiH bi trebala omogućiti brži rast i razvoj MSP-a, te ispunjenje obaveza koje je država preuzela potpisujući dokument o Europskom partnerstvu. Očekivanja su da konačno i BiH, implementacijom ove strategije, približi poslovanje MSP evropskim standardima i ohrabri poduzetnike da pokreću nove biznise, a one već postojeće podrži u njihovom nastojanju da usvoje inovativne principe poslovanja i podignu konkurentnost na viši nivo.

Usvajanje Strategije razvoja MSP-a BiH je bio jedan od prioriteta Srednjoročne strategije razvoja BiH (PRSP), a predstavlja i značajan korak u ispunjenju obaveza koje je BiH preuzela u okviru primjene preporuka Europske povelje o malim preduzećima. U Strategiji su ponuđene konkretne mjere kojima će se unaprijediti stanje sa aspekta svakog poglavlja Europske povelje i identificirane su oblasti u kojima će biti neophodno potrebe MSP usklađivati sa interesima drugih zainteresiranih strana u procesu ekonomskog razvoja. Strategija, također predlaže aktivnosti potrebne da se omogući da MSP u BiH počnu smanjivati jaz u nivou tehnološkog razvoja i konkurentnosti naspram preduzeća iz zemalja EU, pa i iz susjednih zemalja.

Bitni nedostaci u postojećem pravnom okviru za rad MSP i nepostojanje adekvatne infrastrukture za podršku poslovanju, kao i otežan i kompliciran pristup kreditnim sredstvima predstavljaju velike prepreke za razvoj MSP-a u BiH u poređenju sa većinom drugih zemalja u regiji. Na nivou BiH ne postoji institucionalni okvir za podršku MSP, a na nivou entiteta i Distrikta Brčko se taj okvir tek izgrađuje.

U vezi sa infrastrukturom za razvoj poduzetništva u BiH postoje razne agencije za poslovnu podršku, poslovna udruženja, klasteri i 10 inkubatora[17], ali je očit nedostatak koordinacije za podršku poslovanju. U RS-u je formirana Agencija za razvoj MSP-a koja zajedno sa 4 regionalne i 20 lokalnih Agencija čini osnovnu mrežu za podršku razvoja MSP-a u RS.

Jačanje poduzetništva u BiH i FBiH je već utvrđeno kao preduslov za brz razvoj privatnog sektora, a posebno za rast MSP. U nastojanju da se prevaziđu brojni socijalni i ekonomski problemi sa kojima se BiH suočila u poslijeratnom periodu, pokrenut je proces ekonomske regionalizacije, osnivanjem regionalnih razvojnih agencija. Regionalne razvojne agencije su veoma važni sudionici u izradi i provedbi strategija za ekonomski razvoj na lokalnom nivou.

10.4. Poljoprivreda

Poljoprivredne površine na području FBiH obuhvataju 1.155[18]hiljada hektara. Od toga se na obradive površine odnosi 712 hiljada hektara, na pašnjake 441 hiljada hektara i na trstike 2 hiljade hektara. U okviru obradivih površina na oranice i bašte otpada 400 hiljada hektara, voćnjake 43 hiljade hektara, livade 264 hiljade hektara i vinograde 5 hiljada hektara. Od ukupnih oraničnih površina na području FBiH ne obrađuju se 188 hiljada hektara ili 47,0%. Na ugare otpada 12 hiljada ili 3,0%.

Osim površina pod minama, jedan od razloga za nedovoljno korištenje poljoprivrednog zemljišta je nepostojanje prave evidencije o državnom zemljištu (parcele bivših poljoprivrednih kombinata i mnoge zadruge) koje se sve više uzurpira i koristi za nepoljoprivredne svrhe.

[17] BH inkubatori su se organizirali u mrežu i usvojili Strategiju zajedničkog djelovanja.

[18] Statistički godišnjak/ljetopis 2009.godine

Usitnjenost posjeda[19], niska produktivnost rada, zastarjela tehnologija i mehanizacija, neznanje, niska investiciona sposobnost, nestabilnost tržišta poljoprivrednih proizvoda, samo su neki od razloga današnjeg stanja poljoprivrede u našoj zemlji. Ne postoji adekvatna poljoprivredna politika, a poseban problem su trajni izvori finansiranja. Podsticajna sredstva u poljoprivrednom sektoru su vrlo mala (ne prelaze 3% budžetskih sredstava[20]).

Federalni zakon o novčanoj podršci poljoprivredi i ruralnom razvoju, odnosno poticajima poljoprivrednoj proizvodnji trebao je biti usvojen do kraja 2009. godine, ali nije „prošao" na Domu naroda Parlamenta FBiH . Ovim zakonom predviđa se da 6% ukupnih budžetskih sredstava FBiH bude odvojeno za poticaj. Sistem podsticanja u primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji u FBiH je neefikasan i često se mijenja. Sredstva do poljoprivrednika dolaze sporo.

Domaći poljoprivredni proizvođači i ono što proizvode ne mogu da prodaju (npr. pšenica u Posavini smještena je u silose, a pekari pšenicu uvoze jer je jeftinija). Otkupne cijene većine poljoprivrednih proizvoda su na tako niskom nivou da se jedva pokrivaju troškovi proizvodnje, a u nekim slučajevima se posluje sa gubitkom

Neadekvatna kreditna politika i visoke kamate, nedostatak odgovarajuće zakonske regulative, nekontrolisan uvoz robe[21], odnosno nestimulativna porezna i carinska politika i poroznost granica još više otežavaju stanje u ovoj oblasti. Radi racionalnog korištenja zemljišta i proizvodnje što je moguće više hrane, te povratka raseljenih i izbjeglih zemljoradnika na svoja imanja, donijeta je Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora u Federaciji BiH (2006 -2010).

Nakon usvajanja ove strategije urađeni su u 2008. godini operativni programi: razvoja govedarstva u FBiH, razvoja svinjogojstva, razvoja voćarstva, razvoja vinogradarstva, uspostave Registra poljoprivrednih gazdinstava, kao i osnove Strategije upravljanja poljoprivrednim zemljištem i Strategije ruralnog razvoja.

Vlastitom proizvodnjom moguće je podmiriti oko 50% vlastitih potreba. U većini proizvoda primarna poljoprivredna proizvodnja još uvijek ne zadovoljava vlastite potrebe[22]. U 2008. godini uvoz hranei pića u FBiH iznosio je 1,2 milijarde KM, a u 2009. godini uvoz iznosi 1,3 milijarde KM.

Zasijane površine u FBiH počevši od 2000. godine konstantno se smanjuju. U 2008. godini u FBiH je zasijano 198.000 ha što predstavlja svega 49,5% oraničnih površina.

Poticajna sredstva – „Transfer za poljiprivredu" iz Budžeta FBiH u 2007. i 2008. godini rezultirala su unapređenjem stočarske proizvodnje, posebno povećanjem proizvodnje rasplodne stoke. Evidentni su i rezultati u razvoju voćarstva i vinogradarstva jer je zasnovan veliki broj novih zasada voćnjaka i vinograda, te je uspostavljena kreditna linija sa Razvojnom bankom za podsticaj modelu kapitalnih ulaganja (izgradnja objekata u stočarstvu, nabavka opreme za farme i uređenje zemljišta). Po prvi puta su uvedene i podrške za ruralna područja (osavremenjavanje poljoprivrednih gazdinstava, organska proizvodnja, podrška proizvodnji u manje povoljnim područjima, dopunske aktivnosti, ruralno nasljeđe i sl.).

---

[19] Prosječna veličina farme u FBiH je 2,5 ha u prosjeku od 9 parcela

[20] Subvencije u zemljama OECD-a su 36%, EU 43%, a iz Budžeta FBiH za 2007.godinu 2,6% (37,6 miliona KM); za 2008. godinu 3% (52,65 miliona KM), a za 2009.godinu 2,6% (50 miliona KM).

[21] Izazvao je određene probleme u pojedinim grupama proizvodnje (pileće meso, jaja mlijeko i dr.)

[22] Zadovoljava potrebe u cijelosti ili gotovo u cijelosti proizvodnjom krompira, luka, šljiva, grožđa, meda i ovčijeg mesa.

U strukturi GDP-a za 2008. godinu poljoprivreda, lov i šumarstvo[23] učestvuje sa 5,2% i u odnosu na 2000. godinu ostvaren je pad učešća za 8,2%. Prije rata u 1990. godini, učešće poljoprivrede i šumarstva u GDP-u iznosilo je 10,8%.

Uvidom u registrovane poslovne i druge subjekte prema djelatnostima u FBiH (stanje 31.12.2008. godine) u poljoprivredi, lovu i šumarstvu ima 3.103 poslovnih subjekata (864 pravna lica i 2.239 fizičkih lica-obrtnika).

Godišnjim obračunom za 2008. godinu obuhvaćeno je 523 pravna lica. Ova oblast ostvarila je neto dobit u iznosu 13,2 miliona KM, a ostvareni gubitak iznosi 13,7 miliona KM. Kao oblast posluje na granici rentabilnosti.

Poljoprivreda, lov i šumarstvo u ukupnom broju zaposlenih u FBiH u 2009. godini učestvuju sa 2,2%. Prosjećna plaća u ovoj oblasti iznosi 86,0% prosječne plaće u FBiH za 2009. godinu.

U sektoru poljoprivrede period od 2007. do 2009. godine obilježen je bolestima stoke (bruceloza ovaca i koza). Bruceloza je veliki problem na Balkanu i jedina efektivna mjera je klanje, ubijanje i neškodljivo uklanjanje ovaca. Iz tog razloga donesen je Program iskorjenjivanja i suzbijanja bruceloze ovaca i koza u FBiH u periodu 2007.-2010. godina[24]. Ovaj program između ostalog, obuhvata obilježavanje životinja i njihovog kretanja, označavanje zdravstvenog statusa imanja ili regiona i labaratorijsko ispitivanje. Sukladno stanju oboljenja u BiH, na bazi preporuka OIE-a Svjetske zdravstvene organizacije usvojen je Model masovnog cijepljenja stada. U realizaciji ovog programa, u oblasti veterinarstva, posebna pažnja se posvećuje kretanju životinja i sprječavanju nelegalnog prometa životinja, a što je jedan od temeljnih razloga širenja bruceloze u cijeloj BiH. U saradnji s Federalnom upravom civilne zaštite nabavljene su dvije spalionice za neškodljivo uklanjanje životinja i proizvoda animalnog porijekla s prikolicom kapaciteta 45 kg/h i 200 kg/h. S obzirom da je bruceloza bolest čije iskorjenjivanje zahtjeva dugo i kontinuirano djelovanje usvojen je krajem oktobra 2009.godine Operativni program suzbijanja i kontrole bruceloze ovaca i koza u FBiH za period 2010.-2016.godine. Ovaj program zasniva se na strategiji vakcinacije konjuktivnom vakcinom REV1.

Poticajna sredstva –„Transfer za veterinarstvo“- iz Budžeta FBiH za 2009. godinu u iznosu od 2.250.000 KM predviđena su za sprječavanje i suzbijanje zaraznih i parazitarnih bolesti životinja, posebno zoonoza, kao i za izmirenje obaveza iz 2008. godine koje su proizišle iz aktivnosti na iskorjenjivanju bruceloze.

Radi zaštite životinja, veterinarsko-zdravstvene prevencije u prometu i proizvodnji, organiziranja i provođenja veterinarske djelatnosti Vlada FBiH utvrdila je u drugoj polovini jula 2009. Prijedlog zakona o veterinarstvu. Prijedlogom zakona se utvrđuje veterinarska zaštita dobrobiti životinja, naknade i troškovi, nadzor nad provođenjem i druga pitanja od značaja za veterinarstvo na teritoriji FBiH. Do stupanja na snagu federalnog zakona preporučuje se primjena Zakona o veterinarstvu BiH.

Potrebe u razvoju stočarstva[25] uveliko prevazilaze pravni okvir uspostavljen postojećim zakonom o mjerama za unapređenje ove grane, te je u drugoj polovini oktobra 2009.godine Vlada FBiH u parlamentarnu proceduru uputila Nacrt zakona o stočarstvu (kao novi zakonski akt). Njime se, u skladu sa pravnim okvirom EU, uz uvažavanje specifičnosti našeg državnog uređenja, uređuje proizvodnja i uzgoj, trgovina, genetski materijal, oplodnja i

[23] Prema standardnoj klasifikaciji djelatnosti u FBiH poljoprivreda, lov i šumarstvio objedinjeni su u zajedničko područje.

[24] Ovaj program treba uskladiti sa donesenom Strategijom suzbijanja bruceloze na nivou BiH.

[25] Stočni fond u FBiH je usitnjen sa prosjekom 2,6 grla po imanju.

licenciranje, zootehnički i zoohigijenski uvjeti uzgojno korisnih životinja. Odredbe ovog zakona odnose se na uzgoj goveda, svinja, koza, ovaca, konja, magaraca, kunića, peradi, pčela i drugih vrsta domaćih životinja koje imaju privrednu namjenu.

Radi zaštite poljoprivrednog zemljišta od nenamjenskog korištenja donesen je u 2009. godini Zakon o poljoprivrednom zemljištu FBiH. U cilju zaštite stanovništva od upotrebe hrane neadekvatnog kvaliteta donesen je na nivou BiH Zakon o genetski modificiranim organizmima.

Dok se ne stvore uvjeti za provođenje državnog zakona u parlamentarnu proceduru upućen je Nacrt zakona o zaštiti zdravlja bilja u FBiH. Ovim zakonom uređuje se zaštita zdravlja bilja u FBiH, njeno funkcionisanje te uspostava fitosanitarnog inspektora.

Radi usklađivanja sa Zakonom o prekršajima i definiranju vršilaca certificiranja sjemena i sadnog materijala poljoprivrednog bilja, u parlamentarnoj proceduri je Nacrt zakona o izmjenama i dopunama Zakona o sjemenu i sadnom materijalu poljoprivrednog bilja.

Cijeneći sve veći interes i potražnju za zdravom i prirodnom hranom a imajući u vidu Direktivu Vijeća EU o organskoj proizvodnji i označavanju organskih proizvoda, u parlamentarnoj proceduri je Nacrt zakona o organskoj poljoprivredi u FBiH.

Uvođenjem kreditne linije u saradnji sa Razvojnom bankom FBiH po prvi put je omogućeno dobivanje investicijskih sredstava po uslovima primjerenim za oblast poljoprivrede. Omogućeno subvencioniranje kamata dodatno poboljšava ambijent za pokretanje razvoja i poticaj je investicijskom ciklusu.

Subvencioniranje premija osiguranja po uzoru na razvijene zemlje uvodi moderan pristup rješavanju problema neizvjesnosti zbog uticaja prirodnih nepogoda i drugih faktora vanjskog okruženja.

Pod uticajem globalne ekonomske krize prisutni su pojačani pritisci stranih proizvođača koji žele svoje proizvode plasirati na našem tržištu uz istovremeno otežavanje plasmana naših proizvoda u inostranstvo. Usljed ekonomske krize porozne granice omogućavaju više nego do sada, ulaz poljoprivrednih proizvoda sumnjivog kvaliteta na naše tržište

Domaći proizvođaći poljoprivrednih proizvoda posjeduju potencijal da tržištu BiH, odnosno FBiH obezbijede dovoljno kvalitetnih proizvoda. Međutim, zbog nekonkurentnosti bosanskohercegovačkih firmi, većina tih proizvoda se uvozi.

FBiH ima veliki broj kapaciteta za proizvodnju hrane (400 privrednih društava), ali je stepen iskorištenosti kapaciteta nizak (oko 40%), što se nepovoljno odražava na poslovanje preduzeća. Proizvodnja prehrambenih proizvoda se zasniva većinom na uvoznim sirovinama, osim u proizvodnji voda (domaće sirovine 100%), preradi mlijeka (domaće sirovine 95%) i preradi povrća (domaće sirovine 95%). Konkurentnost domaćih proizvoda nije na zadovoljavajućem nivou. Jedan od uzroka ovakvom stanju je veliki uvoz i nedovoljna zaštita domaće proizvodnje. Tehnologija u najvećem broju pogona je stara preko 10 godina, a samo rijetki pogoni imaju instalisanu najnoviju tehnologiju. Prvi put u 2007. godini predviđena su Budžetom FBiH sredstva za pomoć pogonima prehrambene industrije u iznosu od 425.000 KM. U 2008.godini iz Budžeta su odobrena sredstva u iznosu od 1.251.300 KM za pogone za proizvodnju sira i za toplu preradu voća i povrća, te za sufinansiranje uvođenja i certificiranja sistema upravljanja kvalitetom i sigurnosti hrane na bazi međunarodnih standarda i za stručne projekte. Ova sredstva realizovana su u iznosu od 1.153.485 KM (92,3%). U Budžetu za 2009.godinu nisu planirana sredstva za prehrambenu industriju.

U pripremi je Strategija razvoja prehrambeno-prerađivačke industrije za period od 2009-2012. godine.

10.5. Vodoprivreda

U oblasti vodosnabdijevanja u poslijeratnom periodu uložena su značajna sredstva. Oko 95% vodoprivrednih sistema dovedeno je na predratni nivo. Međutim, i dalje su prisutni problemi obezbjeđenja dovoljnih količina vode za piće i obuhvaćenost stanovništva javnim vodosnabdjevanjem. Upravljanje vodama u BiH, institucionalno i tehnički, se vrši na nivou entiteta. Entiteskim zakonima o vodama definisani su institucionalni okviri upravljanja sa načinima finansiranja sektora voda. Zakonom o vodama FBiH donesenim 2006. godine osnovane su: „Agencija za vodno područje rijeke Save“ Sarajevo (AVP Sava) i „Agencija za vodno područje Jadranskog mora“ Mostar (AVP Jadransko more) , a prestala su sa radom Javna preduzeća za „ Vodno područje sliva rijeke Save „ Sarajevo i za „Vodno područje sliva Jadranskog mora „ Mostar.

Po novom Zakonu od 01.01.2008. izvršen je prijelaz na sistem naplate opće i posebnih vodnih naknada. Vodne naknade (opće i posebne) raspoređuju se na sljedeći način: nadležnoj agenciji za vode 40%, u korist budžeta kantona 45% i u korist Fonda za zaštitu okoliša 15%. Pripadajuća sredstva od općih i posebnih vodnih naknada te iz ostalih izvora, agencije za vode realizuju u skladu sa godišnjim planovima. Početkom marta 2009. godine, Vlada FBiH je dala saglasnost na okvirne i finansijske planove agencija koji se odnose na period 2009-2011. godine.

Rukovodeći se odredbama i definicijama Okvirne direktive o vodama EU, odlukom[26] su utvrđene granice bazena i vodenih područja u FBiH.

U skladu sa ovim dokumentom, u FBiH su identifikovana četiri riječna bazena: dio međunarodnog podbazena Save, dio međunarodnog riječnog bazena Neretve sa Trebišnjicom, dio međunarodnog riječnog bazena Cetine i dio međunarodnog riječnog bazena Krke.

U cilju integralnog upravljanja i mogućnosti objedinjavanja više riječnih bazena u distrikt riječnog bazena ili vodnog područja, dijelovi riječnog bazena Neretve, sa Trebišnjicom, Cetine i Krke su uključeni u vodno područje Jadranskog mora, dok je vodno područje Save uključeno u dio međunarodnog riječnog bazena Dunava. Na ovaj način obezbijeđena je osnova za određivanje mjesne nadležnosti agencija za upravljanje vodnim područjima u skladu sa Zakonom o vodama.

Značajan pomak u ovoj oblasti predstavlja pokretanje aktivnosti na izradi planskih dokumenata. U fazi izrade je Strategija upravljanja vodama u FBiH. Obaveza donošenja ove strategije utvrđena je Zakonom o vodama. Strategija treba da utvrdi politiku upravljanja vodama, pravce zaštite voda, zaštite od štetnog djelovanja voda i održivo korištenje voda. U izradi ovog dokumenta učestvovaće Međuresorski koordinacioni odbor koji treba ovu strategiju harmonizirati sa politikama i strategijama drugih resora.

U fazi realizacije je Projekat Evropske investicijske banke (EIB) pod nazivom „Snabdijevanje vodom i sanitacija u FBiH“. Formirana je radna grupa - Privremena jedinica za upravljanje ovim projektom. Ovo je prvi veliki projekat rješavanja kanalizacije i prečišćavanja otpadnih voda u većem broju općina u Federaciji Bi H, čija ukupna vrijednost iznosi 121,3 miliona

[26] Donesena u 2007. godini

eura- projekat se finansira kreditom EIB i vlastitim srestvima 15 općina[27] u FBiH koji su na listi projekata, a cilj mu je poboljšanje zdravlja stanovništva i okoliša.
Radi rješavanja nezadovoljavajućeg i neodrživog stanja u sektoru vodosnabdijevanja na području Livna (vodovodna mreža u veoma lošem stanju, znatan broj stanovnika nema pristup javnom sistemu vodosnabdijevanja), početkom marta 2009. godine usvojena je odluka o davanju saglasnosti za prihvatanje kredita Reiffeisen Zentralbank Osterreich aktiengesellcshafl za Projekt „Razvoj sistema vodosnabdijevanja za općinu Livno".
U toku je realizacija Projekta integralnog upravljanja vodnim resursima sliva rijeke Save. Radi cjelovitog sagledavanja stanja korita rijeke Save zbog vađenja materijala iz nje, polovinom novembra 2009. godine, resorno ministarstvo je uputilo incijativu Ministarstvu vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH da u saradnji sa institucijama R. Hrvatske i RS-a izvrše snimanje preostalog dijela ove rijeke. Takođe, podržan je idejni projekt uređenja korita rijeke Bosne od ušća u Savu do Modriče.
U budžetu FBiH za 2009. godinu odobren je 1 milion KM a sredstva će se koristiti prema Programu utroška sa kriterijima raspodjele na poziciji „Kapitalni grant za vodoprivredu". Međutim, početkom novembra 2009. godine prihvaćene su izmjene i dopune ovog programa. Izmjenama i dopunama kapitalni grant za vodoprivredu za 2009. godinu je smanjen sa milion KM na ukupno 765.000 KM. Za zaštitu voda u ovoj godini osigurano je 105 hiljada KM, za sanaciju objekata za zaštitu od poplava 460 hiljada KM, za savjetodavna vijeća vodnih područja 50 hiljada KM i za sufinansiranje projekata općinske infrastrukture 150.000 KM. Grant njemačke banke KfW iz Frankfurta u iznosu 17,5 miliona eura za projekt „Tretman prikupljanja otpadnih voda Bihać" prihvaćen je i potpisan u decembru 2009.godine. Projektom će se realizirati izgradnja prvog velikog postrojenja u BiH za prečišćavanje otpadnih voda, a koji je usklađen sa svim evropskim standardima. Rok za završetak radova je tri godine od njihovog početka.
U toku je realizacija ili pripreme za realizaciju većeg broja institucionalnih infrastrukturnih projekata radi provođenja reformi i usklađivanja sa EU legislativom i praksom.
U sektoru voda u FBiH ostvareno je poboljšanje stanja u pogledu pravnog i institucionalnog uređenja oblasti, kao i poboljšanje u segmentu sufinanciranja projekata vodne infrastrukture u općinama.
U skladu sa Zakonom o koncesijama na nivou BiH i FBiH, otpočela je dodjela koncesija za opskrbu pitkom vodom, odvodnju i prečišćavanje otpadnih voda, te izgradnju i korištenje mini hidroelektrana. U parlamentarnoj proceduri je Prijedlog zakona o izmjenama i dopunama Zakona o koncesijama. Ovim izmjenama posebo je regulisana izgradnja i korištenje energetskih objekata instalisane snage veće od jedan MW. Predviđeno je da o njihovoj koncesiji odlučuje Vlada FBiH. Predložene izmjene odnose se i na status Komisije za koncesije, odnosno na utvrđivanje njenog statusa kao samostalnog pravnog lica, što do sada nije bilo definisano na takav način. S ciljem bržeg rješavanja otvorenih pitanja u oblasti koncesija, utvrđena je obaveza donošenja Dokumenta o politici dodjele koncesija. U 2009. godini donesena je Uredba o vrstama i sadržaju planova zaštite od štetnog djelovanja voda, čije je donošenje predviđeno u Zakonu o vodama. Ovaj propis usklađen je sa propisima EU iz oblasti voda.

[27] Pojedinaćni projekti obuhvaćaju općine: Zenica, Zavidovići, Visoko, Olovo, Usora, Doboj-Jug, Doboj-Istok, Posušje, Široki Brijeg, Velika Kladuša, Bosanski Petrovac, Orašje, Tomislavgrad, Bosanska Krupa i grad Mostar.

10.6. Šumarstvo

Šume i šumsko zemljište u FBiH se prostiru na površini od oko 1.585.000 ha, od čega je u državnom vlasništvu oko 1.308.000 ha ili 82,5%, a u privatnom vlasništvu i vlasništvu drugih pravnih lica oko 277.000 ha ili 17,5%.

Tokom rata šume su značajno devastirane, ali su ipak zadržale prirodnu strukturu i bioraznolikost. Da bi se dovele u približno normalno stanje trebat će preko 50 godina.

Radi očuvanja šumskog bogatstva, te stvaranja povoljnih uslova za razvoj šumarstva, 2002. godine je donesen Zakon o šumama. Stručni i inspekcijski nadzor nad iskorištavanjem BH šumskih resursa trenutno vrše kantoni, jer se Zakon o šumama koji je donjet na nivou FBiH ne primjenjuje. Zbog mnogih nedorečenosti postojećeg Zakona o šumama koje su otežavale njegovu primjenu te potrebe primjene međunarodne legislative, u parlamentarnoj proceduri je Zakon i izmjenama i dopunama Zakona o šumama.

Šumama se gospodari na temelju šumsko gospodarske osnove. Iza rata, većina preduzeća šumarstva gospodarila je šumama na osnovu godišnjih planova gospodarenja što se negativno odražavalo na uzgoj, zaštitu i iskorištavanje šuma te unapređenje razvoja šumarstva. Sada su izrađene sve šumskogospodarske osnove izuzev ŠPP „Srednje Neretvansko“ i područje krša.

U oblasti šumarstva prisutna je velika pocijepanost šumsko gospodarskog područja[28], bespravna sječa, uzurpacija šumskog zemljišta, nedovoljna otvorenost šuma i drugi problemi.

Stanje u šumarstvu otežano je činjenicom da nema Strategije razvoja šumarstva ni u FBiH ni na nivou BiH. Na nivou BiH ne postoji čak ni Institut za šumarstvo. Radi otpočinjanja izrade Strategije razvoja šumarstva neophodno je obaviti inventuru šuma. Inventura šuma ima za cilj pribavljanje potrebnih informacija o stanju šumskih resursa, problemima koji ugrožavaju razvoj šuma, obimu potrebnih radova za sanaciju stanja i unapređenje gazdovanja šumama. Završena je I faza inventure šuma (Unsko-sanski kanton) u kojoj je izvršena provjera urađene Metodike. U toku je druga faza inventure šuma, za koju je izrađena i usvojena Metodika kojom će se utvrditi stanje šuma na velikim površinama. Završetak inventure planira se do kraja 2010. godine.

Ukupna proizvodnja šumskih sortimenata u 2009. godini iznosi 1.679.000 m^3 i u odnosu na 2008.godinu manja je za 374.000 m^3 ili 18,3%. Ukupna prodaja šumskih sortimenata u 2009.godini iznosi 1.667.000 m^3 i u odnosu na 2008. godinu manja je za 371.000 m^3 ili 18,2%. Od ukupne prodaje šumskih sortimenata na četinare se odnosi 43,9%, a na lišćare 56,1%. Prodaja šumskih sortimenata u 2009. godini u odnosu na 2000. godinu manja je za 23,9%. U strukturi prodaje šumskih sortimenata najveće je učešće ogrijevnog drveta lišćara (40,4%), trupaca četinara (30,8%) i trupaca lišćara (15,2%). U 2000. godini ogrijevno drvo lišćara u strukturi prodaje učestvovalo je 21,3%, trupci četinara 46,4% a trupci lišćara 24,3%. Visoko učešće ogrijevnog drveta lišćara u strukturi prodaje ukazuje da stanovništvo zbog skupih energenata (struja, plin) sve više koristi drvo kao energent.

Bespravna sječa kako ogrijevnog drveta tako i oblovine i do sada je bila veoma prisutna, a pod uticajem ekonomske krize još je izraženija.

Nedovoljan broj šumskih inspektora i lugara za 30 šumskogospodarskih područja u FBiH pruža velike mogućnosti za nekontrolisanu (bespravnu) sječu i uništavanje šuma.

[28] Šume i šumska zemljišta u FBiH obuhvaćena su 30 šumsko gospodarskih područja, od kojih 7 u cjelosti, a 23 u većem ili manjem dijelu su pocijepana sa RS.

Podneseno je hiljadu krivičnih i prekršajnih prijava, ali se takvi slučajevi sporo rješavaju od strane nadležnih organa.
U BiH ima oko 2.000 pilana (većinom ilegalnih), od toga, oko 1.300 je smješteno na teritoriji FBiH. Više od polovine radi bez odobrenja za rad. Nelegalno se sijeku šume, nelegalno prerađuju, prodaju i izvoze[29], a država nije uspjela da iznađe mehanizme da tome stane u kraj.
Završen je „Projekt razvoja i zaštite šume“ sa ciljem ubrzanja implementacije novih pravnih, institucionalnih i ekonomskih okvira te unapređenja tehničkih kapaciteta za održivo upravljanje šumama i potpisan je ugovor s Svjetskom bankom o dodatnom finansiranju. Projekt implementira PIU- Ured za implementaciju projekata u šumarstvu i poljoprivredi. Njegova implementacija trajat će tri godine. S tim u vezi, donijeta je krajem marta 2009.godine Odluka o odobravanju sredstava iz Budžeta FBiH za 2009. godinu za sufinansiranje „Projekta razvoja i očuvanja šuma“ za I kvartal u iznosu 133.130 KM i krajem jula 2009.godine Odluka o dodatnom finansiranju ovog projekta iz Budžeta za ovu godinu za II kvartal u iznosu od 105.700 KM.
Krajem jula 2009. donijeta je Odluka o načinu prodaje šumskih drvnih sortimenata porijeklom iz državnih šuma na teritoriji FBiH. Cilj je razvitak tržišta drvetom, uspostava tržišnih cijena i omogućavanje nabavke sortimenata svim kupcima pod jednakim uslovima. Primjenom ove odluke isključuju se potencijalne nezakonite radnje koje proizilaze iz odlučivanja prodavca kome će, po kojoj cijeni i koliko prodati sortimenata.
U realizaciji je Monitoring servis u oblasti zaštite šuma formiranjem dijagnozno-prognozne službe. Izrađena je Studija o posebnim lovištima u FBiH i u toku je realizacija aktivnosti vezanih za uređenje posebnih lovišta.
U pripremi je izrada Šumarskog programa FBiH čije se donošenje očekuje do juna 2010. godine. Šumarski program će definisati šumarsku politiku i strategiju šumarstva u FBiH, orijentiranu u pravcu očuvanja i trajnosti gospodarenja šumama, uključujući održavanje i unapređivanje biodiverziteta u šumama i na šumskom zemljištu uz poštivanje međunarodnih dogovora i obaveza.
Nacrt novog Zakona o šumama koji je u oktobru 2009. godine dostavljen Predstavničkom domu Parlamenta FBiH još uvijek nije usvojen. Naime, Nacrt zakona nije usklađen s Evropskom poveljom o lokalnoj samoupravi i drugim federalnim zakonima. Odlukom Ustavnog suda FBiH, donesenom krajem novembra, prestaje primjena starog Zakona o šumama. Šume FBiH ostaju nezaštićene.
U toku su aktivnosti na razvoju informacijskog sistema za gospodarenje šumama na osnovu GIS-a. Započeta je izrada šifrarnika kategorija šuma i gazdinskih klasa, kao jedan od preduvjeta izrade jedinstvenog FIMA-a u FBiH čiji se završetak očekuje do kraja 2009. godine. Na osnovu FOPER-a regionalnog projekta obrazovanja kadrova u oblasti šumarske politike (učestvuje šest zemalja regiona), realizuje se kontinuirani proces obrazovanja zaposlenih u šumarstvu.
Za šumarstvo u FBiH veoma je važno dobivanje međunarodnog FSC cerifikata radi mogućnosti trgovine sa partnerima EU. Ovaj cerifikat znači da se šumskim zemljištem gazduje prema strogim ekološkim, socijalnim i ekonomskim standardima (RS je obezbijedila ovaj cerifikat).
Zbog pada potražnje za šumarskim proizvodima u 2009. godini usljed globalne finansijske krize, proizvodni kapaciteti koriste se sa 50-70 % mogućnosti i to u jednoj smjeni. Zbog

[29] Preko stotine ilegalnih prelaza granice, posebno na rijeci Drini.

nedostatka finansijskih sredstava i nelikvidnosti prisutan je i problem naplate za već isporučene šumarske proizvode.

10.7. Građevinarstvo

Uvidom u registraciju poslovnih i drugih subjekata, u FBiH (stanje 31.12.2008.) u građevinarstvu radi 4.798 poslovnih subjekata (2.536 pravnih lica i 2.262 fizička lica-građevinski obrtnici), dok je prije rata bilo 520 građevinskih firmi. U 2008. godini u odnosu na 2007. godinu broj pravnih lica povećan je za 6,2%, a fizičkih lica za 7,5%.
Prema godišnjem obračunu za 2008. godinu (obuhvaćena 1.754 pravna lica) sektor građevinarstva je ostvario neto dobit u iznosu od 116,8 miliona KM, a ostvareni gubitak iznosi 35,9 miliona KM. Neto dobit u 2008. godini veća je od gubitka 3,2 puta, dok je u 2007. godini neto dobit bila 3,7 puta veća od gubitka. Građevinarstvo u GDP-u participira sa 5,2% u 2008. godini, dok je u 2007. participiralo sa 4,6%. Prije rata, u 1990. godini, građevinarstvo je participiralo u GDP-u sa 7,4%.
Ovu oblast privrede karakterizira usitnjenost kapaciteta pri čemu je prosjek zaposlenih u našim firmama 150-200 ljudi.
Kad je u pitanju broj zaposlenih, značajan problem u građevinarstvu je rad na crno. Kazne predviđene Zakonom o radu FBiH za neprijavljene radnike su simbolične.
Broj zaposlenih u građevinarstvu u 2009. godini iznosi 26.316 i u odnosu na 2008. godinu manji je za 1.210. Građevinarstvo u ukupnoj zaposlenosti u 2009. godini učestvuje sa 6,2%. Prosječne plaće u građevinarstvu u 2009. godini iznose 64,2% prosječne plaće u FBiH.
Oblast građevinarstva najviše je pogodila globalna ekonomska kriza zbog smanjenja izgradnje stanova i drugih građevinskih i privrednih objekata. Uposlenost građevinskih firmi gotovo je prepolovljena, a najveći broj radnika koji su ostali bez posla je upravo u ovom sektoru.
Slaba potrošačka moć dovela je do opadanja potražnje za stanovima. Banke su vrlo restriktivne kod odobravanja kredita. Padom potražnje i cijene stanova padaju, što je dodatni problem građevinskih firmi. U 2009. godini u FBiH je izgrađeno 577 stanova što je manje za 21,0% u odnosu na 2008. godinu.
Finansijski pokazatelji za oblast građevinarstva u 2009. godini su veoma loši. Vrijednost izvršenih građevinskih radova u FBiH u 2009. godini iznosi 725,4 miliona KM i niža je za 28,2% u odnosu na 2008. godinu. Izvršeni efektivni časovi rada iznose 19.565 hiljada časova i manji su za 13,1% u odnosu na 2008. godinu.
Prevazilaženje posljedica ekonomske krize koja najviše pogađa građevinski sektor moguće je angažovanjem domaće građevinske operative na izgradnji kapitalnih infrastrukturnih projekata. Pri tome neophodno je razriješiti problem dugova prema izvođačima. Banke se sve teže odlučuju na finansiranje građevinarstva tako da su projekti započeti u prošloj godini, danas poprilično neizvjesni.

Radi zajedničkog nastupa i veće konkurentnosti u izvođenju radova na inozemnom i domaćem tržištu, potpisan je krajem decembra 2008. godine Sporazum o konzorciju firmi u oblasti građevinarstva, niskogradnje i visokogradnje (devet firmi)[30].
Početkom juna 2009. godine, dvadeset pet (25[31]) bosanskohercegovačkih kompanija koje po osnovu detašmana rade u Njemačkoj formiralo je zajedničko društvo za izvođenje radova i pružanje usluga BH INGCO. Slične kompanije formirane su u Sloveniji (Rudus), Hrvatskoj (Ingra), Srbiji (Eigs).

10.8. Prostorno uređenje

Prostorni plan za nivo BiH ne postoji. RS izradila je svoj prostorni plan, a F BiH će svoj prostorni plan izraditi najvjerovatnije u 2010. godini. Entiteti do sada nisu usaglašavali svoje prostorne planove. Na nivou BiH ne postoji nijedno tijelo koje prati stanje u prostoru, što je ogroman nedostatak u odnosu na zemlje u okruženju i Evropi.
Radi planskog upravljanja, korištenja i zaštite prostora, početkom 2006. godine donesen je Zakon o prostornom planiranju i korištenju zemljišta na nivou FBiH , a u 2007. i 2008. godini izmjene i dopune tog zakona. Postojeći zakon dopunjen je odredbom o „zoning planu“ kao detaljnom planskom dokumentu, kao i idejnim planom upravljanja građevinskim otpadom, što je novina u odnosu na dosadašnja rješenja.
U julu 2009. godine donesena je nova Uredba o uređenju gradilišta, dokumentaciji na gradilištu i sudionicima u građenju, a polovinom novembra 2009. godine Uredba o dopunama ove uredbe. Dopune Uredbe odnose se na federalne i kantonalne upravne organizacije i javne ustanove koje u svojoj nadležnosti imaju zaštitu, konzervaciju, prezentaciju i rehabilitaciju spomenika kulture i tu djelatnost obavljaju u kontinuitetu duže od 30 godina i izuzimaju se od obaveze dobijanja licenci za obavljanje ove djelatnosti. Također, iz oblasti prostornog uređenja donesena je Uredba o prostornim standardima, urbanističko-tehničkim uvjetima i normativima za sprječavanje stvaranja arhitetonsko-urbanističkih prepreka za osobe sa smanjenim fizičkim mogućnostima. Ova uredba je u duhu evropske konvencije o ljudskim pravima.
Potrebno je naglasiti aktivnosti na pripremi i izradi Prostornog plana FBiH za razdoblje 2008. do 2028. godine zbog njegovog značaja kao polazne osnove za planiranje razvoja FBiH. Do danas je odabrani konzorcij na čelu sa Urbanističkim zavodom FBiH za izradu Prostornog

[30] Hidrogradnja d.d. Sarajevo, GP ŽGP d.d. Sarajevo, GP „Put“d.d. Sarajevo, Širbegović grupa d.o.o. Gračanica, Integral inžinjering a.d. Laktaši, Hering Široki Brijeg, Euro-asfalt d.d. Sarajevo, Asfaltgradnja d.d. Visoko i Divel d.o.o. Sarajevo.
[31] A.D.S.I. MONTAŽA d.o.o. Velika Kladuša, AGA-MONT d.o.o. Lukavac, ALMONT INŽENJERING d.o.o.Tuzla, BBM d.o.o. Sarajevo, BEM d.o.o.Kupres, BV BAU d.o.o. Zenica, CHENCO d.o.o. Sarajevo, DŽEKOS d.o.o.Sarajevo, EUROTERM d.o.o. Doboj-Jug,ERCEG d.o.o. Žepče, FALKENSEE d.o.o. Ilidža, FUEL BOOS d.o.o. Zenica, GRAĐEVINAR d.o.o.Gračanica, INSTALLTECH d.o.o.Zenica, INSTALOGRADNJA d.o.o.Odžak, LIGAMONT d.o.o.Lukavac, MILES d.o.o.Čitluk, PROGRAD d.o.o. Žepče, RADNIK BAU d.o.o.Tešanj, R- MAJ d.o.o.Konjic, RM – LH d.o.o.Zenica, ŠUMENS d.o.o. Sarajevo, TEHNOGRAD COMPANY d.o.o Tuzla, UMEL d.o.o.Tuzla, UNIPROJEKT d.o.o Zenica.

plana, predao dokumentaciju prikupljenu od nadležnih federalnih i kantonalnih tijela, Studiju ranjivosti prostora FBiH, te digitalnu i topografsku kartu, aerofotogrametrijske i satelitske snimke FBiH, kao i orto-foto mozaik. Nije predat konačani fotogrametrijski snimak FBiH. Usvajanjem Prostornog plana FBiH 2008-2028. prestaće da važi Prostorni plan SR BiH iz 1981. godine.
U oblasti prostornog uređenja u 2009. godini a i ranijim godinama vodile su se aktivnosti na pripremi i izradi planskih dokumenata, te pripremi Odluka o utvrđivanju područja posebnih obilježja od značaja za FBiH. U toku su aktivnosti na pripremi i izradi Regulacionog plana historijskog gradskog područja Mostar; pripremi i izradi Prostornog plana posebnih obilježja od značaja za FBiH- „Sliv rijeke Une“ za razdoblje 2008.do 2028.godine (u Parlamentarnoj proceduri je prijedlog odluke o usvajanju Prostorne osnove ovog prostornog plana), pripremi i izradi Prostornog plana područja posebnih obilježja od značaja za FBiH - „Autocesta na koridoru Vc“ (krajem avgusta 2009.godine, utvrđen je Prijedlog odluke o usvajanju Prostorne osnove ovog prostornog plana, a početkom septembra 2009. godine donjeto je rješenje kojim je imenovna radna grupa za analizu rješenja iz Prijedloga Prostorne osnove).
Kao sastavni dio reforme sistema prostornog uređenja i građenja objekata iz nadležnosti FBiH, krajem avgusta 2009. godine utvrđen je Prijedlog zakona o građevinskim proizvodima.
U skladu sa obavezom iz Zakona o prostornom planiranju i korištenju zemljišta na nivou FBiH donesena su, uz uvažavanje evropskih standarda, dva pravilnika o tehničkim propisima za građevinske proizvode koji se ugrađuju u zidane i betonske konstrukcije.

10.9. Promet i komunikacije

BiH ima važan položaj zahvaljujući kojem predstavlja značajan faktor u saobraćajno-komunikacionom sistemu Južne i Centralne Europe. Zbog toga je neminovna potreba za modernizacijom postojeće, ali i izgradnjom nove saobraćajne infrastrukture i kapaciteta željezničkog, drumskog, riječnog, avio, PTT saobraćaja i telekomunikacija.
Osnovna karakteristika postojećeg prometno-komunikacijskog sistema BiH je relativna razvijenost, skromna opremljenost infrastrukture, zastarjelost opreme i voznih sredstava i nepovezanost modernim saobraćajnicama sa razvijenim dijelom Evrope i svijeta. Znatno bolje stanje je u PTT prometu i telekomunikacijama.
Cestovni transport ima veoma veliki značaj u privrednom sistemu BiH. Oko 90 % roba i putnika u BiH obavi se cestovnim transportnim sredstvima. Cestovni transport u BiH je gotovo u potpunosti privatiziran, i zahvaljući tome, sa gledišta korisnika usluga, došlo je do poboljšanja ponude i kvaliteta prijevoza, kako u domaćem tako i u medunarodnom prijevozu. Prostorna distribucija transportnih kapaciteta u cestovnom transportu je zadovoljavajuća budući da gotovo u svakom većem mjestu u BiH postoje preduzeća koja nude usluge u prijevozu roba, putnika ili specijalne prijevoze u domaćem i međunarodnom cestovnom prometu. Cestovni prijevoznici iz BiH prisutni su na tržištu transportnih usluga Evrope pružajući transportne usluge veoma solidnog kvaliteta, na zadovoljstvo mnogobrojnih korisnika njihovih usluga. Očekuje se da konkurentna sposobnost BH cestovnih prijevoznika značajno poraste kada BiH pristupi sistemu TIR karneta. Međutim, već sada, i pored značajnog hendikepa BH prijevoznika u pogledu nedostatka transportnih dozvola i rigoroznog viznog režima prema građanima BiH, cijene i vrste i kvalitet transportnih usluga

koje nude BH cestovni prijevoznici odgovaraju ili su blizu standarda transportnih usluga u zemljama EU.

Cestovna mreža BiH se sastoji od približno 22.600 km svih kategorija cesta, od toga se na magistralne ceste odnosi 3,788 km (FBiH 2,024 km., RS 1,764 km), regionalne ceste 4,842 km (FBiH 2,724 km, RS 2,118 km) i lokalne ceste 14,000 km.

Šest evropskih cesta prolazi kroz BiH (E-59, E-65, E-73, E-661, E-761, E-762), u ukupnoj dužini od 995 km i usklađene su sa standardima magistralne cestovne mreže. Važan sjever-jug koridor u BiH formira Pan Evropski koridor Vc čije je određenje usvojeno na Trećoj Pan evropskoj konferenciji u Helsinkiju 1997. godine. Koridor V jedini Pan evropski koridor smješten unutar BiH povezuje Budimpeštu, Mađarsku, Osijek, Hrvatsku, važnije gradove u BiH (Doboj, Zenica, Sarajevo, Mostar) i Luku Ploče u Hrvatskoj.

Cestovna infrastruktura i objekti, koji su u ratu pretrpjeli velika oštećenja uglavnom su popravljeni čime je omogućen relativno brz i siguran saobraćaj kako unutar BiH tako i prema susjednim zemljama. Obnova i rehabilitacija transportnog sektora u periodu od 1996. do 2006. se odnosila na devastirane objekte i infrastrukturu, te zaostatke u održavanju, s ciljem dovođenja na nivo predratnog stanja. Proširenje kapaciteta i promjena dizajna nisu bili obuhvaćeni ovim aktivnostima. Ova faza obnove je rađena pojednostavljenim procedurama kao «Hitna rehabilitacija». Ukupno uložena sredstva za obnovu i rehabilitaciju u ovoj fazi iznose 813.639.700 KM. Rekonstrukcija i modernizacija infrastrukture u periodu od 2000. do 2008. je faza razvoja kojom se želi otkloniti veliki jaz koji BiH ima u odnosu na druge zemlje, za dobro građana i ekonomije. Investiranje u transportnu infrastrukturu ne ide željenim i potrebnim intenzitetom i sporost je evidentna. Ključna razvojna dokumenta (transportna politika, strategija i investicijski programi) nedostaju i predstavljaju veliku prepreku za brži rad. Dosadašnja investiranja najvećim dijelom se odnose na: ceste, željeznice, avijaciju i vodni transport. Ukupno uložena sredstva za rekonstrukciju i modernizaciju u periodu nakon rata iznose 1.075.542.041 KM. Situaciona analiza pokazuje da je transportna infrastruktura u BiH na nižem nivou u odnosu na zemlje u okruženju i u značajnom je zaostaku u odnosu na prosječnu razvijenost zemalja EU. Ovakvo stanje infrastrukture je nezadovoljavajuće za ekonomiju i građane i izuzetno negativno utiče na konkurentnost BiH. Evidentno je da ukupan razvoj u sektoru transporta ide veoma sporo i da je ubrzanje ovog procesa neophodno.

Razvoj cestovnog prometa se može sagledati kroz povećanje broja vozila, koji se u razdoblju od 2000 do 2008. godine, povećao za više od petine, dostižući cifru od 850,000 vozila, što nije pratio adekvatan razvoj cestovne infrastrukture. Pri tome treba imati u vidu da se istodobno povećala i prosječna starost vozila za preko 3.5 godine (sada iznosi 16,5 godina), što u cjelini uzevši daje sliku o stupnju razvijenosti cestovnog prijevoza u BiH.

Sa stanovišta robnog prijevoza, treba prije svega istaći da se intermodalni transport u BiH nalazi na veoma niskom nivou razvoja, uveliko ispod predratnog nivoa, i da predstavlja oko 0,5 % ukupnog transporta robe.

Luka Ploče (Hrvatska) predstavlja prirodnu vezu za razvoj intermodalnog transporta i uključivanje BiH u transeuropske prometne tokove. Oko 70 % uvoza tereta kontejnerima u BiH se odvija upravo preko ove luke. Ovo upućuje na razmatranje ideje o uvođenju razvojnih prostornih koridora u BiH.

Vlada FBiH usvojila je u septembru 2008. godine Strategiju sigurnosti drumskog prometa FBiH za period od 2008.-2013. godine i Akcioni plan za provedbu mjera iz dokumenta „Polazne osnove strategije sigurnosti drumskog prometa FBiH 2008.-2013.“. Njegovom realizacijom žele se eliminirati ili smanjiti uzroci prometnih nezgoda sa smrtnim posljedicama i teže povrijeđenim osobama, kao i onih s velikim materijalnim štetama. Vlada FBiH

imenovala je i tim za praćenje realizacije Akcionog plana, sastavljen od stručnjaka iz četiri nadležna federalna ministarstva – prometa i komunikacija, unutarnjih poslova, zdravstva, te obrazovanja i nauke.
Vlada FBiH je u toku 2009. godine donijela Odluku o usvajanju Strategije i Akcionog plana razvoja mreže autocesta i brzih cesta na području FBiH koji je pripremila Federalna direkcija za izgradnju, upravljanje i održavanje autocesta pri resornom ministarstvu.
Željeznički prijevoz u BiH obavljaju dva operatora-javna preduzeća: Željeznice FBiH sa sjedištem u Sarajevu i Željeznica RS sa sjedištem u Banja Luci. Za upravljanje željezničkom infrastrukturom osnovana je Željeznička BH javna korporacija. Ukupna dužina željezničkih pruga iznosi 1031 km, čemu treba dodati i industrijske kolosijeke do svakog značajnijeg proizvodnog kapaciteta. Ovo željezničkim operatorima daje mogućnost direktnog pristupa u preuzimanju i isporuci svih masovnih vrsta robe.
Željeznički sistem u BiH je tehnički, i organizaciono nedovoljno oporavljen i integriran. Željeznice u FBiH su održavale funkcioniranje sistema u složenoj finansijskoj situaciji. Obavljene su obimne aktivnosti na pripremi restrukturiranja Željeznica Federacije u društvo sa ograničenom odgovornosti, a nastavljene u primjeni Zakona o željeznicama BiH, te pripremi izmjene Sporazuma entiteta o osnivanju BHŽJK u smislu primjene tog zakona. Ključni razlog sporog provođenja Zakona o željeznicama BiH je nespremnost drugog entiteta da donese odluku o jednom menadžeru infrastrukture.
U toku su ozbiljni napori na obnovi i modernizaciji sektora željeznica, a pripremljena je i tehnička dokumentacija za realizaciju Projekta IKT mreže na postojećoj željezničkoj infrastrukturi, te pripremljen projekat poboljšanja sigurnosti na željeznici, sa posebnim akcentom na višegodišnji projekat poboljšanja bezbjednosti na putnim prelazima.
U oblasti vodnog prometa vode se aktivnosti na pripremi Pomorske strategije BiH, uključujući izgradnju pomorske infrastrukture, provođenje Međunarodnog sporazuma o rijeci Savi, donošenje svih podzakonskih akata iz Zakona o unutrašnjoj i pomorskoj plovidbi, preduzimanje niza programaskih aktivnosti na provođenju ovog zakona na cijeloj teritoriji FBiH, te rekonstrukciju objekta Lučka kapetanija pomorske plovidbe–prometa Neum i nabavku odgovarajućeg plovila za obavljanje svih zakonskih funkcija. U toku je realizacija projekta Obilježavanje plovnog puta rijeke Save. Vrijednost projekta je 3 miliona KM, a period relizacije je 2008-2010. godina. Učešće FBiH u tom projektu iznosi 1 milion KM, godišnje 330.000 KM.
Avio kompleks ima relativno razvijenu mrežu aerodroma. Za međunarodni promet postoje četiri aerodroma: Sarajevo, Tuzla, Mostar i Banja Luka.
U zračnom prometu nastavljene su aktivnosti na uspostavljanju i unapređenju sistema sigurnosti letenja i obavljanja zračnih operacija. U toku je implementacija ATMS strategije BiH kojom će doći do razdvajanja regulatorne i operativne funkcije u civilnom zrakoplovstvu BiH. Novoutemeljeno preduzeće / agencija će preuzeti oblasnu kontrolu BiH od Zagreba i Beograda.
BiH čini velike napore da postane dio evropskog i svjetskog privrednog i transportnog sistema. Jedan od načina da se to postigne je uključivanje u panevropske transportne integracije. Prvi korak na tom putu ostvaren je verificiranjem koridora V-c kroz BiH, koji će je u smjeru sjever-jug povezati sa Hrvatskom i Mađarskom odnosno Centralnom Evropom. Izgradnja auto cesta u BiH je još uvijek u začetku, ali se čine značajni napori da se taj proces ubrza. Nedavno je zapadno od Sarajeva izgrađena još jedna dionica u dužini od 4,5 km, dok je druga u fazi izgradnje na magistralnom pravcu Sarajevo-Zenica. Za modernizaciju i dogradnju cestovne mreže u BiH postoji velika potreba i interes. Međutim potrebna su i velika sredstva. Na iznalaženju potencijanih partnera za finansiranje izgradnje auto cesta,

BiH ulaže velike napore i to će ubuduće biti jedan od strateških zadataka svih privrednih, političkih i društvenih struktura. Održavanje i gradnja cestovne infrastruture je u nadležnosti entiteta. Za koordinaciju aktivnosti na održavanju i gradnji cestovne infrastrukture na nivou BiH osnovana je BH Javna korporacija za ceste. Važan dio cestovne infrastrukture predstavljaju granični prijelazi između BiH i njezinih susjeda R.Hrvatske i SR Srbije. BiH ima više od 400 cestovnih graničnih prijelaza i njihova kategorizacija, opremanje i stavljanje pod kontrolu državnih tijela veoma je zahtijevan posao. No situacija se na tom planu rapidno popravlja. Najveći dio prijelaza se danas kontrolira i uređene su procedure oko carinskih i poreskih kontrola robe i putnika u transportu i tranzitu sa susjednim zemljama, određeni su koridori za transport i tranzit nafte i naftnih derivata i sl.

U području saobraćaja, skladištenja i veza u 2008. godini bilo je 2.373 registrovanih pravnih lica ili 5,7% ukupno registrovanih pravnih lica na nivou FBiH (41.722).

Broj registrovanih pravnih lica u ovom području u 2008. u odnosu na 2002. godinu povećan je za 345. Za razliku od registrovanih pravnih lica u području saobraćaja, skladištenja i veza, broj pravnih lica koja su predala godišnje obračune nadležnoj instituciji za 2008. godinu iznosi 1683 ili manje za 690 u odnosu na broj registriranih pravnih lica. Prema godišnjem obračunu za 2008. godinu ovo područje ostvarilo je pozitivan finansijski rezultat (neto dobit iznosi 212,0 miliona KM, a gubitak 78,4 miliona KM).

Saobraćaj, skladištenje i veze su u GDP-u FBiH u 2008. godini učestvovali sa 7,0%.

Od 2000. do 2009. godine zaposlenost je u saobraćaju, skladištenju i vezama manja za 0,8%. U ukupnoj zaposlenosti FBiH u 2009. godini saobraćaj, skladištenje i veze su učestvovali 6,7%. Prosječne plaće u 2009. godini u saobraćaju, skladištenju i vezama iznosile su 960,12 KM.

U 2009 godini u odnosu 2008. godinu ukupan obim saobraćajnih usluga u FBiH smanjen je za 5,4%. Smanjeni su i prevoz robe za 15,2%, ptt usluge za 3,6%, dok je prevoz putnika povećan za 7,7%. Posmatrano po vrstama prometa u 2009. godini u odnosu na 2008. godinu samo je u avio prevozu ostvaren porast obima usluga za 40,8%. U naznačenom uporednom periodu smanjen je obim usluga:

- u željezničkom prometu za 23,2% (prevoz robe za 23,5% i prevoz putnika za 13,5%),
- u drumskom prometu za 11,2% (prevoz robe za 12,1% i prevoz putnika za 5,5%)
- u gradskom prometu prevoz putnika za 2,2%,
- u PTT prometu za 3,6% (poštanskom prometu za 1,5% i telefonskom prometu za 3,7%)

10.10. Trgovina

Po broju pravnih subjekata, broju zaposlenih i ostvarenom prometu, trgovina je jedna je od najvažnijih privrednih grana. Godišnjim obračunom za 2008. godinu obuhvaćeno je 8.262 pravnih lica. Broj zaposlenih u trgovini u 2009. godini iznosio je 76815 radnika. U periodu od 2000-2008. godine trgovina je ostvarivala najveće prihode i kontinuirano ostvarivala pozitivan finansijski rezultat. Trgovina značajnim dijelom učestvuje u kreiranju bruto domaćeg proizvoda (2008. godine 13,1%).

U trgovini su ostvareni značajni pomaci prvenstveno u pravcu snabdjevenosti tržišta. Da bi se podigao kvalitet artikala u trgovini, potrebno je stvoriti brojne pretpostavke. Najvažnija je pojačana kontrola proizvoda i roba koji se plasiraju na tržištu, posebno onih koji se uvoze.

Najveći problem je nesređenost i neuređenost odnosa na tržištu, te veliki udio nelegalne trgovine ili tzv. „crnog“ tržišta. Jačanjem rada graničnih organa i smanjenjem poroznosti granica, pored ostalog, došlo bi do poboljšanja stanja u ovoj oblasti.
I pored činjenice da se u trgovini ostvaruje veliki promet, bilo da se radi o unutrašnjoj ili vanjskoj, postoje brojni pokazatelji da je u ovoj oblasti najveća zastupljenost neregistrirane (sive) ekonomije. Sa uređivanjem odnosa na tržištu i dosljednom primjenom zakona tj. uvođenjem većeg reda na tržištu, razmjere sive ekonomije u ovoj oblasti će se znatnije smanjivati. Od velikog značaja za funkcionisanje trgovine je rad tržišnih inspekcija. O efikasnosti tržišnih i drugih inspekcija vrlo je otežano govoriti u situaciji kada su razmjere sive ekonomije značajne. Učinjeni su značajni napori na organizovanju i kadrovskom jačanju inspekcije rada, tržišne inspekcije i drugih inspekcija nadležnih za kontrolu u ovoj oblasti. Za bolje i efikasnije funkcionisanje tržišta i otklanjanje negativnih pojava neophodna je, pored ostalog, uvezanost i koordinacija rada kantonalnih i federalnih organa u FBiH kao i njihovo povezivanje sa organima iz RS.
Nakon rata, promet u trgovini svih proteklih godina je rastao. Po prvi put se desio pad ostvarenog prometa u trgovini u 2009. godini. U odnosu na prethodnu godinu promet u trgovini je smanjen za 18,6%.
U Parlamentu FBiH, usvojen je u maju 2009. godine Nacrt zakona o unutrašnjoj trgovini. Jedna od značajnih novina, u skladu sa Memorandumom Vlade FBiH i USAID-ovog Projekta SPIRA, odnosi se na pojednostavljenje postupka otpočinjanja obavljanja trgovačke djelatnosti i pribavljanja odobrenja za rad, što će skratiti rokove i smanjiti troškove postupka. Nacrt zakona je usklađen sa Zakonom o zaštiti potrošača i Zakonom o konkurenciji.

10.11. Okoliš

Savremeno okolinsko zakonodavstvo uvodi se i u BiH počev od 2002. godine. U entitetima i Distriktu Brčko doneseno je šest osnovnih zakona sa preko 50 podzakonskih akata. Zakoni obuhvataju savremena znanja i iskustva, te dijelom i neke zahtjeve koji proizilaze iz direktiva EU. Sistem okolinskog zakonodavstva mora biti sastavni dio okolinski odgovornog tržišta na kome bolje prolaze preduzeća koja uključuju okolinu u svoje poslovanje. U BiH već postoji više desetina preduzeća koja imaju cerificiran sistem okolinskog upravljanja po bosanskohercegovačkom i međunarodnom standardu BAS ISO 14001.
Zbog činjenice da okoliš nije ustavno definiran na državnoj razini pitanja okoliša prvenstveno se rješavaju na entitetskom nivou. U entitetima je prisutan značajan problem provedbe zakonodavstva zaštite okoliša. Entitetske inspekcije za okoliš imaju ograničen kapacitet da efikasnio kontroliraju poštivanje propisa o okolišu. Neophodno je uključivanje države u projekte od državnog interesa i projekte sa mogućim prekograničnim efektima. S tim u vezi, Međuentitetsko tijelo za okoliš koordiniralo je aktivnosti u vezi sa ratifikacijom međunarodnih okolišnih konvencija i protokola kojima je BiH pristupila u 2008. godini (Konvencija o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divljih životinja i biljaka tzv. CITES, Protokol iz Kyota, Okvirne konvencije UN o klimatskim promjenama, Kartagenski protokol o biosigurnosti, Konvencija UN o biodiverzitetu tj. biološkoj raznolikosti).
Potrebni su dalji napori ka ratifikaciji i provedbi relevantnih međunarodnih konvencija, uključujući Espo Konvenciju o procjeni uticaja na okoliš u prekograničnom kontekstu.

U FBiH postoje 54 općinska nesanitarna odlagališta. Na njima se odlaže 40% ukupno prikupljenog otpada. Na području FBiH nalazi se oko 1900 nekontrolisanih divljih deponija. Godišnje se u FBiH proizvede 270 kilograma otpada po stanovniku. Do 2011. godine planira se gradnja 16 regionalnih sanitarnih deponija za odlaganje otpada.

Prva faza projekta, „Upravljanje čvrstim otpadom“ je pri kraju realizacije. Projekat izgradnje centara za upravljanje komunalnim otpadom na području cijele BiH, tzv. Regiona za deponije (Sarajevo, Zenica, Banjaluka, Bijeljina, Mostar i Livno) nagrađen je od strane Svjetske banke u martu 2008. godine. U I kvartalu 2009. godine donesena je Odluka o odobravanju Odluke o davanju saglasnosti za prihvatanje kredita Međunarodne asocijacije za razvoj (IDA) i kredita Međunarodne banke za obnovu i razvoj (IBRD) za Drugi projekt upravljanja čvrstim otpadom. S tim u vezi data je saglasnost za zaključivanje Supsidijarnog ugovora između BiH i FBiH za ove kredite.

U trećem kvartalu 2009. godine donesen je Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o upravljanju otpadom kojim je utvrđeno da Federalni plan upravljanja otpadom donosi Vlada FBiH na prijedlog Federalnog ministarstva okoliša i turizma. Izmjene i dopune rezultat su potrebe usklađivanja sa Federalnom strategijom i direktivama upravljanja otpadom EU/EC.

Ključno pitanje za okoliš je nedovoljno prečišćavanje otpadnih voda. U pogledu industrijskog zagađenja neophodno je jačati napore u pogledu monitoringa i provedbe integralnih okolišnih dozvola. U toku je rješavanje više od 100 zahtjeva za izdavanje okolišne dozvole.

U oblasti okoliša donesena je Federalna strategija zaštite okoliša u periodu 2008-2018.godine i Strategija BiH sa akcionim planom za zaštitu biološke i pejsažne raznolikosti. Federalna strategija je okvir za prilagodbu FBiH konceptu i filozofiji održivog razvoja. Uz održivi razvoj, glavni okvir usvojene Federalne strategije zaštite okoliša je usaglašavanje postojećih i izrada novih okolišnih i drugih propisa vezanih za okoliš u skladu sa standardima EU. Ovo znači i uspostavu novih neophodnih institucija referentnih za okoliš kako bi se na adekvatan način provodile aktivnosti pridruživanja EU.

Radi finansiranja planova, programa i projekata sukladno Strategiji zaštite okoliša i drugim dokumentima iz ove oblasti uspostavljen je Fond za zaštitu okoliša. Organi uprave donijeli su Statut i druge opće akte o funkcionisanju ove institucije koja još nije zaživjela u pravom smislu jer je tek nedavno imenovan direktor. Početkom novembra 2009. godine usvojen je Finansijski plan Fonda za zaštitu okoliša FBiH za 2009. godinu.

Krajem jula 2009. godine usvojen je program utroška 500.000 KM iz transfera namijenjenog zaštiti okoliša od značaja za FBiH. Od ovog iznosa, sa 320.000 KM sufinansiraće se, na osnovu javnog poziva, programi koji rješavaju probleme zagađenja okoliša opasnim otpadom. Preostalih 180.000 KM namjenjeno je za promotivnu kampanju na području FBiH o tzv. NIMBY efektu tj. jačanju svijesti stanovništva o organiziranom skupljanju i odlaganju otpada te njegovoj reciklaži.

Krajem septembra 2009. godine usvojena je Informacija o transponiranju okolišne legislative Europske unije u okolišne propise F BiH. Svaka država koja želi postati članica EU mora prihvatiti odluke iz osnivačkih ugovora te izvršiti odgovarajuće transponiranje propisa EU, odnosno uskladiti svoje zakone, institucije i politike sa pravnim sistemom EU. U ovoj fazi integracije u EU fokus je na najznačajnijim direktivama EU koje pokrivaju horizontalnu legislativu, a odnose se na kvalitet zraka i voda, upravljanje otpadom, zaštitu prirode, kontrolu industrijskog zagađenja i hemikalije. S ovim u vezi, donesen je Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti okoliša, a krajem septembra 2009. godine utvrđen je prijedlog zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti zraka.

I u 2009. godini nastavljene su aktivnosi na izradi provedbenih propisa iz seta okolinskih zakona za PET ambalažu, Al ambalažu, životinjski otpad, autogume i medicinski otpad.

10.12. Turizam

Zahvaljujući svojim prirodnim ljepotama, ekološko-klimatskoj raznovrsnosti, bogatom kulturno-istorijskom nasljeđu i blizini najvećim međunarodnim tržištima, FBiH ima značajne turističke potencijale. FBiH ima izuzetan geografski položaj, te uslove za razvoj tranzitnog turizma. Nalazeći se na jednoj od tri glavna putnička pravca u Evropi, FBiH kao i BiH može da računa na značajan broj tranzitnih turista iz Istočne i Centralne Evrope koji idu ka Jadranu. I pored ogromnih potencijala, turizam u FBiH se nalazi u početnoj fazi razvoja. Poseban značaj za BiH i FBiH, turizam ima kao izvor prihoda od stranih turista. Turizam sa rastućim udjelom stranih turista stvara „nevidljivi izvoz „ u kome strani turisti koriste domaće proizvode. U prvih devet mjeseci 2009. godine strani turisti spašavaju turizam FBiH. Od ukupno 333.282 turista koji je boravio u FBiH u 2009. godini, njih 211.469 ili 63,5% dolazi iz inozemstva. Od ukupno 683.940 noćenja, 453.096ili 66,2% ostvarili su strani turisti. U 2009. godini broj turista je iznosio 333.282 (domaći 121.813, strani 211.469), a broj noćenja 683.940 (domaći 230.844, strani 453.096). Najviše turista bilo je iz Hrvatske, Slovenije, Njemačke, Italije itd.

U FBiH je recesija dočekana smanjivanjem stope članarine za turističke zajednice u 50% -tnom iznosu i sigurno je da se to negativno odrazilo na razvoj turizma u FBiH. Ukupan broj turističkih dolazaka u FBiH u 2009. godini pao je za 6,1% u odnosu na 2008. godinu, a broj noćenja je u padu za 8,1%. Turizam čiji potencijali ni u ranijem periodu nisu optimalno korišteni, bit će ugrožen padom životnog standarda u BiH i u svijetu zbog svjetske ekonomske krize, što dovodi do smanjenja broja turista.

U oktobru 2009. godine usvojen je na oba doma Parlamenta FBiH Nacrt Strategije razvoja turizma u FBiH za period 2008-2018 godine koja otvara nove perspektive za turizam na ovom području. Temeljni cilj Strategije je da osigura jače pozicioniranje FBiH kao prepoznatljive turističke destinacije koja se diferencira na tržištu nudeći tradiciju, te bogatstvo različitosti i raznovrsnosti. Riječ je o dokumentu od naročitog značaja za razvoj, ne samo turizma, već i ukupnog gospodarstva, te društva u cjelini.

11. VANPRIVREDA

11.1. Obrazovanje i nauka

Brojne mjere koje su do sada predlagane i koje su, s manje ili više uspjeha, provođene, imale su za cilj da se podigne kvalitet obrazovnog procesa i obrazovanja uopšte i, isto tako, uspostave jedinstveni standardi, kako bi se ostvarili preduslovi za što brže i kvalitetnije uključivanje BiH, odnosno FBiH u evropski obrazovni sistem. Reforma obrazovanja, kao trajan proces, imala je i ima za cilj prihvatanja i primjenu evropskih stanadarda, te uzajamno prihvatanje i uvažavanje stručnih kvalifikacija, odnosno nostrifikaciju diploma i uvjerenja o završenom školskom obrazovanju.

U oblasti zakonske regulative, situacija je sljedeća: i dalje u Federaciji imamo nastavne planove iz 1999. godine, dakle stare već 10 godina, a najveći broj zakona donijet je između

2000. i 2008. godine. Izvjestan napredak napravljen je donošenjem Okvirnog zakona o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u BiH i Odluke o standardima i normativima za oblast visokog obrazovanja u FBiH.
Gledano u cjelini, oblast obrazovanja još uvijek se tretira kao društvena djelatnost. Njena ekonomska baza je slaba, nedovoljna su budžetska izdvajanja za ove oblasti. Ova oblasti je u nadležnosti kantona. Pošto je ova oblast u nadležnosti kantona, primanja i uopšte materijalni status zaposlenih različito su zakonski regulisani, i može se reći da su na nezadovoljavajućem nivou.
U obrazovanju u FBiH 31.12.2009. evidentirano je 37.424 zaposlenih. Godišnje se u posljedenjih pet-šest godina zapošljava oko 700 do 800 osoba.
Decentralizovani sistem obrazovanja koji se primjenjuje u većini zapadnoevropskih zemalja umnogome je „preslikan“ i u naš školski sistem
I dalje je sistem obrazovanja u Federaciji fragmentiran, zastario i kao takav nedovoljno usmjeren na ostvarivanju jedinstvenih standarda i uključivanja u evropske obrazovne tokove.
Nesporno je da su donatorskim sredstvima obnavljani brojni školski i univerzitetski objekti, a sve češći su i primjeri ulaganja sredstava lokalnih zajednica u revitalizaciju objekata.
Usklađivanju politike upisa u srednje i visokoškolske ustanove s potrebama tržišta rada poklanjana je pažnja, ali treba reći da se upisna politika u srednje i visokoškolske institucije i dalje u najvećoj mjeri kreira na osnovu kapaciteta obrazovnih ustanova, a ne na osnovu pokazanog interesovanja tržišta rada. Upisne politike treba da postanu predmetom javnih rasprava, debata u javnom mnenju, a prije svega treba da su u skladu sa zahtijevima privrede.
Do sada su postignuti zapaženi rezultati u obezbjeđivanju uslova da mladi putem zavoda za zapošljavanje, odrađuju pripravnički staž.

Obrazovanje u ranoj dječijoj dobi organizovano je u vrticima koji nisu obavezni. Dosta vrtića je povezano sa osnovnom školom. Model Zakona o predškolskom obrazovanju, izrađen 2008. godine, uveo je značajne novine u ovu oblast. Nastavljena je i realizacija projekta uspostavljanja Integrativnih centara za djecu predškolskog uzrasta „Dobar početak za svu djecu“ u saradnji sa UNICEF-om, Federalnim ministarstvom zdravja i Federalnim ministarstvom za rad i socijalnu politiku. Prije 10 godina u Federaciji su bile 104 predškolske ustanove, u kojima je bilo 9150 djece, a u njima je bilo 1225 zaposlenih. Osam godina kasnije (2008. godine) u FBiH bila je 21 predškolska ustanova više. Dakle, u 125 predškolskih ustanova bilo je 9608 djece, a u njima je bilo 1311 zaposlenih.

Predškolski kontingent. Broj bjece predškolskog uzrasta daleko nadmašuje broj djece u vrtićima i obdaništima, kao što je vidljivo iz slijedeće tabele (tabela 9. Broj predškolskih ustanova)

Broj predškolskih ustanova Izvor: SG FBiH, 2009; Tabela 22-2; Sarajevo										
Godina	Ukupan broj			Starost djece						
	ustanova	djece	zaposlenih	≤ 2 god.	2 god.	3 god.	4 god.	5 god.	6 god.	7 god.
2000	105	9150	1225	299	597	1619	2143	2239	2045	208
2001	117	9270	1286	309	573	1569	2161	2289	2061	308
2002	118	8899	1301	260	610	1548	1996	2170	2122	193
2003	123	8761	1398	300	682	1387	1903	2219	2041	229
2004	129	8298	1447	335	679	1339	2029	2225	1419	272
2005	129	8081	1352	369	709	1409	2021	2096	1236	241
2006	128	8029	1329	492	724	1437	1939	2068	1078	291
2007	124	8724	1348	522	778	1470	2094	2096	1442	322
2008	125	9608	1311	615	911	1767	2126	2332	1593	264

U očekivanim razvojnim uslovima – ovo znači da će biti potreban intenzivan razvoj predškolskih ustanova. Ako bi prosječan kapacitet takve ustanove činilo 77-oro djece i 10 odgajatelja, za cijelu populaciju predškolskog uzrasta bilo bi potrebno novih preko 1.600 ustanova u kojima bi se moglo zaposliti oko 16.000 odgajatelja. Također će, obziom da će u znatnom broju domaćinstava biti zaposlena oba roditelja, trebati računati s produženim boravkom u osnovnim školama

Osnovna škola u Federaciji traje devet godina. Započet proces prelaska na obavezno devetogodišnje osnovno obrazovanje i prilagođavanje srednjeg stručnog obrazovanja stvarnim potrebama na tržištu rada trajan je proces i njemu nadležne institucije pridaju značajnu pažnju. Većina djece u Federaciji uspijeva završiti osnovnoškolsko obrazovanje, a osobe koje su to završile na biroima za zapošljavanje vode se kao NKV (nekvafilikovani radnici). Istina, u nekim kantonima i dalje je nepotpun obuhvat djece osnovnim obrazovanjem. Radi se o romskoj djeci, djeci izbjeglih i raseljenih lica i, ženskoj popilaciji. Uspješno se realizuje projekat nabavke besplatnih udžbenika za učenike osnovnh škola od I. do 4. razreda, kao i za sve učenike od I. do 8. razreda romske nacionalnosti i socijalno ugrožene učenike, učenike poginulih boraca i onih iz porodica u kojima troje ili više djece pohađa školu.

U 2008. godini, u odnosu na godinu dana ranije uravnotežen je broj škola, učenika i nastavnika u osnovnom obrazovanju u Federaciji.

U 2007/2008. školskoj godini u Federciji su bile 1124 osnovne škole. Godinu dana kasnije, u 2008/2009. godini radilo je 1126 škola, a početkom 2009/2010, godine četiri škole više, dakle 1130. U njima je bilo 10571 odjelenje, a godinu dana ranije (2008/2009.) bilo je 10645 odjelenja. U osnovnom obrazovanju u 2008/2009. godini bilo je 238346 učenika, a u 2009/2010. godini upisano je 234061 učenik, što je za 4285 učenika manje nego godinu dana ranije. Primjetno je da je u ovoj (2009-2010. godini) smanjen broj učenika za 4285, broj nastavnika je porastao sa 15232 na 15572, a smanjen je broj učenika na jednog nastavnika sa 16 (u 2008/2010. god.) na 15 u ovoj školskoj godini. Ostao je isti broj (10) učenika osnovnih škola na 1000 stanovnika u FBiH. U Federaciji je, dakle, od ranije primjetan određeni nesrazmjer između broja učenika, odjelenja i nastavnika. U 2007/2008. godini bilo je 239.899 učenika osnovnih škola, a godinu dana kasnije 239.105, što je za 794 učenika manje. Međutim, u istom periodu, iako je smanjen broj učenika, povećan je broj nastavnika

za 382. Statistika kaže: 2007/2008. godine u osnovnim školama je bilo 14.943 nastavnika, a godinu dana kasnije 15.352. Za ovo vrijeme povećan je i broj odjelenja: 2007/2008. godine bilo ih je 10.526, a godinu dana kasnije 10.651, dakle 55 odjeljenja više.

Osnovnoškolski kontingent. Broj polaznika osnovnih škola u FBiH u proteklom periodu je dostigao maksimum u školskoj 2004/05 godini, a od tada pokazuje tendenciju smanjenja, kao što je vidljivo iz slijedeće tabele.

Tabela 10. Osnovno obrazovanje u FBiH 2001-2008

Osnovno obrazovanje u FBiH, 2000/01 do 2007/08 Izvor: SG BiH 2009; Tabela 22 – 3; Sarajevo				
Školska godina	8 i 9 – godišnje škole svega			
	Škole	Odjeljenja	Učenici	Završili
2000/01	1040	10218	155137	35041
2001/02	1055	10052	243469	33083
2002/03	1069	9943	240898	32003
2003/04	1076	9965	243468	31249
2004/05	1088	10238	251943	31118
2005/06	1089	10272	248092	30051
2006/07	1085	10443	243708	26988
2007/08	1087	10468	239008	23292

U odnosu na stvarni broj obveznika osnovnih škola reklo bi se da je obuhvat potpun, ali u broju polaznika kriju se i ponavljači, tako da je nužno računati s manjim – vjerovatno 98%-tnim obuhvatom. Druga činjenica koju treba imati na umu je da – načelno – ukupan broj osnovnih škola odgovara potrebnom i da u ovom segmentu obrazovanja nisu nužne krupne investicije u nove škole. Nužna je, međutim, njihova modernizacija i opremanje savremenim nastavnim sredstvima i metodama, uključujući ranije pomenuti produženi boravak.

U oblasti udžbeničke politike nastavljen je proces podjele besplatnih udžbenika za učenike osnovnih škola u Federaciji BiH, a značajan napredak bilježi se i realizacijom modela Okvirnog zakona o udžbenicima i nastavnim sredstvima za osnovne i srednje škole. Vijeće za usklađivanje ubžbeničke politike i raspisivanje javnih natječaja za pribavljanje rukopisa uddžbenika i lektire za romsku djeci i djecu u stanju socijalne potrebe značajno je doprinijelo pozitivnim pomacima u ovoj oblasti.
U svim kantonima približan je broj učenika na jednog nastavnika i kreće se između 13 (Kanton 10) do 18 (Unsko-sanski kanrton), a prosjek se kreće 16 ili 17 učenika.
U **srednjem obrazovanju** značajno su osavremenjeni nastavni planovi i programi, napravljeni su značajniji pomaci u izradi zajedničkih osnova za školske grupe predmeta istorije i jezika, podizanju savremenijih stanadarda obrazovanja. Vodi se računa da se, u usaglašavanju nastavnih planova i programa, uvažavaju određene lokalne specifičnosti. U Saradnji sa EU VET BiH-3 nastavljen je proces inoviranja nastavnih planova i programa za srednje strukovno obrazovanje, a izraeđeni su i prijedlozi nove Klasifikacije zanimanja. Nacionalni kvalifikacijski okvir i Pojmovnik termina u srednjem stručnom obrazovanju u čiju je izradu uloženo dosta truda, imaće značajnu ulogu u implementiranju ovog dijela obrazovanja u jedinstven evropski obrazovni prostor.
Treba reći da su određeni rezultati zabilježeni i u racionalizaciji i uštedama u izradi i štampanju udžbenika.

U 2008/2009. godini u Federaciji je upisano 96.017 srednjoškolaca, a u 2009/2010. godini 95129. U 212 srednjih škola u Federaciji BiH (jedna više nego 2008/2009 godine) ove školske godine bilo je 3908 odeljenja, odnosno 39 odeljenja više nego godinu dana ranije. A u njima je 2010. godine upisano 95129 učenika što je za 88 učenika više nego 2008/2009. godine. Prosječno je u jednoj školi u FBiH bilo 448 učenika, a godinu dana ranije bilo ih je 455 u jednoj škola. Na jednog nastavnika u srednjim školama bilo je 12 učenika, a na 1000 stanovnika u FBiH bilo su četiri učenika. Najviše učenika u srednje škole upisano je u Sarajevskom kantonu (18.020). U srednjem obrazovanju je u povećan broj nastavnika. U 2008. godini u ovoj oblasti bilo je angažovano 8.160 nastavnika. Iako je u nekim kantonima smanjen broj nastavnika u odnosu na godinu dana ranije, postavlja se pitanje kako to da se smanjuje broj učenika, a povećava broj nastavnika.

Srednjoškolski kontingent. Broj polaznika srednje škole manji je odgovarajućeg kontingenta stanovništva za oko 25%, što sugeriše 75%-tni obuhvat srednjim obrazovanjem; dok nešto veću stopu obuhvata sugeriše broj svršenih učenika osnovne škole. Vjerovatno će očekivani popis stanovništva moći pouzdanije odgovoriti na to pitanje obuhvata, ali u budućnosti svakako treba težiti potpunom obuhvatu generacije, uključujući obaveznost posjedovanja srednjoškolskog obrazovanja – koju bi trebalo propisati zakonom. Sa stanovišta izgrađenih obrazovnih kapaciteta – kostur sistema je izgrađen prije tri decenije. Biće potrebna dodatna ulaganja u manji broj novih škola, rekonstrukcija i modernizacija te opremanje odgovarajućim laboratorijama i učilima. Ono što u srednjoškolskom sistemu nedostaje u strukturi škola je pretjerana proizvodnja zanimanja društvenih usmjerenja i gotovo potpuno odsustvo poljoprivrednih škola – naročito potrebnih ruralnom razvoju, jer je tradicionalna porodična obuka gotovo nestala.

Tabela 11. Redovne srednje škole u FBiH 1999-2008

7. Redovne srednje škole u FBiH, 1998/99 do 2007/08.				
Izvor: SG FBiH 2009, Tabela 22-3, Sarajevo				
Školska godina	Škole	Odjeljenja	Učenici	Završili
1998/99	199	3588	103218	29383
1999/00	189	3743	106723	29312
2000/01	190	3899	109827	30502
2001/02	191	3981	112356	31340
2002/03	192	4114	114148	33070
2003/04	192	4007	110967	34597
2004/05	190	3943	108287	33860
2005/06	189	3931	106894	33379
2006/07	197	3985	106423	31559
2007/08	197	3984	102826	31964

Drugi opšti nedostatak je apsorpciona moć privrede u zapošljavanju svršenih srednjoškolaca. Vjerovatno će jako izražena neravnoteža između tražnje za srednjoškolskom radnom snagom i njene ponude potrajati do sredine tekućeg vijeka, pa su – zbog dramatično uskih mogućnosti zapošljavanja po završetku – njihovi svršeni učenici osuđeni na produžetak obrazovanja na visokim školama.

Kada je u pitanju **visokoškolsko obrazovanje** u Federaciji, prije svega treba istaći da ohrabruje podatak da je EU za realzaciju Projekta reforme visokog obrazovanja u BiH u ovoj godini osigurala 1.100.000 eura. Obezebjeđena su znatna sredstva za potpuniju implementaciju Bolonjskog porocesa. Jedan od ciljeva EU, sadržan u Lisabonskoj strategiji iz 2000. godine, predviđa da do 2010. godine evropsko društvo bude zasnovano na znanju i da postane najkonkurentnija ekonomija na svijetu. Zbog toga se pažnja usmjerava na studente koji popstižu izuzetne rezultate u toku studija.
Sredstva koja u tom pogledu osigurava EU u svakom slučaju, su značajan podsticaj daljem jačanju materijalne osnove visokoškolskih ustanova na koje se iz godine u godinu, povećava broj upisanih srednjoškolaca. U Federaciji je u školskoj 2000/2001. godini upisano 46.336 studenata, a 2008-2009. godine oko 22000 više,odnosno 68317, od čega 51.158 redovnih i 17.159 vanrednih studenata.
Najviše studenata je na tzv. državnim fakultetima: na 48 visokoškolskih ustanova 2000/01. godine bio je 43221 upisani student, a 2008-2009. god. 63692 studenata. Na pet umjetnički akademija prošle školske godine bilo su 743 studenbta, odnosno gotovo 2oo studenata više nego 2000/01. školske godine. Zapaženo je, međutim, da se sve veći broj studenata upisuje na privatne fakulktete. Tako su 2006/2007. godine u FBiH bila samo dva 11, na kojima je 2008/09. godine bilo 2084, a dvije godine ranije nešto manje od 400. Interesantno je da se povećava interesiovanje studenbata za interenacionalni studij. Tako je, recimo, 2004/05. na ovim studijama bilo svega 135 studenata, a 2008/09. godine 1188.
Visokoškolski kontingent. Devedeset procenata svršenih srednjoškolaca nastavlja obrazovanjem na nekoj od javnih ili privatnih institucija. Obuhvat generacije je manji – čini oko 40% i ima tendenciju brzog rasta, u znatnoj mjeri zbog ograničenih mogućnosti zapošljavanja nakon srednje škole.

Tabela 12. Upisani studenti u FBiH 2002.-2009.

8. Upisani studenti u FBiH, 2002/03 do 2008/09 Izvor: SG FBiH 2009, Tabela 22-7, Sarajevo			
Nastavna godina	Javne i privatne ustanove, svega		
	Broj ustanova	Upisani studenti	1.godina
2002/03	65	51771	21898
2003/04	65	54425	22121
2004/05	69	58834	24568
2005/06	74	62698	24414
2006/07	83	66305	24815
2007/08	100	70332	26228
2008/09	101	71589	28557

Interesantno je da stagnira priliv studenata u Sarajevu, u odnosu na druge sredine u FBiH. U 2009. godini broj upisanih studenata u glavnom gradu BiH bio je gotovo isti kao i u

2000/2001. godine (30.147). U istoj godini u Zenici je upisano 2,5 puta više studenata nego osam godina ranije. Povećan je priliv studenata na Bihaćkom, Tuzlanskom i Sveučilištu u Mostaru.
Na visokoškolskim ustanovama u Federaciji u 2009. godini angažovan je 2.576 nastavnika. Na Bihaćkom univerzitetu (sedam visokoškolskih ustanova) upisano je 4.737 studenata, a angažovano 118 profesora, a na 17 visokoškolskih ustanova u Mostaru (i Univerzitet i Sveučilište) upisano je 12.783 studenta, a angažovano 392 profesora. Na 10 travničkih visokoškolskih ustanova upisan je 1.761 student, a samo dvije godine ranije bio je samo jedan fakultet sa 261 studentom i dva nastavnika.

11.2. Zdravstvena zaštita

U FBiH se već više godina radi na rekonstrukciji sistema zdravstva, koja se, zbog složenosti i s dosta poteškoća i zastoja, odvija prilično uspješno, zahvaljujući saradnji s međunarodnim institucijama i stručnjacima iz različitih oblasti. Ciljevi su da se potpuno reformiše i rekonstruiše sistem zdravstva u FBiH i to u skladu sa vizijom Svjetske zdravstvene organizacije i okvirnih načela u akciji „Zdravlje 21 - zdravlje za sve u 21 stoljeću".
Pri tome treba poći od činjenice da se FBiH prije rata suočavala sa brojnim poteškoćama u funkcionisanju sistema zdravstvene zaštite, posebno u segmentu bolničkog liječenja. Stope hospitalizacije bile su visoke, prosječna dužina liječenja često je nepotrebno produžavana, a posteljni fond, uprkos tome, neadekvatno i nedovoljno je iskorišćen.
Zdravstvena zažtita u FBiH organizovan na nivou primarne, sekundarne i tercijalne zaštite. Još 2000. godine, u saradnji sa Svjetskom zdravstvenom organizacijom, EU i Svjetskom bankom, donešen je Strateški plan za reformu sistema zdravstvene zaštite FBiH. Ciljevi koje je Federacija trebalo da postignu bili su: održiv sistem zdravstva, efikasnost i racionalizacija, zadovoljstvo građana i zdravstvenih radnika, kao i pluralizam vlasništva. Na osnovu postavljenih ciljeva, napravljena je i strategija razvoja zdravstvenog sistema FBiH i predstavljene su smjernice za dugoročnu strategiju u oblasti zdravstva. Ocjene koje su do sada izrečene na planu realizacije strategijskih zadataka i mjera, uglavnom su pozitivne: implementirani su značajni kreditni aranžmani za obnovu zdravstvenog sektora u FBiH, poduzete su mjere za ujednačavanje prava osiguranika, kao i prava zdravstvenih radnika u svim kantonima FBiH, a značajno je unaprijeđen i farmaceuski sektor i to na taj način što su adekvatni i kvalitetni lijekovi učinjeni dostupniji stanovništvu FBiH. Takođe je poboljšana i higijensko-epidemiološka situacija, a izrađena je i legislativa o apotekarskoj djelatnosti. Strateški definisan projekat „Jačanje zdravstvenog sektora", s posebnim osvrtom na porodičnu medicinu, značajno doprinosi poboljšanju opšte zdravstvene slike stanovništva FBiH.
U fazi je donošenje Zakona o zdravstvenoj zaštiti o kojem se vodi javna rasprava. Takođe je u proceduri donošenje Zakona o pravima, obavezama i odgovornostima pacijenata, koje je Federalno ministarstvo zdravlja utvrdilo i uputilo u parlamentarnu proceduru. Pripremljen je i Nacrt zakona o apotekarskim djelatnostima. Vlada FBiH je u novembru 2009. godine utvrdila i Nacrt zakona o krvi i krvnim sastojcima. Nakon što je u parlamentarnoj raspravi podržan u oba doma Parlamenta BiH, utvrđen je i Prijedlog ovoga zakona, koji, preuzimanjem evropskih stanadarda, predstavalja harmonizaciju sa propisima iz regiona u ovoj poblasti.

„Strategijski plan za reformu zdravstvenog sistema“ daje strateški pristup i ciljeve reforme zdravstve u Federaciji za period 2008-2018. godine. Ovaj dokument je izrađen 2007. godine od strane radne grupe koju je imenovalo Federalno ministarstvo zdravlja. Dokument se temelji na analizi osnovnih funkcija sistema: savjesno upravljanje, finansiranje, resursi zdravstva i pružanje usluga, a prema preporukama Svjetske zdravstvene organizacije (SZU). Svrha dokumenta je jasno definisanje vizije i ciljeva za razvoj savremenog, kvalitetnog, racionalnog i održivog zdravstva, što podrazumijeva uspostavu integrisane zdravstvene zaštite uz kontrolu kvaliteta i potražnje.

Prije dvije godine u FBiH bilo je 2327195 stanovnika, a te godine u zdravstvu je radilo 24424 radnika, tako da je na više od 95 stanovnika bio anagažovan po jedan zdravstveni radnik. Najvieše zdravstvenih radnika bilo je u Sarajevskom kantonu – 7388, najmanje u Bosansko-podrinjskom (306). Iste godine u BiH je bilo 4117 doktora medicine, najviše u Sarajevskom kantonu – 1380. Unskso-sanskom ih je bilo 275, Podrinskom – 40, Tuzlanskom 923, Zeničko-dobojskom 559, Bosansko-podrinjskom 36, Srednjo-bosanskom 288, Hercegovačko-neretvljanskom 467, a zapadno-herecegovačkom 72, te u Kantonu 10, odnosno Livanjskom kantonu 10. Istovremeno, u FBiH je 2008. godine bilo 2947 doktora medicinskih specijalista, odnosno 475 doktora stomatologa, a 285 magistara stomatologije. Federacija je prije dvije godine raspolagala sa blizu 82oo postelja, najviše u Sarajevskom kantonu kantonu (2395, najmanje u Bosanskopodrinjskom (73).

Putem programa rekonstrukcije zdravstvenog sistema, kao i uz pomoć donacija međunarodne zajednice, nastavljen je trend obnove i izgradnje zdravstveniuh objekata i njihovo opremanje savremenim sredstvima. Najznačajniji kreditori i donatori bili su, a neki su i dalje - EU, Svjetska banka, vlade SAD, Italije, Švajcarske, Koreje, Japana i Holandije.

U proteklom periodu akcenat u ovoj oblasti stavljen je na nekoliko pitanja: uspostavljeni su standardi za osnovnu zdravstvenu službu, dobrim dijelom je izvršena transformacija domova zdravlja u centre porodične medicine, uvedene su značajne novine u medicinskoj dijagnosatici, unaprijeđena je primarna zaštita, kućno liječenje i samoliječenje u odnosu na bolničku zaštitu, uvedeni su konkurentski tenderi za nabavku i procedure za osiguranje dostupnosti lijekova sa pozitivnih lista u kantonima, revidirana je potrošnja u zdravstvenim ustanovama, razvijen je sistem za upravljanje inovacijama i kontrolu, odnosno uspostavljen sistem unutrašnje kontrole.

Jedan od osnovnih i najvećih problema u sistemu zdravstvenog osiguranja – definisanje osnovnog paketa zdravstvene zaštite – dugo vremena je bio kamen spoticanja u raspravama o efikasnosti organizovanja zdravstvene zaštite. Dugo vremena je, zapravo, trebalo da se iz paketa izbace one stavke koje tamo nisu trebalo da stoje, ali je kasnije definisanje paketa znatno doprinijelo smanjenju troškova i povećanju efikasnosti u zdravstvu.

Među dobre, pozitivne stvari koje su urađene u proteklom periodu svakako treba ubrojati i uspostavljanje transparentnih odnosa finansiranja/ugovaranja između fondova zdravstvenog osiguranja i zdravstvenih institucija. Značajni su rezultati i u osiguravanja uslova za funkcionisanje zdravstvenih ustanova, u finansiranju zdravstvene zaštite i koordiniranju projekata razvoja zdravstva. Inaugurisan je multisektorski pristup u sagledavanju i rješavanju kompleksnih zajedničkih pitanja socijalne zdravstvene zaštite. Takođe je izvršena i reforma edukacije na svim nivoima i razvijen menadžment u zdravstvu. Značajno je to što je obezbjeđeno da privatne apoteke mogu izdavati lijekove na racept. Uz sve to, uvedena je veća finansijska disciplina u ovoj oblasti, kojom su osigurana značajnija finansijska sredstva za zdravstvo uopšte. Od velike je važnosti to što je unapređena međuentitetska saradnja u oblasti zdravstva, a konstruktivnija je i saradnja i koordinacija kantonalnih ministarstava sa Federalnim ministarstvom zdravlja, posebno u oblasti donošenja federalnih propisa.

I dalje je u ovoj oblasti prisutan problem nejednakog pristupa resursima zdravstvene zaštite i neravnomjerne teritorijalne rasprostranjenosti zdravstvenih objekata i zdravstvenog kadra, posebno ljekara. U pružanju zdravstvenih usluga precjenjuje se bolnička zaštita na uštrb primarane zdravstvene zaštite, a zdravstveni stručnjaci, posebno ljekari, uglavnom su skoncentrisani u većim zdravstvenim centrima. Primjetan je trend da se domovi zdravlja, kao nosioci primarne zdravstvene zaštite, intenzivno razvijaju u specijalističke poliklinike, a uloga ljekara opšte prakse postaje zanemarljiva. Smatra se, isto tako, da su nivoi zdravstvene zaštite nedovoljno povezani, te da je nedovoljna usklađenost rada i planiranja kadrova u zdravstvu dovela do hiperprodukcije kadrova, hiperprodukcije stručnjaka – specijalista, što je direktno imalo odraza na povećanje stope nezaposlenosti zdravstvenih kadrova.

Zabrinjava činjenica da su u FBiH, jednako kao i u okruženju, i dalje prisutna određena oboljenja koja karakterišu savremeni svijet i koja je teško izolovati i preduprijediti: razne vrste gripe nisu i ne mogu mimoići ni građanje FBiH, a ohrabruje to što su mjere koje su poduzimane i koje se poduzimaju, u svakom slučaju usaglašene sa svjetskim zdravstvenim zaštitnim mehanizmima.

U FBiH je u posljednjih deset godina registrovano oko 100 osoba sa HIV infekcijom, od kojih je više od polovine sa razvijenim AIDS-om, a više od polovine njih je umrlo. Prema godišnjem izvještaju o zdravstvenom stanju stanovništva i zdravstvenoj zaštiti u FBiH, kojeg je pripremio Zavod za javno zdravstvo FBiH, stanovništvo u FBiH najčašće umire od oboljenja cirkulatornog karaktera . Druge po rangu su neoplazme sa 20% učešća. Skoro tri četvrtine uzroka smrti su ove dvije grupe bolesti.

Zahvaljujući uspješnom provođenju vakcinacije djece, vidljiv je pad mortaliteta svih vaksinisanih prenosivih bolesti u proteklom četvogorodišnjem periodu.

Veliki broj mladih je danas socijalno isključen, finansijski deprimiran i stambeno nezbrinut, što u velikoj mjeri utiče na njihovo mentalno i fizičko zdravlje. Pružanje zdravstvenih usluga mladima treba osigurati u svim segmentima zdravstvenog sistema, posebno u oblasi mentalnog zdravlja, nasilja, bolesti ovisnosti, seksulanog i reproduktivnog zdravlja, spolne prenosivosti infekcija (HIV, AIDS), hroničnih i drugih oboljenja. Rastuće siromaštvo, nezaposlenost mladih i opšti osjećaj nesigurnosti i neizvjesnosti, neminovno pojačava stanje ugroženosti mladih i predstavlja rastući rizik po zdravlje stanovništva. Zabrinjava, recimo, podatak da kod školske djece od 13 do 15 godina u FBiH 14% pušača, čak više od 4% djece od 11 do 14 godina konzumira alkohol, a 27% mladih je potpuno fizički neaktivno. Zato, brigu o mentalnom zdravlju mladima treba dati prioritet.

Istraživanje zdravstvenog stanja žena i djece, koje je prije tri godine provedeno u FBiH kao dio „Multiple Indicvator Cluster Survey – MICS“, koje je organizovao UNICEF dalo je veliki doprinos obezbjeđivanju značajnih podataka i informacija o zdravstvenom i socijalnom stanju žena i djece u FBiH. Ovo istraživanje je u F BiH sprovedeno od strane FBiH zavoda za javno zdravstvo kao implementirajuće institucije pod pokroviteljstvom Federalnod ministarstva zdravlja.

11.3. Socijalna i dječija zaštita

Sistem socijalne zaštite treba gledati kao mjere koje zajednički djeluju na promoviranju društveno uključivog humanog razvoja, smanjenje siromaštva i ekonomski rast.
Siromaštvo se definiše kao višedimenzionalni fenomen koji, pored nedovoljnih prihoda za zadovoljenje životnih potreba, podrazumijeva i nemogućnost zapošljavanja, neodgovarajuće stambene uslove i neadekvatan pristup socijalnoj zaštiti, zdravstvenim, obrazovnim i komunalnim uslugama.
Siromaštvo je značajan socijalni destabilizirajući faktor i prioritetna preokupacija humanog razvoja. U socijalnom sektoru koncentrisane su najteže posljedice ekonomskog stanja u kome se nalazi FBiH. Rješavanje problema izbjeglica, raseljenih lica, kao i povratnika predstavlja svakako socijalno i politički najosjetljivije pitanje.
Cilj reforme socijalne zaštite je da se ona dovede na nivo primjeren materijalnim mogućnostima i da obezbijedi «minimalan» nivo socijalne sigurnosti. Reforme u sektoru socijalne i dječije zaštite u FBiH, koje su usaglašene i podržane od Svjetske banke idu u pravcu jednakosti u ostvarivanju prava zaštite porodica sa djecom.
Porast siromaštva u FBiH je činjenica. Prema ustavnim odredbama sprovođenje socijalne i dječije zaštite i osiguravanje sredstava za te namjene je u nadležnosti kantona i općina. U FBiH neposredno pružanje socijalne i dječije zaštite odvija se u 10 kantona putem 79 lokalnih službi, 72 centra za socijalni rad i 25 službi za obavljanje poslova iz oblasti socijalne i dječije zaštite i dva kantonalna centra za socijalni rad (u Sarajevskom i Bosansko podrinjskom kantonu). U 2008.godini u 35 ustanova socijalne zaštite zbrinuto je ukupno 3.733 korisnika. U 2008.godini u odnosu na 2000. godinu broj ustanova, broj štićenika i zaposlenih u ustanovama bilježi blagi porast. Osnivači ustanova socijalne zaštite su državne institucije, NGO, vjerske zajednice itd. U FBiH osnovano je i 11 centara za dnevno zbrinjavanje osoba sa mentalnom retardacijom.
Osim korisnika socijalne zaštite koji su u klasičnom smislu siromašni, veliki broj građana nije obuhvaćen postojećim sistemom socijalne zaštite (radno sposobni a nezaposleni, radnici sa niskim primanjima, penzioneri sa malim penzijama, raseljene osobe i dr.).
U skladu sa Zakonom o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite obitelji s djecom («Službene novine FBiH», br. 36/99, 54/04 i 39/06) i propisima kantona (koji su doneseni na osnovu ovog zakona), u FBiH se obezbjeđuje ostvarivanje socijalne zaštite i zaštite porodica sa djecom u različitom obimu prava i iznosa novčanih primanja socijalno ugroženih kategorija, zavisno od materijalnih mogućnosti kantona.
Zaštita porodice sa djecom integralni je dio socijalne politike, ali i djelatnost od posebnog interesa, koja ima za cilj obezbjeđenje svoj djeci približno jednakih uvjeta za zdrav i pravilan rast i razvoj, kao i pružanje pomoći u reproduktivnoj ulozi porodice.
Polazeći od ocjene stanja u oblasti zaštite osoba sa invaliditetom mora se konstatovati da zbog evidentnih nepreciznosti zakonske regulative broj potencijalnih korisnika prava na području FBiH ima izraženu tendenciju rasta. Stanje Broja osoba sa invaliditetom na dan 31.12.2009.godinr nakon izvršene revizije iznosi 13.008 osoba. U 12 mjesecu 2009.godine za ove korisnike isplaćeno je 4,8 miliona KM. Po novom zakonu- nakon revizije svih predmeta –očekuje se da će ovaj broj korisnika iznositi 45.000.
U 2008. godini u FBiH, pružena je finansijska podrška za 17 saveza i udruženja osoba sa invaliditetom.
Stanje u oblasti zaštite civilnih žrtava rata može se ocijeniti zadovoljavajućim. U januaru 2010.godine na području FBiH, do sada je provedena procedura uvođenja u pravo za 10.831

korisnika. Na godišnjem nivou za civilne žrtve rata i zaštitu obitelji s djecom u FBiH potrebno je 27,0 miliona KM. U 2009.godini nedostajalo je 1,6 miliona KM. U narednom periodu moguće je povećanje broja ovih korisnika za žrtve seksualnog zlostavljanja, kao posebne kategorije iz rata i za oko 2000 pripradnika AP Zapadna Bosna u USK-u. Sredstva za ove namjene obezbjeđuju se iz federalnog i kantonalnih budžeta u odnosu 70% : 30%. Isplate se ostvaruju planiranom dinamikom, a sredstva planirana u federalnim i kantonalnim budžetima (izuzev Unsko – sanskog kantona) su dovoljna. U toku je izrada jedinstvene baze podataka civilnih žrtava rata u FBiH.
Novi Zakon o zaštiti civilnih žrtava rata, koji uglavnom slijedi postojeća zakonska rješenja i finansijska sredstva, ima za cilj otkloniti nedostatke uočene u dosadašnjoj praksi i precizirati određene formulacije koje su omogućavale višestruko korištenje određenih prava.

11.4. Penzijsko i invalidsko osiguranje

Postojeće penzijsko i invalidsko osiguranje u FBiH nasljeđeno je iz sistema SRBiH. Reformske promjene u privrednom sistemu i opšta nelikvidnost u svim sferama u potpunosti je istakla sve nedostatke i probleme koji su se godinama gomilali u sistemu penzijskog i invalidskog osiguranja. Usto, u državnoj administrativnoj strukturi postoji neujednačenost između prava korisnika i obaveza države: u slučaju RS odgovornost je centralizirana, a u FBiH decentralizirana na nivo kantona. Jedan broj kantona nema administrativnih kapaciteta da zadovolji ni elementrane potrebe.
Finansijska stabilnost ovog sistema u FBiH najvažniji je prioritet obzirom na veoma složenu socijalnu situaciju. Na tim osnovama, reformom izvršenom 1998. i 2009. godine izjednačeni su starosni uvjeti odlaska u penziju u oba entiteta.
U skladu sa dokumentom Politika djelovanja i osnovne strategije Vlade FBiH u mandatnom periodu od 2007. do 2010. godine, pripremljen je najvažniji projekat u oblasti penzionog i invalidskog osiguranja Strategija reforme penzionog sistema u FBiH. Ovim projektom definirani su pravci reforme postojećeg penzionog sistema uz određenu dinamiku i faze provođenja. Opći ciljevi ove reforme su: obezbjeđenje dugoročne održivosti ovog sistema, razvoj finansijskog tržišta, veće uključenje osiguranika i obuhvat penzionim sistemom, poboljšanje i jačanje sistema javnog finansiranja, sprječavanje socijalne ugroženosti u poznijem životnom dobu, te reforma penzionog sistema u sklopu obezbjeđenja preduslova za ulazak u EU, dok su specifični ciljevi reforme: vraćanje povjerenja u penzioni sistem kod osiguranika, stvaranje snažnog penzionog fonda koji će zadovoljiti potrebe klijenata, harmonizirano funkcioniranje sistema socijalnog osiguranja i poboljšanje uslova za razvoj privatnog sektora i poslovnog okruženja, odnosno smanjenje troškova rada. Međutim, reforma penzijskog i invalidskog osiguranja je zaustavljena zbog recesije.
Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju i Zakonom o organizaciji penzijskog i invalidskog osiguranja predviđa se finansijska konsolidacija Fonda za penzijsko i invalidsko osiguranje, što podrazumijeva isplatu penzija u okviru raspoloživih sradstava. U cilju održavanja ovakvog stanja, donošenjem novog Zakona o porezu na dohodak i Zakona o doprinosima, predviđeno je da prije isplate plata mora da prethodi uplata doprinosa. Isplata penzija u FBiH, posljednjih godina, osiguravala se redovno.
U svim penzionim sistemima omjer između penzionera i broja osiguranika je presudan za finansijsku ravnotežu. Međutim, kontinuirani rast broja penzionera u FBiH, te stagnacija i

smanjenje broja osiguranika, naročito u prvoj polovini 2009. godine otežava stanje u ovoj oblasti. Isto tako, broj osoba koji se uvode u penziono pravo pod povoljnijim uvjetima kontinuirano raste i ugrožava finansijsku stabilnost sistema.
U periodu od 2000. godine do 2009. godine broj penzionera rastao je prosječno godišnje po stopi od 2,5%, odnosno prosječno godišnje za 8.000 penzionera što je znatno brže (po stopi od 2,5% prosječno godišnje) u odnosu na rast zaposlenosti (0,6% prosječno godišnje). U 2009. godini odnos broja penzionera i broja zaposlenih u FBiH iznosi 1:1,2**,** što znači da na jednog penzionera dolazi 1,2 zaposlenih (prije rata u BiH ovaj odnos je bio 1:2,4).
U januaru 2010. godini ima 357.369 penzionera. U periodu od 2000. do 2009. godini prosječna penzija u FBiH rasla je po prosječnoj godišnjoj stopi od 8,0%. Prosječna penzija u FBiH u januaru 2010. godini iznosi 342 KM, što predstavlja 46% prosječne plaće (prije rata u BIH 53%). Najniža isplaćena penzija 296, najviša 1.976 KM, a zajamčena 395 KM. Mjesečni fond samo za isplatu penzija, bez ostalih troškova, u XII mjesecu 2009. godine iznosi 122,10 miliona KM. Veliki broj penzionera (75%) prima najnižu i zajamčenu penziju.

11.5. Boračko invalidska zaštita

Posljednjih godina učinjene su i čine se znatni napori da se prava branilačkih populacija sistemski regulišu u skladu sa materijalnim mogućnostima.

Uz posebne napore doneseni su slijedeći jedinstveni zakoni:

- Zakon o pravima branilaca i članova njihovih porodica;
- Zakon o posebnim pravima dobitnika ratnih priznanja i odlikovanja i članova njihovih porodica;
- Zakon o pravima demobilisanih branilaca i članova njihovih porodica.

U proteklom perodu izvršene su i izmjene i dopune navedenih Zakona što nužno zahtijeva osiguranje dodatnih finansijskih sredstava. U toku je preispitivanje obima određenih prava, u cilju neophodnih korekcija i definiranje postupaka načina provedbe, te nosilaca provedbe.

Krajem 2009. godine donesen je Zakon o provođenju kontrole zakonitosti korištenja prava iz oblasti branilačko-invalidske zaštite, kako bi na vrijeme bili ispunjeni uvjeti iz stand by aranžmana s Međunarodnim monetarnim fondom.

Prava po osnovu Zakona o pravima branilaca i članova njihovih porodica u februaru mjesecu 2010.godine koristilo je 102.854 korisnika, u tome 55.583 ratnih vojnih invalida i 47.272 korisnika porodične invalidnine. Za isplate invalidnina u 2010. godini Budžetom FBiH odobren je iznos od 361,0 miliona KM.

Na nivou FBiH formiran je međuresorski projektni tim «Jedan zakon-jedan fond»,koji se sastoji od dvije radne grupe. Zadatak projektnog tima je da u jednom zakonu objedini prava iz tri federalna zakona, uz preispitivanje postojećih prava, kao i da izradi zakon o jedinstvenom fondu iz kojeg će se finansirati branilačke populacije.

Projektni tim je pripremio tekst jedinstvenog Zakona o pravima branilačkih populacija i Zakona o Fondu branilaca.U tekstu Zakona o pravima branilačkih populacija obuhvaćena su prava koja proizilaze iz tri važeća zakona. U radnom tekstu izvršene su korekcije u smislu poboljšanja pojašnjenja određenih odredbi, ugradnja odredbi koje se odnose na inspekcijski

nadzor, jedinstvenu bazu podataka, kao i manje korekcije u pogledu obima prava za određene kategorije korisnika.

U radnom materijalu Zakona o fondu branilaca predviđeno je da se finansiranje branilačkih populacija ne vrši iz Budžeta FBiH, već preraspodjelom dijela javnih prihoda između Federacije i kantona, čime bi se omogućio stabilan način finansiranja. Fond bi bio pravno lice u okviru kojeg bi se rješavalo o pravima ovih populacija i vršila isplata.

U februaru 2010. godine ukupno 5.402 korisnika koristilo je prava po Zakonu o pravima dobitnika ratnih priznanja i članova njihovih porodica FBIH. Ovaj broj korisnika se ustalio i njegov rast se prosječno mjesečno kreće oko 10 korisnika. Za isplate po ovom zakonu u Budžetu FBiH za 2010. godinu odobreno je 16,5 miliona KM, dok je u 2009. godini taj iznos bio 18,3miliona KM.

Zakonom o pravima demobiliziranih branilaca, sa primjenom od 01.01.2007.do 01.05.2010.godine, definirano je pravo na osnovno osiguranje, kao jedno od prava koje se alimentira iz sredstava Budžeta FBiH. U Budžetu za 2010. godinu odobreno je 20 miliona KM na ovoj poziciji, obzirom da ovaj zakon prestaje da važi dana 01.05.2010.godine.

11.6. Kultura i sport

U oblasti kulture posljednjih godina ulažu se značajni napori da se neki segmenti ove djelatnosti urede na jedinstven način na prostoru cijele FBiH.
Značajne aktivnosti poduzumaju se u planiranju izgradnje i obnovi objekata iz oblasti kulture i sportske infrastrukture. U tom pogledu, od izuzetnoe važnosti je to da su samo u posljednje tri godine inicirani, i doneseni brojni zakoni, kao što su: Zakon o sportu na državnom nivou, Zakon o zaštiti objekata kulturno-istorijske baštine na državnom nivou i Zakon o mladima. Pokrenmute su inicijatuive i formirana Fondacija za bibliotečku djelatnost i Fondacija za muzičku, scensku i likovnu djelatnost.
Pored uspostavaljanja zakonske legislative, te angažovanja značajnijih intelektuelnih potencijala u oblasti kulture i sporta, nakon dužeg vremena, konačno su uspostavljani kriteriji za odlučivanje o podršci i sufinasiranju programa kulture od značaja za Federaciju i državu BiH. Izrađena je baza podataka o kulturi, te utvrđen kalendar svih kulturnih zbivanja na prostoru FBiH i BiH kao cjeline.
U posljednjih nekoliko godina zapažen je angažman Vlade Federacije u pružanju značajne podrške ukupnom kulturnom stvaralaštvu i očuvanju kulturne baštiune Federacije. Učinjeni su značajni napori na konzerviranju, sanaciji, restauraciji, rekonstrukciji i revitalizaciji nacionalnih spomenika, iako s dosta zakašnjenja. Danas su brojni klulturni sakralni objekti, nekropole i arheološki lokaliteti, stambeni objekti, stari gradovi, domovi kulture i pokretna kulturna dobra, naporima Vlade i resornog ministarstva, u najvećoj mjeri sačuvani i zaštićeni od daljeg propadanja. Na taj način u Federaciji je danas zaštićeno 16 javnih objekata, 60 sakralnih, 11 nekropola i arheoloških lokaliteta, 17 starih gradova, 10 stambenih objekata, 8 pokretnih kulturnih dobara i 30 objekata kulture, među kojima je najviše domova kulture.
Isto tako zahvaljujući, prije svega, donatorskim i kreditnim aranžmanima međunarodne zajednice obnovljen je značajan broj školskih i univerzitetskih objekata, te revitalizirani neki od objekata iz oblasti kulture i sporta. Znatno su ublažene prostorne teškoće za odvijanje obrazovnog procesa i sportskih natjecanja i stvorene mogućnosti da se realizuju brojni kulturni i sportski sadržaji u lokalnim okvirima i na drugim nivoima njihovog organizovanja.

Sve su i češći primjeri ulaganja lokalnih struktura (opštinskih i kantonalnih) u revitalizaciju obrazovnih objekata, domova kulture, sportskih i kino-dvorana i drugih objekata za sport, rekreaciju i kulturne sadržaje. Vrlo uspješna sanacija i opremanje sportskih objekata vršena je u Neumu, Doboj-Jugu, Livnu, Maglaju, Bugojnu, Mostaru, Konjicu, Ključu,Velikoj Kladuši, Bosanskom Grahovu, Sapni, Kladnju, Grudama i dr.
Brojni kulturni sadržaji realizuju se putem Centra za mlade, a vrlo uspješno djeluju četiri fondacije u ovoj oblasti: Fondacija za kinomatografiju, Fondacija za izdavaštvo, Fondacija za muzičke scene i likovne djelatnosti i Fondacija za bibliotečku djelatnost, a donijeta je i Odluka o osnivanju Javnog preduzeća „Filmski centar Sarajevo“.
Danas u Federaciji postoje 22 kina, osam profesionalnih, pet amaterskih i tri dječija pozorišta. U Federaciji je u profesionalnim pozorištima prošle godine izvedeno 778 predstava, u amaterskim 37, a u dječijim 561 predstava. Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, prošle godine u Federaciji je bila 81 radio-stanica, najviše u Sarajevskom kantonu (15), najmanje u Bosansko-podrinjskom (2) i Zapadno-hercegovačkom i Posavskom kantonu (po tri). U isto vrijeme u Federaciji je bilo 28 televizijskih stanica/postaja. Danas u FBiH radi 13 galerija, čije je izložbe 2009. godine posjetilo blizu 108.000 posjetilaca.
Zapravo, sve je više mladih stvaralaca i drugih djelatnika koji svoj angažman prepoznaju u oblasti kulture, zaštite kulturnih dobara i otvaranja novih horizonata angažmana.
U FBiH se postepeno u skladu sa mogućnostima stvaraju preduslovi za razvoj vrhunskog sporta i što šireg uključivanja stanovništva u najveći broj sportskih takmičenja. Značajnim se cijene napori na donošenju Zakona o sportu, kao i Strategije razvoja sporta u F BiH za olimpijski ciklus od četiri godine.

Na osnovu obaveza koje proizilaze iz Zakona o sportu u BiH i podzakonskih akata, bilo je predviđeno da se u 2OO9. godini donesu sljedeći dokumenti:

- Zakon o sportu u Federaciji BiH,
- Pravilnik o kategorizaciji sportskih objekata,
- Pravilnik o zdravstvenoj zaštiti učesnika u sportu,
- Odluka o sadržaju i obliku informacionog sistema sporta u FBiH,
- Radi ostvarivanja javnog interesa i ciljeva u sportu u FBiH utvrdit će se Strategija razvoja sporta u Federaciji,
- Jedan od prioriteta biće podrška aktivnostima na izgradnji, opremanju i rekonstrukciji sportskih objekata.

Gledano u cjelini, u oblasti sporta situacija se nešto kvalitetnije promijenila u odnosu na ranije godine. Glavna aktivnost usmjerena je na organizovanje sportskih manifestacija od značaja za Federaciju i učešće sportskih selekcija na međunarodnim sportskim takmičenjima. Značajni su i pokušaji da se, u saradnji sa sportskim asocijacijama, OHR-om i Ministarstvom za sport RS-a, sport organizuje i djeluje na cijelom prostoru BiH.

11.7. Raseljene osobe i izbjeglice

U vrijeme potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, BiH se suočavala sa preko 2 miliona stanovnika koji nisu bili u mogućnosti da se vrate svojim domovima.
Prema podacima Federalnog ministarstva raseljenih osoba i izbjeglica, na nivou BiH se u periodu od 01.01.1996. do 31.12.2009., ukupno vratilo 1.031.635 raseljene osobe i

izbjeglice, od čega se na FBiH odnosi 743.377, a na RS 266.163 (podaci UNHCR-a na dan 30.09.2009.). Na nivou Brčko Distrikta povratak je završen u 2004. godini (vratilo se 22.095 osoba).

Od 1.1. do 31.12. 2009. godine u FBiH vratilo se 173, a u RS 856 osoba) podaci na dan 30.09.2009.). Ukupan povratak na nivou BiH u 2009. godini iznosi 1.029 osoba.

Procjenjuje se da oko 30 do 40% povratnika koji su se vratili u prijeratna prebivališta ostaju da stalno žive, a da oko 10% povratnika povremeno, uglavnom preko ljeta, žive u mjestima povratka. Najvećim dijelom povratnici se vraćaju u ruralna područja koja omogućavaju lakše preživljavanje.

Podrška povratnicima, pored ostalog, realizira se i kroz projekte samozapošljavanja na porodičnim imanjima povratnika dodjelom sjemena, sadnica, alata, poljoprivrednih strojeva, stoke i slično.

U odnosu na potrebe povratnika, sredstva koja se izdvajaju u ovu svrhu su nedovoljna.

Priznati status raseljenih porodica u FBiH na dan 31.12.2009. imaju 17.043 porodice ili 48.702 osobe. Na nivou BiH ima blizu 40.000 raseljenih porodica, a 115.787 osoba čeka na povratak. Od 48.702 raseljene osobe u FBiH njih 18.396 su interno raseljene osobe (ranije i sadašnje prebivalište FBiH) i 30.171 osoba čije je ranije prebivalište bilo u RS, a sada borave u FBiH. U Distriktu Brčko evidentirano je 137 raseljenih osoba.

Struktura raseljenih osoba je veoma složena, tako da zahtjeva daleko veća sredstva za adekvatno zbrinjavanje, nego što je to bio slučaj ranijih godina. Većina raseljenih osoba ima stambene objekte sa visokim stepenom oštećenja, a kad je u pitanju starosna struktura značajan broj je starih i iznemoglih lica i veliki broj osoba je u stanju socijalnih potreba. Veoma značajno je to što najveći broj evidentiranih raseljenih osoba želi da se vrati u prijeratno prebivalište.

U strukturi raseljenih osoba veliki broj njih treba tuđu njegu i pomoć (16%) ili posebnu brigu (mentalni i tjelesni invalidi, slijepi, osobe bez pratnje, stariji bez sredstava).

Oko 60% raseljenih osoba ima stalno izdržavanje (penzije, zaposlenje, privatnik, invalidnina, porodice poginulog), 35% ima povremena ili nikakva primanja (socijalna ili humanitarna pomoć), a 5% nema nikakvih primanja. Nacionalna struktura raseljenih osoba je sljedeća: 83% Bošnjaka, 14% Hrvata, 1,8% Srba i 1,2% ostalih, a polna struktura: 22.581 ili 46% muškog spola i 26.191 ženskog spola ili 54%.

Povratak raseljenih osoba direktno je uslovljen planiranim budžetskim sredstvima Države BiH, entiteta, kantona i općina. Podršku povratku znatno manje nego ranije pružaju strane vladine i nevladine organizacije.

II. FAKTORI RAZVOJA

Osnovni faktori koji čine oslonac i pokretač razvoja su:

- Prirodni resursi koji predstavljaju ekonomsku interpretaciju prirodnog potencijala u smislu iskorištavanja prirode od strane čovjeka (vode i hidropotencijal, šume, poljoprivredno zemljište, rudna bogatstva i dr.);
- Demografski faktor (stanovništvo i njegova struktura) kao ključni faktor za mobilizaciju razvoja;
- Kadrovi kao ključni resurs razvoja;
- Raspoloživi kapital koji predstavlja radom stvorene vrijadnosti (građevinski objekti, oprema, infrastruktura, obrtna sredstva i dr.).
- Naučno-tehnološki razvoj u funkciji oživljavanja privredne aktivnosti.

1. PRIRODNI RESURSI

Voda, šumsko bogatstvo, zemljište i mineralna bogatstva čine BiH relativno bogatom prirodnim resursima. To su njene komparativne prednosti u odnosu na okruženje i druge zemlje. Komparativne prednosti BiH, odnosno FBiH, su i u nizu energetsko sirovinskih grana, kao i u preradi njihovih proizvoda. Prije svega, to je proizvodnja hidroenergije, proizvodnja uglja i termoenergije, željezne rude i crne metalurgije, boksita i razvoj aluminijske industrije, prerada drugih značajnih metala, te industrija nemetala i građevinskog materijala. Drvni kompleks, takođe, spada u komparativne prednosti BiH. Osim toga, tu su nekonvencionalni izvori (geotermalna energija, solarna energija, energija vjetra i dr.) kao bogatstvo, odnosno komparativne prednosti koje naša zemlja nedovoljno ili nikako ne koristi. Komparativne prednosti BiH su i prirodne ljepote koje se nedovoljno koriste u turističke svrhe, a koje treba zaštititi kao nacionalne parkove, rezervate prirode, rekreaciona područja uz očuvanje bioloških resursa tj. flore i faune.

Da bi se mogao vrednovati kvantitet i kvalitet raspoloživih prirodnih resursa, veliki značaj mora se dati realnoj i kompleksnoj procjeni prirodnih uslova i izvora. Međutim, prirodni resursi ne mogu da predstavljaju trajan oslonac privrednog razvoja, nego samo uporište za odgovarajući izbor proizvodne orijentacije. Kompleksno korištenje prirodnih resursa kao faktora razvoja zahtijeva izradu strategije njihovog planskog korištenja. Kreiranje strategije korištenja prirodnih izvora (resursa), kao faktora razvoja, mora uvažavati tehnološke, ekonomske, socijalne i političke aspekte, što do sada nije bio slučaj i što se u dosadašnjem periodu negativno odražavalo na razvoj BiH. Značaj prirodnih uslova i izvora je veći ukoliko je zemlja nerazvijenija.

Radi ostvarenja odgovarajućeg privrednog razvoja potrebno je pažnju usmjeriti i na očuvanje prirodnih resursa, prije svega, zemljišta, šumskog bogatstva, vodnih resursa, kao i mineralnog bogatstva.

U BiH se nedovoljno ulaže u istraživanje prirodnih izvora (resursa). Procijenjene količine vjerovatno su manje od stvarno raspoloživih. Zbog malog ulaganja u istražne radove proizvodnja je u nekim slučajevima trpjela velike troškove (transportne i druge). Intenziviranje

geoloških istraživanja je neophodno radi iznalaženja novih ležišta podzemnih voda i mineralnih sirovina i od velikog je značaja za određivanje pravaca razvoja privrede. Od posebnog su značaja istraživanja mineralnih, termomineralnih i termalnih voda za energetske svrhe.

1.1. Voda i hidropotencijal

Voda je nezamjenjivo dobro od općeg interesa koje zbog svog značaja za život, privredu i razvoj zahtjeva jedinstven i cjelovit pristup, što nije slučaj s ostalim prirodnim resursima. Voda je sve više ekonomska kategorija, odnosno roba, a ne dar prirode. Kako rastu potrebe za vodom, to raspoložive i upotrebljive količine postaju ograničenije. Smatrajući vodu jeftinom, u dosadašnjem razvoju, prema njoj se odnosilo rasipnički, nedomaćinski i neekonomski tj. trošila se neracionalno i zagađivala nemilice. Nepoklanjanje dovoljne pažnje obezbjeđenju i zaštiti potencijalnih vodnih resursa učinit će da voda ubuduće bude skuplja.
Osim toga, razvoj privrede i rast individualnog standarda uzrokuju povećanje potrošnje vode, a to za sobom povlači sve veća ulaganja za zaštitu kvaliteta i kvantiteta voda. S druge strane, poljoprivredni resursi, privredni i drugi važni objekti i značajna infrastruktura predstavljaju prostore koji zahtijevaju veći stepen zaštite od voda.
U procesu razvoja privrede vodno bogatstvo je jedan od osnovnih elemenata čija je ponuda ograničena32 i za koju nema supstitucije (zamjene) u razvoju životnih procesa.

1.1.1. Hidrografske karakteristike

Teritorija BiH prostire se na području između 420 26' i 450 15' sjeverne geografske širine te 150 45' i 190 41' istočne geografske dužine. Obuhvata površinu od 51.129 km2. Veća je od mnogih evropskih država (Luksemburg, Švajcarska, Holandija, Danska, Belgija itd.). Bosna i Hercegovina ima oko 25 km morske obale (područje Neuma).

Bosanskohercegovački riječni tokovi u hidrografskom smislu, pripadaju slivovima Crnog i Jadranskog mora. Od ukupne površine BiH, crnomorskom, odnosno slivu rijeke Save pripada oko 76%, a slivu Jadranskog mora oko 24%. Karakteristika hidrografske mreže BIH je da veliki dio vodotoka pripada kategoriji međunarodnih vodotoka. Rijeka Sava čini sjevernu granicu BiH, jednim dijelom rijeka Una zapadnu, a većim dijelom rijeka Drina istočnu granicu BiH. Bosanskohercegovačko-hrvatsku granicu presijeca rijeka Neretva na jugu i na krajnjem sjeverozapadu rijeke Korana i Glina. U veoma karstifikovanom području zapadne Hercegovine vode sa Livanjskog polja podzemnim putem napajaju rijeku Cetinu, a sa krajnjeg juga vode Popovog polja i Trebišnjice su preusmjerene na Omblu u tom dijelu primorja.
Samo slivovi rijeka Vrbasa, Ukrine i Bosne čitavom svojom površinom pripadaju području BiH.

---

[32] Količina vode, prema mišljenju većine stručnjaka u svijetu je konstantna količina. Od ukupne vode na planeti Zemlji, na slanu vodu mora i okeana odnosi se 97,5 %, a na slatku vodu samo 2,5%.

Značajan dio vodoprivrednih problema zbog ovakvih hidrografskih karakteristika BiH morat će se rješavati upravo na međunarodnim vodotocima.
Hidrografska mreža BiH je raznorodna, jer je u zapadnom, jugozapadnom i južnom dijelu znatno rjeđa u odnosu na središnje i sjeverne dijelove. Visinska razlika rijeka je značajna, odnosno vrlo je pogodna za korištenje u vodoprivredne svrhe. Najviša je kod Vrbasa (1687m), Neretve (1320m), Vrbanje (1356m), Prače (1131m), Čehotine (980m) itd.
Rukovodeći se odredbama i definicijama Okvirne direktive o vodama EU odlukom su utvrđene granice bazena i vodenih područja u FBiH. U skladu sa ovim dokumentom, u FBiH su identifikovana četiri riječna bazena: dio međunarodnog riječnog bazena Dunava (dio međunarodnog podbazena Save), dio međunarodnog riječnog bazena Neretva sa Trebišnjicom, dio međunarodnog riječnog bazena Cetine i dio međunarodnog riječnog bazena Krke.
U cilju integralnog upravljanja i mogućnosti objedinjavanja više riječnih bazena u distrikt riječnog bazena ili vodnog područja, dijelovi riječnog bazena Neretve sa Trebišnjicom, Cetine i Krke su uključeni u vodno područje Jadranskog mora, dok vodno područje Save obuhvata dio međunarodnog riječnog bazena Dunava (dio međunarodnog podbazena Save) na teritoriji FBiH. Na ovaj način obezbijeđena je osnova za određivanje mjesne nadležnosti agencija za upravljanje vodnim područjima u skladu sa Zakonom o vodama.
U toku je realizacija Projekta integralnog upravljanja vodnim resursima sliva rijeke Save.

1.1.2. Klimatske karakteristike

Generalno posmatrajući klima BiH je umjereno kontinentalna. Međutim, postoje tri osnovne modifikacije koje imaju utjecaja na padavinski i temperaturni režim i to:

- umjerenokontinentalna klima sjeverne i nižih dijelova centralne Bosne;
- planinska (alpska) klima viših predjela centralne Bosne i
- mediteranska klima južnog dijela zemlje, odnosno Hercegovine.

Specifičnost klime je njena dinamička promjena, jer se idući od mora ka unutrašnjosti kontinenta, na potezu od 100 do 200 kilometara vrlo brzo mijenjaju tri klime.
BiH je gotovo podjednako udaljene kako od Ekvatora tako i od Sjevernog pola, odnosno nalazi se u sjevernom umjerenom toplotnom pojasu. Zbog toga, u BiH nema izdvojenog suhog godišnjeg doba kakvih ima u tropskim širinama niti surovih dugotrajnih, hladnih zima polarnih krajeva.
Sijanje Sunca ili insolacija (procentualni odnos između stvarnog trajanja sijanja i potencijalnog trajanja) kreće se između 40-60%. Južni dio BiH, odnosno FBiH u prosjeku ima 60% insolacije, što je vrlo povoljno i spada među najviše insolacije u Evropi. Međutim, u nekim krajevima BiH insolacija je i do 50% manja zbog magle (na primjer Butmir-Sarajevo).
Klima BiH je takva da padavina ima preko cijele godine usljed utjecaja ciklona koji se kreću preko ili u neposrednoj blizini njene teritorije. Osim toga, vještačke akumulacije uzrokuju promjene u mikroklimi neposredne okoline. Ove promjene se odnose prvenstveno na temperaturni režim vlage i vjetra te frekvenciju pojave magle.

1.1.3. Površinske vode

Na teritoriju BiH godišnje padne kiše u količini od oko 1250 lit/m2, odnosno s obzirom na površinu BiH, prosječno godišnje padne oko 64 milijardi m3 vode, odnosno oko 2000 m3/s. U FBiH prosječno godišnje padne 55,5 milijardi m3 vode.

Zbog složenih ortografskih, hidroloških, klimatskih i drugih utjecaja samo dio ovih voda otiče površinski (oko 60%).
U skladu sa Zakonom o vodama za FBiH površinske vode se prema značaju kojeg imaju za upravljanje vodama razvrstavaju u vode I i II kategorije.
Vode I kategorije su:

A) Na Vodnom području Save
   Vodotoci su: Sava, Una, Unac, Sana, Vrbas, Pliva, Bosna, Krivaja, Usora, Spreča (nizvodno od ušća Jale), Željeznica, Tinja, Drina, Sanica, Klokot.
   Vještačka akumulacija: Hazna, Vidara, Jajce I, Jajce II, Župica.
B) Na Vodnom području Jadranskog mora
   Vodotoci su: Neretva, Trebišnjica (regulirani dio toka), Matica (Vrljika), Tihaljina, Mlada, Trebižat, Bregava, Kupa, Lištica (nizvodno od Širokog Brijega). Vještačka akumulacija: Rama, Jablanica, Grabovica, Salakovac, Mostar, Buško blato, Majdej, Lipa.

1.1.4. Prirodna jezera i močvarna područja

Na području BiH postoji više stalnih i povremenih prirodnih jezera različitog tipa i hidrološkog i vodoprivrednog značaja. U stalna jezera spadaju riječna i planinska jezera. Riječnih jezera, odnosno „ujezerenja tekuće vode“ (prirodno proširenje riječnih korita, kao i ispred prirodnih pragova u koritu) ima malo i to uglavnom na Plivi, Uni i Trebižatu. Nemaju vodoprivredni značaj, ali su visokovrednovana kao prirodne ljepote i ekološki činioci. Međutim, u BiH nisu posebno proučavana.

Planinska jezera su rasuta na prostoru Dinarida i najčešće su glacijalnog porijekla. Prema procjeni ima ih oko 30, ali ih je dvadesetak bilo predmetom proučavanja Speleološkog društva BiH prije rata. Povremena jezera su jezera koja se pojavljuju kao retenzije u nekim kraškim poljima tokom kišnog perioda godine ili nakon otapanja snijega. Iako retenzija ima i u crnomorskom slivu (Podrašnica, Lušci Palanka itd.), najznačajnije su u jadranskom slivu (sliv Cetine, Trebišnjice, Neretve). Hidrološka uloga ovih retenzija je veoma velika i bez njih režim velikih voda na nižim kraškim horizontima bio bi još nepovoljniji. Prirodna jezera i močvarna područja su: Boračko jezero, Blidinje, Hutovo blato. Sve preostale vode su vode II kategorije.

1.1.5. Podzemne vode

Pored voda u vodotocima i jezerima, kao prirodnim resursima, BiH, odnosno FBiH, raspolaže i prirodnim bogatstvima od preko 250 izvora sa mineralnom, termalnom i termomineralnom vodom, kao značajnim rezervama podzemne vode. Kapacitet izvorišta termalne i

termomineralne vode iznosi 2038 l/s, a u FBiH 1172 l/s. Bogatstvo podzemnih voda BiH je znatno. Količina vode za eksploataciju u svim ležištima mogla bi se procijeniti na 16 m3/s i u FBiH 4,9 m3/s, što je značajna rezerva33. Međutim, podzemne vode su u vrlo uskoj povezanosti sa površinskim vodotocima i čine sastavni dio vodenih resursa. One su prehranjivači površinskih tokova. Zagađivanjem voda površinskih vodotokova vjerovatno su u izvjesnom stepenu zagađene i neke podzemne akumulacije.

Ovo ukazuje na hitnost regulisanja zagađivanja vodotokova. Naime, velika je disproporcija između zakonom zahtijevanog i stvarnog stanja kvaliteta površinskih voda. Ovo se naročito odnosi na vodotoke koji pripadaju crnomorskom slivu (Bosna i Vrbas). Preko 50% industrijskog zagađenja u BiH nosi rijeka Bosna sa svojim pritokama, a oko 25% industrijskih zagađenja otpada na Vrbas sa pritokama. Osim toga, u posljednje vrijeme sve češće dolazi do incidentnih zagađenja prouzrokovanih grubom nepažnjom pri manipulisanju štetnim i opasnim materijama, odnosno nekom havarijom. Toksične materije koje na ovaj način dospiju u vodotoke uzrokuju velike štete, posebno ribljem fondu.

Poseban problem za vode BiH, odnosno FBiH, predstavljaju komunalne vode i unutar njih razorno dejstvo fenola i deterdženata na floru i faunu. Ukoliko se nastavi zagađivanje voda dosadašnjim tempom, znatno više će koštati prečišćavanje vode od sadašnjih mjera preventive.

Govoreći o vodnom bogatstvu (njegovim kvantitativnim karakteristikama) mora se istaći i kvalitet voda. Vode I i II klase koje se upotrebljavaju za piće, uz odgovarajuće prečišćavanje, uglavnom se nalaze u izvorišnim zonama vodotoka i gornjim dijelovima glavnih vodotoka i pritoka i skoncentrisane su na manjim prostorima.

Dakle, vode boljeg kvaliteta udaljavaju se od korisnika sve više i više te će biti neophodno graditi regionalne sisteme za dovođenje vode do potrošača. Pri tome, prije svega, treba definisati zaštitne zone, kao i aktivnosti koje se u njima mogu odvijati radi sprječavanja daljnje degradacije ovih voda.

Prema procjeni, BiH kao cjelina, dugi niz godina neće imati poteškoća u snabdijevanju industrijskom vodom (limitirajući faktor razvoja u nekim zemljama), ali to nije slučaj sa pitkom vodom.

Rasprostranjenost vodnog bogatstva nije ravnomjerna i neke aglomeracije već danas oskudijevaju vodom (Sarajevo, Tuzla, itd.). Naime, u BiH postoje određene zone sa brzim oticanjem voda, gdje treba vode akumulirati radi ishranjivanja drugih terena gdje nema dovoljno vode. Sliv rijeke Drine, kao područje brzog proticanja od posebnog je značaja za BiH. Dakle, moramo prirodne režime voda vještački izravnavati gradeći akumulacije radi maksimalnog raspoređivanja korisnih efekata (odnos između minimalnih i maksimalnih protoka) u tzv. vegetacionim mjesecima. U BiH ima 26 većih ili manjih akumulacija.

Neravnomjeran raspored voda u BiH posebno je karakterističan za područja krša. Pored velikih padavina mreža vodotoka je slabo razvijena. Veliki prostori nemaju čak ni povremenih vodenih tokova. Zimi dolazi do vrlo velikih proticaja te plavljenja kraških polja dok je ljeti oticanje vrlo malo, a mnogi vodotoci i presuše. Kod nekih kraških polja i preko 90% ukupnog oticanja obavi se u nekoliko zimskih mjeseci. Posebnu pažnju treba usmjeriti na zaštitu kraških vrela, jer je njihova voda uglavnom sačuvana od zagađenja, a kvalitet vode veoma dobar.

Regulisanje vodenih tokova je značajno, a posebno u savremenim uslovima imajući u vidu ekološke momente. Pri povremenim poplavama kašnjenje u regulisanju mnogih rijeka ima

---

[33] „Okvirna vodoprivredna osnova BiH“, JVP „Vodoprivreda BiH“, Sarajevo 1994. godine, str. 71.

teške posljedice. Međutim, neuporedivo veće štete su od erozije tla kojom bujice sve više smanjuju obradive površine. Vodena stihija u BiH je vrlo velika zbog razlika između minimalnih i maksimalnih protoka.
Zaštita od voda obuhvata: zaštitu od poplava (spoljnih i unutrašnjih voda), zaštitu od suvišnih voda u tlu (odvodnjavanje) i zaštitu od erozije tla i uređenje bujica. Neophodno je angažovanje na sprovođenju svih ovih radnji radi eliminisanja štete stanovništvu, privrednim, industrijskim, infrastrukturnim i drugim objektima koje nastaju zbog neuređenog vodnog režima.

1.1.6. Promet na vodama

Promet na vodama predstavlja izvanredno značajnu komponentu unutarnjeg i vanjskog prometa u mnogim razvijenim zemljama. Ovaj vid transporta roba zbog svojih ekonomskih, ekoloških, energetskih i drugih prednosti ponovo je afirmisan posljednjih decenija.

U BiH postoje povoljne mogućnosti razvoja prometa na vodama. Međutim, u posljednjih sto godina malo je urađeno na izgradnji novih i poboljšanju uvjeta plovidbe na postojećim plovnim putevima.
Rijeke BiH u znatno većoj mjeri bile su iskorištavane za promet početkom prošlog stoljeća. Neobrađeni trupci iz šuma spuštani su splavovima do mjesta prerade.
U BiH, odnosno FBiH, plovidba se obavlja rijekom Savom duž obale duge 343 kilometra, Neretvom od Gabele do Metkovića na dužini ok oko 4 kilometra te duž pripadajuće morske obale duge oko 24 km.
Nedovoljne dubine plovnog puta, za vrijeme trajanja malih protoka, uzrokuju ograničenje plovidbe, odnosno potrebu smanjenja tereta. Također, guste magle uzrokuju smanjenje brzine plovidbe, posebno ako plovila ne raspolažu radarima.
Najznačajnije su luke u Brčkom, Bosanskom Šamcu, te u Bosanskom Brodu za tečni teret (naftni terminal). Vršene su pripreme za izgradnju luke u Bosanskoj Gradiški.
Proučavanja hidroloških i morfoloških karakteristika vodotoka u BiH pokazuju da postoje realni tehnički uvjeti za značajno produženje mreže plovnih puteva.

1.1.7. Ribarstvo i ribnjičarstvo

BiH raspolaže sa oko 10.000 km većih stalnih vodotoka (oko 20.000 ha vodenog ogledala), oko 400 ha prirodnih jezera od kojih najznačajnije za ribolov, Hutovo Blato, ima 270 ha, oko 18.207 ha u 26 izgrađenih vodnih akumulacija, te preko 20 km morske obale. Sve ovo čini uvjete za razvoj akvakulture.

Akvakultura obuhvata proizvodnju i eksploataciju vodenih organizama vještačkim ili prirodnim sredstvima. U BiH ova proizvodnja se obavlja u više ekosistema u kontrolisanim i nekontrolisanim uvjetima. Iskorištavanje ribljeg fonda34 isključivo sportskim ribolovom dozvoljeno je na otvorenim vodotocima, prirodnim jezerima i vodenim akumulacijama kako bi se spriječila devastacija ribljeg fonda. Privredna eksploatacija (sa mrežama i alatima) dozvoljena je samo u toku Save, u Hutovu Blatu i vodnoj akumulaciji Buško Blato.

---

[34] Zakon o slatkovodnom ribarstvu BiH

U BiH značajniji razvoj proizvodnje ribe može se ostvariti u prirodnim i vještačkim akumulacijama, kao i povećanjem površina – izgradnjom novih ribnjaka ili akumulacija.

1.1.8. Hidropotencijal

Jedna od bitnih karakteristika bosanskohercegovačkih rijeka je njihov hidropotencijal, koji nije dovoljno iskorišten. Ukupan hidropotencijal velikih vodotoka u BiH prema studiji „Sadašnja saznanja o hidroenergetskom potencijalu Bosne i Hercegovine“ koju je 1986. godine uradio Institut za Elektroprivredu Sarajevo, iznosi cca 18.600 GWh godišnje. Ukupna iskorištenost tog potencijala je oko 40% ili 7.182 GWh godišnje, što je u poređenju sa drugim evropskim zemljama veoma nisko. Što se tiče malih hidroelektrana, ovdje je iskorištenost još niža. Dobar dio ovog hidropotencijala je trajno izgubljen zbog prostornih, ekoloških i ekonomskih ograničenja koja su nastala u proteklom periodu.

Pored hidroenergetskog potencijala velikih vodotoka, BiH raspolaže i hidroenergetskim potencijalom malih vodotoka na kojima bi se mogao izgraditi veći broj hidroelektrana male snage. Procjenjuje se da taj hidroenergetski potencijal iznosi 12% ukupnog hidroenergetskog potencijala velikih vodotoka.
Kvalitet hidroenergetskog potencijala u BiH je visokog nivoa, pogodan je za izgradnju velikih akumulacija i višenamjensko korišćenje vode.
Za proizvodnju električne energije u BiH postoje značajni energetski potencijali. Pored ugljenih bazena, tu je hidroenergetski potencijal vodotoka.

Proizvodni kapaciteti hidroelektrana po preduzećima u BiH predstavljeni su slijedećom tabelom:

Tabela 13. Kapaciteti hidroelektrana u BiH

Kapaciteti HE (bez malih hidrocentrala)	EP BiH	EPHZ HB	ERS	Ukupno
U MW	492	762	746	2.000

Tabela 14. Hidroelektrane u FBiH

Lokacija	Instalirana snaga u MW	Raspoloživa snaga u MW
Čapljina	440	440
Rama	160	160
Jablanica	150	160
Grabovica	114	117
Salakovac	210	210
Mostar	72	72
Jajce I	60	60
Jajce II	30	30
Male HE	13	13
Ukupno	**1.249**	**1.262**

BiH raspolaže značajnim energetskim resursima koji nisu aktivirani. Dio hidroenergetskog potencijala je zajednički sa susjednim državama i njegovu podjelu, aktiviranje i korišćenje treba rješavati u skladu sa međunarodnim normama, na osnovu međudržavnih ugovora[35]
Nesporna je potreba za dugoročnim povećanjem proizvodnje i prodaje električne energije na domaćem i regionalnom tržištu. Ovaj cilj treba da bude realiziran povećanjem proizvodnih kapaciteta, modernizacijom postojećih objekata i intenzivnom izgradnjom novih proizvodnih objekata.

1.2. Šume

U ocjenjivanju nacionalnog bogatstva posebno je značajno bogatstvo šumom. Dvije su osnovne funkcije šume i to: privredna i općekorisna. Naime, šume su važan proizvodni faktor, a njihova uloga je nezamjenjiva kod vrednovanja prostora i ocjenjivanja kvaliteta življenja.

Inventarizacija šuma nije obavljana nakon rata (od 1995.)[36] te se podaci uglavnom baziraju na procjenama. Stvarno stanje površina, osnovnih zaliha, prirasta i mogućeg etata moći će se ustanoviti nakon obavljene inventarizacije šuma.
Ukoliko posmatramo odnos ukupne površine šuma prema ukupnoj površini države, jedna od najšumovitijih zemalja Evrope je BiH. Pod šumama se nalazi 2.709.769 ha ili oko 53 % ukupne površine BiH. Od toga, visoke šume čine 48%, niske 34%, a ostalo su goleti.
Bosanskohercegovačke šume su prirodne šume (oko 95%) i u principu otpornije na klimatske, entomološke, fitopatološke uticaje u odnosu na evropske šume.
U ukupnoj strukturi šuma u FBiH, odnosno BiH, dominiraju šume u državnom vlasništvu, a što se vidi iz slijedeće tabele:

Tabela 15. Struktura i površine šuma

Državne šume, ha	FBiH	%	RS	%	UKUPNO BiH	%
Ukupna površina šuma	1.135.931	100,00	1.050.401	100,00	2.186.332	100,0
- visoke šume	639.226	56,30	545.622	51,90	1.184.848	54,2
- niske šume i šikare	258.395	22,70	363.252	34,60	621.647	28,4
- goleti za pošumljavanje	164.213	14,50	107,846	10,30	272.059	12,5
- goleti koje nisu za pošumljavanje	74.097	6,50	33.681	3,20	107.778	4,9

[35] U predstojećim aktivnostima naše države u podjeli imovine bivše SFRJ (sukcesija) diobnim bilansom između novonastalih država treba riješiti pitanja statusa, te podjele i korišćenja izgrađenih hidroenergetskih objekata, kao i korišćenje hidroenergetskog potencijala na zajedničkim vodotocima.
[36] Završena je I faza inventure šuma a u toku je II faza za koju je izrađena i usvojena Metodika kojom će se utvrditi stanje šuma na velikim površinama. Završetak inventure šume planira se na kraju 2010. godine.

Privatne šume, ha	BiH	%
Ukupna površina šuma	523.437	100,00
- visoke šume	107.076	20,50
- niske šume i šikare	296.161	56,60
- goleti za pošumljavanje	120.202	22,90

Ukupna površina svih šuma, ha	BiH	%
Ukupna površina šuma	2.709.769	100,00
- visoke šume	1.291.924	47,68
- niske šume i šikare	917.808	33,87
- goleti za pošumljavanje	392.259	14,48
- goleti koje nisu za pošumljavanje	107.778	3,98

Izvor: PK BiH; JP „BH Šume“, „Srpske šume“ i „Šume HB“; Preduzeća šumarstva; Simpozij o drvnoj industriji, Bihać, oktobar 2001.; Studije o razvoju USK, SBK, BPK i TK; Važeće šumsko privredne osnove i planovi gospodarenja šumama.

Šume i šumska zemljišta (državne šume) u FBiH zauzimaju 1,14 miliona ha[37] ili 50% ukupnih šuma i šumskih zemljišta BiH. Iako su to značajne površine, njihova struktura je nepovoljna zbog visokog učešća goleti (14,5%) i neproduktivnih površina (6,5%), Na visoke šume otpada 56,3% i izdaničke šume (niske šume i šikare) 22,7%. Stanje nije zadovoljavajuće i kada se posmatra mogući godišnji etat zbog visokog učešća lišćara lošijeg kvaliteta koje je otežano plasirati na tržištu, što se vidi iz tabele:

Tabela 16. Godišnji etat (krupno drvo, sve šume), u 000 m^3

Šume	FBiH	RS	BiH
Četinari	1.527	1.062	2.589
Lišćari	2.509	2.137	4.646
Svega	4.036	3.199	7.235

Izvor: PK BiH; JP „BH Šume“, „Srpske šume“ i „Šume HB“; Preduzeća šumarstva; Simpozij o drvnoj industriji, Bihać, oktobar 2001.; Studije o razvoju USK, SBK, BPK i TK; Važeće šumsko privredne osnove i planovi gospodarenja šumama.

Šumski resursi nalaze se uglavnom na nerazvijenim područjima FBiH zbog čega imaju i svoj specifičan značaj. U narednom periodu, od razvoja šumarstva zavisit će rad postojećih i izgradnja novih prerađivačkih kapaciteta na temelju drveta, kao i celulozno-papirne industrije u nerazvijenim područjima.
Gospodarenje šumama preduzeća vrše na osnovu godišnjih planova što nije dobro za šumarstvo. Neophodno je intenzivirati poslove na izradi šumsko- gospodarskih osnova.
Šumsko bogatstvo predstavlja izuzetnu komparativnu prednost i osnovu za razvoj drvne industrije kako u FBiH, tako i u BiH. Iz ovog razloga, interesantno je poređenje šumskog bogatstva BiH sa Evropom i Austrijom, što ilustruje slijedeća tabela:

[37] Prema zadnjim procjenama, uključujući pošumljavanja, šume i šumska zemljišta obuhvataju 1,58 miliona ha, od toga su 1,30 miliona hektara državne šume, a 277.000 ha su privatne šume.

Tabela 17. Poređenje BiH sa evropskim zemljama

	Evropa	Austrija	BiH
Površina šuma u milionima ha	146,00	3,90	2,70
Procenat površine zemlje pod šumama	31%	47%	53%
Zapremina (osnovna zaliha) drvne mase, privatne i državne šume, u milionima m^3	13.328	988	291
Zaliha, m^3/ha		253,00	108,00
Prirast (godišnji), privatne i državne šume, u hiljadama m^3	462.630.000	27.337.000	7.942.000
Prirast m^3/ha		7,00	2,94
Godišnji etat, privatne i državne šume, u hiljadama m^3	277.330	19.521	7.235
Sječa, m^3/ha		5,00	2,68

Izvor: Bundesministerium fur Land und Forstwirtschaft, Wien; Forstzeitung 2/99; Dugoročni program razvoja šumarstva BiH 1986-2001., Republički komitet za vodoprivredu, šumarstvo i vodoprivredu, Sarajevo, 1986.

Prirast (godišnji), kao što se vidi iz tabele, može se ocijeniti kao nizak i u cjelini se može objasniti nedovoljnim ulaganjem u šumarstvo i prekomjernom sječom na nekim lokalitetima. Međutim, zapremina (osnovna zaliha) drvne mase od 291 milion m^3 je veoma povoljna. Imajući u vidu slab kvalitet, nizak prirast, zanemarivanje uzgojnih radova, neophodno je sve aktivnosti usmjeriti na pošumljavanje goleti, saniranje degradiranih šuma, stvaranje produktivnije visoke šume i ići prema daljem razvoju visokih šuma.

U pripremi je izrada Šumarskog programa FBiH čije se donošenje očekuje do juna 2010. godine. Šumarski program će definisati šumarsku politiku i strategiju šumarstva u FBiH, orijentiranu u pravcu očuvanja i trajnosti gospodarenja šumama, uključujući održavanje i unapređivanje biodiverziteta u šumama i na šumarskom zemljištu uz poštovanje međunarodnih dogovora i obaveza.

Okvirni budžet za izradu programa je 715.227 KM. Finansijeri su resorno ministarstvo te Holandska organizacija za razvoj.

Jedna od najznačajnijih investicija u šumarstvu je izgradnja osnovne mreže šumskih puteva radi pravilnog gospodarenja šumama i uspješnog poslovanja šumarstva u cjelini.

Otvorenost šumskih područja u FBiH je dosta neujednačena i iznosi od 3,5 km/1000 ha do 12 km/1000 ha. U BiH, otvorenost šumskih područja iznosi 5,6 km/1000 ha, u visokim šumama 6,5 km/1000 ha, a u niskim 2,9 km/1000 ha, što je znatno ispred minimalne otvorenosti koja iznosi 10 km/1000 ha. U Hrvatskoj i Sloveniji otvorenost šume se kreće od 15 do 25 km/1000 ha, a u zapadnoevropskim zemljama od 25 do 45 km na hiljadu hektara.

Zbog slabe otvorenosti šuma znatno su veće potrebe za izgradnjom šumskih puteva od raspoloživih mogućnosti. Preduzeća šumarstva teško dolaze do kvalitetnih kreditnih sredstava i oslonjeni su uglavnom na vlastita sredstva.

Od ukupnih površina šuma i šumskog zemljišta FBiH, 10% (oko 130.000 ha) je isključeno iz redovnog gazdinstva, jer je na miniranim područjima. Minirane ceste koje prolaze kroz šume, takođe predstavljaju veliki problem. Dodatni problem čine i zaražena stabla kojih najviše ima u miniranim poljima. Iz ovih razloga uvjeti za pošumljavanje su još uvijek nepovoljni.

Mora se istaći da su šume važan činilac u zaštiti životne sredine, regulaciji režima voda, sprječavanju erozije zemljišta i poplava, povećanju plodnosti poljoprivrednih zemljišta, te regulaciji klime pojedinih područja.

Šume su filteri za prečišćavanje vazduha, koriste se za rekreacione i turističke namjene, pune su ljekovitog bilja, šumskih plodova i osnova su za razvoj lovne privrede. Dakle,

neophodno je obezbijediti dugoročnost gazdovanja ovim neprocjenjivim resursom. Uloga šume kao zaštitne i rekreativne zone za očuvanje zdravlja ljudi u mnogim visokorazvijenim zemljama važnija je od njene privredne koristi.
Radi očuvanja šumskog fonda, kao privrednog resursa, pored usklađivanja sječe sa prirastom, neophodno je veću pažnju usmjeriti na njegovanje šuma od epidemija, bolesti i štetočina, sprječavanje požara, obučavanje kadrova te sprječavanje krađe šume kao zajedničkog dobra.
Dakle, pravilnim gospodarenjem ovim prirodnim resursom moguće je dulji niz godina imati solidnu osnovu za dalji razvoj industrije za preradu drveta i svih ostalih grana u kojima je drvo na bilo koji način predmet rada. Pri tome, zadovoljile bi se potrebe domaćeg tržišta, ali i povećao izvoz ne samo određenih drvnih sortimenata nego i finalnih proizvoda.

Poseban problem koji se javlja u FBiH je problem bespravne sječe, nedovoljnog broja šumarskih inspektora i lugara radi zaštite ovog prirodnog resursa koji je veoma važan i za ublažavanje efekata staklenika u eri klimatskih promjena.

1.3. Poljoprivredno zemljište

Osnov svake moderne i napredne poljoprivrede je zemljište. U ekonomskoj teoriji zemljište se jednim dijelom svrstava u neobnovljive prirodne resurse, jer je podložno trošenju zbog erozije, urbanizacije, izgradnje privrednih objekata, tj. tvornica, cesta, aerodroma, benziskih pumpi, skladišta i dr. Iz ovih razloga, može se konstatovati da se zemljište apsolutno smanjuje kao poljoprivredni zemljišni kapacitet.

Od ukupnog poljoprivrednog zemljišta BiH koje obuhvata 2556 hiljada ha FBiH pripada 1258 hiljada hektara[38] ili 49,3%.

U strukturi ukupnog poljoprivrednog zemljišta BiH obradivo zemljište učestvuje sa 1664 hiljade ha ili 65,1%, a pašnjaci , ribnjaci, trstici i bare sa 892 hiljade ha ili 34,9%.
Visoko učešće pašnjaka, ribnjaka, trstika i bara ukazuje na još uvijek ekstezivan način korištenja zemljišta, odnosno ukazuje na potencijalne mogućnosti povećanja proizvodnje putem njene intenzifikacije. Osim toga, mogućnosti za bolje korištenje zemljišta leže i u nepovoljnom omjeru između obradivog i neobrađenog obradivog zemljišta. Naime, obrađuje se samo oko 50% obradivih površina.
U strukturi ukupnog poljoprivrednog zemljišta[39] FBiH obradivo zemljište učestvuje sa 703 hiljada ha ili 62,1%, a pašnjaci, ribnjaci, trstici i bare sa 429 hiljade ha ili 37,9%. U okviru obradivog zemljišta, na oranice i bašte otpada 404 hiljada ha ili 35,5%, voćnjake 43 hiljada ha ili 3,6%, livade 257 hiljada ha ili 22,8%, vinograde 4 hiljade ha ili 0,3%.
Poljoprivredno zemljište je ograničeno i po površini i po kvalitetu. Četrdeset i pet postotaka poljoprivrednog zemljišta je brdovito zemljište (300-700 m nmv) srednje kvalitete pogodno za poluintezivnu stočarsku proizvodnju. Planinska područja (iznad 700 m nmv) zauzimaju daljih 35 postotaka poljoprivrednog zemljišta. Međutim, velika nadmorska visina, strmi nagibi i niska plodnost ograničavaju njegovo korištenje samo za ispašu stoke u toku proljeća i ljeta. Manje od 20 procenata poljoprivrednog zemljišta (polovina od ukupno obradivog zemljišta) je

[38] Srednjoročna strategija poljoprivrednog sektora za FBiH, 2000. godine.
[39] Posljednji oficijelni podatak (2008.) ukupmo poljoprivredno zemljište iznosi 1.155 hiljade hektara.

pogodno za intezivne poljoprivredne aktivnosti, većinom u niskim predjelima u dolinama rijeka.

Zemljište BiH, odnosno FBiH sastavljeno je od nekoliko tipova tla. Oko 50% zemljišnih površina zauzimaju kiselo-smeđa tla, humusko-silikatna tla, crvenica i smeđa tla na krečnjaku i dolomitu.

Plodnost poljoprivrednog zemljišta u BiH je niska. Površine pod najboljim bonitetnim kategorijama (I-III) su rijetke, odnosno iznose svega 14‰. Radi podizanja plodnosti, u razvojnim planovima, prioritet treba dati primjeni agrotehničkih i agromeliorativnih mjera.

Uprkos obilju vode u nezagađenim rijekama i lako dostupnim površinskim vodama, prije rata navodnjavalo se svega 5840 ha ili 0,4% poljoprivrednih površina. Zbog viška vode odvodnjavalo se 13.800 ha ili 1,1%. Sada su navodnjavane površine svedene na 8 hiljada ha i po postotku navodnjenosti BiH za 10-15 puta zaostaje za većinom zemalja u Evropi. Poznato je da se navodnjavanjem, čak i bez upotrebe đubriva, uvećavaju biljni prinosi za 2-3 puta, i to najmanje šteti okolici. Zbog toga, u razvojnoj politici treba značajno povećati površine za navodnjavanje.

Reljef u FBiH, pa i BiH u cjelini, je takav da pogoduje razvoju erozije tla, javljanju bujica, nanosa i poplava. Pod nagibom većim od 13^0 nalazi se 84,1% teritorije BiH, što je svrstava u područja kritična za oraničnu proizvodnju. Također, u FBiH je preko 80% površina sa nagibom preko 13^0. Dosta je prisutna nekontrolisana sječa šume što pogoduje erozivnim procesima.

Na cijelom prostoru BiH, odnosno FBiH prisutno je trajno gubljenje poljoprivrednog zemljišta i korištenje istog u nepoljoprivredne svrhe. Godišnje se trajno izgubi oko 3000 ha uglavnom najproduktivnijih obradivih površina. Također, oko 20.000 ha prekriveno je različitim otpadnim materijalom stvarajući tehnogene pustinje.

Uništavanje plodnog (ziratnog) zemljišta i povećanje populacije smanjuje zemljišni fond po glavi stanovnika. Prema posljednim oficijelnim podacima (2007.god.) FBiH ima 0,50 ha ukupnog poljoprivrednog zemljišta po stanovniku (međunarodni limit 0,40 ha/po stanovniku) što je formalno zadovoljavajući nivo raspoloživosti ovim resursom. Obradivo zemljište po stanovniku iznosi 0,31 ha (međunarodni limit 0,17 ha/ po stanovniku). Međutim, treba preduzeti sve mjere da se kvalitetno zemljište sačuva od neracionalnog trošenja, a, zbog male zastupljenosti, oranične površine se moraju racionalno koristiti.

Brži ruralni razvoj FBiH, odnosno BiH limitiran je iz rata zaostalim eksplozivnim sredstvima. Na prostoru BiH postoji više od 17 hiljada minskih polja sa 750.000 mina i drugih ubojnih sredstava. Njihovo uklanjanje moglo bi trajati decenijama. Dakle, više od 250.000 ha poljoprivrednog zemljišta još uvijek je nepristupačno za sigurno korištenje.

Područje BiH karakteriše usitnjenost zemljišnog posjeda. Prosječna veličina farme u FBiH je 2,5 ha u prosjeku od 9 parcela.

Klima je povoljna i omogućava većinu biljne i stočarske proizvodnje. Međutim, tu povoljnost umnogome demantuje loša sezonska i neravnomjerna regionalna padavinska raspoređenost. Raspored temparatura i padavina ima direktni uticaj na biranje smjera i inteziteta poljoprivrednine proizvodnje. To se označava kao agroekološko zoniranje prostora u cilju njegovog najracionalnijeg korištenja. Ovo zoniranje prostora je najprihvatljivije na općinskom nivou, jer se najbolje uspostavlja ravnoteža između upravljanja resursima i zaštite okoliša.

Prema prirodnim osobinama područje BiH, kao i FBiH, moglo bi se definisati kroz odgovarajuće poljoprivredne zone pogodne za[40] :

- intezivnu proizvodnju žitarica, industrijskog povrća i voća te intezivno stočarstvo u ravničarskom dijelu;
- intezivno i poluintezivno voćarstvo, intenzivnu i poluintezivnu proizvodnju stočnih žita te intezivno ovčarstvo, kozarstvo i govedarstvo u brdskom dijelu;
- poluintenzivno stočarstvo u pred-planinskom i planinskom dijelu;
- intenzivnu proizvodnju grožđa, svježeg povrća, mediteranskih voćnih kultura i hortikultura u južnom dijelu te
- nekonvencionalnu biljnu i stočnu proizvodnju, gdje postoje ekološki uslovi i osiguran pristup tržištima.

Prije rata (1992.god.) preferiran je obimom manji državni, naspram resursima većeg privatnog sektora poljoprivredne proizvodnje. Selo je bilo siromašna i društveno zapostavljena životna sredina.
Moderan pristup korištenja zemljišnog resursa, sagledava poljoprivredu kao dio seoskog (ruralnog) ambijenta u kojem se isprepliće veliki broj faktora tehničko-tehnološke, ekonomske, demografske, sociološke, socijalne i ekološke prirode.

1.4. Rudna bogatstva

Što se tiče rudnog bogatstva ono za manje razvijenu zemlju, kakva je BiH predstavlja značajan - neobnovljiv prirodni resurs. Najznačajnije rudno bogatstvo predstavlja ugalj. BiH raspolaže bilansnim rezervama od 3,9 milijardi tona uglja, od čega na lignit otpada 63% i mrki ugalj 37%.

Bilansne rezerve boksita iznose oko 86 miliona tona, a olova i cinka oko 60 miliona tona.
Brojna su ležišta nemetalnih sirovina kao kamene soli, rijetke sirovine pirofilita sa rezervama od oko 14,5 miliona tona. Postoje značajna nalazišta barita, azbesta, kaolina, gipsa, a brojna su nalazišta građevinskog materijala (ukrasni kamen, krečnjaci, dolomit, glina, šljunak i pijesak).
Rezerve željezne rude iznose 718 miliona tona. Također su otkriveni i tragovi nalazišta nafte kao i nekih rijetkih metala i nemetala.
Kad su u pitanju Energetske mineralne sirovine, mrki ugalj je najvećim dijelom (90%) lociran u srednje-bosanskom, banovićkom, ugljevičkom, kamengradskom i mostarskom bazenu.
Bilansne rezerve lignita sa preko 50% leže u bazenu Kreke, Livnu-Tomislavgradu 27%, Gacku 10%, u Stanarima 6% itd. Ugljevi kao energetska sirovina čine ¾ od ukupnih energetskih potencijala BiH.
S obzirom da je veliki stepen naftno-geološke istraženosti sjeveroistočne Bosne (Semberija, Majevica, Tuzlansko-Loparski bazen, Šamačko-Oraška Posavina), procijenjene rezerve sirove nafte na području ova četiri lokaliteta iznose oko 355 miliona barela ili oko 50 miliona tona. Posmatrano po lokalitetima, rezerve sirove nafte su procjenjene kako slijedi:

- Lokalitet južno od Bosanskog Šamca, procjena rezervi iznosi 64,5 miliona barela (cca 9,2 miliona tona);

[40] Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora u FBiH (2006-2010), Sarajevo 2006.

- Lokalitet jugozapadno od Orašja, rezerve su procijenjene na 42,5 do 108,4 miliona barela (cca 6,1-15,5 miliona tona);
- Tuzlanski region u dolini rijeke Tinje, procjene rezervi iznose 99,8 miliona barela (cca 14,3 miliona tona);
- Lokalitet u okolini Lopara površine oko 21 km2, rezerve se procijenjuju na 83,2 miliona barela (cca 11,9 miliona tona).

Geotermalna energija istraživana je u predratnom periodu i to prevashodno u cilju utvrđivanja količina toplih voda, na osnovu kojih su proširени postojeći ili instalirani novi kapaciteti. Međutim, nikad se nije pristupilo dubokom bušenju.

Metalične mineralne sirovine su registrirane u velikom broju ležišta:

- Željezna ruda na lokalitetu Ljubije 65% i Vareša 32%;
- Boksit, najvažnije rezerve se nalaze u: Vlasenici, Srebrenici, Hercegovini, Jajcu i Bosanskoj Krupi;
- Ruda mangana se nalazi na lokalitetu Bužim kod Bosanske Krupe;
- Olovo, preko 80% nalazi se na području Srebrenice, a postoje njegove manje rezerve sa cinkom na područjima Olova, Vareša, Fojnice i u sanskom kraju;
- Stanovite količine živine rude utvrđene su u Draževićima kod Srednjeg.

Od nemetaličnih mineralnih sirovina značajna su nalazišta:

- Kamene soli u Tuzli i okolini i novootkriveno nalazište na području Majevice;
- Pirofilita u Presovićima kod Konjica;
- Azbesta u Bosanskom Petrovom Selu (100% rezervi);
- Barita u Kreševu, Varešu, Novom Travniku, Blagaju, Ljubiji i u Velikoj Kladuši;
- Kaolina u Motajici i okolini Bratunca;
- Vatrostalne i keramičke gline u srednjobosanskom bazenu na prostoru Kobiljače (Kiseljak- Busovača), prijedorskom bazenu i u okolini Sanskog Mosta;
- Gipsa u Hercegovini, istočnoj i centralnoj Bosni i u Bosanskoj Krajini.

Prosječna iskorištenost rudnog bogatstva i energetske sirovinske osnove u FBiH kreće se od 15 do 20%.
Osnovni resursi u BiH za crnu, obojenu metalurgiju i primarnu preradu metala su: željezo, mangan, kobalt, nikal, krom, olovo, cink, antimon i boksit.
Ukupne geološke rezerve željezne rude procijenjene su na oko 653 miliona tona, mangana 2,3 miliona tona, hroma 200 hiljada tona, olova i cinka 56 miliona tona i boksita 122 miliona tona.
Instalirani kapaciteti omogućavaju proizvodnju čelika, valjanih proizvoda, kovanih proizvoda, livanih proizvoda, vučene žice, zavarenih cijevi, ferolegura, boksita, koncentrata mangana, olovno-cinkovane rude, glinice, sirovog aluminija, te proizvoda ostalih obojenih metala.
Hemijska industrija BiH zasnovana je dijelom na domaćim sirovinama (so i drvo) i na uvoznim petrohemijskim proizvodima.

2. STANOVNIŠTVO (RADNA SNAGA)

2.1. Uvod

Prema poslednjem popisu iz 1991. godine ukupan broj stanovnika u BiH je iznosio 4.377.033, od čega se na Bošnjake odnosi 1.902.956 ili 43,5%, Hrvate 760.849 ili 17,4%, Srbe 1.366.104 ili 31,2%, Jugoslovene 242.684 ili 5,5% i ostale 104.440 ili 2,4 %. Zbog rata i ratnih posljedica, kao i velikog broja izbjeglih i raseljenih osoba, popis stanovništva od 1991. godine do danas nije vršen, pa se broj stanovnika tretira procjenama ukupnog broja prisutnog stanovništva sa 30.06. i 31.12. svake godine.

2.2. Procjene broja i struktura prisutnog stanovništva

Zbog izostanka popisa stanovništva broj stanovnika i njihove strukture u BiH prilično su diskutabilni. Podaci u zvaničnoj statistici, prema kojima se sredinom 2005. godine nalazilo oko 3,8[41] miliona (prisutnih) stanovnika, oslonjeni su na izvore informacija u opštinama i ne predstavljaju pouzdanu osnovu za projekcije. Ni podaci Ujedinjenih nacija, nisu pouzdani jer ih države članice dostavljaju takvim kakve im stoje na raspolaganju, pa se – od njih – mogu koristiti samo neki elementi strukture i, eventualno, tendencije u kretanju. Čak i najsvježije podatke iz statističkih izvora UN moramo uzimati sa rezervom.[42]

Domaći izvori[43] nude različite procjene, što dalje otvara niz dilema pouzdanosti čak i onoga što označavamo kao *procjena*. U nastavku, stoga, koristimo podatke koji su manje ili više približni iz nekoliko izvora - Federalnog zavoda za statistiku, Federalnog zavoda za programiranje i procjena UN o trendovima demografskog rasta u BiH, te neke od relativnih podataka *Ankete o zapošljavanju 2009* Agencije za statistiku BiH. Dakle, polazimo od toga da procjenjeni ukupan broj prisutnog stanovništva u 2009. godini u BiH iznosi 3.841.000, od čega se na FBiH odnosi 2.327.000 (60,58 %), na Republiku Srpsku 1.438.000 stanovnika (37, 43 %) i na Distrikt Brčko 76.000 (1,97 %).[44]

---

[41] Anketa o radnj snazi 2006, izd. Agencija za statistiku BiH.

[42] Podaci dostupni na web stranici UN Statistics Division, dostupni u .xls formatu, koji obuhvataju period od 1990-2007.godine, odstupaju oko 30 % u GDP-u odnosno 20 % u broju stanovnika.

[43] Agencija za statistiku BiH, Federalna agencija za statistiku, Zavod za programiranje FBiH i dr. (npr. prof Bošnjović).

[44] *Makroekonomsku pokazatelji po kantonima* za 2009., Federalni zavod za programiranje razvoja, Sarajevo. Za razliku od ovog izvora, publikacija *Anketa o radnoj snazi 2009* govori o prisutnih 3,13 miliona stanovnika, od čega na FBiH otpada 1,97 miliona (63,08 %), na RS 1,09 miliona (34,92 %) i na Distrikt Brčko 59.000 (2,00 %).

Najveći broj prisutnog stanovništva u FBiH živi na područjima Tuzlanskog kantona (498.549 ili 21,4 %) i Sarajevskog kantona (423.645 ili 18,2 %), dok je najmanji broj prisutnog stanovništva u Bosansko-podrinjskom kantonu (33.093 ili 1,4 %).

Gustina nasljenosti u FBiH iznosi 89,1 stanovnika/km² i nešto je veća od prosječne gustine naseljenosti u BiH (75,4 st/km²). Najveću gustinu naseljenosti imaju Sarajevski (331,8 st/km²) i Tuzlanski kanton (188,2 st/km²), a najmanju Kanton -10 (16,4 st/km²)) i Hercegovačko-neretvljanski kanton (51,3 st/km²).

Tabela 18. Procjenjeni broj stanovnika po kantonima

Kantoni	**Stanovništvo**	**Gustina naselj.**	**% u FBiH**
Unsko-sanki kanton	288.114	69,8	12,4 %
Posavski kanton	39.886	122,9	1,7 %
Tuzlanski kanton	489.549	188,2	21,4 %
Zeničko-dobojski kanton	400.602	119,8	17,2 %
Bosansko-podrinjski kanton	33.093	65,6	1,4 %
Srednjo-bosanski kanton	254.992	80,0	10,9 %
Hercegovačko-neretvljanski kanton	225.930	51,3	9,7 %
Zapadno-hercegovački kanton	81.707	60,0	3,5 %
Sarajevski kanton	423.645	331,8	18,2 %
K-10	80.800	16,4	3,4 %
Ukupno Federacija BiH	**2.327.318**	**89,1**	**100,0 %**

Starosnu strukturu stanovništva Federacije BiH, prema *Anketi o radnoj snazi 2009*., čine: lica mlađa od 15 godina s učešćem od 18,0 %, lica 15-64 godine s učešćem od 67,9 % i lica 65 godina i iznad 14,1 %. Žene predstavljaju 51,62 % ukupnog stanovništva u prosjeku, a po starosnoj strukturi 49,85 u populacijskoj skupini mlađoj od 15 godina, zatimi 51,16 % u skupni osoba 15-64 godine i 57,1 % onih 65 i iznad godina. Starosna struktura stanovništva i udjeli ženske populacije su slični u odnosu na komparativne zemlje i zemlje u regionu Balkana.

Tabela 19. Stanovništvo Federacije BiH prema starosti (u %)

Godina	**0-14**	**15-64**	**65 i više**	**Nepoznato**	**Ukupno**
1991. BiH	23,5	67,7	6,5	2,3	100,0
2009. FBiH	18,0	67,9	14,1	-	100,0

Izvor: Federalni zavod za statistiku.

U promjenama dobnog sastava stanovništva ogledaju se dva istovrema demografska procesa: smanjivanje broja i udjela mladih uz povećanje starijeg stanovništva (proces *demografskog starenja*).

Rat u BiH je bitno poremetio demografsku i etničku sliku. Migracije uzrokovane agresijom u pojedinim kantonima su rezultirale povećanim odnosno smanjenim brojem stanovnika, u odnosu na period prije agresije. Preko milion stanovnika iselilo se iz zemlje, dok ih je mnogo više raseljenih. Oko polovine izbjeglih i raseljenih stanovnika BiH još uvijek je izvan svojih predratnih domova. Povratak raseljenih i izbjeglih osoba odvijao se u vrlo složenim uvjetima,

koji se ogledaju u nedostatku sredstava, problemu zapošljavanja i obrazovanja, strukturi povratničke populacije (staro i iznemoglo stanovništvo) i dr. Demografija povratka pokazuje mnogo veću koncentraciju povratka u gradska područja u odnosu na seoska, pošto su mogućnosti zapošljavanja u gradovima mnogo veće.

Ukupan broj stanovnika pokazuje tendenciju smanjivanja, na što naročito ukazuju ankete o radnoj snazi u posljednje 4 godine.

Tabela 20. Procjenjena dinamika rasta stanovništva stanovništva u FBiH 2007.-2009.

	2006	**2007**	**2008**	**2009**
Ukupno stanovništvo (2006=100)	100	98,1	95,4	92,2
Starosna struktura stanovništva:	od 100 %	od 100 %	od 100 %	od 100 %
Lica mlađa od 15 godina 15-64 godine 65 i više godina	19,7 67,4 12,8	18,7 68,4 12,9	18,7 66,8 14,5	18,0 67,9 14,1

Izvor: Anketa o radnoj snazi za 2006, 2007, 2008, 2009.

Primjetan je trend rasta učešća starije populacije koja se povlači iz produktivnog rada (populacija 65 i više godina), koja je porasla od 12,9 % (2007) na 14,1 (2009), naročito na uštrb radno sposobnog stanovništva (15-64 godine), čije je učešće opalo sa 68,4 % (2007) na 67,9 % (2009).

Treba uočiti da sve procjene dosadašnjeg broja stanovnika nagovještavaju da će se aktuelna tendencija depopulacije nastaviti u cijeloj zemlji, što je uočljivo i u UN-ovoj *Procjeni rasta stanovništva u BiH 1950-20250* (vid tab. 21).

Tabela 21. UN: Procjena rasta stanovništva BiH, 1950. – 2050.

UN procjena rasta stanovništva BiH, 1950-2050											
Izvor: Odjek za ekonomska i socijalna pitanja pri Svjetskom sekreterijatu Ujedinjenih nacija, Odjel za stanovništvo Pregled stanovništva: Revizija i pregled urbanizacije u svijetu 2006.; Revizija 2007. http://esa.un.org/unup, 22.septembar 2008.											
Godina	Stanovništvo (hiljade)			Ukupno u procentima		Petogodišnja stopa rasta			Ispravke stanovništva od strane autora (000)		
	Seosko	Gradsko	Ukupno	Seosko	Gradsko	Seosko	Gradsko	Ukupno	Seosko	Gradsko	Ukupno
1950	2298	364	2662	86,33	13,67						
1955	2468	476	2944	83,83	16,17	7,4	30,8	10,6			
1960	2575	605	3180	80,97	19,03	4,3	27,1	8,0			
1965	2621	775	3396	77,18	22,82	1,8	28,1	6,8			
1970	2595	970	3565	72,79	27,21	-1,0	25,2	5,0			
1975	2575	1172	3747	68,72	31,28	-0,8	20,8	5,1			
1980	2523	1391	3914	64,46	35,54	-2,0	18,7	4,5			
1985	2572	1549	4121	62,41	37,59	1,9	11,4	5,3			
1990	2617	1691	4308	60,75	39,25	1,7	9,2	4,5			
1995	2016	1405	3421	58,93	41,07	-23,0	-16,9	-20,6			
2000	2150	1637	3787	56,77	43,23	6,6	16,5	10,7	3317	1883	1434
2005	2124	1791	3915	54,25	45,75	-1,2	9,4	3,4	3372	1829	1543
2010	2025	1916	3941	51,38	48,62	-4,7	7,0	0,7	3370	1732	1638
2015	1878	2021	3899	48,17	51,83	-7,3	5,5	-1,1	3360	1618	1742
2020	1719	2115	3834	44,84	55,16	-8,5	4,7	-1,7	3335	1495	1840
2025	1558	2192	3750	41,55	58,45	-9,4	3,6	-2,2	3305	1373	1932
2030	1401	2253	3654	38,34	61,66	-10,1	2,8	-2,6	3270	1254	2016
2035	1248	2296	3544	35,21	64,79	-10,9	1,9	-3,0	3240	1141	2099
2040	1104	2320	3424	32,24	67,76	-11,5	1,0	-3,4	3220	1038	2182
2045	968	2326	3294	29,39	70,61	-12,3	0,3	-3,8	3205	942	2263
2050	843	2317	3160	26,68	73,32	-12,9	-0,4	-4,1	3200	854	2346
2060				25	75				3195	799	2396
2070				23	77				3190	734	2456
2080				22	78				3185	701	2484
2090				21	79				3180	668	2512
2100				20	80				3175	635	2540

Demografija povratka jasno pokazuje mnogo veću koncetraciju povratnika u gradska područja u odnosu na seoska, pošto su mogućnosti zapošljavanja u gradovima veće. Temeljni cilj demografske politike je povratak velikog broja prognanika i izbjeglica u predratne domove i zaustavljanje procesa demografskog starenja.

2.3. Radna snaga i zaposlenost

Izvor bogatstva zemlje i potencijalne energije za razvoj privrede se nalazi prvenstveno u obrazovnim i stručnim iskusnim kadrovima.

Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku u 2009. godini ukupan broj zaposlenih u FBiH iznosi 501.000 lica. Sigurno je da je broj zaposlenih znatno viši kada se doda značajan broj zaposlenih koji rade na „crno". Ranije su vršene procjene da u FBiH radi na „crno"veliki broj osoba, svedeno na puno radno vrijeme (8 sati), preko 150.000. Ovu konstataciju potkrepljuje veliki broj nezaposlenih (354.577) koji se iz godine u godinu povećava, a velika je vjerovatnoća da značajan broj „nezaposlenih osoba" radi u neformalnoj ekonomiji. Kadrovski resurs je osiromašen tokom rata. Konsolidiranje kadrovskog potencijala, značajna je karika u stvaranju pretpostavki za oživljavanje proizvodnje. Sa stanovišta mogućnosti razvoja posebno zabrinjava odliv visoko stručne radne snage u druge zemlje kao i da se značajan broj kvalifikovanih radnika, stručno osposobljenih i visoko stručnog kadra nalazi na evidencijama nezaposlenih.

Ukupna radna snaga koja se sastoji od ukupnog broja zaposlenih i nezaposlenih pokazuje stalni porast tokom poslednjih godina. Sa 31.12.2009. godine ukupna radna snaga u FBiH je iznosila 781.513.

Tabela 22. Osnovne karakteristike stanovništva prema aktivnostima i polu u FBiH 2009 (u %)

	Ukupno	Muški	Ženski
Stopa aktivnosti	41,6	55,6	28,7
Stopa zaposlenosti	30,9	42,1	20,7
Stopa nezaposlenosti	25,7	24,4	27,9
Učešće stanovništ. ispod 15 god.	18,0	18,7	17,3
Učešće stanovništva 15-64 god.	67,9	68,5	76,2

Izvor: Anketa o radnoj snazi 2009., str. 24.

3. KAPITAL

Uloga kapitala kao faktora razvoja u ekonomskom razvoju ključna je i nezamjenjiva. Općenito kapital se može definisati kao imovina uložena uz očekivanje da će povećati vrijednost u što je moguće kraćem roku. U računovodstvenom smislu kapital je razlika između ukupne vrijednosti aktive i vrijednosti obaveza. Kapital čini: zemljište, građevinski objekti, oprema, alati, transportna sredstva, ulaganja, potraživanja, sirovine, inventar, proizvodi, roba, novac i dr.

Vrijednost kapitala za 20.560 pravnih lica iz privrede i vanprivrednih djelatnosti u FBiH koja su predala godišnje obračune za 2008. godinu iznosi 29,2 milijardi KM.
Sigurno je da je vrijednost kapitala znatno veća kada bi se uključio kapital banaka, društava za osiguranje, obrtnika i vlasnika poljoprivrednih posjeda.
Vrijednost kapitala u bankama kojih u BiH ima 30 (FBiH 20 i RS 10) sa 30.06. 2009. godine iznosi 1,7 milijardi KM. Treba pomenuti da su sa stanovišta vlasništva u FBiH 12 banaka u

većinskom stranom vlasništvu i 6 u većinskom vlasništvu domaćih rezidenata. Dvije banke su i dalje u većinskom državnom vlasništvu (Razvojna banka FBiH i Union banka).
U FBiH posluje 16 društava za osiguranje čiji kapital sa 30. 06. 2009. godine iznosi 236 miliona KM. Radi se o privatnim kućama, jedino Sarajevoosiguranje ima državni kapital koji iznosi 20,9 miliona KM.
Prema registru na nivou FBiH u 2008. godini je bilo 50.936 obrtnika. Pri tome treba imati u vidu da je broj aktivnih obrtnika znatno manji, a koliki je njihov broj i vrijednost kapitala sa kojim raspolažu teško je reći bez dubljih analiza.
Vlasnika poljoprivrednih posjeda prema popisu iz 1991. godine na nivou BiH bilo je 578.000. Pretpostavimo da se nešto više od polovine odnosi na FBiH. Koliki je sada stvaran broj vlasnika poljoprivrednih posjeda na nivou FBiH uzimajući u obzir i posljedice rata veoma je teško utvrditi bez popisa stanovništva. Koji se broj ovih vlasnika bavi određenom poljoprivrednom aktivnošću, isto tako je teško reći bez posebnog istraživanja.
Neiskorišteni resursi, pored ostalog, (prirodni i radna snaga) uz negdje veća, a negdje manja ulaganja su velika šansa za brži i dinamičniji razvoj BiH i FBiH. U sadašnjoj fazi razvoja FBiH obezbjeđenje svježeg novca bilo iz akumulacije ili iz drugih izvora je ograničavajući faktor razvoja privrede koji u narednom periodu treba prevazilaziti.

4. NAUKA I TEHNOLOŠKI RAZVOJ

Nauka i tehnologija je integralni dio sveukupnog razvoja društva. Tehnički progres u smislu razvoja tehnološke opreme i proizvodnih kapaciteta utiče na sam razvoj.
Jedna od karakteristika savremenog tehničkog progresa jeste njegova organska povezanost sa naukom. Tehničko-tehnološki razvoj podrazumijeva veći stepen mehanizacije i posebno automatizacije rada.
U globalu gledano naš naučno-tehnološki potencijal je nezadovoljavajući, kako u pogledu dostignutog nivoa opremljenosti proizvodnim sredstvima i vještina i znanja zaposlenih, tako i u pogledu stepena razvijenosti naučno-istraživačke i razvojne djelatnosti i kadrovske i materijalne osposobljenosti čitavog inovacionog lanca. Ne možemo biti zadovoljni ni inovacionom aktivnosti, niti doprinosom nauke razvoju domaće tehnologije. Inovacioni lanac nije dovoljno razvijen, a nije sistematski ni izgrađivan pa ne funkcioniše kao povezana i koordinirana cjelina niti na nivou države niti na nivou privrednih subjekata.
Nauka je osnova, pokretač i garant sveobuhvatnog razvoja pa stoga treba da predstavlja djelatnost od posebnog interesa. Zbog post-ratnih problema koji su se nametnuli svojom težinom, potpuno je zanemarena činjenica da je ulaganje u nauku najsigurnija investicija u budućnost.
Bez naučno-istraživačkog i istraživačko-razvojnog rada nemoguće je izgraditi obrazovni sistem, a posebno standarde u visokom obrazovanju, koji bi odgovarali našim potrebama u cilju integracije BiH u evropska i svjetska tržišta. Bez uključivanja u naučna istraživanja i razvoj tehnologije prema standardima koji vladaju u svijetu nema ni uključivanja u međunarodnu podjelu rada, a time ni realne osnove za evropske i svjetske integracije naše zemlje.
Naime, nauka i naučnoistraživački rad su u ozbiljnom zastoju. Siromašna privreda nije u stanju stimulisati i ulagati u nauku, a fakulteti su zbog oskudne materijalne baze odavno

prestali biti mjestima gdje se inicira i odvija naučnoistraživački rad i obezbjeđuje naučna i materijalna spona sa preduzećima i drugim naučnim ustanovama. U razvijenim zemljama se na univerzitetima obavlja oko 20% naučnoistraživačkih aktivnosti, a oko 80% se obavlja u privredi i društvenim službama. Kod nas je taj odnos skoro obrnut, jer prema procjeni oko 70% naučnih potencijala počiva na univerzitetu. Budući da je nauka na margini i da ne postoje egzaktnija istraživanja i analize o stanju u ovoj oblasti, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, pokušalo je da snimi stanje kapaciteta naučnistraživačkih organizacija, tako da se na osnovu parcijalnih i nepotpunih podataka i informacija moglo zaključiti da se nauka nalazi u veoma teškom stanju i da jedan broj instituta samo "preživljava" zahvaljujući sporadičnim projektima na kojima rade. Neregulisan status i način finansiranja, nedostatak kritične mase naučnog kadra, kao i nizak nivo privrednih aktivnosti i ulaganja samo su neki od problema sa kojima se suočavaju naučne ustanove.

U BiH nema dovoljno organiziranih aktivnosti u pogledu istraživanja i razvoja, niti postoji politika ili program njihovog unapređenja.

Međunarodni aspekt naučno-istraživačkog rada također nije na zadovoljavajućem nivou. Naše institucije nisu adekvatno povezane sa međunarodnim, internacionalni istraživački projekti su više izuzetak nego pravilo, a direktne posljedice toga su: slab transfer znanja, općenito niži standardi kvaliteta u odnosu na svjetske, nekorištenje veoma dobrih međunarodnih istraživačkih fondova itd.

Zbog rata i ekonomskih slabosti, kapaciteti za istraživanja, tehnologiju i razvoj su veoma ograničeni. Veliki broj naučnih radnika i univerzitetskih profesora su napustili zemlju.

Ulaganje u razvoj nauke i tehnologije, uz kvalitetne investicije je garant izlaska iz krize i stabilnog droštveno-ekonomskog razvoja.

III. STANJE OKRUŽENJA U KOJEM POSLUJE PRIVREDA I VANPRIVREDA U FBIH

1. MAKRO I MIKRO OKRUŽENJE

Bosna i Hercegovina je smještena u središnjem dijelu Balkanskog poluotoka, sa površinom od 51.209 km^2. Na južnom dijelu ima izlaz na Jadransko more sa oko 21 km obalne linije dok je omeđena susjednim zemljama nastalim nakon raspada bivše Jugoslavije, Hrvatskom, Srbijom i Crnom Gorom. U transportno-komunikacijskom sistemu južne i centralne Evrope, BiH ima važan položaj.

Nakon raspada ex Jugoslavije, Slovenija je već u EU, kandidati su Hrvatska i Makedonija, dok su izvan EU ostale Crna Gora, Srbija i BiH. BiH je potpisale Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju. Potpisanim Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju (SAA) između EU i BiH uspostavljen je prvi ugovorni odnos između naše zemlje i EU. Ovaj sporazum treba pridonijeti političkoj i ekonomskoj stabilizaciji BiH. Ovo je zapravo prva faza Procesa stabilizacije i pridruživanja koja potvrđuje status potencijalnog kandidata za članstvo u EU i sa sobom nosi niz obaveza koje moraju biti ispoštovane u zadatim rokovima. Pristup korištenju fondova EU-e otvara nove mogućnosti. Treba podsjetiti da je nakon parafiranja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju kreditni rejting BiH porastao. BiH je do sada realizirala programe CARDS i započela je novi program IPA, koji je predpristupna pomoć EU-e.

Sporazum o izmjeni i pristupanju Centralnoevropskom sprazumu o slobodnoj trgovini (CEFTA 2006) potpisan je 19.12.2006. godine u Bukureštu, a za BiH je stupio na snagu 22.11.2007. godine.

Potpisnice sporazuma su: Republika Albanija, BiH, Republika Bugarska, Republika Hrvatska, Republika Makedonija, Republika Moldova, Republika CrnaGora, Rumunija, Republika Srbija i Misija privremene uprave Ujedinjenih naroda na Kosovu, u ime Kosova, u skladu sa Rezolucijom 1244 Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda.

Suština Sporazuma CEFTA-a[45] je osigurati slobodnu trgovinu, a dato je na volju zemljama da dogovore standarde. BiH najviše opterećuju necarinske barijere i potpuna liberalizacija trgovine.

Članstvo u WTO (svjetska trgovinska organizacija) bi predstavljalo centralnu polugu u stabilizaciji ekonomskih prilika, snažan signal procesa tranzicije i samim time privlačenje stranog kapitala u BiH. BiH je aplicirala za ulazak u WTO i nalazi se u grupi zemalja koje čekaju na ulazak u ovu organizaciju.

WTO je međunarodna organizacija koja predstavlja institucionalni i pravni okvir multilateralnog trgovinskog sustava u područjima carina i trgovine robama, uslugama i intelektualnom vlasništvu. Temeljni cilj WTO je postizanje liberalnog trgovinskog okruženja, te doprinos postizanju bolje saradnje u vođenju svjetske ekonomske politike.

[45] Zemlje potpisnice CEFTA-e su: Albanija, BiH, Hrvatska, Makedonija, Moldavija, Crna Gora, Srbija, Misija privremene uprave UN za Kosovo

Pored pomenutih EU, CEFTA-e, WTO, ostvaruje se intenzivna saradnja i sa MMF, EBRD, WB. BiH je član ili na putu da postane član brojnih međunaronih organizacija kao i potpisnica brojnih međunarodnih konvencija.

BiH je članica organizacije UN. UN je međunarodna organizacija za održavanje mira i sigurnosti u svijetu, ekonomsku saradnju, održavanje dobrosusjedskih odnosa, širenje tolerancije i promociju poštivanja ljudskih prava i osnovnih sloboda čovjeka.

NATO je savez vojno-političke prirode, osnovan 1949. godine potpisivanjem Sjevernoatlanskog ugovora 12 država tada zapadnog bloka. Ugovor priznaje prava svake pojedinačne članice ali ih obavezuje da sudjeluju u rizicima i odgovornostima i uspostavljanju sustava zajedničke odbrane. Ključna odredba Ugovora glasi: „Stranke su saglasne da će se oružani napad na jednu ili više njih u Evropi ili u Sjevernoj Americi smatrati napadom na sve njih". Savez broji 28 država. BiH je na putu da postane članica NATO saveza.

Vijeće Evrope je samostalna međunarodna organizacija 46 država članica šire evropske regije. Ona je odvojena od EU i ne treba je poistovjetiti sa Vijećem EU ili Evropskim vijećem. Najvažniji zadaci su jačanje demokratije, zaštita ljudskih prava i pravne države na evropskom kontinentu. Najveći doseg Vijeća Evrope se ogleda u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima, potpisanoj 1950. godine, koja služi kao osnovni pravni dokument Evropskom sudu za ljudska prava. BiH je članica od 24.04. 2002. godine.

Svjetska banka (WB)[46] i Međunarodni monetarni fond (MMF) su osnovani 1944. godine kao međunarodne organizacije u čijoj odgovornosti je pružanje finansijske pomoći zemljama u svrhu ekonomskog razvoja i smanjenja siromaštva, te ohrabrenja međunarodnih investicija. Ove organizacije su stvorene se ciljem da se regulira sistem međunarodnih plaćanja i uopće valutni i ekonomski odnosi u svijetu.

MMF je zadužen za nadzor globalnog finansijskog sistema. Trenutno ima 184 zemlje članice. Više je okrenut davanju kratkoročnih kredita za finansiranje neravnoteže u platnim bilansima zemalja članica.

WB je usredotočena na odobravanje dugoročnih kredita za finansiranje bazičnih razvojnih investicija. Pruža zajmove po povoljnim uslovima zemljama koje imaju poteškoće, a za uzvrat od njih traži da preduzmu političke mjere kojima se npr. suzbija korupcija i promovira demokratija. BiH je članica WB i MMF.

Centralno evropska inicijativa- CEI-[47] okuplja 18 zemalja i formirana je 1989.godine kao međudržavni forum za političku, ekonomsku i kulturnu saradnju. Unutar CEI je formirano nekoliko fondova za promociju projekata u raznim sektorima, tehničku pomoć i sl. BiH je član ove organizacije i prednosti koje joj donosi članstvo ogledaju se u saradnji u oblasti poljoprivrede, međuregionalne i prekogranične saradnje, energije, zaštite okoline, razvoja ljudskog kapitala, trenspotra, turizma itd.

UNESCO je organizacija Ujedinjenih naroda za obrazovanje, znanost i kulturu. Osnovana je 1945. godine i glavni cilj joj je doprinos miru i sigurnosti promovirajući saradnju među narodima na području obrazovanja, znanosti, kulture, vladavine zakona, ljudskih prava i temeljnih sloboda. BiH je članica ove organizacije.

---

[46] Grupacija WB se sastoji od Međunarodne banke za obnovu i razvoj (IBRD), međunarodna finansijska korporacija(IFC),Međunarodno uduženje za razvoj (IDA), multilateralna agencija za garanciju investicija (MIGA) i ICSID

[47] Članice CEI: Albanija,Austrija, Bjelorusija,BiH, Bugarska, Hrvatska, Češka, Mađarska, Italija, Makedonija, Moldova, Crna Gora, Poljska, Rumunija, Srbija, Slovačka, Slovenija, Ukrajina

ILO- međunarodna organizacija rada je specijalizirana agencija UN koja promovira socijalnu pravdu i međunarodno priznata ljudska i radnička prava. Bavi se pružanjem tehničke pomoći iz oblasti obrazovanja, strukovne rehabilitacije, politike zapošljavanja, administracije rada, socijalne sigurnosti, sigurnosti zaštite na radu. BiH je članica ove organizacije.
WHO- svjetska zdravstvena organizacija je posebna organizacija UN koja djeluje kao koordinirajuće tijelo međunarodnog javnog zdravstva. Odgovorna je za oblikovanje pravaca zdravstvenih istraživanja, postavljanje normi i standarda, pružanje stručne podrške zemljama, članicama i praćenje i procjenjivanje zdravstvenih trendova. BiH je članica ove organizacije.
FAO- Organizacija za hranu i poljoprivredu pri UN. Osnovana je 1945. godine sa sjedištem u Rimu. Broji 189 članica i EU kao posebnu članicu. BiH je član od 1993. godine. Osnovni zadaci ove organizacije su: pružanje pomoći zemljama u razvoju, pružanje informacija o ishrani, prehrambenim proizvodima, poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu, savjetovanje vladinih organizacija, organizovanje diskusija između zemalja o osnovnim problemima ishrane.
IFAD- međunarodna fondacija agrikulture je specijalna agencija pri UN koja podržava porast produkcije hrane u siromašnim zemljama. Članovi IFAD–a su podjeljeni u tri kategorije: industrijalizovane zemlje, petrolejske proizvođače i receptivne zemlje. Tri su prioriteta ove fondacije:1.- da poraste produkcija hrane u nerazvijenim zemljama, 2.- da se zaposle siromašni farmeri ili oni bez posjeda i 3.- da se smanji uzgoj nekvalitetne ishrane. Sjedište je u Rimu.
Uspostavljanje jedinstvenog ekonomskog prostora u BiH zahtijeva razvijanje veoma složene mreže zakona, propisa i institucija, uz punu efikasnost i efektivnost u primjeni usvojenih EU pravila i standarda. Nesporno je, međutim, da uspostavljanje jedinstvenog ekonomskog prostora i uključivanje u regionalna tržišta i tržište EU otvara neslućene mogućnosti ekonomskog i društvenog razvoja BiH.
Globalizacija svjetske ekonomije sve više relativizuje državne granice i daje šansu sposobnim preduzetnicima, a uloga državne administracije je da svojim aktivnostima doprinosi većoj konkurentskoj sposobnosti privrednika na vlastitom prostoru. Svaka aktivnost koja ima suprotne efekte štetna je ne samo za preduzetnike, već i za samu državu u kojoj se takve aktivnosti odvijaju.
Stoga je za uspostavljanje funkcionalne ekonomije u BiH neophodno usmjeravanje na pitanja konkurencije, zaštite potrošača, slobodnog kretanja roba i usluga i sigurnost industrijskih proizvoda.
Preduzeća u novom privrednom okruženju treba da vode računa o sljedećim bitnim elementima konkurentnosti: brzini prilagođavanja kojom se reagira na promjene u okruženju ugrađujući nove ideje i tehnologije u nove proizvode; konzistentnosti kojom se nepogrešivo zadovoljavaju očekivanja potrošača; oštrina kojom se sagledava jasno konkurentsko okruženje i na njega reagira; agilnost kojom se simultano prilagođava različitim potrebama poslovnog okruženja; i inovativnost kojom se nove ideje primjenjuju u kombinaciji s postojećim elementima i stvaraju nove vrijednosti.
Čitav niz institucija u BiH i u FBiH su dio infrastrukture stvaranja jedinstvenog makro i mikroekonomskog okruženja a u cilju stvaranja pretpostavki za samoodrživi ekonomski razvoj. Ovaj institucionalni okvir pored Ministarstava na nivou BiH i FBiH čine i mnoge druge institucije.[48]

---

[48] Centralna banka BiH, Uprava za indirektno oporezivanje-UIO, Fiskalno vijeće BiH, Konkurencijsko vijeće, Agencije za promociju izvoza,Institut za standarde, Institut za akreditiranje-BATA, Institut za mjeriteljstvo, Institut za intelektualno vlasništvo, Agencija za nadzor nad tržištem, Agencija za

U osvrtu na makro okruženje pomenute su institucije i organizacije u kojim je BiH već član ili je na putu da postane. Bitno je naglasiti da članstvo u bilo kojoj međunarodnoj instituciji ili organizaciji povlači prava i obaveze iz čega proizilaze određena ograničenja.
BiH je zemlja koja je u proteklih petnaest godina iskusila tri tipa tranzicije: (1) tranziciju od rata ka održivom miru; (2) tranziciju od politički kontrolisane ekonomije do tržišne ekonomije; (3) tranziciju od ekonomije pokretane međunarodnom pomoći do samoodržive ekonomije. Druga dva tranzicijska procesa još uvijek su u toku. Iako su postignuti određeni pozitivni rezultati, strukturne reforme se, uslijed uticaja različitih eksternih i internih faktora kako političkih tako i ekonomskih, nisu odvijale planiranom brzinom. Sporost u provođenju reformi, posebno procesa privatizacije, nepovoljno se odrazila na ekonomsku aktivnost u zemlji. Sve je to neminovno uticalo na investicijsku klimu u BiH odnosno na političke, pravne, institucionalne i makroekonomske uslove koji tvore ambijent za strane investicije.

Makroekonomska situacija: Neposredno nakon rata BiH je, bilježeći dvocifrene stope rasta stimulisanog prilivom značajnih iznosa međunarodne pomoći, ubrajana među najbrže rastuće ekonomije svijeta. Nakon što se poslije nekoliko godina međunarodna pomoć počela smanjivati, a da u ulozi glavnog izvora finansiranja razvoja nije bila u dovoljnoj mjeri zamijenjena privatnim investicijama, domaćim i stranim, stopa rasta se naglo smanjila – od 2000. godine do danas prosječna stopa rasta kretala se oko 5% godišnje. Stoga je BiH tek deceniju nakon rata uspjela da dostigne predratni nivo GDP. Procijenjeni nivo GDP u 2007. godini iznosio je 11,6 milijardi EUR. Uslužni sektor još uvijek daleko najviše doprinosi stvaranju GDP – preko 50%, dok industrija i poljoprivreda značajno zaostaju. Učešće privatnog sektora u stvaranju GDP kreće se oko 55%, što je ispod prosjeka za zemlje Zapadnog Balkana. Prisutna je siva ekonomija (posljednja procjena glasi na učešće do 30 %), i alarmantna nezaposlenost (registrovana stopa nezaposslenosti je cca 41 %, a anketnana nezaposlenost glasi na 24 %), dok je trgovinski deficit je i dalje jedan od gorućih problema bh ekonomije. BiH je stoga još uvijek u grupi srednje razvijenih zemalja sa niskim dohotkom. Smanjivanje međunarodne pomoći, sporo provođenje strukturnih reformi, nepostojanje odgovarajućeg makroekonomskog menadžmenta i insistiranje na makroekonomskoj stabilnosti po svaku cijenu, glavni su ekonomski uzroci nedovoljnog ekonomskog napretka BiH.

2. PRAVNO OKRUŽENJE

Opći okvirni sporazum za mir u BiH je propisao složenu državnu strukturu (država i dva entiteta čije se ustavno uređenje i organizacija vlasti međusobno razlikuju). U FBiH postoje četiri vertikalna nivoa vlasti (općina, grad, kanton i Federacija), a u RS postoje samo dva nivoa (općina i nivo entiteta).

---

sigurnost hrane, Fitosanitarna uprava, Državni ured za veterinarstvo, Uprava za zaštitu zdravljabilj-UZZB, laboratorijska mreža, VT Komora BiH, PK entiteta i kantona, vijeće, stranih ulagača, Poslovna udruženja, IGA- Izvozno kreditna agencija, Razvojna banka FBiH, FIPA-agencija za promociju stranih ulaganja itd.

Obzirom da je Parlamentarna skupština kao najveće zakonodavno tijelo BiH pokazala, usljed različitih opstrukcija, neefikasnost u svome radu, veliki broj zakona donio je, shodno svojim ingerencijama, Ured Visokog predstavnika za BiH.
Osim toga, na prostoru BiH još uvijek imamo segmente više različitih pravnih sistema, od preuzetih zakona iz vremena bivše Jugoslavije pa do trenutno važećih zakona u FBiH i RS.
Početkom decembra ove godine je održana prezentacija dosadašnje implementacije „Projekta regulatorne reforme u FBiH, tzv.“Giljotine propisa“. Osnovni cilj je poboljšanje i pojednostavljenje propisa u FBiH, utvrđivanje normativnih i administrativnih zapreka za uspješnije poduzetništvo, te ukidanje neefikasnih ili nepotrebnih propisa i procedura radi poboljšanja preduzetničke klime, olakšavanja registracije kompanija i ukidanja dvostrukog oporezivanja.
Stvaranje stabilnog i efikasnog pravnog okruženja u BiH, omogućit će njen brži ekonomski i društveni razvoj, što će ujedno biti put za njen ulazak u evropske integracione procese. BiH je potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa EU. Pored ostalog, Sporazumom se uređuju pravosuđe i unutarnji poslovi. Naravno, kompletna legislativa mora biti usklađena sa standardima i praksom međunarodnog prava. Značajne napore trebat će učiniti na usklađivanju legislative BiH sa zakonima EU (oko 2.000 zakona).
Činjenica je da su zemlje u tranziciji posebno osjetljive na pojavu korupcije zbog toga što prolaze fazu institucionalnog restruktuiranja. Kada se govori o pravnom okruženju ne možemo a da ne kažemo o vladavini prava i funkcionisanju pravne države. Posebno zabrinjava sporost u rješavanju predmeta koji se nalaze na sudovima. Efikasnost pravnog sistema je daleko od potrebnog nivoa.

3. POLITIČKO OKRUŽENJE

Od momenta izvršene agresije na BiH do danas, nema stabilnog političkog okruženja. Dejtonski mirovni sporazum donio je prekid ratnih dejstava, zemlja je prevazišla nestabilnost neposrednog postkonfliktnog perioda, ali i dobila složenu državu asimteričnih entiteta bez sličnog primjera u svijetu. U proteklim godinama vidljivo je više konkretnih znakova posvećenosti reformama: krajem 2006. godine je s NATO-om potpisan Sporazum o Partnerstvu za mir, a u junu 2008. je potpisan Privremeni Sporazum o stabiliazaciji i pridržuživanju s Evropskom komisijom. Zemlja je zvanično „potencijalni kandidat“ za članstvo u EU, a pristupanje joj osigurava jasan pravac za napredak i razvoj. Značajna većina stanovništva budućnost zemlje vidi u EU.[49]

Uprkos ovakvim pozitivnim pomacima, prisutno je opstruiranje i usporavanje provođenja započetih reformi, pri čemu se izvorom podjela može smatrati upravo Dejtonski sporazum, s obzirom da je tripartitna struktura vlasti ukopana u svaki aspekt strukture vlasti. Suprotno namjeri prilagođavanja „trima konstitutivnim narodima BiH“ „ovu garanciju pripadnici svake od etničkih grupa koriste kako bi osigurali svoj specijalni status te je tako usmjerena na štetu

[49] Prema istraživanju UNDP i ORI (2007) čak 71 % ispitanika vidi budućnost zemlje u EU.

države."[50] Otuda Ustavna reforma, iako se generalno smatra ključnom, ostaje osjetljivo pitanje, posebno u smislu pravca koju bi reforma trebala zauzeti.

Istraživanja javnog mnijenja pokazuju da postoji dominantan osjećaj političke i institucionalne nestabilnosti i nepovjerenja građana u rad domaćih i stranih institucija. Razlozi su prije svega u slabim državnim strukturama usljed etničke podijeljenosti, kompleksnog državnog uređenja zasnovanog na dominaciji partikularnog i nacionalnog nad državnim i općim interesom, zatim u nemogućnosti postojećih institucija da osiguraju vidljiv i kontinuiran napredak, nemogućnosti donošenja odluka unutrašnjim konsenzusom, te i dalje visokoj zavisnosti od međunarodnog faktora u procesu političkog odlučivanja. Na osnovu kretanja indeksa političke i međunacionalne stabilnosti BiH kojeg uglavnom karakteriše opadajući trend tokom 2007. i prve polovine 2008. godine, evidentno je da je u posljednje vrijeme došlo do značajnog pogoršanja političke i institucionalne situacije u zemlji u odnosu na period 2000-2006. godine.

Otežana ekonomska i politička situacija u BiH, odnosno F BiH je jedna od osnovnih prepreka za unos stranog kapitala, posebno direktnih stranih investicija bez kojih - sve analize pokazuju - nema značajnijeg pokretanja proizvodnje i otvaranja novih radnih mjesta. Postojeća ekonomska i socijalna situacija u značajnoj mjeri čini političku situaciju još složenijom.
Dok je ovakvo državno ustrojstvo, čak i uz svestranu pomoć međunarodne zajednice, malo je vjerovatno da će se politička situacija u BiH značajnije promijeniti. Stiče se utisak da se na ovom planu s vremena na vrijeme pravi jedan korak naprijed, a dva unazad. Prevazilaženje stanja koje duži period traje je u opsežnim i radikalnim reformama koje se kako smo već rekli teško provode.
Jedini izlaz iz ovakvog stanja je donošenje novog demokratskog Ustava uz saglasnost tri naroda i sasvim drugačije državno uređenje BiH, koje bi učinilo BiH upravljivom i ekonomski održivom. Alternativa ovome je brzi ulazak BiH u EU čija pravila pored ostalog, nedozvoljavaju da se bavimo sami sobom.
Stvaranje stabilnog i efikasnog političkog okruženja u BiH, omogućit će njen brži ekonomski i društveni razvoj, što će ujedno biti put za njen ulazak u evropske integracione procese.

4. POSLOVNO OKRUŽENJE

BiH, odnosno FBiH sa stanovišta nivoa razvijenosti (GDP per capita, stopa nezaposlenosti, konkurentnosti, naučnog i tehničko-tehnološkog razvoja i dr.) je jedna od najnerazvijenijih zemalja Evrope. Od posebne je važnosti da li je ekonomski ambijent motivirajući u ostvarivanju veće proizvodnje, prometa i usluga.

Ekonomski ambijent BiH, odnosno FBiH karakterizira slijedeće:

- nepostojanje jedinstvenog ekonomskog prostora na cijelom području BiH,
- malo i nerazvijeno tržište,
- usporen proces privatizacije,
- neadekvatna zakonska regulativa,

[50] Izvještaj o humanom razvoju za BiH 2009: „Društveni kapital u BiH", UNDP, 2009, str. 14.

- dominantno privatno vlasništvo,
- veliki broj pravnih lica sa gubicima u poslovanju,
- niska konkurentnost proizvoda,
- nizak nivo obrtnog kapitala,
- niska pokrivenost uvoza izvozom sa velikim debalansom u trgovinskoj razmjeni,
- izražena nelikvidnost preduzeća,
- neadekvatna dinamika promjena proizvodnih procesa i uvođenja novih proizvoda,
- nedefinirana politika naučno-tehnološkog razvoja,
- odsustvo razvojno-istraživačke komponente (slabljenje konkurentske pozicije proizvođača).

Sadašnje poslovno okruženje u turbulentnom recesijskom vremenu veliki je izazov za mnoge poslovne subjekte. Brojni faktori (ekonomski, pravni, politički, tehnološki i dr.) utiču direktno ili indirektno na poslovanje preduzeća. Faktori okruženja mogu djelovati stimulativno, ali mogu biti i ograničavajući. Nestabilni uvjeti u makrookruženju odražavaju se nepovoljno na poslovno okruženje pravnih subjekata.
Sa početkom procesa restrukturiranja privrede, provođenja privatizacije, kao i obnove i rekonstrukcije došlo je do izvjesnih pomaka u pokretanju privrede, ali se ovaj proces ne odvija očekivanim tempom. Izostala su potrebna strana ulaganja u industrijske kapacitete. Sve je izraženija nelikvidnost privrednih subjekata. Problem obrtnih sredstava se naročito ispoljava u nemogućnosti pristupa povoljnim finansijskim sredstvima. Preduzeća gomilaju obaveze, a sve su teže mogućnosti naplate potraživanja. Gubici iz tekućeg poslovanja su značajni, a uzrokovani su mnogim faktorima. Problemi u privredi ogledaju se i u velikom broju viška radnika, zastarjeloj tehnologiji, dugovima i skupoj proizvodnji. Upravljački problemi preduzeća postaju sve složeniji i posao menadžmenta sve zahtjevniji.
Preduzeća moraju biti fleksibilna, inovativna i kontinuirano usavršavati svoje poslovanje, odnosno imati strategiju kojom mogu ostvariti bolju poziciju u odnosu na konkurenciju.
Povoljna poslovna klima za rast privatnog sektora u BiH uslovima, prije svega, podrazumijeva jedinstveni ekonomski prostor BiH i uspostavljanje privrednog i pravnog sistema usklađenog sa EU zakonodavstvom u kojem će se omogućiti nesmetan i slobodan protok kapitala, roba, usluga i lica.
Sa aspekta stvaranja uslova za uređeno tržište, slobodna konkurencija i zaštita potrošača čine posebno bitan segment poslovnog okruženja. Jedinstveni sistem priznavanja proizvoda i standardi usaglašeni sa standardima EU ujednačeni za cijelu BiH, također su pretpostavka uređenog poslovnog i ekonomskog prostora.
Povoljna poslovna klima sa stanovišta stranih investitora pored unutrašnje stabilnosti i uređenosti poslovnog i pravnog sistema podrazumjeva i očuvanje makroekonomske stabilnosti po svim parametrima: od nivoa GDP-a, stopa ekonomskog rasta, trgovinskog i platnog bilansa do nivoa investicija, kao i regionalnu uvezanost ekonomskog sistema BiH.
Nivo stranih ulaganja uslovljen je povjerenjem investitora i direktno je povezan sa stabilnošću i atraktivnošću poslovnog okruženja, odnosno, stabilnom poslovnom klimom.
U cjelini se ne može reći da u BiH postoji povoljna poslovna klima.

Pravni i institucionalni okvir: Pravni okvir za strana ulaganja u BiH kreiran je od izvora međunarodnog i domaćeg prava koji se neposredno ili posredno odnose na tu oblast. U prvu grupu spadaju multilateralne konvencije koje je BiH potpisala, prihvatila ili odobrila, te bilateralni sporazumi koje je zaključila, a u drugu grupu Ustav, zakonska i podzakonska akta. Posebnu važnost pravnim aktima međunarodnog karaktera daje činjenica da oni

predstavljaju hijerarhijski višu vrstu pravnih izvora u odnosu na domaća pravna akta: „U slučaju sukoba, odredbe međunarodnih sporazuma i ugovora u kojima BiH predstavlja jednu od strana imaju jaču pravnu snagu od odredaba ovog zakona." (Zakon o politici stranih direktnih ulaganja BiH, čl. 24.)

Domaće zakonodavstvo: Jedan od prvih koraka koji je BiH učinila u pravcu stvaranja pogodnog ambijenta za strane investicije bio je početak stvaranja adekvatnog zakonskog okvira,[51] koji bi pružio ne samo pravnu sigurnost, već i niz povlastica stranim investitorima. U poslijeratnom periodu doneseni su brojni zakonski akti koji neposredno ili posredno utiču na investicijsku i poslovnu klimu u BiH: zakoni koji se odnose na strane investicije (Zakon o politici direktnih stranih ulaganja BiH, Zakon o stranim ulaganjima FBiH, Zakon o stranim ulaganjima RS), te zakoni o slobodnim zonama, o koncesijama, o privatizaciji, o poduzećima, o radu i zapošljavanju, o prenošenju vlasništva itd.

Cilj zakonodavstva kojim se neposredno uređuje oblast stranih investicija je da se ustanovi jasna, transparentna, predvidljiva i stabilna politika stranih ulaganja i uspostavi pravni okvir koji će obezbijediti prava, povlastice i zaštitu stranih ulagača. Osnovu ovog zakonodavstva predstavlja Zakon o politici direktnih stranih ulaganja, usvojen na državnom nivou 1998. godine. Radi se o okvirnom tj. „krovnom" zakonu kojim se regulišu osnovne politike i principi učešća stranih investitora u privredi BiH. Ovaj zakon ocijenjen je od strane međunarodne zajednice kao nediskriminatoran i veoma liberalan. Zakoni o stranim ulaganjima na entitetskom nivou usvojeni su tek nekoliko godina kasnije (u FBiH 2001. godine, u RS 2002. godine). Razlog odlaganja bila je vrlo slaba saradnja između državne i entitetskih vlasti u navedenom periodu koja je onemogućila stvaranje jedinstvenog ekonomskog prostora odnosno stvorila ozbiljne barijere za razvoj poduzetništva uopće, pa tako i za strana ulaganja. Mnoštvo pravnih akata na međunarodnom, državnom i entitetskom nivou koji regulišu strana ulaganja stvara određene poteškoće u praksi. Prvenstveno postoji potreba usklađivanja pravnih akata koji indirektno tretiraju strane investicije sa principima i rješenjima datim u krovnom zakonu. Takođe je neophodna daljnja liberalizacija regulative koja se odnosi na poslovanje, te pojednostavljivanje i skraćivanje administrativnih procedura. Konačno, u procesu približavanja EU potrebno je shodno direktivama iz Bijele knjige donijeti niz novih akata koja se odnose na ovu oblast, kao i uskladiti postojeće sa pravnom regulativom EU. Stoga se može zaključiti da je izgradnja pravnog okvira za strane investicije u BiH i dalje otvoren proces.

Institucije: Prema Ustavu BiH oblast stranih investicija je u nadležnosti državnih institucija. Institucija direktno odgovorna za vođenje ove oblasti je Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH. Pri Vijeću ministara BiH formirana je prije nekoliko godina Agencija za promociju stranih investicija (FIPA – Foreign Investments Promotion Agency) sa ciljem privlačenja FDI u BiH i podsticanja postojećih stranih investitora da prošire i razvijaju svoje poslovanje u BiH. FIPA pruža niz različitih besplatnih usluga stranim investitorima, kao što su: informisanje o poslovnom i investicijskom okruženju (pravnom okviru, olakšicama za investiranje, makroekonomskim i poslovnim trendovima), identifikovanje i prezentiranje investicijskih mogućnosti (investicijskih projekata u fazi razvoja ili spremnih za realizaciju, kompanija u procesu privatizacije, lokalnih kompanija koje traže partnere), povezivanje stranih investitora sa javnim i privatnim sektorom, itd. Na prijedlog FIPA, Vijeće ministara BiH

[51] U FBiH se primjenjuje 899 osnovnih zakona koji sun a snazi još od 1946 godine I veoma su komplicirani za sektore biznisa.

je u septembru 2007. godine ustanovilo Fond za podršku stranim investitorima (Foreign Investors Support Fund), kako bi se novim i postojećim investitorima pružio finansijski podsticaj za ulaganja u projekte koji otvaraju nova radna mjesta, uvode nove ekološki prihvatljive tehnologije, podstiču razvoj nerazvijenih područja i povećavaju izvoz. Na taj način se BiH pridružila zemljama u regionu koje u svrhu privlačenja stranih investicija takođe dodjeljuju sredstva poticaja stranim investitorima. Sredstva Fonda za 2008. godinu iznose dva miliona KM, a osigurana su iz budžeta institucija BiH.

Vanjskotrgovinska komora BiH takođe je jedna od institucija na državnom nivou angažovanih na unapređenju poslovne i investicijske klime u BiH. Pored redovnih aktivnosti u tom pravcu, Vanjskotrgovinska komora je u junu 2008. godine zajedno sa komorama iz ostalih zemalja Zapadnog Balkana pokrenula projekat „Partneri za promociju investicija“. Projekat je pokrenut u saradnji sa Eurokomorom i uz sufinansiranje od strane Evropske komisije, a sa ciljem unapređenja okruženja za FDI i privlačenja stranih investitora u region.

U BiH od 2006. godine djeluje i neprofitna poslovna asocijacija pod nazivom Vijeće stranih investitora (FIC – Foreign Investors Council), čiji ciljevi su takođe unapređenje investicijske i poslovne klime, te razvijanje komunikacije i kooperacije između stranih investitora i državnih institucija u BiH.

Barijere za strano investiranje: BiH je u poslijeratnom periodu učinila određene pomake u pravcu smanjivanja nekomercijalnog i komercijalnog rizika investiranja odnosno stvaranja povoljnog ambijenta za FDI. Međutim, relativno nizak nivo FDI u zemlji ukazuje da su brojne barijere dolasku stranog kapitala još uvijek prisutne. Kao značajne neekonomske – političke, pravne i institucionalne – barijere privlačenju FDI u BiH, brojna istraživanja su identifikovala sljedeće: politička nestabilnost u zemlji i regionu, pravna nesigurnost (nizak nivo primjene usvojene pravne regulative i neefikasno sudstvo), nedovoljno razvijene tržišne institucije (nerazvijenost tržišta kapitala, nemobilnost tržišta rada), duge i složene administrativne procedure za registraciju i poslovanje poduzeća, korupcija na svim nivoima državne administracije i društva u cjelini, nepostojanje jedinstvenog ekonomskog prostora, nepostojanje strategije industrijskog i tehnološkog razvoja (nemogućnost da se predvidi koja pozicija će u smislu državnih olakšica ili podsticaja biti namijenjena u budućnosti pojedinim industrijama u koje se danas ulaže), sporo provođenje strukturnih reformi, prvenstveno privatizacije, sporo političko, institucionalno, pravno i ekonomsko približavanje Evropskim integracijama. Ekonomske karakteristike investicijske klime u BiH koje nepovoljno utiču na stav stranih investitora su: makroekonomska situacija koju karakteriše relativno nizak nivo ekonomske aktivnosti, visoka stopa nezaposlenosti, visok trgovinski deficit i sl., neadekvatna privredna struktura, malo tržište, destimulativna poreska politika, nerazvijena infrastruktura, nedostatak adekvatnog makroekonomskog menadžmenta, siva ekonomija. Po mišljenju poslovne zajednice u BiH, među najproblematičnijim barijerama za poslovanje u BiH već niz godina izdvaja se nekoliko faktora neekonomskog karaktera: neefikasnost vladine administracije, nestabilnost vlade, nestabilnost politika i korupcija. Većina ovih neekonomskih i ekonomskih barijera, kao npr. politička nestabilnost, pravna nesigurnost, siva ekonomija, korupcija, neadekvatna poreska politika, nije specifična za BiH, već je zajednička mnogim tranzicijskim zemljama. Evidentno je da se sa ovim problemima suočavaju i ostale zemlje Zapadnog Balkana, uslijed čega percepcija stranih investitora u Regionu u cjelini nije posebno povoljna. Utvrđeno je da ovaj region zaostaje za „novom“ Evropom više nego što „nova“ Evropa zaostaje za „starom“ Evropom. Međutim, situaciju za BiH usložnjava činjenica da se ona, u poređenju sa svojim susjedima, suočava sa nekim dodatnim problemima koji je

čine još manje privlačnom stranim investitorima. BiH je u odnosu na ostale bivše jugoslovenske republike politički i ekonomski najviše pogođena raspadom Jugoslavije i višegodišnjim ratom. Politički je najnestabilnija u regionu zbog stalno prisutne etničke podijeljenosti. Upravo su etničke podjele razlog i tome da BiH ima najsloženije državno uređenje i skupu i glomaznu državnu administraciju. Političke i etničke podjele takođe usporavaju procese strukturnih reformi, uslijed čega BiH zaostaje za drugim zemljama regiona na putu ka pridruživanju EU.

Sa aspekta pravne sigurnosti, koja je izuzetno bitan faktor uspostavljanja povoljne poslovne klime, do sada doneseni i usvojeni zakoni i uspostavljene institucije, čine bitan preduslov za dalje usklađivanje sa evropskim zakonodavstvom i iskorak u institucionalnom građenju pravnog sistema u BiH.

5. SOCIJALNO OKRUŽENJE

Od svih zemalja koje su nastale raspadom SFRJ, BiH je najsiromašnija. Nažalost, na listi najsiromašnijih zemalja u Evropi, BiH je također veoma visoko pozicionirana.
Siromaštvo se definiše kao višedimenzionalni fenomen koji, pored nedovoljnih prihoda za zadovoljenje životnih potreba, podrazumijeva i nemogućnost zapošljavanja, neodgovarajuće stambene uslove i neadekvatan pristup socijalnoj zaštiti, zdravstvenim, obrazovnim i komunalnim uslugama. U ostale ključne aspekte siromaštva ubrojeni su i neostvarivanje prava na zdravu životnu sredinu i prirodna bogatstva, prije svega, na čistu vodu i vazduh.
Siromaštvo je značajan socijalni destabilizirajući faktor i prioritetna preokupacija humanog razvoja. U socijalnom sektoru koncentrisane su najteže posljedice ekonomskog stanja u kome se nalazi FBiH, odnosno BiH. Skoro jedna petina (oko 18%) BiH stanovništva nalazi se ispod linije siromaštva, dodatnih 30% nalazi se odmah iznad linije siromaštva. Prisutan je veliki broj nezaposlenih, od čega je veći procenat među mladim. Veliki broj stanovništva je u neformalnom sektoru, gdje radi « na crno».
Veliki broj ekonomski neaktivnog, odnosno izdržavanog stanovništva predstavlja veliko opterećenje zaposlenim radnicima. Naime, u FBiH odnos broja zaposlenih radnika i izdržavanog stanovništva je veoma nepovoljan (1:4).
Veliki broj građana nije obuhvaćen postojećim sistemom socijalne zaštite, a nemaju ni minimum uslova za obezbjeđenje socijalne sigurnosti i egzistencije. To su mladi radno sposobni a nezaposleni, radnici sa niskim primanjima, penzioneri sa malim penzijama, raseljene osobe i izbjeglice, demobilisani borci, ratni vojni invalidi i porodice poginulih boraca, kao i veći broj deficijentnih - jednoroditeljskih porodica.
Socijalna primanja nezaposlenih su također važan pokazatelj socijalne zaštite u BiH.
Rješavanje problema izbjeglica, raseljenih lica, te povratnika predstavlja svakako socijalno i politički najosjetljivija pitanja, koje istovremeno ima i veoma značajne ekonomske implikacije.
Socijalno okruženje već duži period je nepovoljno. Zadnja sveobuhvatna procjena socijalne isključenosti u BiH (NHDR, 2007) nalazi da je isključenost jedan od urgentnih problema jer se više od 50 % stanovništva suočava sa barem jednim od oblika isključenosti. Utvrđeno je da se 21 % stanovništva nalazi u stanju krajnje isključenosti, dok je njih 47 % u riziku od dugotrajne isključenosti. Posebno ugrožene su grupe poput manjinkih povratnika, Roma, starijih osoba, mlađih, djece i osoba s invaliditetom, a brojne nivoe ugroženosti dodatno

opterećuju i rodni aspekti. Sve ove grupe ne samo da su u većem riziku od siromaštva mjerenog prihodima i nezaposlenošću, već imaju i daleko više teškoća u smislu pristupa javnim uslugama i sudjelovanju u političkom životu.[52]

Sistem socijalne zaštite u BiH treba urgentnu reformu. Ekonomski rast i efikasan sistem socijalne zaštite su dva ključna elementa razvoja. Neophodna je bliska saradnja na obezbjeđivanju da socijalna zaštita i druge razvojne politike budu konzistentne i da se međusobno podržavaju.

Mogući pravci djelovanja države za uklanjanje i ublažavanje tehnološkog zaostajanja i ograničenja u funkciji razvoja industrije i bržeg pristupa EZ fondovima, te stvaranje uvjeta za modernu, profitabilnu izvozno orjentiranu industrijsku proizvodnju: U realizaciji cilja revitalizacije i razvoja industrijske proizvodnje zakonodavni i izvršni organi na nivou države, entiteta i kantona trebaju ubrzati i ostvariti aktivnosti u oblastima: Formirati ekspertni tim, sa nivoa države koji će analizirati dokumente Strategije razvoja industrije u EU, te na osnovu istih uskladiti strategiju razvoja industrije u BiH, i shodno FBiH. Formirati tim pravnih eksperata na nivou države koji će inicirati usklađivanje domaćih zakona sa zakonskom regulativom u zemljama EU u sferi industrije, energetike, saobraćaja i slično. Kroz edukaciju kadrova u organima uprave FBiH (Ministarstvo industrije, energije i rudarstva FBiH, kantonalna ministarstva industrije i energije), neophodno je osposobiti strukture da prilagode domaće zakonske norme, normativima u EU iz oblasti industrije, energetike i dr. Neophodno je pojednostaviti postojeće procedure u implementaciji investicija u sektoru industrijske proizvodnje. Kadrovski i materijalno ojačati Institut za standarde, kako bi proces prihvaćanja i implementacije tehničkih standarda i tehničkih propisa u formi pravilnika iz EU brže ušao u primjenu u školski i industrijski sistem BiH. Materijalno ojačati obrazovni sistem, shodno sistemima u EU, sa stanovišta opreme, kadrova i prostora. Strukturu kadrova obrazovati prema potrebama tržišta radne snage u BiH i deficitarnim zanimanjima u zemljama EU. Na visokoškolskim institucijama koje imaju kritičnu masu kvalitetnih kadrova inicirati formiranje tehnološko- razvojnih centara, instituta sposobnih da učestvuju na razvojnim projektima iz fondova EU. Kroz bilateralne ugovore pojačati i ostvariti međudržavnu suradnju zemalja Balkana u obrazovanju i istraživačko razvojnih projekata za potrebe industrijskih kompleksa istih, te u zajedničkom nastupu prema razvojnim fondovima u EU. Kroz bilateralne ugovore sa razvijenim industrijskim zemljama u EU, omogućiti domaćim kadrovima specijalističko dodatno obrazovanje na njihovim institucijama koje rade na razvojnim programima u sektoru industrije. Kroz elemente porezne i carinske politike stimulirati investicije u suvremena sredstva rada i razvojne programe industrijskog kompleksa. Kroz carinsku i poreznu politiku stimulirati primjenu vlastitih izvora energije, posebno iz obnovljivih, u industrijskim kapacitetima u BiH. Kroz tarifnu politiku u energetici stimulirati primjenu pojačane energetske efikasnosti u industrijskim kapacitetima u BiH. Kroz proces privatizacije metalurških kapaciteta ugovorima obavezati investitore o proširenju palete proizvoda neophodnih domaćoj metalnoj i metaloprerađivačkoj industriji. Kroz inspekcijske aktivnosti sa nivoa entiteta neophodno je poboljšati kontrolu rada nižih državnih organa u provođenju procesa privatizacije i novih investicionih aktivnosti u sektoru industrije, energetike i dr. Kroz sistem privrednih i obrtničkih komora uvezati privrednike i tehnološko razvojne centre u cilju permanentnog obrazovanja kadrova i razvoja proizvoda i tehnologija. Realizirati kvalitetne baze podataka od svih učesnika u industrijskom i obrazovnom sektoru i putem elektronskih

[52] UNDP, Razvojni program UN, 2007.Nacionalni izvještaj o humanom razvoju za 2007 godinu: Socijalna uključenost, UNDP, Sarajevo.

medija prezentirati ih privrednoj javnosti. Ustrojiti godišnju klasifikaciju razvoja proizvodnih i istraživačkih firmi na nivou BiH po sektorima industrijske proizvodnje i prezentirati ih domaćoj i EU privrednoj javnosti. Zbog složenih procedura u parlamentima BiH i FBiH na donošenju novih zakona i korekciji postojećih, dio neophodnih normativa treba implementirati kroz odluke Vlade FBiH, a kroz proces usvajanja zakona realizirati detaljnu harmonizaciju istih sa setom odgovarajućih domaćih normi.

IV. VIZIJA I STRATEŠKI CILJEVI RAZVOJA FEDERACIJE BIH 2010. - 2020.

1. VIZIJA RAZVOJA FEDERACIJE BIH

Shodno viziji razvoja BiH po kojoj zemlje srednjeg dohotka na putu ka zemljama s visokim dohotkom, da bi u dužem roku obezbjedile prosperitet, stavljaju naglasak na konkurentnost, obrazovanje, vanjsku trgovinu i mobilnost radne snage, vizija razvoja Federacije BiH glasi:

> Biti moderna, evropski orjentirana zemlja sa filozofijom razvoja baziranom na integrisanim politikama produktivnog i maksimalnog zapošljavanja, razvijenim poduzetničkim i javnim sektorom, efektivnoj administraciji, socijalnom uključivošću i visokim kvalitetom života na svim razinama federalne zajednice. Vizija pretpostavlja aktivnu strategiju koja će obezbjediti stimuliranje ekonomskih aktivnosti, razvoj fizičke infrastrukture, visok kvalitet socijalnog, edukativnog i kulturnog okruženja, zaštitu okoliša i pomociju visokih ekoloških vrijednosti.

Vizija i iz nje izvedeni strateški ciljevi temelje se na evropskim doktrinama razvoja – dokumentima iz Lisabonske strategije (2000) kao okvira razvoja EU koji apostrofiraju konkurentnost, politike zapošljavanja, dinamičnost i znanje kao komponente vizije, dokumentima iz Geteborga (2001); UNDP-ovim Milenijumskim razvojnim ciljevima za BiH, koji apostrofiraju sprječavanje pojave ekstremnog siromaštva i gladi, kao i reduciranja generalnog siromaštva na prosjek zemalja EU; Dekleracije iz Ria (UMCED, 1992) koji akcentiraju zaštitu okoliša i održivi model razvoj i drugi relevantni dokumenti koji naglašavaju socijalnu uključivost i koheziju, pri čemu su posebno respektirani ciljevi koje podržava EU u IPA programima.

Ispunjenje vizije razvoja Federacije BiH podrazumjeva ostvarenje i primarnu odgovornost institucija BiH i Federacije BiH prema:

- Izgradnji jačih mehanizama koordinacije između državnog nivoa i entiteta u procesu konvergiranja i prudruživanja EU (potpisivanje konačnog Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju; nastavak ciklusa o Evropskom partnerstvu), kao i pristupanja članstvu u WTO i NATO-u.;
- Kreiranju pozitivne poslovne okoline i jačanje održive pozicije domaće proizvodnje sa njenom jačom osposobljenošću za izvoz, uključujući s jedne strane, energetsku i infrastrukturnu integrisanost u evropski energetski prostor, a s druge, podršku sektora koji generišu zapošljavanje kao što su prehrambena industrija, poljoprivreda, turizam i sektori bazirani na prirodnim resursima (otklanjanje prepreka za ekonomski razvoj na federalnom, kantonalnim i općinskim nivoima);
- Podršku uklanjaju prepreka koje imaju ograničavajući efekat na razvoj usmjeren ka socijalno isključenim grupacijama.

U okviru dugoročnog programa održivog razvoja, Federacija BiH će naročitu pažnju posvetiti obrazovanju i razvoju naučnotenološke infrastrukture, održivom razvoju i okolišu (poljoprivrednom i ruralnom razvoju), te stvaranju zdrave zajednice sa posebnom brigom za mlade i njihove interes.

2. OKVIRNI I PRIORITETNI CILJEVI RAZVOJA FEDERACIJE BIH

2.1. Kompatibilnost sa Strategijom razvoja BiH i Strategijom socijalnog uključivanja BiH

Strategija razvoja Federacije BiH za period 2010.-2020. godine kompatibilna je sa Strategijom razvoja BiH i Strategijom socijalnog uključivanja BiH za period 2008.-2013. godina, po kojima će u narednom razdoblju BiH u fokusu svog razvoja imati:

(1) Makrostabilnost,

(2) Konkurentnost,

(3) Zapošljavanje,

(4) Održiv razvoj,

(5) EU put i

(6) Socijalnu uključivost.[53]

Također, u izradi federalne strategije polazimo od na nivou BiH utvrđenog stava da „razvojna strategija treba učvrstiti konsenzus u BiH zajednici o nužnosti ekonomsko efikasnog, okolinsko uzdrživog i socijalno pravednog razvoja u interesu sadašnjih i budućih generacija“, pri čemu “je nužno ravnopravno uvažavati ekonomsku, okolinsku i socijalnu dimenziju razvoja“.

[53] Zajednički ciljevi razvoja su utvrđeni od savjetodavnog vijeća ministara BiH temeljem: (1) “skeniranja” svih usvojenih strategija u BiH u momentu pripreme Radnog materijala, od mikro do makro novoa, (2) “preuzimanjem” ciljeva koji proističu iz EU puta, te (3) nerealizovanih ciljeva iz Strategije razvoja BiH 2004-2007.

Kompatibilnost sa Strategijom BiH, dakle, podrazumjeva podržavanje strateških pretpostavki za BiH kao zemlje sa srednjim dohotkom na putu ka zemljama s visokim dohotkom“, koje se odnose na ostvarenja:

- BiH, odnosno FBiH kao funkcionalne, ekonomski održive i socijalno pravične;
- BiH kao članice NATO i EU;
- BiH, odnosno FBiH kao zemlje znanja i rada;
- Makroekonomske i političke stabilnosti zemlje;
- Usklađivanja zakonodavstva sa pravnim stečevinama EU i uvođenje standarda i pravila koja nameće ova zajednica;
- Integrisanog ekonomskog prostora u BiH.

2.2. Razrada okvirnih i prioritetnih ciljeve razvoja Federacije BiH

Naslonjena na srednoročne strateške ciljeve Razvojne strategije BiH i Strategije socijalnog uključivanja BiH, Strategija razvoja Federacije BiH, a na osnovu postavljene vizije i raspoloživih faktora razvoja, specificira aktivnosti na federalnom nivou za realizaciju strateških opredjeljenja u peridu 2010.-2020. godine

Dakle, šest okvirnih ciljeva, unutar kojih kasnije razvijamo prioritetne strateške ciljeve i mjere za njihovo ispunjenje, su:

(1) Makroekonomski okvir
(2) Konkuretnost i output (proizvodnja, dohodak)
(3) Javni sektor i javna uprava
(4) Zaposlenost
(5) Održivi rast i razvoj
(6) Socijalna uključivost

Okvirni ciljevi i strateški prioritetni ciljevi razvoja Federacije BiH 2010. - 2020. [(1)]

Okvirni cilj	Prioritetni strateški ciljevi
MAKROEKONOMSKI OKVIR FEDERACIJE BiH	**Podržavanje prioriteta makroekonomske stabilnosti na nivou BiH:** 1. Privlačenje inostranih direktnih investicija (FDI) 2. Poboljšavanje vanjske trgovine 3. Jačanje uloge BiH u trgovinskim integracijama 4. Blagi fiskalni deficit 5. Jačanje fiskalnog upravljanja 6. Provođenje poreznih reformi 7. Provođenje reformi u ostalim sektorima (npr. socijalno-penzioni, sektor javne uprave) 8. Održavanje stabilnosti i razvoj finasijskih institucija

	9. Stvaranje uslova za povećanje štednje i investicija 10. Unaprjeđivanje regulative i standarda supervizije 11. Unaprjeđivanje regionalne saradnje i povezivanja **Prioritetni ciljevi na nivou Federacije BiH** 1. Fiskalna održivost i javne finansije 2. Razvoj finansijskih tržišta i razvoj finansij. institucija u FBiH 3. Reforma sektora javnih finansija (porezna reforma u FBiH) 6. Ojačani fiskalni kapaciteti lokalnih zajednica u FBiH (primjena izmjena i dopuna Zakona o zaduživanju i garancijama u Federaciji BiH) 8. Smanjenje administrativne korupcije

Kvantitativna ostvarenja

	Ocjena 2009	Procjena 2010	2015	2020
Dodana vrijednost a) Ukupno (mil. KM) b) Stopa rasta dodane vrijed. c) Porez na promet (mil. KM) d) Porez na promet u BVP (%) e) Stopa rasta Poreza na promet	12.241 -3,5 670,5 2,4 % -3,5 %	12.310,7 0,4 735,8 2,6 % 9,7 %	15.926,0 5,3 % (2011-2015) 924,8 2,7 % 4,7 % (2016-2020)	23.362,0 8,6 % (2016-2020) 1.314,0 2,7 % 7,3 % (2016-2020)
Porezi na proizv.usluge minus subven a) Ukupno (mil. KM) b) Strukt. u bruto vr.proizv. (%)	2.929,3 10,1	2.925,3 10,3	3.938,9 11,5	5.838,0 12,0
	2010-2015		2016-2020	
Smanj. deficita tekuć. Rn (% GDP-a)	na 20 % GDP-a		ispod 20 % GDP-a	
Smanjenje vanjskotrovinskog deficita	na 75 % (prema 2009.)		na 50 % (prema 2009.)	
Pokrivenost uvoza izvozom	55,5		66,6	
Redukcija javne potrošnje	na 40-45 % GDP-a		40 % GDP i ispod	
Povećavanje prihoda iz sive ekonomije	za 30-40 % (prema 2009.)		za 60-70 % (prema 2009.)	
Oporavak tržišta kapitala	okončan		-	

Pojedinačni prioritetni strateško-razvojni ciljevi:

Fiskalna održivost i javne finansije

1. Održivost javne potrošnje i eliminacija budžetskih deficita
2. Povećanje efikasnosti prikupljanja i trošenja sredstava
3. Jačanje razvojne komponente budžeta
4. Harmoniziranje procesa budžetiranja (izmjena zakona o budžetima na nivou FBiH, kantona i općina)
5. Usklađivanje fiskalne statistike s međunarodnim standardima
6. Alimentiranje budžeta centralnih vlada prihodima od indirektnih poreza poslije 2011. godine
7. Jačanje kapaciteta poreznih uprava (u skladu sa standardima EU)
8. Eliminirati dvostruko oporezivanje u transakcijama sa članicama EU
9. Reforma boračko-socijalnog sektora
10. Reforma penzijskog i invalidskog osiguranja, zdravstvene zaštite i zdravstvenog osiguranja i zapošljavanja
11. Revizija sistema finansiranja obrazovanja

Razvoj finansijskih tržišta i finansijskih institucija

1. Jačanje kapitalne osnove finansijskog tržišta (izmjena legislative i donošenje programa FBiH za stimuliranje domaćih i stranih ulaganja)
2. Razvoj tržišta kapitala i institucionalnih investitora (Pokretanje reforme penzionog i zdravstvenog sistema FBiH, emisija federalnih obveznica)
3. Razvijanje novih i unapređenje postojećih finansijskih proizvoda (Program popularizacija proizvoda životnog osiguranja u FBiH)
4. Usklađivanje pravnog i institucionalnog okvira za funkcuioniranje finans.sektora sa direktivama EU i međunarodnim standardima finansijske supervizije
5. Jačanje statistike finansijskog sektora
6. Unapređivanje standarda korporativnog upravljanja u skladu s OECD principima
7. Unaprijediti standarde finansijskog i drugog izvještavanja (programi unapređivanja i usklađivanja)
8. Stvaranje zakonskih uslova i jedinstvene baze o projektima za javno-privatno partnerstvo

Okvirni ciljevi i strateški prioritetni ciljevi razvoja Federacije BiH 2010.-2020. (2)

Okvirni cilj	Prioritetni strateški c i lj e v i
KONURENTNOST I OUTPUT (PROIZVODNJA, DOHODAK)	**Podržavanje prioriteta konkurentnosti na nivou BiH** 1. Klasteri, klasterske inicijative 2. Kompetetnost ljudskih resursa 3. Naučno-tehnološka i poslovna infrastruktura 4. Jedinstven ekonomski prostor **Prioritetni ciljevi na nivou Federacije BiH** 1. Konkurentna ekonomija 1.1. Poboljšavanje poslovne okoline 1.2. Modernizacija i standardizacija poslovanja 1.3. Konkuretnost u izvozu, promocija izvoza 1.4. Klasteri 1.5. Kompetetnost ljudskih resursa 1.6. Naučno-tehnološka i poslovna infrastruktura struktura 2. Efikasna regulacija tržišta 3. Smanjenje uvoza, uvozna suptsitucija 4. Rast i podrška investicijama, podrška ino investicija 5. Energetska i infrstrukturana integrisanost u evropski prostor 6. Završetak privatizacije (do 2015. godine) 7. Unapređjenje javno-privatnog partnerstva 8. Saradnja univerziteti – privreda 9. Rekonstrukcija Razvojne banke (otvaranje novih kreditnih linija: SME, farmeri)

Kvantitativna ostvarenja

	2011-2015	2016-2020	2011-2020
EKONOMSKI RAST	5,5 %	8,0 %	6,5

GDP P.C.	8.500	12.500	-
FIZIČKI OBIM			
1) Industrija	6,3	8,5	7,4
2) Poljoprivreda	7,0	8,0	7,5
3) Šumarstvo	2,5	3,0	2,8
4) Građevinarstvo	5,0	8,0	6,5
5) Saobraćaj	3,0	4,4	3,8
PROMET (u mil. KM)			
1) Trgovina	5,0	8,0	6,5
2) Ugostiteljstvo	6,0	7,5	6,7

Pojedinačni prioritetni strateško-razvojni ciljevi:

Poboljšavanje poslovne okoline

1. Otklanjanje barijera za pristup investirota tržištima za nove biznise ili proširenje postojećih (skraćivanje postupaka registracije privrednih subjekata, doregistracija, sprovođenje ugovora, dobijanje dozvola i procedura i sl.)
2. Uvođenje dodatnih carina u slučajevima prekomjernog uvoza u BiH i uvođenje kompenzatornih dažbina za eliminaciju efekata lokalnih stimulacija za uvozne robe
3. Otklanjanje necarinskih barijera u okviru slobodne trgovine - CEFTA 2006. (Pokretanje mehanizama za međusobno priznavanje certifikata i atesta zemalja izvoznica u Regionu)
4. Fiskalno rasterećenje privrednog sektora i uklanjanje fiskalnih prepreka poslovanju privr. subjekata (koordinirane izmjene direktnih poreza radi harminizacije elemenata oporezivanja, usklađivanje podzakonskih akata o promjeni zakona o porezu na dohodak i dobit, koordiniranje izmjena zakona iz oblasti socijalnih doprinosa u cilju postizanja harmonizacije i rasterećenja troškova radne snage, usklađivanje podzakonskih akata o primjeni zakona o doprinosima)
5. Primjena mjera tehničkih barijera za trgovinu (TBT) i sanitarnih i fitosanitarnih mjera
6. Podržavanje zakona o *one-stop shopovima* (koji bi bio donesen na državnom nivou)

Modernizacija i standardizacija poslovanja

1. Podsticanje povezivanja naučnih institucija i privrednog sektora kroz istraživačke projekte i fleksibilne programe cjeloživotnog obrazovanja
2. Uspostavljanje strateškog partnerstva univerziteta (javnih i privatnih), instituta i privrednog sektora
3. Podsticanje osnivanje tijela za komercijalizaciju naučnih istraživanja (najmanje jednog na nivou FBiH)
4. Razvijanje politika poticaja naprednih tehnologija (namjenski fondovi i poreske oplakšice)

Konkurentnost u izvozu

1. Razvijanje tržišnih institucija i mreža za podršku izvoza (institucije za podizanje konkurentnosti FBiH, institucije za kreiranje i implementaciju razvojnih, industrijskih i trgovinskih politika, institucije za standardizaciju, certificiranje i provođenje propisa iz domena zaštite potrošača, sanitarnih i fitosanitarnih mjera, institucije iz oblasti finansiranja i podrške izvozu i za promociju izvoznih firmi, mreže eksportnih intermedijara za posredovanje u izvozu roba, posebno za izvoz SME, institucija za dizajn i marketing u funkciji izvoza, studije o konkuretnosti, industrijskim i trgovinskim strategijama).

Klasteri na nivou FBiH

1. Kontinuirano poboljšavanje produktivnosti firmi:
   1.1. Moderniziranje i standardiziranje poslovanja (Projekat Industrijska politika FBiH, Sektorska analiza o produktivnosti, Plan realizacije strateško-razvojnih ciljeva industrije FBiH),
   1.2. Povećanje izvoza intenzivnog vještinama i kapitalom (Studija izvodljivosti za formiranje

fonda za potporu firmama u certificiranju, Fond za potporu firmama u certificiranju

1.3. Fiskalno podupiranje unapređenja poslovanja (osiguranje 2 % budžeta FBiH za programe malog gospodarstva, zakon o Garancijskom fondu, zakon o poticanju malog gospodarstva)

1.4. Fiskalno stimuliranje firme da potiče zapošljavanje: uklanjanje adminsitrativnih prepreka, uvođenje poreznih olakšica, subvencija, podsticanje posl.investiranja i ulaganja u naučno-tehnološki razvoj, porezne olakšice stimuliranje donacija za nauku i istraživanja, uvođenje sred.posebnih namjena u sva resorna ministarstva za priorit.ind.djelatnosti na nivou FBiH i kantonima,garancije države za kreditna zaduženja naučnih institucija, finasijske i poreske regulative za jače podsticanje javnog i privatnog partnerstva u naučno-istraž.djelat.

2. Jačanje poslovnih lanaca

2.1 Mapiranje vodećih poslovnih lanaca i njihove domaće komponente: sačiniti i identificirati pregled poslovnih lanaca u FBiH

2.2. Finasijski i stručno podržavanje zajedničkih razvojnih projekata u sklopu identificiranja poslovnih lanaca: sačiniti pregled o mogućnostima usmjeravanja inozemne tehn.pomoći i finansijskih aranžmana nacionalnih i internacionalnih razvoj.agencija prema posl.lancima FBiH

3. Jačanje klasterske inicijative

3.1. Razvoj politika poticaja upotrebe naprednih tehnologija: osposobljavanje poduzetnika za prihvaćanje novih tehnologija i tehnoloških procesa: kreiranje specijalizovane tehnološke baze

3.2. Kontinuiran bencmarking KI sa klasterima zemalja komparatora: provođenje godišnjeg benčmarkinga KI

Kompetetnost ljudskih resursa

1. Osiguranje kompetencija kroz institucionalne sisteme obrazovanja:

1.1. Stvaranje uslova za podršku cjeloživotnog učenja kroz sve oblike obrazovanja i obuke: unapređenje znanja i vještina državnih službenika, mjere i programi obuke nezaposlenih osoba, jačanje saradnje sa najvažnijim partnerima na tržištu rada

1.2. Nastavljanje reforme visokog obrazovanja započetih pristupanjem Bolonjskoj deklaraciji i Lisabonskoj konvenciji

1.3. Obavezno srednjoškolsko obrazovanje

Stimulisanje i promocija programa saradnje sa EU obrazovnim institucijama: sarađivanje sa obrazovnim vlastima i Evropskom komisijom na principu Osiguranja kvaliteta u obraz.sistemu, priprema informacija o projektimja EU iz oblasti obrazovanja i nauke, razvijanje nastavnih planova i programa po modularnoj metodologiji za preostala zanimanja iz nove Klasifikacije zanimanja, te njihovo usklađivanje sa EU

2. Osiguranje ishoda obrazovanja i stečene kompetencije koji odgovaraju potrebama konkurentne ekonomije

2.1. Osiguravanje uslova za naučnoistraživački rad na visokošk. institucijama: aktivnost na dodjeli sredstava univerzitetima za naučnu strukturu koja FBiH može osigurati kod međ.finan.institucija

2.2. Usklađivanje politike upisa u srednje škole i visokoškolske ustanove s potrebama tržišta rada

2.3. Stvaranje efikasnih mehanizama za pristup mladih tržištima rada i ulazak u pripravnički status

3. Korišćenje vještina i znanja diajspore

3.1. Razvijanje programa povratka stručnjaka/naučnika i njihove reintegracije

3.2. Razvijanje programa kružne migracije stručnjaka i naučnika

3.3. Razvijanje oblika umrežavanja akademske dijaspore s lokalnim institucijama

Naučno-tehnološka i poslovna infrastruktura

1. Izgradnja savremene naučno-tehnološke i poslovne baze: razvijanje i umrežavanje naučno-istraživačkih i istraživačko-razvojnih instituta; poticanje razvoja poslovnih zona; finansijska izdvajanja za osnovna, primjenjena i razvojna istraživanja (finansijske i poreske regulative za podsticaj javnog i privatnog partnerstva u naučnoitraživačkoj djelatnosti); podsticanje primjene

savremenih informacionih i komunikacijskih tehnologija
2. Naučno-tehnološka i poslovna infstruktura: unapređivanje saradnje istraživačkih organizacija i privrede, uspostavljanje institucionalnih okvira za razvoj naučno-tehnološke i poslovne infrastrukture, jačanje uloge think tank organizacija

Efikasna regulacija tržišta proizvoda

1. Nadzor nad tržištem FBiH (program jačanja kapaciteta institucija iz sistema nadzora nad tržištem
2. Prilagođavanje i uređenje tržišta u skladu sa CMO (Common Market Organisation)

Pojedinačni prioritetni strateško-razvojni ciljevi su u Poglavlju Sektorske strategije razrađivani po sektorima: industrije, energetike, prometa i komunikacija, trgovine, turizma, poljoprivrede, šumarstva, vodoprivfrede i SME poduzetništva

Okvirni ciljevi i strateški prioritetni ciljevi razvoja Federacije BiH 2010.-2020. (3)

Okvirni cilj	Strateški prioritetni ciljevi
JAVNI SEKTOR I JAVNA UPRAVA	**Prioritetni ciljevi na nivou Federacije BiH** 1. Reforma javog sektora 2. Reforma javne uprave 3. Reforma sektora javnih finansija (porezna reforma u FBiH) 4. Smanjenje administrativne korupcije 5. Jačanje administrativnih kapaciteta u pripremi za realizaciju obaveza iz SSP i Privremenog sporazuma 6. Dostizanje nivoa administrativnih kvaliteta i institucionalna prilagođenost za provedbu Acquis-a kojim bi se ispunili kriteriji i standardi država članica EU u okvirima Evropskog pravnog prostora 7. Unapređenje kvaliteta javne uprave, uključujući ujednačavanje sistema rada kantonalnih inspekcija 8. Giljotinja propisa 9. Stvaranje uslova za premoštavanje razvojnog jaza između poreskog kapaciteta privrede i socijalnih potreba društva 10. Stvaranje uslova za proširenja poreskog kapaciteta društva

Sadržaj javnih funkcija i javnih dobara finansiranih iz budžeta mora se rješavati polazeći od klasifikacije javnih funkcija i definisanja principa korištenja. UN klasifikacija, u najsažetijem prikazu – je slijedeća:[54]

Red.br.	Vrsta aktivnosti	Karakter funkcija

4.04 4.05 4.06 4.07 4.08	Poslovi i usluge obrazovanja; Zdravstveni poslovi i usluge; Poslovi i usluge socijalne sigurnosti i zaštite; Poslovi i usluge stanovanja i komunalnih djelatnosti; Poslovi i usluge rekreacije, kulture i religije;	Društvene (socijalne) funkcije, promjenjivog obima i sadržaja - imaju opštu tendenciju rasta
4.09 4.10 4.11 4.12 4.13 4.14	Poslovi i usluge snabdijevanja gorivom i energijom; Poslovi i usluge u poljoprivredi, šumarstvu, ribarstvu i lovu (primarnim djelatnostima); Poslovi i usluge u sekundarnim djelatnostima; Poslovi i usluge u transportu i komunikacijama; Ostali privredni poslovi i usluge Ostali nepomenuti poslovi.	Privredne funkcije, finansirane tržišnom aktivnošću, često pokretačke (razvojne) funkcije, ali i predmet privatizacije

Pojedinačni prioritetni strateško-razvojni ciljevi

Reforma javne uprave i javnog sektora

1. Urgentno završavanje započete giljotine propisa u oblasti pravosuđa, javnoj upravi, biznisu i izvršenju kaznenih odredbi
2. Dalja izgradnja i razvoj pravnog okvira i institucija sa standardima EU
3. Digitalizacija zemljišno - knjižne administracije
4. Izraditi studiju poreskog kapacitea privrede i stanovništva – projicirati smanjenje poreskog opterećenja sa sadašnjih cca 65 % na 50-55 % do 2015. godine, a u periodu 2016-2020. svesti poresko opterećenje na prosječno opterećenje u zemljama EU[55]
5. Unapređenje kvaliteta javne uprave, uključujući ujednačavanje sistema rada kantonalnih inspekcija
6. Stvaranje uslova za efikasan rad javnih službi (studija racionalizacije djelovanja javne uprave svih razina vlasti u FBiH
7. Provoditi transparentan postupak javnih nabavki
8. Smanjivanje administrativne korupcije

Okvirni ciljevi i strateški prioritetni ciljevi razvoja Federacije BiH 2010.-2020. (4)

Okvirni cilj	Strateški prioritetni ciljevi
ZAPOŠLJAVANJE	**Prioritetni ciljevi na nivou BiH[56]** 1. Razvoj SME i otvaranje novih radnih mjesta 2. Funkcioniranje tržišta rada i aktivne mjere zapošljavanja 3. Poboljš. vještina na tržištu rada, strukov obrazovanja i treninga 4. Promov.inkluzivnog i zapošljavanjeg bogatog rasta i Smanjenje deficita produktivnog zaposlenja i dostojanstva rada 5.Unapređenje zapošlj. žena i muškaraca, posebno najugroženijih

6. Unapređenje djlotvornosti, efikasnosti i upravljanje politikama i institucijama tržišta rada

EU strategija za zapošljavanje (smjernice za politike zapošljav.)

1. Smjern. br 17: Implementacija politika zapošljavanja: puna zaposlenost, kvalitet i produktivn. rada, socijal. iteritor.kohezija
2. Smjern. br 18: Promoviranje cjeloživotnog pristupa radu
3. Smjern. br 19: Osiguranje inkluzivnosti rada
4. Smjern. Br 20: Unapređ.usklađ. ponude i potražnje na tržištu rada
5. Smjern. br 21: Unapređ.fleksibilnosti u komb.sa sigurnošću radnog mjesta
6. Smjern. br 22: Osiguranje da troškovi rada doprinose zapošljav.
7. Smjern. br 23: Povećanje i unapređ. ulaganja u ljudski kapital
8. Smjern. br 24: Prilagođavanje sistema obrazovanja i obuka novim zahtjevima tržišta rada

Prioritetni ciljevi na nivou Federacije BiH[57]

1. Stimulirati rast zapošljavanja i unapređ. kvaliteta radnih mjesta
2. Osigurati inkluzivna trž. rada kroz sprječavanje dugoroč.nezaposl.
3. Unaprijediti usklađenost ponude sa potrebama tržišta rada
4. Povećati i unaprijediti ulaganja u ljudski kapital i prilagoditi sisteme obrazovanja i obuke novim zahtjevima na tržištu rada za znanjima i vještinama
5. Jačanje socijalne i teritorij. kohezije kroz razvoj poduzetništva
6. Jačanje institucionalnih kapaciteta i socio-ekonomskog dijaloga na planu zapošljavanja

Kvantitativna ostvarenja

	2009	Procjena 2010	2011-2015	2016-020
Proječan broj zapsolenih	426.556	428.685	451.400	523.620
Broj nezaposlenih	354.577	355.300	347.130	305.475
Stopa zaposlenosti	18,3	18,5	19,3	22,4
St. zaposlenosti . žena	14,1	14,3	15,3	18,3
Smanj.nezaposl. mladih (2009=100)	100,0	100,0	60,00	40,0
Smanj.zapos u sivoj ekon (2009=100)	100,0	95,0	50,0	20,0

Pojedinačni prioritetni strateško-razvojni ciljevi

Stimulirati rast zapošljavanja i unapređenje kvaliteta radnih mjesta

1. Održati ekonomsku stabilnost i rast kao osnov za rast zaposlenosti
2. Osigurati koherentnost makroekonomskih, strukturalnih/sektorskih i politika zapošljavanja
3. Osigurati održivost finansijskih i drugih resursa koji stoje na raspolaganju za rast i razvoj
4. Stvoriti konkurentnije poslov. okruženje i poticati privatnu inicijativu i brže poduzet.i razvoj SME
5. Osigurati da rast plaća doprinosi ekonomskom rastu

6. Stimulirati i povećavati ulaganja u inovacije, istraživanje i razvoj, usvajanje novih tehnologija
7. Integrisanje sive ekonomije na tržište rada (rada na crno u zakonske okvire)

Osigurati inkluzivna tržišta rada kroz spriječavanje dugoročne nezaposlenosti

1. Uspostava sistema za identificiranje potencijalno dugoročno nezaposlenih
2. Program aktivnih mjera (stručna obuka ili obuka u osnovnim vještinama relevantnim za tržište, obuka za rad, usmjeravanje, itd.)
3. Individualno savjetovanje i izrada individualnih planova zapošljavanja za dugoročno nezaposlene

Unaprijediti usklađenost ponude sa potrebama tržišta rada

1. Monitoring potražnje na tržištu rada
2. Monitoring i usmjeravanje potencijala radne snage u pravcu potražnje na tržištu rada
3. Pružanje potrebne obuke i obrazovanja sa ciljem usklađivanja ponude sa zahtjevima tržišta rada
4. Uspostavljanje efikasnog sistma posredovanja

Povećati i unaprijediti ulaganja u ljudski kapital i prilagoditi sisteme obrazovanja i obuke novim zahtjevima na tržištu rada za znanjima i vještinama

1. Osigurati formalnu saradnju između vladinih institucija u pogledu unapređenja kvalitete, efikasnosti i djelotvornosti obrazovanja, i postizanje da obrazovanje zadovaljava potrebe tržišta rada
2. Osigurati uspješnu tranziciju iz obrazovanja na tržište rada
3. Usavršavanje sadržaja, metodologije i strukture stručne obuke u cilju zadovoljavanja potreba na tržištu rada
4. Uspostava koherentnog sistema obrazovanja odraslih koji će pružati obrazovanje i obuku usmjerenu prema potrebama na tržištu rada

Jačanje socijalne i teritorijalne kohezije kroz razvoj poduzetništva

1. Brži rast poduzetništva i otvaranje radnih mjesta, posebno u uslužnom sektoru u kantonima sa sporijim ekonomskim razvojem (smanjivanje regionalnih razlika)

Jačanje institucionalnih kapaciteta i socio-ekonomskog dijaloga na planu zapošljavanja

1. Reformisanje i reorganizovanje Javne službe zapošljavanja u pravcu potreba tržišta rada
2. Učešće socijalnih partnera u politikama tržišta rada i zapošljavanja
3. Obezbjeđenje finansijskih sredstava za implementaciju Strategije zapošljavanja

Okvirni ciljevi i strateški prioritetni ciljevi razvoja Federacije BiH 2010.-2020. (5)

Prioritetna oblast	Opći prioritetni ciljevi
ODRŽIVI RAST I RAZVOJ	**<u>Operacionalizirani ciljevi za FBiH sadržani u Razvojnoj strategiji BiH</u>** 1. Poljoprivreda, proizvodnja hrane i ruralni razvoj 2. Ekologija i razvoj energetskih potencijala 3. Transport i komukacije

Pojedinačni prioritetni strateško-razvojni ciljevi po sektorima

Poljoprivreda, proizvodnja hrane i ruralni razvoj

1. Uspostavljanje funkcionalnog institucionalnog kapaciteta za poljoprivredu i ruralni razvoj
   1.1. Kadrovsko jačanje postojećih institucija: Nabavka sofistirane laboratorijske opreme za vršenje spefičnih laboratorija analize tla, akreditacija laboratorije, program obuke

uposlenih i popunjavanje organizacione strukture u Federalnom zavodu za agropedologiju

1.2. Formiranje nedostajućih institucija za poljoprivredu i ruralni razvoj: osnivanje Ministarstva za poljoprivredu, prehranu i ruralni razvoj BiH; osnivanje Kantonalnog koordinacionog vijeća za poljoprivredu, prehranu i ruralni razvoj; razvijanje Odjela za analizu i kreiranje polj.politike i Odjela za operativni program ruralnog razvoja FBiH; uspostaviti Federalnu agenciju za upravljanje isplatama za polj., prehranu i ruralni razvoj; uspostaviti FBiH Garantni fond za polj., prehranu i ruralni razvoj; uspostaviti Federalnu agenciju za polj.savjetodavnu službu i Institut za planiranje i projektovanje u šumarstvu

1.3. Harmonizacija sektora poljoprivrede i ruralnog razvoja sa EU: izrada propisa i usaglašavanja postojećih sa propisima EU

2. Poboljšavanje konkurentnosti u proizvodnji, preradi i trgovini uz podizanje nivoa kvaliteta i sigurnosti domaćih proizvoda

2.1. Investicije u poljoprivredna gazdinstva/organizacije i investicije u modernizaciju postojećih i izgradnju novih kapaciteta za preradu i doradu poljoprivrednih proizvoda: investiranje u programe razvoja gazdinstava u proizvodnji mlijeka, mesa, voća, povrća, žita, ljek.bilja i aromatičnog bilja; izrada zakona o novčanim podrškama u poljoprivredi i ruralnom razvoja

2.2. Uređenje poljoprivrednog zemljišta: izrada Programa arondacije i komasacije polj. Zemljišta i projekata uređenja polj.zemljišta; izraditi karte upotrebne vrijednosti polj.zemljišta u FBiH; uspostaviti ZIS-a; izrada Progama osposobljavanja i višenamjenskog vrednovanja polj.zemljišta u cilju poboljšavanja načina korišćenja, izrada Strategije upravljanja polj.zemljištem u FBiH 2010-2015

2.3. Uspostavljanje i unapređenje saradnje u proizvodnji i preradi poljoprivrednih proizvoda

2.4. Podrška za uvođenje sistema kontrole i kvaliteta: formirati sistem kontrole plodnosti tla; uspostavitu registar prerađivača, izgraditi mrežu ovlaštenih akreditiranih laboratorija za podršku sistema sigurnosti hrane

2.5. Podrška organizacijama poljoprivrednih proizvođača: fin.podrška u realizaciji projekata udruženja polj.proizvođača, pomoć savjetodavnih službi oko udruživanja polj. proizvođača u skladu sa Zakonom o poljop.savjetodavnim službama i Strategijom Ribarstvo, politika za unapređenje domaćeg i izvoznog tržišta

3. Očuvanje prirode i racionalno gazdovanje prirodnim resursima

3.1. Podrška mjerama zaštite životne sredine: permanentno praćenje zdravst.stanja polj.zemljišta; Program gospodarenja poljoprivrednim zemljištem, programi uvođenja ekološki prihvatljivih sistema poljoprivrede

3.2. Podrška mjerama zaštite biodiverziteta i održivo korišćenje genetičkih resursa: uspostava nacionalnih parkova prirode i zaštićenih zona; fin.podrška izrade programa zaštite autohtonih i tradicionalnih biljnih i životnjskih vrsta, uspostava bioindikatora

4. Poboljšanje uslova života i diverzifikacije prihoda ruralne zaposlenosti

4.1. Poboljšanje ruralne infrastrukture: podizanje kvaliteta putne mreže i izgradnja pristupnih puteva parcelama; izrada vodnih akumulacija pojilišta i vodo-snadbjevanje ruralnih područja; izrada ruralne infrastrukture (skladišta polj.proizvoda, hladnjače, mreže kanala i sl.; poboljšanje opskrbe i kvaliteta pitke vode u ruralnim područjima FBiH

4.2. Podrška razvoju ruralnog i posebno ženskog poduzetništva: proizvodnja polj.proizvoda sa geograf.porijeklom; podržavanje ruralnog i posebno ženskog poduzetništva

4.3. Podrška razvoju specifičnih feografski brendiranih proizvoda

4.4. Promocija ruralnog turizma: pilot mjera investicija za podršku ruralnom razvoju; primjena indikatora prirodne baštine za procjenu održivosti turistički orjentiranih aktivnosti i mjera

Ekologija i razvoj energetskih potencijala

1. Korišćenje obnovljivih i neobnovljivih prirodnih resursa u osiguranju održivog razvoja
   1.1. Harmonizacija okvira i jačanje kapaciteta institucija na svim nivoima u BiH: izrada Okvirnog zakona o zaštiti zemljišta, analiza trenutnog stanja kadrovske, organizaciono-institucionalne i legislativne izgradnje kapaciteta; Plana rada za organizaciono institucionalnu i legislativnu izgradnju; Strategija formalnog i neformalnog okolišnog obrazovanja; Program i implementacija integracije okolišne problematike u programe osnovnih, općih i stručnih srednjih škola i UNI; Zakon o prirodnim dobrima i dobrima u općoj upotrebi; usaglašavanje domaćih propisa (horizontalno i vertikalno); Uspostavljanje Registra certificiranih objekata javne namjene po osnovi upotrebe energije
   1.2. Obezbjeđenje izrade strateških dokumenata, planova i programa istraživanja, te tendera za dodjele koncesija u oblasti održivog korišćenja prirodnih resursa i obnovljivih izvora energije: izraditi energetsku strategiju i politiku, kao i Strateški plan i program razvoja energ.sektora FBiH; Zakon o korišćenju OIEiK; donijeti Uredbu za OIEiK; izraditi funkcionalan sistem podsticajnih mjera za gradnju sistema na bazi OIE; izvršiti usklađivanja procedura dodjeljivanja koncesija; FBiH Plan upravljanja biorazgradivim otpadom
   1.3. Razrada, harmoniziranje i primjenjivanje već usvojene FBiH strategije relevantnih oblasti, a za one gdje nisu donesene usvojiti ih: izrada strateških dokumanata sektora za koje nisu donesene; usklađivanje strateških dokumenata svih sektora sa politikama prostornog uređenja, izrada Strategije zaštite okoliša FBiH
   1.4. Usaglašavanje prostornih i urbanističkih planova raznih nivoa, te za sva provođenja strateških procjena uticaja na okoliš: izrada Prostornog plana FBiH i prostorno-planske dokumentacije; donijeti intersektorske dokumente kojima će se interesi očuvanja prirode uzeti u obzir pri utvrđ.strategija ekonomskog razvoja i dokumenata prostornog uređenja; plan i program upravljanja zemljištem; uspostaviti zavod za prostorno planiranje FBiH; izr. uputstva za planiranje i provjeru efekata na smanjenje emisije primjenom monitoringa kvaliteta zraka; izraditi stratešku procjenu uticaja na okoliš SEA
   1.5. Kroz proces približavanja EU, usavršavati okolinsko zakonodavstvo na principima održivog razvoja uz pomoć institucija EU: izrada Plana donošenja i usaglašavanja zakonskih i podzakonskih akata sa EU; stalne analize usklađenosti propisa sa Acquis za okoliš; uskl.legislative sa propisima EU u aspektu ušteda energije i korišćenje objekata
2. Razvijanje koncepcije mjerenja održivosti razvoja i razvoja okolinske infstrukture
   2.1. Izgradnja programa navodnjavanja polj.zemljišta u FBiH; razviti uputstva za korišćenje bioloških, geiloskih, šumskih, vodenih i ostalih prir.resursa u skladu sa Zakonom o zaštiti prirode FBiH; razvijanje intersektorskih dokumenata kojima će se interesi očuvanja prirode uzeti obzir pri utvrđivanju strategija ek.razvoja i prostorenog uređenja; izr. Smjernica za zbrinjavanje otpada
   2.2. Definirati sektorske obaveze za prikupljanje relevantnih podataka, te koordinacione aranžmane za njihovo objedinjavanje unutar statistčkih agencija: kroz Program statističkih istraživanja od interesa za FBiH pokretati inicijative za unapređenje zvanične statistike; uspostava federalne institucije nadležne za zaštitu biološke i geološke raznolikosti
3. Osiguranje jače integrisanosti politika zaštite okoliša sa politikama ostalih sektora
   3.1. Transponavati okolišne zahtjeve EU za sve relevantne sektorske politike
   3.2. Razvijanje ekonomskih instrumenata za poticanje primjene načela „zagađivač plaća“ i „korisnik plaća“, te načela „prevencije“ i „ponovne upotrebe“ : donošenje odgovarajućih uredbi „zagađivač plaća“ i „korisnik plaća“, Uredbe za naknadu pri registr.mot.vozila, Urebu za olakšice i subvencije iz Fonda
   3.3. Uspostaviti i učiniti operativnim fondove za okoliš na nivou FBiH i kantona: imenovanje

UO; osnivanje Nacionalnih referentnih centara za pojedine oblasti – realizacija potpisanog memoranduma CARDS-RANSMO projekta

3.4. Razvijanje okolinski odgovornog tržišta

3.5. Uspostaviti partnerstvo između vlasti, poslovne zajednice, industrije i akademske zajednice, te građana na rješavanju okolinskih pitanja

4. Podsticanje razvoja energetskog sektora

4.1. Ojačati institucionalni okvir: pripremiti Studiju izvodljivosti formiranja Agencije za energiju, očuvanje energije i razvoj obnovljive energije, Fonda za štednju energije, obnovljivu energiju, EE i OIE jedinica; formirati energetsku bazu podataka, izr. smjernice za sprovođenje energet.pregleda za nove i postojeće objekte sa jednostavnim i složenim tehničkim sistemom

4.2. Usvajanje strateških dokumenata: i poboljšavanje regulative: podrška donošenju Strategije razvoja energertskog sektora 2011.-2039; donošenje Zakona o energiji; zakona o javno-privatnom partnerstvu za ulaganja u energetiku; uspostaviti regulatorne okvire za neelektrične energetske proizvode

5. Podsticanje razvoja svih obnovljivih izvora energije

5.1. Implementacija Konvencije o klimatskim promjenama: uspostava CDM biroa i sistema korištenja CDM fleksbilnog mehanizma ino podrške za implementaciju projekata BiH; mjere za ublažavanje posljedica klimatskih promjena definiranih Kyoto protokolom

5.2. Oformiti jedinice za energetsku efikasnost i obnovljive izvore energije pri relevantnim ministarstvima: izr. organizac. Strukture organa za OIE; Formirati agenciju za OIE na nivou FBiH; uspostaviti Odsjek za energetsku efikasnost i obnovljive energije pri FMOIT, FMERI, MOFTER

5.3. Unapređenje mehanizama za promociju korišćenja obnovljivih energetskih resursa, činjenje tržišno konkurentnim i obezbjeđenje mehanizama za implementaciju: izrada smjernica odgovornim organima za realizaciju planova u oblasti održivog razvoja; izraditi dinamiku otvaranja tržišta elek.energije; razvijanje politika za podsticanje proizvodnje i korišćenje energije iz obnovljivih izvora kroz dobrovoljne sporazume; razvijanje politika za podsticanje proizvodnje i korišćenje energije iz obnovljivih izvora uz međunarodnu podršku (putem CDM fleksibilnog mehanizma i CDM biro); donijeti propis o obaveznom miješanju biodizela sa naftnim derivatima

5.4. Priprema i kompletiranje Mape vjetra, geotermalne mape, mape malih hidroelektrana, potencijala sunčeve energije i mape proizvodnje i distribucije drveta: izrada Atlasa vjetrova, geotermalne mape, mape malih hidroelektrana i ostale mape OIE

Transport i komunikacije

1. Zadovoljenje i povećanje mobilnosti roba i ljudi, te doprinos ukupnom održivom društvenom i ekonomskom razvoja

1.1. Izgradnja nedostajuće transportne infrastrukture, naročito planirane autoceste i brze ceste:

priprema projekta za apliciranje za izvore finansiranja (kreditna sr., grantovi, donacije); izrada programa investiranja sredstava prikupljenih po osnovu GSM licence; aktivnosti na implementaciji projekata razvoja cesti u FBiH; aktivnosti na implementaciji projekata iz Programa javnih investicija

1.2. Rekonstrukcija i modernizacija postojeće infrastrukture (ceste, željeznička mreža, rječne luke, aerodromi): Izrada Pravilnika o metodologiji za identifikaciju, izradu i implementaciju investicionih programa i projekata FMPiK, formiranje jedinstvene baze podataka planiranih programa

1.3. Povećavanje i moderniziranje mobilnih transportnih kapaciteta i racionalizacija njihovog korišćenja: izrada aplikacija projekata za razne programe donacija i kredita za

modernizaciju transportnih kapaciteta

2. Optimalan razvoj svih vidova transporta i pružanje najboljeg nivoa usluga pri najnižom troškovima
   2.1. Razvijanje transportnog sistema prema strateškim dokumentima (politike, strategije, akcioni planovi): strateški trogodišnji plan sektora transporta; implementiranje Akcionog plana za provedbu mjera iz dokumenta „Polazne osnove strategije drumskog saobraćaja FBiH 2008-2013; Implementacija Strategije i Akcionog plana razvoja mreža autocesta i brzih cesta u FBiH; odluke o formmiranju pravnog subjekta Autoceste FBiH; nastavak realizacije započetih projekata izgradnje (Kakanj-Drivuša, Jošanica-Vlakovo-Taračin, Počitelj-Bijača i Svilaj-Odžak); nastavak realizacije pripremne faze projekata (Lašva-Travnik-D.Vakuf, Tuzla-Brčko-Orašje i Mostra-Široki Brijeg-Grude-granica sa RH i Jadransko jonska magistrala; Definiranje dinamike realizacije izgradnje AC i BC u FBiH; Izrada Strategije JPP; Izrada Studije crnih tačaka na magistralnim putevima FBiH
   2.2. Unapređenje domaćih propisa i primjena standarda i propisa EU: izrada analize i priprema zakonskih i podzakonskih propisa i prilagođavanja praksi EU (SIGMA 12 koraka); donošenje Zakon o cestama FBiH, Zakona o auto-moto klubovima u FBiH, Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o javnom servisu RTV FBiH, izmjene i dopune Zakona o poštanskom prometu u FBiH; usklađivanje zakonskih regulativa u oblasti građenja i saobraćaja na federalnom i kantonalnom nivou
3. Interna usaglašenost, harminizacija sa EU standardima,
   3.1. Ostvarivanje funkcionalnog i ekonomičnog transporta: izrada okolinskog plana upravljanja za 2010-2015; izrada programa upravljanja rizicima po okoliš FBiH
   3.2. Praćenje i evaluacija negativnih uticaja i procesa u sektoru transporta i preduzimanje potrebnih aktivnosti i mjera za postizanje sigurnog i pouzdanog transporta
   3.3. Preduzimanje aktivnosti nadzora i kontrole primjene propisa, uspostavljanje finansijske discipline naplate za sve vidove transporta
4. Povećavanje spremnosti za informacijsko-komunikacijsko umrežavanje i razvoj inform.društva
   4.1. Izgradnja i razvoj IKT infrastrukture: uspostaviti GIS- za magistralne ceste FBiH; uspostaviti Akademske-istraživačke obrazovne centre (NREN)
   4.2. Jačanje E-zakonodavstva i E-vlade: priprema zakonske regulative shodno Acquisu i potrebama savremenog informacionog društva; pripremiti analizu funkcioniranja Projekta „Vlada bez papira“
   4.3. Provoditi „eSEE Agendu +“: definirati aktivnosti i nosioce prema Akcionom planu „eSEE Agendu +“: osigurati širokopojasnih mreža velikih brzina i pouzdanih servisa; podsticanje digitalnih sadržaja servisa; osiguranje računara i širokopojasnog pristupa Internetu za sve škole i obrazovne institucije

Okvirni ciljevi i strateški prioritetni ciljevi razvoja Federacije BiH 2010.-2020. (6)

Okvirni cilj	Opći prioritetni c i lj e v i
SOCIJALNA UKLJUČIVOST Uključene slijedeće socijalne grupe:	<u>Ciljevi sadržani u Strategiji razvoja BiH</u> 1. Socijalna politika u oblasti zapošljavanja 2. Poboljšavanje položaja porodica sa djecom 3. Poboljšavanje obrazovanja 4. Poboljšavanje zdravstvene zaštite

1) Domaćinstva sa dvoje i više djece 2) Stare osobe 3) Nezaposleni 4) Osobe sa niskim stepen.obrazov. 5) Osobe nesposobne za rad 7) Domaćinstva u kojima nosilac nema formalno obrazovanje	5. Poloboljšavanje penzione politike 6. Poboljšavanje zaštite osoba sa invaliditetom <u>Prioritetni ciljevi na nivou Federacije BiH</u> 1. Poboljšavanje socijalnog zbrinjavanja invalida 2. Poboljšavanje boračko-invalidske zaštite 3. Poboljšavanje penzijsko-invladskog osiguranja 5. Socijalna poboljšavanja u obrazovanju 6. Obavezna minimalna zdravstvena zaštita 7. Obavezno srednjoškolsko obrazovanje 8. Razvoj sporta i kulture 9. Uvođenje u sistem socijalnog uključivanja i drugih socijalnih grupa (raseljene osobe i povratnici, Romi i td.)

Uključivanje u sistem socijalnog uključivanja i drugih socijalnih grupacija

8) Vojne i civilne žrve (siročad, invalidi, udovice)
9) Raseljena lica i povratnici
10) Dio kontigenta starosnih i invalidskih penzionera
11) 1-3 člana seoska domaćinstva
12) Porodice bez hranitelja
14) Romi kao cjelina
15) Oko 1 mil. ljudi u skrivenoj nezaposlenosti (500-600.000 u FBiH)

Pojedinačni prioritetni strateško-razvojni ciljevi po sektorima

Socijalno zbrinjavanje invalida
Usklađivanje pravno-institucionalnog okvira sa standardima EU Inkorporiranje invalida u društvenu zajednicu kroz obrazovni sistem i tržište rada Osnažiti i razvijati organizacije za potrebe osoba sa invaliditetom Obezbjediti sve oblike zdravstvene podrške osobama sa invaliditetom i istu nadzirati
Boračko-invalidska zaštita
Izgradnja i razvoj pravno-institucionalnih kapaciteta Obrazovanje i inkorporiranje boračko-invalidske populacije na tržište rada Redizajniranje važećeg pravnog okvira sukladno finansijskim mogućnostima i njegovoj održivosti
Penzijsko i invalidsko osiguranje
Reforma PIO u skladu sa standardima i načelima EU (jačanje obaveznog i dodatnog osiguranja) Preduprijediti socijalnu ugroženost stanovništva u trećoj životnoj dobi Dugoročna održivost sistema PIO Razvoj finansijskih tržišta Uključivanje individualnih poljoprivrednih gazdinstava i drugih grupa u obavezni sistem PIO Povećavanje kontrole uplata i naplata doprinosa za penzijsko i invalidsko osiguranje Proširiti obuhvat broja osiguranika Povećati starosnu granicu odlaska u penziju Reaktiviranje mlade kategorije penzionera uvedenih u pravo pod povoljnijim uslovima na tržište rada
Raseljene osobe i izbjeglice
Jačanje pravno-institucionalnog kapaciteta Dovršetak povratka imovine, izbjeglica i raseljenih osoba Jačanje održivog povratka Izgradnja jedinstvene baze podataka i njeno umrežavanje na cijeloj razini BiH i susjednim državama
Zaštita porodica s djecom

Usklađivanje pravno-institucionalnog okvira sa standardima EU Inkluzija maloljetnika i punoljetnika u sistem obrazovanja i tržište rada Jačanje nadzora nad porodicama s djecom koja su u stanju socijalne potrebe
Zdravstvo
Obuhvat svog stanovništva kvalitetnim i efikasnim primarnim zdravstvom Usklađivanje pravno-institucionalne infrastrukture sa EU Jačanje javno-privatnog partnerstva u pružanju zdravstvenih usluga, korištenju resursa i finansija
Socijalna poboljšavanja u obrazovanju
Obuhvat sve djece u predškolski, osnovni i srednjoškolski odgoj i obrazovanje Transfer znanja, nastavnih planova i programa obrazovanja uskladiti sa standardima EU U cjelosti implementirati Bolonjski proces u javnom i privatnom sektoru visokog obrazovanja
Kultura i sport
Izgradnja i razvoj pravno-institucionalnih kapaciteta i jačanje kulturnog kapitala Finansijska podrška kulturno-prosvjetnim društvima Promocija kulturne baštine i drugog modernog stvaralaštva u svim oblastima kulture i umjetnosti Urgentna izgradnja i razvoj pravo-institucionalne regulative u sportu Razvoj sporta kao posebnog socio-kulturnog sistema Organizovanje sporta na na tržišnim osnovama Povezivanje sportskih organizacija sa onim iz zdravstva, obrazovanja i kulture

3. MOGUĆI SCENARIJI RAZVOJA FEDERACIJE BIH 2010. - 2020.

3.1. Metodološka i statistička ograničenja na nivou BiH

Temeljeći se na ekstrapolaciji ekonomskih trendova, s jedne strane, te neovisnih varijabli (investicija i broja preduzeća) i zavisnih varijabli (GDP i zaposlenost), s druge strane, moguće je izvesti scenarije budućeg razvoja.

Radi pojednostavljenja, ovdje ćemo izvesti tri scenarija, koji omogućavaju razumjevanje onoga što se u posmatranom periodu (do 2020 godine) može dešavati. Prethodno ukazujemo na nekoliko ograničenja. Prvi se tiče procjenjenog broja stanovnika. Drugi se odnosi na činjenicu da ni nakon primjene Međunarodnog sistema nacionalnih računa u zemlji i poslijeratne visoko prisutne sive ekonomije – podaci o *outputu* u zemlji nisu jako pouzdani, a neki nisu ni dostupni. Od raspoloživih izvora Centralna banka i Agencija za statistiku BiH imaju u posljednjih dvije godine usaglašene izvještaje, osim obima sive ekonomije. Za entitete su, međutim, integrisani odgovarajući podaci za svega 4 posljednje godine pa analiza mora biti svedena na taj period. Obim proizvodnje, u koji je uključena siva ekonomija, i broj stanovnika dobijen anketama o radnoj snazi daju drugačiju sliku o ostvarenom obimu proizvodnje po stanovniku.

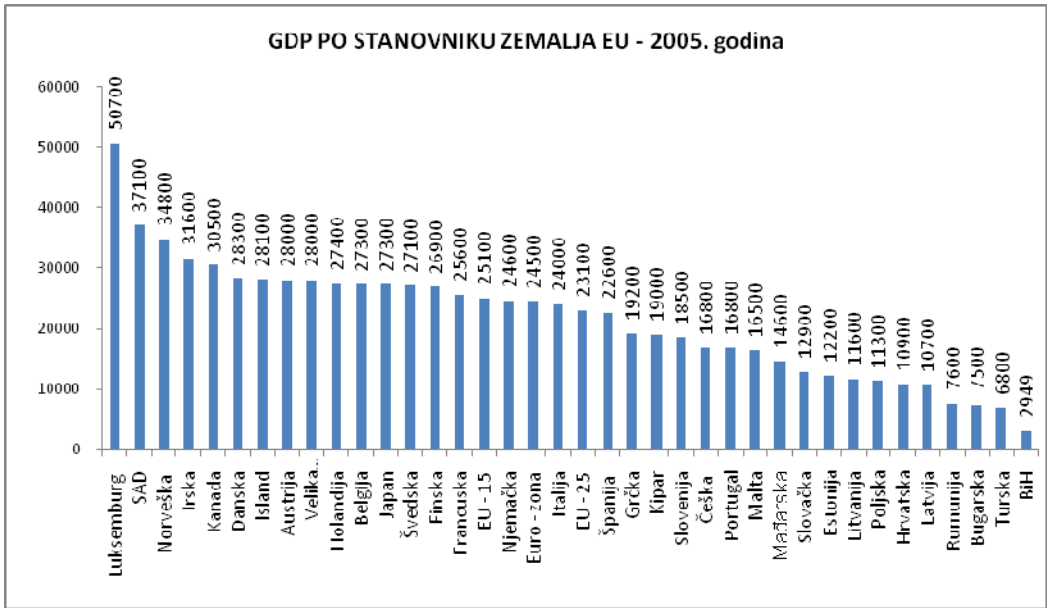

Računajući GDP po stanovniku po cijenama iz 2005.godine detalji su dati u narednom pregledu.

Za poređenje podataka iz gornje tabele s predratnim stanjem, mjerenim nivoom razvijenosti zemlje u 1987. godini (vrh prosperiteta u BiH) kada je realni GDP/st. procjenjivan na oko 2700 USD (1990. godine), potrebno je uvesti nove korekcije. Uzme li se u obzir valutni kurs iz 2005. godine (BAM/USD=1,573) i stopa inflacije u SAD u međuvremenu (prosječna godišnja stopa 4 %, indeks 1,8), dobija se da u USD iz 1990. godine GDP po stanovniku BiH 18 godina kasnije (2005.) iznosi oko 2000 USD '1990. To čini približno 75 % predratnog obima proizvodnje, a da je broj stanovnika ostao nepromijenjen (smanjen je za nekih 25-30 %) tada bi to činilo svega 62 %. Taj neuspjeh u rehabilitaciji neposredno govori da je poreski kapacitet, pod pretpostavkom da je poreska disciplina odgovarajuća, smanjen za 25 % a broj stanovnika u stanju socijalne potrebe relativno povećan za oko 30 % - pri ostalim nepromijenjenim okolnostima. Drugi argument koji, sa svoje strane, govori o nedovoljnom poreskom kapacitetu privrede i niskom standardu stanovništva može se naći čitanjem rang liste razvijenosti evropskih zemalja. Osim što se nalazi na apsolutnom dnu ljestvice razvijenosti, BiH zaostaje i za pretposljednjom zemljom na listi za preko 50 %.

3.2. Tri moguća scenarija razvoja Federacije BiH

Za dostizanje određenog *outputa* do 2020. godine ekstrapolirali smo tri moguća scenarija:

Prvi, po kojem se razvoj prepušta stihiji, održavajući postojeći nivo životnog standarda;

Drugim scenarijem ekstrapoliramo stanje 2020. godine stimuliranim mjerama u postavljenim strateškim ciljevima na razini makroekonomskog okvira i pojedinačnih sektora;
Treći scenario ubrazanog ekonomskog razvitka.

Prvi scenario podrazumijeva da se relativni nivo današnjeg standarda održava pod uticajem rasta produktivnosti rada radnog dijela stanovništva.[58] Ovim scenarijem se ne rješava ni jedan od postojećih problema u Fedraciji BiH i nije prihvatljiv, ali govori da je to, zbog rasta produktivnosti rada, donji prag razvoja. Koliko godina će, u ovakvim uslovima, standard stanovništva u BiH zaostajati za ostatkom svijeta teško je prognozirati. Sadašnjih cca 6.482 KM GDP p.c. (2009) bi se u predviđenom periodu do 2020. u Federaciji BiH popelo na 7.800 KM (za 22 %).

Drugi scenario po kojem ekstrapolaciju izvodimo iz angažovanih resursa, efikasnosti predviđenog investiranja, upravljačkih kapaciteta, 15 %-tnog rasta investicija, 2 %-tnog rasta zaposlenosti i poduzetničke aktivnosti na nivou Federacije BiH. Ovakav scenario, nakon blagog oporavka u 2010. godini (stopa rasta do 1%), produkuje stopu rasta od 5,5 % u 2011-2015.godine i u ovom periodu predstavlja nastavak predrecesijskog relativno visokog rasta, kakav je bio u 2008. godini (5,5 %). Od 2016. godine, kada se očekuju pozitivni uticaji kandidatskog statusa u pristupu EU taj rast bi bio intenzivniji i do 2020. godine iznosio bi 8 % Krećući se ovim intenzitetom procjenjeno je da bi GDP p.c u Federaciji BiH porastao sa 6.482 KM u 2009. godini na 8.510 KM u 2015. godini i 12.500 KM u 2020. godini.

Treći scenario bi podrazumijevao potpunu političku saglasnost oko vizije razvoja BiH u cjelini, promptno poboljšavanje poslovne okoline i pozicije domaće proizvodnje, koje uz predviđeni rast investicija od 15 % godišnje, rezultiraju porastom broja malih i srednjih preduzeća (SME) za 5 % i godišnjim porastom zaposlenosti od 3 %.
U ovakvom scenariju bi se, nakon blagog oporavka u 2010. godini (stopa rasta do 1 %), očekivao rast od 8,0 % u ukupnom periodu od 2011. do 2020. godine. Za ovaj scenario je potrebna potpuna i brza politička saglasnost o viziji razvoja BiH, koja između ostalog uključuje koordinaciju između državnog nivoa i entiteta u procesu konvergiranja i prudruživanja EU, te promptno otklanjanje prepreka za ekonomski razvoj na federalnom, kantonalnim i općinskim nivoima. Procjenjeno je da bi GDP p.c u Federaciji BiH porastao sa 6.482 KM u 2009. godini na 14.120 KM u 2020. godini.

Tabela 23.. Mogući sceneriji razvoja Federacije BiH u periodu 2010.-2020.

	Prvi scenarijo: isti standard (2010-2020 = 1,0179 (1+r)	**Drugi scenarijo:** stimulirani rast standarda a) 2011-2015 = 1,055 (1+r) b) 2016-2020 = 1,080 (1+r) c) rast investicija 15 % god.	**Treći scenarijo:** brz oporavak iz krize i brzo poboljš .poslovne okoline od 2011 god. a) 2011-2020 = 1,080 (1+r) b) Rast SME za 5 % godiš.
2009	6.482	6.482	6.482
2010	6.539	6.539	6.539
2011	6.656	6.898	7.062
2012	6.775	7.378	7.627
2013	6.900	7.678	8.237
2015	7.145	8.510	9.607

2016	7.270	9.230	10.376
2020	7.800	12.500	14.120

4. UNAPREĐENJE MAKROEKONOMSKOG OKVIRA I VARIJABLE ZA OSTVARENJE STRATEGIJE

4.1. Makroekonomski izazovi za ostvarenje Strategije

U zadnjoj deceniji BiH ima stabilnu i dinamičnu putanju ekonomskog rasta, ali s obzirom na nisku startnu osnovu i upitnu održivost ekonomskog rasta, još uvijek nedovoljnu da se uskladi sa članicama EU, čak ni u razdoblju buduće tri generacije. Pogotovo što je ovakav „dinamičan rast“ rezultat stranih donacija i transfera iz inostranstva podržane ekonomije (*aid-driven economy*), a ne uspjeha u provođenju strukturalnih, institucionalnih i ekonomskih reformi. Uspješnim funkcioniranjem Valutnog odbora, zemlja uživa u monetarnoj stabilnosti, ali to plaća visokom nezaposlenošću. I prije recesije izraženi strukturni poremećaji i “sporiji napredak strukturalnih reforme” znatno težim će učiniti ciklični oporavak BiH, te ga u prisustvu internih insuficijencija (nedostatak političke volje i zajedničke ekonomske politike, kao i političke vizije funkcioniranje države) učiniti bolnijim i dužim od drugih zemalja. Glavni makroekonomski izazovi BiH u narednom srednjoročnom periodu tiču se[59], s jedne strane, političke podrške provođenju strukturalnih reformi, koje su neophodne za poboljšanje faktorske produktivnosti i povećanja štednje i investicija, a s druge, fiskalnih i vanjskoekonomskih insuficijencija: visokog nivoa javne potrošnje, visokog deficita budžeta, visokog javnog duga i visokog deficita tekućeg bilansa. U dugoročnom periodu, glavni izazovi će se odnositi na održivost monetarne stabilnosti i prirodu djelovanja Centralne banke, te uspješnost realne i instucionalne konvergencije EU.

U bosankohercegovačkom makroekonomskom okviru, u FBiH se stanje specificira na fiskalni sektor koji je u ukupnom postratnom periodu manje-više van poželjnih stabilizacionih tokova, pa su javni budžeti postali neodrživi i prije dolaska krize, naročito sa setom zakona o transfernim izdacima iz 2006. i 2007. godine. Posebno se socijalno krhkim čine situacije deficita javnog budžeta (u kratkom i srednjem roku) i gubljenje radnih mjesta, odnosno izgleda za opstajanje problema masovne dugoročne nezaposlenosti. Recesija je već izraženu domaću krizu samo dovela do usijanja. Kriza je dugo vremena bila amortizovana

prihodima od privatizacije, sredstvima međunarodne ekonomske pomoći, a od 2006. i prilivima od PDV-a. Procikličnost fiskalne politike u Federaciji BiH je izražena naročito u periodu 2006.-2008. sa: (a) rastom transfera pojedincima sa 11 % (590 mil. KM) na 18 % (1,1 milijardu KM) ukupnih prihoda, (b) rast potrošnje na plate i naknade sa 22 % na 24 % ukupnih javnih prihoda.

Strukturirana na ovaj način, javna potrošnja se približila nivou od 50 % GDP-a, što je vodilo problemu sa likvidnošću. Ovim je domaća tražnja preuzela ulogu pokretača rasta, što je uz prethodne navedene impulse agregatne tražnje podržano od 2007. još i sa realnim rastom kredita (22 %). U redoslijedu riješenja, pod pritiskom IMF i Svjetske banke prilazi se anuliranju izvora neodrživosti javnog budžeta. Eksplicitan stav Svjetske banke glasi: „Jasno je da prvenstveno bez reforme sistema transfera pojedincima....(na koje Federacija procentualno troši više prihoda nego bilo koja zemlja u Evropi, a onda i reforma plata i naknada, nema održivog budžeta.“[60] Usvojeni zakoni[61] i procedure ušteda po ovom osnovu (revizije statusa pojedinačnih transfernih primalaca, izjednačavanje naknada za nezaposlene borce, uvođenje imovinskog odnosno prihodovnog cenzusa su kratkoročne uštede) su održale makroekonomsku stabilnost. IMF posebno ukazuje na pozitivne efekte koje je donio Zakon o ostvarivanju ušteda iz jula 2009. godine, te na uzdržljivost vlasti u FBiH u javnoj potrošnji. Očekuje se da takva racionalizacija javne potrošnje bude provedena i u kantonima. Sada je ključna provedba strukturnih reformi u oblastima plaća i naknada, penzija ostvarenih pod povoljnijim uslovima, kao i cijelog penzijskog sistema. Među tim reformskim zadacima je i revizija korisnika prava i u boračkom i u civilnom sektoru.

4.2. Investicije

4.2.1. Očekivana ulaganja po sektorima

Makroekonomski okvir u području investicione politike, zahtijeva optimalno moguću kombinaciju privatnih domaćih i stranih ulaganja, s jedne strane, i javnih investicija u oblasti za koje ne postoji dovoljno interesovanja privatnog sektora, s druge strane.

Investicione politike kao dio ukupne ekonomske politike u zadatom periodu 2010.-2020. zasnivamo na sljedećim scenariju ulaganja po sektorima:

Strateškim planom i programom razvoja energetskog sektora FBiH predviđena su investiciona ulaganja za nove rudnike uglja i modernizaciju postojećih u ukupnom iznosu od 297 miliona KM;

U elektroenergetskom sektoru FBiH potrebne investicije u periodu od 2011.-2020. godine iznose 8.986 miliona EUR (17.523 miliona KM);

U sektoru prirodnog gasa 565 miliona KM;

U metalnom i elektro sektoru iskazana potrebna sredstva za modernizaciju opreme iznose 184,2 miliona KM, od čega otpada na automobilsku industriju 24,6 miliona, metaloprerađivačku industriju 28,9 miliona, metalurgiju 5 miliona, alatnice 2,6 miliona, aluminijsku industriju 100. miliona i elektro industriju 23 miliona KM;

Potrebna sredstva za modernizaciju opreme i tehnologije u drvnom sektoru iznose 10,8 miliona KM (6 anketiranih kompanija);

U industriji građevinskog materijala potrebna sredstva za modernizaciju i revitalizaciju opreme i tehnologije iznose 89,5 miliona KM (odnose se na 2 anketirane kompanije);

Potrebna sredstva za rekonstrukciju i modernizaciju industrijskih kapaciteta iz sektora hemijske i farmaceutske industrije iznose 475 miliona KM;

U sektoru namjenske industrije za obnovu i modernizaciju proizvodnje, te revitalizaciju četiri firme potrebne su investicije u iznosu od cca 11,4 miliona KM;

Za realizaciju prioritetnih cestovnih projekata predviđenih Strategijom razvoja prometnog sistema u FBiH za period 2010-2020. godine procijenjeni ukupni troškovi izgradnje za 23 projekta iznose 5.299,50 miliona KM;

Za Strategiju razvoja mreže autocesta i brzih cesta u F BiH grube procjene ukazuju na to da će ukupna investiciona vrijednost ovih projekata iznositi preko 15 milijardi KM;

U Strategiji razvoja turizma u FBiH za razdoblje 2008.-2018. godine predviđene su investicije u iznosu od 1.503. miliona EUR (2.931 miliona KM). Od ukupnog iznosa investicija na atrakcije se odnosi 151 milion EUR (294 miliona KM ili 10,1%, na infrastrukturu 208 miliona EUR (406 miliona KM) ili 13,8%, na smještaj 1.040 miliona EUR (2.028 miliona KM) ili 69,2% i na usluge 104 miliona EUR (203 miliona KM) ili 6,9%;

Za provođenje Akcionog plana Federalne strategije za zaštitu okoliša za period do 2020. godine procijenjena su potrebna finansijska sredstva u iznosu od 295 miliona KM koje treba osigurati u budžetima F BiH i kantona, putem Fonda za zaštitu okoliša Federacije BiH, iz sredstava EU (Instrumenti za predpristup – IPA), kredita i grantova;

Za dovršenje procesa povratka izbjeglica i raseljenih osoba-saniranje stambenog fonda potrebno je oko 400 miliona KM, za infrastrukturu 156,8 miliona KM i 200 miliona KM za zapošljavanje i samozapošljavanje (o dužini po potrebi);

Za zacrtane ciljeve upravljanja vodama u iznosu 2.760,7 miliona KM.

Investiciona ulaganja u sektor poljoprivrede:

Podrška izradi programa komasacije zemljišta u iznosu od 3 mil. KM;

Podrška programima uvođenja ekološki prihvatljivih sistema poljoprivrede (organska, GAP i integralna proizvodnja) u iznosu od 2 mil. KM;

Finansijska podrška u realizaciji programa zaštite autohtonih i tradicionalnih biljnih i životinjskih vrsta u iznosu od 1 mil.KM;

Investicije u ruralnu infrastrukturu (skladišta poljoprivrednih proizvoda, hladnjače, njivski putevi, mreže kanala i dr.) u iznosu od 1,5 mil. KM;

Poboljšanje opskrbe i kvaliteta pitke vode u ruralnim područjima u FBiH u iznosu od 2 miliona KM;

Finansijska podrška projektima za ruralnu diverzifikaciju i zapošljavanje u iznosu od 1,5 miliona KM;

Pilot mjera investicija za podršku ruralnom turizmu u iznosu od 1 milion KM.

Navedeni iznosi sredstava koja predstavljaju osnovicu za pokretnje novog investicionog ciklusa je u granicama ranije navedih proporcija vezanih za odnos GDP i investicija (vid. scenarijo razvoja br 2, s godišnim rastom investicija od 15 %). Prioriteti i dinamika investiranja sadržana je u narednom poglavlju (Sektorske strategije), a operacionalizira se Mjerama ekonomske politike i godišnjim planovima nadležnih ministarstava.

4.2.2. Naznake o izvorima finansiranja

Na duži rok uvijek je otežano predvidjeti izvore finansiranja za veće investicione projekte. Otuda se za neke investicione projekte daju samo naznake o potrebi realizacije konkretne investicije. Za predviđeni nivo investiranja u FBiH do 2020. godine potrebno je obezbijediti neophodna finansijska sredstva iz domaćih i inozemnih izvora.

Polazeći od zapažanja o trendovima likvidnosti, realni sektor u kratkoročnom periodu nije u stanju produkovati značajnija vlastita sredstava za investicije, ali se s okončanjem procesa privatizacije, te efektima od strukturnih reformi u dugoročnom periodu može očekivati ostvarivanje povoljnijih finansijskih rezultata, tj. ostvarivanje znatno veće dobiti od gubitaka što ostavlja veći prostor za finansiranje investicija vlastitim sredstvima. S obzirom na pretpostavku oživljavanja svjetske ekonomije nakon 2010/2011. godine i povratku BH ekonomije prederecesijskom rastu od 5,5 % sa stabilizirajućim finansijskim tržištem i rastom javnih prihoda, realno je očekivati stabilni rast investicija u narednom srednjoročnom periodu. Očekivani povrati u ovom periodu kako po osnovu povećanih mogućnosti tržišnih plasmana tako i po osnovu dostupnosti i niže cijene izvora finansiranja bi trebali predstavljati glavni uzrok rasta privatnih investicija, dok bi s druge strane, stabilan rast javnih prihoda trebao omogućiti povećanje štednje vladinog sektora i na taj način obezbjediti rast javnih investicija.[62]

Na nešto veći priliv direktnih stranih ulaganja (*foreign direct investment* – FDI) može se računati po uspostavljenoj političkoj i ekonomskoj stabilnosti, i otklanjanju krutih institucionalnih ograničenja FDI i poduzetništvu (vidi izvještaje Svjetske banke *Doing business* u posljednje 4 godine). Do 2013. godine očekuje se 4,5-5,5 milijardi KM ukupnih FDI u Fedraciju BiH, i to prema dinamici: do 1 milijarde KM u 2010., cca 1,3 miljardi KM u 2011., cca 1,2 milijardi KM u 2012. i cca 1,5 milijardi KM u 2013. godini. U periodu od 2013. godine očekuju se FDI u privatizaciju "BH Telekoma" i "HT Mostara" sa iznosom i do 2-3 milijarde KM.

Strukturu očekivanih stranih ulaganja u toku 2010. godine čine dosadašnji prosjek ulaganja 480-600 mil. KM, od privatizacije 150-250 mil. KM i od ulaganja u energetski sektor cca 200 mil. KM. Tokom 2011. godine se očekuju FDI u rekonstrukciju i izgradnju elektroenergetskog sistema od 750 mil. Do 1 milijardu KM, te nastavak procesa privatizacije do 150 mil. KM FDI u firme sa većinskim državni kapitalom i 600 mil. u ostale sektore. U 2012. godini su to prihodi od FDI u privatizaciji od 216 mil. KM i ostali sektori u prosjeku od oko 400 mil. KM. Za 2013. godinu očekivana ulaganja u energetski sektor Federacije BiH su cca 350 mil. KM, nastavak privatizacije bi donio dodatnih 100-150-200 miliona, ulaganja u dvije termoelektrane u prosjeku od cca 800 mil. KM, i ulaganja u ostale sektore bi donijela 500-700 mil. KM. Uz to, GaztransGas" (Kazahstan) će kao strani partner (sa 75 % ulaganja) sa općinom Zenica uložiti cca 500 mil. KM u roku od 5 godina.

Obnavljanje i izgradnja elektroeneretskog sektora sprovela bi se modelom pronalaženjem strateškog partnera, i to prvo nalaženjem strateškog partnera sa učešćem do 70 % FDI za izgradnju TE Tuzla Blok 7 (u ukupnom iznosu od 1,15 milijardi KM) i RiTE Kongora u Tomislavgradu (1,5 milijardi KM), a potom "TE Kakanj Blok 8" (cca 1 milijardu KM), "RiTe Bugojno" (cca 800 mil. KM) i "RiTE Banovići" (cca 1 milijardi KM). Ukiuna stran aulaganja do kraja 2017. godine, do kada je predviđen završetak radova na ovim Te bi iznosio 2,6-4,5 milijardi KM za period od 6 godina. Elektroprivreda će u ovoj godini u rudnike za kapitalne investicije uložiti 130 mil. KM, a rudnici će iz tekućih sredstava sami rješavati manje investivcione projekte.

Na početku 2010. godine utvrđen je Nacrt zakona o javno-privatnom partnerstvu (JPP), kojim je uređen predmet, načela, način, uslovi i nadležnosti putem kojih će se ostvarivati javno-privatno partnerstvo između javnog tijela i privatnog partnera, kao i sam postupak predlaganja, odobravanja i provedbe projekata. JPP je moguće ostvariti u svim oblastima zadovoljavanja javnih potreba, a posebno u energetici, rudarstvu i industriji, prometu i komunikacijama, vodoprivredi, poljoprivredi i šumarstvu, komunalnoj infrastukturi, zdravstvu, obrazovanju, socijalnom sektoru, kulturi, zaštiti kulturno-povijesnih spomenika, sportu, turizmu i zaštiti okoliša.

Usvajanjem Zakona o koncesijama na nivou BiH i FBiH izraženo je jasno opredjeljenje da se razvoj infrastrukture, pružanje usluga i eksploatacija prirodnih resursa unaprijedi finansiranjem kroz dodjelu koncesija. Koncesije se u BiH dodjeljuju za eksploataciju prirodnih resursa i objekata koji služe njihovom iskorištavanju, za projektovanje, izgradnju, obnovu, održavanje i/ili rukovođenje radom infrastrukture i za nju vezanih objekata kao i za davanje usluga. U BiH je nakon 1996. godine izgrađeno 20 malih HE (uglavnom u FBiH), u postupku gradnje se nalazi 40 malih HE, a za ovu namjenu je do sada dodijeljeno ukupno oko 200 koncesija. Većina malih HE je izgrađena sredstvima privatnih ulaganja i stranim investicijama.

Sa stanovišta finansiranja obaveza iz budžeta posebno je teška 2010. godina.

U sadašnjoj situaciji vrlo je otežano predvidjeti kada će budžet koji je potrošnog, preraste u budžet razvojnog karaktera. Da bi se kreirali snažniji fiskalni stimulansi, kojima bi se trebao dati novi zamah rastu i razvoju, potrebno je jačanje razvojne komponente u budžetima vlada i snažnija uloga Razvojne banke FBiH u finansiranju javnih ulaganja.

Potpisanim Privremenim Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju između EU i BiH uspostavljen je prvi ugovorni odnos sa EU. Ovaj sporazum treba pridonijeti političkoj i ekonomskoj stabilizaciji BiH, te formiranju bliskih i trajnih veza sa EU. Ovo je zapravo prva faza Procesa stabilizacije i pridruživanja koja potvrđuje status potencijalnog kandidata za članstvo u EU i sa sobom nosi niz obaveza koje moraju biti ispoštovane u zadatim rokovima.

Buduće integriranje BiH u ovaj „privilegovani" evropski klub, osim što će doprinijeti unapređenju sigurnosti i stabilnosti, donijet će i ekonomsku korist za obje strane. Otvorene granice, tj. slobodan protok radne snage, robe i kapitala će uticati na porast stranih investicija, poreza i porast nacionalnog dohotka. Pristup korištenju fondova EU-e otvara nove mogućnosti. Treba podsjetiti da je nakon parafiranja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju kreditni rejting BiH porastao.

Potpisivanjem Sporazuma, EU ima jasne namjere da u BiH uloži više novca putem evropskih banaka u različite projekte, uključujući krupne infrastrukturne. Evropska banka za obnovu i razvoj (EBRD) i Evropska investiciona banka (EIB) imaju poprilično velike fondove namjenjene BiH i projektima infrastrukture. Ovome treba pridodati i bespovratnu pomoć Evropske komisije, koja će do 2011. godine u BiH iznositi više od 300 miliona eura kroz fondove za predpristupnu pomoć. Radi se o velikoj podršci u raznim oblastima. Međutim, ono što je specifično s pomoći EU jeste da nije riječ o klasičnim donacijama, već u najvećoj mjeri o finansijskim fondovima, često bez kvote ili finansijskog ograničenja, koji podržavaju samo dobro urađene i isplanirane projekte .

Za BiH i ostale države zapadnog Balkana otvoreno je 26 fondova koji, uglavnom nemaju finansijskog ograničenja. Svaka država odlučuje o tome u kojem programu želi učestvovati, dok za neke treba platiti i kotizaciju. Povlačenje sredstava iz tih fondova. nakon što se BiH odluči za njih, zavisi od sposobnosti ljudi i institucija iz BiH da ponude kvalitetne projekte. U Bosni i Hercegovini već postoji interes za sredstva fonda koji finansira izradu projektne dokumentacije za velike infrastrukturne projekte regionalnog značaja. Primjerice za međudržavne ceste, željeznice i sl. Uz ovo se veže i poseban projekat finansiranja kompletne realizacije infrastrukturnih planova u općinama.

Između ostalog značajnim fondovima EU se finansiraju programi za kulturu, carine, regionalnu saradnju, ekologiju, obrazovanje, studensku razmjenu, obnovljivu energiju, transport i komunikacije, razvoj interneta, pomoć mladima itd. O kolikim se fondovima radi govori nam Okvirni program za konkurentnost i inovacije (CIP), koji ima budžet od 3,5 milijardi eura, a države nisu ograničene u povlačenju sredstava.

Posebno je bitna finansijska pomoć EU nakon sticanja statusa kandidata za članstvo u EU. U tom slučaju bi BiH imala pristup u još tri važna fonda u okviru IPA fondova, a to znači dodatnih oko 70 miliona eura i to za ruralni razvoj, ljudske resurse i regionalni razvoj.

4.3. Privatizacija

Osnovu na za okončanje privatizacije predstavlja dostignuti stepen privatizacije i stečena skustva u realizaciji tog procesa. Od 2009. godine proces privatizacije je u zastoju. Preostali državni kapital nominiran za prodaju (u iznosu od 7,896 milijardi KM) značajno je smanjen, uglavnom zbog:

- Poslovanja preduzeća sa gubicima;
- Kao posljedica formiranja firmi po osnovu zajedničkog ulaganja. Pri tom je vrijednost imovine koja se unosi u novu firmu značajno smanjivana (prilagođavana), tako da firma osnivač knjigovostveno tu razliku (smanjivanje) knjiži kao gubitak;
- Ostalih razloga, poput korekcija usljed utvrđivanja realne vrijednosti i njenog knjiženja (npr. slučaj podcjenjene ili precjenjene imovine, kad se radi procjena vrijednosti imovine).

Parcijalne analize Agencije za privatizaciju ukazuju da je to smanjenje značajno i da iznosi procjenjenih cca 3 milijarde KM.[63] Precizne iznose ovih smanjenja nije moguće utvrditi bez usvajanja korigovanih PBS pojedinačnih preduzeća, a korigovati PBS se može tek kada se donesu potrebne odluke o privatizaciji ovih preduzeća.

Struktura ovih 390 neprivatiziranih preduzeća je slijedeća:

- Preduzeća iz komunalnog sektora (116 preduzeća), nadležnost kantonalnih agencija;
- Veterinarske stanice (55 preduzeća), nadležnost kantonalnih agencija;
- Javno informisanje (35 preduzeća), nadležnost kantonalnih agencija;
- Javna kantonalna preduzeća Šume (10 preduzeća), način privatizacije i nadležnost nisu definisani;
- Komercijalna preduzeća iz nadležnosti Kantonalnih agencija koja su, u najvećem broju neaktivna ili je pokrenut stečaj i likvidacija;
- Komercijalna preduzeća iz nadležnosti APF-a (Agrokomerc, Aluminij, Energoinvest, Fabrika duhana Sarajevo, Hidrogradnja, KTK Visoko, Krivaja, Željezara Zenica, Fabrika duhana Mostar, Šipad exp.-import, Sarajevoosiguranje, Unis-udružena metalna industrija, Energopetrol i dr.);
- Preduzeća iz elektroenergetskog sektora (JP Elektroprivreda BiH, JP Elektroprivreda HZHB);
  - Preduzeća iz sektora telekomunikacija (BH Telekom, HT Mostar);
  - Preduzeća sa spornom i dvojnom iskazanom imovinom;
  - Ostala manja značajna i nespecifična preduzeća.

U Strategiji razvoja BiH u okviru Akcionog plana za nivo Federacije BiH, u Strateškom cilju *Makrostabilnost*" razrađene su i precizirane aktivnosti za period do 2013. godine u domenu privatizacije, i to:

1) Utvrditi listu preduzeća, metode, nadležnosti u privatizaciji i rokove za preduzeća iz strateškog sektora te mrežna i komunalna preduzeća u FBiH (Rok: do 30.06.2010. godine);
2) Izrada Strategije razvoja najvažnijih privrednih sektora koja podrazumijevaju i ciljeve i strategiju privatizacije sektora (Rok: do 31.12.2010.);
3) Za komunalna mrežna preduzeća treba definisati strategiju i pravila (pravni okvir) za javno-privatno partnerstvo u skladu sa iskustvima i direktivama EU. Ako se radi o Javnim ustanovama treba izvršiti preregistraciju u Javna preduzeća (Rok: do 31.12.2010.);
4) Donošenje zakonskih i podzakonskih akata o javnom dobru i uslovima za iznajmljivanje korisnicima u obavljanju komunalne ili druge mrežne djelatnosti (Rok: do 31.12.2011.);
5) Izrada i usvajanje posebnih pravila za privatizaciju preduzeća iz posebno važnih i specifičnih sektora (Rok: do 30.06.2011.);
6) Priprema i prodaja strateških i mrežnih preduzeća (Rok: do 31.12.2012.). Za ovu aktivnost potreban je angažman renomiranih međunarodnih konsultantskih kuća za tehničku pomoć u pripremi preduzeća za privatizaciju i odgovarajuće aktivnosti kod prodaje.

Dakle, u narednom periodu, za unapređenje procesa privatizacije nužna je nadogradnja modela privatizacije i njegovo institucionalano redefinisanje u smislu promjena i legislative vezane za privatizaciju, što podrazumjeva slijedeće:

a) Ubrzanje privatizacije uz definisanje rokova i nosilaca aktivnosti;
b) Ubrzavanje postojećih sudskih sporova oko privatizacije;

c) Razvoj primarnog i sekundarnog tržišta kapitala;
d) Institucionalna zaštita stvari i prava iz pasivnog podbilansa preduzeća i banaka;
e) Donošenje Zakona o kontroli (reviziji) privitazacije;
f) Donošenje propisa o upravljanju državnim kapitalom;
g) Donošenje propisa koji regulišu privatizaciju preduzeća iz strateškog sektora;
h) Donošenje propisa koji regulišu javna dobra;
i) Donjeti Zakon o javno-privatnom partnerstvu u FBiH;
j) Primjenjivati u mogućoj mjeri institut restruktuiranja preduzeća prije privatizacije;
j) Intezivirati pripreme na privatizaciji komunalnog srktora u FBiH;
k) Aktivnije učešće nadležnih institucija u rješavanju vlasničke strukture u preduzećima sa spornom i dvojnom iskazanom imovinom, kapitalom i obavezama.

Tabela 24..Dinamika procesa privatizacije (prema strateškom podcilju izvršenja procesa privatizacije do 2103. godine)

2010	**2011**	**2012**	**2013**
Plan privatizacije za 2010. (početak privatizacije državnih firmi u iznosu od 350 mil. KM)	Nastavak procesa privatizacije iz 2010. (sa očekivanih do 150 mil KM FDI)	Nastavak privatizacija (216 mil KM) + mogućnost započinjanja privatizacije “BH Telekoma” “HT Mostar”	Nastavak privatizacije “BH Telekoma” “HT Mostar”
Prema *Planu privatizacije za 2010. godinu*, od 2010. godine očekuje se početak privatizacije slijedećih firmi: ● “Aluminij” dd Mostar (75.145.862 KM) ● “Hidrogradnja” dd Sarajevo (47.406.998 KM) ● “Energoinvest” dd Sarajevo (147.897.502 KM) ● “Šipad export-import” dd Sarajevo (8.456.912 KM) ● “Remontni zavod Travnik” dd Travnik (6.902.620 KM) Do 2012 očekuju se privatizacije (tržišna vrijednost može odstupati i do + 50 %): ● “Sarajevo-osiguranje” dd Sarajevo (26.932.912 KM) ● “Energopetrol” dd Sarajevo (15.188.891 KM) ● “Fabrika duhana Sarajevo” dd Sarajevo (51.147.000 KM) ● “KTK dd Visdoko (69.629.267 KM) ● “Željezara Zenica” Privatizacija “BH Telekoma” i “HT Mostar” (2-3 milijarde KM)			

4.4. Zapošljavanje

4.4.1. Kompleksnost pristupa

U ukupnom postratnom razvoju, BiH/FBiH se suočava sa krajnje nepovoljnim strukturalnim trendovima, i to s jedne strane otvaranjem problema nezaposlenosti, a s druge, smanjivanjem zaposlenosti, što je značajno umanjilo efekte ekonomskog rasta i makroekonomske stabilnosti u zemlji. Strateški pristup rješavanju i promoviranju produktivnog zapošljavanja, te osiguranju dostojanstvu rada u FBiH utemeljen je formulisanim strateškim dokumentima: Strategija zapošljavanja FBiH: "Reforma politike zapošljavanja i uspostava informatičkog sistema tržišta rada za Bosnu i Hercegovinu" (2008) [64] i Strategija zapošljavanja u Bosni i Hercegovini (2010), koji se usredotočuju na tržište rada, produktivnost rada, povećavanje broja radnih mjesta uz istovremenu promociju socijalne uključenosti i borbu protiv nejednakosti među spolovima.

Otuda strateški pristup rješavanju problema (ne)zaposlenosti uključuje i set nalaza drugih strateških studija i analiza, projekata i mjera, socijalnog dijaloga i programskih aktivnosti.

Strategija zapošljavanja pokriva širok opseg aktivnosti koje se bave problemom nezaposlenosti i smanjenja nejednakosti na tržištu rada. Premda razvoj lokalnog zapošljavanja može imati mnogo oblika, ključni faktori za uspjeh su:

- svjest o nacionalnom kontekstu i koordinacija sa regionalnom, nacionalnom i EU politikom,
- partnerstvo lokalnih/regionalnih aktera i sadržajan dijalog između njih, te prihvaćenost strategije od strane lokalnih aktera,
- poznavanje lokalnih potreba i potencijala,
- koordinacija djelovanja na lokalnom nivou,
- fokus na jednakost polova i društveno uključivanje,
- strategija i plan za djelovanje,
- inovativne aktivnosti,
- dobro upravljanje i zadovoljavajući resursi
- učenje iz iskustva drugih, itd.

4.4.2. Europska strategija zapošljavanja

Europska strategija zapošljavanja ima centralnu ulogu u koordiniranju EU politika sa ciljem stvaranja posla za sve. Europska strategija zapošljavanja je ključni instrument koji daje odgovor na najvažnije izazove unutar EU: više radnih mjesta i kvalitetnija radna mjesta.

Smjernice za politike zapošljavanja EU navode da, polazeći od Lisabonske strategije, politike zapošljavanja u EU za konačan cilj imaju:

- Punu zasposlenost: dostizanje pune zaposlenosti, smanjenje nezaposlenosti i neaktivnosti kroz povećanje potražnje i ponude radne snage je od vitalnog značaja za održanje ekonomskog rasta i socijalne kohezije ;
- Unapređenje kvalitete i produktivnosti na radu: napori na povećanju zaposlenosti trebaju biti praćeni unapređenjem atraktivnosti radnih mjesta, povećanjem kvalitete radnih mjesta i rastom produktivnosti rada, te smanjenjem udjela siromašnih među zaposlenim.
- Ojačati socijalnu i teritorijalnu koheziju: potrebno je ojačati socijalnu inkluziju, spriječiti isključivanje sa tržišta rada i podržati integraciju na tržište pripadnika ugroženih skupina, te smanjiti regionalne disparitete u smislu zapošljavanja, nezaposlenosti i produktivnosti rada, posebno u manje razvijenim regijama.

EU predlaže osam smjernica za politike zapošljavanja:

(1) Smjernica br. 17: Implementirati politike zapošljavanja čiji je cilj postizanje pune zaposlenosti, unapređenje kvalitete i produktivnosti rada, i jačanje socijalne i teritorijalne kohezije;

(2) Smjernica br.18: Promovirati cjeloživotni pristup radu.

(3) Smjernica br.19: Osigurati inkluzivna tržišta rada, unaprijediti atraktivnost rada, postići da se rad isplati za osobe koje traže posao, uključujući tu pripadnike ugroženih skupina i neaktivne.

(4) Smjernica br.20: Unaprijediti usklađenost ponude i potražnje na tržištu rada.

(5) Smjernica br.21: Promovirati fleksibilnost u kombinaciji sa sigurnošću radnog mjesta i smanjiti segmentiranost tržišta, uz uvažavanje uloge socijalnih partnera.

(6) Smjernica br.22: Osigurati da troškovi rada i mehanizmi utvrđivanja plaća budu takvi da doprinose zapošljavanju.

(7) Smjernica br.23: Povećati i unaprijediti ulaganja u ljudski kapital.

(8) Smjernica br.24: Prilagoditi sustave obrazovanja i obuke da odgovore na nove zahtjeve na tržištu rada.

4.4.3. Ciljne skupine strategije

Strategija zapošljavanja se fokusira s jedne strane na ciljne skupine nezaposlenih, i to: mlade, žene, stariju radnu snagu, dugoročno nezaposlene i neaktivne, te osobe sa posebnim potrebama i Rome, a s druge strane na strukturne probleme neusklađenosti ponude i tražnje na tržištu rada FBiH kojeg još karakteriza niska produktivnost i visoko učešće zaposlenosti u neformalnoj ekonomiji.

Fokusiranje na zapošljavanje mladih promovira lakši prelaz iz škole na posao, uspostavljanja sustava pružanja informacija o tržištu rada, stručnog usmjeravanja i podrške u traženju posla, razvijanje programa aktivnih mjera na mlade (nezaposlene i neaktivne), sa posebnim naglaskom na mlade sa nižim ili srednjim nivoom obrazovanja (kao teže zapošljive kategorije). Obrazovni sustav u FBiH ne prati potrebe tržišta rada. Očigledan je nesklad strukture zanimanja učenika koji završavaju srednje škole i strukture potražnje radne snage. Također, sličan nesklad se odnosi i na sustav visokog obrazovanja, podjednako s aspekta profila diplomaca i samog broja visokoobrazovnog kadra, te potražnje za tom vrstom radne snage.

Uz mlade, Strategija zapošljavanja za FBiH ima za cilj da privuče neaktivne da se radno angažiraju, posebno žene i stariju radnu snagu.

Oko polovice od ukupnog radno sposobnog stanovništva ima nizak nivo obrazovanja (osnovna škola ili manje). Nizak nivo obrazovanja je posebno izražen među ženama (58%). Strategija zapošljavanja ima za cilj povećati prosječan nivo obrazovanja radno sposobnog stanovništva, a posebno ženske populacije, prioritetno grupe neaktivnih žena. Strategija planira provođenje kampanje za aktiviranje žena na tržištu rada kroz registraciju u JSZ, uključivanja grupe neaktivnih žena u programe aktivnih mjera, eliminaciju diskriminacije po osnovu spola na tržištu, povezivanje obrazovanja i tržišta rada, te usklađivanje obaveza na poslu i u obitelji.

Dio strategije koji se odnosi na starije radnike promovira fleksibilnost, prekvalifikaciju, te samim tim utiće na povećanje zaposlenosti starijih radnika.

Značajan problem koji utiče na tržište rada FBiH je nesklad između sustava obrazovanja i zahtjeva tržišta rada. Obrazovanje i obuka odraslih u FBiH su vrlo fragmentirani i decentralizirani.Postojeći sustav obuke odraslih ne može podržati potrebno unapređenje sposobnosti zaposlenika ili viška radne snage zbog generalno loše kvalitete, efikasnosti i relevantnosti obuke. Što više ljudi osjećaju svoju nepovezanost sa tržištem rada, to je manja socijalna kohezija u društvu.

Važan dio strategije se odnosi na dugoročno nezaposlene. Sprečavanjem dugoročne nezaposlenosti smanjuje se rizik od neaktivnosti, socijalne isključenosti i siromaštva radno sposobnog stanovništva. Strategija se fokusira na uspostavu sustava za identificiranje potencijalno dugoročno nezaposlenih te definiše program aktivnih mjera (sticanje stručnih vještina, obuku za osnovnim vještinama i znanjima, obuku za traženje posla, usmjeravanje).

Jedan od strateških ciljeva strategije je poboljšanje povezanosti sa tržištem rada posebno ugroženih skupina kao što su osobe sa posebnim potrebama i Romi. U tom kontekstu poseban fokus je na politici anti-diskriminacije i socijalnog uključivanja ove kategorije, omogučavanje osobama sa posebnim potrebama da jednostavnije dođu do radnog mjesta, poboljšanje obrazovanja, vještina i znanja koje su posljedica nedovoljne uključenosti u sustav obrazovanja i obuke, te inkluzija i zadržavanje mladih Roma u osnovnim i stručnim srednjim školama.

Da bi se strategija uspješno implementirala, neophodno je osnažiti institucionalni okvir-organizacijski osposobiti javne službe za zapošljavanje, ojačati kapacitete za planiranje i sprovedbu aktivnih mjera zapošljavanja te ojačati i institucionalizirati ulogu socijalnih partnera u ovim procesima. Strategiju zapošljavanja, je potrebno direktno povezati sa drugim strategijama (razvojnim i sektorskim).

4.4.4. Okvirni strateški ciljevi

U posmatranom periodu 2010-2020. godine utvrđeni su slijedeći okvirni strateški ciljevi u oblasti zapošljavanja:

(1) Stimulirati rast,zapošljavanje i unapređenje kvalitete radnih mjesta;

(2) Osigurati inkluzivna tržišta rada, kroz sprečavanje dugoročne nezaposlenosti, neaktivnosti, socijalne isključenosti i siromaštva radno sposobnog stanovništva;

(3) Unaprijediti usklađenost ponude sa potrebama tržišta rada;

(4) Povećati i unaprijediti ulaganja u ljudski kapital i prilagoditi sustave obrazovanja i obuke novim zahtjevima na tržištu rada za znanjima i vještinama;

(5) Jačanje socijalne i teritorijalne kohezije kroz razvoj poduzetništva;

(6) Jačanje institucionalnih kapaciteta i socio-ekonomskog dijaloga na planu zapošljavanja

(1) Da bi se osigurala uspješnost implementacije strategije zapošljavanja u FBiH i **stimulisao rast zapošljavanja i unaprijedio kvalitet radnih mjesta**, potrebno je osigurati uzajamnu povezanost i kompatibilnost sa makroekonomskim, ekonomskim i drugim razvojnim politikama u FBiH. Preduslovi za uspješnu sprovedbu strategije zapošljavanja su sljedeći:

- Održati ekonomsku stabilnost i rast kao osnovu za rast zaposlenosti;
- Osigurati koherentnost makroekonomskih, strukturalnih/sektorskih i politika zapošljavanja;
- Osigurati održivost finansijskih i drugih resursa koji stoje na raspolaganju za rast i razvoj;
- Stvoriti konkurentnije poslovno okruženje i poticati privatnu inicijativu i brže poduzetništvo;
- Razvijati mala i srednja poduzeća;
- Osigurati da rast plaća doprinosi ekonomskom rastu;
- Stimulirati i povećati ulaganja u inovacije, istraživanje i razvoj,i usvajanje novih tehnologija;
- Spriječavati sivu ekonomiju i neregistrirano zapošljavanje.

(2) Osigurati inkluzivna tržišta rada, kroz sprečavanje dugoročne nezaposlenosti, neaktivnosti, socijalne isključenosti i siromaštva radno sposobnog stanovništva, će se ostvariti kroz ostvarenje sljedećih podciljeva:

- Smanjenje i sprečavanje dugoročne nezaposlenosti na 20 % u 20’13. godini i 8 % u 2020. godini. – ovaj podcilj se fokusira na: uspostavi sustava za identificiranje potencijalno dugoročno nezaposlenih; program aktivnih mjera (stručna obuka ili obuka u osnovnim vještinama relevantnim za tržište, obuka uz rad, usmjeravanje, itd.) koje će povećati nivo vještina i praktičnog radnog iskustva; individualno savjetovanje i izrada individualnih planova zapošljavanja za dugoročno nezaposlene;

- Povećanje stope zaposlenosti skupine ekonomski neaktivnih žena do 50 % u 2020. godini. Da bi se smanjila stopa neaktivnosti žena, neophodno je promovirati jednake mogućnosti i boriti se protiv diskriminacije.Ovaj podcilj se fokusira na: provođenje kampanje usmjerene na poticanje neaktivnih žena da se registriraju u JSZ; aktivno uključivanje grupe neaktivnih žena; eliminiranje diskriminacije po osnovu spola u oblastima rada, zapošljavanja, obrazovanja i tržišta rada, i pružanje jednakih mogućnosti muškarcima i ženama na tom planu; usklađivanje obaveza na poslu i prema obitelji;
- Povećati stope zaposlenosti starije radne snage (50-64 godine) na 30 % u 2015. i 65 % u 2020. godini. Strategija se fokusira na pripadnike dobne skupine 50-64 starosti, pošto su oni najviše motivirani da se ponovo zaposle. Ukupan broj nezaposlenih u dobi 50-64 godine iznosi 21.000 (m:16.000/ž:5.000). Stariji nezaposleni radnici susreću se sa povećanim preprekama vraćanju na tržište rada, koje iziskuje nova i drugačija znanja i vještine;
- Osigurati aktivno učešće na tržištu rada mladih starosti 15-24 godina na 20 % u 2015. i 50 % u 2020. godini. kroz povećanje mogućnosti integracije na tržište rada-evidentna je vrlo visoka stopa nezaposlenosti mladih ljudi, te visoka stopa neaktivnosti, posebno mladih sa niskim i srednjim nivom obrazovanja. Ukupan broj neaktivnih osoba starosti 15-24 godina je 222.000, ali većina od njih je uključena u obrazovni proces. Ovaj podcilj se fokusira na: promoviranje lakše tranzicije iz škole na posao; uspostavljanje sustavima za pružanje informacija, stručnog usmjeravanja i podrške u traženju za mlade; razvoj programa aktivnih mjera usmjerenih na mlade nezaposlene ili neaktivne ljude koji ne pohađaju škole; pružanje dodatne obuke mladim nezaposlenim odnosno mladim neaktivnim osobama, koje nisu u sustavu obrazovanja, a imaju niži ili srednji nivo obrazovanja; pružanje podrške poduzetništvu i samozapošljavanju mladih;
- Veća povezanost sa tržištem rada posebno ugroženih skupina (na 30 % u 2015. i 50 % u 2020), kao što su osobe sa posebnim potrebama i Romi. U FBiH, 26,8 % osoba sa posebnim potrebama su zaposleni, u odnosu na ukupnu stopu zaposlenosti od 42,3%. Druga značajna ugrožena skupina na tržištu rada su Romi. Čak 66 % romskog stanovništva ima manje od osnovne škole. Ovaj podcilj se fokusira na: antidiskriminacijske politike i socijalnu inkluziju osoba sa posebnim potrebama i Roma; inicijative da se radna mjesta učine dostupnima za osobe sa posebnim potrebama; unapređenje neadekvatnog nivoa obrazovanja, znanja i vještina koje su posljedica ograničenog pristupa obrazovanju i obuci; inkluzija i zadržavanje mladih, nezaposlenih Roma u osnovnim i stručnim školama.

(3) Ispunjenje strateškog cilja - **Unaprijediti usklađenost ponude i potreba na tržištu rada** će se ostvariti kroz ostvarenje sljedećih podciljeva:

- Monitoring potražnje na tržištu rada;
- Monitoring i usmjeravanje potencijala radne snage u pravcu potražnje na tržištu rada;
- Pružanje potrebne obuke i obrazovanja sa ciljem usklađivanja ponude sa zahtjevima tržišta rada;
- Uspostava efikasnog sustava posredovanja.

(4) Kad je u pitanju cilj - **Povećati i unaprijediti ulaganja u ljudski kapital i prilagoditi sustave obrazovanja novim zahtjevima na tržištu rada**, jasan je trenutni nesklad između sustava obrazovanja i potrba tržišta rada u FBiH. Bitno je postići da sustav obrazovanja odgovara potrebama tržišta rada. Sustav obrazovanja mora biti sposoban da adekvatno odgovori na brze promjene na tržištu rada, te da promovira koncept cjeloživotnog učenja.

Ispunjenje ovog cilja će se ostvariti kroz ostvarenje sljedećih podciljeva:

- Osigurati formalnu suradnju između vladinih institucija u pogledu unapređenja kvalitete, efikasnosti i djelotvornosti obrazovanja, i postizanje da obrazovanje zadovoljava potrebe tržišta, formiranjem sistema tržišta rada od kantona do Federacije;
- Osigurati uspješnu tranziciju iz obrazovanja na tržištu rada – ovaj podcilj se fokusira na: poduzimanje inicajative da se smanji broj onih koji napuštaju školu prije završetka; uspostavi sustava usmjeravanja, kurseve za traženje posla i dostupnost informacije o tržištu rada za osobe koje završavaju srednje i visoko obrazovanje: uspostavi sustava praćenja i dodatnog rada za diplomce i one koji napuste škole na nivou osnovne, srednje škole i fakulteta; osiguranju relevantnog obrazovanja ili unapređenja sposobnosti za mlade osobe koje napuste školu i koji ne nađu posao u roku od šest mjeseci, i smanjenje nezaposlenosti diplomiranih – VSS za oko 40-50 %;
- Dalje razvijanje u usavršavanje sadržaja, metodologije i strukture stručne obuke u cilju zadovoljavanja potreba na tržištu rada;
- Osigurati uspostavu koherentnog sustava obrazovanja odraslih koji će prižati obrazovanje i obuku usmjereno prema potrbama tržišta rada.

(5) Sa stanovišta cilja - **Jačanje socijalne i teritorijalne kohezije kroz poduzetništvo**, jasno je da postoje veliki regionalni dispariteti između ruralnih i urbanih područja u FBiH. Sektor poljoprivrede tu predstavlja poseban problem, sa svojim visokim stepenom sive ekonomije.Da bi se podstakao razvoj ruralnih oidručja, zaposlilo više ljudi (posebno neaktivnih i žena), te smanjile regionalne razlike, promoviranje poduzetništva se u drugim zemljama pokazalo efikasnom mjerom. Ispunjenje ovog cilja će se ostvariti kroz ostvarenje sljedećih podciljeva:

- Omogućiti brži rast poduzetništva i njegovu samoodrživost i otvaranje radnih mjesta, posebno u uslužnom sektoru u kantonima sa sporijim ekonomskim razvojem, te na taj način smanjiti velike regionalne razlike kroz podršku izrada i evaluacija poslovnog plana; pristup finansijskim resursima novoosnovanim poduzećima;
- Razradu standardnog kursa i certifikata „za vozačku dozvolu u poduzetništvu“;
- Podršci mreži poduzetništva i mentorstva.

(6) Ispunjenje strateškog cilja - **Unaprijediti institucionalne kapacitete i socio ekonomski dijalog na planu zapošljavanja**, će se ostvariti kroz ostvarenje sljedećih podciljeva:

- Usluge koje pruža JSZ, a koje olakšavaju integraciju nezaposlenih i ostalih koji traže posao na tržište rada- ovaj podcilj se fokusira na: unaprjeđenje procesa registracije nezaposlenih; smanjivanju broja registriranih nezaposlenih time što će se sa spiskova skinuti oni koji ne traže aktivno posao; razvijanju usluga koje će unaprijediti zaposlivost i vještine traženja posla nezaposlenih osoba; uspostavi sustava usmjeravanja; uspostavi sustava ponude samo-usluge za one koji traže posao;

- Pomoći poslodavcima u regrutiranju i izboru zaposlenih;
- Praćenje dešavanja (monitoring) na tržištu rada;
- Monitoring i evaluacija politika zapošljavanja, programa zapošljavanja i projekata medeijacije i savjetovanja u zapošljavanju tako da 50 % zaposelnih u JSZ pružaju usluge poduzetnicima a 50 % rade na obuci na aktivnim mjerama zapošljavanja;
- Uspostaviti sustav razvoja ljudskih resursa unutar JSZ;
- Osigurati učešće socijalnih partnera u politikama tržišta rada i zapošljavanja na knatonima i na razini Federacije;
- Obezbijediti finansijske resurse za implementaciju strategije zapošljavanja i aktivnih mjera.

Tabela 25. Ciljane stope zaposlenosti i nezaposlenost u FBiH 2010.-2020. godine

	Stanje 2009	**Ocjena 2010**	**Procjena 2015**	**Procjena 2020**
Proječan broj zaposlenih	426.556	428.685	451.400	523.620
Broj nezaposlenih	354.577	355.300	347.130	305.475
Stopa zaposlenosti	18,3	18,5	19,3	22,4
Stopa zaposlenosti žena	14,1	14,3	15,3	21,3
Stopa zaposlenosti muških	22,7	22,7	23,4	27,5
Stopa nezaposlenosti	45,4	45,3	43,5	34,8
Smanj.nezaposlosti mladih (2009=100)	100,0	100,0	60,00	20,0
Smanenje rada na crno (2009=100)	100,0	95,0	50,0	20,0

Napomena: (1) Stepen zaposlenosti se izračunava tako da se broj zaposlenih podijeli sa prisutnim brojem stanovnika. (2) Stepen zaposlenosti žena se izračunava tako da se broj zaposlenih žena podijeli sa ukupnim brojem žena u FBiH; (3) Stepen zaposlenosti muških se izračunava tako da se broj zaposlenih muškaraca podijeli sa ukupnim brojem muškaraca u FBiH i pomnoži sa 100.

Stepen nezaposlenosti se izračunava tako što se broj nezaposlenih podijeli sa aktivnim stanovništvom (radnom snagom tj. Zaposleni + nezaposleni) i pomnoži sa 100).

4.5. Fiskalna politika

Budući da je, kako smo već konstatovali, fiskalni sektor Federacije BiH u ukupnom postratnom periodu manje-više van poželjnih stabilizacionih tokova, zbog čega su i javni budžeti postali neodrživi i prije dolaska krize, te da poteškoću poslovnom sektoru čine neujednačeni porezni sistemi u BiH, strategija razvoja fiskalne politike zasniva se na:

- većoj samodrživosti (finansiranje javnih rashoda bez zaduživanja),
- harmoniziranju poreznih sistema entiteta,
- povećavanju fiskalnih kapaciteta lokalnih zajednica.

Projiciranje fiskalne politika Federacije BiH za posmatrani period podrazmijeva podržavanje i sukladnost sa fiskalnim prioritetima iz srednoročne *Razvojne strategije BiH*, kao i Ekonomskog i fiskalnog programa Vijeća ministara BiH-DEP za 2010-2012. godinu (poglavlje Javne finansije sa apostrofiranim javnim prihodima i rashodima), te srednjoročnim ciljevima fiskalne strategije.

Komplementarnost sa prioritetima sektora javnih finansija u održavanju makroekonomske stabilizacije BiH (vid. Strategija razvoja BiH) podrazmijeva podršku orijentacija na:

1) Blagi fiskalni deficit sa mjerama: smanjivanja javne potrošnje, povećavanja investicija iz budžeta i razvojne banke;
2) Jačanje fiskalnog upravljanja sa mjerama: harmoniziranja i koordiniranja procesa budžetiranja, usklađivanja fiskalne statistike s međunarodnim standardima, razrađivanjem politike izmirenja unutrašnjeg duga po osnovu restitucije, osiguranja budžetske podrške za ispunjenje uvjeta Evropskog partnerstva i euroatlanskih integracija, osiguranja alimentacije budžeta centralnih vlada prihodima od indirektnih poreza nakon 2011. godine;
3) Provođenje poreznih reformi sa mjerama: nastavka reformi direktnog oporezivanja i socijalnih doprinosa, provođenja kontinuirane harmonizacije zakona iz indirektnog oporezivanja s zakonodavstvom EU, kontinuiranim jačanjem kapaciteta poreznih uprava, eliniranjem dvostrukog oporezivanje u transakcijama između BiH i članica EU;
4) Provođenje reformi u ostalim sektorima sa mjerama: provođenja reformi boračko-socijalnog sektora, penzijskog i invalidskog osiguranja, zdravstvene zaštite i zdravstvenog osiguranja i zapošljavanja, reformi javne uprave svih nivoa vlasti, revizije sistema finansiranja srednjeg stručnog obrazovanja i izvršenja privatizacije strateških sektora.

Podržavanjem ovih mjera kroz fiskalnu politiku Federacije BiH[65] naročito se specificira:

- Reforma poreznog sistema FBiH,
- Izvršenje smjernica dogovorenih u stand-by aranžmanu MMF-a, koje se odnose na restriktivnu i više kontrolisanu politiku, te smanjena javne potrošnje, te plafoniranje fiskalnog deficita na 3 %.
- Povećavanje investicija iz Razvojne banke FBiH, što podrazumjeva rekonstrukciju njene upravljačke funkcije,
- izvršenja privatizacije strateških preduzeća u FBiH (u RS i D.Brčko je već okončana),
- na kraju, uvažavajući posebnu prirodu lokalnih zajednica u FBiH (u odnosu na lokalne zajednice u RS) potencira se jačanje fiskalnog kapacita zajednica u FBiH.

Reforma poreznog sistema u Federaciji BiH ima za cilj ekonomsku efikasnost, pravednost i jednostavnost uz zadovoljavanje fiskalnog i socijalnog aspekta poreza.

U periodu za koji se donosi, Strategija apostrofira slijedeće mjere:

- Formiranje baza podataka o poreznim obveznicima;
- Analiza Zakona o pripadnosti javnih prihoda u FBiH;
- Izrada studija o efektima primjene postojećih zakonskih rješenja sa prijedlogom mjera poboljšanja ubiranja prihode od indirektnih poreza;
- Harmoniziranje propisa u oblasti direktnih poreza sa propisima zemalja EU;
- Rasterećenje privrede i gradjana u sferi neporeznih prihoda;
- Uvođenje Registra svih neporeznih prihoda;
- Donošenje Zakona o porezu na imovinu u FBiH, Zakona o porezu na promet nekretnina i Zakona o komunalnim taksama na federalnom nivou;
- Potpuna primjena Zakona o fiskalnim sistemina;

- Programa mjera za pojačanu kontrolu i naplatu prihoda velikih profitabilnih poreznih obveznika, kao i društava koja se bave igrama na sreću;
- Jačanja saradnje i koordinacije izmedju Federacije i nižih nivoa vlasti;
- Jačanja administrativnih kapaciteta (kadrovski, oprema i informatika);
- Uskladjivanje propisa sa praksom EU;
- Učestvovanje FBiH u pregovorima o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja;
- Efikasnije upravljanje javnim sredstvima;
- Donošenje Strategije razvoja unutrašnje finansijske kontrole;
- Uspostave centralne harmonizaciske jedinice u Federalnom ministarstvu finansija;
- Pripreme anketa u području finansijskog upravljanja i kontrole,te unutrašnje revizije;
- Pripreme metodologija i standarda rada finansijskog upravljanja i kontrole i interne Revizije;
- Priprema programa obuka za osobe zadužene za finansijsko upravljanje i kontrolu i internu reviziju;
- Koordiniranja uspostavljanja i razvoja finansijskog upravljanja i kontrole;
- Pripreme godišnjih izvještaja o aktivnostima vezanim za finansijsko upravljanje i kontrolu i internu reviziju, na osnovu konsolidiranih izvještaja budžetskih korisnika;
- Promjene strukture rashoda u korist kapitalnih i razvojnih izdataka;
- Uspostave sistema upravljanja i kontrole fondova EU;
- Ustrojavanja javne unutrašnje finansijske kontrole na nivou kantona, gradova i općina.

Jačanje fiskalnog kapaciteta lokalnih zajednica FBiH rasterećuje više nivoe javnih budžeta i omogućava zaduživanje lokalnih zajednica, čemu doprinosi primjena izmjena i dopuna zakona o zaduživanju i garancijama u Federaciji BiH. Prema načelima Evropske povelje o lokalnoj samoupravi lokalne vlasti imaju pravo na odgovarajuće izvore finansiranja, kojima će raspolagati slobodno u okviru svojih ovlašćenja. Finansiranje kapitalnih projekata lokalnih jedinica sa slabijim fiskalnim kapacitetom je prioritet, jer se nisu sposobne finansirati bez pomoći države. Stoga je za takve lokalne jedinice potrebno osigurati kvalitetan mehanizam doznačavanja kapitalnih potpora iz budžeta višeg nivoa vlasti. Osim vlastitih budžetskih porihoda, sve veću ulogu u finansiranju kapitalnih projekata treba da ima neefinansijska imovina. Lokalne jedinice s imovinskim bilansima i urađenim planovima razvoja imaju veće šanse za izlazak na tržište kapitala, na kojemu se kao zalogom mogu koristiti i imovinom.

Upravljanje dugom zahtjeva razvijanje slijedećih mjera:

- Uspostavljanjem kreditnog rejtinga za lokalne jedinice i komunalna preduzeća u vlasništvu lokalnih zajednica;
- Utvrđivanje vrijednosti imovine i obaveza preduzeća i ustanova u vlasništvu lokalnih zajednica;
- sprovođenje procedura garancija na bazi procjena učinaka zaduživanja na budžet lokalne zajednice;
- sprovođenje procedura revizije učinaka po osnovu zaduživanja i ustanova u vlasništvu lokalnih zajednica.

4.6. Monetarno - kreditna politika

Budući da je monetarno-kreditna politika sastavni dio ekonomske politike BiH, te da se njeno kreiranje i provođenje obavlja u saradnji sa agencijama za bankarstvo FBiH i RS, sa nivoa Federacije BiH kao osnovni ciljevi u ovoj oblasti postavljaju se podržavanja:

(1) Politike monetarne stabilnosti, koja je osigurana djelovanjem CBBiH u obliku valutnog odbora (stabilan kurs domaće valute i konzistentna monetarna politika su među preduslovima koji se traže Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju, dok je primjena evropskih standarda u oblasti centralnog bankarstva sastavni dio uslova pridruživanja[66]);

(2) Razvoja finansijskog tržišta, što podrazumijeva podržavanje prioriteta u njegovom razvoju datih u Razvojnoj strategiji BiH u narednom srednjoročnom periodu, i to:

- Održavanje stabilnosti i razvijanja finansijskih institucija, kroz mjere jačanja kapitalne osnove finansijskog sektora, poticaja razvoja tržišta kapitala i institucionalnih investitora i jačanja subnacionalne razvojne banke;
- Stvaranje uslova za povećanje štednje i investicija, kroz mjere razvoja novih i unapređivanja postojećih finansijskih proizvoda, kao i unapređivanje sistema poreskih olakšica za finansijsku štednju, i uslova za aktiviranje investicionog potencijala i resursa BH dijaspore;
- Unapređivanje regulative i standarda supervizije finansijskog sektora, kroz mjere usklađivanja s direktivama EU i međunarodnim standardima finansijske supervizije, unapređivanje statistike i spriječavanja korišćenja finansijskog sektora za pranje novca i finansiranje terorizma, unapređivanje standarda korporativnog upravljanja u skladu s OECD principima, unapređenje standarda finansijskog izvještavanja i sistema interne kontrole i interne revizije u finansijskim institucijama, te razvijanje bonitetnog ocjenjivanja i rejtingovanja;
- unapređivanje regionalne saradnje i povezivanja., kroz mjere razvijanja saradnje sa regionalnim regulatorima, uvezivanje regionalnih berzi sa zajedničkim indeksima, razvijanje saradnje s razvojnim bankama regiona, uspostavljanja Investicijske banke Jugoistočne Evrope.

Specificirano na finansijski sektor FBiH, aktivnosti koje će se obaviti u periodu za koji se donosi Strategija biće posebno usmjerene na:

- Zadržavanje monetarne stabilnosti, odnosno očuvanje stabilnosti kursa KM,
- Uspostavljanje bankarske supervizije na nivou države, odnosno njeno jačanje u skladu sa ključnim Bazelskim principima učinkovitog nadzora nad bankama;[67]
- Okončanje procesa privatizacije dvije državne banke (UNA banka d.d. Bihać i Union banka d.d. Sarajevo);
- Kontinuirano dograđivanje zakonske regulative za bankarski sektor i finansijski sistem polazeći od Bazelskih principa i Evropskih bankarskih direktiva;
- Donošenje zakona ili poboljšanje postojećih zakonskih propisa kojima se uređuje oblast sigurnosti i zaštiti navca u banci i transportu;
- Daljnje kapitalno jačanje banaka srazmjerno rastu aktive i rizika, veću profitabilnost i solventnost;
- Dosljednu primjenu usvojenih politika i procedura u sprečavanju pranja novca i financiranja terorizma;

- Izmjene i dopune Zakona o bankama ili donošenje novog Zakona o bankama;
- Donošenje jedinstvenog Zakona o bankama na državnom nivou;
- Nastavljanje aktivnosti na okrupnjavanju banaka (kreditna politika je u nadležnosti komercijalnih banaka);
- Jačanje sistema interne kontrole i funkcije interne revizije.

Očekujući ekonomski oporavak BiH od 2011. godine doprinijeće snažnijem rastu vanjske trgovine, što bi se odrazilo i na kretanje deviznih rezervi: Naročito od 2013. godine, ubrzan rast vanjske trgovine sa većom stopom izvoza u odnosu na uvoz, rast svih vidova investicija i ponuda novih bankarskih proizvoda od strane bankarskog sektora unaprijediće razvoj tržišta kapitala Federacije BiH, a time i povećanje strane aktive komercijalnih banaka koje će se odraziti na procjenjeni rast deviznih rezervi sa stopom cca 16 %.

S stanovišta bankarskog sektora FBiH (koji čine 20 banaka, od ukupno 30 u BiH) najznačajniji izvor finansiranja banaka u FBiH čine depoziti koji sa 30.09.2009. godine iznose 11,0 milijardi KM. Sa potpunim izlaskom iz krize, od 2012. godine, očekuje se nešto brži rast novčane mase koji bi bio rezultat kako stalnog priliva sredstava u bankarski sektor u vidu depozita privatnog i javnog sektora, tako i priliva sredstava od privatizacije, te novih zajmova. Direkcija za ekonomsko planiranje Vijeća ministara BiH predviđa rast novčane mase od 18 %, što bi uz devizne rezerve, novčani rast popelo na stopu od preko 20 %.

Neophodna rekonstrukcija Razvojna banke Federacije BiH, u funkciji podrške sektorima koji mogu biti nosioci razvoja FBiH, podrazumjeva preispitivanje načina upravljanja, jasnijeg definiranja i preciziranja ciljeva i kriterija za dodjelu kredita, što nameće sprovođenje mjere donošenja novog zakona koji bi uključivao potrebne mehanizme kontrole rada banke, plasmana sredstava i ocjenu doprinosa Razvojne banke razvoju FBiH.

Na kraju, politička razlika koju entiteti imaju prema jedinstvenoj makroekonomskoj politici nastaviće projicirati razlike gledanja na mogućnost proširenja nadležnosti Centralne banke. Sa stanovišta FBiH prihvatljiv je sistem Valutnog odbora sa razvojem tržišta kapitala, i to sa fleksibilnijim mehanizmom upotrebe obaveznih rezervi CBBiH kroz emisiju vrijednosnih papira u funkciji selektivne kreditne politike i obaranja kamatne stope kroz ponudu novca razvojem finansijskog tržišta, te omogućavanje CBBiH nadzora nad cjelokupnim bankarskim sistemom u BiH.

V. SEKTORSKE STRATEGIJE

1. INDUSTRIJA

Vizija

Uključivanje i ublažavanje tehnološkog zaostajanja i ograničenja u funkciji razvoja industrije i bržeg pristupa EU fondovima, te stavaranje uslova za modernu, profitabilnu i konkurentno izvozno orjentiranu industrijsku proizvodnju. Institucionalni razvoj FBiH usmjeren na razvoj industrijske proizvodnje koja promovira i osigurava ekonomski, ekološki, tehnološki održivi i potpun razvoj, odnosno koja osigurava efikasno korištenje prirodnih resursa, zaštitu okoliša, otvaranja radnih mjesta u sektorima koji su kompetetivni u bosanskohercogovačkim i regionalnim okvirima.

- Saradnja sa visokoškolskim i istraživačkim instiricijama
- Uvođenje standarda o kvalitetu i licenciranje stručnih zanimanja i preduzeća
- Jačanje partnerskih odnosa između šumarskog i drvno-prerađivačkog sektora
- Poticaj kroz selektivnu, cjenovnu i fiskalnu politiku
- Okončavanje procesa privatizacije
- Uvođenje novih tehnologija i obrazovnih kadrova

1.1. Uvod: Stanje nauke, tehnološki razvoj i životna sredina u Federacije BiH

U cjelokupnom procesu razvitka FBiH, tehničko-tehnološki progres je bitan faktor tog razvitka koji osigurava realno povećanje osobnog i društvenog standarda, kao i ukupnu kvalitetu življenja. Zbog toga je neophodno izgraditi djelotvornu tehnološku strategiju kako bi se taj bitan faktor (tehničko-tehnološki progres) doveo u funkciju željenog razvitka. Izgradnjom te strategije treba objediniti sve gospodarske potencijale, ali i biti poticana i kao važna, moguće je reći, i prvorazredna politička potreba i zahtjev. Stvaralačko kreiranje tehnološke budućnosti FBiH je od presudne važnosti tim prije što je, predugo vremena, stopa tehničkog progresa u FBiH bila negativnog predznaka. Polazeći od spoznaje da tehnološka strategija mora predstavljati jasno raščlanjenu viziju tehnoloških ciljeva koji se žele dostići u određenom periodu, neophodno je definirati ciljeve i zadaće tehnološkog razvitka težeći

dostignuću određene kvalitete življenja u društvu kao cjelini, ali i svakog pojedinca. Jer, tehnološka strategija u FBiH mora biti koncipirana tako da ponudi elemente i postavke za iznalaženje optimalnih rješenja za kompleksna pitanja čime će se izgraditi odgovarajuća tehnološka struktura utemeljena na najnovijim i najefikasnijim znanstvenim spoznajama. Pri ostvarenju ovih težnji treba polaziti od analize prethodnog stanja tehnike i tehnologije koje je karakteristično po činjenicama da je: porijeklo opreme u postojećoj tehnici i tehnologiji je uglavnom (80 %) iz zapadnih industrijskih zemalja, a svega 10 % instalirane opreme je bilo iz domaćih izvora; orijentacija na strojeve, procese i proizvodne sustave bila bez dovoljnog prisustva informacijskih tehnologija čime se zaostatak za razvijenim zemljama (u kojima je već egzistirao proces modernizacije s akcentom na ove informacijske tehnologije) još više produbljivao; rat je razorio postojeći tehnološki lanac u našim tvornicama uspostavljen s tvornicama izvan BiH, uspostavljen i razvijen kao jedinstveni sustav; visokoobrazovani stručni kadar na kome je počivao taj jedinstveni sustav, napustio zemlju našavši svoje mjesto upravo u zemljama isticanim kao generatorima tehnološkog progresa; tehnološko zaostajanje bivalo i kao posljedica, između ostalog, i po povećanoj potrošnji materijala u proizvodnji. Uz sve navedeno, ubrzani znanstveno-tehnički i tehnološki proces i razvoj informacijsko-komunikacijskih tehnologija u svijetu je potakao proces globalizacije. Na našu nesreću, globalizacija je tekla kao neminovnost s dva potpuno različita značenja: (pozitivnim) svjetske komunikacije, trenutne vijesti iz cijelog svijeta, sporazumi o ekologiji, ljudskim pravima, internet, elektronska pošta, Interpol i mnoštvo međunarodnih organizacija; (negativnim) cirkulacija špekulativnog kapitala 24 sata na dan, rizičnost financiranja, ranjivost na lomove svjetskih burzi, dominacija transnacionalnih kompanija u proizvodnji, trgovini i investicijama, pranje novca (droga i kriminal). U takvom okruženju BiH, pa prema tome i FBiH, morala je ući u tranziciju čija je osnovna značajka morala biti privatizacija, opet kao neminovnost, koja može biti na korist ili na štetu društva kao cjeline, ali i svakog pojedinca u društvu. Uz sve to, u FBiH, globalizacija se manifestira kroz nekoliko vrlo nepovoljnih efekata kao što su: globalizacija kao proces koji pruža nositeljima tog procesa sve veće i efikasnije iskorištavanje drugih; strani kapital, uglavnom, stiže u funkciji ostvarenja profita, a ne u funkciji razvitka FBiH; u privlačenju stranog kapitala stvarala se prinuda smanjivanja ili ukidanja oporezivanja profita, rasprodavanje društvene svojine; širenje tipičnog kolonijalnog ponašanja čekanjem isključivo stranog kapitala. Zbog svega toga, gospodarstvo FBiH ima samo jednu realnu šansu da preokrene nizak nivo privredne aktivnosti i izbjegne nepovoljne efekte prijeteće recesije. Ta šansa je oslonac na vlastite snage, modernu industrijsku proizvodnju uz razvoj malih i srednjih poduzeća. Zato je glavni zadatak tehnološke (pa prema tome i industrijske) strategije u Federaciji BiH kreiranje poticajnog okvira za stvaranje: održivog, međunarodno konkurentnog i izvozno orijentiranog sektora industrije i sektora MSP-a čime će se osigurati ekonomski i društveni prosperitet FBiH. Taj napredak mora se ogledati u: povećanju životnog standarda, značajnijoj uposlenosti, snažnijom i ravnomjernijom regionalnom razvoju, povećanju raspoloživih sredstava za ostale društvene sektore (prije svega obrazovanja, zdravstva, mirovinsko-penzijskih fondova).

Tehnologija, konkurentnost i izvozni potencijal: Nalazi studije proizvodnih industrija BiH svrstavaju na sam kraj tehnološkog spektra (samo 5% izvoza BiH klasificira se u proizvodnju koja se svrstava u visokotehnološke industrije). Slabo izražene konkurentne prednosti BiH koncentrirane su u proizvodnim industrijskim granama s niskim stupnjem tehnologije koje se opet karakteriziraju postojećim resursima. Jedan od izglednijih puteva za dobivanje šanse za priključenje razvijenim zemljama je put orijentacije na javne i privatne investicije u

obrazovanje i usavršavanje radne snage, uključujući razvoj istraživačkih centara kao potencijalnih pokretača i usvajanja novih tehnologija. Tražeći značajniju ulogu u povećanju stupnja konkurentnosti Federacija BiH mora razvijati komparativne prednosti, kao što su geografska blizina i povezanost ratom prekinutih lanaca proizvodnje i mreže snabdijevanja sa susjednim razvijenim regijama posebno u sklopu EU. U FBiH već postojeći, iskazani, ali nedovoljno afirmirani i razrađeni izvozni potencijal kao nedovoljno iskorišteni izvor rasta. To se prije svega, odnosi na proizvodnju iz baznih metala (aluminij, čelik). Značajan potencijal za izvozni rast u FBiH predstavljaju građani s područja FBiH koji žive i proizvode u inozemstvu. Oni su i faktor koji može odigrati važnu ulogu u procesu usmjeravanja stranog kapitala i uopće investicija u Federaciju BiH, posebno u industrijskom sektoru. Pri tome je bitno da se u FBiH uspostave odnosi koji pružaju jednake mogućnosti svim ulagačima s jasno utvrđenim i neizmjenjivim pravilima na osnovi čega strani investitori mogu ulagati i u prividno rizična poduzeća i oblasti. Da bi se to i realiziralo neophodno je ostvariti klimu u FBiH u kojoj će ulagači – investitori jasno prepoznati: povoljno regulirano okruženje, sposobnost trajnog osiguranja sirovina i drugih ulaza u proizvodnom procesu, jasna i jedinstvena pravila igre u jedinstvenom ekonomskom prostoru Federacije BiH, mogućnost stalnog usavršavanja radne snage i njena dostupnost, kvalitetna i postojana, i po kapacitetima i po cijenama, infrastruktura, spremnost i dostupnost lokalnih proizvodnih kapaciteta komplementarnih za konkretne materijalne inpute, neupitna sigurnost i obećavajući fiskalni poticaji.

Stanje konkurentnosti u FBiH: Prema podacima Svjetskog ekonomskog foruma za 2009. – 2010. godinu BiH se po konkurentnosti nalazi na 109. mjestu. Opći je dojam da stanje konkurentnosti BiH, pa tako i FBiH, blago rečeno, nije dobro. No, ono što daleko više zabrinjava jeste činjenica da to stanje, gledano kroz prizmu posljednjih nekoliko godina, ima neupitan trend pogoršanja.

Veliki pad sa 81. pozicije u Izvještaju 2004/2005, na 109. poziciju u Izvještaju 2009/2010 je alarmantan. No, ni činjenica da smo ove godine pali za samo dva mjesta (ali ipak pali) ne može biti utješna kada se uzme u obzir da: gotovo kompletan region, i uži i širi, idu naprijed i popravljaju svoje pozicije (Hrvatska je 72., a Crna Gora 62.), te da smo čak i prvi put iza Albanije koja je na 96. mjestu. Od 133 zemlje, koliko ih je uvršteno u ovogodišnji Izvještaj, teško da bi i mogli niže (ili dublje) s obzirom na strukturu i reputaciju zemalja koje se nalaze iza nas (uglavnom siromašne i slabo razvijene zemlje afričkog kontinenta, uz par azijskih zemalja iz iste kategorije).

Promjena vlasništva i revitalizacija industrije: U uvjetima teške ekonomske krize u svijetu sa znakovima recesije sužavaju se putevi financiranja projekata u FBiH. Jedini pravi put revitalizacije industrije kao pokretača cjelokupnog razvitka u FBiH je utemeljenje efikasne ekonomske politike i podizanje razina konkurentnosti sektora privatnih poduzeća kao potencijal za stimulaciju interesa stranih investitora za ulaganje u razvitak industrije u Federaciji BiH. Pri tome kreatori te zdrave ekonomske politike moraju uvažavati neke teške makroekonomske činjenice: usporenost realne stope rasta bruto domaćeg proizvoda, visina dokumentiranog deficita na tekućem računu koja je iz dana u dan sve dramatičnija posebno zbog preuzimanja nerealnih obveza iz domena socijalne politike, visok udjel neformalnog sektora u ukupnim ekonomskim aktivnostima. Stanje u već privatiziranim poduzećima (posebno onih vaučerskih) je alarmantno naročito zbog: ozbiljne zaduženosti, zaduženosti, zaostalih neizmirenih obveza prema snabdjevačima, neisplaćenih doprinosa za zdravstveno i mirovinsko osiguranje, neisplaćenih plaća. Tom negativnom stanju dodatni, opet negativni

impuls daje pretvaranje PIF-ova u investicijske fondove što dovodi do smanjenja njihovog udjela u pojedinim poduzećima. Po sistemu „domino“ to opet dovodi do rasprodaje vlasništva, njegovog dodatnog usitnjavanja u poduzećima, slabljenja korporativnog upravljanja. To su ozbiljne smetnje procesu neophodnih strateških promjena u vlasništvu i rekonstruiranju poduzeća. Zbog toga je, u ovom trenutku, promjena vlasništva i revitalizacija industrije u FBiH poseban izazov i prilika za ljude od struke i znanja, za menadžere i ulagače kao i ljude zakonodavne i izvršne vlasti. U uvjetima rada u kriznom razdoblju u koje već ulazimo, najbolje se vidi koliko je u programu masovne privatizacije nedostajala istinska transformacija vlasništva i kapitalizacija pogotovo što je mali broj privatiziranih procesa pratio priliv svježeg kapitala i unapređenje postojeće tehnologije. U privatizaciji u našim uvjetima i kadrovska struktura posebno menadžmenta (nedovoljnog znanja, iskustva i stvarnog poslovnog kapaciteta) nije osiguravala boljitak i napredak kao garanciju opstanka i razvitka u znatno težim uvjetima rada i borbe na tržištu. Umjesto očekivanih, projektiranih pozitivnih efekata, privatizirane kompanije i poduzeća, počesto su bivali izvori značajnih gubitaka što je dovodilo do nezadovoljstva uposlenih i sužavalo raspoložive mogućnosti za izvlačenje iz teškog stanja.

Razvoj informatičkog društva i obrazovanja u funkciji napretka industrije: Intenzivniji i dinamičniji razvoj FBiH, a posebno njene industrije kao okosnice tog razvoja treba utemeljiti na nekoliko bitnih segmenata: informacijske i komunikacijske tehnologije, znanstveno-istraživačka djelatnost, etabliranje društva znanja, moderno obrazovanje na svim razinama, afirmacija intelektualne svojine, usklađenost i sinkroniziranost s oblastima koje prate razvoj industrije, zaštita i unapređenje kvalitete življenja. Polazeći od spoznaje da su informacijske i komunikacijske tehnologije najbitniji činilac i glavni pokretač promjena u suvremenom globaliziranom svijetu, njihovom hrabrijem uvođenju i primjeni treba otvarati nove vidike i perspektive za sve učesnike u procesu razvoja industrije. To će omogućiti neometani informacijski tijek na svim razinama, učinkovitost transparentnih podataka, informacija, znanja, intenzivnijeg protoka ideja, roba, kapitala, što opet dovodi do značajnije dostupnosti svih dijelova tržišta, svim sudionicima u procesu razvoja industrije. Primjenjivost informacijsko-komunikacijskih tehnologija direktno će utjecati na transformiranje suvremenih načina poslovanja, trgovanja i propulzivniju organizaciju postojećih i novih tržišta. Intenziviranjem procesa prilagodbe i ulaska u EU, FBiH stvarat će preduvjete za dalji rast jedinstvenog informacijskog prostora čime će se potpunije promovirati otvorenije i kompetitivnije unutarnje tržište toliko neophodno za procvat suvremeno koncipiranog industrijskog rasta.

FBiH će težiti da razvitak Federacije, u kojem će znanje biti najskuplji i najcjenjeniji proizvod, bude i poticajni faktor koji će neminovno nametati i nove, suvremene načine organiziranja, zadavati nove zadaće i uloge već spoznatim sustavima poduzetničkoindustrijske infrastrukture. U cilju stvaranja društva znanja kojeg sustavno čine obrazovanje, istraživanje i inovativnost u sadašnjoj fazi razvoja Federacije, najdjelotvornija je veća koncentracija istraživanja na sveučilištima u funkciji razvitka industrije. To se, prije svega, odnosi na veće mogućnosti formiranja centara za transfer tehnologija, inovacijskih centara, tehnoloških parkova i drugih oblika udruživanja u cilju afirmiranja znanja što će omogućiti brže i potpunije oplođivanje i komercijalizaciju rezultata istraživanja. To će istodobno pozitivno utjecati na razvijanje sposobnosti sveučilišta kao istraživačkih institucija čime će se stimulirati proces istraživačke izvrsnosti i dostizanje europske istraživačke relevantnosti. Takav pristup će stvarati uvjete i za multidisciplinarni pristup razvitku industrije gdje bi se uz struku utirali i

efikasniji institucionalni putevi i rokovi za implementaciju dostignuća. U tom smislu važno je da Federacija kao civilno društvo snažnije promovira značaj unapređenja zaštite i obrane intelektualne svojine, posebno u kontekstu razvoja društva znanja kao jedne od pretpostavki za intenzivniji i širi razvoj industrije. Za takav razvoj industrije neophodno je unapređivati specifični tržišni trend utemeljen na životnoj sintagmi „Prodaja je tržišna umjetnost". Bez toga industrijski razvoj gubi poticajnu moć, što u konačnici usporava industrijski pa i cjelokupni razvitak FBiH. U društvu znanja ili informatičkom društvu se sveukupni napredak ostvaruje stjecanjem, umnožavanjem i širenjem znanja i informacija.

Europeizacija Federacije BiH: Polazeći od spoznaje da je obrazovanje i obrazovni sustav (posebno visoko školstvo) ključ i sadašnjeg i budućeg razvitka društva – Federacije BiH, intenzivnije provođenje principa Bolonjske deklaracije (dosadašnji stupanj primjenjivosti) nudi izuzetnu šansu za bržu ukupnu europeizaciju FBiH. Sadašnji stupanj transformacije sveučilišta u Federaciji BiH (prema obvezama iz Okvirnog zakona o visokom obrazovanju u BiH i strategije primjene principa Bolonjske deklaracije), shvaćenih i kao obrazovne i naučno-istraživačke institucije otvara čitav niz pitanja od čije brže i dinamičnije realizacije bitno ovisi i proces europeizacije Federacije BiH. Ta bitna pitanja su: otvorenost i atraktivnost sveučilišta prema istraživačima i studentima kroz podizanje kvalitete obrazovanja i zadržavanje demokratičnosti pristupa, konstituiranje modela održivog financiranja i efikasnog trošenja fondova, uspostavljanje ravnoteže između akademske i upravljačke autonomije sveučilišta s jedne i odgovornosti za vlastiti, ali i društveni razvoj, s druge strane, osiguranje uvjeta u okviru kojih sveučilište, kao obrazovna i istraživačka institucija, uopće može dostići i razvijati obrazovnu i istraživačku izvrsnost, sposobnost sveučilišta kao istraživačkih institucija da dostignu istraživačku relevantnost – da se povezuju s privredom ili da neposredno komercijaliziraju rezultate svojih istraživanja. Prihvaćanjem inicijative o većoj koncentraciji istraživanja posebno onih u funkciji bržeg razvitka gospodarstva pa prema tome i industrije, posebnu pažnju treba posvetiti: izradi, usklađivanju pravne infrastrukture za informatičko društvo sa Zajedničkim tekovinama, izgradnji dinamične informacijske infrastrukture, kreiranju ambijenta koji podržava razvoj privrede zasnovane na uporabi ICT tehnologija i znanja, izgradnji društva obrazovanih, fleksibilnih i kreativnih ljudi koji imaju mogućnost da se permanentno obrazuju i da se zaposle, kreiranju poticajnog inovativnog okruženja, promoviranju razvoja društva znanja, aktivnom učešću u regionalnoj i međunarodnoj suradnji.

1.2. Metalna i elektro industrija

Analiza industrije i strukture industrijske proizvodnje u FBiH za metalni i elektro sektor: Metalna industrija u razdoblju do 1990. godine zauzima ključno mjesto u strukturi bosanskohercegovačke industrije i privrede. Metalni sektor (metalna industrija, metalurgija i primarna prerada metala) dao je 1989. godine 30,1 % društvenog proizvoda cjelokupne industrije. Ova industrija je u tom razdoblju bila na srednjem nivou tehnološkog razvoja s jednim brojem proizvoda koji su bili prepoznatljivi i konkurentni na svjetskom tržištu. Nositelji ukupnog tehnološkog razvoja bili su tada veliki proizvodni sistemi: „Energoinvest", „Soko", „Unis", „RMK", „ZRAK", „Jelšingad", „R.Čajevac", "Famos", „BNT", „IAT" i dr. Ovi veliki sistemi bili su nosioci vlastitog razvoja, ali i tehnološkog razvoja malih firmi, koje su im bile kooperanti. Struktura nivoa tehnologije u metalnom i elektro sektoru devedesetih godina je

bila slijedeća: prerađivačke grane visoke tehnologije imalo je približno 10% firmi, prerađivačke grane srednje tehnologije imalo je približno 20% firmi, a prerađivačke grane niže tehnologije imalo je približno 70% firmi. Petogodišnji zastoj u proizvodnji, izazvan ratnim djelovanjem, a zatim sporim uključivanjem u proizvodno-tržišne tokove zbog nedostataka energije, repromaterijala tržišta i oštećenosti proizvodne opreme ostavio je duboke negativne tragove na nivo tehnologije i procese obrade. Danas, nakon nestanka velikih proizvodnih sistema, koji su bili nosioci razvoja, stanje je puno teže, što se može donekle sagledati iz slijedećeg: ne postoje značajni nosioci tehnološkog razvoja, kao ni transfera primjenjenih tehnoloških znanja, nema tehnološko-razvojnih instituta, niti istraživačko razvojnih centara koji su bili locirani u velikim proizvodnim sistemima, osim pojedinačnih nema prepoznatljivih proizvoda koji bi nešto značili na svjetskom tržištu. Savremena metalna industrija izložena je mnogim problemima, zahtjevima dinamičkog tržišta, što traži rješavanje tehničko-tehnoloških problema još u fazi oblikovanja proizvoda. Osnovni problemi savremene proizvodnje su: zamjena velikoserijske proizvodnje sa maloserijskom, razvoj novih tehnologija sve više traži visoku stručnost i ekspertna znanja, ekološki zahtjevi stavljaju pred proizvodnju: nove izdatke za kontrolu, smanjenje otpada, reciklažu otpada, itd., kupci sve više od proizvoda traže dobar dizajn, trajnost, pouzdanost i prihvatljive cijene, tržište je sve više turbulentno a manje stabilno i često sa damping cijenama. Prema tome, sposobnost metalne industrije je određena mogućnošću da se prihvate, usvoje i apliciraju novi tehnološko-tržišni izazovi koji su uvjetovani novom proizvodno tržišnom filozofijom.

Pregled dosadašnjih istraživanja o stanju metalnog i elektro sektora: Za potrebe stranih direktnih ulaganja, do sada su urađene tri značajne studije o stanju u sektoru proizvodnje i prerade metala i elektro industrije na nivou BiH. Obzirom da su dvije studije rađene neposredno iza rata, realno je bilo očekivati da je konstatovano loše stanje u metalnom sektoru. Obje studije su imale za cilj da, na osnovu tek usvojenog Zakona o politici stranih direktnih ulaganja u BiH objavljenog krajem 1998. godine, potaknu potencijalne strane investitore na direktna ulaganja u industriju BiH. Treća studija pod nazivom „Razvoj izvoznih potencijala i konkurentnosti metalnog sektora BiH“ objavljena 2006. godine finansirana je od strane Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID) uz tehničku podršku Urban Instituta iz Vašingtona, s jedne strane, te Ekonomskog instituta Sarajevo kao realizatora studijskog projekta, s druge strane. Prema riječima recenzenta ova Studija je urađena korektno i izuzetno profesionalno, te ona može poslužiti kao uzor za buduće studije koje će biti rađene kao prikazi, analize i razvojni koncepti bilo kog sektora privrede u BiH. Posebna vrijednost ove Studije je prikaz ostvarenih rezultata u proizvodnji i izvozu metalnog sektora BiH u periodu 2002.-2005. godine. Pregled i analiza uspješnosti poslovanja urađeni su na osnovu podataka sakupljenih metodom intervjua u 23 vodeće kompanije metalnog sektora BiH, od čega je 15 kompanija bilo iz FBiH, a 8 kompanija iz RS.

Svjetski trend razvoja metalnog i elektro sektora: Metalna industrija zauzima ključno mjesto u strukturi industrije i privrede svake industrijski razvijene zemlje. Najrazvijenije zemlje imaju veoma visoko učešće industrije prerade metala u ukupnoj privrednoj strukturi zemlje, posebno u strukturi izvoza, što pokazuju podaci da Japan izvozi 60-66% proizvoda industrije prerade metala u odnosu na ukupni izvoz, USA 40%, zemlje EU oko 30%. Metalna industrija obuhvata: metaloprerađivačku granu, strojogradnju, automobilsku industriju, proizvodnju električnih strojeva i brodogradnju. Strojogradnja i proizvodnja automobila su centralne grane i najvažniji proizvodi u privrednoj strukturi svake tehnološki razvijene zemlje. Dakle, metalna industrija ima veoma značajnu ulogu u modernizaciji proizvodnje u ostalim

privrednim granama: poljoprivredi, graditeljstvu, prometu, tekstilnoj industriji, industriji papira i celuloze, preradi drveta, rudarstvu, prehrambenoj industriji, energetici, itd., te u poboljšanju strukture izvoza u pravcu proizvoda viših oblika prerade. Najviši oblici prerade nalaze se kod proizvoda strojogradnje, gdje tehničko-tehnološki nivo ovih proizvoda CNC obradni sistemi (*Computer Numerical Control*), fleksibilni proizvodni sistemi **–** FPS, alati, inteligentni proizvodni sistemi) izravno utiče na tehnološki razvoj industrije u cjelini. Svjetska razmjena tehnoloških znanja prenosi se plasmanom proizvodne opreme s obzirom da svaki proizvod, posebno današnji CNC i inteligentni strojevi nose dio „ugrađenih" znanja.

Mogućnost revitalizacije i modernizacije tehnologije: U savremenim uslovima poslovanja, pitanje revitalizacije i modernizacije primjenjenih tehnologija, te razvoja i implementacije novih tehnologija spada u red ključnih pitanja za jednu organizaciju i često čini centralnu komponentu kompetitivnih, poslovnih strategija savremenih organizacija. Mogućnost revitalizacije i modernizacije tehnologija, koje se primjenjuju u konkretnim poslovnim sistemima u FBiH, predstavlja izrazito složeno pitanje društvenog, političkog, ekonomskog i organizacijskog karaktera. Odgovor na ovo pitanje iziskuje holistički pristup u njegovom razmatranju, tj. prethodnu detaljnu analizu poslovnog okruženja domaćih firmi iz perspektive „velike slike", kojom bi bio ostvaren uvid u stanje brojnih faktora kojima je uslovljeno njegovo uspješno rješavanje. U red najznačajnijih pitanja, koja iziskuju odgovore i čine pretpostavke za ocjenu mogućnosti efektivnog osavremenjivanja tehnologija primjenjenih u firmama FBiH spadaju pitanja vezana za nedovršeni proces privatizacije, raspoloživost i dostupnost sredstava za investicije i uslova pod kojim se ta sredstva plasiraju putem komercijalnih banaka, interese domaćih i inostranih investitora, sposobnosti menadžmenta firme, motivaciju radne snage, potrebna znanja i nivo osposobljenosti domaćeg kadra za njegovu primjenu, postojanje sveobuhvatnih razvojnih ciljeva, strategija i planova na različitim nivoima našeg društva, te za postojanje odgovarajućeg legislativnog okvira. Ovo su samo neke od značajnijih pretpostavki koje je potrebno rješavati u okviru ovog cilja, a svaka od njih zahtjeva detaljnu procjenu, pažnju i adekvatna rješenja. U ovoj studiji pitanje mogućnosti revitalizacije i modernizacije tehnologija u Metalnom i Elektro sektoru u FBiH razmatrano je na temelju određenog broja pokazatelja koji su dobijeni anketiranjem firmi, te razmatranja drugih relevantnih faktora koji čine osnovu za rješavanje ove problematike. Dati pregled stanja u Metalnom i Elektro sektoru ukazuje na nedovoljnu razvijenost, a u pojedinim firmama i potpuno odsustvo funkcija strateškog menadžmenta, izostanak strateškog planiranja, značajna i teško dostupna sredstva potrebna za investiranje u modernizaciju opreme, te nedovoljnu razvijenost ili potpuno odsustvo funkcije razvoja u organizacijskoj strukturi firme. Mogućnost realizacije iskazanih potreba i nastojanja domaćih firmi vezanih za modernizaciju poslovanja kroz usvajanje i primjenu savremenih tehnologija, treba tražiti u iznalaženju adekvatnih rješenja i mjera koje će doprinijeti osposobljavanju i jačanju kapaciteta firmi za ulazak u zahtjevne i složene projekte, u kakve projekat revitalizacije i modernizacije tehnologije zasigurno spada. Mogućnosti, prije svega, treba tražiti i prepoznati u sljedećem: - Razvoju svijesti i odgovarajućih programa edukacije o značaju funkcija menadžmenta i marketinga za uspješnost poslovanja, - Izgradnji i jačanju funkcija strateškog menadžmenta u domaćim firmama, - Permanentnom ulaganju u razvoj kadrova, - Adekvatnom završetku započetog procesa privatizacije domaćih firmi, - Ponudi atraktivnih programa i uslova za privlačenje domaćih i inostranih investitora, - Diplomaciji (ekonomskoj) staviti u službu lakši izlazak proizvoda na svjetsko tržište i tržište EU-a, - Ekonomska diplomacija treba dati doprinos pri priznavanju certifikata koje izdaju domaće institucije (Institut BATA i verificirane laboratorije), - Osigurati da firme (nositelji razvoja)

usvoje sustav kvalitete; standarde ISO 9000, ISO 14000, HACCP (Hazard Analysis Critical Control Point), CE, Halal i dr., - Izrada institucijske infrastrukture predstavlja prioritetni cilj (institucije koje osiguravaju transfer znanja i tehnologija) ; pristup kvalitetnim (povoljnim) financijskim sredstvima, dokaz o kvaliteti po EU normi), - Uspostavi sistema finansijske podrške privrednom razvoju, posredstvom domaće razvojne banke i povoljnih uslova kreditiranja, - Investiranju u visoko obrazovanje i pružanju različitih vidova podrške univerzitetima u „proizvodnji“ intelektualnog kapitala kroz obrazovanje ljudi sposobnih za razvoj i primjenu novih tehnologija, te sposobnih da ponude odgovore na dinamične promjene svjetske ekonomije, - Mjerama državne politike na snažnom povezivanju na relaciji vlada – univerziteti – industrija, gdje bi univerziteti trebali preuzeti ulogu ključnih centara istraživanja i razvoja, dok bi industrija primarno realizirala funkcije marketinga, proizvodnje i prodaje, - Snažnom razvoju modernih instituta, istraživačkih centara i laboratorija na univerzitetima/fakultetima, koji bi omogućili ostvarivanje nužne veze nauke i prakse i preuzeli razvojne funkcije firmi koje nemaju vlastite kapacitete, - Inoviranju i osavremenjivanju nastavnih planove i programe studija shodno tehnološkom progresu u svijetu i potrebama Metalnog i elektro sektora FBIH. U vrijeme kada primjena novih tehnologija, u svim sferama društva, značajno utiče na konkurentsku sposobnost zemlje, nije realno očekivati promjene na bolje i integralno rješavanje ovog problema bez institucionalnog pristupa na različitim nivoima. Pitanje implementacije novih tehnologija treba tretirati na strategijskom nivou društva i poslovnih sistema kao multidisciplinaran zadatak koji uključuje proces privatizacije i reorganizacije firmi, razvoj sistema i izvora finansiranja, reformu sistema visokog obrazovanja, a posebno jačanje naučno-istraživačkog rada na univerzitetima.

U okviru mjera industrijske politike koje će prioritetno doprinijeti povećanju konkurentnosti metalnog sektora, te stvaranju uvjeta poslovanja u FBiH, makar približno jednakih standardima zemalja EU, kao mogući **strateško-razvojni ciljevi** izdvajaju se:

(1) Ubrzavanje privatizacije preduzeća u vlasništvu države; U firmama, u kojima privatizacija do sada nije učinjena, kao prvi strateški cilj nameće se definiranje imovinskih odnos (Tokom anketiranja, kao jedan od problema uočeno je da se zaposjednute fabrike od strane privatizacijskih fondova kao nekretnine prodaju po apsurdno visokim cijenama onima koji nemaju prostora, a imaju program);

(2) Modernizacija postojeće i uvođenje nove opreme i tehnologije. S obzirom da uvođenje visokih tehnologija zahtijeva velika finansijska ulaganja, jedan od načina za modernizaciju postojeće i/ili uvođenje nove opreme i tehnologije jeste kroz direktna strana ulaganja. Stoga je preporuka da se odgovarajuće institucije pobrinu za istraživanje i iznalaženje ovih mogućnosti, te donesu odgovarajuće mjere koje će poticati uvođenje visokih tehnologija. Istovremeno donijeti mjere za nužnu prekvalifikaciju radnika koji sa uvođenjem automatiziranih pogona ostaju bez posla;

(3) Poticanje istraživačko-razvojne aktivnosti sa fakultetima kao centrima tih aktivnosti, tj. Intenziviranje saradnje sa visokoškolskim institucijama. U tom smislu nužno je uspostaviti i unaprijediti komunikaciju sa visokoškolskim institucijama što će doprinijeti većem involviranju domaćih kadrova u procese razvoja novih proizvoda i tehnologija. Kako uvođenje novih, visokih tehnologija zahtjeva veću razinu znanja, odgovornosti i svijesti radnika, nužna je u prvom trenutku njihova pre/dokvalifikacija, a potom permanentno obrazovanje s ciljem ovladavanja novinama u tehničko-tehnološkom smislu. Visokoškolske institucije, kao centri

istraživačko-razvojne djelatnosti, mogu odigrati značajnu ulogu provođenjem programa obuke i dokvalifikacije;

(4) Strukturu izvoza promijeniti povećavanjem stepena finalizacije produkta. Domaće resurse: aluminij i čelik zadržati za domaće potrebe, jer sa energijom čine „zlatni trokut" za razvoj industrije. Daljnjom finalizacijom aluminijuma može se doći do novih proizvoda za automobilsku i elektro industriju, što pruža mogućnost formiranja povoljnijih cijena električne energije za specijalne potrošače. Provedena istraživanja proizvodnih programa metalnog i elektro sektora ukazuju na nedostatak livnica i postojanje samo jedne livnice za čelični liv (Livnica čelika Tuzla). Modernizacijom livnica znatno bi se smanjio uvoz odlivaka, a proširenjem asortimana Livnica čelika Tuzla bi bila osposobljena da servisira potrebe energetskog sektora FBiH. Obzirom na dosadašnje iskustvo neiskorišteni potencijali metalnog sektora su u konstrukciji i izradi alata. Formiranjem klastera alatničara doprinijelo bi bržem razvoju ove grane metalne industrije;

(5) Povećanje izvoza, s posebnim naglaskom na proširenje tržišta (potpomognuto mjerama Države sprovođenjem mjera bescarinske trgovine, donošenje zakona kojim bi se preduzeća poticala na izvoz i sl.);

(6) Primjena međunarodnih, a u prvom redu EU propisa u području unapređenja kvalitete proizvoda i usluga. S ciljem povećanja konkurentnosti preduzeća nužno je stvoriti pretpostavke za dobijanje CE oznaka za proizvode, te uvođenje certifikata ISO 9001:2000, ISO 14001, TS 16949:2002, kao i osiguranje zahtjeva koje nameću ovi standardi. Nužno je stalno praćenje mjera koje EU primjenjuje na proizvode koji se uvoze, odnosno izvoze iz BiH;

(7) Razviti sistem kontinuiranog istraživanja tržišta (npr. putem privrednih/gospodarskih komora);

(8) Uvođenje informacionih tehnologija, kao i digitalnih komunikacija (donijeti mjere kojim bi se smanjile cijene *providera*, a istovremeno poboljšale performanse komunikacije – brzine i sl.);

(9) **Pokretanje novih projekata koji bi obezbijedili osiguranje dioničarske vrijednosti**;

(10) Osmišljavanje kampanje poslovnog povezivanja sa najatraktivnijim preduzećima, poticanje stvaranja klastera, industrijskih i poslovnih poduzetničkih zona, tehnoloških parkova, itd.;

(11) Licenciranje stručnih zanimanja i preduzeća;

(12) Adekvatne marketinške usluge;

(13) Interesno umrežavanje industrijskih poduzeća i MSP-a;

(14) Institucije koje trebaju osigurati transfer znanja i tehnologija treba tržišno orijentirati;

(15) Razvojna banka kao institucija koja treba osigurati pristup povoljnim financijskim sredstvima treba jačati; Postizanje strateško – razvojnih ciljeva umnogome bi otklonio slabosti i prijetnje u razvoju industrijskih poduzeća, a znatno povećao njihovu snagu i mogućnosti. Značajke gospodarstva u FBiH bile bi sasvim drukčije i povoljnije, a sama Federacija korak bliže društvu znanja. Jedini promjenjivi resurs je znanje i vještine,

cjeloživotno obrazovanje, istraživanja, nove tehnologije i institucionalna infrastruktura daje nam priliku za tržišno nadmetanje. Nove tehnologije su nametnule novi način života, koji zahtijeva stalno savladavanje ovih znanja i svakodnevno konzumiranje mnoštva novih informacija. Visoka tehnologija mora trčati sve brže da bi ostala na mjestu (Peter F. Drucker).

Uz navedene pravce i moguće strateške ciljeve, kao **indirektni ciljevi** prioritetnog i hitnog djelovanja nameću se:

(1) Cestovni i željeznički saobraćaj ključni su segment razvoja zemlje, pa samim tim i industrijskog razvoja. Stoga je nužno pažnju posvetiti unapređenje cestovnih i željezničkih komunikacija,

(2) Uporedo sa razvojem industrije ***sinhronizirano razvijati i energetski sektor***.

1.3. Drvna industrija

Analiza industrije i strukture industrijske proizvodnje u FBiH za preradu drveta: Do 1992. godine drvna industrija BiH učestvovala je sa 10% u bruto nacionalnom dohotku (oko 3 milijarde USD), a sa 11% u izvozu BiH. Kapacitete drvne industrije čine 220 različitih srednjih i velikih firmi pretežno organizovanih u okviru ŠIPADA i KONJUHA (83%), i KRIVAJE (17%). Drvna industrija zapošljava oko 61.000 radnika ili 13% ukupnog broja radnika u industriji i rudarstvu, od toga u primarnoj preradi 15.000, a u finalnoj 46.000. Drvna industrija je bila aktivni izvoznik. Uvoz za potrebe drvne industrije u 1990. godini iznosio je oko 5% ostvarenog izvoza.

Drvna industrija je značajan sektor industrijske proizvodnje FBiH. Svoj razvoj zasniva na korištenju domaćih prirodnih resursa i tradicionalno je izvozno orjentisana.

Učešće sektora drvne industrije u strukturi industrijske proizvodnje FBiH (područja: rudarstvo, prerađivačka industrija i snabdijevanje/opskrba električnom energijom, plinom i vodom) u 2007. godini iznosi 9,23% (prerada drveta i proizvodnja proizvoda od drveta, osim namještaja 3,87% i proizvodnja namještaja 5,36%).

Kao posljedica realnih okolnosti i ograničenja osnovne karakteristike stanja drvne industrije FBiH su sljedeće: 1) osnovna sirovina za preradu iz domaćih prirodnih resursa, 2) nezadovoljavajući odnos primarne i finalne prerade, 3) kapaciteti pilanske prerade veći od raspoložive domaće sirovine, 4) nesrazmjerna ponuda i potražnja i distribucija sirovine, 5) nema domaće proizvodnje ploča iverica i MDF ploča, 6) visok trgovinski suficit sa inostranstvom, 7) nezadovoljavajuća struktura izvoza, 8) organizovanje proizvodnje u manjim pogonima u blizini sirovine za preradu, 9) relativno visoko angažovanje radne snage, 10) nepostojanje brenda drvne industrije FBiH, 11) nezadovoljavajući asortiman, dizajn i kvalitet proizvoda, 12) nedovoljne investicije u tehnološki razvoj, 13) potreba većeg korištenja znanja, 14) nezadovoljavajuće učešće VSS kadrova u strukturi zaposlenih, 15) potreba stvaranja laboratorija za certificiranje proizvoda po EN standardima, 16) neprimjena ISO standarda i CE oznaka, 17) potreba stvaranja istraživačkih razvojnih centara, 18) ne postoji strategija razvoja.

Industrijska prerada drveta svoj razvoj osniva na korištenju domaćih prirodnih resursa i tradicionalno je izvozno usmjerena. U utvrđivanju strategije i revitalizacije industrijske prerade drveta posebnu važnost imaju njene osobine: 1) vrlo visok udio domaće sirovine u proizvodima svih faza prerade, 2) trajna izvozna usmjerenost, 3) dugoročna tendencija porasta potražnje proizvoda svih faza prerade drva u svijetu, 4) široka disperzija preduzeća u svim općinama FBiH, 5) mogućnost visokog stepena zapošljavanja u malim mjestima gdje je to često i jedini izvor prihoda stanovnika i gdje nema infrastrukture, drugih sirovina, stručnog osoblja i sl., da bi se organizirala neka druga proizvodnja, 6) relativno niska vrijednost ulaganja u pojedinačne proizvodne objekte i po zaposlenom, 7) relativno ekološki prihvatljiva djelatnost.

Nesumnjivo je da su do sada ostvareni rezultati u sektoru industrijske prerade drveta dobrim dijelom posljedica njezinih komparativnih prednosti (velik udio domaćih sirovina, relativno niska ulaganja u pojedine objekte itd.). No, te tzv. komparativne prednosti nisu dovoljne za daljnji opstanak i razvoj. Otuda i potreba za poticajem njezinih konkurentskih i izvoznih sposobnosti u budućnosti, orijentiranih na finalnu proizvodnju. Treba imati u vidu da razvoj modernih tehnologija u industrijskoj preradi drveta, burne promjene u financijskom sektoru, sveobuhvatna globalizacija, kao i druge fundamentalne promjene, čiji će se dinamizam dalje ubrzavati u narednim godinama, proširuju okvire za formiranje nove razvojne strategije. Nizak nivo kvaliteta opreme prouzrokovao je niži kvalitet ili oštećenje finalnih proizvoda, što je rezultiralo smanjenjem prodajnih cijena. Zastarjela tehnologija i nepopunjenost kapaciteta kao i nerazvijenost viših faza prerade uzrokuju ukupan prihod industrijske prerade drveta nešto niži u odnosu na sirovinski potencijal. Niska iskorištenost proizvodnih kapaciteta naročito u primarnoj preradi drveta (preveliki broj pilana) znatno utiče na poslovne rezultate. Kako je konkurentnost sektora na tržištu ovisna od kvaliteta proizvoda, u ovom trenutku može se kazati, da je osavremenjivanje proizvodnje preduslov rasta proizvodnje, izvoza i opstanka na osvojenim inozemnim tžžištima. Kao neizbježan korak u daljnjem razvoju te industrije svakako je revitalizacija i modernizacija tehnologije i jače povezivanje s pratećim industrijama.

Strateško razvojni ciljevi: Drvna industrija predstavlja jednu od najznačajnijih grana prerađivačke industrije BiH. Ona je izraziti izvoznik i iz godine u godinu bilježi sve veći suficit. Međutim, opšta je ocjena da iskorištenost šumskog potencijala i raspoloživih kapaciteta za preradu drveta nije na zadovoljavajućem nivou. U ukupnom izvozu drvne industrije iz FBiH, ali i iz BiH u cjelini, izvoz namještaja nije dostigao predratni nivo. Razvojna uloga drvne industrije u privredi FBiH je trajno maksimalno povećanje izvoza i smanjenje trgovinskog deficita BiH. Ukoliko se obezbjede odgovarajući uslovi, ovaj sektor može da se ubrzano razvija, uz porast proizvodnje po prosječnoj godišnjoj stopi od 10 % . U cilju oživljavanja i podizanja proizvodnje, trebaju se postaviti strateški ciljevi koji treba da daju nužne pretpostavke za brži i kvalitetniji razvoj drvne industrije. Ciljevi su slijedeći:

(1) Unapređenje poslovnih odnosa između šumarstva i preduzeća koja se bave preradom drveta,

(2) Definisanje ciljnih proizvoda i podrška izvozu viših faza prerade,

(3) Promocija preduzeća i zajednički nastup na tržištu, uključujući izvoznu strategija,

(4) Uvođenje sistema kontrole kvaliteta

(5) Razvoj kadrovske strukture i obrazovanje.(povećanje produktivnosti i zaposlenosti).

(1) Jedna od važnijih aktivnosti je unapređenje poslovnih ***odnosa između preduzeća šumarstva i preduzeća za preradu drveta***. Svake godine se javljaju problemi kako na objektivan način rasporediti raspoložive količine trupaca imajući u vidu prekapacitiranost drvnoprerađivačke industrije i činjenicu da se određene količine trupaca izvezu van granica BIH. To dodatno otežava poziciju preduzeća za preradu drveta i dovodi u pitanje poslovanje većine od njih.

Navode se sljedeći stavovi i prijedlozi mjera:

- Posmatrati šumarstvo i drvnu industriju kao povezani lanac u stvaranju dodane vrijednosti (skandinavski, baltički koncepti);
- Osigurati dugotrajnost i pouzdanost snabdijevanja finalnih proizvođača izvozno orijentiranih dugogodišnjim ugovorima;
- Uvesti tržišne odnose u formiranju cijena roba i usluga;
- Potrebno je definirati uslove i načine prodaje trupaca (primjena EU-normi zašumske sortimente i dr.).

U svim proizvodnjama u oblasti drvne industrije BiH došlo je do ulaganja privatnog kapitala, posebno u pilanskoj preradi čiji su kapaciteti tri puta veći od raspoloživih sirovina, čime je nadomještena proizvodnja iz društvenog sektora. To ulaganje privatnog kapitala se nije desilo u proizvodnji ploča i furnira jer se radi o velikim investicijama i procesnoj industriji, a u Evropi kapaciteti proizvodnje ploča idu od 1.000 m3 pa čak i 2.000 m3 dnevno. To je razlog ogromnom uvozu ploča. Iverica je najfleksibilnija drvena ploča u pogledu materijala koji se mogu koristiti pri izradi kako u smislu vrste drveta tako i njegove forme. Smrča i bor su najčešće korištene vrste u Evropi, ali također se koriste i bukva, breza i jasika. Drvo može biti u formi trupaca sa i bez kore, dasaka, ivera sa i bez kore te recikliranog drveta. Kako trenutno ne postoji industrija iverice u FBiH, ovo bi mogla biti interesantna investiciona alternativa. Vlaknasta ploča srednje gustine MDF koristi sve vrste svježeg drveta kao sirovinu. Sirovina može biti iverje, piljevina, otpaci furnira ili oblovina. U proizvodnji za industriju namještaja sirovina je obično iverje bez kore. Smrča je najčešća sirovina, zbog svijetle boje drveta i dugih vlakana. Druge moguće vrste su bor, jasika, breza i bukva. Kako trenutno ne postoji proizvodnja MDF-a u FBiH, postoji fabrika u Busovači, ovo je interesantna investiciona prilika za revitalizaciju i modernizaciju postojeće fabrike.

(2) Definisanje ciljnih proizvoda treba da ojača konkurentnu sposobnost preduzeća i podigne kvalitet određenih proizvoda, te podstakne određenu kooperaciju među preduzećima i tome doprinese smanjenju izvoza rezane građe u korist izrade proizvoda viših stepena finalizacije. Većina drvoprerađivača u BiH, koji su okrenuti prema razvoju, u ovom trenutku je na pola puta između proizvodnje piljene građe i izrade namještaja. Ova faza obrade drveta je dokazano izvodljiva i interesantna sa stanovišta razvoja, visine investicije, kooperacije više proizvođača u dobijanju nekog poluproizvoda i na kraju gotovog proizvoda. U ovom trenutku značajni poluproizvodi su: prerada kratke građe u lamelirane ploče, proizvodnja furnira, posebno plemenitog furnira, i proizvoda od furnira (šperploče, otpresci za namještaj) koji se izvoze na tržište EU. Postoji generalna nestašica sirovog drveta i trenutno iskorištavanje ostataka je neekonomično i dijelom rasipničko. Upotreba ostataka u svrhu proizvodnje bio mase (brikete, palete) i energije je interesantna opcija kako za prerađivače

drveta, tako i za korisnike energije u okolini većih pogona drvne industrije. Sa gledišta direktnih stranih ulaganja ovu oblast čini interesantnom. Povećanje izvoza ostalih finalnih proizvoda, a prije svega građevinske stolarije, podova i opremanja enterijera preko građevinskih radova u inostranstvu (Rusija, Arapske zemlje). Izvoz namještaja od masiva, prije svega stolica i stolova uz značajno poboljšanje kvaliteta i usmjerenje na tržišta okruženja, EU i Rusije. Izvoz tapaciranog namještaja se još dugo može smatrati profitabilnim s obzirom da njegova proizvodnja zahtijeva dosta radne snage, koja će u FBiH još duže vremena biti jeftinija u odnosu na EU.

***(3) Promocija preduzeća i zajednički nastup na tržištu – izvozna strategija*:** Razvojna uloga drvne industrije u privredi je trajno povećanje izvoza proizvoda od drveta posebno sa većim stepenom obrade u cilju smanjenja spoljnotrgovinskog deficita. Ključ uspjeha industrije namještaja u budućnosti je u izvozu, a da bi se uspjelo moramo poznavati ino tržište, unapređivati proces proizvodnje kako bi se odgovorilo zahtjevima ino tražnje kroz dobar dizajn, površinsku obradu, fleksibilnu proizvodnju i stvaranje klastera, međusobnu saradnju u cilju jačanja konkurentnosti kao i formiranje adekvatnog marketing miksa. Marketing miks nije moguć ako se sa ekstenzivnog načina poslovanja (postoji proizvod, traži se kupac i prodaje po niskoj cijeni) ne pređe na intenzivnu proizvodnju baziranu na težnji da se maksimalno zadovolje želje (kupaca) inopotrošača. Zna se da na potražnju namještaja utiče visina bruto domaći proizvod, stambena izgradnja, demografski rast, kreditiranje prodaje namještaja pod povoljnim uslovima i dr. To su uglavnom opšti faktori, a posebno bitni su unutarnji: dizajn, površinska obrada i kvalitet izrade proizvoda čime bi se postigla znatno veća cijena proizvoda i povećao obim prodaje. Za povećanje konkurentnosti proizvoda od drveta neophodno je pristupiti istraživanju i marketingu kao i razvoju kvaliteta proizvoda, dizajna i proizvodnih procesa. Iz navedenih podataka o spoljnotrgovinskoj razmjeni drvne industrije može se izvući zaključak da su postignuti pozitivni rezultati, a to je da finalna prerada zadnjih pet šest godina bilježi rast izvoza. Pored ovog pozitivnog pokazatelja moramo i dalje posebnu pažnju posvećivati izvozu finalnih proizvoda a posebno izvoza stolica, stolova, dječijeg namještaja od masiva, komadnog namještaja, drvne galanterije kao i opremanju objekata u saradnji sa građevinskom operativom koja izvodi radove u inostranstvu. Moramo obezbijediti da se u drvnoj industriji ostvari maksimalna saradnja i kooperacija što bi doprinijelo ozbiljnijem povećanju konkurentnosti, smanjenim investicionim ulaganjima, povećanim korištenjem kapaciteta, povećanjem produktivnosti i boljim kvalitetom kroz specijalizaciju proizvodnje, smanjenje troškova a preko formiranja pojedinih klastera obezbijedila bi se međusobna podrška na ino tržištu a ne konkurencija. Da bi se razvila konkurentnost mora se u preduzećima povećati produktivnost, sa posebnim naglaskom na unapređenje kvaliteta i jedinstvenih sposobnosti, umjesto konkurencije na bazi niskih cijena (nema konkurencije cijenama bliskoistočnih zemalja). Da bismo postali konkurentni moramo se brzo u tehnološkom smislu izjednačiti sa konkurencijom. Posebnu pažnju treba posvetiti stručnosti i znanju kao i praktičnoj primjeni znanja i vještina koji se steknu prilikom školovanja. Informaciono komunikacijska tehnologija je najvažnija infrastruktura 21. vijeka i zajedno sa obrazovanjem postaje najveći faktor rasta i prosperiteta. Brži razvoj koče nedovoljno razvijena preduzetnička klima, kao i nedovršena transformacija države u servis preduzetnika i građana. Zajednički napredak zahtjeva: makroekonomsku stabilnost, otvorenost, efikasno finansijsko tržište, dugoročnu održivost rasta, obrazovanje, inovacije, fleksibilnost, infrastrukturu i informacionu povezanost. Obrazovanje ima jak uticaj na privredni rast, a u drvnoj industriji FBiH radi manje od 2% visokoobrazovanih ljudi i time znatno zaostaje za razvijenim zemljama. Ako govorimo o tehničkoj opremljenosti u drvnoj

industriji možemo reći da nije na zadovoljavajućem nivou. Ako posmatramo pilane možemo reći da su im kapaciteti višestruko veći od raspoloživih sirovina, ali su isti usitnjeni sa zastarjelom opremom, a za preradu tanke oblovine i tehničke cjepanice, tehnologije kod nas i ne postoje. Kod proizvodnje namještaja od masiva imamo opremljenost kao ograničavajući faktor razvoja koji je posebno izražen u opremi za površinsku obradu drveta. Jedino možemo biti donekle zadovoljni sa tehnološkom opremljenošću i tehnologijom u proizvodnji pločastog namještaja. Drvna industrija ima velike potencijale i uz dobru razvojnu strategiju baziranu na znanju, istraživanju, inovacijama i dizajnu osiguraće se mjesto u razvojnoj strategiji BiH i Evrope.

(4) U cilju ***podizanja kvaliteta proizvoda drvne industrije i kontrole repromaterijala*** koje se uvoze, neophodno je pratiti kontrolu kvaliteta proizvoda i raditi na razvoju centra za Kontrolu i razvoj proizvoda drvne industrije. S tim u vezi bilo bi neophodno slijedeće: - uspostaviti evropske norme u funkciji izvoza i zaštite domaćih proizvoda, - uspostaviti kontrolu kvaliteta uvoznih proizvoda kao zaštitu domaćih proizvođača uvođenjem EU-normi (mjera se prvenstveno odnosi na uvozne finalne proizvode), - obveza certifikata i atesta (ISO) za proizvode i procese u drvnoj industriji, - uspostaviti odgovarajuće ustanove za sprovođenje kontrole kvalitete proizvoda, koje su umrežene sa sličnim europskim partnerima.

(5) Postojeći obrazovni sistem u FBiH od osnovnog, sekundarnog, tercijarnog, pa do cjeloživotnog obrazovanja, treba reformirati u smislu potreba tržišta rada. Da bi se išlo ka snažnijem razvoju sektora drvne industrije osim značajnih ulaganja u nove tehnologije i promocije tržišta, potrebno je i ulaganje u kadrove koji mogu prihvatiti i održavati nove tehnologije i raditi na unapređenju kvaliteta proizvoda i razvoju novih proizvoda. To zahtijeva unapređenje postojeće situacije na svim nivoima, u FBiH, uključujući srednje škole, fakultete i permanentnu obuku u samim preduzećima. Fakulteti se moraju kontinuirano podvrgavati unutarnjoj i vanjskoj evaluaciji. Treba stvarati i razvijati prostorne i kadrovske uslove te ulagati u novu laboratorijsku opremu. Studijski programi moraju biti u skladu s interesima promjenjivog tržišta. Također, pri implementaciji Bolonjske deklaracije, treba prilagoditi strukturu studijskih programa. Kada su u pitanju potrebe za kvalifikovanom radnom snagom najveći problem predstavlja deficit VSS kadrova: inžinjera drvoprerade, menadžera sa znanjima i sposobnostima, koji bi se mogli prihvatiti izazova da izvrše revitalizaciju preduzeća, kadrova za uspješan marketing i promociju proizvoda i to naročito na stranom tržištu. Treba se posvetiti veća pažnja obrazovanju dizajnera. Programi srednjoškolskog obrazovanja za sektor drvne industrije se trebaju uskladiti sa zahtjevima tržišta, izražena kroz: dobro poznavanje praktičnog dijela posla, izraženom odgovornošću spram radnih zaduženja, poznavanjem rada na računaru, spremnošću na timski rad, poznavanjem tehnologija, poznavanjem materijala. To zahtijeva kvalitetniju opremljenost školskih radionica namijenjenih za odvijanje praktične nastave za učenike i više praktične nastave u preduzećima. Praktična nastava bi se morala u većem omjeru premjestiti iz školskih radionica u radne pogone preduzeća gdje bi učenici efikasnije sticali specijalizovana znanja i vještine. Potrebno je uvesti stalan i organiziran sistem permanentnog (specijalističkog) obrazovanja putem tehnoloških centara, klastera ili fakulteta. Veoma važna je dokvalifikacija radnika koji su već u radnom odnosu i obavljaju odgovorne poslove u svojim preduzećima ali nemaju odgovarajuću kvalifikaciju ni znanja u smislu prihvatanja novih tehnologija, razvoja novih proizvoda, zaštite na radu, upravljanja kvalitetom. Prekvalifikacija se odnosi na smanjenje profesionalne i kvalifikacione neusklađenosti ponude i tražnje na tržištu rada.

1.4. Industrija građevinskog materijala

Analiza industrije i strukture industrijske proizvodnje za industriju građevinskog materijala: Do 1992. godine industrija građevinskog materijala je zapošljavala 11.000 radnika i činila 1% društvenog proizvoda (prema podacima Privredne komore Federacije BiH). Dugogodišnji prekid proizvodnje izazvane ratnim djelovanjem, gubitak tržišta, nedostatak repromaterijala, neispravnost ili oštećenost proizvodne opreme, nedostatak stručnog kadra rezultirao je smanjenjem opsega proizvodnje, tako da trenutna uposlenost u ovom sektoru iznosi cca 40% predratne uposlenosti. Rat je zaustavio razvoj, ekspanziju i osuvremenjavanje ove djelatnosti. Repromaterijal (sirovine) za proizvodnju građevinskog materijala (nemetalnih mineralnih proizvoda) su većinom domaće (kamen, krečnjak, glina), dok se bitumenske mješavine (vezivni materijal koji se javlja u prirodnom stanju ili se dobija destiliranjem nafte) nabavljaju iz uvoza. Prema podacima Privredne komore FBiH izvođenjem građevinskih radova bavi se preko 1.800 privrednih društava. U Privrednoj komori FBiH registrirano je, prema standardnim kvalifikacijama djelatnosti (SKD) sljedeće: proizvodnja cigle, crijepa i sl. proizvoda – 11 privrednih društava, proizvodnja cementa - 2 privredna društva, proizvodnja kreča – 4 privredna društva, proizvodnja betonskih proizvoda za građevinarstvo – 98 privrednih društava, proizvodnja gipsa – 1 privredno društvo, proizvodnja betonske smjese – 12 privrednih društava, sječenje, oblikovanje i obrada kamena – 72 privredna društva, proizvodnja ostalih nemetalnih mineralnih proizvoda – 5 privrednih društava.

Industrija građevinskog materijala u FBiH u današnjoj proizvodnji se susreće s velikim poteškoćama. Domaća industrija u odnosu na tehnološki razvijene zemlje zaostaje u razini tehnologije, produktivnosti, količine rada po jedinici proizvoda, kvaliteti proizvoda i profitabilnosti. U svijetu je prisutan intezivan razvoj novih tehnologija i proizvodnih sistema koji nude manji utrošak materijala i energije, visoku točnost i kvalitetu obrade, kraće vrijeme izrade, visoku razinu fleksibilnosti što sveukupno daje profitabilnu proizvodnju. U pogledu ljudskih resursa, poduzeća imaju problema sa prevelikim brojem uposlenih (tehnološki višak), nedostatkom visokog stručnog kadra i lošoj dobnoj strukturi radne snage (visok udio starije dobne strukture). Tržište gotovih proizvoda je većinom ograničeno na prostor BiH, dok se veoma mali udio ukupne proizvodnje odnosi na izvoz (koji se dijelom odnosi na izvoz sirovine ili primarno obrađenih proizvoda). Tu je i problem nelojalne konkurencije na tržištu, visokih doprinosa na plaće, visokih carina na uvoz opreme i repromaterijale isl. U lošoj gospodarskoj i ekonomskoj situaciji BiH, nedostatak kapitalnih investicija na nivou države (infrastrukturni objekti) ima za posljedicu i nedovoljnu građevinsku djelatnost a time i utrošak građevinskih materijala.

Osnovne karakteristike stanja industrije građevinskog materijala FBiH su sljedeće: 1) Osnovna sirovina za preradu je iz domaćih prirodnih resursa, 2) Nezadovoljavajući odnos primarne i finalne prerade, 3) Zastarjela tehnologija i oprema u proizvodnom procesu, 4) Tehnološki višak i preveliko učešće živog rada, 5) Nelojalna konkurencija, 6) Visoke cijene energenata, 7) Nemogućnost korištenja alternativnih goriva, 8) Visoke carine na uvoz opreme i repromaterijala, 9) Nezadovoljavajuća struktura izvoza, 10) Potrebno poboljšanje asortimana i kvaliteta proizvoda, 11) Nedovoljane investicije u tehnološki razvoj, 12) Potreba pronalaženja strateških partnera i širenje tržišta izvan BiH, 13) Potreba većeg korištenja znanja, 14) Nezadovoljavajuće učešće vss kadrova u strukturi zaposlenih, 15) Visoki porezi na plaće, 16) Loš politički, zakonski i ekonomski okvir za razvoj i ulaganja u industriju , 17)

Inertnost državne administracije, 18) Potreba stvaranja laboratorija za certificiranje proizvoda po en standardima, 19) Neprimjena iso standarda i ce oznaka, 20) Potreba stvaranja istraživačkih razvojnih centara, 21) Loše upravljanje (management) poduzeća, 22) Ne postoji strategija razvoja.

Trenutna potreba za novim tehnologijama: U proizvodnji proizvoda od kamena (granitne ploče, kocke, ivičnjaci) zbog loše tehničkotehnološke opremljenosti i tehnološkog viška proizvodnja je nedovoljno ekonomična. Potrebno je investirati u nove tehnologije kako bi proizvodnja još više bila usmjerena na izvoz finalnih proizvoda, a ne na izvoz sirovina i polugotovih proizvoda. Proizvodnja građevinskih elemenata od plino-betona vrši se prema licenci, odnosno tehnologiji koja je već zastarjela te je potrebno izvršiti modernizaciju kako bi proizvodi bili konkurentni na tržištu kvalitetom i cijenom. U proizvodnji cementa tehnologija je modernizirana, ali i ovdje postoji potreba za daljnjom modernizacijom opreme.

Strateško razvojni ciljevi: U cilju dovođenja industrije građevinskog materijala do tržišnih i konkurentskih uvjeta poslovanja potrebno je postaviti strateške ciljeve koji će omogućiti brži i kvalitetniji razvoj. Ciljevi bi bili slijedeći:

(1) Definisanje tržišnog segmenta odnosno ciljnih proizvoda, promocija poduzeća i zajednički nastup na tržištu

(2) Izvozna strategija, kontrola kvaliteta, kadrovi i obrazovanje. Marketing miks nije moguć ako se sa poslovanja orijentiranog na proizvod (postoji prozvod, traži se kupac i prodaje po niskoj cjeni) ne pređe na proizvodnju orjentiranu na kupca (maksimalno ispunjavanje želje kupaca).

(1) Definiranjem ciljnih proizvoda treba ojačati konkurentnu sposobnost poduzeća kako bi se ispunili zahtjevi kupaca i društva u pogledu kvalitete i cijene, čime bi se povećao tržišni udio na domaćem tržištu i omogućio izvoz na inozemno tržište. Uz stalno istraživanje tržišta, unapređivanje procesa proizvodnje kako bi se odgovorilo zahtjevima kupaca za dobar dizajn, površinsku obradu, fleksibilnu proizvodnju i međusobnu saradnju a sve u cilju jačanja konkurentnosti kao i formiranja adekvatnog marketing miksa.

(2) U cilju razvoja konkurentnosti poduzeća mora se modernizirati tehnologija i oprema, primjenjivati suvremena znanja i informatičke tehnologije što vodi većoj produktivnosti, sa posebnim naglaskom na ***unapređenje kvaliteta i jedinstvenih sposobnosti kako bi se zadovoljili traženi standardi poslovanja.*** S tim u vezi bilo bi neophodno slijedeće:

- uspostaviti europske norme i s tandarde, uspostaviti kontrolu kvaliteta uvoznih proizvoda kao zaštitu domaćih proizvođača uvođenjem EU-normi (mjera se prvenstveno odnosi na uvozne finalne proizvode),
- uvođenje obveza certifikata i atesta (ISO) za proizvodnju i procese, uspostaviti odgovarajuće ustanove za sprovođenje kontrole kvalitete proizvoda, koje su umrežene sa sličnim europskim partnerima.

Brži razvoj sprječava nedovoljno razvijena preduzetnička klima i nepostojanje dovoljnih državnih (zakonskih i ekonomskih) mjera poticaja. Kako bi se pratili suvremeni trendovi u razvoju industrije građevinskog materijala potrebno je kontinuirano ulaganje u kadrovsko usavršavanje koji mogu prihvatiti i održavati nove tehnologije i raditi na unapređenju kvaliteta proizvoda i razvoju novih proizvoda. Velik problem predstavlja mali udio u ukupnom broju uposlenih VSS kadrova (inženjera, menadžera), koji bi mogli prihvatiti izazova revitalizacije poduzeća, kadrova za uspješan marketing i promociju proizvoda.

U tom smislu potrebno je razvijati odjel za upravljanje ljudskim resursima. Potrebno je uvesti stalan i organiziran sistem permanentnog (specijalističkog) obrazovanja. Veoma je važana dokvalifikacija radnika koji su već u radnom odnosu i obavljaju odgovorne poslove ali nemaju odgovarajuću kvalifikaciju ni znanja u smislu prihvatanja novih tehnologija, razvoja novih proizvoda, zaštite na radu, upravljanja kvalitetom.

1.5. Grafička industrija

Analiza industrije i strukture industrijske proizvodnje za grafičku industriju: Početkom 20 stoljeća dolazi do sve većeg razvoja štamparstva u BiHi i kapaciteti štamparija prevazilaze potrebe tržišta BiH. Mnoge štamparske usluge za zemlje bivše Jugoslavije realizovale su se u štamparijama BiH, a dio štamparske produkcije (knjige i udžbenici) su se i izvozili. Većina repromaterijala za potrebe grafičke industrije proizvodila se u BiH ili u zemljama bivše Jugoslavije. Period od 1992. do 1996. godine bio je veoma nepovoljan za grafičku industriju. Gotovo sve tvornice za proizvodnju papira i kartona u BiH su devastirane, ostali repromaterijali su se proizvodili van BiH, zaostatak u tehnološkom napretku u odnosu na okruženje je bio evidentan, a proces privatizacije se veoma sporo odvijao. Grafička industrija se suočila sa veoma oštrom konkurencijom iz uvoza. U posljednjih deset godina, dolazi do pozitivnog trenda u razvoju grafičke industrije Federacije BiH. Neke od državnih štamparija su uspješno privatizovane: „Grin“ Gračanica, GIK „OKO“ Sarajevo, GDD „Polet“ Sarajevo „Unioninvestplastika“ Semizovac, „Svjetlostštamparija“ Fojnica, „Printcom“ Tuzla, „CPA“ Tojšići. Otvaraju se i nove privatne štamparije: „Grafotisak“, Grude, „Suton“ Široki Brijeg, „Bemust“ Hrasnica, „CPU“ Sarajevo, „Logotip“ Široki Brijeg, „Blicdruk“ Sarajevo, „Multimediaprint“ Nova Bila i dr. Vlasnička transformacija i privatni kapital su omogućili modernizaciju proizvodnih pogona i povećanje produkcije.

Ubrzani razvoj modernih tehnologija u razvijenim zemljama Evrope i svijeta, zahtijevao je i modernizaciju postrojenja u štamparijama BiH. Privatni kapital u novoformiranim i privatizovanim državnim štamparijama je omogućio nabavku nove i veoma moderne opreme. Na osnovu obavljenog istraživanja, može se dati pregled strukture starosti opreme: zastarjela oprema 45%, kombinacija stare i nove opreme 35%, modernizovane tehnologije 10%, nova oprema 10%.

U Federaciji egzistiraju dvije veoma moderne štamparije koje su uspješno privatizovane (GIK „OKO“ Sarajevo i „Unioninvestplastika“ Semizovac) iz oblasti roto štampe, koje su specijalizirane za štampu novina, časopisa, revija, publikacija. Njihovi proizvodni pogoni su potpuno automatizovani, rade velikom brzinom i omogućuju štampu velikih tiraža, tako da kapaciteti prevazilaze potrebe tržišta BiH. To su jedine štamparije iz oblasti roto štampe.

Druga vrsta štamparija je specijalizirana za ofset ili tzv. tabačnu štampu. Za potrebe firmi, banaka, škola, fakulteta, međunarodnih organizacija i ostalih institucija, grafičke kuće rade: monografije, knjige, udžbenike, kataloge, plakate, papirnu i kartonsku ambalažu, etikete i gotovo sve što se radi u štamparijama razvijenog svijeta, radi se i u bh štamparijama. Grafičke kuće FBiH učestvuju u realizaciji najzahtjevnijih tendera iz oblasti štamparstva, što su pokazali do sada urađeni poslovi: glasački listići, poštanske markice, saobraćajne i vozačke dozvole, štedne knjižice i drugi vrijednosni papiri u platnom prometu, osim putovnica. Modernizacija *ofset* štamparija počela je poslije 1996. godine. Većina štamparija posjeduje vlastitu pripremu koja se uglavnom obavlja pomoću PC uređaja, a više od deset štamparija posjeduje savremene CTP uređaje za razvijanje i osvjetljavanje ploča, koje omogućuju postizanje vrhunskog nivoa pripreme, sa velikom preciznošću i brzinom rada. Najviše CTP uređaja je nabavljeno od poznatih njemačkih firmi: Kodak, Agfa, Heidelberg i japanskih Screen Dainnipon. Štampa se odvija u pogonima koji se sve više moderniziraju i automatiziraju. Strojevi su pretežno nabavljeni iz: Njemačke, Italije, Japana, Amerike, a u posljednje vrijeme i iz Kine,od poznatih proizvođača: Man Roland, Heidelberg, XEROX, Müler Martini, Komori i dr. Štamparije posjeduju moderne strojeve za tvrdi i meki povez, višebojnu štampu, sigurnosne dokumente, što im omogućava štampu najzahtjevnijih proizvoda. U oblasti dorade štampe se također sve više nabavljaju moderni strojevi koji omogućavaju veliku brzinu, kvalitet i preciznost: lijepljenja, šivanja, plastifikacije, lakiranja, uvezivanja, numerisanja i sl. poznatih firmi: Bobst, Heidelberg i sl. Grafička industrija ima i jedan broj štamparija iz oblasti digitalne štampe, koje imaju mali broj zaposlenih, ali mogu da rade zahtjevne štamparske poslove manjih serija , za brze narudžbe. Zbog malih ulaganja u ove štamparije, digitalno štamparstvo ima tendenciju ubrzanog razvoja.

Uopšte se može reći da grafička industrija FBiH ima brojne kapacitete koji prevazilaze potrebe tržišta Bosne i Hercegovine. Firme koje posjeduju modernu opremu imaju i stručniju radnu snagu, tako da mogu da rade najzahtjevnije poslove (luksuzne knjige, monografije, kataloge, ambalažu za farmaceutsku i prehrambenu industriju, sigurnosne dokumente sa raznim vidovima zaštite i sl.). Ove firme sve više pažnje poklanjaju promociji svojih proizvoda i usluga, dizajnu i unapređenju kvaliteta proizvoda. Ostale štamparije mogu da rade mnoge štamparske poslove, ali ne tako kvalitetno i brzo (knjige, udžbenici, katalozi, obrasci, etikete, jednostavnija kartonska i papirna štampana ambalaža) i uglavnom imaju nepovoljnu kadrovsku strukturu.

Revitalizacija i modernizacija pogona je ključna za postizanje višeg stepena efikasnosti poslovanja, produktivnosti, kvaliteta proizvoda i kao krajnji cilj povećanja konkurentne sposobnosti firmi. Međutim, revitalizacija i modernizacija zavise od: raspoloživih finansijskih sredstava, postojanja jasne vizije razvoja u firmama, sposobnosti menadžmenta, završetka privatizacije, motivacije i stručne osposobljenosti zaposlenih. Većina grafičkih firmi nema razvijeno strateško planiranje, nedovoljno je prisutna funkcija razvoja, stepen stručne osposobljenosti menadžmenta je nizak, teško dolaze do povoljnih sredstava za investicije u modernu opremu. Mogućnosti za revitalizaciju i modernizaciju treba tražiti u: izgradnji strateškog menadžmenta u firmama, permanentnom ulaganju u razvoj, provođenju permanentne edukacije, uvođenju ISO standarda. Očekivati je da će firme sve više nabavljati automatizovanu opremu za višebojnu štampu, koja će omogućiti veliku brzinu i kvalitet štampe. Pošto je u svijetu imperativ da savremena oprema svih segmenata štampe zadovoljava i ekološke standarde, za očekivati je da i štamparije Federacije u budućnosti više pažnje posvećuju zadovoljavanju ekologije i zaštite.

Strateško razvojni ciljevi: Grafička industrija ima dugogodišnju tradiciju u proizvodnji. Kapaciteti grafičke industrije su različitog nivoa opremljenosti i veličine, kao i stručne osposobljenosti i broja zaposlenih. Grafička industrija je veoma zavisna od uvoza, a izvozni rezultati su još uvijek veoma skromni. Kapaciteti grafičke industrije prevazilaze potrebe tržišta BiH. Štamparije Federacije su izložene veoma jakoj konkurenciji iz uvoza, tako da samo modernom opremom, stručnom radnom snagom i jasnom vizijom mogu da učestvuju u nemilosrdnoj tržišnoj utakmici. U cilju povećanja proizvodnje, kvaliteta proizvoda i izvoza, a smanjenja uvoza neophodno je:

(**1) Poboljšati organizaciju proizvodnje i uvoditi strateško planiranje u firmama**,

(2) Uvoditi istraživanje tržišta kao značajan segment poslovanja firmi,

(3) Voditi kvalitetniju promociju proizvoda na domaćem tržištu i u izvozu, Primjenjivati EU standarde u firmama,

(4) Provoditi permanentnu edukaciju.

Da bi se realizovali mogući strateško razvojni ciljevi, neophodne su mjere institucija sistema BiH: 1. Provesti kvalitetnu privatizaciju u svim preostalim štamparijama Federacije. 2. Stvoriti povoljniji ambijent za poslovanje (smanjenjem poreza, ukidanjem carina na uvoz repromaterijala koji se ne proizvode u BiH, a neophodni su grafičkoj industriji. 3. Osloboditi carina na uvoz opreme. 4. Stimulisati uvođenje ISO standarda u firmama. 5. Omogućiti modernizaciju kapaciteta i nabavku savremene opreme uz povoljnije kreditne linije. 6. Stimulisati edukaciju u grafičkoj industriji. 7. Uskladiti programe srednjoškolskog obrazovanja grafičke struke sa zahtjevima tržišta. 8. Stimulisati dokvalifikaciju i prekvalifikaciju zaposlenih prema potrebama posla. 9. Omogućiti da na međunarodnim tenderima iz oblasti štamparstva, koji se raspisuju za potrebe institucija BiH, domaće štamparije imaju prednost.

1.6. Industrija tekstila, kože i obuće

Analiza industrije i strukture industrijske proizvodnje za sektor tekstila, kože i obuće: Pod sektorom tekstila, odjeće i obuće u privredi BiH, u smislu ove analize podrazumijevaju se slijedeće grane prerađivačke industrije: proizvodnja tekstila (D17D Nace), proizvodnja odjeće, dorada i bojenje krzna (D18KD Nace), prerada kože, izrada galanterije i obuće (D19KD Nace). Pojam podsektora tekstilne industrije podrazumijeva se proizvodnja vlakana, pređe, tkanje, pletenje, i oplemenjivanje tekstila. Industrija odjeće obuhvata uglavnom konfekciju odnosno preradu od tekstila do modnih artikala.

Domaća industrija tekstila, kože i obuće je radnointenzivna, bazirana na lon poslovima gdje je najniži nivo sticanja dobiti. Implementacija novih tehnologija i procesa proizvodnje u sektoru tekstila, kože i obuće sporije prodire od realnih potreba, rezultat čega je veliko zaostajanje za inozemnim proizvođačima. Za takvo stanje postoje brojni razlozi od kojih nema koristi, oni su: nedostatak finansijskih sredstava za kupovinu modernih tehnologija, nedostatak školovanih i motiviranih kadrova koji bi vukli naprijed, a koji nisu ni dovoljno

stimulirani na radnom mjestu, nepostojanje programa doškolovavanja i specijalizacije za nove tehnologije, itd. Da bi se proizvodilo po zahtjevima globalnog tržišta i ekonomskim kriterijima profita neophodno je što prije provesti sistem vrijednosti u domaćim proizvodnim i poslovnim sistemima, kako bi to bio impuls za adekvatnijim korištenjem vlastitog kadra.

Kapacitet **obrazovnih institucija** u obliku stručnih škola, koje obuhvaćaju teoretsku i praktičnu nastavu je nizak (postoje srednje stručne škole u Gračanici, Bihaću i Travnik). Za sada pogoni za proizvodnju kože i obuće još koriste postojeću kvalificiranost predratnog vremena. To se odnosi posebno na poslove izrađivača kože i obuće. Poboljšanje kvalifikacije za radna mjesta u pogonu zapošljavanjem učenika jedva da i postoji. Ni mogućnosti za usavršavanje ne postoje. Stručno obrazovanje za inženjera obućarstva za različita područja djelovanja više ne postoji. Na temelju nepostojanja poslovne perspektive učenici jedva da i pokazuju interese za novu granu industrije. U ovom sektoru postoji manjak mladog, kvalificiranog, stručnog osoblja za izradu kože i obuće od kvalifikacije za majstora, pa do inženjera.

Institucije i poduzeća u ovom sektoru ne raspolažu institucijom za istraživanje i razvoj, bar ne u potrebnom obliku. Sistemi tehnologija CAD/CAM, prema našem iskustvu daleko su od upotrebe. Nedostatak sposobnih računara i softvera uvjetovan je nedostatkom financijskih sredstava. Činjenica, da jedva i postoji dovoljan broj kvalificiranog osoblja iz ove oblasti inozemnim naručiocima je teško da dostave mašine i CAD zahtjeve za proizvodnju po narudžbi. Pojedinačno su se poduzeća prema DIN ISO 9002 certificirala npr. „Vitex“ u Visokom u skladu sa „ISO 9002“ što je učinjeno samo od nekolicine. Institucije za testiranje su zastupljene u obliku vlastitih laboratorija. Ne postoji laboratorija na nacionalnom nivou, koja može da obradi svaki proizvod u suradnji sa europskim normama za ispitivanje kvaliteta i koja bi mogla da nadgleda laboratoriju. Rad prema Euro – normama nije moguć, jer sama dokumentacija, propisi i tehnički preduvjeti nedostaju. Implementacija novih i modernih tehnologija kasni u primjeni, ne ulaže se dovoljno u edukaciju za primjenu ovih tehnologija, tako da se bez osmišljenih programa, motiva i kadrova ovo pitanje neće uspješno riješiti.

Domaća industrija tekstila, konfekcije, kože i obuće suočavala se i prije rata s nizom tehnološko-proizvodnih i ekonomsko-tržišnih problema (nedovoljna modernizacija proizvodnih procesa, teškoće plasmana proizvoda, stanje kvaliteta i slično), a posebno sada nakon devastacije proizvodnih kapaciteta i ljudskih resursa. Navedeni problemi su posljedica nedovoljnog rasta društvenog proizvoda u industrijskim sistemima čiji je nivo znatno niži od nivoa ostvarenog društvenog proizvoda u industrijskim sistemima razvijenih zemalja. Društveni proizvod kao rezultat rada industrijskih sistema ovisi od mnogo faktora kao što su vrste proizvoda, vrste i nivoa tehnološkog procesa i kvaliteta upravljanja, menadžmenta itd. Revitalizacijom, a još više reinženjeringom industrija poprima drugu, redizajniranu sliku tehno-ekonomskog stanja u odnosu na ranije stanje. Tehno-ekonomska razlika između postojećeg i novog-revitaliziranog stanja najbolje pokazuje pravi učinak izvedene revitalizacije. Revitalizirani tehnološki procesi smanjuju utrošak direktnog živog rada, a povećavaju učešće indirektnog živog rada koji se zove intelektualni rad utemeljen na znanju, kao i učešće minulog rada.

Koraci do postizanja konkurentne proizvodnje: Primjenom revitalizacije sve se više smanjuje vrijeme rada na obradnom sistemu po jedinici proizvoda, a povećava vrijeme pripreme (projektovanje, planiranje, programiranje, modeliranje, simulacije, optimizacije) uz smanjenje potrošnje materijala i energije, a poboljšanje kvalitete proizvoda. Izvršenom revitalizacijom usvojene su nove metode u obradi, konstrukciji, projektovanju i planiranju

procesa, što snižave troškove izrade i uz višu kvalitetu proizvoda osigurava bolji plasman. Revitalizacija/reinženjering podrazumijeva analizu i vrednovanje postojećeg stanja proizvodnju, potrebu istraživanja tržišta i konkurencije, identifikaciju uskih grla u proizvodnom procesu, definiciju problema i ciljne funkcije reinženjeringa, alternativu i rješenja za postizanje ciljne funkcije reinženjeringa, izbor optimalnog rješenja za ostvarenje cilja reinženjeringa, realiziranje postupka reinženjeringa, održavanje proizvodnog sustava u reinženjeringu, analiza rezultata reinženjeringa, uspješno ostvaren reinženjering i reinženjeringom poboljšano stanje proizvodnog sistema.

Strateški razvojni ciljevi:

(1) Prilagođavanje novim uslovima poslovanja i tržišnim pravilima ponašanja. Strategija budućeg razvoja tekstilne industrije ne može se oslanjati na iskustvo poslovanja ove grane u prošlosti, već se mora oslanjati na sadašnje objektivne okolnosti i činjenice.

(2) Povećanje konkurentne sposobnosti. Izvozna orijentacija je jedna od najznačajnijih karakteristika ove proizvodnje, pa je u budućnosti nužno povećati konkurentsku sposobnost ovog Sektora, kako na postojećim tako i na novim tržištima.

(3) Rješavanje ekonomsko-socijalnog položaja zaposlenika, što zahtjeva poduzimanje cjelovitih tehnološko-ekonomskih i programsko-tržišnih rješenja, ali i rješenja od strane organa države koja će poboljšati uvjete poslovanja ove grane industrije. Zarade u ovom Sektoru su tradicionalno među najnižim u okviru prerađivačke industrije. Danas je ovaj problem veći, jer je prostor za rast plaća ograničen niskim cijenama doradnih lon poslova i visokim operativnim troškovima poduzeća.

(4) Smanjivanje neregularng uvoza (tzv. upitni uvoz) koji narušava konkurenciju na domaćem tržištu i proširuje obim sive ekonomije (prodaja „na crno“). U prilog tome je i registracija firmi za proizvodnju i promet, a zatim nabavkama jeftine robe koja dolazi iz sivih kanala deklarišu i prodaju kao vlastitu proizvodnju.

(5) Obezbjeđenje finansijskih sredstava, i to ne samo za modernizaciju i razvoj kapaciteta, već i za nabavku obrtnih sredstava, jeste problem koji opterećuje najveći broj domaćih proizvođača. Slab priliv sredstava stranog kapitala za razvoj proizvodnje ima za posljedicu nizak nivo investiranja u Sektor tekstila, konfekcije, kože i obuće. Zbog toga najveći broj poduzeća ima zastarjelu tehnologiju i opremu što je kočnica za razvoj moderne i profitabilne industrije iz ove branše. Kada se zna da su proizvođači u posljednjih 10-15 godina proizvodnu opremu znatno usavršili u pravcu veće produktivnosti i efikasnije upotrebe energenata i sirovina, uz također uvođenje novih materijala tada se postavlja imperativ pred domaće proizvođače da što prije implementiraju nove produktivne proizvodne sisteme, čemu i na nivou države treba osigurati odgovarajuće poticaje.

(6) Obezbjeđenje visokostručnih obrazovanih kadrova. Neophodno je educirati ovakve kadrove, koji bi radili na razvoju novih proizvoda, dizajnu, primjeni novih tehnologija i tehnoloških inovacija, te kreacija i modeliranju proizvoda u cilju osvajanja tržišta.

(7) Modernizacija organizacije poslovanja. Postoje brojni „prazni hodovi“ koji nisu rezultat samo menadžmenta i zaposlenika, već i modela „preživljavanja“ kroz rad na lon poslovima

koji ne pružaju mogućnosti za kreativnost ni korištenje vrhunskih znanja, pa time u pravom smislu nisu ni razvojni.

(8) Pokretanje motivacije zaposlenika. Dominantno oslanjanje na manje složene poslove pa i najprostije poslove dorade (tzv. „cut and make“ poslovi) i nedostatak investicionog zamaha u mnogim poduzećima smanjuje potrebu za unapređenje vlastite proizvodnje i obrazovanje stručnjaka vrhunskih znanja, ali i za sveukupno poboljšanje poslovnih aktivnosti, što nije ostvarivo bez visoke motivacije zaposlenika i visokih znanja.

(9) Definiranje industrijske politike radi bržeg tehnološkog razvoja, većeg korištenja stručnih znanja, posebno iz informatičko-komunikacionih tehnologija, bržeg implementiranja ovih tehnologija u klasično-industrijske tehnologije i u sve djelatnosti društva, potrebno je razraditi sistem podsticajnih mjera, čime bi se omogućilo i masovnije otvaranje manjih firmi visokih tehnologija koje bi zapošljavale visokostručne kadrove školovane na domaćim i inozemnim univerzitetima. Svjetska iskustva ukazuju na činjenicu da i male zemlje, kakva je i BiH, boljom poreskom politikom, smanjenjem administrativnih prepreka i na druge načine, mogu postati za relativno kratko vrijeme ozbiljni partneri u razvoju i implementaciji sofisticiranih tehnologija. Industrijskom politikom i mjerama ekonomske politike potrebno je stvarati ambijent u kome će preduzeća biti zainteresovana za agresivniju apsorpciju novih tehnologija. Sve bi ovo trebalo doprinijeti da najmanje 10% BDP bude ostvareno izvozom domaćih proizvoda. S obzirom na nedostatak kritične mase za transfer, implementaciju i dogradnju licenciranih tehnologija potrebno je, u što kraćem vremenu, pristupiti formiranju fondova za podsticaj istraživanja i razvoja. Fondovi bi se mogli formirati na nivou kantona, regija, entiteta i države BiH. Sredstva prikupljena u fondovima koristila bi se prvenstveno za razvojne projekte koji bi za rezultat imali povećanje konkurentne sposobnosti naših firmi a time i realno povećanje našeg izvoza.

Strateške mjere za konsolidaciju industrije i programi za opravak proizvodnje i izvoza:

- Naučna i primijenjena istraživanja u svrhu razvoja industrijske proizvodnje. Naučno-istraživački rad u BiH nije zadovoljavajući. U nedostatku materijalnotehničkih i finansijskih sredstava, te adekvatnih uvjeta za rad pokazuje da su naučna i primjenjena istraživanja u krizi. Zbog toga treba povećati izdvajanja za nauku, istraživanje i obrazovanje, kako bi mladi kadrovi bili educirani za razvoj moderne proizvodnje koja može ostvariti konkurentnu prednost na globalnom tržištu. Fakultete treba snažno podržati u razvoju modernih instituta koji bi postali neophodna veza nauke i prakse i koji bi preuzeli tehnološki razvoj malih i srednjih poduzeća koji ne mogu imati vlastite institute, niti razvojne centre. Vladina politika pri nabavljanju proizvoda napredne tehnologije treba da bude usmjerena ka uvozu one opreme koja će podstaći vlastito inovatorstvo i na informatizaciji i osavremenjavanju postojećih tehnologija i tehnoloških kapaciteta. Ovo se posebno odnosi na one privredne djelatnosti koje ne mogu same unaprijediti svoju proizvodnju niti značajnije povećati izvoz bez podrške razvojnih instituta i visokoškolskih institucija, gdje svakako spada i Sektor tekstila, odjeće, kože i obuće.
- Kadrove i istraživačke laboratorije na fakultetima koristiti za potrebe razvoja proizvodnje (u FBiH postoji samo jedan Fakultet za tekstil, u Bihaću). Da bi se intenzivirala saradnja privrede sa fakultetima potrebno je pronaći način za poboljšanje

naučno-istraživačke infrastrukture univerzitetskih laboratorija nabavkom nove i savremene istraživačke opreme. Kadrove sa univerziteta potrebno je stimulirati i obavezati na saradnju sa privrednim subjektima. Novim zakonom o visokom obrazovanju potrebno je izvršiti integraciju kadrova i istraživačkih kapaciteta na nivou Univerziteta i tako osposobiti akademsku zajednicu da se značajnije i organizovanije uključi u projekte koji su od koristi proizvodnje, izvoza i čitavog društva. Ovo se posebno odnosi na projekte kojima se vrši transfer i razvoj novih tehnologija, te njihova implementacija u proizvodnji. Bez značajnijeg i konkretnijeg uključivanja fakultetskih i drugih kompetentnih kadrova u razvoj proizvodnih i poslovnih sistema nije moguće tehnološki revitalizirati proizvodnju i poslovanje. To se posebno odnosi na mala i srednja poduzeća koja nemaju vlastite razvojno-tehnološke centre i kojima najviše treba pomoć i uključivanje stručnih kadrova izvan vlastite sredine.

- Zajedničke aktivnosti poduzeća, komora, državnih organa. Razvoj sektora treba slijediti kroz zajednički rad različitih državnih i privatnih privrednih institucija. U realizaciji zadataka i sprovođenju mjera nalaze se privredne komore, zastupnici interesa firmi i drugih institucija. Ove institucije trebaju kao partneri za politiku s jedne strane i poduzeća s druge strane igrati ulogu katalizatora i promotora za jačanje konkurentnosti tekstilne, konfekcijske i branše obuće. Politički nivo je odgovoran za stvaranje privrednih okvirnih uvjeta specifičnih za ovaj Sektor industrijske proizvodnje, kako bi predložene razvojne koncepcije u svim pravcima djelovanja (tehnološke, kadrovske, investicijske, tržišne) imale povoljne uvjete za realizaciju u što moguće kraćem roku. Dakle, važno je da se mjerama za poboljšanje pristupi brzo, jer izgubljeno vrijeme u odnosu na konkurenciju teško se može nadoknaditi u današnjoj dinamičnoj tržišnoj situaciji. Pri tome su osnovne pretpostavke za sprovođenje strategije razvoja sektora da odgovorne institucije na političkom nivou i ustanove na mezo nivou (udruženja, komore itd.): jasno definišu, razgraniče i sa drugim relevantnim institucijama dogovore nivo odgovornosti, da poduzmu političke mjere te transparentno i konstruktivno na bazi jednog intenzivnog dijaloga sa odgovarajućim poduzećima iz tekstilne i odjevne branše otvore dijalog s ciljem rapidnog poboljšanja sveukupnog stanja ovog Sektora proizvodnje, da dogovorno i konstruktivno surađuju na sprovođenju mjera Pakta o stabilnosti.

Restrukturiranja i privatizacije poduzeća: Konačno treba završiti privatizaciju poduzeća tekstilne industrije, pri čemu se misli: a) procesi restrukturiranja preostalih velikih sistema („Borac“ u Travniku) i b) poduzeća koja su ušla u postupak privatizacije. Konsolidaciju treba izvesti prije nego poduzeće bude prodano, kako bi se uspješnije privatizirala i kako bi se izbjegli dosadašnji loši slučajevi privatizacije. Svako odugovlačenje privatizacije otežava poduzećima da se prilagode novim tržišnim i tehnološkim uvjetima. Sadašnje stanje, kada nemaju sredstava, a niti pravih motiva da uđu u proces reorganizacije poslovanja, jer čekaju dolazak novog investitora.

Revitalizacija i reinženjering primarne proizvodnje: Učešće države u ovom zadatku je neophodno i važno, pa se i država o tome mora očitovati, jer se radi o podsticanju razvoja sirovinske baze, gdje mora biti i usmjeravanje toka investicija u ovaj sektor. Revitalizacija i razvoj proizvodnje prediva i tkanina je višestruko važan, sa aspekta zadovoljenja domaće tražnje iz domaće proizvodnje što vodi smanjenju visokog stepena uvozne zavisnosti i pozitivno djeluje na vanjskotrgovinski bilans zemlje. Jednako tako, korištenje domaćih

sirovina je preduslov za preorijentiranje na naprednije i isplativije oblike doradnih poslova, kao i na klasičan izvoz. Svakako da je ovo pitanje za šire stručno-tehnološko i ekonomsko elaboriranje, prije konačne odluke, imajući na umu da su u ovoj proizvodnji postojali znatni i prepoznatljivi kapaciteti. Dakako, ovo treba da bude koordinirano sa ostalim aktivnostima oporavka proizvodnje prediva i tkanina.

Revitalizacija proizvodnih sistema: Revitalizaciju treba stručno i organizirano voditi, smišljeno i programirano kako bi se postigli očekivani rezultati. Treba imati u vidu da je vrijeme ograničeno u kome treba izvršiti revitalizaciju, i ako će za revitalizacijom i modernizacijom uvijek postojati potreba s obzirom na razvoj i tehnološki napredak konkurencije i činjenicu da je međunarodno tržište najbolji pokazatelj izvršene revitalizacije. Sveukupna revitalizacija poduzeća ne može se uspješno ostvariti bez vlastitih razvojnih potencijala i kompetentnih kadrova, koji i pored ratnih razaranja i opadajućeg kadrovskog trenda ne bi trebali biti upitni, budući se u proces revitalizacije mogu uključiti i vanjske institucije i kompetentni stručnjaci. Revitalizacija i modernizacija može se sagledati kroz četiri osnovna vida: revitalizacija na temelju korištenja novih i vlastitih znanja zahtjeva najmanja moguća financijska sredstva, jer polazi od revitalizacije postojećih proizvodnih kapaciteta, revitalizacija na temelju kupovine novih tehnologija i moderne proizvodne opreme traži veća financijska sredstva i obično angažiranje stranih firmi, revitalizacija izvedena kombiniranjem prva dva vida, tj. korištenjem domaćeg znanja i znanja tehnološko razvijenih stranih firmi, revitalizacija izvedena uz pomoć stranih financijskih sredstava na principu zajedničkih ulaganja.

Nelegalno odvijanje aktivnosti u proizvodnji i prometu tekstilnih proizvoda: Još uvijek je široko zastupljeno nelegalno odvijanje aktivnosti u proizvodnji i prometu tekstilnih proizvoda stvarajući na taj način nelojalnu konkurenciju poduzećima koja regularno posluju. Nadležnost za suzbijanje ovih pojava snose isključivo državni organi. Aktivnosti koje moraju da se preduzmu jesu intenzivnije i temeljnije kontrole od strane tržišne, finansijske i inspekcije na tržištu rada. Pitanje je da li poduzeća koja su prijavljena za proizvodnju i promet odjeće zaista imaju proizvodnju, ili to samo koriste kao masku za prodaju neregularno uvezene robe. To znači da tokovi kretanja robe trebaju biti pod kontrolom i nadzorom jer na ovakav način pričinjava se šteta regularnim poduzećima i državi jer se ne plaćaju sve dažbine koje su propisane.

Restrukturiranje i modernizacija proizvodnje i poslovanja: Na turbulentnom i prebukiranom međunarodnom tržištu vlada oštra konkurencija za koje treba vrlo efikasno poslovno poduzeće. Zbog toga, poduzeća moraju stalno da teže tehnološkim, organizacionim i troškovnim unapređenjima koja će dovesti do rasta produktivnosti, racionalnom korištenju svih proizvodnih resursa i smanjenju troškova poslovanja. Da bi se to ostvarilo potrebna su nova i radikalna rješenja u pripremi i realizaciji proizvodnje sa implementacijom novih tehnologija te nabavku najsavremenije proizvodne opreme, uključujući i informacione sisteme, nove tehnike upravljanja i dizajn, kao i primjenu novih tehnika i metoda u pripremi proizvodnje. Proizvođači odjeće treba da koriste tehnološke inovacije kao jednu od glavnih poluga u stvaranju novih modela, procesa proizvodnje, što bi trebalo činiti realnu konkurentsku prednost na tržištu. Reinženjering stvara fleksibilnu, modernu i konkurentnu proizvodnju. Naprotiv, cilj je stvaranje fleksibilnog proizvodnog sistema koji može brzo da izađe u susret specifičnim zahtjevima kupaca, i koji omogućava laku i brzu preorijentaciju sa jedne na drugu vrstu proizvodnje. Jedino ovakav sistem

omogućava proizvođačima da se efikasno prilagode tržišnim uslovima gdje se više ne izbacuju dvije kolekcije godišnje, već ih sada ima i po šest ili sedam godišnje.

Unapređenje i modernizacija tehnologija: Za unapređenje i modernizaciju tehnologija treba osigurati sistem školovanja koji će dati stručne kadrove sposobne da rade na unapređenju postojećih i implementaciji novih tehnologija. To se prije svega odnosi na transfer, razvoj i primjenu novih CAx tehnologija, dizajna, odnosno mode i modeliranja, optimizacije postupaka i troškova rada u sektoru tekstila, konfekcije i obuće. Također, nedostatak je i u marketingu odnosno području promidžbe i prodaje, kao i u menadžmentu upravljanja i razvoja. Trebalo bi na univerzitetskom nivou ponuditi specijalistički ciklus marketinga na zapadnom nivou (analitika, izvozni marketing, marketinška strategija, marketing tehnologija, marketing znanja, itd). Relevantno sektorno unapređivanje tehnologije trebalo bi prije svega težiti širokoj difuziji modernog razvojnog trenda, osiguranju mjera kvaliteta i organizacionih koncepata. Unapređenje tehnologije bi se trebalo pri tome orijentirati na slijedeće osnovne principe: Podsticanje sektorno relevantnog obrazovanja na univerzitetima kroz mogućnost specijalizacije u određenom fahu u oblasti tekstila (tekstilni injžinjeri, prerada koze, dizajn itd.) Dalje jačanje Tehničkog fakulteta u Bihaću za tekstilni dizajn koji već educira stručnjake iz ovog područja te na Umjetničkoj akademiji u Sarajevu i eventualno povezivanje sa drugim obrazovnim institucijama/studijima da bi obrazovanje još više koristilo domaćoj industriji. Stimuliranje širenja tehnologije – preko informacionih i savjetodavnih centara, specifičnih demonstracionih centara, Computer Aided Design (CAD) ili Computer Aided Management (CAM), firme za učenje, REFA – školovanja (Train-the-Trainer), kvalitetan menadžment. Podsticanje istraživanja i razvoja i buđenja kreativnih potencijala na nivou firmi, npr. tehnološka konkurencija, poresko unapređivanje razvojnih troškova firme, briga o sistematskom informisanju firmi iz BiH i slično.

Specijalizacija i racionalizacija u industriji obuće: BiH suočava sa problemima i izazovima sličnim onima koje imaju i druge zemlje tranzicije. To se odnosi i na poduzeća iz industrije kože i obuće. Industrija obuće je daleko dominantnija i radi isključivo lon proizvodnja za talijanske naručioce, dok industrija kože jedva da i igra ulogu kod inozemnih ili domaćih kupaca. Prvi stepen industrije za proizvodnju đonova, dijelova obuće, alata, ili kalupa, bez kojih izrada cipela nije moguća, u BiH uopće ne postoji.. Industrija obuće je manje ili više „dobrovoljno“ ustupila mjesto inozemnim poduzećima na domaćem tržištu. S druge strane, domaće tržište je premaleno, da bi se ponudio dovoljan prodajni potencijal za industriju kože i obuće. BiH ima dobre tržišne šanse da inostranu konkurenciju, u većem broju, potisne sa domaćeg tržišta i da izvozi svoje proizvode. Dobre šanse za poboljšanje privrednog položaja će nastati, ako se poduzeća iz ovog sektora, u smislu sistematske konkurentnosti, najprije unutar sektora i dugoročno sa institucijama mesa budu integrirali. To uključuje i specijalizaciju, koja bi dovela do racionalizirajućeg efekta.

Lon poslovi i njihova selekcija: Osnovna karakteristika firmi u BiH jeste da se još uvijek bave s time da svoj posao u lonu u prvoj liniji konsolidiraju sa njemačkim i italijanskim kupcima. Istovremeno nedostajuća tekstilna predindustrija sa odgovarajućim kapacitetima i kvalitetima, čini nemogućom lon proizvodnju, odnosno puni posao. Zbog toga je za očekivati, da će se tržišne šanse sektora prije pogoršati nego poboljšati, ako se ne izvrši postepena preorijentacija sektora u smislu otvaranja novog razvojnog potencijala, koji bi se sastojao u znatno višem tehnološkom nivou nego su to sadašnji lon poslovi. To ne znači da lon poslove treba odbaciti, već razvojni ciklus treba temeljiti na kompleksnim poslovima koji imaju veći tehno-ekonomski rezultat. Važno je da poduzeća u okvirima politike za unapređenje sektora

budu u središtu daljeg razvoja proizvoda i tržište. Obrazloženja za preorijentaciju i okretanje od strategije niskog lona su: jeftine lon poslove zamijeniti i orijentisati ka zemljama sa najnižim primanjima, što se uzimajući u obzir visoke plate u BiH, ne može opravdati, prijašnji argument, da ovi poslovi zbog svog izvoznog karaktera jačaju bilancu vanjske trgovine, u velikoj mjeri više ne stoje, jer stvaranje dodatne dobiti zbog međunarodnih prekomjernih kapaciteta u zemljama srednje i istočne Evrope biva sve manji i u pojedinim slučajevima ne pokriva čak ni troškove plaća, stvarni know-how transfer i efekti učenja skoro da nisu zastupljeni jer nalogodavci u mnogim slučajevima mogu odustati od dugoročno isplaniranih poslovnih kontakata uslijed prevelike ponude partnera u lon proizvodnji, uslijed niskog potencijala povećanja plaća, koji je povezan sa pasivnim lonom lokalna kupovna moć ostaje slaba, a atraktivnost sektora za stručni kadar ostaje vrlo slaba, potražnja potrošača za tekstilom pokrivena je kroz legalne i ilegalne uvoze koji gutaju devize; stvaranje dodane dobiti seli se u inostranstvo te na taj način sektor odjevnih predmeta u poređenju sa drugim sektorima malo doprinosi privrednoj dinamici u zemlji.

Pored već navedenog organi vlasti u FBiH bi trebali: Dovesti u ravnopravan položaj sve subjekte ovog sektora sa ostalim potrošačima energenata vođenjem cjenovne politike na način kako to rade zemlje EU koje stimuliraju bolje korištenja instaliranih kapaciteta. Smanjenje poreza i doprinosa na plaće. Provođenje zakonskih odredbi u tenderskim procedurama i dodjele poslova domaćim proizvođačima pod konkurentskim uvjetima u odnosu na inozemne proizvođače. Stimulacija prioritetne proizvodnje za izvoznu orijentaciju domaćih kompanija. Uvozne sirovine i repromaterijale osloboditi obaveze plaćanja carina i PDV-a. Tehnološku opremu koja je uglavnom iz uvoza osloboditi plaćanja carina i PDV-a, jer je to uvjet za bržu modernizaciju postojećih proizvodnih kapaciteta i izgradnju novih. Formirati stimulativne kreditne linije u okviru postojećih banaka koje bi pomogle da se proizvodnja modernizira i tako postane konkurentno sposobna za izvoz. Smanjiti neregularni uvoz i neocarinjeni promet proizvoda ovog sektora putem divlje prodaje, itd. Olakšanje viznog režima i donošenje sektorske politike razvoja u okviru cjelokupne industrijske politike zemlje. Institucionalno organiziranje na nivou BiH u okviru Ministarstva industrije ili na drugi način.

Pored već navedenog organizacije za edukaciju, transfer znanja i tehnološki razvoj bi trebale: Osmisliti, razviti i transferirati tehnološka, upravljačka i organizacijska znanja u proizvodne sisteme. Napraviti suvremene programe i organizirati sisteme cjeloživotnog učenja kao stalni i kontinuirani način sticanja novih i osvježavanja postojećih znanja zaposlenika u sektoru tekstila, kože i obuće. Na fakultetima, institutima i razvojnim centrima gdje je to moguće formirati kompetentne timove od najboljih domaćih i stranih stručnjaka i definirati odgovarajuće razvojne projekte koji će biti implementirani u proizvodnji. Na fakultetima gdje postoje tekstilni odsjeci posebno analizirati suvremenost nastavnih programa i upis studenata, te povezanost ovih fakulteta sa kompanijama iz sektora tekstila, kože i obuće. Organizirati škole, seminare, radionice za transfer znanja i rješavanje proizvodnih problema i slično. Podsticati ljudske resurse utemeljene na znanju i inovativnu djelatnost u proizvodnim sistemima, kao glavni resursi za sticanje konkurentske prednosti, pa ih stoga treba snažno motivirati, vrednovati i stvoriti uvjete za njihov razvoj.

Pored već iskazanih zadataka kompanije u Sektoru tekstila, kože i obuće bi trebale: Izvesti reinženjering svih kompanija Sektora s glavnim ciljem ostvarenja konkurentske sposobnosti i postizanja konkurentske prednosti (od oblikovanja proizvoda, faza projektiranja tehnologije, tehnološkog procesa proizvodnje, do kontrole i osiguranja kvalitete, te plasmana

na tržište). Modernizirati pripremu proizvodnje i sami proces proizvodnje uvođenjem modernih metoda i tehnologija uz zamjenu dotrajale proizvodne opreme i uvođenje novih tehnologija posebno proizvodno-informatičkih tehnika. Kompanije postaviti na temelje širokog transfera tehnologija i znanja uz obavezno cjeloživotno učenje za one koji to prihvaćaju usvojiti stimulativne kriterije vrednovanja i napredovanja u struci. Kompanije organizirati na suvremen, produktivan i konkurentan način (uvesti funkcije kao što su: razvojna, logistička, upravljanje kvalitetom uz certifikaciju i ISO standarde, kadrovski resursi i transfer znanja, transfer i implementacija CAx tehnologija, itd.) kako bi uspješno odgovorile globaliziranom i turbulentnom tržištu i sve većoj konkurenciji zemalja u razvoju gdje je znatno jeftinija radna snaga.

1.7. Hemijska i farmaceutska industrije

Analiza industrije i strukture industrijske proizvodnje a Sektor hemijske i farmaceutske industrije: Osnovno obilježje koncepta, strukture i dinamike razvoja hemijske i farmaceutske industrije u BiH dijeli sudbinu ukupnog razvoja bivše Jugoslavije sa naglašenim zaostajanjem u odnosu na druge bivše republike što se lako može potvrditi iz odgovarajućih pregleda koji su potvrđeni u Studiji dugoročnog razvoja hemijske industrije BiH do 2000-te godine. Kako hemijska industrija nije bila na listi prioriteta privrednih aktivnosti, nedovoljna ulaganja učinila su je u znatnom zaostajanju ispod prosjeka razvoja hemijske industrije bivše Jugoslavije. Mada je i tada bilo poznato, da se raspolaže sa solidnom osnovom hemijske industrije anorganskog karaktera, što sadašnji kapaciteti jasno pokazuju da se malo uradilo na diverzifikaciji zastupljene proizvodnje za posljednjih 50 godina. Sedamdesetih godina prošlog stoljeća, zbog poskupljenja nafte i naftnih derivata, se odustalo od modela razvoja petrohemijskog kompleksa i proizvodnje petrohemikalija koje su osnova za razvoj polimerne industrije, pri čemu bi došlo do poboljšanja strukture proizvodnje favorizovanjem organskog sektora. Takođe, treba uzeti u obzir prekapacitiranost započetih investicija izgradnje petrohemijskih centara, u to vrijeme u republikama bivše Jugoslavije, kao i potrebu osiguranja enormnih sredstava za razvoj petrohemijske proizvodnje. Ratni događaji u BiH i zaustavljanje kompletnih proizvodnih aktivnosti sa nanošenjem nesagledivih razaranja privrednih kapaciteta, prekinula su privredni i ekonomski razvoj idoveli do siromaštva i preživljavanja na nivo socijalne pomoći. Tako je hemijska industrija BiH a sada njen dio u FBiH imala autarhičan razvoj, ne osiguravajući svoj izlaz na strana tržišta uz valorizaciju sopstvene sirovine. Razvoj takvog modela niti je bio model razvoja ekspertno orijentisan, niti razvoj koncepta uvozno supstituiran. Struktura proizvodnje hemijske industrije FBiH i BiH takođe nije zadovoljavajuća , jer su to većinom neorganske hemikalije koje na svjetskom tržištu nisu tako konkurentne kao organski proizvodi. Postoje opravdani razlozi za zaostajanje proizvodnje azotne kiseline, amonijaka i azotnih đubriva, jer je BiH limitirana sirovinskom osnovom za ovu proizvodnju, u odnosuna okruženje koje raspolaže sa zemnim gasom. Takođe valja konstatirati da je postojalo znatno zaostajanje u području agrohemije, kako u pogledu đubriva tako i u pogledu proizvodnje pesticida, iako postoji sirovinska osnova za to.

Nedostatak pravog znanja iz razvoja proizvoda, procesa i postrojenja i nerazvijenost hemijsko-laboratorijskog istraživanja, upućivali su na uvoz potrebnih tehnologija i opreme. Takođe, mora se prihvatiti činjenica, da se hemijska industrija uopšte, pa i u BiH razvijala u

uslovima deplasirane cijene energije. To je dovelo do visokog energetskog sadržaja u cijeni proizvoda. Nije se pridavala pažnja energetskoj efikasnosti. U sadašnjim uslovima kada se vrši valorizacija cijene veoma skupe energije, potreba za ispitivanjem razvoja i ispravljanje neadekvatnih dispariteta cijena hemijskih proizvoda u prethodnom periodu, predstavlja osnovu za uvođenje racionalne potrošnje energije Ovo su samo neki od problema koji su pratili prethodni period rada i razvoja hemijske industrije BiH.

Stanje tehnologija i tehnoloških sistema: Korištenje postojećih i novih tehnologija i tehnoloških sistema zavisi od tehnološke i tehničke opremljenosti hemijske i farmaceutske industrije, da koristi instalisana postrojenja na uobičajenom i svjetski – konkurentnom nivou, ali i od sposobnosti za obezbjeđenje neophodnih sirovina i plasman proizvedenih produkata. Osposobljenost za konkurentan izlazak na svjetska tržišta ima direktnog uticaja na korištenje kapaciteta i obim proizvodnje, jer za veći broj hemijskih proizvoda iz baznog sektora domaće tržište ima i suviše uske okvire, i o toj činjenici se mora voditi računa o budućem radu i razvoju. Svakako, da i planiranje izgradnje novih kapaciteta iz sektora hemijske i farmaceutske industrije i njen dalji razvoj direktno utiču na korištenje kako postojećih, tako i budućih postrojenja. Stoga se plan razvoja ovog sektora mora utvrđivati na nivou potreba grane i sa njom povezanih reprocjelina, na čitavom BiH tržištu, pa i tržištu okruženja. Pri proučavanju razvoja hemijske i farmaceutske industrije, u domenu jačanja tehničkih potencijala, veoma je važno vidjeti kakve su realne mogućnosti njihovog uvećavanja sopstvenim snagama, naročito sa aspekta mašinske industrije i projektno – inženjerskih organizacija. Procesna oprema koja je najčešće zastupljena u ovom sektoru čine: hemijski reaktori, apsorpcione i destilacione kolone, uparivači, kristalizeri, ekstraktori, elektrolizeri, dializeri itd. Stanje tehnologije i tehnoloških sistema može se pratiti mogućnostima i osposobljenosti za maksimalno korištenje raspoloživih instaliranih i projektovanih proizvodnih kapaciteta. Ova sposobnost je tijesno vezana za razvijenost tehnoloških potencijala, tj. sa odgovarajućim znanjima i vještinama u rukovanju sve složenijim postrojenjima visoke tehnologije (veliki pritisci, visoke ili niske temperature, eksplozivnost, otrovnost, zapaljivost, primjena informatičkih sistema i sl.). Sadašnja iskorištenost instalisanih kapaciteta u hemijskoj industriji iznosi 62,30%, dok je u farmaceutskoj industriji 60%. Dosadašnji razvoj tehničkih potencijala u hemijskoj i farmaceutskoj industriji može se najlakše pratiti preko vrijednosti osnovnih sredstava. Sadašnje stanje navedenih kompanija karakteriše zastarjela i uglavnom amortizovana oprema, koja preuzimanjem većinskog vlasnika podliježe revitalizaciji i modernizaciji sa uvođenjem visokog stepena automatizacije. Stoga je u narednom periodu razvoja potrebno voditi o ovome računa, te obezbijediti intenzivniju stopu rasta osnovnih sredstava hemijske industrije barem na nivou dinamike koju ima ukupna industrija BiH. Na ovaj način će rasti i stanje tehnologija i tehnoloških sistema, kao važnog faktora razvoja ovog sektora u FBiH. Na osnovu uvida u visinu investicionih ulaganja u osnovna sredstva dobija se takođe značajna dodatna informacija o stanju razvijenosti tehničkih potencijala ovog sektora. U narednom periodu razvoja će se morati pored investiranja u nove objekte, pristupiti odgovarajućim zamjenama, rekonstrukcijama i modernizacijama postrojenja hemijske industrije FBiH naročito u njenom baznom sektoru. Ovako visok stepen otpisanosti osnovnih sredstava u baznom sektoru hemijske industrije FBiH govori o nedovoljnoj investicionoj aktivnosti u prethodnom razvojnom periodu.

Mogućnost revitalizacije i modernizacije Tehnologija: Kako u periodu od 1995–2003. godine nije došlo do značajnijeg pomaka u promjeni vlasničke strukture i privatizacije skoro ni jednog privrednog subjekta iz ove djelatnosti, od strane stranih investitora, zajednički se

pristupa drugom konceptu za revitalizaciju i pokretanje odabranih kompanija koje koriste domaće resurse i repromaterijale, a formiraju širi poslovni sistem. Pristupa se konceptu otpočinjanja revitalizacije i oživljavanja proizvodnje vlastitim, veoma skromnim finansijskim potencijalom, kako bi se privukao interes nekog od budućih investitora zbog stvorene pretpostavke, da je to samo otpisana oprema i da na te kompanije ne treba više računati. U javnosti se stvaralo mišljenje da su to „otpisane“ kompanije. Moramo priznati da se u početku takav pogrešan stav najviše širio i stvarao od nekih pojedinaca međunarodne zajednice, što je i stvaralo veliku dilemu i odugovlačenje donošenja konkretnijih odluka od onih koji su to trebali da urade. Uvođenjem strateških partnera sa značajnim investicionim ulaganjima u rekonstrukciju, revitalizaciju i modernizaciju, ove kompanije izrastaju u profitabilna privredna društva, koja obezbjeđuju neprekidno snabdijevanje potrošača svojim proizvodima, po definiranim standardima kvaliteta i najnižim neophodnim cijenama. Većinski vlasnici poseban prioritet su usmjerili na povećanje stepena automatizacije i povećanje energetske efikasnosti uz povećanje pouzdanosti rada ukupnog sistema. Poseban efekat treba istaći, da strateški investitori uvode svoja dostignuta iskustva, i u modernizaciju uvoze opremu koja je po najvišim tehničko-tehnološkim standardima u ovim tehnologijama. Na taj način, je zasigurno očekivati da će preuzete kompanije, ubuduće djelovati u skladu sa standardima zaštite okoline i omogućiti podršku sveukupnom privrednom i ekonomskom razvoju BiH. Da bi se to ostvarilo bilo je potrebno realizirati aktivnosti na: odabiru strateških partnera koji će preuzeti obaveze na: fizičkoj rekonstrukciji i modernizaciji postrojenja, finansijskom jačanju preduzeća, usmjeravanju ka tržišnom poslovanju, korporatizaciji i transformaciji u decentraliziranu grupaciju koja će biti regionalno pozicionirana kompanija. Danas se može reći da je najveći dio utvrđenih ciljeva u ovom sektoru realiziran pošto su: Uvedeni su strateški partneri u državne kompanije: Koksno hemijski kombinat Lukavac, Fabrika cementa Lukavac, Fabrika sode Lukavac, Industrija deterdženata DITA Tuzla, Hloralkalni kompleks Tuzla – POLIHEM, UNIS Azotara Goražde, „Vitezit“ Vitez i jedan dio metalne industrije. Od privrednih subjekata koji predstavlja lidera u proizvodnji lijekova u BiH je: Bosnalijek Sarajevo Nastale su nove kompanije: „Global Ispat“ Koksna industrija Lukavac, Fabrika cementa “Alas internacional” Lukavac, „Sisecam“ soda Lukavac, „Dita“ Tuzla, „Poliolchem“ Tuzla. Uvođenjem strateških partnera poboljšane su sve performanse u poslovanju: Nakon niza godina sa negativnim finansijskim rezultatom u 2007. godini kumulativno posmatrano hemijska i farmaceutska industrija ostvarila je dobit u poslovanju. Realizacija ciljeva ogleda se kroz tržišnu valorizaciju dionica čija se vrijednost, svakog mjeseca povećava, rad sistema je pouzdan, pogonska spremnost rekonstruisanih jedinica je povećana i ostvaruje se stalni rast proizvodnje i prodaje. Kompanije kontinuirano podižu kvalitet proizvoda i usluga, a nakon novog trogodišnjeg investicionog ciklusa biće otklonjena većina problema vezana za stanje u otplati dugovanja a kvalitet isporuke približiti standardima EU. Pripremljeni su planovi za velike investicione projekte za proširenje proizvodnje ali i za nove proizvodne kapacitete. Kompanije svojim aktivnostima daju direktan poticaj ekonomskom razvoju BiH, omogućavajući snabdijevanje hemijskim proizvodima domaćih kupaca po povoljnim cijenama. Kompanije već djeluju na slobodnom tržištu u regiji. Tržišni pristup je sve prisutniji kako u procesu prodaje tako i nabavke.

Strateško razvojni ciljevi: Razvoj industrijskog sektora hemijske i farmaceutske industrije u FBiH treba da osigura:

(1) Potrebne količine ovih proizvoda za dugoročno i pouzdano snabdijevanje svih korisnika u BIH,

(2) Postizanje izvoza uz ostvarivanje ekonomske dobiti zbog potrebe uravnoteženja spoljnotrgovinske razmjene, optimalno korištenje domaćih energetskih , mineralnih i prirodnih izvora, u svrhu postizanja ekonomskih i socijalnih koristi na ekološki prihvatljiv način,

(3) Racionalizaciju potrošnje mineralnih i prirodnih resursa, povećanje tehnološke efikasnosti u svim segmentima sistema proizvodnje, transformacije i korištenja energije sirovina i repromaterijala,

(4) Osiguranje odgovarajućeg stepena neovisnosti o uvoznim hemijskim i farmaceutskim proizvodima, kao i proizvodima malotonažne hemije, specijalnih materijala, materijala visokih svojstava i materijala posebne namjene, primarnom pozicijom domaćih izvora energije i raspoloživih resursa i vlastitih znanja,

(5) Dostizanje kvaliteta utrošaka normativnih materijala i energije prema svjetskim standardima, vođenje ekološke politike, i razvoj unutrašnjeg tržišta,

(6) U području koncipiranja i razvoja hemijske industrije i pratećih djelatnosti prepoznavati europske i svjetske trendove, u oblasti ponude i potražnje i stalnog procesa globalizacije a posebno u ovom sektoru.

(7) Proces prestrukturiranja treba nastaviti i završiti u naredih nekoliko godina. To podrazumijeva potpunu privatizaciju sadašnjih zajedničkih kompanija i prenošenje u nadležnost većinskom vlasniku.

(8) Kompanijama koje svoju djelatnost razvijaju na neobnovljivim izvorima treba ustupati korištenje javnog dobra u vidu koncesija u količinama koje neće ugroziti strateški interes, budućeg privrednog i ekonomskog razvoja BiH.

(9) Za razliku od drugih država, u BiH postoje značajne mogućnosti za gradnju novih proizvodnih i prerađivačkih kapaciteta, posebno u segmentu proizvoda malotonažne hemije, specijalnih hemikalija i materijala visokih svojstava. Time se otvara prostor za pokretanje velikih investicija, privlačenje stranih ulagača, povećanje proizvodnje električne energije i intenziviranje trgovine u regiji. To znači pokretanje privrede, otvaranje novih radnih mjesta, veću privrednu saradnju sa susjednim državama i u regiji, a time očuvanje mira i bolje socijalne prilike. Pri tome ostaje pitanje dinamike gradnje, odnosno udjela kapaciteta koji se grade radi izvoza, sa aspekta očuvanja prirodnih resursa.

Strateško razvojni ciljevi u vojnoj industriji FBiH: Uzimajući u obzir trenutno stanje u vojnoj industriji FBiH, koja je orjentirana na izvoz, pravci budućeg razvoja zasnivaju se na sljedećim osnovama, ciljevima i zadacima u oblastima:

(1) Oblast produktivnosti rada i konkurentnosti proizvoda, te preduzeća na domaćem, evropskim i svjetskim tržištima: − Sanirati unutarnji dug fabrika vojne industrije u FBiH kroz dokapitalizaciju od strane Vlade FBiH ili uz učešće privatnog kapitala ili prodajom viškova imovine. − Predratna potraživanja i ratne i poslijeratne obaveze sagledati po svakoj fabrici i

pronaći optimalna rješenja za uključivanje sredstava u dokapitalizaciji. − Uspostaviti kontrolu kvalitete uvoznih proizvoda, kao zaštitu domaćih proizvođača uvođenjem vojnih standarda i EU standarda (mjera se prvenstveno odnosi na uvozne proizvode). − S ciljem obezbjeđenja uvoza kvalitetnih proizvoda, naročito eksplozivnih materija, u saradnji sa univerzitetima potrebno je formirati laboratoriju za testiranje tih proizvoda i izdavanje certifikata za te proizvode. − Uspostaviti odgovarajuća odjeljenja za sprovođenje kontrole kvalitete proizvoda iz fabrika vojne industrije u FBiH. Ovo odjeljenje mora biti nezavisno od sektora razvoja i proizvodnje. − Osavremenjivanje postojećih industrijskih kapaciteta uvođenjem novih tehnologija (u proizvodnji čahura za municiju malog i velikog kalibra). − Poboljšanje i proširenje postojećih kapaciteta. − Konverzija dijela kapaciteta vojne industrije na civilnu proizvodnju (bazirana na razvoju artikala opće namjene, prema potrebama tržišta na postojećim tehnologijama i zapošljavanju tehnoloških kapaciteta). − Tržišna orijentacija ka domaćem i ino-tržištu i intenziviranje aktivnosti na iznalaženju novih tržišta. − Modificiranje i poboljšanje proizvoda iz postojećeg proizvodnog programa. − Razvoj savremenih sredstava koja imaju konkurentan izvozni potencijal, nizak nivo troškova razvoja baziran na korištenju postojećih tehnoloških kapaciteta bez većih ulaganja, održavanje kontinuiteta angažiranja domaćih stručnjaka, a koja su atraktivna sa stanovišta eventualno budućeg opremanja OS BiH. − Formiranje i osposobljavanje poligona za interna ispitivanja u svakoj fabrici, i u saradnji sa OS BiH formirati poligone za balistička ispitivanja artiljerijske i raketne municije i oružja. − Poboljšanju stepena ekološke zaštite, uvjeta rada i sredine, uz maksimalnu primjenu zakonskih propisa koji uređuju pojedine oblasti zaštite. − Zajednički nastup vojne industrije F BiH na ino-tržište preko jedinstvene prometne organizacije s ciljem promocije i efikasnije prodaje proizvoda i kupovine novih tehnologija. − Zajednički razvoj i osvajanje proizvodnje oružja, municije i vojne opreme više firmi iz sektora vojne industrije.

(2) Oblast istraživačkih djelatnosti i tehnološkog razvoja Jedan od ključnih strateških ciljeva razvoja vojne industrije je svakako istraživanje i razvoj (R&D) u sklopu moderniziranja proizvodnog programa vojne industrije i oružanih snaga. Fabrike trenutno imaju veoma malo osoblja angažiranog u sektoru razvoja i do sada su izdvajana veoma mala sredstva za razvoj. Potrebno je formirati instituciju koja bi se bavila razvojem novih sredstava i bila potpora svim fabrikama vojne industrije. Ciljevi istraživačko-razvojne institucije: − u sradnji sa univerzitetima biti vodeća institucija naučnog i stručnog rada na području BiH i šire, usporedive razine s drugim evropskim institucijama; − biti prvenstveni izvor tehničkih, naučnih, poslovnih, normativnih i ostalih saznanja potrebnih fabrikama vojne industrije; − raspolaganje potrebnom, naročito informacijskom infrastrukturom; − stvaranje potrebne finansijske osnovice za djelovanje. Zadaće istraživačko-razvojne institucije: − uspostavljanje partnerskih odnosa između fabrika vojne industrije i oružanih snaga i znanstveno-istraživačkoga okruženja u zemlji i u inozemstvu; − pokretanje i vođenje istraživačko-razvojnih projekata usmjerenih prema potrebama fabrika vojne industrije u razvoju novih sredstava i tehnologije; − vođenje projektiranja, ispitivanja i testiranja oružja, municije i vojne opreme; − implementacija vojnih standarda propisanih od NATO i od USA i novih tehnologija: procesnih, proizvodnih i uslužnih. U fazi formiranja ove institucije obezbijediti punu saradnju sa univerzitetima u FBiH, a naročito u oblasti odbrambenih tehnologija, kako bi se ostvarili ciljevi i zadaci ovakve institucije. Potrebno je izraditi prijedlog primjenjivih naučno-istraživačkih i razvojnih projekata finansiran od Ministarstva obrazovanja i resornog ministarstva. Saradnja, zajednički razvoj i osvajanje proizvodnje oružja, municije i vojne opreme sa vojnim industrijama drugih zemalja, radi zajedničkog nastupa na trećim tržištima. Moderniziranjem i prestrukturiranjem kapaciteta odbrambene industrije poseban akcent se

treba usmjeriti na municiju malog kalibra, neke vrste artiljerijske municije, minobacače i minobacačku municiju, sredstva za protivoklopnu borbu, sredstva za ličnu i kolektivnu zaštitu, eksplozive, topovska i raketna goriva. Pri tom, prioritetno se akcenat stavlja na razvoj oružja koja imaju visoke performanse: mobilnost, preciznost i efekat na cilju. Poslije dokapitalizacije fabrika vojne industrije, formiranja institucije koja bi se bavila istraživanjem i razvojem, uz stvorene materijalne i kadrovke pretpostavke od strane fabrika vojne industrije i Vlade FBiH, krenuti u realiziranje ranije usvojenih planova razvoja i proizvodnje novih sredstava prema sljedećim stavkama:Razvoj i proizvodnja novih sredstava prema sljedećim stavkama: − Razvoj artiljerijske municije i oružja povećanog dometa: - Razvoj oružja dužine cijevi od 45 i 52 kalibra i povećanjem komore za sagorijevanje goriva. Orijentirati se na kalibre 105 mm i 155 mm koji su standardni kalibri prema NATO standardu. - Razvoj novih tipova goriva i sistema punjenja sa većom masom goriva. - Razvoj game novih artiljerijskih projektila sa novim dizajnom projektila uz moguću primjenu Base Bleed ili reketnog pogona. − Razvoj minobacačke municije i oružja povećanog dometa zasnovane na: - Primjeni minobacača sa cijevima veće vitkosti, - primjenom novih goriva i veće mase goriva, - novim dizajnom projektila, - primjenom raketnog pogona. − Razvoj HE artiljerijske (kalibri 105 mm, 122 mm i 155 mm), minobacačke i raketne municije povećane efikasnosti zasnovane na: - upotrebom visoko fragmentacionih čelika (HF-1), - prefragmentiranjem tijela projektila, - novim tipovima eksploziva (većih energetskih karakteristika i IM), - upotrebom blizinskih upaljača. − Razvoj i uvođenje u serijsku proizvodnju municije 125 mm: - municija HEAT-T M08 povećane probojnosti, - modificirana municija APFSDS-T M88M1 sa strijelom od tungstena, - municija APFSDS-T M08 sa strijelom od tungstena probojnosti iznad 550 mm pancirnog čelika. − Razvoj i proizvodnja oružja i municije srednjeg kalibra: - Municija 40 mm kratkog i dugog dometa zasnovana na NATO standardima. − Razvoj municije malog kalibra bez olova i inicijalne kapsle sa pirotehničkom smjesom bez teških metala. − Razvoj i proizvodnja zaštitne i deminerske opreme.

(3) Oblast znanja i stručne osposobljenosti postojeće i nove radne snage − Potrebno je uvesti kontinuiran i organiziran sistem permanentnog (specijalističkog) obrazovanja putem univerziteta u FBiH, naročito iz oblasti odbrambenih tehnologija. − Edukaciju i usavršavanje stručnog kadra u fabrikama vojne industrije ostvariti angažiranjem eksperata sa visokim akademskim zvanjima sa dugogodišnjim iskustvom na poslovima istraživanja, razvoja i proizvodnje, i u obavljanju univerzitetske nastave. − Obezbijediti kontinuirano stipendiranje studenata na dodiplomskom i diplomskom studiju s ciljem obezbjeđenja deficitarnog stručnog kadra od strane fabrika vojne industrije i resornog ministarstva. − Posebnu pažnju valja obratiti osavremenjavanju studijskih programa i osmišljavanju novih, u skladu s interesima promjenjivog tržišta.

(4) Izvoz finalnih proizvoda − FBiH kao većinski vlasnik fabrika vojne industrije, putem Vlade FBiH i resornog ministarstva, treba obezbijediti fond materijalnih rezervi za nesmetanu proizvodnju (ovisna o sirovinama i podsklopovima iz inostranstva) te definira: - Program kreditiranja finansijskog restrukturiranja fabrika, - Program kreditiranja pripreme roba za uvoz i izvoz i omogući razvoj sektora vojne industrije; − Subvencije izvoznicima finalnih proizvoda; − Smanjenje poreza na dobit za novo zapošljavanje; − Subvencije za uvođenje inovativnih tehnologija; − Raditi na iznalaženju povoljnih modaliteta prilagođavanja tarifnog sistema električne energije za proizvodna preduzeća, odnosno kompleks metalne industrije, u pogledu reguliranja cijene vršne snage-opterećanja, te da cijena električne energije bude u izvoznim poslovima ista-jednaka kao izvozna cijena električne energije; − Smanjivanje

administrativnih prepreka pojednostavljenjem administrativnih procedura, naročito za robu namijenjenu izvozu.

(5) ***Druge oblasti koje su neposredno ili posredno vezane s konkurentnošću privrede*** − Jedan od ključnih strateških ciljeva vojne industrije je osigurati da se promjeni odbrambena politika BiH i da se u Zakonu o odbrani BiH uvrsti i vojna industrija. - Strateški doktrinarni dokument BiH predstavlja BIJELA KNJIGA ODBRANE BOSNE i HERCEGOVINE (iz 2005. god.) kojim se promoviraju opredjeljenja BiH za pristupanje evropskim i evro-atlantskim integracijama [9]. Nažalost, prema ovom dokumentu odbrambena politika BiH ne oslanja se na vlastitu Vojnu industriju. - Program NATO nazvan “Partnerstvo za mir”, zauzima posebno mjesto jer omogućava saradnju država koje nisu u tom savezu (u političkom, bezbjednosnom i odbrambenom segmentu). Partnerstvo i saradnja podrazumevaju se i u vojno-industrijskom kompleksu, jer u sistem kolektivne bezbjednosti primaju se oni koji, pored ostalog, ispunjavaju i vojno-tehnološke zahtjeve. - Za moderniziranje, razvoj i proizvodnju NVO, posebno složenih i visoko sofisticiranih sredstava, potrebne su naučne i tehnološke osnove, naučni i stručni kadar koji je organizacijski institucionaliziran i tehnički opremljen, odgovarajuća sirovinska baza i industrijsko-proizvodna infrastruktura, ekonomske mogućnosti i apsorpciona moć domaćeg i stranog tržišta, čime BiH, a naročito FBiH umnogome raspolaže. − Koordinirati aktivnosti između ministarstava, uključenih u realiziranje investicijskih projekata. − Povećanje konkurentnosti domaćih proizvođača finalnih izvoznih proizvoda.

Analizom unutarnjih i vanjskih ograničenja za funkcioniranje i razvoj industrijske proizvodnje od kojih su obuhvaćeni: opće poslovno okruženje, vlast kao faktor ograničenja u poslovanju, fiskalni sistem, radna snaga, infrastruktura i sistemi poslovne podrške može se zaključiti sljedeće:

1) Među faktorima koji određuju opće poslovno okruženje korupcija je identificirana kao faktor koji ima snažan negativan uticaj na poslovanje preduzeća. Pored korupcije, veliki problem preduzećima predstavlja neizvjesnost u slučaju poslovnih sporova, gdje su sudovi opisani kao spori, pristrasni i neažurni. Potom se kao problemi ističu nejednaki uvjeti poslovanja unutar BiH, nedovoljne informacije i potrebe za 'CE' znakom za izvoz, duge procedure dobijanja izvoznih dozvola, i postavljanje necarinskih barijera u vidu zahtjeva za atestima i certifikatima i velikog broja traženih dokumenata, neetičko ponašanje menadžera preduzeća u vidu nepoštivanja postignutih dogovora, neprofesionalnosti i lažnih obećanja.

2) Među faktorima koji određuje vlast kao faktor ograničenja u poslovanju kao problem za kojim postoji potreba hitne akcije je neprimjenjivanje postojećih zakona, nepostojanje trgovačkih sudova, nedovoljno definiran zakonski okvir i neuklađenost poreznih propisa unutar BiH. Ističe se takođe problem sporog rješavanja sudskih procesa, sporo rješavanje privrednih sporova, mito i korupcija, duga i skupa procedura vođenja sudskih sporova, kao i nepovjerenje u rad sudova. Kao problem u funkcioniranju carina naveden je veliki broj traženih dokumenata, nedovoljne instrukcije od strane carinskih službenika u primjeni cvarinskih propisa, korupcija i mito, i nepostojanje mehanizma 'kućnog' carinjenja. Ovaj problem izraženiji je kod manjih preduzeća.

3) Među faktorima koji određuje fiskalni sistem kao faktor ograničenja u poslovanju kao glavni problem su identificirani veliki porezi na plaće, potom previsoki doprinosi na zdravstveno i socijalno osiguranje.

4) Problem radne snage kao faktor ograničenja u poslovanju nije izražen u mjeri kao što su to prethodni problemi u tačkama 1-3. Među problemima ističe se nespremnost radnika da prihvate nove metode rada i nedovoljno postojanje na tržištu adekvatne stručne radne snage.

5) Među faktorima infrastrukture koji određuju opće poslovno okruženje identificirane su visoke cijene električne energije i tarifni sistem na štetu privrede i korist građana kao faktor koji ima snažan negativan uticaj na poslovanje preduzeća. Kao sljedeće ograničenje pominje se nepostojanje mreže autoputeva.

6) U okviru sistema poslovne podrške kao faktora koji utiče na poslovanje preduzeća kao glavni problem istaknute su visoke kamatne stope. Sljedeći problem je neprilagođenost obrazovnog sistema potrebama industrije. Istaknut je problem nedovoljnu ponudu programa obuke (posebno van većih centara), slab kvalitet programa obuke, visoke cijene obuke, kao i veoma visoke cijene konsultatskih usluga. Kao prioritetnu potrebu istaknuti su sljedeći programi obuke: obuka iz oblasti vanjskotrgovinskog poslovanja, podrška certifikaciji i dobijanju atesta, specijalizirane tehničke obuke, a potom programi podizanja radne svijesti, obuka iz oblasti informacionih tehnologija i programi prekvalifikacije.

1.8. Institucionalna podrška podrška tehnološkom razvoju i industrijskoj proizvodnji

Analiza postojećih institucija odgovornih za tehnološki razvoj FBiH - Infrastruktura u FBiH: U FBiH postoji struktura različitih sustava koji bi trebali osiguravati kontinuiran i efikasan razvoj cjelokupne društvene djelatnosti i svih sektora gospodarstva. Koliko je ta infrastruktura osposobljena da efikasno izvršava povjerenu joj ulogu najbolje govori analiza postojećeg stanja razvitka FBiH. Na teorijskoj i praktičnoj osnovi postoje:

- Gospodarska infrastruktura (sistem prometa, telekomunikacija, energetike, komunalnih i proizvodnih djelatnosti). - Negospodarska infrastruktura (sistem školstva, zdravstva, kulture, socijalnih službi i državne uprave). Sastavnice industrijske poduzetničke infrastrukture su: - Zakonodavna infrastruktura obuhvaća sve institucije koje potiču i promiču razvoj gospodarstva i poduzetništva (Parlament FBiH, Vlada FBiH, FMRPIO, Federalno ministarstvo financija, kantoni, gradovi općine, sudovi, Gospodarska komora FBiH, Federalna obrtnička komora, Kantonalne obrtničke komore, Zavod za zapošljavanje i sl.) - Fizička infrastruktura obuhvaća različite komunalne, komunikacijske, prometne i energetske sustave. Fizička infrastruktura omogućuje komunalnu i energetsku potporu industriji i poduzetništvu te brz protok materijala i sirovine s mjesta proizvodnje do mjesta potrošnje, brzu razmjenu nformacija, brzu i kvalitetnu komunikaciju s kupcima i dobavljačima. Prometna infrastruktura (cestovni, željeznički, plovni, zračni, cjevovodni i slični infrastrukturni sistemi) Energetska infrastruktura (sistemi koji osiguravaju opskrbu strujom, plinom, naftnim derivatima, vodom i drugim energentima) Komunikacijska infrastruktura (pošta, telekomunikacije, Internet i slični komunikacijski infrastrukturni elementi) Komunalna infrastruktura (vodovod, plinovod, elektrovod, kanalizacija, čistoća, gradski saobraćaj, hoteli, restorani i drugi urbanistički sadržaji).
- Financijska infrastruktura obuhvaća sve javne i privatne novčarske institucije kao što su: Razvojna banka Federacije, štedionice, štedno-kreditne zadruge, mirovinsko/penzijski

fondovi, investicijski fondovi, burze, tržište novca i kapitala, Financijska agencija, Komisija za vrijednosne papire, federalna ministarstva i sl.

- Obrazovno-savjetodavna infrastruktura obuhvaća obrazovno-savjetodavne sisteme u funkciji stjecanja znanja i vještina te bržeg razvoja poduzetništva i industrije. Privatni i javni univerziteti i fakulteti, instituti, visoke škole, porezna savjetovališta, znanstveni inkubatori, tehnološki parkovi, računovodstveni servisi, odvjetnički uredi, časopisi i publikacije).
- Institucijska infrastruktura se odnosi na ustroj različitih institucija poticaja i razvoja te mehanizama državne potpore poduzetništvu i industriji. Osim sustava financijske potpore, izgradnje tržišnih, prometnih, financijskih, upravnih, samoupravnih, zakonskih i drugih institucija i mehanizama država bi trebala skrbiti o institucionalnoj infrastrukturi koja obuhvata: poduzetničke zone, poduzetničke centre, poduzetničke inkubatore.

Institucionalna infrastruktura u FBiH: Već je iznesena konstatacija da će napredak FBiH bitno ovisiti o stupnju dostignuća da FBiH sve više postane na znanju zasnovano društvo. Tek tada će se moći ostvarivati uvjeti konkurentne prednosti privrede FBiH. Znači da je od presudne važnosti da visoko obrazovanje i djelatnosti istraživanja i inovacija postanu općeprihvaćeni prioritet s krajnjim ciljem dostizanja normi koje u tim oblastima važe u EU. Revitalizacija naučnog i tehnološkog potencijala u državi, pa prema tome i u FBiH imperativno traži definiranje i općeprihvaćeno usvajanje određene „mape puta“ čija će osnovna karakteristika biti tri opća srednjoročna cilja:

- usavršavanje nove generacije naučnika na BiH univerzitetima i u inozemstvu (spektar doktorskih poslijediplomskih studija, specijalizacije u razvijenijem susjedstvu i zemljama EU).
- uspostavljanje i razvoj mreže naučno-istraživačke infrastrukture u FBiH (odlučnije i znatno veće ulaganje u laboratorijsku opremu umjesto u građevinske objekte; kompjuterizacija istraživačke mreže; obogaćivanje i širenje bibliotečkog fonda literature i softvera. Sve pobrojano mora se formirati i razvijati u skladu s važećim međunarodnim standardima).
- reinvestiranje u istraživačku mrežu u industriji FBiH. Mrežu subjekata u naučnoistraživačkoj mreži s akcentom na ubrzani razvoj činili bi: - fakulteti s jasnije izraženim, i podržanim u svakom pogledu, atributom naučnoistraživačke djelatnosti; - naučnoistraživački instituti u sastavu univerziteta u Federaciji BiH; - istraživačkorazvojni centri u poduzećima direktno povezani s osnovnom funkcijom i ulogom poduzeća u strategiji razvoja FBiH; - objedinjeni naučnoistraživački potencijali u pojedinim granama industrije definiranim kao prioritet. Uz sve ovo specifični subjekti institucionalne infrastrukture moraju se afirmirati snažnije i dinamičnije, a to su: - sustavi standardizacije, akreditacije (BATA), ispitivanja i certifikacije; - registar istraživača, institucija (posebno specifične opreme u njima), projekata i infrastrukturnih ulaganja; - bibliotečni informacijski sustav, prepoznatljiviji i bolje iskorišten; - BiH istraživačka akademska mreža (BIHARNET).

Baza podataka: Kroz aktivnosti Vlade FBiH, Vlade RS i Vijeća ministara BiH, neophodno je definirati stanje kadrova, opreme i razvojnih programa svih javnih institucija u oblastima naučnoistraživačkog i razvojno-istraživačkog rada, kao i privrednih organizacija koje prakticiraju i razvijaju ovu djelatnost. Referentne liste svih ovih organizacija, po ovim osnovama moraju biti javne i dostupne preko elektronskog informacijskog sistema svim korisnicima u cilju lakšeg umrežavanja u realizaciji razvojnih ciljeva.

Naučni i stručni skupovi, po tematskim oblastima moraju imati potporu izvršne vlasti na svim nivoima u BiH, jer su osnova za kategorizaciju kadrova i institucija i temelj suradnje s istraživačima i institucijama iz EU. Radi uvezivanja u EU razvojne programe (FP7 i druge) iste baze podataka moraju biti dostupne na engleskom jeziku i u zemljama EU. Akademska zajednica u BiH iz oblasti strojarstva mora osnažiti međusobnu komunikaciju i suradnju preko svojih tehnoloških centara i s istorodnim institucijama u zemljama Balkana u cilju stvaranja kritične mase kadrova i opreme za realizaciju razvojnih programa od zajedničkog interesa, ali i nastupa prema pristupnim fondovima u EU. Budžetske stavke u Vladi FBiH za razvojne programe trebaju da podržavaju projekte koji imaju participaciju EU fondova, državnih i regionalnih karakteristika. BiH je jedina država u Europi koja ima registriranu akademsku mrežu koja ne funkcionira. Baze podataka sa svih istraživačko-razvojnih projekata te magistarskih radova, doktorskih disertacija, sa stručnih i naučnih skupova i referentnih časopisa moraju biti dostupni javnosti kroz akademski informacijski sistem i arhive Nacionalne biblioteke u Sarajevu. U organizaciji tehničkog odjela ANUBiH godišnji izbor najkvalitetnijih radova iz BiH trebao bi biti prezentiran naučnoj javnosti u EU (CT časopisi, EU kongresi i sl.) Ovako organizirana baza podataka naših autora i priključak u akademski informacijski sistem u EU, otvara mogućnost priključenja naših institucija i pojedinaca u razvojne projekte EU, te implementaciju istih u privredu BiH. U cilju izgradnje jedinstvenog sistema za integraciju naučnih saznanja, novih tehnologija i nove proizvodnje izvozno valorizirane, morale bi se, u što skorije vrijeme, ostvariti slijedeće pretpostavke:

Vlada FBiH (ili jedno od ministarstava s odgovarajućim segmentom) moraju biti odgovorni strateški i djelotvorno, za efikasnu politiku djelovanja u oblasti nauke i tehnologije; Formiranje namjenske Agencije za ostvarenje politike djelovanja u oblasti nauke i tehnologije na temeljima usvojene Strategije ukupnog razvoja i posebno razvoja industrije u FBiH; Agencija bi morala imati posebno radno tijelo koje bi koordiniralo i poticalo dogovorene mjere, njihovu operacionalizaciju i financijsku podršku; Prethodne aktivnosti bi bile temelj za stvaranje Federalnog fonda za istraživanje i razvoj s jasno definiranim zadacima i osiguranom (kroz budžet i donacije) financijskom podrškom čija bi se sredstva dobivala putem javnog natječaja za svaku godinu ili jasno definiran razvojni period. U ostvarenju ovih pretpostavki nezaobilazna je snažnija uloga univerziteta u FBiH (s jasno definiranom ulogom pojedinih fakulteta kao važnim segmentom inovativnog kapaciteta u društvu znanja). Prvi korak u izgradnji jedinstvenog sistema mora biti uspostavljanje istraživačke i akademske mreže u Federaciji BiH i iniciranje sličnog koraka na nivou države. Ta bi mreža osiguravala fakultetima i naučnoistraživačkim institucijama uvjete za stalnu razmjenu naučnoobrazovnih informacija u zemlji, EU i šire, nesmetani i stimulativni pristup informacijama o mnogobrojnim i raznim mogućnostima za učešće u projektima čime bi se širio spektar osiguranja sredstava i afirmaciju razvoja nauke i obrazovanja u F BiH i državi kao cjelini.

Glavni naučno-istraživački projekti za podršku industrijskog razvoja: Sadašnji trenutak svjetskog gospodarstva karakterističan po sve prisutnijoj krizi, uz koju je neminovna i faza dubokih strukturnih promjena. Nepovoljniji trenutak za te promjene nije se mogao ni zamisliti, jer gospodarstvo i tržišni odnosi postali su toliko otvoreni da su istodobno i teško predvidivi. Naša težnja uključenja u globaliziranu EU podrazumijeva i neminovni ulaz u već nametnuto natjecanje nuđenja najproduktivnije okoline za poslovanje na temeljima djelotvorne poslovne infrastrukture. Pri tome, poticanje izvoza i stvaranja privlačnog poslovnog okruženja za ulaganja traži sinergijsko djelovanje ekonomske politike F BiH i djelotvornost njenih institucija. Jer, pred nama je proces prepoznavanja u kojem su eventualna greška i luksuz i propast: treba prepoznati tuđu izvrsnost, efikasno učiti i izgraditi vlastite sposobnosti u cilju

što boljeg iskorištavanja spomenute otvorenosti. Taj proces moramo shvatiti i prihvatiti kao proces postojanja konkurentnim. Samo visokoobrazovani kadrovi na svim stupnjevima mogu primjenjivati moderne tehnologije u industrijskom razvitku i time povećavati produktivnost, konkurentnost i kvalitetu življenja u FBiH. U stvari, time će se stvarati uvjeti za inauguraciju društva utemeljenog na znanju. Sva dosadašnja istraživanja i u svijetu i kod nas govore u prilog saznanju da obrazovanje, permanentno i kvalitetno, ima jak, pozitivan i univerzalan utjecaj na gospodarski rast pa prema tome i na podizanje razine kvalitete življenja.

Ali, ni obrazovanje, samo po sebi nije, niti može biti, "čarobni štapić" za rješenje nagomilanih problema i negativnosti u razvoju Federacije BiH. Jer, ni nove tehnologije, znanost uopće, nisu isključivi odgovori na sve veće izazove suvremenog svijeta koji su brojni i poprimaju različite oblike. U suvremenom, otvorenom i globaliziranom svijetu izvrsnost jeste jedan od načina za osiguranje napretka i nudi veće šanse u prepoznavanju individualnih, regionalnih i državnih prednosti u izgradnji jednostavnijih, ali i efikasnijih radnih procesa, proizvoda i usluga čija će kvaliteta i cijena davati tu prednost pred konkurentima. U svemu tome ljudi – osposobljeni kadrovi i infrastruktura su temelji sigurnog razvitka, a to znači: ulagati u znanje i obrazovanje, razvijati fleksibilnost i stvarati uvjete za kreaciju i inovacije, jačati i unapređivati infrastrukturnu i informacijsku povezanost te njegovati željenu socijalnu koheziju. Svi elementi su jednako važni i samo se usklađenim i istovremenim djelovanjem na svim područjima može pokrenuti kotač prosperiteta. Ipak, najveće razvojne rezerve u kratkom roku leže u razvoju nove uloge države, dovršetku privatizacije i restrukturiranju i unaprjeđenju poduzetničke klime. Trajno najveći doprinos razvitku može dati obrazovanje.

Nauka, informacijsko-komunikacijske tehnologije: Osnovni izazov stvaranja konkurentnog gospodarstva FBiH i cjelokupnog BiH društva krije se u stjecanju znanja i njegovoj produktivnoj implementaciji, neprekidnom usavršavanju i obogaćivanju. Uz to, informacijsko-komunikacijske tehnologije nameću se kao temeljnom infrastrukturom konkurentnog društva zasnovanog na znanju. Da bi se to ostvarilo, neophodno je definirati i poštovati određenu tehnologiju realizacije koja je zasnovana na premisama kao što su ciljevi i instrumenti i poluge aktivnosti:

Ciljevi: (1) stvoriti moderno opremljene i fleksibilne znanstveno-istraživačke centre izvrsnosti u kojima će grupe istraživača raditi na ciljanim projektima; (2) podići apsorpcijski kapacitet federalnih znanstvenih organizacija za programe EU u području znanosti i istraživanja, posebice njihovo povezivanje s malim i srednjim poduzećima; (3) povećati ulaganja u znanost i istraživanje, (4) stvoriti uvjete za povećana ulaganja privatnog sektora uključujući i privlačenje stranog kapitala; (5) uskladiti područje interesa i rada na istraživanjima u koja se ulažu proračunska sredstva radi što cjelovitijeg transfera znanja u razvoj gospodarstva i društva u cjelini; (6) osigurati preustroj javnih znanstvenih instituta i sveučilišta; (7) osigurati uvjete za prijenos znanja i tehnologija u poduzetničke pothvate u BiH; (8) osigurati policentrični razvoj znanstveno-istraživačkih aktivnosti u BiH.

Instrumenti i poluge aktivnosti: Okrupnjavati postojeća istraživanja u integrirane znanstvene programe s ciljem olakšavanja pokretljivosti, interdisciplinarne i međuinstitucionalne suradnje te izgradnje fleksibilnijega istraživačkog i obrazovnog sustava. U skladu s tim reformirati doktorske studije u učinkovite istraživačke studije trećeg ciklusa. Umrežena će se grupa znanstvenika lakše uklopiti u EU znanstveno-istraživački okvir. Znanstveno profilirati i poticati suradnju sveučilišta, posebice sveučilišta izvan Sarajeva, u skladu s potrebama uravnotežena regionalnog razvoja BiH.

Jačati Nacionalnu zakladu za znanost, visoko školstvo i tehnologijski razvoj i budući državni institut za tehnologiju kao promicatelje izvrsnosti u BiH istraživačkom prostoru. Uspostaviti sustav poticanja i potpore kako bi se BiH znanstvenici i institucije uključili u programe EU kao što je Sedmi okvirni program. Ovo uključuje i izradu nacionalnog akcijskog plana za povećanje ulaganja u istraživanje i razvoj u skladu s Lisabonskom strategijom (Akcijski plan 3 posto). Poticati istraživačka partnerstva i ojačati sustav potpore za kvalitetne mlade istraživače radi olakšavanja pokretljivosti, interdisciplinarne i međuinstitucionalne suradnje te izgradnje fleksibilnijega istraživačkog i obrazovnog sustava. Ulagati u znanstvenu infrastrukturu i ustanove za prijenos znanja kako bi se izgradili istraživačk kapaciteti i omogućio pristup poslovnim rješenjima. Uvesti mjere za poticanje komercijalizacije akademskog istraživanja radi učinkovite suradnje sveučilišta i istraživačkih ustanova s poslovnim strukturama. Uvesti mjere za promidžbu tehnologijskog razvoja i inovacija - kako bi se privukli ljudi i kapital u inovacijske poslovne pothvate. Osigurati odgovarajuća proračunska sredstva za uspostavu infrastrukture za transfer tehnologije, start-up i inkubaciju spin-off tvrtki sa sveučilišta i istraživačkih instituta. Na ovaj će se način pridonijeti postupnom savladavanju jaza koji postoji između postizanja izvrsnih znanstvenih rezultata i njihove provedbe u nove proizvode i usluge na tržištu, isto kao ekonomskom iskorištavanju visokokvalitetnih inovacija koje nastaju kao rezultat istraživačkog rada na sveučilištima i u ostalim javnim i privatnim znanstvenim organizacijama. Potaknuti stvaranje alternativnih izvora financiranja za inovativne tehnologijske projekte. Snažno afirmirati osnivanje fondova rizičnog kapitala koji će kombinacijom javnih i privatnih sredstava i privatne menadžerske ekspertize osigurati dodatan instrument za financiranje uvođenja istraživačkih rezultata u poslovnu upotrebu. Izgraditi sustav vrednovanja i nagrađivanja koji je na odgovarajući način povezan sa znanstvenim rezultatima i koji će poticati osobnu odgovornost znanstvenika. Ovakav će sustav biti također poticajan za pomlađivanje istraživačke populacije. Optimalno iskoristiti istraživačku opremu i infrastrukturu. Stvarati partnerstva znanstveno istraživačkih institucija i privatnog sektora na modernizaciji istraživačke infrastrukture. Stvoriti zakonske i druge pretpostavke za rad stranih znanstvenika u FBiH te uvjete za sudjelovanje BiH znanstvenika u inozemstvu na projektima domaćih znanstveno istraživačkih institucija. Mnogobrojni BiH stručnjaci i znanstvenici napustili su domovinu zbog boljih i kvalitetnijih uvjeta rada. To je potrebno preokrenuti u korist BiH znanosti i gospodarstva jer ti znanstvenici znanjima i iskustvima stoje na raspolaganju zemljama koje su znanstveno i tehnološki ispred nas. Općenito, potrebno je jačati sudjelovanje znanstvenoistraživačke zajednice FBiH u međunarodnoj razmjeni znanja.

Što razvijati i u što investirati? U vremenu pristupa zemljama EU, kad se pravni i tehnički normativi BiH usklade s normama u Europi, industrija Federacije BiH može imati razvojne mogućnosti ako ostvari slijedeće: - Realizira kvalitetnu kadrovsku osnovu kroz obrazovni sistem i omogući kontinuirano obrazovanje tokom radnog vijeka za sve nivoe kadrova; - Kooperativno se veže za vodeće kompanije u industrijskom kompleksu u EU. Ovaj cilj se može ostvariti jedino kvalitativnim razvojem tehnologija ili transferom istih na naše tržište. - Da kroz sinkroniziranu aktivnost obrtničkih komora i tehnoloških centara pri javnim institucijama usmjeri aktivnosti u razvoju vlastitih proizvoda prema tržištu EU, ali i prema tržištima drugih zemalja na kojima je naša privreda bila prisutna do 1992. god. - Politika proizvoda naše privrede mora zadovoljiti kriterije: veliki udio znanja u dizajnu konstrukcija i tehnološkoj izvedbi, veći udio kvalificiranog živog rada u izradi i montaži proizvoda, u sistemu pojedinačne, maloserijske i srednjoserijske proizvodnje sa širokom paletom asortimana proizvoda, organizacija proizvodnje pod brendom već afirmiranih firmi iz FBiH, BiH kroz

Vijeće Europe mora definirati strategiju razvoja industrije i osigurati sredstva za razvojne programe, te ostvariti uvjete za dotok kapitala u razvoj proizvodnih kapaciteta.

Prioriteti u oblasti naučno –istraživačkih projekata: Da bi se ostvario cilj u razvoju industrije u oblasti naučno-istraživačkog rada neophodno je realizirati istraživanja u oblastima:

- Konstruktivno-tehnoloških karakteristika novih materijala crne i obojene metalurgije, polimera i kompozitnih struktura i to za sve aktivnosti u oblasti strojarstva, elektroindustrije, građevinarstva, kože i tekstila, kemijsko-farmaceutske industrije: - ljevarstvu, - zavarivanju i lijepljenju, - termičkoj obradi, - plastičnom deformiranju, - obradi skidanjem strugotine, - antikorozivnoj zaštiti, - mehanici loma, - tribologiji. - Za kvalitetan razvoj proizvoda neophodan je sadržajniji i kreativniji naučnoistraživački rad u oblastima: - termo – tehnike, - mehanike fluida, - mehanike leta (balistike), - mehanike kompozitnih materijala, - pogonske čvrstoće konstrukcija, - mehatronike, - ergonomije rada,

Tehnički standardi u EU uglavnom ne pokrivaju sve ove karakteristike, nego ih razvijaju privredni sistemi koji su organizacijski sposobni, a za svoje interne potrebe, i nisu dostupne na tržištu privrednih informacija. Kroz akademske informacije moguće je dobiti tek dio nekomercionalnih podataka. - upravljanja proizvodnim sistemima, - dijagnostici kvalitete strojarske opreme.

Prioriteti u istraživačko-razvojnim projektima: Kroz istraživačko-razvojne programe, tržištu FBiH (BiH) treba ponuditi proizvode i tehnologije koje će kroz strukturu kadrovskih i proizvodnih resursa moći zadovoljiti tržište Balkana, a istovremeno biti konkurentni i na drugim tržištima. Ove principe mogu zadovoljiti aktivnosti u oblastima: namjenske industrije, rudarske industrije, poljoprivredno-prehrambene industrije, energetike, zaštite okoliša, eksternog i internog transporta roba i ljudi, drvne industrije, građevinarstva, procesne industrije.

Institucionalni razvoj FBiH usmjeren na razvoj industrijske proizvodnje: BiH, odnosno FBiH posjeduje široku mrežu institucija, agencija, komora, udruženja u vidu industrijske poduzetničke infrastrukture sličnu kao u EU i susjednim zemljama. Ključni element koji BiH, a i FBiH nema jeste deklarativno i suštinsko odsustvo opredjeljenja u smislu razvoj ekonomije zasnovane na znanju. Kao dokaz može poslužiti činjenica da BiH za razliku od svih naprednijih zemalja u regionu nema Institut ili Agenciju za tehnologiju. Ovakav institut treba da bude najvažniji dio tehnologijskog i inovacijskog sistema države sa zadatkom podrške osvajanju postojećih tehnologija koje su još uvijek za industriju interesantne, usmjeravanja i podrške transfera i iznalaženja novih tehnologija, prati i predviđa svjetska tehnologijska kretanja, daje podršku u potpori za učestvovanje domaćih istraživačkih resursa u evropskim i svjetskim projektima istraživanja i razvoja koji su od interesa za BiH, prati i ocjenjuje bosansko-hercegovački tehnologijski progres i istraživačko-razvojni potencijal i vodeća institucija koja predlaže strategiju tehnološkog razvoja zemlje. Misija jednog ovakvog instituta, treba da je podrška razvoju baziranom na znanju, inovativnosti i kreativnosti, uključivanju u evropske trendove podrške poduzetništvu putem izgradnje mreže saradnje industrije i akademskih institucija, uvezivanju naučno-istraživačkih kapaciteta unutar zemlje i u globalnim okvirima.

U BiH je u 2008. godini egzistiralo oko 10 poslovnih inkubatora kao ozbiljnog i zahtjevnog elementa podrške razvoju malih i srednjih preduzeće koji su u prošloj godini pristupili mreži

BH inkubatora. Stvaranje mreže inkubatora rezultat je više problema u radu inkubatora od onih organizacione i finansijske prirode, pa do nedostatka adekvatnog znanja. Međutim, od ovih deset inkubatora samo je jedan sa ciljem uspostave održivog i tržišno orijentisanog centra *novih tehnologija*. Krajem 2008. godine osnovan je prvi suštinski tehnološki park, pod nazivom Tehnološki park Mostar sa ciljem podrške razvoju novih tehnologija. Trenutno ne postoji poseban zakonski okvir koji bi definisao pojam i status inkubatora u FBiH. Inkubatori jesu stvar lokalne zajednice u smislu inicijative, osiguranja infrastrukture itd. Međutim evaluacija uspješnosti inkubatora, program usavršavanja menadžmenta inkubatora sa ciljem praćenja uspješnih rješenja unutar BiH i EU, uspostava standarda rada, širenja najbolje prakse, komparativne analize rada, organizovanja zajedničkih obuka treba da bude koordinirano sa nivoa vlade. Ta aktivnost vlade može biti shvaćena i kao horizontalna državna pomoć. Obzirom da je zajednički stav postojećih poslovnih inkubatora da poslovno savjetodavna komponenta nije dovoljno razvijena u inkubatorima postavlja se pitanje ko će dati doprinos u prevazilaženju problema. Nerealno je očekivati da svaka od lokalnih zajednica koje su zainteresovane za inkubator ima kapacitete da rješava ovaj problem. Na primjer, prema analizi od strane postojećih inkubatora [40] kreiranje jednog radnog mjesta uključujući samo cijenu koji inkubatori stvaraju bila je 6.250 KM. Međutim, neki su inkubatori bili mnogo uspješniji od drugih. Lokalna zajednica je zainteresovana da zna, da li inkubator za koji su oni zainteresovani ostvaruje dobre ili loše rezultate u poređenju sa inkubatorima u BiH, kao i sa inkubatorima u bližem i daljem susjedstvu. Nezavisan sistem jedinstvene evaluacije rada inkubatora svih vrsta može uspostaviti samo eksterni faktor. Ocjena njihovog rada i postignutih rezultata treba da omogući realnu sliku osnivačima inkubatora. Ovakve vrste pomoći mogu biti organizovane i na regionalnom nivou ali nosioci ovih aktivnosti moraju odgovarati Vladi. Potrebno je da na državnom nivou postoji koncept promoviranja inkubiranja biznisa, kao i uključivanja drugih subjekata u proces inkubacije biznisa od svih nivoa vlasti, privrednih komora, obrazovnih institucija, udruženja poduzetnika, udruženja inovatora, lokalnih razvojnih agencija, regionalnih razvojnih agencija, međunarodnih projekata itd. Konačno ključnu ulogu treba da odigra vlada u promociji inkubatora koji promoviraju *razvoj novih tehnologija* i njihovu komercijalizaciju, sa posebnom podrškom izvoznoorijentisanim poduhvatima. Vlada takođe mora da uloži napor da se razviju novi i preorjentišu stari inkubatori koji imaju te kapacitete samo za pomoć biznisu koji je zasnovan na novim tehnologijama i novom znanju.

U BiH postoji mreža od pet regionalnih razvojnih agencija (ARDA, NERDA, REZ, REDAH I SERDA) koje su takođe raznolike po vrsti osnivača, kvalitetu i podršci koju dobijaju od strane vlasti. Sve elemente od finansijske podrške, evaluacije kvaliteta rada, opravdanosti uloženih sredstava i druge elemente koji su pomenuti u vezi inkubatora treba da bude briga državnog nivoa vlasti. Isto vrijedi i po pitanju podrške i podsticanja razvoja klastera.

U FBiH ne postoji jasan program odnosno dokument čija će provedba biti predmet redovne evaluacije, po pitanju naučne i tehnološke politike usmjerene na povezivanju naučnoistraživačkog sektora sa industrijom, sa ciljem podrške razvoja privrede utemeljene na novim znanjima. Obavezno je osigurati fondove za projekte koji sadrže tehnologijsku inovativnost i usmjereni su na buduću komercijalizaciju. Veoma je važno da se izbjegne dosadašnja praksa uvedena pri dodjeli pomoći naučnoistraživačkim projektima putem javnog poziva. Nova praksa bi bila da se uspostavi podrška dvjema vrstama projekata. Jedna vrsta projekata treba da bude na konkurentskoj osnovi za namjenske pozive od strane Vlade sa poznatim potencijalnim korisnicima. Za drugu vrstu projekata treba da stoji otvoren stalni poziv, na koji se može uvijek aplicirati, a konačnu odluku o odobrenju projekta koji obavezno

sadrži tehnologijsku inovativnost i usmjeren je na buduću komercijalizaciju treba da odobrava posebno tijelo. Veoma je važno da se rad tijela koje odobrava projekte evaluira isključivo na osnovu procenta uspješnih projekata, to jest, projekata koji su doživjeli komercijalizaciju, sa ciljem odgovornosti rada. Mehanizmi sprječavanja korupcije su ključni da bi ovakav koncept ostvario puni učinak. Veoma je važno usvojiti koncept *tržišno orijentisanog istraživanja i razvoja* i ovaj pristup snažno promovirati. Između ostalog, ovakav pristup je važan da bi se ukinula dosadašnja shvatanja bavljenjem nauke radi same nauke. Zaista je neobjašnjivo da je vlada bila spremna davati novac nepovratno preduzećima u cilju podrške industriji, a ni jednog momenta nije investirala novac u istraživanje i razvoj. Važno je da se na nivou FBiH formira Agencija za ostvarenje politike djelovanja u oblasti nauke i tehnologije na temelju usvojene strategije ukupnog razvoja i posebno razvoja industrije u FBiH. U okviru Agencije neophodno bi bilo radno tijelo koje bi koordiniralo i poticalo dogovorene mjere, njihovu operacionalizaciju i finansijsku podršku.

Prema opredjeljenju EU istraživanje i razvoj „leže u srcu strategije EU— s ciljem da postane najkonkurentnija i najdinamičnija na znanju zasnovana ekonomija. Jedan od ciljeva Lisabonske strategije bio je da se u EU izdvaja najmanje 3% BDP za istraživanje i razvoj. Od ove sume očekuje se da vlada izdvoji jednu trećinu, dok ostatak treba da izdvoji poduzetnički sektor. Sigurno je da će se od svih članica EU, pa i država kandidata za pridruživanje tražiti da se napravi program kako dostići ove ciljeve. Zato bi BiH, odnosno F BiH trebale hitno da naprave strategiju ulaganja u istraživanje i razvoj, i pri tome je za uspjeh ključan koncept tržišno orijentisanog istraživanja i razvoja.

Sljedeći neophodan korak koji vlada treba da uradi jeste praćenje i ocjena rada svih novih, ali i postojećih institucija ili agencija. Njihov učinak treba biti evaluiran u skladu sa standardima EU. BiH, odnosno FBiH je u posljednjih desetak godina skoro u svim segmentima vladinog i nevladinog sektora uspostavila ministarstva, agencije, komore, klastere, poslovne inkubatore, itd. Kao podrški industriji po principu kako to rade napredne država EU. Pitanje je samo kvaliteta rada ovih subjekata, odnosno programa dinamike dostizanja standarda učinkovitosti naprednih zemalja iz okruženja. Zato je neophodno biti svjestan da osnivanje institucija ili agencija za podršku privrednom razvoju samo po sebi ne znači ništa. Iluzorno je i očekivati učinkovitost ovakvih institucija u poređenju sa istim u razvijenim zemljama. Međutim, važno je da postoji program čiji je cilj dostizanja standarda rada ovih institucija u skladu sa normama razvijenih zemalja. Jedino što BiH i FBiH nisu ni jednog momenta prepoznali, niti slijedili praksu EU zemalja jeste podrška istraživanju i razvoju u smislu stvaranja novih znanja u cilju prosperiteta zemlje, niti je bilo ikakvih osjetnih napora da se uspostave pokidane veze saradnje istraživačkih institucija sa industrijom. Zato je važno u budućoj strategiji razvoja FBiH jasno se opredijeliti koliko će se procentualno privredni status zemlje graditi na prodaji resursa i jeftine radne snage, odnosno koliko će se željeti procentualno učešće razvoja zemlje zasnovane na novim znanjima, u smislu da industrijska politika deklarativno i suštinski podupire inovativnost, razvoj novih tehnologija, kao i podršku tržišno orijentisanom istraživanju i razvoju.

Smjernice za politiku nauke i istraživanja u cilju povećanja konkurentnosti industrije – privrede FBiH: Ekspertsku misiju za BiH s ciljem procjene naučnog potencijala zemlje i pripreme preporuka za njen budući razvoj i integriranje u europsku istraživačku zajednicu, odobravaju BiH političke vlasti. Politiku djelovanja u oblasti nauke i tehnologije otežava ustroj BiH kao složene države. Istraživački sustav FBiH (ako ga uopće ima) nije u mogućnosti raditi u skladu s međunarodnim standardima, jer financiranje istraživačkorazvojnih aktivnosti je veoma nisko i iznosi skromnih 0,05% BDP. Analizom stanja došlo se do slijedećih činjenica:

veći dio istraživačke infrastrukture je zastario, mnogim laboratorijima, ako ne i svim, nedostaju operativni fondovi, biblioteke nisu u mogućnosti plaćati pretplatu na naučne časopise, priključak na međunarodni sustav komunikacija ide sporo, mlada generacija na univerzitetima nema sredstva za obuku u oblasti naučnih istraživanja, većina istraživanja u industriji su prestala /razlozi su: onesposobljenost, nestimulativnost, opterećenost tekućim problemima/. Financiranje istraživačkorazvojnih aktivnosti treba biti tripartitno: FBiH, kantoni i privatni sektor industrije i usluga. Dugoročno F BiH bi trebala investirati 2% svog GDP u istraživanje i razvoj. U cilju potpore industriji – privredi s ciljem povećanja konkurentnosti i izvoza, neophodno je stvaranje državnih institucija za implementaciju politike koja osigurava povećanje konkurentnosti i izvoza. Treba na nivou države donijeti i implementirati Zakon o nauci i naučnoistraživačkoj djelatnosti. Centri naučnoistraživačke i istraživačkorazvojne djelatnosti s ciljem povećanja konkurentnosti privrede su: visokoškolske ustanove (univerzitet, fakulteti i instituti u njihovom sastavu), naučnoistraživački instituti, virtualni naučnoistraživački instituti, centri i odjeli u privrednim subjektima, druga pravna lica registrirana za obavljanje naučnoistraživačkih poslova.

Države sa slabim institucijama imaju sporiji ekonomski rast, manje investiraju, imaju veći stupanj sive ekonomije. Društvo bazirano na znanju je neostvarljivo bez stalnog pojavljivanja novih poduzeća (zasnovanih na znanju) koji slijede nove ideje i nude nove poslovne mogućnosti.

Glavni preduvjet za razvoj suvremene – konkurentne industrije je inovativna sposobnost i inovativni kapacitet. FBiH u cilju poticanja razvoja tehno – poduzetništva treba osnivati tehnološke parkove, inkubacione centre i centre izvrsnosti. Tehnološki park je mjesto gdje se susreću naučna istraživanja svih nivoa i organizacijskih oblika, raspoloživi kapital za investicijsko angažiranje. Tehnološki park je prostor u kome su osigurani najbolji uvjeti da rezultati naučnih istraživanja (inovacije) nađu primjenu u proizvodnji, što u produženoj aktivnosti omogućuje i transfer znanja i tehnologija u privredu. Vizija razvitka globalno konkurentne ekonomije temeljene na znanju mora sadržavati: planski razvoj ljudskih resursa, planski razvoj ekonomske diplomacije, uspostavu inovativnosti u svakom poslovnom procesu, upotrebu znanja u svrhu povećanja dodatne vrijednosti proizvodnje, pozicioniranje (putem znanja) FBiH na što više mjesto na inovativnoj skali, intenzivniju revitalizaciju opreme i znanja (kadrova) u procesu naučnoistraživačke djelatnosti s akcentom na opremu za primijenjena i razvojna istraživanja. Privredu (industriju i poduzetništvo) treba promatrati kao cjelinu naročito kada je riječ o institucionalnoj infrastrukturi. Mala i srednja poduzeća svoj rast i razvoj vežu za industrijske subjekte, a industrijski subjekti – nosioci razvoja svoju efikasnost i konkurentnost postižu zahvaljujući i interesno vežući (kao kooperante) sve veći i veći broj poduzeća. Kao važan element za rast i razvoj malih i srednjih poduzeća je njihovo međusobno interesno umrežavanje kroz klastere. Uspješna, učinkovita i konkurentna mala i srednja poduzeća iz iste branše trebaju uspostavljati klastere kako bi povećali stupanj iskorištenosti kapaciteta, izvršili preraspodjelu posla i proširili tržište za svoje proizvode. Tako bi "mala" poduzeća postala „velika- industrijska“ te lakše pronalazila put do kvalitetnih financijskih sredstava kao i pristupnih fondova EU-a. Ovog trenutka treba raditi na promidžbi, kod lokalne zajednice, kantona i ekonomskih regija, uspostave klastera i poboljšanju rada već formiranih iz slijedećih oblasti: automobilska industrija, metalna industrija (alatničari), drvoprerađivačka industrija /proizvodnja namještaja/, kemijska i farmaceutska industrija, prerada kože, tekstilna industrija /proizvodnja odjeće/. Za pokretanje aktivnosti oko formiranja klastera neophodno je: znanje, inicijativa malih i srednjih poduzeća, interes lokalne i regionalne zajednice. Uspješnom radu klastera, inkubatora, tehnoloških parkova,

instituta i istraživačkih organizacija mogu doprinijeti: ekonomska diplomacija, vlada i vladine institucije provodeći usuglašenu ekonomsku politiku. Krajnji cilj je da privreda (industrija i poduzetništvo) bude konkurentna i izvozno orijentirana, a FBiH bude udoban ambijent za rad, ulaganja i život.

Opća je konstatacija da BiH po ekonomskim pokazateljima zaostaje iza nekih naprednijih tranzicijskih ekonomija. Zemlji je potreban ekonomski rast koji bi joj omogućio bržu ekonomsku integraciju s EU i time podigao životni standard svih njezinih građana. Održivi ekonomski rast presudno ovisi o količini i kvaliteti ulaganja što ga ostvaruju poduzeća. Za poduzetnike je, u pretvaranju njihovih stvaralačkih ideja u profitabilne projekte, nužna dostupnost internih ili eksternih izvora financiranja. Zadržane zarade često nisu dovoljne za znatnija ulaganja, tako da poduzeća trebaju eksterni izvor financiranja. Za poduzeće postoje tri temeljne mogućnosti ostvarivanja eksternog financiranja: 1. Bankovni krediti, 2. Tržište kapitala i 3. Izravna strana ulaganja.

Problem s bankama je to što one općenito nisu voljne kreditirati poduzeća u potrebnom opsegu, posebno u tranzicijskim ekonomijama. Tržište kapitala sigurno u njima nema onu ulogu koju ima u razvijenim državama jer su na njemu niske razine tržišne kapitalizacije i transparentnosti. Izravna strana ulaganja (*foreign direct investment* – FDI), predstavljaju poseban oblik financiranja. On obuhvaća ulaganja u vlasničku glavnicu u iznosu većem od 10% običnih dionica ili glasačkog prava, vlasnički udio reinvestirane dobiti izravnog investitora i ostali izravni investirani kapital, koji se sastoji od kreditiranja između izravnog ulagača i njegove podružnice (United Nations, 2001:195). Temeljno, FDI mogu biti *investicije u ledinu* (*greenfield investments*) ili *preuzimanja i spajanja* (*mergers and acquisitions*). FDI se u ekonomijama u tranziciji pokazao kao stabilniji izvor financiranja od bilo kojeg drugog priljeva stranog kapitala i većinom ne stvara dug u stranoj valuti. Posebnavažnost FDI-ja za zemlje središnje i istočne Europe (CEEC) proizlazi iz uvoza proizvodnoga i organizacijskog znanja (*know-how*) stranih tvrtki, što je pogotovo važno u restrukturiranju ekonomija u tranziciji prema konkurentnijem sustavu. Nadalje, strani ulagač omogućuje lakši pristup drugim tržištima. Općenito, međunarodni rizik i rangiranje zemlje prema stupnju ostvarenih reformi pozitivno su korelirani s obujmom FDI-ja koji zemlja uspije ostvariti.

Mogući načini poticaja industrijske proizvodnje u FBiH: Kao mogući načini poticaja industrijske proizvodnje analizirani su: Poticaji od strane Vlade Federacije ili Županije, Poticaji temeljem stranih ulaganja, Poticaji iz različitih fondova, Poticaji temeljem ulaganja kroz transfera novih tehnologija i Ostali poticaji. Iz dosadašnje prakse, vidljivo je nekoliko karakterističnih elemenata i to: 1. Po vrsti poticaja na prvom mjestu se nalaze poticaji zasnovani na stranim ulaganjima (66,004%), a na drugom mjestu poticaji koji su svrstani u kategoriju ostalih (31,143%). 2. Strana ulaganja su najviše zastupljena svim grupacijama koje su tu vrstu poticaja koristila. 3. Najveći procent (71,441%) svih poticaja korišten je u metalnom i elektro sektoru, odnosno grupaciji.

Ekonomski i pravni okvir stranih ulaganja i promoviranje izvozne orijentacije: Kapital je neophodan faktor ekonomskog i na njemu temeljenog društvenog razvoja svake zemlje. Međutim, za mnoge zemlje u razvoju, a posebno zemlje u tranziciji, sopstveni akumulirani kapital nedostatan je da bi generirao ubrzan i uravnotežen razvoj. S druge strane, takve zemlje danas jednostavno nemaju na raspolaganju dovoljno vremena za dugotrajan proces koncentracije i centralizacije kapitala, kakav se odvijao u zemljama Zapada na početku prošlog vijeka. Za finansiranje razvoja od domaćih izvora preostaje im još deficitno

finansiranje (ekspanzivna monetarna i fiskalna politika) koje je veoma teško kontrolisati i koje predstavlja potencijalnu opasnost po stabilnost ekonomije, a od stranih izvora (koji su često uslovljenog karaktera) – pomoć donatora, krediti i strane investicije. Posljednje decenije u razvoju svjetske privrede karakterisao je upravo značajan nedostatak sredstava za finansiranje razvoja, kako zbog naglaska na restriktivnim politikama u cilju obuzdavanja inflacije, tako i zbog trenda opadanja oficijelne razvojne pomoći i pogoršanih uslova pristupa svjetskim finansijskim tržištima. Iz tog razloga strane direktne investicije (*FDI – foreign direct investment*) postale su veoma važan potencijalni izvor kapitala za mnoge zemlje. FDI se danas posebno preporučuju tranzicijskim ekonomijama za koje je karakterističan hronični nedostatak sredstava za finansiranje ekonomskog razvoja - ubrzane reforme zahtijevaju velike iznose finansijskih sredstava, a istovremeno dolazi do privremenog usporavanja ekonomske aktivnosti, što još više zaoštrava problem oskudice kapitala. Za BiH kao zemlju koja je istovremeno nastojala izvršiti obnovu nakon višegodišnjeg rata, ubrzati ekonomski razvoj i provesti tranziciju (političku, pravnu, ekonomsku i društvenu), ključno pitanje je takođe bilo kako obezbijediti finansiranje tih procesa. Sopstveni kapital bio je nedovoljan, pristup stranim kreditima i međunarodnim finansijskim tržištima limitiran zbog političke nestabilnosti i naslijeđenog vanjskog duga, a mogućnost korištenja ekspanzivnih makroekonomskih politika uskraćena zbog aranžmana valutnog odbora i fiskalne discipline sugerisanih od strane međunarodnih finansijskih institucija. Stoga je u prvim poratnim godinama strani kapital pristizao u BiH uglavnom u vidu multilateralne i bilateralne pomoći. Međutim, nakon nekoliko godina pomoć donatora se počela osjetno smanjivati, a ekonomska aktivnost još uvijek se velikim dijelom zasnivala na tom vanjskom stimulansu. Mnogi su tada u privlačenju FDI vidjeli novi podstrek dinamiziranju ekonomije BiH. Privlačenje stranih investitora postalo je jedan od prioritetnih zadataka. Međutim, za to je bilo potrebno kreirati odgovarajuće uslove: političke, pravne, institucionalne i ekonomske.

Podsticaji stranom investiranju: BiH ne može stranim investitorima ponuditi neke posebne pogodnosti kao što je npr. bogatstvo u prirodnim resursima, ali kao i bilo koja druga zemlja ima određene potencijale koji se, ukoliko se adekvatno koriste, mogu ekonomski razviti i na taj način povećati atraktivnost BiH kao investicijske destinacije. U prednosti BiH kao investicijske destinacije najčešće se ubraja slijedeće: stabilno makroekonomsko okruženje. Zahvaljujući aranžmanu valutnog odbora i fiskalnoj disciplini BiH ima stabilnu i konvertibilnu valutu vezanu za euro. Konvertibilna marka je najstabilnija valuta u regionu. Inflacija je dugi niz godina bila manja od 1%, da bi nakon uvođenja PDV u izvjesnoj mjeri porasla (na 6% u 2006. godini), ali je zadržana pod kontrolom.

Bankarski sistem je gotovo u potpunosti privatizovan, uz enormno visoko učešće stranog kapitala (preko 70% privatnog kapitala u bankarskom sektoru je stranog porijekla). Radi se o sektoru u kojem je privatizacijski proces izvršen veoma brzo, uz značajne reforme koje su doprinijele njegovoj stabilnosti i efikasnosti. Ovo je jedna od pozitivnih strana ambijenta za investiranje u BiH, ali nije specifična, budući da se radi o zajedničkoj odlici većine tranzicijskih ekonomija. Budući da tzv. strateška poduzeća u oblasti telekomunikacija, energetike, rudarstva i sl., koja su predviđena za tendersku privatizaciju, još uvijek nisu privatizovana, otvara se niz mogućnosti za potencijalne investitore.

BiH je 22.11.2007. godine pristupila sporazumu o zoni slobodne trgovine (CEFTA) koja obuhvata osam zemalja regiona: Albanija, BiH, Crna Gora, Hrvatska, Makedonija, Moldavija, Srbija i UNMIK/Kosovo. BiH je takođe potpisala sporazum o slobodnoj trgovini sa Turskom.

BiH je već niz godina korisnica preferencijalnog režima izvoza u EU, koji podrazumijeva mogućnost izvoza robe porijeklom iz BiH (pod uslovom da zadovoljava standarde EU) bez carina i kvota. Preferencijalni režim odobren je do 2010. godine. U međuvremenu je BiH (17.06.2007. godine) potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa EU koji predviđa daljnju liberalizaciju trgovine između BiH i EU. BiH takođe koristi preferencijalni režim izvoza u Kanadu, SAD, Japan, Rusiju i Tursku, ali samo za određeni broj proizvoda. Kao sektore potencijalno atraktivne za strane investitore, brojne studije međunarodnih i domaćih institucija identifikovale su sljedeće: poljoprivreda i prehrambena industrija, šumarstvo i prerada drveta, rudarstvo i metalurgija, automobilska industrija, energetika, građevinarstvo, informacijske i komunikacijske tehnologije, bankarski i finansijski sektor, turizam.

Agencija za promociju FDI FIPA je državna agencija čiji je cilj privlačenje FDI putem unapređenja investicijske klime. U tu svrhu FIPA pruža pomoć državnim institucijama u identifikovanju barijera za strane investitore i iznalaženju rješenja, te različite besplatne usluge stranim investitorima. Povlastice za strane investitore ustanovljene Zakonom o politici direktnih stranih ulaganja BiH ogledaju se u slijedećem: izuzeće od plaćanja uvoznih carina na opremu namijenjenu investiranju (izuzev za putničke automobile i aparati za kockanje); pravo otvaranja računa u bilo kojoj komercijalnoj banci u domaćoj ili drugoj konvertibilnoj valuti; pravo na slobodan i bez odlaganja transfer u inostranstvo prihoda od investicije; zaštita od nacionalizacije, eksproprijacije i drugih mjera sličnog efekta; pravo na zapošljavanje stranih radnika shodno zakonima o radu i imigraciji; pravo na reinvestiranje dobiti od investicije u bilo koji sektor (izuzev sektora vojne industrije i javnog informisanja za koja su zakonom ustanovljena izvjesna ograničenja); nacionalni tretman za strane investitore u pogledu posjedovanja nekretnina; pravo na osnivanje slobodnih zona; pravo na korištenje slobodnih zona uz olakšice u vidu izuzeća od plaćanja PDV i uvoznih carina za proizvodnu opremu, te slobodnog investiranja i slobodnog transfera dobiti i sredstava od investicije. Prava i povlastice, kao i obaveze, ustanovljene za strane investitore ovim zakonom ne mogu se promijeniti ili otkazati kasnije donesenim zakonima ili propisima. Ukoliko ti drugi zakoni ili propisi obezbjeđuju povoljniji tretman stranom investitoru, strani investitor ima pravo da odabere režim prema kojem će se regulisati njegova investicija. Poreske olakšice za investitore, kako domaće tako i strane, utvrđene su entitetskim zakonima. Zakon o porezu na dobit kompanija FBiH obezbjeđuje sljedeće olakšice: izuzeće od plaćanja poreza na dobit u godini u kojoj poreski obveznik 30% svojih prihoda ostvari putem izvoza; izuzeće od plaćanja poreza za petogodišnji period, ukoliko u tom periodu bez prekida poreski obveznik investira u proizvodnju na teritoriji FBiH minimalno 20 miliona KM (tokom prve godine tog perioda minimalno 4 miliona KM); izuzeće od plaćanja poreza na dobit u godini tokom koje poreski obveznik zaposli na period od najmanje godinu dana 50% invalidnih lica i/ili lica sa posebnim potrebama. U RS je zakonom ustanovljeno umanjenje poreske osnovice za iznos investiran u mašine i opremu za obavljanje proizvodne djelatnosti za koju je poreski obveznik registrovan (važenje odredbe do 31.12.2008. godine). U pogledu ograničenja za strano investiranje, zakon ih utvrđuje svega nekoliko. Investiranje u vojnu industriju i javno informisanje podliježe obavezi dobijanja prethodnog odobrenja od strane nadležnog entitetskog organa, a strani ulog u glavnici poduzeća u tim sektorima ne može biti veći od 49%. Ograničenja u pogledu investiranja u javnu politiku, zdravstvo i zaštitu okoliša vrijede podjednako i za domaće i za strane investitore.

Zakonima iz oblasti stranih investicija i bilateralnim sporazumima o investicijama čija je BiH potpisnica, garantovana je zaštita stranih investitora i njihovih investicija. Međutim, budući da je politički rizik kao jedna od komponenti nekomercijalnog rizika izuzetno visok kako za BiH

tako i za region, u zemlji postoje i institucije koje pružaju garancije za investiranje uz podršku relevantnih međunarodnih organizacija: EU Investment Guarantee Trust Fund kojim administrira članica Svjetske banke Multilateralna agencija za investicijske garancije (MIGA – Multilateral Investment Guarantee Agency), US Overseas Private Investment Corporation (OPIC) i nacionalna agencija za garantovanje investicija (IGA - Investment Guarantee Agency). U „Strategiji BiH o integriranju u EU“ date su određene preporuke o daljnjim aktivnostima koje BiH treba poduzeti u cilju približavanja aktima i praksi EU u oblasti kretanja kapitala, a koje bi također trebale djelovati u pravcu privlačenja stranih investicija: debirokratizirati procedure za sticanje vlasničkih prava na nekretninama; uspostaviti nacionalne instrumente za poticaj privlačenju *green-field* stranih investicija i učešće inokapitala u razvojnim i privatizacijskim programima u prerađivačkoj industriji; kreirati jedinstven sistem transfera kapitala iz BiH u inostranstvo, ali i između rezidenata i nerezidenata unutar BiH; pripremiti se za ukidanje ograničenja u vezi s ulaganjima i sticanjem imovine u pojedinim sektorima; početi s javnom promocijom i informisanjem javnosti o pranju novca i usmjeravati tehničku pomoć u ovu oblast.

Mogući pravci djelovanja države za uklanjanje i ublažavanje tehnološkog zaostajanja i ograničenja u funkciji razvoja industrije i bržeg pristupa EZ fondovima, te stvaranje uvjeta za modernu, profitabilnu izvozno orjentiranu industrijsku proizvodnju: U realizaciji cilja revitalizacije i razvoja industrijske proizvodnje zakonodavni i izvršni organi na nivou države, entiteta i kantona trebaju ubrzati i ostvariti aktivnosti u oblastima:

Formirati ekspertni tim, sa nivoa države koji će analizirati dokumente Strategije razvoja industrije u EU, te na osnovu istih uskladiti strategiju razvoja industrije u BiH, i shodno FBiH. Formirati tim pravnih eksperata na nivou države koji će inicirati usklađivanje domaćih zakona sa zakonskom regulativom u zemljama EU u sferi industrije, energetike, saobraćaja i slično.

Kroz edukaciju kadrova u organima uprave FBiH (Ministarstvo industrije, energije i rudarstva FBiH, kantonalna ministarstva industrije i energije), neophodno je osposobiti strukture da prilagode domaće zakonske norme, normativima u EU iz oblasti industrije, energetike i dr. Neophodno je pojednostaviti postojeće procedure u implementaciji investicija u sektoru industrijske proizvodnje. Kadrovski i materijalno ojačati Institut za standarde, kako bi proces prihvaćanja i implementacije tehničkih standarda i tehničkih propisa u formi pravilnika iz EU brže ušao u primjenu u školski i industrijski sistem BiH.

Materijalno ojačati obrazovni sistem, shodno sistemima u EU, sa stanovišta opreme, kadrova i prostora. Strukturu kadrova obrazovati prema potrebama tržišta radne snage u BiH i deficitarnim zanimanjima u zemljama EU. Na visokoškolskim institucijama koje imaju kritičnu masu kvalitetnih kadrova inicirati formiranje tehnološko-razvojnih centara, instituta sposobnih da učestvuju na razvojnim projektima iz fondova EU. Kroz bilateralne ugovore pojačati i ostvariti međudržavnu suradnju zemalja Balkana u obrazovanju i istraživačko razvojnih projekata za potrebe industrijskih kompleksa istih, te u zajedničkom nastupu prema razvojnim fondovima u EU. Kroz bilateralne ugovore sa razvijenim industrijskim zemljama u EU, omogućiti domaćim kadrovima specijalističko dodatno obrazovanje na njihovim institucijama koje rade na razvojnim programima u sektoru industrije.

Kroz elemente porezne i carinske politike stimulirati investicije u suvremena sredstva rada i razvojne programe industrijskog kompleksa. Kroz carinsku i poreznu politiku stimulirati primjenu vlastitih izvora energije, posebno iz obnovljivih, u industrijskim kapacitetima u BiH.

Kroz tarifnu politiku u energetici stimulirati primjenu pojačane energetske efikasnosti u industrijskim kapacitetima u BiH.

Kroz proces privatizacije metalurških kapaciteta ugovorima obavezati investitore o proširenju palete proizvoda neophodnih domaćoj metalnoj i metaloprerađivačkoj industriji.

Kroz inspekcijske aktivnosti sa nivoa entiteta neophodno je poboljšati kontrolu rada nižih državnih organa u provođenju procesa privatizacije i novih investicionih aktivnosti u sektoru industrije, energetike i dr.

Kroz sistem privrednih i obrtničkih komora uvezati privrednike i tehnološko razvojne centre u cilju permanentnog obrazovanja kadrova i razvoja proizvoda i tehnologija. Realizirati kvalitetne baze podataka od svih učesnika u industrijskom i obrazovnom sektoru i putem elektronskih medija prezentirati ih privrednoj javnosti. Ustrojiti godišnju klasifikaciju razvoja proizvodnih i istraživačkih firmi na nivou BiH po sektorima industrijske proizvodnje i prezentirati ih domaćoj i EU privrednoj javnosti.

Zbog složenih procedura u parlamentima BiH i FBiH na donošenju novih zakona i korekciji postojećih, dio neophodnih normativa treba implementirati kroz odluke Vlade FBiH, a kroz proces usvajanja zakona realizirati detaljnu harmonizaciju istih sa setom odgovarajućih domaćih normi.

2. ENERGETIKA

Vizija

Razvoj modernog, tržišno orjentiranog, okolinsko prihvatljivog sektora energetike koji će biti pokretač ekonomskog razvoja, po čemu će FBiH biti prepoznata u regionu. Na ovaj način stvaraju se uslovi za privlačenje novih investicija.

Temeljna strateška opredjeljenja

- Uspostavljanje i razvoj pravno-institucionalnog kapaciteta koji je kompatibilan sa okolišnim, prometnim sektorom i prostornim uređenjem
- Efikasnije korištenje i poticanje razvoja svih obnovljiih i neobnovljivih prirodnih resursa u proizvodnji energije
- Implemantacija usvojenih razvojnih strategija i puna integracija rudnika uglja sa EPBiH i EPHB
- Nastaviti s istraživanjem nafte u FBiH
  Ojačati nabavku i distribuciju plina na cijelom području FBiH

2.1. Uvod

Postratnu BiH, sukladno stanju u drugim oblastima, karakteriše dezintegracija i podijeljenost energetskog sektora. Veoma sporo i otežano postizanje međuentitetskih kompromisa, koji su neophodni kada je u pitanju reintegracija baznih funkcija energetskog sektora kao preduslova za ispunjenje državnih obaveza BiH preuzetih potpisivanjem i ratifikacijom međunarodnih ugovora, povelja, sporazuma i obaveza koje proističu iz članstva BiH u međunarodnim organizacijama i institucijama, dodatno usložnjava stanje u ovoj oblasti.

Disharmonija nadležnosti i kompetencija u energetskom sektoru BiH (Energetski sektor BiH nije u nadležnosti države BiH nego entiteta, osim funkcije koordinacije u okviru Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa) s jedne strane i preuzetih međunarodnih obaveza BiH u procesu integracija i ispunjenja obaveza s druge strane proizvodi veliko kašnjenje, objekivno mogućeg bržeg razvoja i korišćenja međunarodnih finansijskih izvora i projekata. Susjedne, a i ostale zemlje iz bivše Jugoslavije postižu brži napredak u reformama energetskog sektora, jer nisu opterećene unutrašnjim strukturnim i drugim problemima kao BiH. U svrhu ilustracije prethodnog stanja navodi se slijedece: BiH je jedina država u Evropi (vjerovatno i u svijetu) koja nema: - Strategiju razvoja energetike i energetske efikasnosti (Studija energetskog sektora BiH – Svjetska banka iz Power III, jos nije zvanično revidovana; rad na Strategiji (Eć grant) suspendovan – loša organizacija i koordinacija projekta); - Zakon o energiji i energetskoj efikasnosti (predviđeno potpisanom i ratificiranom Energetskom poveljom – ECT, i drugim dokumentima); - Državne regulatorne komisije za energiju (osim za električnu energiju - DERK); - Direkciju/Institut/Agenciju/Centar za energiju i/ili energetsku

efikasnost; - Energetsku statistiku na nivou države (potrebna za objavljivanje u medunarodnim dokumentima); - Energetski bilans na nivou države (energetske potrebe i potrošnja energije, projekcije i drugo).

Reforma energetskog sektora BiH, zapravo, sadrži dva istovremena procesa:[68] - Opće energetske reforme sa ciljem postizanja međunarodnih standarda, slično kao i u svim drugim zemljama kandidatima, novim i starim članicama EU. - Rekonstrukciju, reintegraciju, modernizaciju i izgradnju novih objekata energetskog sektora.

2.2. Energetski sektor FBiH

Instalisani kapaciteti, proizvodnja i potrošnja energije u FBiH pokazuju da udio energetskog sistema FBiH iznosi oko 60% od cjelovitog Energetskog sistema BiH. U sektoru elektroenergetike djeluju dvije elektroprivrede: JP Elektroprivreda BiH dd, Sarajevo i JP Elektroprivreda HZHB, dd, Mostar.

U sektoru **rudarstva** djeluje deset rudnika, koji učestvuju u energetskom bilansu proizvodnje električne energije u termoelektanama u Tuzli i Kaknju. Proizvodnja uglja prati potrebe termoelektrana, i na nivou je 5,80 miliona tona godišnje, sa planiranim povećanjem proizvodnje u narednim godinama.

U sektoru **gasa** na nivou FBiH djeluje preduzeće BH-Gas doo, Sarajevo i distributivne kompanije u Sarajevu i Visokom, te u Zenici (Grijanje Zenica).

Naftni sektor je u dijelu distribucije privatiziran (Energopetrol dd, Sarajevo). Formirano je preduzeće "Terminali Federacije" d.o.o, Sarajevo, kao privredno društvo za skladištenje tečnih goriva.

Sistemi centralnog grijanja su u nadležnosti kantona.

Sektor uglja: BiH/FBiH ima značajna ležišta niskokaloričnih mrkih i lignitskih ugljeva. U navedenom kontekstu Vlada FBiH planira da na tim osnovama i dalje razvija proizvodnju električne i toplotne energije iz uglja. Prema opštim ocjenama rezerve ovih ugljeva su takvog obima i kvaliteta da se sa istim može dugoročno planirati proizvodnja električne i toplotne energije iz uglja u do sada ostvarenim relacijama 65:35% u odnosu na druge resurse, za potrebe FBiH najmanje za narednih 50 godina. Zbog činjenice da BiH/FBiH nema urađenu dugoročnu Energetsku strategiju, u kojoj bi predmetna tema bila obrađena, Vlada FBiH se opredjelila za izradu ovog SPP, u kojem je obrađen i sektor uglja, kao prelazne faze i potencijalne podloge za izradu navedene strategije BiH/FBiH, u kojoj bi bila obrađena i proizvodnja i upotreba uglja u kontekstu održivog razvoja, kako bi se navedeni potencijali uglja što prije stavili u funkciju opšte dobrobiti društva. Dakle, može se reći da je ovaj rad kamen temeljac buduće Energetske strategije uglja za FBiH.

Svi RU, posebno FBiH, imaju izražene probleme poslovanja. Posebno je složen problem podizanja nivoa proizvodnje uglja u podzemnoj eksploataciji. Ovdje je potrebna posebna pažnja i aktivnost na revitalizaciji ovih RU, kako u pogledu reorganizacije i modernizacije, tako i kod rješavanja socijalnog statusa viška uposlenih radnika, odnosno općenitog osmišljavanja budućeg statusa tih RU. U cilju iznalaženja rješenja za ovu složenu postratnu rudničku problematiku, od strane ino partnera su za RU FBIH uradene dvije studije. Obje

studije sugerisale su promjenu organizacije RU FBiIH, predlažući njihovo okrupnjavanje u zajedničku kompaniju – holding ili pripajanje sa TE JP EPBiH u jedinstvene termoenergetske sisteme. Navedenim bi bilo omogućeno dugoročno sigurno, konkurentno i ekonomski i ekološki održivo snabdijevanje TE Kakanj i TE Tuzla ugljem na otvorenom energetskom tržištu. Takoder, preporučeno je zatvaranje nekih RU/pogona. U protivnom ovi RU, kao i TE, ne bi mogli u budućnosti izdržati pritisak otvorenog tržišta i bili bi izloženi mogućnošću zatvaranja. U toku 2009. godine Vlada FBiH je donijela Odluku o prijenosu udjela Federacije BiH u rudnicima uglja na JP Elektroprivreda BiH d.d. Sarajevo. Radi se o udjelima FBiH u rudnicima mrkog uglja Kakanj, Breza, Gračanica-Gornji Vakuf-Uskoplje, „Abid Lolić“ - Travnik-Bila, Kreka u Tuzli, „Đurđevik“ i Zenica. Ovih sedam rudnika uglja su ušli u sastav JP Elektroprivreda BiH d.d. Sarajevo čime je izvršeno njihovo povezivanje u skladu sa Akcionim planom prestrukturiranja rudnika uglja u FBiH.

Sadašnje stanje u RU ne garantuje sigurno, kvalitetno i ekonomski održivo snabdijevanje TE FBiH ugljem, i zahtjeva urgentnu podršku u promjeni do normalizacije, što podrazumjeva modernu i ekonomski održivu proizvodnju uglja, uz uvažavanje ekoloških standarda koji prate evropsko rudarstvo uglja, i iz tog osnova podizanje socijalnog nivoa uposlenih primjerno realnim životnim potrebama.

Kada se ima u vidu stanje proizvodnje i plasmana uglja u FBIH npr. u 2006. godini - kada je bila najveća poslije rata, bila je 2,25 puta manja u odnosu na 1990. godinu. Važno je konstatovati da se na tržištu BiH ne osjeća nedostatak uglja. Navedeno stanje je najviše uzrokovano gubitkom tržišta i teškim uslovima rada u RU. RU koji imaju veće tržište i više proizvodnje iz površinskog kopa (PK), imaju veći progres (naprimjer Banovići i Kakanj). Gračanica, koja ima veoma povoljnu eksploataciju PK, radi gubitka tržišta ima veoma nizak rast proizvodnje. Navedene studije ukazuju na oko 50% viška uposlenih u RU FBiH. Od ukupnog broja zaposlenih 20% su invalidi rada i rata. Broj uposlenih u RU je u blagom padu (1,8%). Kvalifikaciona struktura je veoma nepovoljna za progres i tehnologije primjerene u 21. vijeku. I ovdje se, od rudnika do rudnika, može konstatovati velika razlika u kvalifikacionoj strukturi, ali ne i u prekobrojnosti. Podaci o starosnoj strukturi ukazuju na visoko prisustvo starijih osoba, posebno s obzirom na uslove rudarske djelatnosti. Svi navedeni podaci sami po sebi impliciraju na neophodne pravce aktivnosti u budućem procesu restrukturiranja RU. Problematika finansiranja u RU je kritičan faktor poslovanja s obzirom da ih karakteriše veoma visok stepen zaduženosti. U posebno složenoj situaciji su RU: Kreka, Zenica; Kakanj i Breza čije obaveze znatno prevazilaze nivo ostvarenih godišnjih prihoda od prodaje uglja. U strukturi obaveza preovladuju različiti doprinosi, okolinski, bankarski krediti (Pariški i Londonski klub, Japanski kredit, različite domaće banke itd.). Dodatno se ističe najava potraživanja radnika RU FBIH po osnovu neizvršenih obaveza poslodavca – FBIH po kolektivnom ugovora o radu (Sl. novine FBiH br.49/00).

Cijene uglja, prodajne i proizvodne: RU u FBIH imaju dvije vrste cijena: energetske cijene za TE na bazi energetske vrijednosti uglja (GJ/kg), i komercijalne na bazi tržišnih odnosa za ugalj na teritoriji BIH/FBIH i okruženja. Cijenu energetskog uglja utvrđuje Vlada FBIH svojom odlukom. Komercijalne cijene za ostale kupce su po pravilu nešto više, i ovise od uslova na tržištu.

Potencijal za razvoj sektora uglja – rezerve uglja: Od svih energetskih resursa fosilnog porijekla u FBiH/BiH, samo se eksploatiše ugalj, koji se u BiH nalazi u značajnim količinama, i to mrki ugalj i lignit. On predstavlja osnovu za energetsku budućnost FBiH/BiH. Najvažniji je i nezamjenjiv domaći primarni energetski resurs. Radi navedenog je ovo poglavlje SPP, kad

je u pitanju sektor uglja, najvažnije – naročito za sagledavanje energetske budućnosti uglja u FBiH. Tabela 9. predstavlja pregled rezervi uglja u FBiH [B5] i [B26], odnosno aktuelno stanje rezervi uglja, prema podacima dobivenim sa RU. Kvalitet uglja (u osnovi toplinska vrijednost) je ključni faktor za određivanje ukupne cijene proizvodnje KM/GJ. Međutim, mnogi od navedenih podataka bitno se razlikuju od prezentiranih prije rata, a također i od podataka u aktuelnim Rješenjima o geološkim rezervama uglja koje izdaje FMERI [B26]. Prethodni podaci za FBiH govore o cca 7,487 milijardi t geoloških rezervi, bilansnih 2,968 milijardi t; vanbilansnih 795 miliona t i eksploatacionih 2,013 milijardi t [B8]. Razlika je veoma velika: 2,7 milijardi t u geološkim i 657 miliona t u eksploatacionim rezervama. Radi navedenog, i obzirom na njihovu bitnost, podatke u Tabeli 9. treba podvrgnuti reviziji.

Potrebe i mogućnosti modernizacije i razvoja sektora ugalj: Rukovodeći se faktima stanja proizvodnje električne energije u BiH, koja se 90-tih proizvodila oko 70% iz uglja, a 2006. 50% - sa perspektivom vraćanja na raniji odnos, jasno se uočava nezamjenjiva uloga uglja u energetici BIH/FBIH. Rezerve navedene u Poglavlju 2 osnovnog dokumenta to i potvrđuju, jer - ako ništa više – dostatne su za narednih 50 godina, a to znači za životni vijek nove generacije TE/energana na ugalj. Potreba i mogućnost razvoja sektora ugalj zasnovana je u prvoj fazi na procjenama potreba električne energije za FBIH/BIH, referentni scenario [B10] i u drugoj fazi dinamika izgradnje novih rudarskih/energetskih objekata prema ranijim programima utemeljenim još 80-ih godina, sada za nepoznatog korisnika. Ovo pitanje su posebno razmatrale i studije [B3] i [B4], finansirane od međunarodne zajednice, a rađene u cilju ocjena stanja i mogućnosti energetskih potencijala u FBIH, razmatrajući prvenstveno stanje sektora ugalj. Sve studije su potvrdile vodeću ulogu uglja u energetskoj sigurnosti FBiH/BiH, i za budući period.

Procjena potreba i mogućnosti gradnje novih kapaciteta sektora ugalj: Razvoj proizvodnje uglja, po pravilu, trebao bi da se temelji na procjenama budućih potreba uglja za zadani period 2010.; 2020. i 2030. godina - prvenstveno za potrebe TE, i oko 20% ostalih potreba, pri čemu se posebno mora imati u vidu vrsta i kvalitet potrebnog uglja kao ključnih elemenata. Također, navedenom opcijom utvrđivanja potreba uglja služili su se i M&M [B3] i DMT/MC [B4], i RU FBiH [B9], Tabela 10., a što je poslužilo i za utvrđivanje svih drugih parametara potrebnih za planiranje i realizaciju razvoja proizvodnje uglja. Međutim, navedeni podaci obuhvataju samo period do 2015., a u ovom slučaju period istraživanja i utvrđivanja strateških potreba uglja odnosi se na daleko značajniji period - do 2030. godine. Pitanje izgradnje energetskih kapaciteta na ugalj za potrebe povećane potrošnje u FBiH i izvoza je strateško pitanje energetske politke i ekonomije BiH/FBiH. U vezi s tim potrebna je dugoročna energetska strategija utemeljena na realnim društvenim osnovama, konektovana na međunarodne obaveze. Vlada FBiH se opredjelila za izradu SPP, kao ulaza za izradu buduće strategije energetskog razvoja, ali i za pokretanje realizacije projekata izgradnje četiri nova energetska objekta na ugalj.To su nove TE Bugojno, 2x300 MW i TE Kongora 2x275 MW koje će trebati nove RU, i novi blokovi u TE Kakanj; G8, 250 MW i TE Tuzla; G7, 370 MW uz modernizaciju postojećih RU u bazenu Tuzla i Srednja Bosna. Također, postoje i opcije iz perioda do 1990. o izgradnji i drugih termoenergetskih kapaciteta u FBIH. Ove opcije još nisu potpuno potvrđene ni odbačene, ali ih je veoma važno, kao potencijalne, ponovo aktuelizirati. Posebnu važnost ima projekat TE Tuzla B, (4x500) MW, kasnije revidovan na (3x500) MW. Pripremni radovi za izgradnju ove TE, vršeni su od maja 1979.g. do aprila 1986. g. U tom periodu je za TE Tuzla urađena sva potrebna dokumentacija, do urbanističke saglasnosti, tako da je oktobra 1986.g. sa Tehnopromeksom Moskva potpisan

Ugovor o isporuci osnovne opreme vrijedan 126 mil.CL$. Izgradnja je planirana za period 1987.-1992.g. Sada se ovaj projekat ponovo aktuelizira, i mora se revidirati. Uz pretpostavku da će u TE Tuzla i TE Kakanj, prema navedenoj dinamici izlaska iz pogona, od postojećih blokova poslije 2024. ostati u pogonu samo blok 7, 230MW u TE Kakanj, može se konstatovati da će već od 2025.- 2030. g. FBiH raspolagati sa ukupnim termoenergetskim potencijalom od prosječnih 3.700 MW za koji će trebati, prema gruboj računici, oko 22-25 mil. t/g uglja. To je u odnosu na sadašnji nivo proizvodnje oko 4 puta više.

Maksimalna raspoloživost FBiH termo-energetskim potencijalom biti će u periodu 2018.-2024., oko 4000-4850 MW, i u tom periodu i maksimalna potreba uglja 27-30 mil.t/g. Izgradnjom ovih novih energetskih kapaciteta osigurala bi se blagovremena zamjena dijelu postojećih blokova, dodatne potrebe za el. energijom u FBiH, pa i značajna količina za izvoz.

Potrebna investiciona ulaganja za nove RU i modernizaciju postojećih: Već se raspolaže sa predprocjenama modernizacije i izgradnje pojedinih rudničkih kapaciteta, a kako slijedi: Za modernizaciju postojećih RU, kako je navedeno u poglavlju 5 osnovnog dokumenta, da bi se proizvodnja održala na dosadašnjem nivou uz popravljanje kvaliteta isporučenog uglja, sustizanje zaostajanja u razvoju i popravljanje opšteg socio-poslovnog imidža RU, potrebno je investirati 297 mil. KM.; Za novi RU Kongora (za TE Kongora, 2x275MW), je za izgradnju rudničkih kapaciteta sa godišnjom proizvodnjom od 3,6 mil. t uglja, potrebno investirati oko 743,49 mil. KM (380 mil. €). Životni vijek RU je planiran 36 g. Za novi RU Bugojno (za TE Bugojno, 2x300MW), je za izgradnju rudničkih kapaciteta sa godišnjom proizvodnjom od 2,1 mil. t uglja, za I. Fazu TE (300 MW), potrebno investrati oko 275 mil. KM (140 mil. €). Životni vijek RU nije procjenjivan; Za proširenje RMU Banovići, za potrebe bloka 500MW, od strane RIT Tuzla izrađen je Investicioni program dogradnja i eksploatacija PK sjeverne sinklinale banovićkog ugljenog bazena. Gledano sa sadašnjeg stanovišta, finansijski podaci su neupotrebljivi. Zato je izvršena komparativna procjena prema naprijed navedenim projektima, i konstatovano je da bi za proširenja kapaciteta RMU Banovići sa sadašnjih 1,5 mil. t/g uglja na oko 4 mil. t/g bila potrebna dodatna ulaganja od oko 250 mil. €. Dinamika izgradnje novih RU treba pratiti dinamiku izgradnje novih TE. Važno je napomenuti da su u svakom pogledu za ulaganje najspremniji RU Kreka i Banovići, pa onda ionako upitna sigurnošću snabdijevanja ugljem Srednja Bosna/Kakanj. Također, vrlo su upitni za razvoj kapaciteti navedeni za RU Bugojno, Kongora i Kamengrad. Navedene postavke biti će veoma zahtjevno dokazati.

Razvoj ostalog tržišta uglja bi se morao zasnivati na sasvim drugačijem pristupu nego do sada. Stari način prodaje separisanih i klasificiranih granulata/klasa rovnog uglja, morao bi se zamijeniti prodajom prerađevina oplemenjenog uglja (sa smanjenim procentom pepela, sumpora, vlage), kao što su briketi, sprašeni ugalj, gas iz uglja (degazacija i gasifikacija uglja) i u daljnoj perspektivi likvifikacija. Ali sada i odmah briketiranje i sprašivanje uglja. Uz naprijed navedeno za razvoj ostalog tržišta, posebno za ugljeni bazen Tuzla, krije se velika šansa u ideji staroj više od 30 godina - transportu uglja rijekom Savom. Inače rijeka Sava i luka Brčko su veliki izvozni potencijal privrede sjevero-istocne BiH.

Alternativni model razvoja sektora ugalj: U ovom dijelu teksta prvenstveno se misli na alternativni pristup istraživanju i izboru načina izgradnje novih termoenergetskih objekata. Preporučuje se model baziran na kvalitetno urađenom, usaglašenom i verifikovanom dugoročnom bilansu potreba električne energije u FBIH/BIH i regiji, najkraće do 2030.,

odnosno prostoru na kojem djeluju potpisnice Ugovora o Energetskoj zajednici u Jugo-Istocnoj Evropi (ECSEE Treaty, Athens, October 25, 2005).

Restrukturiranje sektora uglja (do sada urađeno): Treće restrukturiranje RU, sada – u FBiH, aktuelizirano je 1996. g. Taj period je bio idealan za restrukturiranje RU (mala proizvodnja/potražnja, mali broj uposlenih, šanse za donacije dobre i ideja o javnom fondu „Fening za ugalj"). Nažalost ta povoljnost nije iskorištena. Od tada do danas stalno se radi na utvrđivanju „opravdanosti" i modaliteta restrukturiranja, uglavnom opetujući već rečeno. Glavni problem je nedostatak finansijskih sredstava i nedostatak političke volje. U međuvremenu je urađeno nekoliko kvalitetnih studija koje tretiraju restrukturiranje RU FBiH. U skladu sa prethodnim se Vlada FBiH odlučila na hitno restrukturiranje RU, i to tehnološko i organizaciono, u vezi sa čime je usvojen ažurirani Akcioni plan FBIH, u kojemu se Dio I. odnosi na paralelno restrukturiranje RU i termoelektrana Tuzla Kakanj, kao i pripajanje odgovarajućih RU ovim termoelektranama. Ovaj zadatak trebao je biti završen do kraja 2007. godine, tj. trebalo je biti urađeno slijedeće: 1. Analiza i modaliteti rješavanja socijalne komponente prestrukturiranja (febr., 2006.); 2. Analiza, izmjena i dopuna zakonske regulative kao preduslov korporatizaciji (jun, 2006.); 3. Harmonizacija i ažuriranje Akcionih planova za RU (august, 2007.); 4. Napraviti Dio II. Akcionog plana – privatizacija (decembar, 2007.); Zadaci pod 1, 2, i 3. su u toku realizacije i permanentno se inoviraju. Vezano za sektor ugalj, obzirom na nedostatak sredstava za realizaciju zadatka na ukupnom ugljarskom planu, ocjenjeno je da je najbolje restrukturiranje RU rješavati uporedo - tehnološki i organizaciono, harmonizirajuci aktivnosti u RU sa aktivnostima u EPBiH: - prvo se opredjelilo za tri RU (Breza; Kreka i Gračanica), kao pilot projekte, sa ciljem da se do 30.08.2007.g. donesu odluke o pripajanju JP EPBiH za ove RU, a u 2008. g. za preostale RU za koje se utvrdi opravdanost pripajanja JP EPBiH. U 2009. godini formiran je Konzorcij kojeg čine: JP Elektroprivreda BiH i sedam rudnika: Kakanj, Breza, Gračanica-Gornji Vakuf-Uskoplje, „Abid Lolić" - Travnik-Bila, Kreka Tuzla, „Đurđevik " i Zenica.

Razvoj ekonomije sektora uglja: Usko je vezan sa nekoliko bitnih momenata: Hitno restrukturiranje; kako je već istaknuto podrazumjeva reorganizaciju, modernizaciju tehnologije i zbrinjavanje viška uposlenih, kao mjere unutar sektora. Ovom aktivnošću bi se omogućila povoljnija cijena uglja iz RU FBIH za domaće TE, u cilju podršci proizvodnje konkurente električne i toplotne energije u FBIH, a osigurala bi se i konkurentnija cijena uglja za eventualan izvoz. Korporatizacija; bi omogućila dugoročnu sigurnost plasmana i proizvodnje uglja, a time i električne i toplotne energije iz TE za krajnje korisnike. Ovim bi se zaokružio prirodan sistem koji je po prirodi stvari predodređen, ali nikada do sada i izveden. Ovim postupkom bi se uprostio dosadašnji mehanizam posrednih službi u kupoprodajnim odnosima, osigurala bi se razvojna komponenta za RU, koji bi se onda mogli koncentrirati na podizanje kvaliteta poslovanja i osiguranje jeftinije i ekonomičnije proizvodnje uglja. JPEPBiH bi konačno morala posvetiti dužnu pažnju rudnicima uglja, kao realnoj i nezamjenjivoj komponenti proizvodnje električne i toplotne energije.

Regulatorna funkcija FBiH/BiH i zaštita okoline - sektor ugalj: Iskustva zemalja koje su prošle kroz tranziciju društvenog i vlasničkog sistema, u čemu je sada BiH – iako u težim uslovima od drugih, ukazuju na niz ključnih mjera koje bi u tim procesima trebalo poduzimati kako bi se dao snažniji zamah restrukturiranju RU i okolinskom progresu u proizvodnji i upotrebi uglja. Te mjere su podjeljene na političke, tehničke i finansijske [B25]. Zaštita okoline: Stavljanje pod kontrolu zaštite zemljišta, vode, vazduha i ljudi u procesu eksploatacije uglja, kako u samim RU tako i u okruženju, uvijek je bila i ostala slaba tačka

RU. RU nikada nisu imali dovoljno sredstava da na propisan način urede svoj prostor, pa ni u osnovnim potrebama radne sredine, čak i bez obzira što je to obaveza i po Zakonu o rudarstvu. Danas zaštita životne okoline, i u rudarstvu, je međunarodni standard i obaveza. Prostorno planiranje: U rudarskim područjima je već duži period izražen problem prostornog planiranja, kako razvoja samog RU, tako i naselja i infrastrukturnih objekata u njihovoj blizini. Naselja i infrastruktura su u osnovi ugroženi radom i razvojem RU, a RU razvojem naselja i infrastrukture na rudnim ležištima. Energetska infrastruktura: Energetska infrastruktura mora biti odgovarajuće inkorporirana u prirodni prostor i život zajednice.

Plan i program realizacije SPP - sektor uglja: Plan i program realizacije SPP se generalno može podijeliti u tri osnovne grupe aktivnosti: - aktivnosti na restrukturiranju RU i njihovom povezivanju sa TE; - aktivnosti na pozicioniranju strateškog partnerstva pri izgradnji novih termoblokova; - aktivnosti na izgradnji novih blokova, TE i RU.

Aktivnosti na restrukturiranju RU i njihovom povezivanju sa TE: Ove aktivnosti treba voditi saglasno sa navedenim ažuriranim Akcionim planom Dio I.- prestrukturiranje [B6]. Prema ovom Akcionom planu, pored internih aktivnosti RU, predviđeno je i spajanje RU sa JP EPBiH što je i urađeno u 2009. godini.

Aktivnosti na pozicioniranju u strateškom partnerstvu pri izgradnji novih termoblokova: Ove aktivnosti trebaju biti vođene saglasno sa ocjenom potrebnih vrsta, količina i kvaliteta uglja koji će biti korišten u novim termoblokovima. Ove vrijednosti u konačnoj formi trebaju biti dobivene u predstojećim studijama o podobnosti ukupnih projekata u Tuzli i Kaknju. Za orijentacionu ocjenu mogu se koristiti već raspoloživi materijali o ovim objektima, a koji su vlasništvo JP EPBiH. Vlasničko pozicioniranje u strateškom partnerstvu je stvar strateške energetske politike Vlade FBiH, koja je u tome dužna zastupati interese građana FBiH/BiH.

Aktivnosti na izgradnji novih blokova, TE i RU: Ove aktivnosti su već odmakle izradom preliminarnih studija za RiTE Kongora i Bugojno, kao i ranijim aktivnostima na izgradnji novih blokova u TE Tuzla i Kakanj i nove TE Tuzla B1. Za vođenje ovih aktivnosti su zaduženi RU, u saradnji sa JP EPBiH i JP EPHZHB, pod vođenjem i nadzorom FMERI. Još nisu u potpunosti sagledani izvori finansiranja, a ni konačno verifikovane finansijske potrebe, i to će biti predmet budućih razmatranja, odnosno za svaki od ovih objekata će se prethodno uraditi odgovarajuća studija izvodivosti.

Sektor uglja u FBIH – plan izgradnje i razvoja: Restrukturiranje RU uvesti u zvršnu fazu, odnosno organizaciono sa JP EPBiH povezati one RU koji imaju, ili će imati, stratešku ulogu u snabdijevanju TE ugljem, izvršiti finansijku konsolidaciju i započeti modernizaciju RU za postojeći nivo proizvodnje, kao i socijalno zbrinjavanje viška uposlenih, kako bi se ukupan proces završio do kraja 2012. - Postaviti L&R i projektno finansijske osnove za rekonstrukciju postojećih RU za proizvodnju uglja za nove blokove (TET i TEK) i izgradnju novih RU za nove TE (Kongora; Bugojno; Banovići; Kreka), kako bi se početkom 2010. imalo jasno stanje u pogledu namjere gradnje navedenih energetskih kapaciteta.

Aktivnosti srednjeročnog razvoja, 2010.-2020. godine: - Do 2012/2013.g. završiti gradnju prve faze novih rudničkih kapaciteta za proizvodnju uglja za nove blokove: RU Kreka za TET, 2,8 mil. t/g i RUSB za TEK, 1,4 mil. t/g i izgradnju novog RU Kongora I. i II.faza, 3,6 mil. t./g, kako bi se krajem 2012/2013.g. pustili u pogon; - Od 2011. započeti pripremu RU: Bugojno I. faza, 2,1 mil. t/g; Banovići 2,4 mil. t/g; Kreka 3,0 mil. t/g i ev. Kamengrad I.faza, 1,3 mil.t/g za

proizvodnju uglja za nove TE kako bi se do kraja 2014/2015.g. pustili u pogon sa n/n nivoom proizvodnje za definisane kapacitete; - Od 2012./2013.g. nastaviti projektno-finansijske pripreme za izgradnju dodatnih novih rudničkih kapaciteta RU: Kreka 3,0 mil. t/g; Bugojno II. faza, 2,1 mil. t/g i ev. Kamengrad II.faza, 1,3 mil. t/g.

Potrebna organizacijska stručna i naučna podrška: Potrebno je odmah prići planiranju kadrovskih i organizacionih potreba, snimanju i procjenama institucionalne osposobljenosti, te na osnovu toga pripremiti odgovarajući plan institucionalnog i kadrovskog odgovora na ovaj veoma zahtijevni posao.

Zaključak: - Ugalj kao primarni energetski resurs u FBiH/BiH, ima stratešku i nezamjenjivu ulogu. U navedenom kontekstu restrukturiranje rudnika uglja; organizaciono, finansijsko, tehnološko i kadrovsko (pitanje radne snage), neophodno je što prije dovesti u stanje kontinuiteta realizacije, a saglasno već usvojenom Akcionom planu FBiH za restrukturiranje i modernizaciju rudnika uglja FBiH/BiH i povezivanje sa Elektroprivredom; - Posebno i urgentno za sva ležišta uglja, provjeriti i utvrditi stanje rezervi svih kategorija, a posebno eksploatacionih, pri čemu treba posebnu pažnju posvetiti definisanju vanbilansnih rezervi i gubitaka pri eksploataciji ležišta uglja, kako bi se imale realne spoznaje o raspoloživosti ugljenih rezervi u FBiH/BiH. Ovo u krajnjem slučaju treba uraditi paralelno sa razvojem aktivnosti na definisanju kapacitivnosti potencijalnih termoenergetskih objekata. - Također, rudarsko-geološku legislativu i regulativu treba što prije usaglasiti sa međunarodnim standardima; - Što prije uraditi urbanu strategiju stanja i razvoja rudnih ležišta, među njima i uglja, kako bi se pod hitno uticalo na razvoj urbanih prostora koji svojim nekontrolisanim razvojem veoma ugrožavaju stanje rezervi i ekonomiju eksploatacije ugljenih resursa; - U procesu pripreme, eksploatacije, prerade i upotrebe uglja, što prije prepoznati evropske standarde, posebno okolinske, i izraditi mapu puta kako što prije doći do tih vrijednosti; - Ponuđena opcija dinamičkog plana razvoja proizvodnih kapaciteta RU FBIH, optimisticka verzija, konstruisana je na bazi raspoloživih informacija na ovu temu. Optimistička je zato što je ukomponovala takozvanu liniju kritičnih aktivnosti maksimuma. Podrazumjeva se, obzirom na raniju tvrdnju potrebe provjere rezervi uglja i tržišta energije, da će se za svaki konkretan slučaj izgradnje termoenergetskih objekata i pratećih RU prethodno izraditi odgovarajuća studija izvodivosti, u okviru koje će se navodi dati u ovom dokumentu (SPP) provjeriti, odnosno potvrdit će se ili odbaciti. Ipak, brojne vrijednosti date u ovom dokumentu su u okviru prihvatljivih granica pouzdanosti, odnosno navedeni podaci čine realnu i dostatnu bazu za trenutna i dugoročna strateška razmišljanja.

2.3. Elektroenergetski sektor

Planiranje elektroenergetskog sustava nije isključivo ekonomski ili tehnički problem, nego je blisko vezan i za prostor i vrijeme u kojemu i na kojemu djeluje, pojavljuje se niz drugih kriterija koje kao funkcije ograničenja moraju biti zadovoljene. Sigurnost opskrbe potrošača nadređeni je kriterij u planiranju elektroenergetskog sustava i zahtjeva se ne samo sigurnost i pouzdanost pojedinih izvora energije nego i primjerenu uravnoteženost korištenja različitih izvora, njihovu prostornu distribuciju (razmještaj) energetsku efikasnost u transformaciji, kao i dopustivu (ne) ovisnost o vanjskom tržištu energije.

Struktura izvora, točnije vrsta i broj, koji trebaju u razmatranom razdoblju biti izgrađeni kao temeljni kriterij pouzdanosti i sigurnosti opskrbe potrošača, mora biti utemeljena na odnosima aktualnog stanja elektroenergetskog sustava, analizi budućeg razvoja potrošnje i njene strukture, te energetsko-ekonomskim vrijednostima elektrana koje kandidiramo.

Tabela 26. Proizvodni kapaciteti u Federaciji BiH

Hidroelektrane sliv	**Naziv objekta**	**Godina ulaska u pogon**	**Instalisana snaga u MW**			**Srednja godišnja proizvodnja - GWh**
Trebišnjica	Čapljina	1979.-1980.	2	220	440	400
Neretva	Rama	1968	2	80	160	731
	Jablanica	1955.-2007.	6	2*257+4*30	170	792
	Grabovica	1982	2	57	114	342
	Salakovac	1982	3	70	210	593
	Mostar	1987	3	25	75	310
Vrbas	Jajce I	1957	2	30	60	247
	Jajce Ii	1954	3	10	30	165
Trebižat	Peć-Mlini	2004.-2005.	2	15	30	84
Hidroelektrane			**23**		**1.289**	**3.664**
Termoelektrane						**Moguća proizvodnja**
Tuzla	G3	1966.	1	100	100	462
	G4	1971.	1	200	200	1.078
	G5	1974.	1	200	200	1.078
	G6	1978.	1	215	215	1.103
			4		715	3.721
Kakanj	G5	1969.	1	110	110	627
	G6	1977.	1	110	110	478
	G7	1988.	1	230	230	1.227
			3		450	2..322
Termoelektrane			**7**		**1.165**	**6.053**
Ukupno FBiH[69]		**1954. - 2005.**	**30**		**2454**	**9.717**

Ukupna snaga proizvodnih elektroenergetskih kapaciteta na nivou FBiH iznosi 2.454 MW sa mogućom godišnjom proizvodnjom od 9.717 GWh.

Kapaciteti distribucijskog sustava u F BiH: U FBiH zakljucno s 31. prosinca 2006. registrirano je 842 113 kupaca. Gubici sustava integriraju gubitke prijenosa i distribucije. Gubici prijenosa su u tehnički prihvatljivim vrijednostima i kreću se od 2 % do 3%. Gubici distribucijskog sustava u EP BiH su 10 % a u EP HZ HB su 19,88 %. Jedan od prioriteta Strateškog plana i programa jest smanjenje energetskih gubitaka u sustavu distribucije, za što je potrebno sačiniti sveobuhvatna istraživanja temeljem kojih se treba uraditi Studija i provedbene mjere za povećanje efikasnosti distribucijskog sustava.

Organizacija, tehničko-tehnološki pokazatelji: U FBiH, djeluju JP Elektroprivreda BiH d.d. Sarajevo i JP Elektroprivreda HZ Herceg Bosna d.d. Mostar. Javno preduzece Elektroprivreda BiH d.d. - Sarajevo je organizirano kao dioničko društvo, a kapital Društva je

2,85 milijardi KM a čine ga državni kapital u iznosu od 90%, a 10% kapitala čini kapital malih dioničara privatiziran u postupku javne ponude dionica.

Kapaciteti za proizvodnju električne energije Elektroprivrede BiH od 1.677MW, čine gotovo polovinu raspoloživih kapaciteta u BiH. Elektroprivreda BiH, upravlja distribucijskom mrežom srednjeg i niskog napona i opskrbljuje električnom energijom zaključno s 31. 12. 2006 godine 658 779 potrošača na niskom naponu i 552 potrošača na srednjem i visokom naponu.

Elektroprivreda HZ Herceg Bosne, d.d. Mostar, javno poduzeće za proizvodnju, distribuciju i opskrbu električnom energijom jedno je od tri elektroenergetska poduzeća u BiH. Utemeljena je 28. kolovoza 1992. godine, a od 28. travnja 2004. godine posluje kao dioničko društvo. U strukturi kapitala temeljni dionički kapital iznosi 736.166.001,00 KM, revalorizacijske rezerve 274.183,191 KM. Dionički kapital Društva podijeljen je na 7.361,660 dionica od čega je 90% u vlasništvu Vlade FBiH. Ukupan je broj dioničara na dan 31.12.2006. godine bio 1.589.

Potencijal FBiH: Ovo područje raspolaže sa iznimnim energetskim potencijalom površinskih vodotoka, te rezervama uglja za termoelektrane. U novije vrijeme istraživanja mogućnosti korištenja energije vjetra u proizvodnji električne energije dala su ohrabrujuće rezultate. FBiH ne samo da ima potencijal za bilancu vlastitih potreba, nego, bude li kreirala primjeren model financiranja izgradnje proizvodnih i drugih kapaciteta, ima mogućnost povećanja BDP po osnovu električne energije koju će učiniti dostupnom za tržište električne energije. Ukupni hidro-potencijal raspoloživ za energetsko korištenje iznosi 5555,4 MW, odnosno 21840 GWh. Do sad je izgrađeno hidro-energetskih objekata instalirane snage 2725 MW i moguće godišnje proizvodnje 10365 GWh, što je ispod 50% mogućeg potencijala. U razmatranom razdoblju predviđena je izgradnja novih proizvodnih kapaciteta instalirane snage 442,5 MW odnosno godišnje proizvodnje 1281,68 GWh, te će korištenje ukupno raspoloživog potencijala tad iznositi 57,03 % u snazi, odnosno 53,31 % u proizvodnji. Ako se nakon sveobuhvatne studije korištenja prostora i izrade prostorno planske dokumentacije za FBiH i kantone/županije pokaže izvedivim korištenje hidro-potencijala koji je prikazan tabelarno za slivove Una-Sana, Drina, Bosna sa pritokama, onda bi korištenje raspoloživog potencijala iznosilo 73% u snazi, odnosno 68% u proizvodnji. Postoji i značajan potencijal energije vjetra moguć za proizvodnju električne energije u FBiH koji prema rezultatima studija daju godišnju proizvodnju od preko 1.621 GWh električne energije.

Potrebe i mogućnosti modernizacije postojećih energetskih objekata: Potreba je modernizacije postojećih proizvodnih kapaciteta uz onu koja se trajno provodi, kao i potreba izgradnje novih kapaciteta zbog izlaska iz pogona proizvodnih jedinica koje su napunile svoj životni vijek. Tijekom rata brojni objekti su značajno oštećeni i zapravo su trebali potpunu rekonstrukciju. Osobito se odnosi na hidroelektrane koje su bile potopljene. Sukladno poslovnim strategijama elektroprivreda u Federaciji BiH započeti su, traju ili su već završeni projekti revitalizacije proizvodnih jedinica i pogona s ciljem produljena životne dobi i/ilipoboljšanja radnih karakteristika proizvodnih jedinica. Napomena: 2000 godine prestali su s radom blokovi 32 MW TE Kakanj. Također su prestali s radom blokovi 32 MW TE Tuzla. Blok 3 TE Tuzla ne planira se dalje revitalizirati već se planira njegova obustava 4 do 5 godina. Ranija metodologija u Elektroprivredi razumijevala je životni vijek termoelektrane od četrdeset godina od čega dvadeset i pet u normalnom pogonu, a narednih petneast nakon rekonstrukcije, kao hladna rezerva.

Novi objekti čija se izgradnja predlaže do 2020: Kako će izgledati elektroenergetski sustav u budućnosti ponajprije ovisi o razvoju buduće potrošnje i mogućnosti zadovoljenja iste vlastitim izvorima. No, tu budućnost također određuje i strateško opredjeljenje udjela vlastitog

sustava u otvorenom energetskom tržištu neposrednog i šireg okruženja. Godišnja stopa rasta potrošnje električne energije za recentno razdoblje 2000.-2006. u FBiH iznosila je oko 4%. Godišnja stopa rasta vršnog opterećenja iznosila je 11%, što rječito govori o sve većem udjelu velikih potrošača u potrošnji električne energije.

Za razdoblje do 2020 temeljem strukture potrošnje i rasta potrošnje u prostoru balansne odgovornosti JP EP HZ HB od 2,29% na godišnjoj razini i rasta vršnog opterećenja od 3,24 % na godišnjoj razini, te rasta potrošnje i opterećenja u prostoru balansne odgovornosti JP EP BiH od 4,43 % odnosno, 2,43%, prognozu potrošnje za razinu Federacije sačinili smo s parametrima porasta potrošnje od 3,24% kod potrošača u balansnoj odgovornosti JP EP HZ HB, a sa stopom porasta od 4,43% kod potrošača u balansnoj odgovornosti JP EP BiH. Stopa porasta potrošnje za razinu FBiH u razmatranom razdoblju iznosi 4%.

Tabela 27. Pregled planiranih proizvodnih kapaciteta u Federaciji BiH

Red broj	Naziv objekta	Br. Agregata snaga (MW)	Instalisana snaga (MW)	Godišnja proizvodnja (GWh)	Godina
1.	HE Mostarsko Blato	2x30	60	167	2012
2.	VE Podveležje - M. Glava - Poljice	15x2	30	74	2012
3.	VE Sv. Gora, Mali Grad	15x2	30	74	2012
4.	VE Velika Vlajna	16x2	32	89	2012
5.	VE Mesihovina	22x2	44	129	2012
6.	VE Livno (Borova Glava)	26x2	52	150	2012
7.	VE Pločno/Rujište	15x3	45	113	2012
8.	VE Debelo Brdo	34x2	68	179	2012
9.	VE Mokronoge	35x2	70	197	2012
10.	VE Srdani	15x2	30	77	2012
11.	VE Poklecani	20x2	40	116	2012
12.	VE Planinica	14x2	28	65	2012
13.	VE Kamena	8x2	16	36	2014
14.	VE Bahtijarevica/Ratkamen	23x3	69	170	2015
15.	VE Crkvine	12x2	24	64	2015
16.	VE Velja Meda	9x2	18	36	2015
17.	VE Ivan Sedlo	10x2	20	39	2016
18.	RHE Vrilo	1x52	52	93	2013
19.	RHE Kablic	1x52	52	73	2015
20.	HE Glavatičevo	3x9,5	28,5	108	2012
21.	HE Bjelimići	2x50	100	219	2012
22.	PHE Bjelimići	2x300	600	1029	2014
23.	HE Ustikolina	3x22	66	255	2013
24.	HE Vranduk	1x21	21	104	2013
25.	HE Unac	2x36	72	250	2012
26.	HE Han Skela	2x5,5	11	54	2012
27.	HE Ugar Ušce	1x15	15	60	2015
28.	HE Vrletna Kosa	2x12,5	25	65	2015
29.	TE Tuzla, blok 7	1x370	370	2047	2015
30.	TE Kakanj, blok 8	1x250	250	1260	2015
31.	TE Bugojno1	1x300	300	1630	2015

32.	TE Kongora	2x275	550	3000	2015
33.	TE Tuzla B-1	1X500	500	2640	2017
34.	TE Kakanj A kombi c.	1x100	100	518	2017
35.	TE Bugojno 2	1x300	300	1630	2017
36.	TE Kamengrad1	1x215	215	1190	2017

Tabela 28. Raspoloživih proizvodnih kapaciteta za razdoblje 2005.-2020.

PROIZVODNI KAPACITETI	2005-2010	2010-2015	2015-2020
Ugašena snagaTE	100	0	310
Novi kapaciteti TE	0	1.470	1.115
Revitalizirani blokovi TE	1.065	0	0
Novi kapaciteti HE	60	1.043	458
Revitalizirani HE	180	90	0
Vjetroelektrane	188	408	20
Raspoloživo za sustav	2.632	5.553	6.836

Planom je predviđena dinamika gašenja proizvodnih jedinica u termoelektranama sukladno metodologiji za termoelektrane i nije predviđena revitalizacija iza 2010. godine, nego rad do isteka radnog vijeka i ustupanje prostora suvremenim tehnologijama prijateljskim s okruženjem i efikasnijim u budućim termoelektranama. Većina postojećih proizvodnih jedinica u termoelektranama su tehnologije iz druge polovice prošlog stoljeća i jedinične snage koja nije primjerena konceptu suvremenih termoelektrana. Očekuje se njihov izlazak sukcesivno nakon 2015. godine pa do iza 2020. U godinama do 2010. dominantne su aktivnosti na projektima revitalizacije elektrana termo i hidro, a u razdoblju od 2010.-2020. godine predviđa se snažan razvoj izgradnje novih proizvodnih kapaciteta koji i strukturom i instaliranim snagama daju perspektivu budućnosti elektroenergetskom sektoru FBiH glede sigurnosti i pouzdanosti opskrbe kvalitetnom električnom energijom vlastitih potrošača i mogućnost liderske pozicije na tržištu električne energije koje se kreira na jugoistoku Europe.

Tabela 29. Prikaz potrebnih investicija u EES FBiH za razdoblje 2001-2020:

	Investicije mil. €	2001-2020
ELEKTROENERGETSKI SEKTOR FBiH	Proizvodni kapaciteti	8368
	Od kojih obnovljivi	853
	Revitalizacija	253
	termoelektrane	5170
	hidroelektrane	2092

	Prijenos	980
	Distribucija	652
	Ukupno	10000

Restrukturiranje elektroenergetskog sektora: Ono što izvire kao potreba spram tržišnih uvjeta jest strukturiranje elektroprivrednih djelatnosti na način, koji daje jednake prilike i uvjete svim sudionicima i korisnicima elektroenergetskog sustava. Prijeka je potreba uspostaviti odgovarajuće strukture koje imaju kompetencije i odgovornost za sigurnost i pouzdanost elektroenergetskog sustava i urednu opskrbu kvalitetnom električnom energijom svih kupaca neovisno o njihovom kapacitetu. Kako bi se osiguralo funkcioniranje složenog sustava i jednak pristup svim sudionicima u svim članicama pa i izvan EU, u pravilu je praksa obavljanja djelatnosti prijenosa izvan djelatnosti proizvodnje, odnosno opskrbe. Takoder je funkcija upravljanja sustavom pridružena Operatoru sustava koji je negdje integriran u jedinstvenu strukturu Operatora prijenosnog i distribucijskog sustava, a negdje je organizacijski unutar prijenosnog sustava. BiH slijedi ta pozitivna iskustva te je usvojila legislativu i uspostavila institucije za vodenje sustava. Zapravo, zakonom je definirana distribucija kompetencija na Prijenosnu kompaniju, Neovisnog operatora sustava i regulatorno tijelo, te je zakonom utvrden i oblik organiziranja primjeren uvjetima i mehanizmima tržišta električne energije.

Smjernice i preporuke: Prvi-osnovni prioritet je prioritet tehnološkog kontinuiteta. On obuhvata poboljšanja tehnoloških i operativnih performansi energetskih izvora/objekata, sa programima za tehnološku modernizaciju energetskih sistema i revitalizaciju energetskih izvora/objekata. Ovaj Prioritet ima za cilj, da se nastavljanjem prakse racionalnog ulaganja u tehnološku modernizaciju postojećih energetskih objekata, poveća pogonska pouzdanost energetskih objekata time i uredna opskrba kvalitetnom električnom energijom. Sigurnost i pouzdanost raspoloživih izvora, ima najviši prioritet u ovom Strateškom planu i programu, obzirom na ekonomska ograničenja za intenzivnija ulaganja u gradnju novih-kapitalnih energetskih objekata do 2010. U ovo se naravno uključuje modernizacija rudnika uglja u FBiH kao snabdjevača termoelektrana ugljem, te realizacija procesa integracije RU u Elektroprivredu. Drugi prioritet je racionalna upotreba električne energije i povećanje energetske efikasnosti kako u energetskoj transformaciji iz drugih primarnih oblika u električnu energiju tako i u distribucijskom sustavu. Komplementarne mjere su svakako zamjena električne energije u toplotne energetske usluge osobito u kućanstvima korištenjem prirodnog plina i/ili toplotnom energijom iz kombiniranih postrojenja. Realizacija ovih prioriteta imat će odlučujući utjecaj na tekući rad i budući razvoj elektroenergetskog sektora u BiH/FBiH, jer je krajnji cilj usmjeren na postupnu zamjenu korištenja električne energije, za toplotne energetske usluge u sektorima Domaćinstva i Javnih usluga, čije povećano korištenje tijekom zimskog perioda dodatno opterećuje elektroenergetski sustav, smanjuje efikasnost i, traži dodatne kapacitete za te potrebe. Poseban prioritet, čini korištenje novih obnovljivih izvora energije (vjetar, biomasa, geotermalna, sunčeva i preostali tehničko iskoristivi i ekonomsko prihvatljiv hidro-potencijal, posebno na malim vodotocima). U cilju poželjnog proširenja spektra primarnih izvora energije za transformaciju u električnu, kao i zarad postizanja bolje pogonske fleksibilnosti elektroenergetskog sustava, ali i postizanja drugih korisnih efekata u energetskom sustavu BiH/ FBiH općenito, pri čemu naročito u sektoru prirodnog gasa, preporučuje se izrada studije izvodivosti za gradnju jednog bloka sa kombiniranim ciklusom gasne i parne turbine (CCGT) na prirodni gas u Termoelektrani

Kakanj. Određene predstudije u tom pravcu su već urađene, kao i detaljan toplotni proračun jedne varijante takvoga bloka u TE Kakanj, snage 100 MW (70 MW GT+30 MW PT V31). Prioritet nad svima je primjena novih energetski efikasnijih i ekološko prihvatljivih tehnologija CCT (tehnologije čistog ugljena). Bez tih tehnologija ne možemo govoriti o razvoju i konkurentnosti elektroenergetskog sustava Federacije u odnosu na neposredno okruženje a kamo li na međunarodnom energetskom tržištu.

Operativne mjere: Usvojiti tehnička pravila za priključenje na mrežu; Usvojiti Distributivna mrežna pravila; Organizirati operatore sistema distribucije; Usvojiti Opće uvjete za isporuku električne energije; Uspostaviti sustav daljinsko očitanje brojila budući da je to preduvjet kako bi balansno tržište u potpunosti funkcioniralo; Usvojiti pravni i regulatorni okvir za obnovljive izvore; Dovršiti proces razdvajanja Operatora distribucijskog sustava i provesti njihovo funkcionalno i računovodstveno razdvajanje; Implementirati projekt SCADA EMS u prijenosnom i distribucijskom sustavu; Sačiniti i provesti sveobuhvatan program mjera za smanjenje distributivnih gubitka, te unaprjedenje sistema plaćanja; Utvrditi profile potrošnje za različite grupe kupaca s ciljem daljeg razvoja tarifnih metodologija, te izraditi politiku za zaštitu socijalno ugroženih kupaca; Žurno donijeti prostorno planske dokumente na razini FBiH i kantona, odnosno gradova i općina; Dovršiti započete poslove na izradi Strateške procjene stanja okoliša u FBiH; Usvojiti strategiju upravljanja vodama FBiH. Realizacijom Strateškog plana i programa već 2015. godine, elektroenergetski sustav FBiH dostigao bi kvalitativno novu razinu primjerenu najsuvremenijim sustavima razvijenog svijeta i bio bi kompetentan i konkurentan subjekt na tržištu električne energije u okruženju i na međunarodnom energetskom tržištu. Ali zadrška i sporost u donošenju odluka i usvajanja ovog SPP-a mogu poremetiti ispunjenje planiranih ciljeva i proizvesti teške posljedice.

Zaključna razmatranja: Snažan politički i ekonomski razvoj kao i novi odnos spram očuvanja okoline te liberalizacija tržišta energije, u recentnom razdoblju značajno su utjecali na promjenu zakonodavstva u energetskom sektoru. Novo zakonodavstvo koje regulira sigurnost, pouzdanost i kvalitetu energetske opskrbe mora uvažavati nove okvire. Razvoj tržišta energije i s tim u svezi odgovarajućeg zakonodavstva iz oblasti ekonomije i zaštite okoliša dovode do napetosti medu subjektima u tim tranzicijskim procesima počevši od administracije do svih sudionika na tržištu energije. Ove promjene nužno traže sagledavanje svih aspekata isporuke i potrošnje energije. Sigurnost opskrbe ne ovisi samo ili isključivo od sigurnosti pojedinih izvora, nego od uravnoteženosti energetskog tržišta i mogućnosti zamjene jednog izvora drugim odnosno od drugih instrumenata poput energetske efikasnosti. Izazovi poput: sigurnost napajanja energijom, održiv razvitak, klimatske promjene, zaposlenost i tehnološki razvitak traže primjerene odgovore. Jedino korištenjem znanosti i primjenom suvremenih tehnologija nalazimo primjerene odgovore na sve ove suvremene i buduće izazove. Imajući u vidu zadovoljenje potreba potrošača za energijom kao i izazove globalnih razmjera te izazove strukturalnih prilagodbi elektroprivrede zahtjevima i mehanizmima tržišta električne energije, promovirajući korištenje obnovljivih energetskih izvora u duhu Direktiva EU, i suvremenih tehnologija čistog ugljena ovim Dokumentom tražili smo i nadamo se, ponudili primjerene odgovore, koji mogu poslužiti za donošanje efikasne energetske politike Vlade FBiH, koja bi ulaganjem u nove elektroenergetske izvore i infrastrukturu prijenosnog i distribucijskog sustava, osigurala zadovoljenje vlastitih potreba za energijom kvalitetnom električnom energijom i lidersku ulogu FBiH na energetskom tržištu Jugoistoka Europe.

2.4. Prirodni gas

Iako BiH/FBiH nema vlastitih izvora prirodnog gasa, obzirom na značaj i ulogu ovog energenta kao „prijatelja“ okoline, njegovo mjesto u energetskom miksu bit će sve značajnije. Tako je u duhu projektnog zadatka i za sektor prirodnog gasa u ovom SPP-u dat prikaz postojećeg stanja, aktuelna problematika sa posebnim akcentom na kretanje potrošnje prirodnog gasa, njene strukture i godišnje neizbalansiranosti kao najosjetljivijih elemenata ispunjenja ugovornih uslova kupovine i transporta ovog energenta do granice BiH. Posebno je istaknuto pitanje organizacije sektora prirodnog gasa u BiH kao i obaveze donošenja odgovarajuće legislative i implementacije iste, prije svega, kroz reformu sektora shodno već preuzetim međunarodnim obavezama BiH, a sve u funkciji njegovog što bržeg daljeg razvoja. Na osnovu dosadašnjih studija razvoja sektora prirodnog gasa i studija gasifikacija kantona unutar FBiH predočene su prognoze potrošnje prirodnog gasa sa ocjenom njegove konkurentnosti, sa osvrtom na model tarifnog sistema kao osnovom kojim se u budućnosti može očekivati zadovoljenje isplativosti investicionih ulaganja kako za transportne, tako i distributivne mreže prirodnog gasa. Ali u strategiji razvoja sektora prirodnog gasa nepobitno je da ne treba uzimati u obzir samo investicijsku dobit, već definisati takve strateške mjere razvoja gasne infrastrukture vodeći se srednjoročnim i dugoročnim investicijskim ciljevima. Zato je i analizirana specifičnost razvoja transportne mreže prirodnog gasa sa aspekta sigurnosti snabdijevanja s ciljem obezbjeđenja novih transportnih pravaca u BiH/FBiH i diverzifikacije izvora snabdijevanja u prostornom geografskom obuhvatu bližeg okruženja, kao i dalje mogućnosti uvezivanja sa međudržavnim i regionalnim tranzitnim gasovodnim koridorima kako bi ista postala dio već integrisane evropske gasne transportne/tranzitne mreže prirodnog gasa. Detaljno su tabelarno obrađeni svi razvojni projekti sa svim osnovnim parametrima kao i dinamički plan njihove realizacije, a sa posebnom važnošću izdvojeni oni koji su iskazani kao prioritetni u razvoju sektora prirodnog gasa.

Gasni transportni sistem BiH obuhvata dva pravca, prvo izgradeni pravac Zvornik–Sarajevo koji je počeo sa radom početkom 1980. godine i gasovodni pravac Sarajevo–Zenica koji je izgrađen 1984. godine. Ukupna dužina transportnog sistema sa svim ograncima iznosi oko 190 km od čega je 132 km na teritoriji FBiH u vlasništvu BH-Gas d.o.o. Sarajevo, a oko 60 km na teritoriji Republike Srpske koji je u vlasništvu Sarajevogas a.d. Lukavica i Gaspromet – Pale. Prečnik gasovoda na oba pravca je 406,4 mm (16 inch) sa maksimalnim projektovanim radnim pritiskom od 50 bar. Pored mjerne stanice u Zvorniku na sistemu postoji i kontrolna mjerna stanica u Kladnju koja je uvezana na teleinformacioni sistem BH-Gas-a. Prateći objekti na sistemu kao sastavni dio funkcionisanja gasovoda pod visokim pritiskom su blok stanice u funkciji blokade dotoka gasa u slučaju njegovog nekontrolisanog curenja ili eksplozije i blok čistačke stanice u funkciji odašiljanja i prihvatanja čistaca za potrebe tekućeg održavanja (čišćenja) gasovoda i povremene inspekcije stanja gasovoda sa „inteligentnim čistačima“. Svaki potrošač posjeduje mjerno-regulacionu stanicu za potrebe mjerenja potrošenog gasa i redukcije pritiska gasa prema potrebama svakog pojedinačnog potrošača bilo da se radi o industrijskom ili distributivnom potrošaču.

Potrošnja prirodnog gasa: Potrošnja prirodnog gasa u BiH se svrstava u dvije kategorije: rezidencijalni sektor kojeg čine domaćinstva i komercijalni sektor i to uglavnom u okviru gradskih distributivnih sistema i industrijski sektor potrošnje kroz velike industrijske kapacitete direktno priključene na glavni transportni sistem i manjim dijelom industriju koja se

snabdijeva preko nisko pritisnih distributivnih sistema. Za sada se prirodni gas ne koristi u sektoru proizvodnje električne energije. Najveći potrošač prirodnog gasa u rezidencijalnom sektoru je distributivni sistem grada Sarajeva, a ostali potrošači iz ovog sektora nalaze se u Visokom, Zenici i Zvorniku. Od industrijskih potrošača najznačajniji su Mittal Steel Zenica i Tvornica glinice Birac u Zvorniku, a ostali industrijski kapaciteti se nalaze u Ilijašu, Visokom, Kaknju i Zvorniku.

Struktura potrošnje: Osim činjenice da je došlo do velikog smanjenja ukupnih potreba u gasu, trenutnu situaciju dodatno usložnjava i promjena strukture potrošača gasa. Udio potrošnje samo za potrebe proizvodnje toplotne energije je dominantan, čak i u industrijskom sektoru sa vrlo malim udjelom gasa za tehnološke potrebe u ljetnom periodu. Procenat učešća industrijske potrošnje odnosno kontinuirane godišnje potrošnje od 85% iz 1990. godine je smanjen na 25% do 50% (samo 2000. godina) da bi se zadnjih godina povećao na oko 60%. Zimski prosjek potrošnje je izrazito visok i za zadovoljenje njegovih potreba potrebno je obezbijediti transportne kapacitete do granice BiH na nivou od 500 miliona Sm3 godišnje odnosno 1,5 milion Sm3/dan. U najhladnijim mjesecima sa potrošnjom od 50 miliona Sm3, dnevne potrebe su još veće i iznose čak 1,8 miliona Sm3/dan, a što odgovara godišnjem nivou isporuke gasa od 650 miliona Sm3 i ujedno se približava maksimalnom nivou godišnjeg kapaciteta postojećeg transportnog sistema u BiH. S druge strane ljetne potrebe su znatno ispod prosječnih godišnjih potreba i dosta mjesečno i dnevno neujednačene. Iste su za cca 50% manje od zimskih potreba. Količina gasa za poravnavanje sezonskih oscilacija zima/ljeto iznosi 32% od ukupnih godišnjih količina, na mjesečnom nivou taj odnos je 17:1, na dnevnom 24:1. Za zadovoljenje zimskih potreba koje iznose 66% od ukupnih godišnjih potreba, odnosno za najhladnije mjesece (decembar i januar) potrebno je zakupiti mjesečne transportne kapacitete do BiH za 24% veće od prosječne mjesečne godišnje potrošnje. Obezbjedenje gasa za ovakvo tržište direktno utiče na njegovu cijenu bilo u vidu plaćanja neiskorištenog zakupa u ljetnom periodu, koji je za ovu godinu iznosio oko 100 miliona Sm3 ili u zimskim mjesecima za dodatne količine gasa / alternativna tečna goriva u iznosu od 15 miliona Sm3. U ovakvim okolnostima BH-Gas je primoran da uloži posebne napore i godišnjim pregovorima sa ino partnerima obezbjedi uslove transporta koji odgovaraju kretanju potrošnje odnosno zahtjevima potrošača prirodnog gasa, a ne kontinuirane tokom godine po sistemu „uzmi ili plati“ što je osnova svih ugovora ne samo u domenu transporta prirodnog gasa već i njegove kupovine. Ukoliko bi se primjenile ove ugovorne odredbe bila bi ne samo u velikoj mjeri ugrožena konkurentnost prirodnog gasa u odnosu na druge energente posebno u industrijskom sektoru, već bi moglo doći i do drastičnog smanjenja potrošnje prirodnog gasa i u rezidencijalnom sektoru zbog niske ekonomske moći stanovništva. Nadalje, svako smanjenje potrošnje ima za posljedicu teže okolnosti za ugovaranje u narednim godinama u smislu obaveze minimalnog zakupa u narednoj godini barem na nivou ostvarenja iz prethode godine.

Sadašnja organizacija sektora prirodnog gasa u BiH uvjetovana je unutrašnjom organizacijom države, odnosno podjelom na entitete. U Federaciji BiH, kompanije koje se bave snabdijevanjem prirodnim gasom su: Energoinvest je nosilac Ugovora o kupovini gasa (zvanični uvoznik i po tom osnovu ostvaruje uvozničku proviziju) iz Rusije i supotpisnik je međunarodnih ugovora o transportu. BH-Gas je supotpisnik Aneksa Ugovora o kupovini prirodnog gasa i potpisnik Ugovora o transportu kroz Madarsku i Srbiju, zadužen za transport gasa unutar F BiH na ukupnoj dužini od 132 km (gasovod visokog pritiska od Kladnja do Zenice), za razvoj gasne privrede u FBiH i za veleprodaju gasa onim potrošačima koji su

povezani direktno na transportni gasovod u F BiH i RS. BH-Gas je vlasnik transportnog gasovoda u FBiH. Sarajevogas-Sarajevo i Visokogas-Visoko su distributivne kompanije odgovorne za snabdijevanje potrošača prirodnim gasom u Kantonu Sarajevo odnosno području grada Visoko, a Grijanje – Zenica za isporuku toplote na području grada Zenice.

Sa aspekta razdvajanja distributivnog i transportnog sektora postojeće kompanije u FBiH su organizovane kao zasebne energetske djelatnosti, dok u RS to tek treba da se obavi. Međutim, imajući u vidu naprijed navedenu trenutnu potrošnju gasa, broj potrošača i ukupnu dužinu gasovoda, može se konstatovati da je organizacija transportnog sistema previše „usitnjena“, a naročito gledajući okruženje, gdje recimo jedna Hrvatska čija je godišnja potrošnja prirodnog gasa oko 10 puta veća, a transportni sistem duži za 4 do 5 puta nego u BiH, ima samo jednu transportnu kompaniju.

BH-Gas se zalaže za uspostavu jedinstvene transportne kompanije na nivou države. Ova kompanija bi preuzela sadašnje ingerencije nad transportnim sistemom u BiH i bila zadužena za sve poslove vezane za transport prirodnog gasa. Isto tako, novoosnovana kompanija bi bila zadužena za razvoj gasne transportne mreže u BiH i konekcije sa susjednim državama u funkciji nezavisnog operatora gasnog transportno / tranzitnog sistema odnosno poslovala bi kao Operater transportnog sistema (TSO) N2.

Restruktuiranje sektora prirodnog gasa po modelu već restruktuiranog sektora električne energije u BiH znatno bi otežalo koordinaciju svih aktivnosti u funkciji transporta ili u budućnosti i tranzita prirodnog gasa, jer postoje znatne razlike obzirom na lokacije izvora prirodnog gasa i potrebu tehnički sigurnog i tehnološki pouzdanog vođenja i usaglašavanja gasovodnih sistema sa mrežom cjevovoda, kompresorskih stanica, mješačkih stanica, mjernih i mjerno-regulacionih stanica, a sve uvezano sa postrojenjima skladišta prirodnog gasa i LNG postrojenjima kako u BiH tako i van njenih granica.

Ugovor o formiranju Energetske zajednice: Ugovor o formiranju Energetske zajednice zemalja jugoistočne Evrope N5 u osnovi zahtjeva da sve zemlje izvrše reformu gasnog sektora uspostavljanjem stabilnog regulatornog i tržišnog okvira i izvrše razdvajanje djelatnosti unutar sektora kako bi se povećao stepen gasifikacije svake zemlje pojedinačno i uspostavilo njihovo integrisano regionalno tržište energije i osigurala njegova integracija sa Evropskim energetskim gasnim tržištem.

BiH mora pod hitno izraditi akcioni plan reforme gasnog sektora, izraditi odgovarajuću legislativu i regulativu, kao i da na svim nivoima vlasti BiH/Entiteta formira odgovarajuće institucije koje će biti nadležne za pripremu i sprovođenje reformi ovog sektora i da za realizaciju navedenog obezbijedi odgovarajuće mehanizme i kadrovsku osposobljenost. Preduslov za bilo kakve aktivnosti u sektoru prirodnog gasa u BiH po pitanju primjene pravila pomenutih dokumenata odnosio bi se na utvrđivanje neophodnog zakonskog okvira za objedinjenje postojećih kompanija odgovornih za transort prirodnog gasa u BiH u jednu kompaniju i uspostavljanje jedne državne regulatorne agencije. Iako su predstavnici FBiH na osnovu do sada uradenih Studija restruktuiranja davali prednost izradi Državnog zakona o gasu, RS to nije prihvatila i nedavno su usvojili svoj entitetski Zakon o gasu. Da ne bi ovaj sektor u F BiH kasnio u smislu uređenja istog prema EU Direktivi pripremljena je i usvojena na Vladi FBiH Uredba o organizaciji i regulaciji sektora gasne privrede. U toku je aktivnost da se preko Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa formira državna komisija za izradu Zakona o gasu na nivou BiH.

Tržište i konkurentnost prirodnog gasa: Gledano sa ovih pozicija potencijalno tržište prirodnog gasa u BiH postoji i to posebno u industrijskom sektoru i u urbanim sredinama gdje se kroz njegovu direktnu upotrebu kod krajnjih potrošača postiže najbolje iskorištenje energije bez ikakve dodatne pretvorbe i gubitaka. U osnovi sve ovo je podržano nizom Studija koje su urađene na temu perspektive razvoja sektora prirodnog gasa u BiH . U svim tim dokumentima naglašeno je da je ovaj energent konkurentan svim tečnim gorivima, LPG-u, a uz adekvatnu primjenu propisa sa aspekta zaštite okoline i uglju i drvetu kao domaćim resursima. Pri tome se ekonomska vrijednost gasa za industrijski, komercijalni i rezidencijalni sektor uzima na bazi goriva koja će biti zamijenjena, dobitku u efikasnosti i poboljšanju zaštite okoline u industriji. Nadalje, uzeta je u obzir prednost što nisu potrebne dodatne investicije u lokalno skladište zamjenskih energenata i prateće sisteme, troškovi održavanja i drugo. Ali kao preduslov za ove zaključke navodi se potreba uvodenja takvog tarifnog sistema u kome će ekonomska vrijednost prirodnog gasa za svaki sektor potrošnje odražavati stvarne troškove snabdijevanja gasom odnosno uključiti faktore opterećenja koji obuhvataju potrošnju svakog korisnika u funkciji ravnomjernog godišnjeg profila. Ovo bi u budućnosti trebalo da vodi ka nižoj cijeni gasa prema kontinuiranim potrošačima u odnosu na one čije su potrebe izrazite samo u zimskom periodu, povlaštenoj cijeni za ljetne potošače gasa i prekidnim potrošačima koji koriste alternativna goriva. Samo ovakav model tarifnog sistema omogućava finansiranje u nove transportne i distributivne gasne sisteme, kao i skladište gasa u odnosu na postojeći režim cijena koji ne bi mogao podnijeti nikakvu investiciju.

Strategija razvoja transportne mreže prirodnog gasa: Da bi se iskoristile ove prednosti koje ima prirodni gas značajan aspekt se mora dati sigurnosti snadjevanja N16. Obezbjedenje potrošača prirodnim gasom samo jednim transportnim pravcem i izvorom, svrstava BiH u zemlje sa najnižom sigurnošću snabdijevanja u Evropi.

Projekti proširenja postojećeg transportnog sistema: Radi povećanja potrošnje na postojećem transportnom sistemu, sa stanovišta gasifikacije razmatrana su ona područja koja se nalaze u neposrednoj blizini postojećeg gasovoda, a od kojih su najznačajniji slijedeći projekti: - Gasifikacija prostornog obuhvata kojeg pokrivaju općine Visoko, Kreševo, Kiseljak i Fojnica, - Uvodenje prirodnog gasa u postojeću TE Kakanj i - Gasifikacija Zenice i Kladnja. Gasifikacija prostornog obuhvata kojeg pokrivaju općine Visoko, Kreševo, Kiseljak i Fojnica je započeta još 2005. godine, a pokrenuta je na osnovu planirane gradnje nove tvornice kreča na lokaciji Kreševo.

Novi projekti transportnog / tranzitnog sistema: Razrada razvojnih projekata u segmentu sistema transportnih gasovoda visokog pritiska pretpostavlja ne samo detaljne analize potencijalnog tržišta gasa i trasa novih gasovoda unutar prostornog obuhvata jedne zemlje, nego i analizu razvoja istih sistema zemalja u okruženju kako bi se sa stanovišta kupovine i transporta prirodnog gasa postiglo ekonomski najpovoljnije i sigurno snabdijevanje prirodnim gasom. Shodno ovom, a uzevši u obzir geografski smještaj BiH, proširenje transportne mreže prirodnog gasa u BiH s ciljem obezbjeđenja novih transportnih pravaca, ulaza kao i eventualno novog izvora prirodnog gasa je primarni razvojni projekat, a koji se može postići samo konekcijom na transportni sistem prirodnog gasa u susjednoj Hrvatskoj N6. U ovu grupu projekata prije svega spadaju gasovodi: Bosanski Brod– Zenica i Sarajevo– Ploče. Oba gasovoda se nalaze u koridoru autoputa Vc. Obzirom da se u Hrvatskoj u zadnje dvije godine ubrzano realizuje gradnja transportnih gasovoda i da se već izgradio gasovod do Slavonskog Broda, to se konekcija ova dva sistema u Bosanskom Brodu smatra

prioritetnom. Za ovaj projekat od izuzetne važnosti je postizanje političkog dogovora sa vlastima u RS, pa su već od strane FBiH (FMERI) inicirane i započete aktivnosti na izradi Protokola o saradnji na gasovodu Bosanski Brod–Zenica. Po potpisivanju ovog Protokola odmah bi se mogla pripremati Glavna projektna dokumentacija za koju već postoji znatan dio tehničke dokumentacije obzirom da su već bile započete aktivnosti na izgradnji ovog gasovoda još 1991. godine. Druga konekcija na jugu u Pločama bi mogla ići u drugu fazu realizacije, jer je po odobrenom planu novog investicijskog ciklusa u Hrvatskoj već započela gradnja gasovoda Bosiljevo–Split, a završetak dionice Split–Ploče se očekuje do kraja 2011. godine. Treća konekcija u Unskosanskom kantonu bi bila samo za potrebe ovog kantona sa perspektivom da se u budućnosti spoje gasovodom Travnik–Jajce–Bihać. Za ovu konekciju potrebno je izgraditi novi priključak u Hrvatskoj samo za potrebe BiH za koji je već napravljeno idejno rješenje na inicijativu FBiH. Dinamika realizacije navedenih projekata po godinama data je u dijelu SPP-a kao plan i program razvoja energetskog sektora u FBiH za svaki sektor zasebno, a ista je definisana prema projektnom prioritetu za svaki navedeni projekat i razdoblju realizacije shodno razvojnim planovima sektora prirodnog gasa.

Zaključna razmatranja: Procjena razvoja potencijalnog tržišta prirodnog gasa u svim sektorima potrošnje, gdje bi prirodni gas mogao naći svoju primjenu kao efikasan i ekološki najmanje škodljiv energent, daje jasne naznake da bi BiH mogla povećati njegov udio u primarnoj energiji sa sadašnjih 5 do 7% do nivoa 15%. Uzevši u obzir i umjereniji porast potrošnje prirodnog gasa zahtijevat će se proširenje postojećih transportnih kapaciteta. Obzirom da je BiH u potpunosti ovisna o uvozu prirodnog gasa, nužnost izgradnje transportnih pravaca uz obezbjeđenje novih mjesta snabdijevanja kao i mogućnosti diverzifikacije izvora predstavlja prioritet u strategiji razvoja ovog sektora. U dosadašnjim studijskim istraživanjima u sklopu novih konekcija za BiH, nedvojbeno je istaknuto da bi prioritetan pravac bio gasovod Bosanski Brod – Doboj – Maglaj – Zenica sa priključkom prema Banja Luci i Prijedoru za sjeverozapadni dio BiH, a za sjeveroistočni dio odvojak sa postojećeg pravca prema Bijeljini i Brčkom. Prednost ovog Projekta ogleda se prije svega u činjenici da se kriterij ekonomske analize isplativosti projekta, s obzirom na veličinu tržišta i velika investiciona ulaganja, može zadovoljiti samo unutar potencijala oba entiteta, i da će bilo kakav odvojen pristup značajno smanjiti mogućnost realizacije. Uporedo sa proširenjem i uvodenjem prirodnog gasa u šire i brojnije dijelove industrijske, rezidencijalne i komercijalne potrošnje, kao i eventualno u sektoru za proizvodnju električne energije, aspekt sigurnosti snabdijevanja i kontinurano obezbjeđenje prirodnog gasa imat će rastući značaj. Naša dosadašnja istraživanja i analize, kao i iskustva drugih zemalja, daju prednost iskorištenju vlastitih mogućnosti, a što se može obezbijediti kroz Projekat skladišta prirodnog gasa u ležištima rudnika soli (kaverne) Tetima u Tuzli. Ovaj Projekat se ubraja u najbolju opciju u okviru mjera za upravljanje i povećanje efikasnosti transportnog gasnog sistema. Realizacija razvojnih planova širenja potencijalnog tržišta gasa većeg prostornog obuhvata od postojećeg gasnog transportnog sistema zavisiti će od zahtjevanog obima investicionih ulaganja, mogućnosti razvoja tržišta prirodnog gasa u BiH, i aktivnosti iz domena organizacije, regulative, legislative, tarifne politike i drugih odrednica u funkciji ostvarenja tržišnog okvira, kao i održivog rasta ovog sektora. Ostale trase koje vode na jug i zapad nisu isključene, već predstavljaju srednjoročne/dugoročne projekte za nove konekcije, ali za čiju realizaciju su potrebna mnogo veća tržišta nego što ih na tim prostorima ima u BIH, a sa stanovišta razvojnih projekata u susjednoj Hrvatskoj iste treba dinamički usaglasiti. Dodatno, obavezujuće za BiH je implementacija „Ugovora o formiranju Energetske zajednice zemalja jugoistočne Evrope“ čiji je cilj kreiranje stabilnog regulatornog i tržišnog okvira koji može

privući investicije u sektor prirodnog gasa u region jugoistočne Evrope i obezbjeđenje visokog stepena sigurnosti u snabdijevanju potrošača ovim energentom kako u okviru djelatnosti transporta tako i tranzita za potrebe drugih zemalja. Prvi od osnovnih uslova za ostvarenje pomenutih ciljeva je restruktuiranje sektora u duhu EU Direktive 2003/55/EC, koje u BiH još nije počelo, dok je u ostalim zemljama regiona u završnim fazama ili je čak i završeno. Konačan zaključak je da se nadležni organi i institucije, kako na nivou entiteta tako i BiH aktivno uključe u rješavanje pomenutih problema iz domena sektora prirodnog gasa, jer će u suprotnom BiH ostati na margini svih dogadaja, obzirom na ubrzane aktivnosti po ovom pitanju zemalja iz okruženja, posebno Srbije i Hrvatske.

U sektoru prirodnog gasa potrebno je: - Usvojiti strategiju razvoja sektora prirodnog gasa u sklopu Strategije razvoja energetike BiH; - Usvojiti odgovarajuću legislativu i regulativu u funkciji reforme sektora u duhu EU Direktive za gas; - Uvesti tarifni sistem; - Usvojiti odgovarajuću legislativu i regulativu u funkciji obezbjeđenja adekvatnih tehničkih propisa i standarda iz oblasti prirodnog gasa; - Podržati razvojne projekte s ciljem širenja transportne i distributivne mreže prirodnog gasa sa povećanjem tržišta prirodnog gasa; - Podržati razvojne projekte s ciljem diverzifikacije izvora snabdjevanja i obezbjeđenja drugog transportnog ulaza u FBiH/BiH i skladištenja prirodnog gasa; - Osigurati interese BiH prilikom planiranja regionalnih transportnih gasovoda i sudjelovati u formiranju regionalnog tržišta prirodnog gasa.

2.5. Sektor nafte i naftnih derivata

Svrha ovog poglavlja "SPP razvoja energetskog sektora FBiH" je da ukaže na značaj i uticaj nafte i naftnih derivata (n/d) na ukupan privredni i društveni razvoj BiH, kao jednog od ključnih energenata u energetskom bilansu svijeta, snabdjevanja i potrošnje naftnih derivata FBiH, ovisnost o uvozu, konkurentnost usluga i proizvoda BiH/FBiH u izvoznoj orijentaciji, koncept daljeg razvoja, istraživanje potencijala sirove nafte u BiH, pitanje zaliha i skladištenja, te daju prijedlozi i mjere za energetsku politiku u ovom sektoru. Dokument SPP se radi u nedostatku Strategije razvoja energetskog sektora na nivou BiH, a koja bi bila realna osnova za aktivnosti na reformama energetskog sektora i u FBiH čime bi se obezbjedile koncepcijske postavke za razvoj, istraživanje rezervi, modernizaciju postojećih i izgradnju novih savremenih energetskih objekata i infrastrukture sa visokim stepenom energetske efikasnosti i održivog razvoja. Pošto je tržište nafte i n/d potpunom ovisno o uvozu posebna pažnja se daje efektima liberalizacije naftnog tržišta u FBiH/BiH i stanje u neposrednom i daljnjem okruženju, odakle se, pretežno, vrši nabavka i snabdjevanje potrošača FBiH/BiH naftnim derivatima, u uvjetima nedovoljno uredenog društveno-ekonomskog prostora, nedostajuće adekvatne legislative i regulative na nivou države BiH. Analizirano je stanje u domaćim prerađivačkim kapacitetima sirove nafte, u rafineriji Bosanski Brod, kao i raspoložive mogućnosti povoljnijeg uređenja ove oblasti u BiH. Dat je pregled stanja potrošnje i potreba za naftom i n/d u svijetu, razvijenim zemljama i zemljama u razvoju. Prema podacima International Energy Agency –IEA (OECD) statistike (izdanje 2007. god., sa zadnjim podacima za 2005. god.) gdje je od cca 80% utošene primarne energije u 2005. g. potrošnja nafte iznosila 35%.

U ovom poglavlju je data analiza načina snabdjevanja potrošača na malo (distribucija n/d) i velikih potrošača n/d, kvalitetu tečnih goriva i kontroli kvaliteta, uređenosti naftnog tržišta

BiH/FBiH sa aspekta legislative i regulative, praćenja promjena cijena na svjetskom tržištu. Data je ocjena rješenja kojim se pristupilo liberalizaciji cijena n/d bez prethodnog ulaženja u sve pozitivne i negativne aspekte i konsekvence takve odluke Vlade FBiH. Naznačen je i kratko analiziran razlog izgradnje velikog broja pumpnih stanica n/d, u toku i nakon rata, kao objektivan parametar za ocjenu aktuelnog stanja u naftnom biznisu BiH (preko 880 pumpnih stanica u BiH, u FBiH oko 540, i to za manju količinu potrošenog goriva i manji broj stanovnika, u odnosu na 1992. god. kada je egzistirala 221 pumpna stanica preko kojih se podmirivalo cjelokupno tržište BiH). Ovo je najveći broj benzinskih stanica u odnosu na sve zemlje regije, prema potrošnji n/d i broju stanovnika, što govori o specifičnim uslovima povoljnosti gradnje i brze zarade, koja se ne temelji na pravim kriterijima poslovanja i ispunjavanja svih zakonskih obaveza (izbjegavanje plaćanja carine, poreza, bez ikakvih sankcija i dr. u uvjetima neregulisanog tržišta). Bez obzira što ovo stvara privid poželjne konkurencije na tržištu ipak ovo je nametnulo potrebu pojašnjenja razloga ulaganja u ovu privrednu granu, koje se u smislu ekonomičnosti i rentabilnosti ne može smatrati racionalnim investicijama, a dešava se zbog odsustva instrumenata Države za usmjeravanje - stimulisanje investicija za druge potrebe razvoja. Cilj ovog dokumenta, koji je postavljen Projektnim zadatkom je, prije svega, da se daju odredene analize, napomene i preporuke, kao poticaj za poduzimanje konkretnih regulatornih mjera i akcija, te donošenje akata od strane nadležnih Vlada u BiH, kako bi se postigli povoljniji uvjeti (kvalitativni, tehnički i komercijalni), kako za industrijske subjekte tako i ostale sektore privrede i usluga, koji (in)direktno utiču na poslovanje i konkurentnost privrednih subjekata u BiH/FBiH. BiH raspolože sa značajnim prerađivačkim kapacitetima sirove nafte suvremenih tehnoloških mogućnosti te dugogodišnjim iskustvom u preradi sirove nafte i proizvodnji široke lepeze ulja i maziva. Osim toga, na osnovu dosadašnjih ispitivanja, utvrdene su potencijalne geološke rezerve nafte koje se procjenjuju na oko 50 milijuna tona. Navedeni resursi su vrlo malo ili uopće nisu iskorišteni, čemu najviše doprinosi nedostatak financijskih sredstava. Iz tih razloga, i pored svih povoljnosti koje BiH ima za razvoj naftne privrede kao dijela energetskog sektora i podmirivanje potreba za naftnim derivatima iz vlastite proizvodnje, još uvijek se uvozi preko 90 % naftnih derivata. U smislu daljnjeg razvoja privrede BiH i FBiH, te pripreme za uključivanja u evropske i svjetske privredne tokove, potrebno je i oblast naftne privrede dovesti na nivo organiziranog, funkcionalnog i stabilnog privrednog sektora, koji osigurava, prije svega, kontinuitet i sigurnost snabdijevanja, kvalitet n/d i ispunjavanje svih tehnoloških i ekoloških standarda.

Aktuelno stanje (2007. god.) stanje sektora nafte i n/d u BiH/FBiH zahtijeva rješavanje slijedećih osnovnih pitanja: 1. Kreiranje strategije razvoja naftnog sektora, zakonodavnog i regulatornog okvira na nivou Države BiH saglasno Direktivama EU u cilju racionalizacije proizvodnje, transporta, uskladištenja, čuvanja zaliha za intervencije i optimizacije distribucije n/d ; 2. Osposobljavanje vlastitih proizvodnih kapaciteta u BiH i pokretanje domaće proizvodnje u rafineriji Bosanski Brod (sada privatizirana) da bi se zadovoljile vlastite potrebe tržišta i plasman viškova u izvoz; 3. Povećanje nivoa kvaliteta naftnih derivata sukladno standardima EU i efikasnija kontrola valiteta na tržištu, posebno uvoza i sprečavanja malverzacija i zloupotrebe Zakona o slobodnoj trgovini sa susjednim državama i izbjegavanja plaćanja carine; 4. Kreiranje adekvatnog sistema obaveznih rezervi n/d, da bi se u nepredvidenim okolnostima i poremećaju u snabdijevanju tržišta moglo intervenisati i spriječiti krizu nestašice količina i nekontrolisanog porasta cijena na tržištu ; 5. Obzirom na procjenjene rezerve kod predratnih istraživanja nafte i plina na prostoru BiH (min. 50 miliona

tona nafte) potrebno je nastaviti nova istraživanja i utvrditi ekonomsku opravdanost eksploatacije sirove nafte.

Organizacioni, tehničko- tehnološki i infrastrukturni aspekti naftne privrede u FBiH/BiH: Do 1990. god. nabavku i distribuciju n/d u BiH su isključivo obavljali Energopetrol Sarajevo, sa 165 benzinskih stanica u maloprodaji i veleprodaji, podmirujući oko 70-75% tržišta i INA Zagreb, sa 65 benzinskih stanica i veleprodajom, pokrivajući oko 25-30% tržišta BiH. Zakonom o samostalnom privredivanju u BiH (Sl. list SR BiH 26/89 i 29/90) u 1990. god. su stvorene mogućnosti za izgradnju i poslovanje privatnih benzinskih stanica, te je već od 1991. god. počela intenzivna izgradnja ovih objekata. Time je uvedena konkurentnost i velika ekspanzija nekontrolisane izgradnje malih benzinskih stanica i usitnjavanje uvoza, nabavke, transporta i dr.

Aktuelan broj benzinskih stanica u BiH je preko 880 (u FBiH oko 540), sa tendencijom daljeg povećanja. Uporedbe radi 1991. god. broj benzinska stanica je bio 221, za manju potrošnju n/d i veći broj stanovnika. Takoder ova usitnjenost je proizvela i negativan prostorni raspored ovih objekata, gdje se benzinske stanice nalaze na vrlo maloj međusobnoj udaljenosti. Ovo ukazuje, bez obzira na efekte objektivno upitne konkurentnosti, na neracionalnost investicija, zbog nereguliranog razvojnog i urbanističkog plana. Kada je u pitanju kvalitet naftnih produkata, na nivou države BiH je donesena Odluka o kvalitetu tečnih naftnih derivata („Službeni glasnik" BiH broj 27/02), što je jedna od rijetkih odluka kojom se ureduje dio oblasti iz sektora energije.

Bilans naftnih derivata u FBiH: Kada je u pitanju Bilans energetskih potreba FBiH, situacija sa prikupljanjem i obradom podataka je povoljnija nego integralno za cijelu BiH, mada se moraju,ipak, vršiti procjene, baš kada je u pitanju uvoz i potrošnja naftnih derivata, zbog nedovoljne mogućnosti potpune kontrole provoza na granici i podataka o stvarnoj potrošnji. Situcija pokazuje trend poboljšanja.

Cijene naftnih derivata u BiH: Odlukom o slobodnom formiranju cijena motornih benzina, dizel-goriva i lož-ulja (Službene novine FBiH, 52/00) cijene naftnih derivata se formiraju slobodno, s time da se carina, posebni porez na naftne derivate (trošarina), naknada za puteve (cestarina / putarina) i porez na dodanu vrijednost obračunavaju sukladno odgovarajućim propisima. Nije izvršeno maksimiziranje cijena n/d kao i nekim susjednim državama. Ovo je objektivan problem, jer Država još nema prave instrumente da pravovremeno utiče na realnu konkurenciju, jer se u BiH više radi o pitanju monopolskog dogovaranja distributera naftnih derivata i držanje cijena većim kada trebaju biti vraćene u skladu sa promjenama na globalnom tržištu.

Za sadašnji nivo potrošnje n/d u FBiH (cca 800.000 tona/god.) zalihe n/d potrebne za 90 dana potrošnje uopšte nisu upitne, čak i za cca 50% povecanja potreba za n/d, što važi i za nivo države BiH.

Zakonodavni okvir o skladištenju nafte i naftnih derivata u BiH: BiH za sada nema propisano držanje obaveznih zaliha nafte i naftnih derivata, ali je, u okviru stanja na globalnom naftnom tržištu, u interesu BiH takve zalihe u skorije vrijeme početi formirati. Prvi koraci u tome smjeru načinjeni su krajem 2005. godine davanjem Saglasnosti za zaključenje ugovora o prenosu udjela bez naknade u preduzeću za skladištenje tećnih goriva „Terminali" d.o.o. Sarajevo izmedu F BiH i privrednog društva za skladištenje tečnih goriva „Terminali Federacije" d.o.o. Sarajevo (Službene novine FBiH, 718/05).

U cilju daljnjeg razvoja naftnog sektora kao bitnog privrednog faktora BiH i FBiH daju se **slijedeće preporuke**: 1. Usvojiti regulativu na nivou Države BiH kojom će se definirati sva pitanja funkcionisanja istraživanja, proizvodnje, prerade, skladištenja, distribucije i tržišta nafte i naftnih derivata u BiH kroz Zakon o energiji odnosno Zakon o nafti i naftnim derivatima u BiH i podzakonska akta; Rok: 10 mjeseci od usvajanja SPP. Do usvajanja ovih akata provoditi promptne mjere navedene u narednim tačkama. 2. Osiguranje kvaliteta naftnih derivata na tržištu BiH/FBiH u skladu s postojećom zakonskom regulativom kroz potpunu primjenu propisa o kontroli kvaliteta te njihovu doradu; Rok: kontinuirano. 3. Reguliranje maloprodajnih cijena naftnih derivata uvodenjem mehanizma indeksiranja prema promjenama cijena na svjetskom tržištu i kursu dolara; Pravilnikom o utvrdivanju cijena naftnih derivata utvrditi najveći nivo cijena n/d. Rok: 3 mjeseca po usvajanju SPP; 4. Urbanističkim i prostornim planovima definirati i uticati na realne potrebe za daljnja širenja maloprodajne mreže te otvaranja novih benzinskih stanica; Rok: Odmah; 5. Potrebno je uskladivanje zakonske regulative kako po pitanju organizacije tako i sa stanovišta maksimalnih dozvoljenih emisija u okoliš. Poželjno je formiranje Fonda za zaštitu okoliša iz cijene goriva da bi se finansirale aktivnosti promocije, mjera i aktivnosti zaštite okoliša; Rok: 6 mjeseci; 6. Donošenje zakonske regulative o sistemu obaveznih zaliha nafte i naftnih derivata, ustanovljavanje Direkcije za obavezne zalihe na nivou BiH i postupno formiranje zaliha sukladno standardima EU (u FBiH postoje "Terminali Federacije"); Rok: U okviru Zakona, tač. 1. ovih preporuka; 7. Nastavak istraživanja nafte i gasa na prostoru Bosne i Hercegovine i FBiH na osnovu povoljnih rezultata do kojih se došlo, u do sada, izvršenim istraživanjima. Rok: do 1 god. Potrebno je posebnim planom i programom utvrditi razvoj ovog sektora, posebno u pogledu daljnih istraživanja vlastitih izvora nafte, na nivou BiH, i iznaći najpovoljniji model finansiranja istraživanja i raspolaganja pravima proizvodnje. Rok: Odmah; 8. Kontinuirano praćenje standarda kvaliteta naftnih derivata u EU i uskladivanje u BiH. Nosioci aktivnosti: Vijeće ministara, Vlada FBiH i RS; Finansiranje: Budžeti Vijeća ministara, Vlada entiteta FBiH i RS, multilateralna i bilateralna podrška, fondovi.

2.6. Obnovljivi izvori energije

Obnovljivim izvorima energije (OIE) se smatraju vodna snaga, biomasa, solarna energija, energija vjetra, geotermalna energija, i energija morskih talasa. Obnovljivi izvori energije sve više dobijaju na značaju u svijetu, s obzirom na sve većim globalnim potrebama za energijom u svijetu, te izvjesnošću ograničenosti resursa fosilnih goriva na kojim je danas zasnovana energetska privreda u svijetu. Poseban značaj OIE daje EU koja je odredila ciljeve u pogledu učešca primjene OIE u ukupnoj potrošnji energije zemalja članica EU. Pored neuporedivo manjeg uticaja na okoliš, obnovljivi izvori energije imaju još jednu značajnu prednost da se mogu primjeniti kako za gradnju velikih energetskih sistema, tako i za vrlo male sisteme (pa i domaćinstva) te da se mogu kombinovati s primjenom fosilnih goriva.

Postojeće stanje obnovljivih izvora energije u svijetu i BiH/FBiH, specifična legislativa i regulativa: Tehnologije za primjenu nekih od obnovljivih izvora energije su odavno poznate i u BiH/FBiH i u određenoj mjeri je vršena njihova eksploatacija, ali bez značajnijeg državnog planiranja i ne na bazi najnovijih tehnologija za njihovu primjenu. Postoji više razloga za to, a ovdje su nabrojani samo osnovni: - tehnologije za ekonomičnu primjenu OIE su relativno nove i za zemlje EU i doživljavaju punu ekspanziju zadnjih 15 godina, - cijena gradnje

energetskih sistema za primjenu OIE je znatno viša od cijena gradnje energetskih sistema s fosilnim gorivima, - ne postoji državna/entitetska razvojna, niti energetska strategije koja bi promovisala primjenu OIE, - nedovoljna je istraženost potencijala OIE u BiH/FBiH osim djelimično hidropotencijala, odnosno istražen je tehnički potencijal vodnih snaga za gradnju HE u BiH/FBiH, ali ne i ekonomski i ekološki potencijal gradnje HE, - ne postoje kvalitetni statistički podaci (prije svega klimatski), neophodni za primjenu OIE, - postoje različite barijere za ozbiljnije investicije u energetske sisteme na bazi OIE. Svi iznad nabrojani razlozi su doveli do toga da u BiH/FBiH danas postoji veoma mali broj energetskih sistema na bazi obnovljivih izvora energije (osim velikih HE, koje se takođe smatraju obnovljivim izvorima energije), a u nastavku je dat kratak osvrt na postojeće stanje.

Male HE: U BiH je nakon 1996. godine izgrađeno 20 malih HE (uglavnom u FBiH), u postupku gradnje se nalazi 40 malih HE, a za ovu namjenu je do sada dodijeljeno ukupno oko 200 koncesija. Većina malih HE je izgrađena sredstvima privatnih ulaganja i stranim investicijama. Do 1992. godine, izgrađeno je 13 malih HE u BiH, ukupne snage cca. 27 MW, koje se danas nalaze u vlasništvu elektroprivrednih kompanija, od čega cca. 21 MW na teritoriji FBiH. Utvrđivanjem obaveze za elektroprivredna društva u FBiH da otkupe cjelokupno proizvedenu električnu energiju iz OIE i utvrđivanje cijene preuzimanja na osnovu iznosa važećeg tarifnog stava za prodaju aktivne energije, kao i druge okolnosti snažno su pokrenule investicioni ciklus u ovoj oblasti (posebno investicije u male HE instalirane snage do 5 MW) tako da se sada vrše pripreme za investiranje (ili je u toku gradnja) u cca. 200 malih HE ukupne instalirane snage od 177,44 MW (za koje je već dodijeljena koncesija). S14

Vjetroelektrane: U BiH/FBiH, trenutno nema izgrađenih vjetroelektrana koje su priključene na visokonaponsku mrežu, a takoder trenutno nema vjetroelektrana u izgradnji. Postoje samo 3 male VE u okolini Tomislavgrada, zanemarive snage, I služe samo za snabdijevanje električnom energijom objekata vlasnika (zbog toga se ove VE ne navode u postojećim proizvodnim objektima elektrilčne energije u FBiH, u poglavlju 2.3). S1, S12

Energetska postrojenja na biomasu i otpad: Trenutno nema energetskih postrojenja koja koriste otpad u BiH/FBiH, a postoji samo nekoliko kogeneracijskih postrojenja s biomasom u okviru preduzeća drvne industrije, (koja su uglavnom van pogona). Takoder, trenutno nema planiranih postrojenja te vrste.

Solarna termalna i PV (fotonaponska) postrojenja: I pored činjenice da BiH pripada zemljama Europe sa značajnom solarnom iradijacijom koja se na godišnjem nivou kreće u intervalu od 1240 kWh/m2 na sjeveru zemlje do 1600 kWh/m2 na jugu, korištenje sunčeve energije u ovom području može se smatrati beznačajnim.

Energetska postrojenja s geotermalnom energijom: Do sada nema značajnije primjene geotermalne energije u energetske svrhe u BiH/FBiH, osim za grijanje staklenika u Posavini. Urađena je studija za gradnju sistema za centralno grijanje općine Graćanica na bazi geotermalne energije i energije iz biomase, ali još uvijek nije otpočela realizacija tog projekta.

Energija iz otpada u FBiH: S obzirom na probleme koji prate provedbu nacionalnog akcionog plana za okoliš, odnosno realizaciju gradnje regionalnih deponija za odlaganje otpada, teško je povjerovati da će u periodu do 2020. godine doći do ozbiljnije primjene otpada u svrhu proizvodnje toplotne i/ili električne energije, bilo direktnim spaljivanjem u sistemima za daljinsko grijanje, ili primjenom deponijskog gasa, dobijenog na odlagalištima

otpada. Ipak, prema potencijalu radi se o značajnoj količini toplotne i električne energije koja bi se mogla dobiti i treba učiniti sve da bi se barem djelimično ovaj potencijal iskoristio.

Potencijal OIE u BiH/FBiH: U okviru ovog poglavlja posebno su obrađeni potencijali pojedinacnih OIE, tj. malih HE, biomase, solarne energije, energije vjetra, geotermalne energije, kao i energije iz otpada.

Infrastruktura potrebna za primjenu OIE u FBiH: FBiH ima značajne potencijale za distribuiranu proizvodnju električne energije posebno u malim HE, vjetroelektranama i kogenerativnim sistemima na biomasu. Općenito, ova vrsta proizvodnje ima pozitvne efekte na EES, pošto predstavlja proizvodnju iz OIE. Prva iskustva sa izgradnjom malih HE ukazuju na veliki interes privatnih investitora za ulaganja u ovaj sektor. Medutim, prva iskustva ukazuju i na probleme (tehničke i ekonomske prirode), koji su se javili sa integracijom prvih malih HE u distributivnu mrežu. Problemi se obično javljaju u slučaju priključenja relativno velikih snaga distribuiranih generatora ili grupe distribuiranih generatora na električki slabu distributivnu mrežu. Prevazilaženje uočenih problema zahtijeva dogradnju regulative, kako za fazu odobravanja priključenja distribuiranih generatora, tako i za fazu eksploatacije distribuiranih generatora elektrana. Ukoliko u skorije vrijeme nadležni državni organi i regulatorna tijela ne pristupe jasnom definisanju kriterija i standarda integracije distribuiranih generatora, dalji stihijski rad i investiranje u ovom sektoru može da izazove značajnije negativne efekte s dugoročnijim posljedicama na razvoj ove vrste proizvodnje električne energije. S15. Očigledno je da u sadašnjim uslovima postoje i negativni uticaji rada distributivnih elektrana (koje su najčešće u pogonu na OIE) na distributivnu mrežu (trenutno u okviru EP BiH, a isto bi se moglo desiti i s sistemom EP HZHB ukoliko se ne bude na vrijeme vodilo računa o tome). Da bi se negativni uticaji ublažili ili potpuno eliminisali potrebno je provodenje slijedećih mjera: - Uspostava pune funkciju Operatora distribucije, u skladu sa Zakonom i Mrežnim pravilima distribucije, čije donošenje je u toku. Međutim, obzirom na brojnost izgrađenih i planiranih malih HE i VE, kao i količinu proizvedene energije te koncentraciju na nekim geografskim područjima gdje ne postoji značajniji konzum potrošnje, Operatoru distribucije će biti vrlo teško upravljati bez nekog vida daljinskog nadzora na distributivnim elektranama. - Preciznije i snažnije definisanje nadležnosti Operatora distribucije (pravnom regulativom, a prije svega kroz Mrežna pravila) u pogledu upravljanja distributivnim elektranama, kao dijelovima distributivnog sistema, koji moraju raditi u skladu sa tehničkim mogućnostima i potrebama sistema. - Distributivne elektrane u zavisnosti od uslova i karakteristika mreže, a po nalogu Operatora distribucije, moraju staviti proizvodnju/potrošnju reaktivne snage/energije u funkciju QV regulacije, a sa ciljem održavanja napona u granicama definisanim u EN 50 160. Danas, prema važećoj regulativi, male HE moraju proizvoditi reaktivnu snagu/energiju. U tom smislu izmedu Operatora distribucije i proizvođača moraju biti jasno definisane ovlasti i obaveze, dok regulatorna agencija mora donijeti odluku o tarifama za otkupne cijene energije iz OIE, koje će ovo uvažiti, ali riješiti i druga pitanja, poput cijene ove energije u doba npr. noćnih viškova. - Izrada jedinstvenih tehničkih uslova priključenja na distributivnu mrežu i eksploatacionih uslova distributivnih elektrana na teritoriji BiH, sa preispitivanjem i usklađivanjem svih dosadašnjih rješenja. S druge strane, kada je u pitanju infrastruktura potrebna za priključenje elektroenergetskih objekata na bazi OIE na distributivnu mrežu, tu se prije svega podrazumijeva nerazvijenost distributivne mreže EES na kome se vrši priključenje takvih sistema na distributivnu mrežu, i to je zajedničko pitanje za sve sisteme za proizvodnju električne energije na bazi OIE. Takoder, postoje i pojedinačni infrastrukturni problemi koji su

specifični za svaki pojedini OIE i koji bi se planski mogli rješavati prije svega na lokalnom nivou, ali i uz podršku viših državnih organa (npr. kod biomase to je «otvorenost» šumskih područja za njeno prikupljanje, kod vjetroelektrana to je također putna infrastruktura, itd). Jedna od ključnih mjera koja bi doprinijela značajnijoj primjeni otpada za proizvodnju toplotne i/ili električne energije je promocija čistih tehnologija za njihovu primjenu, odnosno stvaranje pozitivnog uticaja (a realno prikazivanje negativnih uticaja) kod stanovništva, kako bi to bilo pravilno shvaćeno i prihvaćeno. Jer, stanovništvo je značajan faktor prilikom klasifikacije komunalnog otpada radi njegove lakše primjene (recikliranje, proizvodnja energije, odlaganje na deponije), a iskustva iz zapadne Evrope samo to potvrduju. Naime, klasifikacijom komunalnog otpada na njegovom "izvoru", tj. mjestu nastajanja, količine koje preostaju za deponovanje su se svele na ½ ukupnih količina komunalnog otpada, a sve ostale količine se koriste za proizvodnju toplotne i/ili električne energije, odnosno za recikliranje.

Perspektiva razvoja energetskih objekata na bazi OIE u FBiH - Prognoza do 2020: Generalno, FBiH nedostaje zakonska i politička osnova za efikasno odlučivanje i delegiranje odgovornosti u energetskom sektoru na različitim nivoima vlasti, a što je posebno izraženo kod obnovljivih izvora energije i sektoru energijske efikasnosti. Neki akcioni planovi za energetski sektor su pripremljeni, ali njihova implementacija, čak i nakon prihvatanja se odvija vrlo sporo.

Mnogi problemi u pripremi i prihvatanju nove legislative u energetskom sektoru su prouzrokovani činjenicom da su aktivnosti energetskog sektora podijeljene na entitete. Glavni problem u reformi energetskog sektora bi mogao biti da se reforme ne mogu provesti kako je planirano uslijed neefikasne administracije i nedostatka političke volje. Ne postoji poseban zakon u vezi obnovljivih izvora energije u FBiH, ali ohrabrivanje korištenja obnovljivih izvora energije, koji su raspoloživi u FBiH u značajnoj mjeri, moglo bi biti od pomoći. Kompanije iz nekoliko evropskih zemalja su pokazale interes za izgradnju kapaciteta na bazi obnovljivih izvora energije u FBiH. Ne postoje raspoloživa sredstva finansiranja postrojenja s obnovljivim izvorima energije osim redovnih bankarskih kredita koji su vrlo skupi, i njihove kamate se kreću od 6-12 %. Stoga, ne postoji značajniji interes kompanija koje bi prihvatile takve uslove kreditiranja za realizaciju projekata s OIE. Na osnovu navedenih činjenica, može se reći da postoji potencijal i potreba za uspostavljanje kreditnih linija praćenih s "grant" sredstvima kao finansijskim poticajima krajnjim korisnicima, kombinovano s uslugama tehničkog savjetovanja. Vlada FBiH je uspostavila Fond za zaštitu okoliša čija je namjena finansiranje i podrška projektima za smanjenje emisije i poboljšanje stanja okoliša. Jedan dio sredstava fonda bi bio namijenjen i za projekte s OIE. Fond bi imao prihode od naknada/taksi za zagađenje polutantima (vozila, industrija, energetska postrojenja, itd). Na početku 2006, Fond je imao samo direktora i na raspolaganju 150,000 € dobijenih od budžeta Vlade FBiH.

Pravni okvir (legislativa i regulativa) za energetski sektor u FBiH još uvijek nije kompletan i to je razlog zašto obnovljivi izvori energije nemaju širu primjenu. Odsustvo istraživanja, što ima za posljedicu nepostojanje jedinstvene baze podataka o količinama, strukturi i porijeklu obnovljivih izvora energije i mogućnosti njihove primjene je dodatni razlog za nezadovoljavajuće korištenje ovih resursa do sada.

Drugi razlozi za nezadovoljavajuće korištenje obnovljvih izvora energije u FBiH su slijedeći: - nedostatak prakticne realizacije pilot i demonstracijskih projekata s primjenom adekvatnih tehnologija, - nedovoljno vlastito istraživanje u ovom polju, - nedovoljan osjecaj kompanija i lokalnih zajednica za vrijednosti obnovljivih izvora energije i njihov ograničen uticaj, - nedovoljna znanja ljudi koji odlučuju u privredi o vrijednostima i prednostima koje prositicu iz

realizacije projekata s obnovljivim izvorima energije, - nezadovoljavajuca makro-ekonomska politika u ovom polju, kao i - nedostatak direktnih transfera “know-how” iz razvijenih zemalja.

Potreba i mogućnost modernizacije i proširenja postojećih i izgradnje novih objekata na bazi OIE u FBiH: Kad se govori o mogućnosti modernizacije i proširenja postojećih energetskih objekata u FBiH, to je moguće posmatrati samo za HE, jer zapravo drugih značajnijih energetskih objekata na bazi obnovljivih izvora energije u FBiH i nema. Postojece HE će prilikom revitalizacije postrojenja, trebati dovesti u okolišno održivo stanje što ce uključivati i «sanaciju» njihovih akumulacija s aspekta biodiverziteta, flore, faune, itd. Treba računati s tim da bi ove obaveze mogle biti aktuelne u periodu 2015-2020, a posebno nakon 2020. godine. Ove obaveze će morati preuzeti BiH, a onda njeno provodenje će postati obaveza entiteta, odnosno vlasnika energetskih objekata u njima, najčešce njihovih elektroprivrednih kompanija. Ovdje treba napomenuti vrlo važnu mogućnost primjena biomase kod modernizacije postojećih TE blokova, tj. primjene biomase u procesu ko-sagorijevanja s domaćim ugljevima (već je u fazi planiranja primjena biomase u procesu kosagorijevanja na bloku 5 – TE Kakanj, i bloku 4 – TE Tuzla, koji bi trebali biti u pogonu u drugoj polovini 2010. godine).

Planirana izgradnja novih energetskih objekata na bazi OIE u FBiH do 2020: S obzirom da je do sada već dodijeljeno oko 200 koncesija za gradnju malih HE, potrebno je provesti istraživanje o stvarnom preostalom ekonomski i ekološki iskoristivom potencijalu za gradnju malih HE u FBiH, ali takoder i preispitati ispunjavanje preuzetih obaveza sadašnjih koncesionara u pogledu gradnje i eksploatacije tih objekata. Dosadašnja praksa davanja koncesija na gradnju malih HE (do 5 MW) od strane Kantona (ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede), bez konsultacija s federalnim ministarstvima energetike, prostornog uredenja, okoliša i turizma, elektroprivrednim kompanijma, kao i ministarstvima poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, odnosno energetike RS, posebno kada je u pitanju davanje koncesija i gradnja malih HE na slivovima rijeka koje prolaze kroz oba entiteta, je ne održiva i treba je preispitati (kao posljedica takve gradnje malih HE bez dovoljne obrade raspoloživih proticaja i uključenosti svih subjekata, česta je posljedica pojava isušenih korita i devastacija vodnih resursa). Shodno Zakonu o vodama sve do sada izdate kao i planirane koncesije za male HE je potrebno dostaviti mjesno nadležnoj Agenciji za vodno podrucje, a takoder obaveza koncesora (organa koji vodi postupak dodjele koncesije) je da prije dodjele koncesije pribavi prethodnu vodnu saglasnost od nadležnog organa (Agencija za vode ili kantonalno ministarstvo nadležno za vode) kao vodni akt kojim se utvrduje da li sa stanovišta voda postoje uslovi za izgradnju takvog objekta na konkretnoj lokaciji. Ovim postupcima će se izbjeci situacija koju imamo trenutno po predmetnoj problematici.

Očekivano je da se izgradnja malih HE na koje je izdata koncesija završi do 2012. godine, a što bi doprinijelo sa 220 MW snage novih objekata (ovdje su ubrojane i 31 mHE, ukupne snage cca 34 MW, za koje je JP Elektroprivreda BiH dobila koncesije i 10 mHE koje namjerava izgraditi Elektroprivreda HZHB, ukupne snage cca 40 MW. Još uvijek ostaje prostor za istraživanje preostalog potencijala, tj. cca 500 MW i gradnje cca 600 malih HE, koje do sada nisu obuhvacene značajnijim istraživanjima.

Kada su u pitanju energetski objekti na bazi ostalih obnovljivih izvora energije (biomasa, solarna, vjetrena, geotermalna), realno je očekivati samo značajniju gradnju objekata vjetroelektrana na do sada identificiranim pogodnim makro lokacijama, te eventualno gradnju postrojenja na biomasu. Za većinu lokacija za vjetroelektrane su se pojavili zainteresirani strani investitori, prije svega za istraživanje potencijala, odnosno veličine postrojenja koja bi

se gradila (do sada je u FBiH definisano 16 makrolokacija, odnosno 33 mikrolokacije koje su obuhvaćene istraživanjem ili su ona planirana).

Očekivani novi objekti vjetroelektrana do 2010. godine bi trebali biti snage cca. 120 MW S12, a u periodu 2010.–2020. godina bi se mogla očekivati ekspanzija gradnje vjetroelektrana, s mogućim doprinosom u snazi od cca. 700 MW (od toga iznosa, do 2020. godine će biti izgradeni kapaciteti vjetroelektrana od cca 570 MW, a dinamika te izgradnje je već data u poglavlju 2.3.

Energetski objekti na biomasu će biti uglavnom vezani za industriju, tj. gradnja postrojenja za proizvodnju električne i toplotne energije na bazi drvnog otpada kao nus-produkta te industrije. FBiH bi trebala posebno poticati gradnju takvih industrijskih kapaciteta većih snaga pri čemu bi se višak toplotne energije koristio za sisteme centralnog grijanja. U ovom trenutku nije moguće predvidjeti brzinu ekspanzije takvih postrojenja (industrijske kogeneracije na biomasu) i očekivanu snagu tih postrojenja do 2020., ali bi elektroprivredna preduzeća u FBiH trebali razmotriti mogućnost su-investiranja i u takva postrojenja s obzirom da su obavezni preuzimati viškove električne energije iz takvih postrojenja. Vrlo važan projekat u pogledu korištenja biomase bi bio zamjena postrojenja (u kotlovnicama) s lož-uljem, postrojenjima na biomasu. S obzirom na trend rasta cijena uvoznog lož-ulja, te domaću biomasu, to je više nego dovoljan razlog da se to provede što prije. Ovo bi se moglo provesti kod većine obrazovnih institucija u FBiH do 2012. godine, uz pomoć i koordinaciju kantonalnih vlasti. Slijedeći važan segment primjene biomase je u sistemima daljinskog grijanja (po mogućnosti gradnjom kogenerativnih postrojenja). Na ovom planu su već poduzete određene aktivnosti, odnosno urađene su predinvesticione studije za općine Gračanica i Vitez, pa je za očekivati realizaciju primjene biomase za sisteme daljinskog grijanja. Na ovom mjestu treba pomenuti i mogućnost dobijanja i energetskog korištenja biogasa iz različitih izvora (deponijski gas, gasifikacija biljnog i životinjskog otpada na farmama, kao i gasifikacija drvnog otpada), tj. ovaj segment treba biti značajnije istražen i ozbiljno uzet u obzir prilikom određivanja poticaja za gradnju takvih postrojenja. Ne očekuje se značajnija gradnja energetskih objekata na solarnu energiju, izuzev pojedinačnih PV sistema (nebitnih za energetski bilans FBiH/BiH), dok bi solarna termalna energija trebala imati svoju ekspanziju u periodu 2010–2020. U energetskoj strategiji FBiH treba postaviti cilj za ugradnjom cca. 100.000 m2 solarnih kolektora do 2020. godine (što bi bio veliki pomak u odnosu na sadašnjih 5.000 m2 solarnih kolektora). Ne očekuje se značajnija gradnja energetskih objekata na geotermalnu energiju u periodu do 2020. godine, a primjena ove oblasti obnovljivih izvora energije u svrhu proizvodnje električne energije bi mogla ostati na nivou istraživanja u ovom periodu. Ne očekuje se značajnija gradnja energetskih objekata na otpad (industrijski i komunalni otpad, i deponijski gas) u periodu do 2020. godine, iz razloga navedenih u poglavlju 4. U ovom trenutku je nemoguće govoriti o značajnijim proizvodnim energetskim objektima na bazi obnovljivih izvora energije do 2020 godine, a koje bi gradile elektroprivredne kompanije u FBiH (osim već iznad spomenutih kapaciteta, i navedenih objekata u poglavlju o elektroenergetici), stoga FBiH treba da kreira ambijent za investicije u ovaj sektor od strane domaćih i stranih investitora. Ukoliko, elektroprivredne kompanije žele značajnije učešće u gradnji energetskih objekata na bazi obnovljvih izvora energije trebali bi u svojoj organizaciji razmotriti uspostavljanje posebnog odjela koji bi se bavio istraživanjem, razvojem i realizacijom takvih objekata.

Zaključci: Uzimajući u obzir činjenice i razmatranja navedena u poglavlju “Obnovljivi izvori energije”, neophodno je izdvojiti slijedeće preporuke i prijedloge za kreiranje energetske

politike i planiranje budućih mjera iz oblasti OIE: - Potrebno je napraviti zakonodavni okvir za obnovljive i/ili distribuirane izvore električne energije kojim treba obraditi: pristup mreži, uvjete priključenja, naplatu pristupanju i korištenju mreže, uticaj na povećanje troškova distribucije, utvrdivanje tarifa za preuzimanje električne energije iz obnovljivih izvora, i sl.); (2008-2010) - Do donošenja kompletnog zakonodavnog okvira za OIE, za što je potrebno cca 3 godine, u narednih 6 mjeseci donijeti «Uredbu za OIE» kojom bi se riješila sva otvorena pitanja za investiranje u ovaj sektor u ovom prelaznom periodu; - Potrebno je izraditi funkcionalan sistem subvencija, odnosno model podrške (poticajnih mjera) za gradnju sistema na bazi obnovljivih izvora energije, kao i za projekte energijske efikasnosti, uzimajući u obzir mogućnost sadašnjeg fonda za okoliš (2008–2010); - Strategiju gradnje energetskih postrojenja na obnovljive izvore energije uraditi uz blisku suradnju s nadležnim institucijama za vodoprivredu, poljoprivredu i šumarstvo, kako bi sistemi bili održivi sa svih aspekata - predvidjeti ravnopravan tretman svih OIE (sukladno njihovom potencijalu), kao i uslova za sve vrste modela investiranja (2008-2010); - Preispitati do sada definisane (a neizgradene) lokacije za gradnju HE, te mikrolokacije, kao i snage HE odrediti na osnovu sagledavanja tih lokacija sa svih aspekata i uz dogovor s lokalnom zajednicom; - Potrebno je riješiti problem upravljanja malim HE i vjetroelektranama – konekcija na distributivnu mrežu elektroprivrednih preduzeća – dispatching (2008-2010); - Potrebno je istražiti mogućnosti gradnje hibridnih sistema (ovdje se prije svega misli na hibridne sisteme obnovljivih izvora energije, npr. biomasa/solarna termalna energija, i obnovljivi izvori energije s prirodnim gasom, npr. prirodni gas / solarna termalna energija), (period: 2008-2020); - Potrebno je raditi sistemsku supstituciju tečnih goriva obnovljivim izvorima, posebno u objektima javnih institucija (škole, zdravstvene ustanove, zgrade vladinih institucija, ...), te poticati ugradnju sistema s obnovljivim izvorima energije kod gradnje novih objekata (period: 2008-2020): - Potrebno je razmotriti mogućnost gradnje sistema daljinskog grijanja na biomasu (eventualno u kombinaciji s čvrstim komunalnim otpadom), u mjestima s razvijenom drvnom industrijom, zajedno s energanama industrijskih preduzeća (2008-2010); - Potrebno je ispitati mogućnost razdvajanja i spaljivanja «gorivog» dijela komunalnog otpada u okviru energana za sisteme daljinskog grijanja, zajedno s nadležnim ministarstvom za pitanja okoliša (2010-2020); - Potrebno je razmotriti mogućnost sadnje plantaža brzorastućih kultura na šumskom zemljištu koje je trenutno nepošumljeno (golet), zajedno sa nadležnim ministarstvom za oblast šumarstva (2008-2010); - Potrebno je ispitati mogućnost formiranja posebnih odjela, u okviru elektroprivrednih preduzeća, čija bi isključiva nadležnost bila razvoj sistema iz obnovljivih izvora energije (ukoliko elektroprivredna preduzeća zaista žele da učestvuju u istraživanju i gradnji objekata na bazi obnovljivih izvora energije) (period: 2008-2010); - Otkloniti sve nabrojane barijere za veću primjenu obnovljivih izvora energije, a to se posebno odnosi na poticajne mjere za primjenu obnovljivih izvora energije, odnosno gradnju energetskih objekata na njihovoj bazi, kao i kompletiranje legislativnog okvira (period 2008.-2010); - Potrebno je raditi na stvaranju preduslova za implementaciju obaveza koje prositiču iz Ugovora o energetskoj zajednici JIE, ugovora o energetskoj povelji i drugih međunarodnih sporazuma koji su prihvaćeni u BiH/FBiH. Posebno, kada su u pitanju obnovljivi izvori energije, FBiH treba inicirati izradu planova donošenja i provodenja EU Direktiva 2001/77 i 2003/30 na nivou BiH, s obzirom da tu obavezu BiH ima iz Ugovora o energetskoj zajednici JIE; - Potrebno je uvesti regulaciju svih energetskih djelatnosti, po mogućnosti kroz jedinstveno regulatorno tijelo (električna energija, prirodni gas, toplotna energija, eventualno tečna goriva), (rok za provedbu: 2008-2010); - Potrebno je zakonski riješiti problem prikupljanja, distribucije i obrade podataka od značaja za proizvodnju, snabdijevanje i potrošnju svih vidova primarne i finalne energije – razmotriti mogućnost korištenja Zavoda za

statistiku FBiH, ili budućeg Instituta za energiju (rok za provedbu: 2008-2010); - Uspostaviti mehanizam kontinuiranog istraživanja i analize energetskih potreba u BiH/FBiH, te blagovremenog planiranja gradnje novih objekata i uvodenja savremenih tehnologija u sektor energetike i industrije – najbolja mogućnost za ovo je eventualno osnivanje Instituta za energiju, kome bi Vlada FBiH mogla biti samo suosnivač (rok za provedbu: 2008-2010); - Poglavlje «Obnovljivi izvori energije», kao i kompletan SPP će biti osnova za izradu Energetske strategije FBiH/BiH (kako je navedeno u Zaključku br. 6, Parlamenta FBiH od 25.07.2007.), kao i Prostornog plana FBiH (prema Zaključku br 9., Parlamenta FBiH od 25.07.2007.). Takoder, SPP će biti uzet u razmatranje kod izrade razvojne strategije FBiH/BiH, izrade dokumenta Energetske politike, izrade strategije pojedinih sektora energetike, a biće uzet u obzir i prilikom donošenja svih budućih mjera Vlade FBiH u svrhu realizacije Energetske politike, Energetske strategije i Razvojne strategije FBiH; - FMERI će informisati druga ministarstva i institucije u FBiH s aspekta njihovih obaveza za provedbu SPP.

2.7. Sistemi centralnog grijanja

Ovo poglavlje daje samo osnovne naznake o sistemima centralnog grijanja (CG) u BiH/FBiH radi cjelovitog sagledavanja Energetskog sektora u BiH/FBiH, a zahtjeva posebnu pažnju zbog uticaja na konverziju i korišćenje finalne energije u zgradarstvu, industriji itd. Kao finalni zaključak se može reći da je u sektoru centralnog grijanja u BiH i FBiH prisutna velika raznolikost i da su očekivanja razvoja s različitim nivoima mogućnosti i optimizma, pri čemu su ekonomski faktori najutjecajniji. Zakonodavni okvir na nivou države, koji sada ne postoji, je neophodan za uređivanja ovog sektora na adekvatan način i u skladu sa legislativom i regulativom EU.

2.8. Energetski menadžment i energijska efikasnost

Pod terminom energetski menadžment ne podrazumijeva se upravljanje energijom, nego upravljanje organizacijom bilo kojeg tipa (preduzeće, bolnica, država) sa aspekta energije. Ovo ima smisla, jer gotovo svaka odluka koju donosi rukovodstvo organizacije, bez obzira na tip organizacije i bez obzira na šta se odluka odnosi, ona najčešće ima veze sa energijom. Energija nije cilj sama za sebe, cilj je koristiti efekte energije. Stoga se energetski menadžment odnosi na ostvarivanje efikasnosti korištenja energije u svim bitnim aktivnostima organizacije.

Sa aspekta države, energija ima dvostruki značaj: (i) razvoj energetskog sektora (rudnici, rafinerije, termoelektrane, transport energije ...) i (ii) razvoj svih drugih sektora društva koji koriste energiju, uključujući i domaćinstva. Socijalizam je najveću pažnju poklanjao proizvodnji energije, što je mnogo manje značajno od efikasnosti korištenja energije. Razvoj se u to vrijeme posmatrao kroz pokazatelje o povećanju proizvodnje energenata, a ne kroz povećanje efikasnosti korištenja energije u privredi i kroz postizanje kvaliteta života građana, što je bila karakteristika zapadnih društava.

Osnovni zadaci koji se danas postavljaju pred onoga koji vodi računa o energiji u državi su:
(i) ekonomičnost korištenja energije,

(ii) sigurnost u snabdjevanju i

(iii) ograničavanje okolinskih uticaja.

Okolinski aspekti energetskih postrojenja: Energijske transformacije izazivaju preko 90% svih okolinskih uticaja na Planeti; - Da bi se zadovoljila zakonska procedura vezano za dobivanje okolinske dozvole za nove termoelektrane potrebna je novelacija zakonodavstva na bazi dodatnih istraživanja i medunarodnih pregovora i pristupanju minimalnom broju međunarodnih sporazuma (donesenih do 1994. godine); - Potrebno je pristupiti izradi tehno-ekonomsko-ekološke studije za termoelektrane u BiH – cilj je određivanje optimalnog nivoa odsumporavanja dimnih gasova termoelektrana - Potrebno je da se država BiH odredi prema pristupu protokolima uz LRTAP Konvenciju iz perioda 1983–1994. i pregovor oko određivanja emisionih plafona za BiH do 2020. godine; - Potrebno je pristupiti novelaciji Pravilnika o ograničavanju emisije iz postrojenja za sagorijevanje, pri čemu se mora voditi računa o održivosti razvoja BiH, imajući na umu i ekonomska i ekološka ograničenja, te aspekte društvenog i privrednog razvoja; - Za očuvanje čistoće zraka u gradovima potrebno je usmjeravati ugljeve prema načinu korištenja (tip ložišta, tehnologija sagorijevanja), te raditi na oplemenjivanju ugljeva; - Kod hidroelektrana je potrebno držati se zakonske procedure odobravanja lokacije, pri čemu treba razdvojiti probleme konflikta u pogledu prostora i zaštite okoline; - Programe izgradnje hidroelektrana vezati sa programom razvoja energetike Federacije BiH i prostornim planovima područja; - U vezi regulisanja globalnih okolinskih uticaja, potrebno je sprovoditi mjere povećanja energijske efikasnosti i korištenja obnovljivih izvora energije, - BiH je pristupila Protokolu iz Kjota, i može koristiti međunarodnu podršku primjenom fleksibilnog finansijskog mehanizma CDM. U tom smislu, kako bi se upostavila koordinacija izmedu inostranih investitora/finansijera i domaćih zainteresiranih organizacija, potrebno je uspostaviti državni/entitetski CDM biro; - Učešće javnosti u procesu odobravanja lokacije za nova energetska postrojenja je nezaobilazno.

Modeli finansiranja, izgradnje i korištenja Energetskih objekata: Cilj ekonomske i finansijske analize finansiranja, izgradnje i korištenja energetskih objekata, kao djela Strateškog plana i programa razvoja energetskog sektora FBiH, ogleda se u definiranju modela za optimiziranje finansijskih aspekata svakog pojedinačnog projekta koji bude predviden akcionim planovima i koji bude usvojio Parlament FBiH na prijedlog Vlade FBiH, uopšteno. Pored mikroekonomske analize, energetske efikasnosti i definiranja općeg modela za optimizaciju svakog od predvidenih projekata, što je je u ovom dijelu Strateškog plana osnovni cilj, ovdje je potrebno ukazati i na makroekonomske aspekte ranije navedenih poslovnih aktivnosti u smislu njihovog efekta na razvoj ostalih privrednih sektora putem makroekonomskog multiplikatora i efekata klasterizacije koji su kod izvodenja kapitalnih projekata ove vrste značajno veliki. Razlozi za hitno preduzimanje aktivnosti povećanja distributivnih i proizvodnih kapaciteta u energetskom sektoru uopšteno, a u elektro-energetskom sektoru posebno, mogu se ogledati u potrebi zadovoljavanja sve većih domaćih potreba za energijom zbog očekivanog budućeg razvoja industrije unutar BiH, ali i zbog eventualnog izvoza i prodaje proizvedenih viškova električne energije na burzi struje što može stabilizirati energetski bilans FBiH i pozitivno uticati na trgovinski bilans naše države i smanjenje veoma izraženog trgovinskog deficita. Iz navedenog razloga potrebno je u potpunosti razumjeti i podržati proces strateškog investiranja u dodatne proizvodne

energetske kapacitete kroz poslovne modele vezane za „joint venture“ aranžmane i ostale modele investiranja kroz koncept strateškog partnerstva za koje se opredijele Parlament FBiH i Vlada FBiH, a sve u cilju jačanja strateške pozicije domaćih kompanija kao i cijele domaće ekonomije u regionalnim okvirima. Osnovni ekonomski cilj Vlade FBiH kroz realizaciju Strateškog plana i programa razvoja energetskog sektora FBiH ogleda se u potrebi davanja podsticaja domaćim energetskim kompanijama da postanu prepoznatljiv partner u regionu u okviru navedene industrije u smislu njihove strateške konkurentske pozicije. Na ovaj način se stvaraju pretpostavke da se unaprijedi poslovanje kompanija u svim poslovnim segmentima sa namjerom da Strateški plan i program razvoja energetskog sektora FBiH bude okvirna platforma i generator razvoja ukupne industrije odnosno ekonomije FBiH pa i cijele BiH, ali i generator za stvaranje pogodnije klime za dodatne FDI u smislu stvaranja dobre energetske platforme, koja je neophodna kao resursni imput za svaku kompaniju o bilo kojoj vrsti biznisa da je riječ. Navedene aktivnosti će dovesti do ekonomskog razvoja i rasta kroz jednostavan model makroekonomskog multiplikatora, uz povećanje stope zaposlenosti i zadovoljstva svih interesnih skupina u našoj zemlji. Pored navedenog, važno je istaknuti opredjeljenje Vlade FBiH za održivi ekonomski razvoj u smislu generiranja takvih projekata koji će ostaviti bolju ekonomsku, resursnu, eneregetsku i ekološku osnovu generacijama koje dolaze uz zadržavanje ekonomskog i pravnog suvereniteta nad prirodnim resursima i strateškim energetskim objektima i uvažavanje okolinskih aspekata, što je veoma značajna odrednica svih budućih projekata Vlade FBiH. Dodatni pokazatelji ukazuju na postojanje pozitivne korelacije između razvoja tržišta energije i energetskih potencijala i GDP-a. Postoje i pokazatelji koji ukazuju na veoma nisku iskorištenost resursnih hidropotencijala za izgradnju i korištenje elektroenergetskih objekata u BiH, koja je najniža u Evropi što dodatno potvrduje postojanje neodložive potrebe za izgradnjom energetskih objekata u BiH. Pored navedenog dinamika gašenja blokova u termoelektranama i projiciranje budućeg deficita vezanog za ponudu i tražnju električne energije na domaćem tržištu dodatno idu u prilog urgentnom pristupanju projektima finansiranja, izgradnje i korištenja posebno hidroenergetskih objekata u FBiH kao obnovljivih izvora energije. Dodatno, uporedni kompatibilni proces integracije rudnika u okvire elektroenergetskih kompanija u FBiH treba da se posmatra iz posebnog ekonomskog i finansijskog ugla sa fokusom na Strateški plan i program razvoja energetskog sektora FBiH povećanje efikasnosti isporuke električne energije klijentima kroz vertikalnu integraciju unazad.

Investicije u razvoj i modernizaciju rudnika kroz nabavku nove tehnologije koja je preduvjet za povećanje efikasnosti poslovanja rudnika predstavljaju veoma važan segment ove strategije. Na taj način bi se znatno umanjila cijena uglja kao osnovnog imputa za funkcioniranje termoelektrana kao poslovnih sistema čime bi se dodatno popravila konkurentska pozicija domaćih elektroenergetskih kompanija u regionu. Predstojeći projekti će svakako zahtijevati angažiranje velikog broja visoko-kompetentnih ljudskih resursa kao i njihovu punu mobilnost.

Procjenjuje se da u okviru domaćih kompanija trenutno već postoji veliki «pull» ljudskih resursa koji će prioritetno biti stavljeni u funkciju u predstojećim projektima. U kontekstu navedenog prilikom realizacije predstojećih strateških projekata potrebno je koristiti sve savremene metode itehnike koje poznaje menadžment ljudskih resursa u smislu selekcije najboljih ljudskih resursa prioritetno iz internih, ali po potrebi i iz eksternih izvora u smislu internih i eksternih konkursa što znači da se u narednom periodu može očekivati potreba i za novim kadrovima, a posebno ljudskim resursima čija znanja i vještine ne posjeduju rezidentni

zaposlenici. U razvijenim ekonomijama kompanije ne ostvaruju iznadprosječne rezultate poslovanja na osnovu stalnihs redstava ili isključivo finansijskih resursa, nego se u najvećoj mjeri dobri rezultati ostvaruju na osnovu neopipljivih resursa koji se ne prikazuju u klasičnom računovodstvenom bilansu stanja, kao što je, naprimjer, intelektualni kapital. Vrijednost izvedena iz neopipljive aktive drugačije odražava poslovne efekte od vrijednosti izvedene iz fizičke aktive tako da se u narednom periodu treba posebna pažnja usmjeriti na neopipljive resurse uz promoviranje i favoriziranje inovativnosti, proaktivnosti i kreativnosti ljudskih potencijala uz razumijevanje činjenice da su najisplatnije one investicije koje pružaju mogućnost za dugoročni razvoj intelektualnog potencijala kompanija i države kreirajući visoko-kompetentne ljudske resurse koji će generirati dodatne buduće razvojne projekte u svim oblastima. Konačno ovdje je na samom početku analize potrebno naglasiti posebnu ozbiljnost vezanu za aspekte privlačenja stranih investitora radi plasmana kapitala u BiH po bilo kom modelu strateškog partnerstva. Ozbiljne strane države i multinacionalne kompanije pažljivo analiziraju plasman svog kapitala u odredene kapitalne projekte bilo gdje u svijetu. Navedene kompanije analiziraju regione ili zemlje u koje imaju namjeru investirati prema različitim kriterijima i tek nakon ozbiljne analize pristupaju realizaciji različitih projekata. Analize se prije svega tiču makroekonomskih aspekata vezanih za ekonomsku razvijenost odredene zemlje izraženu kroz visinu njenog GDP-a ili «per capito» dohodka ali i kroz druge perspektive vezane za finansijsku stabilnost navedene zemlje u smislu monetarnih aspekata poslovanja, kvaliteta i raspoloživosti ljudskih potencijala, tehnološke razvijenosti i potencijala, finansijske etičnosti i okolinskih aspekata, izdašnosti prirodnih resursa i svakako političke stabilnosti i stabilnost autoriteta vlasti u odredenoj zemlji u kontekstu njenog pravnog okvira. Postoje različčite institucije i indeksi na bazi čijih analiza se vrši rangiranje privlačnosti odredene zemlje za investiranje, ali u principu svi navedeni indeksi se u opštem smislu svode na anlizu zemlje prema ranije navedenim kriterijima sa ciljem da se kreira rang lista privlačnosti za investiranje u zemljama koje su obuhvaćene navedenim indeksom. Treba biti svjestan činjenice da naša zemlja često i nije uključena u rangiranje koje iterativno vrše određene institucije, a ako je i uključena onda je pozicija naše zemlje na veoma nezavidnom mjestu. Svi navedeni elementi i indeksi za određivanje ranga privlačnosti za investiranje znatno utiču na odluku o investiranju stranih kompanija u smislu određenja veličine rizika investiranja stranih kompanija u domaću ekonomiju, a time i na cijenu kapitala od čega i zavisi pregovaračka pozicija bilo kojeg subjekta, odnosno učesnika u realizaciji investicionih projekata, iz rezidentne zemlje.

Bazne pretpostavke definiranja partnerskog odnosa: U zavisnosti od finansijskih i resursnih kapaciteta pojedinih država i kompanija učesnica u različitim oblicima strateškog partnerstva vrši se i izbor načina realizacije određenih kapitalnih projekata od javnog interesa pa tako u ovom slučaju i energetskih objekata u FBiH. Ako se Vlada FBiH odlučila za određena partnerstva i strateške partnere vezano za izgradnju energetskih objekata u FBiH ona mora, uz ograničenja vezana za vlasničku suverenost istih, sagledati različite aspekte, odnosno prednosti i nedostatak takve vrste partnerstva u dugom roku kako sa tačke gledišta stranog partnera tako i iz ugla domaćih ućesnika. S tim u vezi učešće domaćeg kapitala u navedenim projektima se može svesti na dvije vrste kako slijedi: 1. Izravno učešće Vlade FBiH putem izdavanja različitih dozvola ili koncesija novonastaloj «joint venture» kompaniji, 2. Neizravno učešće Vlade FBiH putem posredstva javnih kompanija u većinskom vlasništvu FBiH. U oba navedena slučaja Vlada FBiH je ključni domaći partner koji posredno ili neposredno donosi najvažnije odluke vezane za ekonomske, tehnološke, ekološke i pravne aspekte odobrenih projekata u skladu sa domaćom legislativom. Bez obzira o kojem modelu

strateškog partnerstva da je riječ domaći učesnici u navedenim projektima moraju voditi računa da se kroz strateška partnerstva pored ograničenja koja su definirana odlukama Parlamenta i Vlade FBiH treba voditi računa o slijedećim uopćenim ciljevima svakog partnerstva tako da se, u tom smislu, razlikuju tri bazična načina stvaranja vrijednosti u okviru svakog strateškog partnerstva: 1 Koopcija-Koopcijsko partnerstvo je način povezivanja direktnih stvarnih i potencijalnih konkurenata, kao i proizvodača komplementarnih roba, u cilju razmjene posebnih znanja i vještina izmedu konkurenata i neutralizacije konkurencije izmedu njih. Koopcijom se postiže uspješnije i snažnije zajedničko regionalno i globalno tržišno pozicioniranje zasnovano na stvaranju kritične mase koja će omogućiti efikasnost kroz ekonomije obima i ekonomije cilja; Kospecijalizacija -Za razliku od koopcije, čija je bitna karakteristika sličnost resursa koje kombinuju partneri u partnerstvu, kod kospecijalizacije naglasak je na različitosti i komplementarnosti resursa. Takvi resursi postaju vrijedniji zajedno, skupljeni kroz strateški partnerstvo. Kospecijalizacija zapravo predstavlja podjelu rada izmedu kompanija partnera, tako da se svaki partner specijalizira za samo jedan dio procesa u nekoj djelatnosti, primjeren njegovim resursima. Na taj način postiže se njihova pojedinačna efikasnost, kao i efikasnost partnerstva uopće. No, ovdje se krije i jedna zamka i možda najveći nedostatak kospecijalizacije, a to je stvaranje zavisnosti partnera jednih o drugima, zbog činjenice da dijelovi procesa o kojima vodi računa svaki od njih i specijalizira se, pojedinačno ništa ne vrijede; Učenje-Učenje je preuzimanje novog znanja koje omogućuje poboljšanje rezultata organizacije odnosno privrednog društva. Partnerstva utemeljena na učenju imaju mnoge karakteristike koje ih čine potpuno drukčijim konceptom strateškog povezivanja u odnosu na koopciju i kospecijalizaciju. Ovdje su u prvom planu know-how, vještine, znanja i iskustva, radije nego materijalni resursi ili recimo šanse za ulazak na nova tržišta.

Uopćeno o modelima finansiranja infrastrukturnih objekata: Kod izgradnje bilo kojeg objekta realizatori istog moraju voditi računa o načinu i izvorima finansiranja. Postoje različiti izvori finansiranja bilo da se radi o sopstvenim sredstvima koja mogu biti generirana iz profita ili amortizacije tekućeg poslovanja, prodaje odredenog dijela imovine ili ustupanjem prava korištenja odnosno putem koncesije. U svakom slučaju o bilo kojem projektu da se radi, izvori finansiranja se svode na slijedeće kategorije, a to su vlastita sredstva i izvori sredstava i posuđena sredstva i izvori sredstava. Što se tiče rokova i strukture finansiranja treba se voditi računa da postoji dugoročno, srednjoročno i kratkoročno finansiranje, tako da se u ovom slučaju treba fokusirati na aspekte dugoročnog kapitalnog investiranja i pri tome voditi računa o zlatnom bankarskom (ročnost investiranja) i zlatnom bilansnom (struktura kapitala) pravilu i vlasništvu nad kapitalom (privatna sredstva, javna sredstva). Bilo da se radi o privatnom ili državnom kapitalu postoje različite mogućnosti da se osigura potreban kapital za investicioni projekt. To najčešće može biti emisija dionica ili obveznica kao i uzimanje kredita kod renomiranih međunarodnih finansijskih institucija ili poslovnih i komercijalnih banaka i fondova. Pored toga postoji mogućnost za apliciranje za odobravanje pomoći od strane fondova EU i specijaliziranih institucija koje nude usluge navedene vrste unutar EU što se u narednom periodu treba posebno razmotriti.

Zaključak: Opredjeljenje za realizaciju reformske razvojne strategije, koja je zasnovana na samoodrživom i ujednačenom ekonomskom razvoju, koja bi FBiH vratila kreditnu sposobnost na međunarodnom tržištu kapitala, uspostavila funkcionalnu tržišnu ekonomiju i ojačala sposobnost domaćih privrednih subjekata da izdrže konkurenciju na vanjskim tržištima, moguće je, dobrim dijelom, ostvariti uvođenjem koncesionih odnosa u obavljanju privrednih

djelatnosti koje koriste prirodna bogatstva, dobra u opštoj upotrebi i djelatnosti od općeg interesa kao određenu vrstu uloga. Na teritoriji FBiH koncentrirana su ekonomski značajna prirodna bogatstva i planirana je izgradnja niza infrastrukturnih objekata, koji se, kada je u pitanju jedan broj ovih potencijala, već duže vrijeme koriste i daju, ekonomski i društveno značajan doprinos razvoju. Na osnovu privrednih i infrastrukturnih potencijala i njihovog do sada ostvarenog i planiranog korištenja i realnih mogućnosti njihovog razvoja, broja zaposlenih i stepena njihove obučenosti, tehničke opremljenosti i dostignutog nivoa tehnološkog razvoja tih sektora, vrijednosti osnovnog kapitala, nivoa stručnih i drugih istraživanja, ostvarenog obima uvoza-izvoza, kao i drugih parametara, uočavaju se potrebe da se raspoloživi privredni potencijali moraju istraživati, eksploatirati i koristiti u skladu sa savremenim dostignućima nauke, tehnike i tehnologije uz optimalno upravljanje na osnovu savremenog menadžmenta. Imajući u vidu ograničenost vlastitih izvora finansiranja, u FBiH, i potrebe razvoja privrednog i infrastrukturnog kompleksa, te polazeći od suštinskog opredjeljenja za vlasničkom transformacijom određenih industrijskih sektora i razvoj na tržišnim osnovama, kao i davanja koncesija po definisanim uslovima, u FBiH, je potrebno stvoriti aktivniji i fleksibilniji zakonski ambijent za privlačenje domaćih i stranih investitora za ulaganja u privredu putem davanja koncesija. Sistem koncesija je označen kao jedan od oblika privatnih, stranih ili domaćih ulaganja koji stvora pretpostavke za rezultiranje pozitivnim efektima za državu, kao što su: - plasman domaćeg ili inostranog kapitala u investicione projekte; - uvođenje i jačanje konkurencije; - transfer tehnologije u know-how; - povećanje kvaliteta i raznovrsnosti proizvodnje i usluga; - povećanje kreditnog rejtinga zemlje; - angažovanje domaćih proizvodnih kapaciteta; - povećanje nivoa zaposlenosti; - uvećanje operativne efikasnosti; - uvećanje fiskalnih i parafiskalnih prihoda; - efekt uvodenja poslovanja, po standardima razvijenih zemalja, i drugo.

Aktivnosti razvoja do 2020. godine: Za modernizaciju postojećih RU, kako je navedeno u poglavlju 5, da bi se proizvodnja održala na dosadašnjem nivou uz popravljanje kvaliteta uglja, sustizanja zaostajanja razvoja RU i popravljanje opšteg socio-poslovnog imidža, potrebno je investirati 297 mil. KM. [B7]. Za novi RU Kongora (za TE Kongora, 2x275MW), za izgradnju rudničkih kapaciteta sa godišnjom proizvodnjom od 3,6 mil.t uglja, potrebna su investiciona ulaganja oko 743,49 mil. KM ili 380 mil. €. Životni vijek RU je planiran 36 g. [B13]; Za novi RU Bugojno (za TE Bugojno, 2x300MW), za izgradnju rudničkih kapaciteta sa godišnjom proizvodnjom od 2,1 mil.t uglja, za I. Fazu TE, 300 MW, potrebna su investiciona ulaganja oko 275 mil. KM ili 140 mil. €. Životni vijek RU nije procjenjivan [B14]. Za proširenje RMU Banovići, za potrebe Bloka 1 Tuzla velika (500MW), od strane RIT Tuzla izraden je Investicioni program dogradnja i eksploatacija površinskog kopa sjeverne sinklinale banovićkog ugljenog bazena. Gledano sa sadašnjeg stanovišta, finansijski podaci su neupotrebljivi. Zato je izvršena komparativna procjena prema naprijed navedenim projektima, konstatovano je da bi za proširenja kapaciteta RMU Banovići sa sadašnjih 1,5 mil.t/g ugljena oko 4 mil.t/g bila potrebna dodatna ulaganja od oko 250 mil. €.

Potrebna organizacijska, stručna i naučna podrška: Vrlo je složeno pitanje razvoja kapaciteta u RU Bugojno, Kongora i Kamengrad. Navedene procjene biti će veoma zahtjevno dokazati. U tom smislu se nameće ozbiljna potreba za stručnom i naučnom podrškom u valorizaciji podataka vezanih općenito za ocjenu ležišta uglja u FBiH, u vezi sa čime je tu podršku u oblasti rudarstva nužno bolje organizirati, te kadrovski i materijalno ojačati.

Prioritetne aktivnosti razvoja elektroenergetskog sektora do 2012. godine: Osnovni prioritet u realizaciji ovog Strateškog plana i programa u oblasti EE sektora je prioritet tehnološkog kontinuiteta, koji podrazumijeva završetak projekata obnove i modernizacije postojećih elektroenergetskih postrojenja. On obuhvata poboljšanja tehnoloških i operativnih performansi energetskih izvora/objekata, sa programima za tehnološku modernizaciju energetskih sistema i revitalizaciju energetskih izvora. Kad je riječ o termoenergetskim objektima, tu se u prvom redu misli na modernizaciju bloka 6 u TE Kakanj i bloka 6 u TE Tuzla. Ovaj Prioritet ima za cilj, da se nastavljanjem prakse racionalnog ulaganja u tehnološku modernizaciju postojećih energetskih objekata, poveća njihova pogonska pouzdanost, a time i uredna opskrba kvalitetnom električnom energijom. Jedno od temeljnih pitanja je povezivanje RU sa Elektroprivredom.

Aktivnosti razvoja elektroenergetskog sektora do 2020. godine: U ovom periodu poseban izazov predstavljaju kapitalno intenzivna ulaganja u nove elektroenergetske izvore, sa potrebnom infrastrukturom u prijenosnom i distribucijskom sustavu, uz osiguranje liderske pozicije elektroprivrednih subjekata u FBiH u planiranju i realizaciji strateških projekata, imajući u vidu buduće energetsko tržište jugoistoka Europe. Realizacijom Strateškog plana i programa u svim segmentima pravodobno bi osigurali nove i zamjenske proizvodne kapacitete, raznolikost i adekvatna prostorna zastupljenost proizvodnih kapaciteta, što svakako pridonosi ravnomjernijem razvoju cjelokupnog prostora FBiH, te efikasnosti integralnog elektroenergetskog sustava. Realizacijom Strateškog plana i programa predvidenom dinamikom, već 2015. godine, elektroenergetski sustav FBiH bi dostigao kvalitativno novu razinu, primjerenu najsuvremenijim sustavima razvijenog svijeta, i bio bi kompetentan i konkurentan subjekt na tržištu električne energije u okruženju i na međunarodnom energetskom tržištu.

Potrebna organizacijska, stručna i naučna podrška: EES u BiH je veoma usitnjen u odnosu na instalirane kapacitete. To se negativno odrazilo i na organizaciju naučnoistraživačke djelatnosti u ovoj oblasti, koju je potrebno hitno reorganizirati i staviti u funkciju razvoja. To je moguće, ali su za to potrebna sredstva (koja će se višestruko vratiti), i osmišljen pristup.

Prioritetne aktivnosti sektora prirodni gas do 2012. godine: Kao prioritetne aktivnosti do 2010. godine u sektoru prirodnog gasa, sa ukupnim investicijama u iznosu od oko 67-80 miliona EUR, ističu se one koje su u funkciji proširenja postojećeg transportnog sistema, kao i projekti s ciljem realizacije novih konekcija sa transportnim sistemom prirodnog gasa u Hrvatskoj. Projekti u funkciji proširenja postojećeg transportnog sistema: - Završetak gradnje gasovoda MRS Visoko–Brnjaci vezan za gasifikaciju Kreševa, Kiseljaka, Fojnice u okviru koncesije Srednjobosanskog kantona. - Uvođenje prirodnog gasa u postojeću TE Kakanj - izrada Studije, - Gasifikacija Zenice i Kladnja, - Gasovod Zenica – Travnik kao I Faza gasifikacije Srednjobosanskog kantona. Projekti s ciljem realizacije novih konekcija: - Gasovod Zenica – Bosanski Brod,- Gasovod Tr. Raštela-Velika Kladuša-Bihać-Bosanska Krupa kao dio gasifikacije Unskosanskog kantona I Faza, pripremna dokumentacija, - Gasovod Sarajevo –Mostar – Ploče, pripremna dokumentacija.

Aktivnosti razvoja sektora gasa do 2020. godine: Do 2020. godine očekuje se nastavak realizacije projekta gasovoda Sarajevo-Ploče i početak i realizacija projekta skladišta prirodnog gasa u rudniku soli Tetima zajedno sa odvojkom sa postojećeg gasovoda Kladanj - Tuzla, kao i nastavak gasifikacije gradova kao dugoročan proces radi postizanja što većeg

stepena gasifikacije u svim sektorima potrošnje. Ukupna investiciona ulaganja iznose cca 276 do 290 miliona EUR.

Potrebna organizacijska, stručna i naučna podrška: Po pitanju organizacijske strukture već je istaknuta potreba završetka reforme sektora prirodnog gasa na nivou BiH, jer ostajanjem na putu entitetske podjele u energetskom smislu teško se može očekivati ne samo uspješna realizacija navedenih razvojnih projekata, nego i početak integracije sa ostalim transportnim sistemima prirodnog gasa da bi postali dio njegovog regionalnog tržišta. Politička volja da se istraje na ovom putu je od izuzetne važnosti, kao i da se na svim nivoima vlasti BiH/Entiteta formiraju odgovarajuće institucije koje će biti nadležne za pripremu i sprovođenje reformi ovog sektora. Stručna i naučna podrška, kako materijalna tako i kadrovska, ogleda se prvenstveno u potrebi osnivanja Insituta za energiju. Uporedo sa ovim značajnu ulogu imaju Istraživačko-razvojni centar za gasnu tehniku i Udruženje za gas BiH.

Prioritetne aktivnosti razvoja obnovljivih izvora energije do 2012. godine. Aktivnosti predviđene u periodu do 2010. godine su od velikog značaja, i njihovo provođenje predstavlja nužan preduslov za provođenje aktivnosti planiranih u narednom periodu (2010.-2020. godine). Neke od aktivnosti čija realizacija je planirana u periodu do 2010. godine su: - izrada kompletnog zakonodavnog okvira za OIE, - izrada sektorske strategije za OIE, - izrada modela podrške za gradnju objekata na bazi OIE, i drugo.

Aktivnosti razvoja obnovljivih izvora energije do 2020. godine: Preliminarni plan i program aktivnosti za obnovljive izvore energije do 2020. godine uzima u obzir: - postojeće stanje u oblasti primjene OIE u FBiH, - do sada poznati (istraženi) potencijal OIE u FBIH, - trendove razvoja tehnologija i primjene OIE u svijetu i u bližem okruženju, - smjernice i strategiju djelovanja EU u periodu do 2020. godine u oblasti OIE, - poteškoće koje slijede iz organizacije državne strukture, nadležnosti i međudjelovanja vlasti u BiH (država – entitet – kantoni – općine). Realizacijom aktivnosti iz prvog perioda, stvaraju se realne pretpostavke za realizaciju većine aktivnosti u periodu 2010.–2020. godina, odnosno značajnija primjena svih vrsta OIE (male HE, biomasa, energija vjetra, solarna energija, i geotermalna energija) pri čemu su neki od njih: - pogodni samo za proizvodnju električne energije (male HE i energija vjetra), - pogodni samo za proizvodnju toplotne energije (solarna energija), - pogodni za proizvodnju i električne i toplotne energije (biomasa). Preliminarni plan i program aktivnosti za OIE (dat u nastavku), kao sastavni dio ukupnog dokumenta «Strateški plan i program razvoja energetskog sektora u FBiH», trebao bi predstavljati samo okvir djelovanja za Vladu FBiH do donošenja energetske strategije BiH/FBiH, odnosno izrade sektorskih strategija za sve oblasti energetike.

Potrebna organizacijska, stručna i naučna podrška. ES u BiH je rascjepkan. To se negativno odrazilo i na organizaciju naučnoistraživačke djelatnosti u ovoj oblasti, koju je potrebno hitno reorganizirati i staviti u funkciju razvoja. Stručna i naučna podrška, kako materijalna tako i kadrovska, ogleda se prvenstveno u potrebi osnivanja Instituta za energiju.

3. PROMET I KOMUNIKACIJE

Vizija

Kreiranje modernog operativnog sistema koji će sa visokom efikasnošću pružati usluge u robnom i putničkom prometu kao kapitalne pretpostavke intenzivnijeg ekonomskog razvoja FBiH, koji će doprinijeti zaposlenosti i životnom standardu. Saobraćajni sistem treba razvojno i ekonomski povezati područja na teritoriji BiH radi uravnoteženog ekonomskog, demografskog i ukupnog društvenog razvoja.

Temeljna strateška opredjeljenja

- Jačanje institucionalnih kapaciteta sektora i obezbjeđenje evropskih standarda u vezi izgradnje nove transportne infrastrukture
- Interno povezivanje prostora FBiH sa BiH, susjednim zemljama cestovnom, željezničkom, zračnom, vodnom, telekomunikacijskom, poštanskom i medijskom infstrukturom
- Društveno-ekonomski razvoj FBiH temeljiti na razvoju sistema prometa i komunikacija
- Razvoj sistema prometa i komunikacija temeljiti na načelima zaštite prirodne okoline,
- Stvaranje sistema cjelovitog ijedinstvenog pristupa prometnoj i komunikacijskoj mreži u FBiH
- Planirati i obezbjediti finansijska sredstva iz različitih izvora za finansiranje projekata prometa i komunikacija

3.1. Prometni sistem

Jedan od osnovnih preduslova za ekonomski razvoj i napredak svake zemlje je svakako razvoj prometnog sistema. Pod tim se podrazumijeva da prometni sistem u svim svojim sferama (cestovni promet, željeznički, zračni, vodeni, i drugi) ima takve karakteristike da pruža uslove za efikasan i siguran prevoz ljudi, roba i raznih dobara. Kako su sredstva koja bi trebalo uložiti u razvoj prometnog sistema u FBiH iznimno velika potrebno je razviti posebne planove i strategije kojima bi se definirali prioriteti razvoja. Stručnost i interdisciplinarnost su od ključnog značaja u postupcima odabira prioritetnih razvojnih projekata. Odluke o izboru projekata infrastrukturne mreže često su se donosile bez valjanih građevinsko-tehničkih podloga, prometno-ekonomskih analiza i bez dovoljnog oslonca na veličinu i sastav prometa. Nadalje, opravdanost i realnost mnogih planova i prihvaćenih odluka je često upitna i u raskoraku između želja i materijalnih mogućnosti zemlje. Nedostatak vlastitih finansijskih sredstava nameće potrebu da se raspoloživa sredstva racionalno i svrsishodno iskoriste, te utvrditi način upravljanja prometnom mrežom kako bi se prometno i komercijalno što bolje iskoristila. Neophodno je u skladu s strategijom ekonomskog razvoja FBiH uskladiti strategiju razvoja prometnog sistema FBiH i cijele BiH.

Na taj način bi se mogli ostvariti najbolji rezultati i postići željeni cilj, prometni sistem koji bi pružao uslove za brz ekonomski razvoj i istovremeno za siguran i efikasan promet ljudi i usluga. Do sredine 2003. godine BiH je bila jedina zemlja Jugoistočne Evrope koja nije imala niti jedan kilometer savremenog autoputa. Do danas je izgrađeno samo 37 kilometara autoputa. Ceste u BiH, uključujući i glavni grad, među najgorima su u Evropi, zastarjele, loše održavane i dotrajale, što tvrde i stručnjaci EU koji su ih detaljno analizirali 2007 godine.

Strategija razvoja prometnog sistema u FBiH treba da pokaže sliku ciljanog budućeg stanja koje se želi ostvariti. Strategija treba da sadrži ključne ideje o budućem razvoju prometne mreže u FBiH koje bi se primjenom odgovarajuće politike trebalo postići u predviđenom razdoblju. Najvažniji elementi razvoja prometne mreže u F BiH su:

- Interno povezivanje prostora FBiH (to je preduslov društvenog i ekonomskog razvoja FBiH. Prometna mreža treba biti tako prostorno razgranata i tehnički struktuirana da međusobno dobro poveže glavna makroregionalna središta (Sarajevo,Tuzla,Mostar, Zenica,Bihać,Livno), i time da bude u funkciji svekolikog razvoja cijelog društva);
- Povezivanje BiH sa susjednim državama i uključivanje BiH prometnog sistema u evropski prometni sistem (posebna važnost je izgradnja koridora Vc čime bi se BiH efikasno spojila sa srednjom Evropom);
- Razvojem prometnog sistema stvoriti uslove za ekonomski i društveni razvoj cijele FBiH (realizacija razvojnih projekata znači aktiviranje mnogih industrijskih grana: građevinska industrija, ugostiteljska, proizvodna, prijevoznička i druge. Uposlili bi se radnici raznih struka čime bi se smanjila nezaposlenost i bolje punili državni budžet, kao i porezni, zdravstveni i penzijski fondovi.);
- Zaštiti prirodni okoliš od nepovoljnih utjecaja prometa (rast prometnog opterećenja je u protuslovlju s potrebom zaštite prirodne okoline. Zbog toga je neophodno prilikom planiranja i realizacije projekata u prometnom sistemu provoditi mjere zaštite okoliša. Dakle, troškove zaštite okoliša treba uključiti u ukupne troškove realizacije programa i projekata, ravnopravno s svim ostalim troškovima izgradnje, rekonstrukcije, sanacije ili održavanja);
- Stvoriti sistem jedinstvenog i cjelovitog pristupa prometnoj mreži u FBiH (potrebno je prilikom planiranja razvojnih projekata raspolagati podacima o cjelokupnoj prometnoj mreži, kako bi se raspoloživa sredstva mogla ravnomjerno i prema prioritetima investirati);
- Makroekonomski okvir ulaganja u prometni sistem (osigurati pouzdane izvore finansiranja za realizaciju prioritetnih projekata. Naime, realizacija projekata iz oblasti prometne infrastrukture zahtjeva značajna finansijska sredstva koja je potrebno pravovremeno planirati i pronaći).
- Kroz realizaciju konkretnih projekata rekonstrukcije i izgradnje suvremene cestovne infrastrukture stvoriti uslove za sigurniji i efikasniji promet, te generirati ekonomski razvoj cijelog društva;
- Stvoriti zakonsku i institucionalnu osnovu u F BiH, kompatibilnu sa EU regulativom.
- Završiti rekonstrukciju i započeti modernizaciju željezničke infrastrukture, čime će se omogućiti podizanje nivoa sigurnosti i komercijalne brzine, te urednosti redovnog prometa;
- Povećati obim prevoza, restruktuirati Ž FBiH prema direktivama EU.
- Poboljšati sigurnost i efikasnost rada aerodroma shodno sporazumu CEATS;
- Poboljšati sigurnost aerodroma do nivoa ICAO standarda;

- Osigurati ravnomjeran razvoj aerodromau BiH, uz osiguranje uslova za normalan putnički i robni zračni promet.
- Razvojem riječnog prometa u narednom periodu osigurati bolje valoriziranje raspoloživih prirodno-geografskih pogodnosti;
- Stvoriti uslove kako bi se osigurale prometne mogućnosti rijeke Save;
- Stvoriti uslove za pristanak brodova u Neumu (marina).
- Izgraditi telekomunikacionu i informatičku infrastrukturu koja će omogućiti pružanje kvalitenih i suvremenih usluga za razvoj BiH;
- Povećati broj korisnika fiksne i mobilne telefonije, kao i korisnika drugih suvremenih tehnologija (Internet, CaTv, mobilni mediji i slično);
- Stvoriti uslove za privatizaciju telekomunikacijskih operatera.
- Stvoriti uslove za prestruktuiranje poštanskih preduzeća i njihovo uspješno funkcioniranje na tržištu, omogućiti tržišno natjecanje usluga.
- Proširiti postojeće kapacitete za potrebe novih javnih emitera;
- Prijeći sa analognih na digitalne sisteme i prijenos RTV signala;
- Osigurati finansijsku samoodrživost medija.

Oblast prometa i komunikacija u FBiH uređena je slijedećom zakonskom i podzakonskom regulativom:
Zakon o federalnim ministarstvima i drugim tijelima federalne uprave, Zakon o željeznicama FBiH, Zakon o finansiranju željezničke infrastrukture i sufinansiranju putničkog i kombinovanog saobraćaja, Zakon o finansijskoj konsolidaciji Javnog poduzeća " Željeznica FBiH", D.O.O. Sarajevo, Zakon o unutrašnjoj i pomorskoj plovidbi, Zakon o cestama FBiH, Zakon o cestovnom prijevozu FBiH, Zakon o poštanskom prometu FBiH, Zakon o upravnom postupku, Zakon o upravnim sporovima, Zakon o privrednim društvima, Zakon o javnim poduzećima u Federaciji BiH, Zakon o javnim nabavkama BiH, Zakon o organizaciji organa uprave u FBiH, Zakon o komunikacijama BiH, Zakon o poštama BiH, Zakon o željeznicama BiH, Zakon o osnovama sigurnosti saobraćaja na putevima u BiH, Zakon o zrakoplovstvu BiH i Zakon o međuentitetskom prijevozu roba i putnika.

Relevantni faktori razvoja prometnog sistema u FBiH koji mogu predstavljati oslonac i pokretač budućeg razvoja su: Prirodni resursi (zemljište, šume, hidropotencijal, rudna bogatstva i dr.); Kod ovog faktora potrebno je biti posebno oprezan prilikom planiranja razvoja prometnog sistema u Federaciji BiH. Posebnu pažnju posvetiti pravilnom planiranju prioritetnih projekata, kako bi se izbjegli nepotrebno veliki troškovi u realizaciji projekata a istovremeno postiglo povećanje uslužnosti i sigurnosti prometne infrastrukture; Demografski faktor kao ključni faktor za mobilizaciju razvoja. Prilikom planiranja prioritetnih projekata potrebno imati u planu i održivi povratak raseljenih osoba u njihove prijeratne domove; Kadrovi predstavljaju ključni resurs razvoja. Da bi se efikasno i pravovremeno implementirao bilo kakav projekat neophodno je imati na raspolaganju odgovarajuće kadrove. Treba usmjeravati razvoj ljudskih potencijala – prema usvajanju novih tehnologija, učenju stranih jezika, usavršavanju, kako bi mogli obavljati sve složenije zadatke i poslove; Raspoloživi kapital koji predstavlja radom stvorene vrijednosti (građevinski objekti, oprema, infrastruktura, naselja, obrtna sredstva itd) Svakako, ne smije se zanemariti već postojeći sistem prometne infrastrukture u FBiH. To se posebno odnosi na postojeću cestovnu i željezničku mrežu (detaljno će biti opisano u idućim poglavljima). Potrebno je naglasiti da je postojeći sistem prometne infrastrukture nedovoljnog kapaciteta i kvaliteta da bi zadovoljio sadašnje i buduće potrebe efikasnog prometa ljudi, roba i usluga; Naučno-tehnološki razvoj

u okviru kojeg će se sagledati: dostignuti tehničko-tehnološki nivo razvoja privrede i dati snimak stanja naučnoistraživačkih institucija koje su u funkciji oživljavanja privredne aktivnosti. Bez ulaganja u naučno-tehnološki razvoj cijele FBiH nije moguće ostvariti značajniju stopu BDP. To se posebno odnosi na tehnološki razvoj FBiH.

U BiH na magistralne **ceste** otpada 3.825 km, a na regionalne ceste 4.821 km, dok u FBiH na magistralne ceste – 2.045 km, regionalne – 2.639 km i autoputeve 42,1 km.

Magistralne ceste su javne ceste koje povezuju prostor države BiH i integriraju ga u evropsku mrežu cesta. Na teritoriji FBiH ima 2.045 km magistralnih cesta, na kojim su 453 mosta ukupne dužine 24.018 m i 50 tunela ukupne dužine 10.754 m. Ukupna vrijednost ove cestovne infrastrukture se procjenjuje na 1,7 milijardi KM. Preko 96% ovih cesta je sa asfaltnim kolovozom, a najvećim dijelom su izgrađene u okviru „Programa rekonstrukcije i modernizacije cesta u BiH u periodu 1968-1972“ za potrebe tadašnjeg obima prometa.

Mreža magistralnih cesta u BiH ima 3.825 kilometara. Lokalne ceste, čiji je kvalitet često daleko ispod kvalitete magistralnih i regionalnih cesta, nude dodatno nekih 14.000 kilometara, tako da BiH cestovna mreža obuhvata skoro 22.600 kilometara, svih kategorija cesta.

Šest europskih (E) cesta prolazi kroz BiH nastavljajući ka Srbiji, Crnoj Gori i Hrvatskoj. Ove ceste (E-59, E-65, E-73, E-661, E-761, E-762) se pružaju na 995 kilometara i dodate su, a u skladu su projektnim standardima, mreži magistralnih cesta. Važan koridor u BiH na pravcu sjever-jug je pan-europski koridor Vc čija je pozicija odobrena na trećoj konferenciji Pan-europskog transporta održanoj u Helsinkiju 1997. godine. Koridor Vc je jedini pan-europski koridor smješten u BiH koji povezuje Budimpeštu, Mađarska; Osijek, Hrvatska i važnije gradove u BiH (Doboj, Zenica, Sarajevo, Mostar) sa lukom Ploče, Hrvatska. Direktno sjecište sa pan-europskim koridorom X smjera istok-zapad je također u Hrvatskoj, nešto sjevernije od rijeke Save. Koridor Vc se smatra ključnom transportnom vezom za BiH. Na jugu je luka Ploče koja je za zemlju najvažnija prilazna tačka Jadranskom moru i ostalim pomorskim tržištima. Na sjeveru koridor Vc pruža direktan prilaz centralnoj i istočnoj Europi a možda najvažnije od toka je njegovo sjecište sa koridorom X na trasi istok-zapad koji nudi multi-modalni (cesta, pruga) pristup zapadnoj Europi i na pravcu ka istoku direktnu vezu sa Beogradom.

Danas se putna mreža unutar FBiH prostire na 2.024 kilometara. Regionalna mreža BiH ima ukupno 4.821 kilometar, od kojih je 2.639 kilometara u FBiH.

Od ukupno 3.825 kilometara magistralne ceste, 97 procenata je asfaltirano, ali kvalitet se razlikuje u zavisnosti od obima odgođenog održavanja zaostalog prije rata, zbog uticaja rata, tipa poslijeratne rehabilitacije i jedinstvenih uticaja kao što je promet teških vozila (vojna i slična) na cestama. Približno 95 procenata mreže magistralnih cesta se sastoji od cesta sa dvije trake koje čine šest ili sedam metara kolovoza sa bankinama. Radi poređenja, presjek koji je kod većine regionalnih cesta je kolovoz sa dvije trake širine pet metara i 0.5 metara za bankine sa otprilike jednom trećinom mreže koja nije asfaltirana i/ili je projektovana ispod standarda. Nekih 25 kilometara magistralne mreže se sastoji od objekata koji su trenutno u klasi autoputa, a izgrađeni su u posljednjih nekoliko godina. Slobodnije rečeno, mreža magistralnih cesta se prostire na teškom terenu. Približno jedna polovina sistema je u “brdovitom” terenu, a jedna četvrtina je u planinskom terenu. Obim prometa je generalno

skroman sa manje od 10 procenata magistralne mreže koja ima obim preko 10.000 vozila na dan.

Šest europskih (E) cesta koje prolaze kroz BiH omogućavaju nastavak do susjednih država i ostalih dijelova Europe. Međutim, E cestovna mreža se ne sastoji samo od autoputeva ili brzih cesta, već i obične ceste. S druge strane, Trans europska mreža teži ka višem nivou razvoja cesta, s ciljem da vremenom kvalitet cestovne infrastrukture bude na nivou autoputa.

Napori u Federaciji su fokusirani na autoput koridora Vc. Trenutno, oko 4o kilometara je izgrađeno. Uloga privatnog sektora u realizaciji autoputa je vodeća tema razgovora u oba entiteta i državi što je rezultiralo nedavnim sporazumom za autoput koridora Vc.

Neki dijelovi potencijalnih projekata magistralne i cestovne mreže koji su predstavljeni u ovom pod dijelu se nalaze na raznim stadijima zvaničnog usvajanja, ali u većini slučajeva, zahtjevaju dodatne revizije i zasigurno financijske resurse.

FBiH će u narednih 10 godina nastaviti sa planovima na rehabilitaciji i rekonstrukciji nekoliko ključnih cestovnih veza. One su na magistralnoj mreži:

- M 5, Lašva-Donji Vakuf (dio ključne SEETO mreže i potencijalno financiranje EBRD 2008.), sastoji se od brze ceste na novoj trasi;
- M 5, Renovica-Mesići, nova cesta;
- M 4.2, Velika Kladuša-Srbljani, rehabilitacija postojeće ceste;
- M 15, Sanski Most-Ključ, rehabilitacija postojeće ceste;
- M 6.1, Mostar južna zaobilaznica na novoj trasi (prioritetni projekat ključne SEETO mreže, sa mogućnošću da dobije financijska sredstva od EBRD-a 2008.);
- M 14, Bihać-Bosanska Krupa, rekonstrukcija postojeće ceste;
- M 17.3, Neum-Stolac duž postojeće trase (sa mogućim financiranjem od EBRD-a 2008.);
- M 18, Sarajevo-Tuzla većim dijelom na postojećoj trasi (sa mogućim financiranje od EBRD-a 2008).
- Nova trasa (predloženo za autoput) Tuzla-rijeka Sava.

Gustina ukupne cestovne mreže u BiH iznosi oko 45 km na 100 km2, dok gustina magistralnih cesta iznosi 7,6 km na 100 km2.

U F BiH gustina magistralnih cesta iznosi 7,84 km na 100 km2.

U 2008. godini, u BiH je registrirano ukupno 882.783 motornih vozila, od kojih 742.742 otpada na putnička motorna vozila, te na osnovu raspoloživih podataka možemo zaključiti da na 1.000 kilometara cesta dolazi 32.447 putničkih motornih vozila.

Cestovna mreža u BiH spada među slabije razvijene u Evropi, što je jasno vidljivo iz podataka o gustini cestovne mreže od 45 km/100 km2, odnosno 5,7 km/1000 stanovnika, koja je za 2,5 - 4 puta manja nego u zemljama zapadne Evrope. Prema podacima o prosječnom godišnjem dnevnom saobraćaju, dolazimo do zaključka da su pojedine dionice magistralnih cesta preopterećene. U prilog toj konstataciji ide i činjenica da je prisutan stalni porast ukupnog broja registriranih vozila u BIH, pa samim tim i putničkih automobila, a koji ne prati adekvatno poboljšanje i proširenje cestovne infrastrukture, što doprinosi lošem stanju sigurnosti u cestovnom saobraćaju u BiH. Nedovoljna širina kolovoza, veliki nagibi, oštri radijusi krivina, te brojni drugi faktori doprinose da su operativne brzine na cestama u BiH

oko 50 km/h, kao i niskom nivou saobraćajne usluge, što za posljedicu ima veliki broj saobraćajnih nezgoda, a samim tim i povećanje troškova.

Vlada FBiH je u toku 2009. godine donijela Odluku o usvajanju Strategije i Akcionog plana razvoja mreže autocesta i brzih cesta na području FBiH koji je pripremila Federalna direkcija za izgradnju, upravljanje i održavanje autocesta pri resornom ministarstvu. Navedena Strategija i Akcioni plan su upućeni u parlamentarnu proceduru.

Vlada FBiH je resorno ministarstvo i Federalno ministarstvo finansija zadužila za pripremu prijedloga načina finansiranja idejnih rješenja i projekata, studije izvodljivosti i zaštite okoliša za cestovne pravce iz Strategije, a Federalno ministarstvo prostornog uređenja da, pri izradi prostornog plana FBiH, osigura prostor za cestovne pravce iz Strategije.

Strategija se temelji na potrebi unutrašnjeg povezivanja FBiH i BiH u cjelini, povezivanja sa susjednim zemljama, dimenzioniranja gustine mreže autocesta i brzih cesta. Razvoj mreže autocesta i brzih cesta uticaće na ubrzaniji razvoj cestovnog prometa i poboljšanje sigurnosti prometa u Federaciji BiH. Tu je i makroekonomski okvir za ulaganje u mrežu autocesta i brzih cesta, kao i uticaj ove izgradnje na razvoj pojedinih regija. Strategija definiše način upravljanja mrežom autocesta i brzih cesta, jedinstvenost i cjelovitost pristupa cestovnoj mreži i njenu usklađenost sa okolišem.

Željeznički sektor Federacije čine Javno preduzeće Željeznice FBiH, d.o.o. Sarajevo i Bosansko hercegovačka javna korporacija (BHŽJK) Sarajevo

JP Željeznice FBiH, d.o.o. Sarajevo osnovala je Federacija BiH Zakonom o Željeznicama F BiH (Službene novine FBiH broj 41/01), te se ono bavi domaćim i međunarodnim transportom roba i putnika, održavanjem, osavremenjavanjem i izgradnjom željezničke infrastrukture i djelatnostima koje služe za obavljanje željezničkog prevoza. Preduzeće posjeduje i održava željeznički vozni park, te željezničku infrastrukturu. Infrastruktura je u 100% vlasništvu Federacije BiH, dok je imovina u operacijama 51% državna a 49% privatnih udioničara i fondova.

BHŽJK Sarajevo je zajednička koropracija entita BiH, osnovana Sporazumom između FBiH i RS o uspostavljanju zajedničke željezničke javne korporacije kao dijela transportne korporacije ("Službene novine Federacije BiH", broj 46/98). BHŽJK ima ovlašćenja data Sporazumom, a posebno se afirmisala u planiranju i implementaciji projekata obnove i razvoja željezničke infrastrukture, te kao zajednička krovna organizacija željezničkog sektora BiH .

Predstoji usaglašavanje državnog i entiteskih zakona sa EU direktivama i Zakonom o privrednim društvima i Zakonom o javnim preduzećima. Treba pristupiti izradi novog zakona o sigurnosti željezničkog saobraćaja.
Ukupna dužina pruga u BiH iznosi 1032,762 km od kojih su: 87 km dvokolosječne, 776 km elektrificirane pruge, 383 km pruge sa modernim kontrolnim sistemom FBiH pripada 608,495 km pruge od čega je 440,927 km elektrificirano i na 68,453 km postoji dvokolosječna pruga. Željeznička mreža u BiH se sastoji od dva glavna željeznička pravca od kojih je željeznički koridor Vc sjever jug povezan sa važnom morskom lukom Ploče i sa rječnim lukama Šamac i Brčko.Ovaj koridor je dio Pan-Evropskog koridora V koji povezuje Budimpeštu i Hrvatsku. Željeznički koridor istok-zapad kroz BiH povezuje R. Hrvatsku sa Srbijom i paralelan je Pan-Evropskim koridorom X. Osim ovih, mrežu pruga čini i Unska pruga dužine 94,5 km koja je dio željezničke pruge Zagreb-Bihać Split.

Željeznice Federacije su u poratnom periodu konstantno povećavale obim prevoza i prihode, te iskazivale gubitak u poslovanju, s tim što je tendencija gubitka bila smanjenje na nivo amortizacije.

Željeznice FBiH su u složenoj finansijskoj situaciji zbog toga što: F BiH u cijelom poratnom periodu nije riješila njihov društveni položaj na način da, kao što je to praksa najnaprednijih evropskih zemalja i okruženja, u potpunosti finansira troškove održavanja željezničke infrastrukture i 50% sufinansira javni putnički prevoz. FBiH ne provodi Zakon o finansiranju željezničke infrastrukture i sufinanasiranje putničkog i kombinovanog saobraćaja, već te zakonske obaveze provodi sa svega 20%, tako da se iz tog osnova ostvaruje gubitak 40-60 miliona KM godišnje. FBiH ne provodi član 5. Zakona o finansijskoj konsolidaciji Željeznica FBiH, usljed čega se u Društvu godišnje, počev od 1.1.2009. ostvaruje gubitak od najmanje 12,6 miliona KM.

Predložene mjere za ublažavanje problema: izmjene opšteg i granskog kolektivnog ugovora, s ciljem da se racionalizuje trošak radne snage i usaglasi sa radom i rezultatima rada, ekonomskom situacijom i mogućnostima privrednih i drugih subjekata; provođenje Zakona o finansijskoj konsolidaciji Javnog preduzeća Željeznice FBiH, d.o.o. Sarajevo za period od 01.01.2008. do 31.12.2012. godine („Službene novine Federacije BiH“ broj 04/09), bez čega ovaj infrastrukturni sistem nije samoodrživ i nemože uspješno poslovati; ubrzavanje novog investicionog ciklusa u sektoru željeznica: implementacija kredita EBRD i EIB za obnovu željezničke pruge Čapljina – Konjic i Bradina-Sarajevo; implementacija projekta novih nagibnih putničkih vozova „Talgo“, projekta izgradnje informaciono komunikacione mreže na postojećoj željezničkoj infrastrukturi, te intenziviranje priprema za ugovaranje novog projekta nabavke teretnih vagona iz Portugala kao i priprema drugih utvrđenih razvojnih projekata.

Sa stanovišta tekućih projekata obnove i razvoja, Željeznice FBiH uspješno implementiraju Srednjoročni plan obnove i razvoja od kojih su najznačajniji projekti:

1. Regionalni projekat Željeznice II; obnova pruga Čapljina-Mostar-Konjic-Sarajevo, te Doboj-Banja Luka, (remont pruge, sanacija nužnih dijelova, elektrifikacija, osiguranje, telekomunikacije) vrijedan za Federaciju 130 miliona Eur. Planira se da se ovaj projekat završi 2011. kako bi se, po dogovoru sa bankama i EU, nakon toga pristupilo nastavku obnove Koridora Vc kroz BiH od Sarajeva do sjeverne granice zemlje.

2.Obnova voznog parka - teretnih i putničkih vagona i lokomotiva:

Projekat nabavke 9 novih nagibnih putničkih vozova za Željeznice Federacije „Talgo 7“ velikih brzina realizuje se u periodu 2007-2011. Vrijednost projekta je 67,7 miliona Eur i njegovom realizacijom se planira obnoviti međunarodni putnički saobraćaj. Projekat modernizacije 14 elektro lokomotiva Željeznica Federacije vrijednosti 18 miliona eura realizuje se u periodu 2007-2011. Projekat rekonstrukcije 18 dizel lokomotiva Željeznica Federacije vrijednosti 18 miliona Eur realizuje se u periodu 2008 -2011.

Misija željezničkog sektora Federacije je da bude dominantan prijevoznik tereta i da postane značajan prevoznik putnika. U tom cilju politika kvaliteta, u uvjetima velike konkurencije na domaćem i inostranom transportnom tržištu, mora određivati sve aktivnosti i biti sastavni dio svih napora u pravcu dostizanja poslovnog uspjeha JP Željeznice FBiH.Poslovna usmjerenost biće obnova i modernizacija infrastrukture prema evropskim standardima, nabavka novih prevoznih sredstava i uspostava moderne poslovne organizacije, koja će stvoriti uvjete za pružanje kvalitetnih, brzih i ekonomičnih transportnih usluga u zemlji i

okruženju. Strategija investiranja u željezničkom sektoru treba da omogući realizaciju misije i ciljeva. U tom smislu treba: pristupiti Izradi ključnih studija radi zaštite prostora i planiranje budućeg razvoja; uskladiti planove razvoja željezničke infrastrukture na koridorima u BiH sa planovima razvoja zemalja u regiji; Otvoriti novi investicioni ciklus obnove i modernizacije preostalih dijelova koridora Vc i paralelnog koridora X; doelektrificirati željezničku mrežu u BiH elektrifikacija tuzlanskog čvora i pruga Doboj-Zvornik i Brčko – Banovići, te obnoviti elektrifikaciju unske pruge; izvršiti obnovu međunarodnog putničkog saobraćaja kroz implementaciju Projketa "Talgo"; Implementirati projkat IKT magistrala na željezničkoj mreži u BiH; Izvršiti pripreme za izgradnju pruge Čapljina - Nikšić kao dijela jadransko-jonske magistrale; radi modernizacije telekomunikacija, signalizacije i osiguranja na cijeloj željezničkoj mreži, te stvaranja hardverske podrške razvoju informatičkog društva BiH.

Vodni sektor Federacije čine unutrašnji plovni putevi, dio međunarodnog plovnog puta rjeke Save i pomorski akvatorij Neum. U toj oblasti djeluju kao organizacioni djelovi Federalnog ministarstva prometa i komunikacija Kapetanija unutrašnje plovidbe Ostrožac i Kapetanija pomorske plovidbe Neum.

Preduzimaju se programske aktivnosti na provođenju Zakona o unutrašnjoj i pomorskoj plovidbi i podzakonskih akata. Obavljene su aktivnosti sa Vladom Karaljevine Španije i Ministarstvom komunikacija i transporta BiH oko definisanja koncepta izrade i realizacije projekta Pomorske strategije BiH. U okviru toga su završeni projekti: „Uspostavljanje osnova za osnivanje pomorske uprave u BiH", krajem 2007. godine i Litografska studija područja Klek-Neum 2008. godine. Pripremljen je i podprojekat formiranja pomorske administracije i Registra brodova BiH. Federalno ministarstvo prometa i komunikacija je, u saradnji sa svim nadležnim organima izradilo Projekta izgradnje Pristana i gradske marine Neum, čijom bi realizacijom BiH dobila svoju turističku luku i uređenu marinu za prihvat bi boravak plovila. Takođe, resorno ministarstvo prati aktivnosti Republike Hrvatske oko aktivnosti na izgradnji mosta kopno-poluotok Pelješac. Federalno ministarstvo prometa i komunikacija je pokrenulo više inicijativa prema Predsjedništvu BiH, Vjeću ministara BiH, Vladi FBiH i Ministarstvu komunikacija i transporta BiH oko riješavanja pomorske granice na moru i osiguranja BiH direktnog pristupa otvorenom moru, što je sada onemogućeno povlačenjem ravnih polaznih crta od strane R. Hrvatske na osnovu Pomorskog zakona (Narodne novine R. Hrvatske broj 17/94), čime je BiH ograničieno ili onemogućili pravo direktnog pristupa međunarodnim vodama i slobodno korištenje privrednog i epikontinentalnog morskog pojasa. Resorno ministarstvo redovno uzima učešća na međunarodnim konferencijama o provođenju Konvencije za zaštitu mora od naftnih zagađenja i drugim..Predstavnik resornog ministarstva aktivno učestvuje u radu međunarodne Savske komisije za plovidbu, upotrebi radio-veze, zaštiti r. Save od zagađenja sa plovila, uvođenju i primjeni Riječnog informacioniog sistema i sprovođenje Ugovora između Vjeća ministara BiH i Vlade R. Hrvatske o plovidbi, obilježavanju i održavanju plovnih puteva.

Strateški ciljevi u vodnom sektoru su: pristupiti ratifikovanju preostalih konvencija iz ove oblasti i donijeti Zakon o unutrašnjoj i pomorskoj plovidbi BiH; nastaviti rad na izradi Pomorske strategije BiH, uspostaviti pomorsku upravu BiH i sistem upravlanja vodnim prometom; nastaviti aktivnosti na pripremi projekta rehabilitacije i unaprjeđenje plovnog puta r. Save, te otpočeti njegovu realizaciju; uspostaviti sistem upravljanja i održavanja polovnog puta rijeke Save; nastaviti sa aktivnostim definisanja upotrebe morske obale BiH, kao i realizacija odgovarajuće pomorske infrastrukture u Neumu.

Procjena je da će ukupni volumen putničkog **zračnog prometa** u 2020.godini biti približno 1,3 miliona putnika godišnje. Ovo je četiri puta više nego postojeći tokovi prometa. Ispitivanja pokazuju da većina aerodroma imaju dovoljan kapacitet, nakon nekih umjerenih poboljšanja, da uslužuju ove predviđanja za putnički i teretni promet, iako bi neke dodatne investicije također mogle biti potrebne, prema budućnosti a naročito na aerodromu Sarajevo. Trenutno stanje je takvo da su glavni elementi infrastrukture na mjestu. Međutim, umjerene investicije bi poboljšale i povećale operativni kapacitet aerodroma i poboljšale sigurnost, koja je u današnje vrijeme od najveće važnosti. Ova ograničena poboljšanja prvenstveno se odnose na navigacijsku opremu, kao i na primjer nabavku avionskog stajališta u Tuzli da se poveća operativni kapacitet aerodroma. Ukupna poboljšanja u infrastrukturi trebaju biti slična značajnim poboljšanjima iz drugih sektora. Ovo će poboljšati pristupačnost aerodroma. U isto vrijeme, to će omogućiti lakši pristup aerodromima, kako u dolasku tako i u odlasku sa aerodroma. U FBiH planovi se odnose na tri glavna međunarodna aerodroma: Sarajevo, Mostar i Tuzlu. Zračni promet u F BiH je nedovoljno razvijen i znatno zaostaje za susjednim zemljama i regijama.

U FBiH trenutačno postoje tri međunarodne zračne luke: Sarajevo, Mostar i Tuzla. Jedino sarajevska zračna luka ima značajniji promet, a mostarska i tuzlanska su daleko ispod realnih mogućnosti i potreba regija koje im gravitiraju. Potvrdu za letjelište posjeduju: “Brda“, Livno; “Visoko”, Visoko; “Jegin Lug”, Tuzla; “Golubić”, Bihać; “Velika Kladuša”, Velika Kladuša. U F BiH odobrena su četiri heliodroma: “Srebrenik”; “Majevica”; “Lohinja”; “Gračanica”.

U zračnom prometu iznad FBiH e odvija se dosta intenzivan zračni promet zrakoplova koji su u preletu preko naše zemlje. Kontrolu letenja ovoga prometa trenutačno obavljaju pružatelji usluga iz susjednih zemalja ; Hrvatske i Srbije.

Ciljevi u zračnom prometu: poboljšati sigurnost zračnog prometa do razine predviđene ICAO standardima; poboljšati sigurnost i efikasnost zračnog prometa sukladno standardima Eurocontrola; poboljšati efikasnost i ekonomičnost zračnog prometa sukladno standardima i propisima ECAA i FAB CE; uspostaviti BiH pružatelja usluga u zračnoj plovidbi; osigurati ravnomjeran razvoj aerodroma u Federaciji BiH, uz osiguranje uvjeta za normalan putnički i robni zračni promet.

Prioritetni projekti u oblasti zračnog prometa su: „BH ATM strategija“ – Strategija razvitka sustava za upravljanje zračnim prometom u Bosni i Hercegovini; BH ANSA ; transformacija Fed CAD i formiranje Pružatelja usluga u zračnoj plovidbi Bosne i Hercegovine; BH DCA ; transformacija postojeće BH DCA sukladno novom Zakonu o zrakoplovstvu BiH, ILS Mostar; nabavka i instalacija sustava za precizni prilaz na Zračnoj luci Mostar.

Strategija razvoja Međunarodnog aerodroma “Sarajevo” zasnovana je na slijedećim dokumentima: Master plan, urađen u augustu 2009. god. od strane S.E.A.. AEROPORTI DI MILANO, Societa per azioni Esercizi Aeroportuali, Milano, Italija. Master plan je urađen na osnovu tri scenarija: Osnovni slučaj, Najbolji slučaj, Najgori slučaj; Plan poslovanja Međunarodnog aerodroma “Sarajevo” za period 2009 – 2011. god.; Plan poslovanja Međunarodnog aerodroma “Sarajevo” za period 01.01. – 31.12.2009. god.

Jedan od ciljeva strategije razvoja Aerodroma je i stvaranje prostornih I tehničkih preduslova za daljnji razvoj domaćeg avioprevoznika, J.P. BH Airlines.

Nakon analiza dostignutog stepena razvoja Aerodroma Sarajevo, definisanja njegove uloge, procjene budućeg nivoa saobraćaja i preliminarnog dimenzioniranja glavnih podsistema, utvrđeni su slijedeći strateški razvojni zadaci:

- Proširenje Terminala B do ukupne površine od 14.000 m2. Idejni projekt predviđa da će se postojeća zgrada proširiti sa dvije dodatne zgrade, jedna sa zapadne strane (Proširenje A) od oko 6.900 m2 na tri sprata i druga sa istočne strane (Proširenje B) od oko 2.900 m2. Proširenje će omogućiti postavljanje dva dodatna avio mosta za ukrcavanje i iskrcavanje putnika,
- Izgradnja nove brze izlazne rulnice na oko 1990 m. u vrijednosti od 1,700.230,00 EUR (rulnica D),
- Nova obilazna izlazna rulnica u cilju omogućavanja slijetanja na RWY 12 za što je potrebna cijela dužina piste u vrijednosti od 902.130,00 EUR (rulnica E),
- Rekonstrukcija rulnice B u vrijednosti od 699.325,00 EUR.
- Proširenje platforme u cilju omogućavanja simultanog parkiranja najmanje 12 aviona. Postojeća platforma ima površinu od 38.000 m2 i statistički kapacitet za 7 aviona koda C. Ukupna površina produžetka u prvom "koraku" iznosi 20.000 m2, plus proširenje u drugom "koraku" od 22.500 m2. Proširenje u prvom "koraku" omogučiće parkiranje ukupno 11 aviona.
- Rekonstrukcija Terminala B,
- Proizvodno prodajni centar "Proactiv" površine 70.000 – 80.000 m2, novi poslovni i šoping centar. Kompleks će obuhvatiti oko 27.000 m2 natkrivenog parking prostora. Aerodrom treba da učestvuje u vlasništvu nove zgrade sa 20 %, dok preostalih 80 % treba da bude u privatnom vlasništvu. Ukupna ulaganja procjenjuju se na 60,000.000,00 EUR.
- "Aerodrom city centar" ukupne korisne površine od oko 32.000 m2. U pitanju je višenamjenski kompleks koji će uključivati podzemnu garažu, komercijalne, rekreacione zone i hotel. Ukupni troškovi kompleksa, na bazi zajedničkog ulaganja, procijenjeni su na 12,000.000,00 EUR. Realizacija ovog projekta očekuje se u drugoj fazi razvoja, nakon 2018. god.
- Hotel aerodrome "C.U. INN – Aerotel", zgrada će imati jednu podzemnu i četiri nadzemne etaže ukupne površine od oko 5.500 m2. Kao suvlasnik nove zgrade Aerodrom treba da učestvuje sa 20%. Ulaganja u hotel procjenjuju se na 6,000.000,00 EUR.
- Izgradnja novog depoa za prodaju kerozina na bazi zajedničkog ulaganja,
- Izgradnja novog objekta ugostiteljstva i keteringa, kuhinja, restoran, proizvodni prostor keteringa, skladišta,
- Izgradnja nove upravne zgrade površine cca 2.000 m^2 koja se može proširiti na 3.000 m^2.

Strateški razvojni projekti realizovaće se u nekoliko faza. Procjena troškova radova po svim projektima na Aerodromu Sarajevo ukupno iznosi 42,685.719,00 EUR.

Navedena sredstva će se obezbijediti iz slijedećih izvora:

- Kredit Evropske banke za rekonstrukciju i razvoj u iznosu od 25,000.000,00 EUR.
- Zajednička ulaganja sa inostranim i domaćim poslovnim partnerima,
- Donacije iz inostranstva.
- Ulaganja iz ostvarene dobiti Aerodroma.

3.2. Telekomunikacije

Temeljne telekomunikacijske infrastrukture (u daljnjem tekstu: TK infrastrukture) u prošlosti su se razvijale putem javnih sredstava, unutar investicijskih planova javnih telekomunikacijskih operatora. Evolucija tehnologije i liberalizacija u telekomunikacijama pokazale su da se razvitak telekomunikacijske infrastrukture (poput mreža fiksnih telekomunikacija, mreža mobilnih komunikacija, pristupa Internetu) može ostvarivati putem investicija i u javnom i u privatnom sektoru.; Partnerstvo između javnog i privatnog sektora može i treba da ubrza daljnji razvitak TK infrastrukture i na njoj ponudi bogatiji set usluga. TK infrastrukturu i usluge treba tretirati kao opće javno dobro, bez obzira na vlasničku strukturu. Ovo se može i treba ostvari(va)ti pomoću regulatornog okvira, daljnjom liberalizacijom i slobodnom konkurencijom, težeći time ka temeljnom cilju - stvaranje neophodnih uvjeta za pružanje povećanog seta usluga (širokopojasnih i drugih), podizanje kvalitete usluga i smanjenje cijene usluga za krajnjeg korisnika.

Put do ostvarenja ovog temeljnog cilja će kroz izbalansiran odnos, vremenski kontroliranih koraka liberalizacije i odgovarajuće regulacije, trasirati ovom politikom, ostvarujući pri tome više **strateških ciljeva**, od kojih su najvažniji slijedeći:

(1) Osiguranje potpune konkurentnosti na tržištu telekomunikacija, kroz nastavak liberalizacije fiksnih, mobilnih i Internet operatora, potpunim definiranjem pravila interkonekcije i odvezivanja lokalne petlje, a što treba dovesti do osiguranja pouzdanih servisa, koji će u cjelosti zadovoljiti očekivanja i potrebe korisnika usluga;
(2) Daljnji razvitak TK infrastrukture s naglaskom na TK infrastrukturu koja omogućuje usluge širokopojasnog prijenosa, naročito u udaljenim oblastima i nerazvijenim dijelovima zemlje;
(3) Definiranje procedura, metoda, rokova i naknada za dopune postojećih i dodjele budućih licenci, posebito za univerzalne mobilne telekomunikacijske sustave, Universal Mobile Telekomunikations Systems (u daljnjem tekstu: UMTS) i širokopojasne bežične pristupne sustave, kako bi se ubrzao razvitak Sektora i omogućilo žurno uvođenje novih širokopojasnih servisa;
(4) Osiguranje univerzalnih TK servisa, po prihvatljivoj cijeni za sve korisnike, na cijelom teritoriju BiH i ispunjenje zahtjeva za besplatnim servisima za hitne službe (emergency services);
(5) Zaštita interesa svih korisnika TK usluga, a posebice zaštita tajnosti i povjerljivosti informacija koje oni razmjenjuju putem javih i privatnih TK mreža;
(6) Osiguranje uvjeta za uspostavu zakonskog presretanja za potrebe Ministarstva sigurnosti;
(7) Osiguranje učinkovitosti Sektora i potpune konkurentnosti operatora i servis provajdera kroz učinkovitu kontrolu kvalitete i cijena pruženih usluga, baziranih na troškovnom principu, uz sprječavanje vezanih ponuda i međuservisnog subvencioniranja;

(8) Osiguranje učinkovitog korišćenja radio frekvencijskog spektra i sustava TK plana numeracije kao i njihove fer i nediskriminacijske dodjele;
(9) Praćenje trendova i dinamike razvitka suvremenog svijeta kroz usvajanje i primjenu najnovijih tehnologija u oblasti info-komunikacija, kako bi se prevazišao zaostatak za razvijenim zeljama i BiH približila krugu razvijenih zemalja, odnosno EU, te harmoniziranje odnosa i regulative sa susjednim zemljama i EU.

Izradu strategije razvoja prometnog sistema u FBiH neophodno koordinirati sa strategijama razvoja cijele FBiH. To se posebno odnosi na Strategiju industrijskog, ekonomskog, prostornog i turističkog razvoja Federacije BiH. Usklađivanjem prioritetnih ciljeva navedenih strategija, kao i programa i projekata neophodnih za postizanje tih ciljeva moguće je postići značajne rezultate u razvoju cijele FBiH. Naime, razvoj prometnog sistema nije dovoljno promatrati isključivo kroz stvaranje uslova za efikasan i sigurniji promet. Pri tome se misli da je potrebno voditi brigu o očuvanju prirodnog okoliša (koji je sve više onečišćen ljudskim djelovanjem), zatim brinuti o očuvanju historijskih spomenika, a posebno imati na umu potrebu da se pozitivno utječe na ekonomski razvoj i upošljavanje ljudi a da se pri tome određena područja zemlje ne zanemare.

Svakako, ekonomski faktor je jedan od najvažnijih elemenata pri razvoju prometnog sistema, ali ne bi trebao biti poštivan pod svaku cijenu, tj. mora se misliti da i buduće generacije ljudi imaju priliku uživati u jedinstvenim prirodnim ljepotama FBiH. Na žalost, prirodni ekosistem je dosta osjetljiv i krhak i kada se on jednom poremeti i devastira, potrebno je mnogo vremena da bi se ponovo obnovio. S druge strane, zahtjevi za bržim ekonomskim razvojem, kao i sigurnijim i efikasnijim prometom stavljaju neodloživu potrebu za ubrzani razvoj prometnog sistema u cijelom svijetu, pa tako i u FBiH. Dakle, potrebno je uskladiti navedene zahtjeve i pronaći takva rješenja koja će zadovoljavati navedene kriterije. To ne znači da ulaganja u razvoj prometnog sistema treba ulagati u nedogled, naprotiv neophodno je ubrzati aktivnosti istovremeno raditi na više „kolosijeka“. Tako dok su izrađuje strategija razvoja prometnog sistema i utvrđuju prioritetni pravci neophodno je istovremeno pronalaziti finansijska sredstva za implementaciju stategije. Ta sredstva mogu biti iz više izvora, određeni dio iz budžeta, a najveći dio iz privatizacije društvenih poduzeća, kredita ili putem koncesija, zavisno od najpovoljnije opcije. Posebno važno je da sve razine vlasti u FBiH (federalna, kantonalna i općinska) preduzmu potrebne aktivnosti na dosljednoj i pravovremenoj primjeni ove Strategije.

Razvoj prometnog sistema je u interesu svih građana BiH, tako da to treba imati na umu i ne stvarati nepotrebne prepreke i gledati samo uske lične ili političke interese.

U navedenom periodu, posebna pažnja će biti posvećena:

(a) Jačanju institucionalnih kapaciteta sektora po pitanju kadrova, organizacije, upravljanja i kontrole u cilju unaprijeđenja efikasnosti rada, a prema zahtjevima Strategije reforme javne uprave u BiH;

(b) Održavanju postojeće i izgradnja nove transportne infrastrukture, unapređenje organizacije i bezbjednosti saobraćaja, a u cilju zadovoljavanja europskih standarda i uključivanja u regionalne i međunarodne transportne mreže i promet i

(c) Usaglašavanju strateškog i zakonodavno-pravnog okvira u sektoru transporta sa međunarodnim aktima, standardima i propisima.

Tabela 30. Najvažniji cestovni projekti predviđeni za finansiranje u periodu od 2010-2020.

Red. broj	Naziv projekta	Dužina u km.	Period izgradnje - godina	Procijenjeni ukupni troškovi izgradnje - u milionima KM
-	Izgradnja autoceste Zenica-Sarajevo-Mostar	98,865	9	2,3 mlrd. KM
-	Izgradnja brze ceste M5 Lašva-Donji Vakuf	53	4	364 (I faza ½ profila) 550 (II faza, kompletan profil)
-	Izgradnja autoceste Tuzla- Orašje	61	4	oko 800
-	Rekonstrukcija magistralne ceste M 18 Tuzla - Sarajevo (Šićki Brod- Jošanica)	107	4	270 (do sada je Vlada FBiH osigurala 13,5 mil. KM.)
-	Izgradnja "Južne obilaznice Mostar" (veze magistralne ceste M 6.1 Široki Brijeg – Mostar – Nevesinje) Moguća etapna gradnja po dionicama Međine-Miljkovići L= 6,85 km, Miljkovići-Draga L= 2,94 km, Draga-Rodoč L= 1.573 km, Radoč-Veza sa M-17 L0 2,23 km)	12,5	4	oko 39
-	Izgradnja magistralne ceste M 17.3 Stolac-Neum	55	2	110 (u Planu i programu JP DCFBH za 2010. godinu osigurano je 100.000 KM za izradu projekata. objekata (tunel i dva natputnjaka) na dionici Kiševo-Broćanac)
-	Izgradnja magistralne ceste M5 Izačić – Kamenica – Orljani (Obilaznica Bihaća) ▪ dionica Izačići – Kamenica ▪ dionica Kamenica – Vrkašić – Orljani	16 7,50 8,5	3	85 41 44
-	Izgradnja magistralne ceste M14 Bihać-Bosanska Krupa Srbljansko-Grmuški plato	25	3	18 (do sada je Vlada FBiH osigurala sredstava 5,3)
-	Regionalna cesta br. 448 Hrenovica-prevoj Hranje-Goražde	28	3	cca 177
-	Magistralna cesta br. 5 Bihać-Jajce, dionica „Obilaznica Ključa"	2,265	3	7,1
-	Magistralna cesta br. 16.4 Novi Travnik-Bugojno, dionica „Obilaznica Bugojna"	1,88	3	6,7 (od toga troškovi regulacije cca 1,0 i to treba da finansira Vodoprivreda)
-	Magistralna cesta br. 6 Gorica (granični prelaz) – Grude-Ljubuški-Čapljina, dionica: „Obilaznica Gruda" sjeverni krak	2,75	c3	cca 8,5
-	Magistralna cesta br. 5 Lašva-Donji Vakuf-Jakce, dionica: „Obilaznica Donjeg Vakufa"	cca 3	3	cca 9,0
-	Magistralna cesta br.4 Tuzla-Zvornik, dionica: „Obilaznica Kalesija"	5,80	3	7,5
-	Asfaltiranje lokalnog nekategorisanog puta: „Obilaznica Jajce	1.554, 00 m	3	0,9

-	Magistralna cesta br. 4.2 Velika Kladuša – Cazin – Srbljani, dionica „Obilaznica Cazina“, relacija: Ćoralići (Križ) - Mihaljevac	7,80	3	23,2
-	Magistralna cesta br. 20 Foča-Goražde-Ustiprača, dionica „Obilaznica Goražda“	cca 2	3	6,2
-	Magistralna cesta M5 Hrenovica – Mesići	19,77	3	104
-	Izgradnja neizgrađenog dijela i rekonstrukcija postojeće magistralne ceste Sanski Most – Ključ M 15	39	4	28
-	Sanacija magistralne ceste Velika Kladuša – Srbljani M4.2	-	3	18
-	Magistralna cesta M4 Doboj - Tuzla, dionica Tuzla (Drežnik) - petlja Šički Brod	4,80	4	20,50 (ukupno obezbjeđena sredstva 18)
-	Izgradnja brze ceste Mostar–Široki Brijeg–Grude–Granica RH	42	4	314
-	Magistralna cesta br. 6 , dionica Grude – Ljubuški –Čapljina	25	3	cca 30

4. RAZVOJ PODUZETNIŠTVA I OBRTA

Vizija

Stvaranje poslovnog okruženja koje će povoljno uticati na nastanak novih i razvoj postojećih malih i srednjih preduzeća, njihovo stabilno i uspješno poslovanje. Snažan zamah vlastite proizvodnje i zapošljavanja, jačanje duha poduzetništva praćenog socijalnom pravdom, jačanje samopouzdanja u vlastite snage popraćeno stručnim i postojanim institucijama, kao i jačanje i afirmacija porodičnog biznisa.

Temeljna strateška opredjeljenja

- Razvoj poduzetničke kulture na svim razinama obrazovanja javnih institucija
- Izgradnja i razvoj poduzetničke infrastrukture: tehnološki parkovi, inkubatori i poslovne zone, instituti za razvoj poduzetništva, inovacijski centri,
- Promocija i finansijska podrška poduzetništvu
- Podsticaj i razvoj poduzetništva ciljnih skupnina (žene, mladi, invalidi)

Neodgovarajuća struktura privrede FBiH nalaže poduzimanje mjera ekonomske politike usmjerene na nastajanje i razvoj malih, tržištu prilagodljivih i primjerenih privrednih jedinica te na restrukturiranje dijela velikih preduzeća. Na nivou FBiH, područje razvoja malih i srednjih preduzeća je u nadležnosti Ministarstva razvoja, poduzetništva i obrta. Prema čl. 20. Zakona o federalnim ministarstvima i drugim tijelima federalne uprave ono vrši upravne, stručne i druge poslove iz nadležnosti FBiH koji se odnose na:

- podsticaj razvoja, poduzetništva i obrta,
- povećanje udjela poduzetništva i obrta u ukupnoj privredi,
- davanje potpore za primjenu inovacija i uvođenje savremenih tehnologija u područje poduzetništva i obrta,
- organizacija institucija za poduzetništvo i stvaranje poduzetničke infrastrukture,
- osposobljavanje poduzetnika i obrtnika kroz redovno i dopunsko obrazovanje,
- drugi poslovi utvrđeni zakonom.

Zakoni FBiH značajni za malo i srednje poduzetništvo regulišu osnivanje pravnih osoba, porezni sistem, rad, plaće i doprinose. Takođe su važni zakoni o pojedinim djelatnostima (trgovina i turističko-ugostiteljska djelatnost), zakoni koji regulišu finansije i zakoni vezani uz zaštitu tržišne konkurencije. Posebno su važni Zakon o privrednim društvima, Zakon o trgovini, Zakon o turističkoj ugostiteljskoj djelatnosti, Zakon o zadrugama, Zakon o obrtu i propisi koji trebaju osigurati razvoj malog i srednjeg poduzetništva - Zakon o mikrokreditnim organizacijama, Zakon o poticaju razvoja male privrede i Pravilnik o postupcima u provedbi Programa male privrede.

Uzimajući u obzir sadašnje stanje u ovoj oblasti, procjenjuje se povećanje broja malih i srednjih preduzeća do 2020. godine. Uz predviđenu prosječnu stopu rasta od 3 % za period 2011.-2015. godina, očekuje se da će broj malih i srednjih preduzeća 2015. godine dostići 34.405. Uz porast obrta očekuje se da će 2015. godine biti 92.980 poslovnih subjekata koji čine malo i srednje poduzetništvo. Također, predviđa se da će 2020. godine uz prosječnu stopu rasta od 4,5 % taj broj dostići 113.240. od čega je 43.830. malih i srednjih preduzeća.

U FBiH lokalna uprava i samouprava organizirana je putem kantona, općina i gradova. Kantoni imaju značajnu ulogu u rješavanju potrebne privredne infrastrukture za razvoj privrede i u donošenju propisa. Prema raspoloživim podacima privredna razvijenost među kantonima je vrlo različita, pri čemu je najrazvijenije područje sarajevsko-zeničke regije.

Uloga male privrede u ukupnom privrednom razvoju FBiH u posljednjih nekoliko godina, osobito od početka procesa privatizacije, sve je izraženija. Dotadašnja neodgovarajuća privredna struktura utemeljena na velikim privrednim sistemima, nužno je nalagala proces njihovog restrukturiranja u manje, tržišno osjetljive privredne jedinice. Potreba uspostave i razvoja malih privrednih jedinica nalaže i poduzimanje odgovarajućih mjera ekonomske politike, te zahtijeva organiziranje i rad tijela FBiH, uprave kantona i gradova koji pogoduju ostvarivanju ovoga cilja.

Nadalje, raspoloživi podaci ukazuju da je malo i srednje poduzetništvo jedini privredni segment koji uz manje angažovanje poslovnih sredstava ostvaruje pozitivne poslovne rezultate. Naime, prema raspoloživim podacima, uz pad broja zaposlenih u ukupnoj privredi, u protekle tri godine, jedino malo i srednje poduzetništvo bilježi neprestani umjereni rast zaposlenih.

Sagledavajući stanje u malom i srednjem poduzetništvu utvrđeno je da se ovaj privredni segment lakše prilagođava zahtjevima tržišta, uz manje angažovanje poslovnih sredstava ostvaruje pozitivne finansijske rezultate u poslovanju te bilježi stalni rast zaposlenih radnika. Međutim, pored navedenih pozitivnih poslovnih rezultata poslovanje malog i srednjeg poduzetništva opterećuju za njih svojstveni problemi, i to:

a) Problemi u početku poslovanja:

- predugi put za registraciju poslovnih subjekata – prosječno 54 dana.
  Radi rješavanja ovog problema uz financijsku podršku Vlade Velike Britanije u iznosu od 2,7 miliona KM razrađen je novi sistem za registraciju novih poslovnih subjekata koji bi trebao skratiti postupak registracije na rok od pet dana. Nažalost, zbog nedostatka tehničke opreme potrebne za provedbu projekta novi sistem nije još uveden.

- zbog manjeg angažiranja sredstava za početak poslovanja u mnogim slučajevima poduzetnici nemaju u vidu sve uvjete u kojima će poslovati te su nedovoljno pripremljeni kad počinju s poslovanjem. Stoga značajan broj malih poduzetnika ne uspijeva u prvim godinama ostvarivati pozitivne financijske rezultate već su primorani obustaviti daljnji rad.
- nespremnost banaka na finansiranje malih privredih subjekata i nepovoljni uvjeti kreditiranja.

b) Problemi u fazi rasta i razvoja:

- problemi u vezi s daljnjim organiziranjem i vođenjem poslovanja. Poduzetnici u fazi rasta i razvoja ne mogu samostalno organizirati, upravljati i rukovoditi poslovnim procesima te se susreću s problemima daljnjeg cjelovitog organiziranja poslovnih procesa
- problemi s izborom i primjenom novih tehnologija te s razvojem novih proizvoda
- problemi naplate
- visoke kamate
- osiguranje obrtnih sredstava
- spora administracija i sl.

Poteškoće s kojima se u poslovanju susreću mali poduzetnici, pozitivni poslovni rezultati ostvareni u malom i srednjem poduzetništvu i njihov pozitivan utjecaj na ukupni privredni razvoj zahtijevaju sistemsko poticanje malog i srednjeg poduzetništva.

Kompleksan zadatak stvaranja povoljnog ambijenta za osnivanje, poslovanje i razvoj malog i srednjeg poduzetništva, članice EU ostvaruju primjenom deset principa Europske povelje za mala preduzeća, a te principe primjenjuje i FBiH.

Na osnovu utvrđenog stanja u malom i srednjem poduzetništvu, uključujući i uslove za razvoj tih preduzeća, izvršena je analiza potreba u malom i srednjem poduzetništvu, što je poslužilo za donošenje zaključaka i smjernica za dalje aktivnosti. Ukazano je na niz potreba malog i srednjeg poduzetništva:

- Potrebe za financijskom podrškom unutar kojeg se prepoznaje nekoliko vrsta potreba i to za makroekonomskim uslovima privređivanja, za izvorima i kvalitetom sredstava, za uslovima za njihov prihvat, za postojanje i funkcionisanje sistema koji zadovoljava finansijske potrebe te za dodatnim izvorima sredstava uslijed nedovoljnosti vlastitih razvojnih sredstava.
- Potreba za informacijama
- Potrebe za savjetodavnim uslugama
- Potrebe za poslovnim prostorima
- Potreba za stručnim osposobljavanjem
- Potreba za podrškom u tehnološkom razvitku
- Potrebe za promocijom
- Potrebe u okviru pravne regulative

Adekvatno planirana politika razvoja sektora malog i srednjeg poduzetništva, kao i inauguracija institucija za pomoć i potporu ovom sektoru, utjecat će na stvaranje poticajnog poslovnog okruženja. Mjere i aktivnosti za poticanje malog i srednjeg poduzetništva bit će prvenstveno usmjerene na zadovoljavanje potreba subjekata malog i srednjeg poduzetništva. U vezi s tim, među mjerama je s ciljem poticanja malog i srednjeg poduzetništva potrebno poduzeti slijedeće:

- promociju poduzetništva,
- obuku svih sudionika iz Strategije,
- poticanja malog i srednjeg poduzetništva,
- financijsku podršku poduzetnicima,

- usklađivanje postojećih zakonskim propisa sa potrebama malog i srednjeg poduzetništva,
- stručnu pomoć poduzetnicima,
- podršku tehnološkom razvitku te razvoj poduzetničke infrastrukture (podmirivanje potreba za poslovnim prostorom, savjetodavnim uslugama, informacijama i sl.),
- poticanje međusobne saradnje i povezivanje subjekata malog i srednjeg poduzetništva, te
- poticanje saradnje s velikim poduzetnicima.

Primjena predloženih mjera vodi jačanju konkurentnosti malih i srednje velikih poduzetnika, što će rezultirati većim udjelom malih i srednje velikih poduzetnika u ukupnom broju privrednih subjekata, zatim većim udjelom dodane vrijednosti malih i srednje velikih poduzetnika u ukupnom bruto domaćem proizvodu i većim udjelom zaposlenih u malom i srednjem poduzetništvu u ukupnoj zaposlenosti.

Budući da povećanje konkurentnosti vodi boljem plasmanu proizvoda na domaćem i inostranom tržištu, to ujedno vodi većoj zaposlenosti i izaziva ulazak novih konkurenata na tržište. Stoga je opravdano da se promatraju učinci primjene mjera i aktivnosti zacrtanih ovom Strategijom na:

- konkurentnost malog i srednjeg poduzetništva promatranu kao udio dodane vrijednosti koju stvaraju mala i srednja poduzeća u ukupnom bruto domaćem proizvodu,
- udio malih i srednjih poduzetnika u ukupnom broju pravnih osoba i
- udio zaposlenih u malom i srednjem poduzetništvu u ukupnoj zaposlenosti.

Projekt razvoja malog i srednjeg poduzetništva u FBiH temelji se na zajedničkoj viziji povećanja broja subjekata i razvoja malih i srednjih poduzeća u FBiH i kao takav konkretno definiše razvoj malog i srednjeg poduzetništva. U procesu implementacije važna je povezanost i djelovanje svih partnera te postizanje konsenzusa o važnosti razvoja malog i srednjeg poduzetništva od kantona do FBiH, kako bi partneri vodili programe razvoja, donijeli odgovarajuće zakonske okvire, osigurali podsticajna sredstva i razvili povezanu poduzetničku infrastrukturu.

Za period od 2010. do 2020. godine utvrđeni su sledeći **strateški ciljevi**:

(1) Smanjenje administrativnih prepreka
(2) Promocija poduzetništva
(3) Uspostava i jačanje mreže razvojnih ustanova
(4) Finansijska podrška
(5) Stručno usavršavanje svih relevantnih osoba za malo i srednje poduzetništvo
(6) Jačanje poslovne infrastrukture
(7) Tehnološki razvitak
(8) Podsticaj poduzetništva ciljanih skupina

Prvi strateški cilj je smanjenje administrativnih prepreka. Prioriteti u ostvarenju ovog strateškog cilja su stvaranje jedinstvene baze podataka poslovnih subjekata malog i srednjeg poduzetništva, praćenje učinaka potpora, analiza i provedba zakonodavne regulative za podsticaje i jačanje elektronskog poslovanja. Predlažu se i mjere koje se trebaju poduzeti u okviru navedenih prioriteta. To su formiranje jedinstvene baze poslovnih subjekata malog i srednjeg poduzetništva, izrada metodologije i jedinstvene baze podataka za praćenje

dodijeljenih potpora, analiza, praćenje, vrednovanje i planiranje daljnjih mjera potpora, donošenje Zakona o garancijskom fondu ili izmjena Zakona o poticaju razvoja male privrede, donošenje Zakona o elektronskom poslovanju, donošenje Zakona o elektronskom potpisu, zakonsko regulisanje podsticanja ulaganja i državnih potpora, program registrovanja poslovnih subjekata putem Interneta te programi elektronskog servisa za poduzetnike (e-porez, e-obrazovanje, e-pravo, e-zdravstvo).

Prioriteti u okviru drugog strateškog cilja promocija poduzetništva su unapređivanje poduzetničke kulture i poslovanja, uspostavljanje pozitivnih odnosa prema privatnom poduzetništvu, informisanje poduzetnika o svim aktivnostima koje se poduzimaju vezano za podsticanje razvoja malog i srednjeg poduzetništva i promotivne aktivnosti. Mjere koje se trebaju poduzeti za ostvarenje ovog strateškog cilja odnose se na informisanje putem medija o regulisanju poslovanja malih i srednjih poduzetnika, osnivanje sekcija i poduzetničkih klubova u gradovima i općinama, izdavanje publikacija i promocija putem medija, promociju poduzetništva na međunarodnim sajmovima, razvoj snažnog pozitivnog odnosa prema poduzetniku na kantonalnom nivou, promociju poduzetništva kao pozitivne kategorije, jačanje izdavačke djelatnosti (revije, poduzetnička literatura, priručnici), organizovanje nacionalnih savjetovanja o malom i srednjem poduzetništvu, predstavljanje poduzetnika na internetskim stranicama komora i agencija, organizovanje konferencija i okruglih stolova o poduzetništvu, promotivne akcije izbora poduzetnika/poduzetničke porodice, najstarijeg tradicionalnog zanata u kantonu ili FBiH, predstavljanje značajnih dostignuća malog i srednjeg poduzetništva na području inovacija i izvoza.

Treći strateški cilj, uspostava i jačanje mreže razvojnih ustanova ostvario bi se kroz realizovanje slijedećih prioriteta: uspostava središnje Agencije za malo i srednje poduzetništvo, unapređenje rada razvojnih agencija, edukacija poslovnih savjetnika za malo i srednje poduzetništvo. Ustanovljen je niz mjera koje se trebaju poduzeti kako bi se navedeni prioriteti i dati strateški cilj u potpunosti ostvario. Mjere se odnose na slijedeće: provedba podsticajnih projekata iz godišnjih operativnih planova podsticanja malog i srednjeg poduzetništva, standardizacija kvaliteta savjetodavnih usluga regionalnih razvojnih agencija i poduzetničkih centara, posredovanje pri komunikaciji s vladinim uredima za malo i srednje poduzetništvo, izrada modela umreženog sistema komunikacije regionalnih centara, agencija za malo i srednje poduzetništvo i poduzetnika, uspostava sistema garancija za poduzetničke kredite, edukacija zaposlenika u službama za privredu kantona, gradova i općina, edukacija zaposlenika komora, udruženja poslodavaca, zadruga i samostalnih poslovnih savjetnika, iniciranje projekata i pružanje savjeta vezanih za pripremu projekata, promocija lokalnih privrednih subjekata u zemlji i inostranstvu, savjetovanje poduzetnika pri izradi poslovnih planova i odabira izvora finansiranja, povezivanje poduzetnika s domaćim i stranim poduzetnicima i institucijama i povezivanje preduzeća u lokalni proizvodni sistem.

Finansijska podrška kao četvrti strateški cilj ostvarila bi se kroz uspostavu institucionalnog okvira za finansijsko tržište, djelovanje Razvojne banke FBiH, djelovanje garancijskih agencija, djelovanje poslovnih banaka kao i Agencije za koordinaciju pred-pristupnih fondova EU. Mjere koje se planiraju poduzeti u okviru ovog cilja bile bi donošenje zakonskih propisa za uspostavu fondova rizičnog kapitala specijaliziranih za malo i srednje poduzetništvo, pribavljanje sredstava na tržištu kapitala, provedba prioritetnih programa razvoja privrednog sektora, saradnja s poslovnim bankama na realizaciji kreditnih programa, realizacija kreditnih programa za poduzetnike početnike, davanje garancija za kredite iz kreditnih programa Razvojne banke FBiH, programi saradnje s Razvojnom bankom FBiH na provedbi kreditnih

programa, koordinacija saradnje vlasti lokalnih, regionalnih zajednica, Federacije i drugih institucija s poduzetnicima u funkciji korištenja fondova.

Formiranjem mreže nastavnika i obrazovnih ustanova za poduzetništvo, uključivanjem polaznika obrazovnih programa u privredi, dokvalifikacijom i prekvalifikacijom poduzetnika, obrtnika i njihovih zaposlenih omogućiće se ostvarenje stručnog usavršavanja svih relevantnih osoba za malo i srednje poduzetništvo što predstavlja peti strateški cilj. Potrebno je opšte znanje o poduzetništvu ugraditi u nastavne planove i programe obrazovnih ustanova, pripremiti programe obrazovanja i edukacije trenera/učitelja za poduzetništvo kako bi se ojačala svijest mladih o značaju poduzetništva, pripremiti programe obrazovanja za poduzetnike i njihove zaposlenike, podsticati poduzetnike na primanje učenika na stručnu praksu, stipendirati učenike za obrtnička zanimanja, a također i donijeti programe dokvalifikacije i prekvalifikacije za potrebe poduzetništva.

Jačanje poslovne infrastrukture ostvariće se usvajanjem prostornih planova i formiranjem i opremanjem poslovnih zona u kantonima. Usvajanje prostornih planova uslovljeno je sređivanjem zemljišnih knjiga, donošenjem prostornih planova na nivou kantona, definisanjem poslovnih zona u kantonima i sufinansiranjem izrade projektne dokumentacije za poslovne zone. Mjere koje se trebaju poduzeti da bi se uspješno formirale i opremile poslovne zone su osiguravanje financijskih sredstava za izgradnju i opremanje, utvrđivanje modela ustupanja zemljišta investitorima, izrada promotivnih materijala i prezentacija poslovne zone poduzetnicima, izgradnja lokalne infrastrukture za funkcioniranje poslovne zone, povećanje kvalitete opremljenosti i usluga poslovnih zona.

S ciljem razvoja i podupiranja inovacijske djelatnosti, mogućnosti pregleda (pretraživanja) inovacija na jednom mjestu radi njihove komercijalizacije kao i zaštite intelektualnog vlasništva usmjerene komercijalizaciji intelektualnog vlasništva, tehnološki razvitak postavljen je kao sedmi strateški cilj. Prioriteti u ostvarenju ovog cilja su razvoj inovacijskih centara, transfer tehnologije, jačanje veza sa sveučilištem i institutima i osiguranje sistema kvaliteta i zaštita intelektualnog vlasništva, a za ostvarenje je potrebno preduzeti niz mjera kao što su poticaj poduzetničkih pothvata temeljenih na inovacijama, stvaranje jedinstvene baze intelektualnog vlasništva, komercijalizacija intelektualnog vlasništva, praćenje novih dostignuća i primjena tehnologija u poduzetništvu, stvaranje specijaliziranih tehnoloških baza, izrada razvojnih projekata temeljenih na stvarnim potrebama poduzetništva u FBiH, objavljivanje dostignuća u znanosti vezanih za poduzetništvo i tehnologije, pomoć institucija pri rješavanju praktičnih problema u poduzetništvu, programi usklađivanja s EU normama, obrazovanje i obuka za korištenje prava intelektualnog vlasništva.

Poticanje poduzetništva ciljanih skupina podrazumjeva: davanje poticaja ciljanim grupama poduzetnika, poticanje zadružne privrede, poticaj tradicionalnih zanata, poticaji za zapošljavanje i poticaje poduzetnicima izvoznicima. Poticaji bi se odnosili na poduzetništvo mladim – unaprijediti postojeći sistem, poticaj poduzetništva ženama - unaprijediti postojeći sistem, izraditi program poticaja poduzetništva invalidnim osobama, izraditi program poticaja poduzetnicima povratnicima, unaprijediti postojeći sistem poticaja razvoju zadruga, unaprijediti postojeće programe poticaja tradicionalnih zanata, programi za poticaj izrade autohtonih proizvoda i izvornih suvenira, programi razvoja seoske privrede, poticaji za zapošljavanje mladih osoba - unaprijediti postojeći sistem, poticaji za zapošljavanje dugotrajno nezaposlenih osoba i osoba starije životne dobi, donošenje programa poticaja poduzetnika izvoznika.

Pomoć i potpora sektora u osiguravanju fondova potrebni su za realizaciju poslovnih ideja i pokretanje poduzetničkih pothvata, jednako kao i uspostava tržišta imovine malih i srednjih preduzeća. U većini tranzicijskih ekonomija osnovni pružatelj, osobito kratkoročnih sredstava, jesu banke, koje najčešće nerado kreditiraju malo i srednje poduzetništvo jer ono predstavlja veći poslovni rizik u odnosu na velika preduzeća. Nadalje, tržište kapitala, neovisno o tome radi li se o dužničkim ili vlasničkim instrumentima, vrlo je slabo razvijeno kada su u pitanju mala i srednja preduzeća.

Fondovi rizičnoga kapitala (eng. *venture* capital) specijalizirani za ulaganja u mala i srednja preduzeća na tržištima ne postoje u BiH, pa su mala i srednja preduzeća prepuštena investicijskim, tj. uglavnom kreditnim procjenama komercijalnih banaka. Zbog toga država za cilj mora imati uspostavu institucionalnog okvira za finansijsko tržište, kako bi, među ostalim, to tržište svojim proizvodima i uslugama pogodovalo realizaciji poslovnih ideja i ciljeva malih i srednjih preduzeća. Zbog toga bi politika prema komercijalnim bankama, kao i prema drugim finansijskim ustanovama, morala biti formulisana tako da se problem pribavljanja kapitala za mala i srednja preduzeća svedu na najmanju moguću mjeru.

Istodobno treba voditi računa da se sklonost finansijskih institucija riziku značajnije ne poveća, kako bi finansijski sistem i dalje bio pouzdan. Pomoć međunarodnih finansijskih institucija može biti iznimno korisna, kako zbog potrebnog kapitala i sredstava, tako i zbog stvaranja podsticajnog i afirmativnog okružja u kojem posluju mala i srednja preduzeća. Stoga je na primjeru FBiH neophodno uspostaviti nove i liberalizirati postojeće propise koji se odnose na ulaganja u mala i srednja preduzeća na osnovi kredita komercijalnih banaka ili na osnovi ulaganja institucionalnih investitora. Osim što institucionalni investitori koji bi se bavili ovom vrstom ulaganja u FBiH ne postoje, ne postoji ni zakonska mogućnost za njihovo osnivanje, pa je potrebno donijeti propise koji će omogućiti uspostavu investicijskih preduzeća zainteresiranih za ulaganje u mala i srednja preduzeća te promovirati njihovo etabliranje.

Ambijent povoljan za izgradnju, poslovanje i razvoj malog i srednjeg poduzetništva pretpostavlja izgradnju sistema koji će omogućiti nesmetan pristup povoljnim financijskim sredstvima, dugoročnim i kratkoročnim kreditima, s uvjetima koji realno omogućuju njihovu otplatu. Pored toga, neophodna je odgovarajuća bankovna i garancijska institucija, bespovratna poticajna sredstva za unapređenje poslovne sposobnosti preduzeća i stimulativne porezne obaveze.

Sistem finansijske podrške malom i srednjem poduzetništvu treba da čine:

a) Izvedbene institucije:

- Razvojna banka,
- Garancijska agencija,
- Poslovne banke i
- Agencija za koordinaciju fondova EU.

b) Regulatorne institucije:

- Vlada Federacije BIH,
- Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta i
- Vlade kantona.

U stvaranju povoljnih uslova finansiranja potreba razvoja malog i srednjeg poduzetništva Razvojna banka ima sljedeće funkcije:

- pribavljanje sredstava na tržištu kapitala,
- provedba prioritetnih programa razvoja privrednih sektora i regija realizacijom odgovarajućih kreditnih programa,
- saradnja s poslovnim bankama na realizacija kreditnih programa i
- realizacija kreditnih programa za poduzetnike početnike.

Garancijska agencija će:

- davati garancije za kredite iz kreditnih programa Razvojne banke koje su banke i drugi kreditori odobrili poduzetnicima.

Poslovne banke će u:

- saradnji s Razvojnom bankom raditi na provedbi njenih kreditnih programa.

Agencija za koordinaciju pretpristupnih fondova EU će vršiti:

- koordinaciju saradnje vlasti lokalnih, regionalnih zajednica i Federacije i drugih institucija s poduzetnicima u funkciji ostvarivanja korištenja fondova.

Vlada FBiH će planirati i programirati razvoj malog i srednjeg poduzetništva.

Ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta će:

- provoditi taj Program i
- vršiti nadzor nad provođenjem Programa razvoja malog i srednjeg poduzetništva.

Vlade kantona će vršiti:

- odlučivanje o programima razvoja male privrede u kantonu,
- odlučivanje o iznosima sredstava za realizaciju kantonalnih programa razvoja malog i srednjeg poduzetništva i
- odlučivanje o subvenciji kamata na kredite malih i srednjih preduzeća.

Kako su uslovi finansiranja samo jedan od brojnih uslova koje okolnosti poslovanja malog i srednjeg poduzetništva čine poticajnim, potrebna je odlučnost institucija svih nivoa vlasti za osiguranje i drugih pretpostavki stvaranju povoljnih uslova za izgradnju, poslovanje i razvoj malog i srednjeg poduzetništva.

5. POLJOPRIVREDA

Vizija

Konkurentan i tržišno orijentiran poljoprivredni sektor FBiH, koji svoj razvoj temelji na poduzetničkom pristupu, zapošljavanju i edukaciji u intenziviranoj poljoprivrednoj proizvodnji, zasnovan na prirodnim resursima i usaglašen sa novim tehnologijama i trendovima, te usko povezan sa standardiziranim prerađivačkim kapacitetima, uz poštivanje ekoloških standarda i afirmaciju ruralnih područja, koji je podržan adekvatnom agrarnom politikom i finansijskim sredstvima, sa usaglašenim institucionalnim i pravnim okvirom prema dobroj praksi EU.

Temeljna strateška opredjeljenja

Temeljna strateška opredjeljenja

- Uspostava institucionalnog kapaciteta za podršku i razvoj poljoprivrede
- Podizanje konkurentnosti u proizvodnji, preradi i trgovini kroz uređenje zemljišta i investiranje u poljoprivredu
- Harmonizacija sektora poljoprivrede sa EU

5.1. Nerealizovani raniji strateški dokumenti i uporedne komplementarne strategije

Gotovo sva strateška opredjeljenja FBiH[70] u razvoju, transformaciji i strukturnoj preobrazbi poljoprivrede FBiH, uključujući ciljeve podsticanja sveobuhvatnog ekonomskog, socijalnog i kulturnog napretka ruralnih područja kroz poticaj proizvodnji hrane i očuvanje zemljišta ostala su nerealizovana, zbog čega s pravom stoji konstatacija o poljoprivredi kao „najslabije uređenoj oblasti domaće proizvodnje." Iz ovih dokumenata i strategija i dalje ostaje aktuelno upozorenje o zapostavljanju poljoprivrede: sektor poljoprivrede zbog svog zaostajanja i nedovoljnog poticaja dolazi u opasnost da ostane nepripremljen za integrisanje u WTO i EU, odnosno da ne može prihvatiti obaveze koje se nametnu u toku pregovaranja."[71]

Nakon usvajanja Srednjoročne strategije razvoja poljoprivrednog sektora u FBiH za razdoblje 2006-2010.godina; urađeni su u 2008. godini operativni programi: razvoja govedarstva u FBiH, razvoja svinjogojstva, razvoja voćarstva, razvoja vinogradarstva, uspostave Registra poljoprivrednih gazdinstava, kao i osnove Strategije upravljanja poljoprivrednim zemljištem i Strategije ruralnog razvoja, te Program iskorjenjivanja i suzbijanja bruceloze ovaca i koza u FBiH u periodu 2007. - 2010.

Šanse za podržavanje, sektor poljoprivrede dobija u strategijama koje su u fazi donošenja: Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora u FBiH (2010.-2015.godina);

Srednjoročna strategija pružanja savjetodavnih usluga u poljoprivredi; Strategija ruralnog razvoja FBiH i Strategija upravljanja poljoprivrednim zemljištem 2010.-2015. godina.

Unapređenje poljoprivrede, proizvodnje hrane i ruralnog razvoja dobilo je mjesto u *Razvojnoj strategiji BiH* DEP-a kroz dva prioriteta: (1) Uspostavljanja funkcionalnog institucionalnog kapaciteta za poljoprivredu i ruralni razvoj, sa mjerama: kadrovskog jačanaja postojećih institucija, formiranja nedostajućih institucija za poljoprivredni i ruralni razvoj, harmoniziranja sektora poljoprivrede i ruralnog razvoja sa EU, (2) poboljšanja konkurentnosti u proizvodnji, preradi i trgovini uz podsticanje nivoa kvaliteta i sigurnosti domaćih proizvoda, sa mjerama investiranja u poljoprivredna gazdinstva/organizacije, uređenje poljoprivrednog zemljišta, investiranja u modernizaciju postojećih i izgradnju novih kapaciteta za preradu i doradu poljoprivrednih proizvoda, uspostavljanja i unapređenja saradnje u proizvodnji i preradi poljoprivrednih proizvoda, podršci uvođenju sistema kontrole i kvaliteta, podršci organizovanja i obuci poljoprivrednih proizvođača.

Ova Strategija polazi od ispunjenja nekih od u prethodnim strateškim pristupima neispunjenih strateških ciljeva, te od lepeze okvirnih i prioritetnih strateških ciljeva do 2020. godine.

U prioritetne neispunjene mjere uspostavljanja institucionalnog kapaciteta za poljoprivredu spadaju urađeni, a neusvojeni zakonski dokumenti:

- Federalni zakon o novčanoj podršci poljoprivredi i ruralnom razvoju kojim se predviđa da 6% ukupnih budžetskih sredstava FBiH bude odvojeno za poticaj;
- Prijedlog zakona o veterinarstvu;
- Nacrt zakona o stočarstvu (kao novi zakonski akt);
- Nacrt zakona o zaštiti zdravlja bilja u FBiH;
- Radi usklađivanja sa Zakonom o prekršajima i definiranju vršilaca certificiranja sjemena i sadnog materijala poljoprivrednog bilja, u parlamentarnoj proceduri je Nacrt zakona o izmjenama i dopunama Zakona o sjemenu i sadnom materijalu poljoprivrednog bilja;
- Nacrt zakona o organskoj poljoprivredi u FBiH

5.2. Prioriteti i mjere razvoja sektora poljoprivrede i ruralnog razvoja

Kao podcilj izvučen iz okvirnog strateškog cilja “Održivi razvoj” poljoprivreda, proizvodnja hrane i ruralni razvoj podrazumjeva ispunjenjenje slijedećih prioriteta:

Prioritet	Mjere sa aktivnostima na nivou FBiH
(1) Uspostavljanje funkcionalnog institucionalnog kapaciteta za poljoprivredu i ruralni razvoj	**a) Kadrovsko jačanje potojećih institucija** ● Izrada Programa obuka uposlenih u Zavodu za agropedologiju ● Popunjavanje organizac. strukture Zavoda za agropedeologiju ● Uspostava sistema monitoringa i evaluacije za sektor poljoprivrede, prehrane, šumarstva i ruralnog razvoja **b) Formiranje nedostajućih intitucija za poljoprivredu i**

	ruralni razvoj – osnivanje i uspostavljanje: ● Kantonalnog koordinacionog vijeća za poljoprivredu, prehranu i ruralni razvoj ● Odjela za analizu i kreiranje poljopr. politike ● Odjela za operativni program ruralnog razvoja ● FBiH agencije za upravlj.isplatama za poljopr. prehranu i ruralni razvoj ● FBiH Garantnog fonda za poljop.prehranu i ruralni razvoj ● Registra poljoprivrednih gazdinstva i klijenata harmoniziranih u FBiH i sa EU ● Federalne agencije za poljopr.savjetod. službu ● Instituta za planiranje i projektov. u šumarstvu ● Uvođenje zajedničkih metodologija prikupljanja, bilježenja i razvoja modernih statističkih aktivnosti **c) Harmonizacija sektora poljopriv. i ruralnog razvoja sa EU** ● Inspekcijske službe i procedure sukladno međun.zahtjevima ● Uskl. legislative u oblasti poljoprivrede, ribarstva, prehrane, ruralnog razvoja, veterinarstva i vodoprivrede ● Strateško plan.i instituc.okvir za programir. rural.razvoja FBiH ● Sprovođenje poljoprivrenog cenzusa ● Uspost. operativnih registara poljopr.gazdinstava
(2) **Poboljšavanje konkurentnosti u proizvodnji, preradi i trgovini uz podizanje nivoa kvaliteta i sigurnosti domaćih proizvoda**	**a) Investicije u poljoprtivredna gazdinstva/organizacije** ● Dinijeti program investicija za razvoj gazdinstava koja se bave proizvodnjom: mlijeka, mesa, voća i povrća, žita, ljekovitog I aromotačnog bilja **b) Uređenje poljoprivrednog zemljišta** ● Program arondacije i komasacije ● Laboratorije za specifične analize tla ● Projekti uređenja poljoprivrednog zemljišta ● Izrada karte upotrebne vrijednosti poljoprivr.zemljišta FBiH ● Uspostava ZIS-a ● Izrada Programa o poboljšavanju načina korištenja zemljišta ● Izrada Strategije upravljanja zemljištem u FBiH 2010-2015 ● Razviti efektivan sistem za zaštitu poljoprivrednog zemljišta ● Uspostavljanje Pilot sistema identifikacije zemljišnih parcela **c) Uspost. i unapr. saradnje u proizvod. i preradi polj. proizv** ● Studija uspostavljanja posl.aktivnosti između proizvođača, prerađivača i prometnika ● Studija podrške izgradnje objekata i nabavke opreme za otkup polj.proizvoda ● Uspostava Pilot poljoprivrednog tržišnog info sistema **d) Podrška za uvođenje sistema kontrole i kvaliteta** ● Uspostavljanje sistema kontrole plodnosti tla ● Uspostavljanje Registra prerađivača prehrambenih proizvoda ● Mreže ovlaštenih akredit. laboratorija za sigurnost hrane ● Mreže ovlaštenih akredit. laboratorija za dijagnostiku zaraznih bolesti životinja ● Programa monitoringa i nadzora zaraznih oboljenja životinja ● Uspostavlj. redov. monitoringa i nadzora u svrhu zaštite biljaka **e) Podrška organizacijama poljoprivrednih proizvođača** ● Finansij. podrške udruženjima polj.proizvođača i savjet. službi ● Program otkupa poljoprivrednih proizvoda

	● Podrška polj.proizvođačima na lokal i međun. sajmovima ● Razvoj okvirnih mjera za podršku poljoprivred.proizvođačima **f) Ribarstvo, politika za unapređenje dom.izvoznog tržišta**
(3) **Očuvanje prirode i racionalno gazdovanje prirordnim resursima**	**a) Podrška mjerama zaštite životne sredine** ● Kontinuirano praćenje zdravst.stanja poljop.zemljišta ● Program gospodarenja poljop.zemljištem ● Programi uvođenja ekoloških prihvatljivih sistema poljprivrede ● Obaveznu obuku polj.proivođ. za upotrebu hemijskih sredstava i vještačkih đubriva ● Finasiranje programa sadnje ● Okvirne mjere za uvođenje kodeksa dobre poljop.prakse FBiH ● Ojačati djelovanje službi za zaštitu voda i prevenciju poplava ● Praćenje i analiza genetičkih resursa ● Finas.podržati izrade Programa zaštite autohtonih i tradicionalnih biljnih i životinjskih vrsta ●Uspostaviti Donošenje Programa za sigurno odlaganje životinjskog otpada **b) Podrška mjerama zaštite biodiverziteta i održivo korištenje sistema okolinskih indikatora** ● Prirema osnov dokumenta za upravlj vodama u skladu sa EU
(4) **Poboljšanje uslova života i diverzifikacije prihoda ruralne zaposlenosti**	**a) Poboljšanje ruralne infrastrukture** ● Program planskog korištenja prostora **b) Podrška razvoju ruralnog ženskog poduzetništva** **c) Podrška proizvodnji specifičnih brendiranih proizvoda** ● Priprema trening materijala i smjernica ● Institucionalno uređenje procesa identifikacije i zaštite proizvoda sa geografskim porijeklom ● Donijeti Program promocije i zaštite geografskog porijekla polj.proizvoda **d) Promocija ruralnog turizma** ● Pilot mjera investicija u ruralnom turizmu ● Razviti indikatore prirodne baštine za održivi turizam ● Prostorno definisanje područja za razvoj ruralnog turizma ● Podrška unapređenju i sticanju znanja u oblasti promocije ruralnog turizma ● Razvoj okvirnih mjera za agroturizam utemeljen na poljoprivedi

5.3. Preporuke za unapređenje biljne i stočarske proizvodnje

Preporuke za unaprijeđenje **biljne proizvodnje**:

(a) generalno biljnu proizvodnju dugoročno treba usmjeravati u pravcu intenzivnih proizvodnji (uvođenje integrirane i organske proizvodnje),

(b) uvođenje novih tehnologija i sorti, s ciljem povećanja proizvodnje po jedinici sjetvene površine i smanjenje troškova po kilogramu proizvoda,

(c) povećati površine pod povrćem, voćnjacima i vinogradima,

(d) ratarsku proizvodnju, a osobito proizvodnju žitarica i stočne hrane, treba prvenstveno usmjeriti u pravcu povećanja površina, uvođenju moderne mehanizacije, te podržati izgradnju i adaptaciju skladišta, a dio proizvodnje usmjeriti izravno u proizvodnju stočne hrane,

(e) s obzirom da je stočarska proizvodnja vodeći potrošač kukuruza, sjetvene površine pod kukuruzom treba povećati, ali primjenjivati suvremenu tehnologiju proizvodnje i nove hibride radi povećanja prinosa po jedinici sjetvene površine,
(f) aktivnosti u podizanju nasada voća, gdje god to prirodni uvjeti dopuštaju, treba usmjeriti ka intenzivnoj proizvodnji, (prvenstveno integralne proizvodnje),
(g) kako su površine za razvoj vinogradarstva ograničene, od bitnog je značaja proizvodnja sadnog materijala, uvođenje novih tehnologija, te uvođenje sorti četvrte generacije.

Za poboljšanje proizvodnje **sjemena** i sadnog materijala koju prati niz organizacijskih problema i otežan plasman potrebno je preduzeti određene mjere:

- osuvremenjivanje sortimenta,
- formiranje introdukcijskih centara, koji će ukazivati na genotipove kakvi su adekvatni za pojedine domaće uvjete uzgajanja,
- izrada programa sjemenske proizvodnje i rasadničarske proizvodnje raznih vrsta kulturnog bilja, prema domaćim potrebama i mogućem izvozu,
- modernizacija rasadničarske i sjemenske proizvodnje.

Preporuke za unaprijeđenje stočarske proizvodnje:

(a) razvoj stočarstva je prvenstveno u funkciji valorizacije novih radnih mjesta, održavanja plodnosti zemljišta i jačanju izvozne orijentacije,
(b) promjene strukture sjetvenih površina na oranicama, s težištem na proizvodnju stočne hrane za preživače, treba zadržati i povećati ostvarenu tendenciju proizvodnje mlijeka po kravi, jer će taj trend osigurati i povećanje mesa po jedinici proizvodnje, s obzirom da za proizvodnju mlijeka u FBiH dominira simentalac,
(c) kroz investicijska ulaganja treba težiti gradnji farmi za proizvodnju mlijeka kapaciteta preko 50 grla,
(d) uspostaviti službu za uzgojno-selekcijski rad u stočarstvu,
(e) razviti programe ruralnog razvoja radi razvoja malih gospodarstava i poduzeća, te zadržavanja stanovništva u ruralnim područjima.

5.4. Politika ruralnog razvoja u Federaciji BiH

U najvećem dijelu ruralnih područja FBiH, poljoprivreda je i danas osnovni izvor prihoda i to tako što podržava zaposlenost i smanjuje siromaštvo seoskog stanovništva. I sama nedovoljno razvijena, ona, vršeći tu ulogu, ima više socijalnu nego ekonomsku snagu kojom bi trebala vraćati prijeratno i zadržavati postojeće stanovništvo da živi na selu.

U usvojenoj Srednjoročnoj strategiji razvoja poljoprivrednog sektora u FBiH (2006-2010) značajan prostor dat je u definiranju politike ruralnog razvoja, koja se u velikoj mjeri oslanja na principe aktuelne politike ruralnog razvoja u zemljama EU. Ovo oslanjanje izvršeno je stoga što je pristup ruralnom razvoju u zemljama EU postao način razmišljanja koji je već odavno prešao okvire EU, ali i zato što se BiH kao potencijalni kandidat EU mora prilagoditi

EU principima u procesu približavanja, a strateška dokumenta su upravo prilika za to. Oživljavanje seoskih područja i uopće razvoj ruralne demografske slike, prioritetni je zadatak na kojem treba da se iskaže najveći dio privrednih aktivnosti.

U tom smislu Strategija nalaže podsticanje, servisiranje i koordiniranje slijedećih akcija:

- utvrđivanje postojećeg stanja seoskih područja u svim važnijim ekonomskim, infrastrukturnim i demografskim obilježjima kako bi se odredili prioriteti djelovanja;
- dizajniranje i implementiranje razvojnih projekata kojima bi se osiguravala zaposlenost što većeg broja poljoprivrednih domaćinstava;
- uspostavljanje sistema podrške ulasku mladih u poljoprivredu;
- uspostavljanje sistema kreditiranja i mikrofinansiranja;
- razvijanje komplementarnih i alternativnih aktivnosti koje bi povećale zaposlenost i sprječavanje depopulaciju ruralnih područja;
- uspostavljanje sistema dodatnih podsticajnih mjera za područja sa otežanim uslovima djelovanja;
- osiguranje, očuvanje okoliša i njegovih vrijednosti te iznalaženje sistema podrške vrjednovanju takvih aktivnosti;
- izrada edukacijskih programa iz oblasti poljoprivrede i ruralne ekonomije;
- poboljšanje ukupne infrastrukture, posebno one koja se odnosi na poljoprivredu i prehrambenu industriju;
- uspostavljanje sistema podrške za očuvanje tradicionalne baštine i autohtonih proizvodnji u ruralnim područjima.

Navedene akcije Strategijom su predviđene da se provode skupno i sinhronizirano, jer se samo na integralan način mogu očekivati dobri efekti i pretpostavljeni rezultati. U tom smislu predviđeno je osnivanje „Agencije za ruralni razvoj“ koja bi koordinirala i implementirala projekte i aktivnosti ukupnog seoskog miljea entiteta.

Nova politika ruralnog razvoja Federacije BiH mora da se posmatra u širem kontekstu, pri čemu pristup, principi i vizija ukupnog razvoja treba da bude u svjetlu aktuelne politike ruralnog razvoja u zemljama EU. Ovo ne samo zato što je riječ o sveobuhvatnom konceptu koji sagledava složenu problematiku ruralnog razvoja sa svih njegovih aspekata, već i zato što se radi o sveopćoj prihvaćenoj praksi i u zemljama van EU, prije svega u zemljama potencijalnim kandidatima i zemljama kandidatima za ulazak u EU. Budući da BiH, a time i FBiH, također želi biti integrirana u EU, putevi približavanja su upravo usaglašavanje politika kakva je i politika ruralnog razvoja. Na ovaj način ujedno će se i stvoriti prilike za lakše konkuriranje EU predpristupnim fondovima za ruralni razvoj na koje će BiH imati pravo čim stekne status zemlje kandidata.

Nova politika ruralnog razvoja EU (period 2007.-2013.) sagledava znatno šire ovu problematiku i sve mjere koje su definirane ovom politikom podržavaju tri najvažnija stuba održivosti. To su:

- ekonomski razvoj u okviru prve ose ruralnog razvoja, što podrazumijeva veći broj mjera za podizanje konkurentnosti;
- zaštita i očuvanje okoliša u okviru druge ose ruralnog razvoja, što podrazumijeva mjere kojima se održivo upravlja resursima i

- socijalni aspekti održivosti u okviru treće ose ruralnog razvoja, što podrazumijeva mjere kojima se stvaraju bolji životni uslovi za seosku populaciju i povećanje ekonomskih aktivnosti u ruralnim sredinama i tzv. Leader projekata.

Vizija

Vođenje integriranog upravljanja vodama kojim se promovira koordinirani razvoj i upravljanje vodama, zemljištem i pripadajućim prirodnim rusrsima radi ostvarenja maksimalnih ekonomskih i socijalnih koristi bez ugožavanja održivih vitalnih ekosistema.

Strategija ruralnog razvoja treba da se temelji na principima ruralnog razvoja u zemljama EU. Uz definiranje jasnih ciljeva i mjera u okviru tri stuba održivosti za sprovedbu ruralne politike uporedno je potrebno i planirati sredstva iz domaćeg budžeta kojima će se implementirati, posebno za uvođenje onih mjera za koje postoje realni uslovi. To se posebno odnosi na podršku investicijama, strukturne promjene, podizanje kvaliteta proizvoda i stvaranje boljih uslova za život na selu. Vrlo važan dio o kojem se također mora voditi računa u implementaciji buduće politike ruralnog razvoja je i institucionalno jačanje kako bi se stvorile pretpostavke za lakši prelazak na programiranje i korištenje EU fondova predpristupne pomoći u okviru IPA programa. Kroz jačanje administrativnih kapaciteta potrebno je formirati poseban odjel (jedinicu) za ruralni razvoj i uvoditi elemente monitoringa i evaluacije efekata projekata ruralnog razvoja.

Prema tome, podrška ruralnom razvoju provodiće se u okviru slijedećeg:

- podizanje konkurentnosti poljoprivrednog i prehrambenog sektora,
- programi razvoja sela uključujući i tzv. Leader projekte,
- održivo upravljanje resursima i
- institucionalno jačanje.

6. VODOPRIVREDA

Oblast vodoprivrede Federacije BiH uređena je Zakonom o vodama[72], a njen razvoj je strateški određen „Strategijom upravljanja vodama Federacije BiH.[73] Osnovna područja koja Strategija tretira su:

(a) Osnovne informacije o predmetnom području,
(b) Stanje voda,
(c) Stanje u području upravljanja vodama,
(d) Ciljevi upravljanja vodama i mjere, i
(e) Plan realizacije mjera za dostizanje ciljeva upravljanja vodama.

Temeljna strateška opredjeljenja

- Jačanje pravno-institucionalnih kapaciteta o vodama u skladu sa integriranjem u evropski okvir upravljanja vodama
- Obezbjeđenje dovoljne količine vode za piće i obuhvata ukupnog stanovništva javnim vodosnadbjevanjem
- Integrisanje upravljanja vodama, zaštita voda, zaštita od štetnog djelovanja voda sa sektorom uređenja zemljišta, poljoprivredom, šumarstvom, prometom i komunikacijama.

Evidentan je nesklad raspoloživih količina površinskih voda u odnosu na dinamiku potreba. Sopstvenim vodama su najsiromašniji dijelovi Federacije u kojima su i najizraženije potrebe – područje podsliva Bosne – sa najgušćom naseljenošću i industrijskim potencijalima.

Posmatrajući kvalitet voda situacija je nepovoljna, najgušće naseljeni prostori su i najizraženiji zagađivači raspoloživih voda, za sada pretežno bez izgrađenih sistema za zaštitu kvaliteta što ograničava upotrebu nizvodnim korisnicima. Jedna od pozitivnih strana je da vodotoci na vodnom području rijeke Save, sa najizraženijim pritiscima zagađenja, imaju održanu mogućnost samoprečišćavanja. Redukovana aktivnost, kao i racionalnije korištenje voda industrije, se pozitivno odražava na kvalitet površinskih voda.

Podzemne vode su izuzetno značajan vodni resurs, posebno za vodosnabdijevanje, sa ukupnim bilansnim rezervama od 37,08 m3/s, (karstno-pukotinski akviferi 90 % i intergranularni akviferi 10%), i kvalitetom koji još uvijek nije značajno narušen.

Opća zdravstvena situacija stanovništva se, sa aspekta upravljanja vodama, karakterizira neophodnošću usmjeravanja pažnje javnosti na sadašnje nezadovoljavajuće stanje. Kvalitet voda na vodozahvatima je uglavnom dobar ali će zasigurno biti sve manje kvalitetnih vodnih resursa ukoliko se sadašnji trend zagađenja nastavi i ukoliko se zone prihranjivanja ne zaštite. Sadašnji obuhvat stanovništva javnim vodosnabdijevanjem je nedovoljnih 60%, koncentriranih uglavnom na općinske centre, slično kao i sistemi za prikupljanje i odvođenje otpadnih voda, gdje je procenat obuhvata stanovništva oko 33%. Od ukupnog sadašnjeg stanovništva FBiH postrojenjima za tretman otpadnih voda je obuhvaćeno samo oko 1,9 %.

Sadašnja sigurnosna situacija stanovništva, gledajući po stanju objekata za zaštitu od voda, je takva da se, prvenstveno zbog finansijske situacije, ne uspijeva obavljati ni redovito održavanje.[74] Takvo stanje je osnovni uzrok nezadovoljavajućeg nivoa zaštite od štetnog

djelovanja voda, sa visokim rizicima od poplava, nedovršenim i neodržavanim melioracioniom sistemima i samo djelomično saniranim ratnim oštećenjima.

Sadašnji pravni okvir djelovanja je potrebno revidirati iz razloga što je, nakon 1992, odnosno 1995 godine, nastala potreba da se u novim uslovima i na nov način definiraju svi odnosi u društvu, obzirom na vode, i da se na odgovarajući način uredi uloga države u procesu upravljanja vodama, odnosno uloga svih organa javne vlasti kojima je zadatak da štite javni interes na ovom polju rada, te da obezbjeđuju sigurnost stanovništva po svim aspektima vezanim za vode i da obezbjede ravnopravan tretman svih privrednih subjekata kojima je voda potrebna. Osim ovih razloga za promjene u sistemu upravljanja vodama utiče i odluka BiH da se priključi u evropske integracione odnose, (potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju), što nosi konkretne i precizne zahtjeve u odnosu na način kako BiH treba da upravlja vodama.

Međunarodni okvir upravljanja vodama definiran je geopolitičkim položajem BiH, odnosno pripadnošću zemljama Mediterana – Jadranskog sliva kao i zemljama na slivu rijeke Dunav. Položaj BiH na prostoru Zapadnog Balkana, odnosno pripadnost grupi zemalja sa opredjeljenjem ka članstvu u EU, najjasnije određuje krajnji okvir u oblasti upravljanja vodama. Proces orijentacije i približavanja naše zemlje članstvu u EU je osnažen potpisivanjem i ratificiranjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, 2008. godine.

Opći ciljevi upravljanja vodama FBiH, koji odražavaju viziju razvoja glase:

(1) Postizanje dobrog stanja, odnosno dobrog ekološkog potencijala površinskih i podzemnih voda, odnosno vodnih i za vodu vezanih ekosistema;
(2) Umanjenje šteta uzrokovanih raznim štetnim djelovanjem voda,
(3) Osiguranje potrebnih količina vode odgovarajućeg kvaliteta za razne namjene i podsticanje održivog korištenja voda, uzimajući u obzir dugoročnu zaštitu raspoloživih izvorišta i njihovog kvaliteta.

Pored navedenih općih Strategijom su definirani i strateški ciljevi, kojima se određuju generalni pravci djelovanja po pojedinim oblastima upravljanja vodama. Potom su određeni operativni ciljevi sa mjerama za njihovu realizaciju.

Po oblastima djelovanja sektora voda u FBiH utvrđeni **strateški ciljevi** su slijedeći:

(1) Pravna i institucionalna reforma sektora voda koja proizilazi iza potrebe za prilagođavanjem novim društvenim uslovima uz prilagođavanje zahtjevima EU-e u oblasti upravljanja vodama kao dio procesa stabilizacije i pridruživanja EU-i,
(2) Adekvatna integracija u oblasti upravljanja vodama u ekonomski sistem kao cjelinu, uz veću zastupljenost ekonomskih instrumenata u procestu upravljanja vodnim resursima,
(3) Poboljšanje efikasnosti, unapređenje transparentnosti i povećanje odgovornosti u upravljanju vodama,
(4) Osiguranje finansijske održivosti u upravljanju vodama i reforma sistema cijena vodnih usluga uz postepeno uvođenje ekonomske cijene vode,
(5) Efikasna institiucionalna organizacija i administracija sposobna za provedbu procesa pridruživanja i primjenu zahtjeva EU u sektoru voda,
(6) Poboljšanje obuhvata i kvaliteta javnog vodosnadbjevanja,
(7) Osiguranje uvjeta za održivo korištenje voda u oblastima čiji razvoj ovisi od interesa tržišta,

(8) Postizanje i održavanje dobrog stanja površinskih i podzemnih voda radi zaštite akvatične flore i faune potreba korisnika voda,
(9) Smanjenje rizika pri ekstremnim hidrološkim pojavama

Dostizanje navedenih ciljeva podrazumijeva **provođenje sljedećih mjera**:

- Priprema i donošenje propisa u skladu sa prioritetima i rokovima; konsultacije o propisima sa kantonima, drugim Entitetom, Distriktom Brčko, drugim javnim organima, sa zainteresovanom javnošću i nevladinim organizacijama;
- Praćenje primjene i izvršenja propisa o vodama;
- Kontinuirana istraživanja svih pitanja relevantnih za upravljanje vodama;
- Izmjene i dopune propisa na osnovu izvršenih revizija; kao i jačanje kapaciteta institucija FBiH nadležnih za upravljanje vodama.

Pri definiranju ekonomskog okvira djelovanja pošlo se od slijedećih pretpostavki:

(a) upravljanje vodnim resursima treba da bude integrirano u ukupni ekonomski sistem, prepoznavajući ključnu ulogu vode za zadovoljenje osnovnih ljudskih potreba, sigurnosti, proizvodnji hrane, smanjenju siromaštva i funkcioniranju ekosistema.
(b) vodu treba posmatrati kao ograničen, osjetljiv i ugrožen resurs ali i kao socijalno i ekonomsko dobro. Troškovi i koristi različitih alokacija na socijalne, ekonomske i okolinske potrebe se moraju jasno procijeniti.
(c) od suštinskog značaja je osigurati efikasnost, transparentnost i odgovornost u upravljanju vodnim resursima, kao preduslov za održivi financijski menadžment.
(d) svi troškovi moraju biti pokriveni ukoliko se želi postići da upravljanje vodama, a posebno oblast snabdijevanja vodom, bude isplativo i održivo.
(e) biće potrebno mobilizirati sve veće finansijske resurse u cilju postizanja održivog razvoja.

Da bi se ostvario strateški cilj koji ima za cilj finansijsku održivost u upravljanju vodama, neophodno je ekonomski racionalnije i okolinski prihvatljivije upravljanje u sektoru voda i realizacija mjera za prelazak sa postojeće prakse upravljanja ponudom na upravljanje potražnjom za vodom. **Kao mjere da se ostvari ovaj cilj preduzeće se**:

- Baziranje posebnih vodnih naknada na međunarodnim iskustvima i sveobuhvatnim analizama ukupnih društvenih a ne samo privatnih troškova i koristi, posebno u pogledu utvrđivanja potrebe, načina i stepena internalizacije značajnih negativnih eksternih efekata;
- Provođenje aktivnosti usmjerenih na podizanje svijesti stanovništa o važnosti vode, o mogućim načinima uštede i potencijalnim ekonomskim i okolinskim efektima mjera racionalnijeg korištenja vode;
- Ekonomske analize mogućnosti uključenja ruralnih područja u javne sisteme vodosnabdijevanja i sanitacije;
- Detaljna analiza postojećih i realno potrebnih troškova u cilju pružanja usluga vodosnabdijevanja, i mjesta eventualnih finansijskih gubitaka, odnosno karaktera i uzroka gubitaka, kao i mogućnosti za njihovo smanjenje;

- Razvoj i primjena kriterija i standarda poslovanja preduzeća za pružanje usluga u sektoru vodosnabdijevanja i sanitacija, i povezivanje sa iznosom cijena koje korisnici plaćaju za pružene usluge;
- Osiguranje transparentnosti i ekonomske opravdanosti u pogledu utvrđivanja cijena, dotacija i unakrsnih dotacija;

Kao mjere za postupni prelaz na sistem koji bi obezbijedio dugoročno održivo finansciranje u oblasti upravljanja vodama, te puno pokriće troškova od korisnika usluga, ili iz drugih izvora, preduzeće se slijedeće:

- Postizanje pune usaglašenosti postojećih relevantnih zakona što bi omogućilo da poreska uprava vrši kontrolu plaćanja posebnih vodnih naknada.75
- Uspostava sistema cijena koje odražavaju realne, ekonomski, organizaciono i tehnološki opravdane troškova vezane za vodosnabdijevanje i sanitaciju;
- Utvrđivanje mogućnosti za prelazak na obračun cijene usluga, po sistemu rastućih blok cijena, sa dotiranim prvim blokom potrošnje i rad na njegovom uvođenju čime bi se omogućilo istovremeno postizanje zacrtanih ekonomskih, socijalnih i okolinskih ciljeva u upravaljanju vodama;
- Ujednačavanje jediničnih cijena koje se naplaćuju domaćinstvima i privrednim subjektima za usluge vodosnabdijevanja i sanitacije, ukoliko se radi o vodi istog kvaliteta;
- Povećanje iznosa posebnih vodnih naknada i započinjanje sa prikupljanjem onih naknada koje se do sada nisu ubirale (npr. posebna vodna naknada za zaštitu od poplava, posebne vodne naknade za zahvatanje voda za navodnjavanje);
- Precizno definiranje uslova za postizanje financijske samoodrživosti u svim segmentima upravljanja vodama, odnosno precizno definiranje pojedinih vrsta troškova i iznosa ukupnih ili punih troškova (operativni troškovi, troškovi održavanja, amortizacija, troškovi kapitala, troškovi proširenja sistema, troškovi eksternih efekata, troškovi vode kao oskudnog resursa);
- Analiza potencijalno novih, dodatnih izvora financiranja investicijskih zahvata korištenih u drugim zemljama i ocijena mogućnosti njihove primjene u Federaciji BiH, sa posebnim naglaskom na mobiliziranje zasada nodovoljno iskorištenih financijskih resursa na nivou opština i kantona;
- Poboljšanje stepena naplate izvršenih usluga vodosnabdijevanja i sanitacije.

U cilju uspješne **reforme cijena i postizanja ekonomske cijene vode** neophodno je predvidjeti i realizirati sljedeće administrativne i institucionalne aktivnosti/mjere:

- Analiziranje mogućnosti uspostave regulatornih tijela zaduženih za utvrđivanje cijena usluga;
- Promoviranje uspostavljanja javno-privatnog partnerstva u pružanju usluga vodoopskrbe i sanitacije, odnosno razvijanje financijskih i regulatornih instrumenata u pravcu podsticanja privatnih investicija, uvrđivanja jasno definiranih uloga države, privatnog sektora, i ostalih zainteresiranih strana.

Poboljšanje procesa odlučivanja o vidovima korištenja vodnih resursa, podrazumijeva provođenje slijedećih mjera:

- Prikupljanje i analize međunarodnih iskustava, dobre poslovne prakse i ekonomskih instrumenata za vrednovanje voda u različitim namjenama. Uspostavljanje

mehanizama za primjenu ove prakse i instrumenata na odgovarajućim nivoima odlučivanja;
- Osiguranje postojanja odgovarajućeg regulatornog okvira kao podloge za utvrđivanje koncesionih naknada za različite vidove korištenja voda, polazeći od ciljeva postavljenih razvojnim dokumentima za svaki od sektora (industrija, elektroenergetski sektor, poljoprivreda, stanovništvo).

Institucionalno jačanje sektora voda FBiH će se postići slijedećim mjerama:

- Kadrovsko ojačavanje Federalnog ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva (FMPViŠ) kao i odgovarajućih kantonalnih ministarstava;
- Poticanje razvoja i osposobljavanje institucija od stručne podrške FMPViŠ, kao i kantonalnim ministarstvima, u djelokrugu njihove odgovornosti;
- Institucionalno i kadrovsko ojačavanje javnih komunalnih preduzeća u okviru vodosnabdijevanja i sanitacije;
- Formiranje i osposobljavanje timova za vođenje i implementaciju projekata sektora voda – JPP (Jedinice za programiranje i planiranje);
- Razvoj centralne baze podataka o stanju kvaliteta površinskih i podzemnih voda uz obavezu izvještavanja svih javnih organizacija kao i registriranih zagađivača;
- Uspostavljanje saradnje među različitim upravljačkim strukturama vezano za obaveze izvještavanja o stanju voda, i stanju upravljanja vodama u F BiH, po zahtjevima međunarodnih komisija nadležnim institucijama na nivou BiH;
- Formiranje i kadrovsko popunjavanje kantonalnih uprava za inspekcijske poslove;
- Formiranje savjetodavnih vijeća za Vodna područja rijeke Save i Jadranskog mora.

Osnaženje stručnih kapaciteta postiće se slijedećim mjerama:

- Povećanje multidisciplinarne zastupljenosti u institucijama sektora voda, u skladu sa zahtjevima ODV-a;
- Obavezno i kontinuirano stručno usavršavanje kadra u sektoru voda;
- Organizovanje i provođenje obuke za veće industrijske zagađivače.

U okviru saradnje *s*a ostalim sektorima vezanim za vode preduzeće se mjere:

- Intenziviranje međusektorske saradnje je, kao mjera, prepoznata i od strane ostalih sektora, (u sektoru okoliša je Strategijom zaštite okoliša planirano formiranje stalnog međuministarskog tijela za saradnju), pošto su se, izradom sektorskih strategija (energetika, biodiverzitet, poljoprivreda, prostorno planiranje) svi susreli sa problemom nedovoljne međusobne saradnje i informiranosti;
- Promoviranje principa integriranog upravljanja vodama u ostale sektore, prvenstveno sektore poljoprivrede, enrgetike i zaštite okoliša,

Mjere za uspostavljanje referentnih i ovlaštenih laboratorija za ispitivanje kvaliteta voda:

- Izrada tehničke podloge za donošenje podzakonskog akta o uvjetima i djelokrugu rada referentne(ih) i ovlaštenih laboratorija;
- Proglašavanje referentne(ih) laboratorije za područje FBiH od strane FMPVŠ;
- Proglašavenje i davanje odobrenja za rad ovlaštenih laboratorija i saradnja sa inspekcijskim službama u cilju preciznog određivanja tereta zagađenja.

Za poboljšanje sistema dojave i efikasnog reagiranja u slučajevima pojave akcidentnih i iznenadnih zagađenja voda uradiće se:

- Izrada tehničke podloge podzakonskog akta u kome će biti razrađene procedure i opisani postupci prilikom pojave akcidentnih i izvanrednih zagađenja;
- Pojačan sistem inspekcijskog nadzora nad vodnim tijelima na kojima su uočene promjene nastale kao posljedica prirodnih, ili ljudskim nemarom izazvanih havarija, u saradnji sa udruženjima građana (ribarska udruženja, ljubitelji prirode, eko udruge i sl.).

Opredjeljenost društva da prihvaća principe općeg održivog razvoja podrazumijeva i održivo korištenje voda. Povećanje obuhvata javnim vodovodnim sistemima se može ostvarivati ne samo kroz dogradnju novih sistema nego i kroz "legalizaciju" i uvezivanje postojećih lokalnih vodovoda u javne vodovodne sisteme. U tom smislu potrebno je stvoriti uvjete za održivost javnih sistema vodosnabdijevanja kroz osiguranje dovoljnih količina vode potrebnog kvaliteta. S druge strane bitna zadaća za ostvarenje postavljenog cilja je smanjenje gubitaka vode čime će se dobiti značajne količine voda i smanjiti potrebe za zahvatanjem dodatnih, a što je u skladu sa postavljenim principima racionalnosti. Sagledavajući raspoložive vodne resurse po kvantitetu i kvalitetu svakako je jedan od ciljeva dodatno istraživanje u cilju obezbjeđenja novih vodnih resursa, ili proširenje postojećih, prvenstveno podzemnih voda, po mogućnosti sa orjentacijom na one čija je zaštita realno ostvariva. Pored toga, postojeće vodne resurse je neophodno zaštititi, a njihovu zaštitu uskladiti sa prostornim razvojem urbanih područja.

Povećanje obuhvata javnim vodovodnim sistemima sa sadašnjih 60% na približno 80% na kraju planskog perioda Strategije će se postići slijedećim mjerama:

- Uvezivanje lokalnih vodovoda u javne vodovodne sisteme i njihovo stavljanje pod punu kontrolu, (sve ostale načine vodosnabdijevanja (bunari, cisterne i slično) postepeno treba stavljati pod kontrolu, najprije radi kontrole kvaliteta vode, čime se dodatno povećava opći stepen sigurnosti zdravlja stanovništva);
- Proširenje obuhvata javnog vodosnabdijevanja prema rubnim područjima;
- Formiranje grupnih (međuopćinskih i regionalnih) vodovodnih sistema. Grupisanje korisnika, odnosno vodovoda općinskih centara, je proces koji je u nekim dijelovima BiH od ranije počeo. Formiranje grupnih vodovoda ima svoje opravdanje: centralna kontrola; sigurnost i pouzdanost rada; jednostavnije održavanje, itd. što sve upućuje na opredjeljenje da se formiranju ovakvih vodovodnih sistema pristupa u svim slučajevima koji to dozvoljavaju i opravdavaju. Ovi procesi nekada i nisu u potpunosti predvidivi, budući da su mogući slučajevi donošenja odluka o grupnim vodovodima koje nisu bazirane samo na tehničkim postavkama.

Smanjenje gubitaka u javnim vodovodnim sistemima za oko 15% postići će se slijedećim mjerama:

- Zamjena dotrajalih cijevi, kao i sanacija dotrajalih objekata u vodovodnim sistemima;
- Edukacija stanovništva i privrede koja koristi vodu za piće o potrebi racionalizacije potrošnje vode;

Mjere za racionalno korištenje, zaštita, unapređenje stanja i očuvanje vodnih resursa koji se koriste, ili se planiraju koristiti za potrebe javnog vodosnabdijevanja:

- Kontinuirano provođenje istražnih radova postojećih i potencijalnih vodnih resursa, sa aspekta korištenja za potrebe vodosnabdijevanja;
- Provođenje tehničkih i administrativnih mjera zaštite izvorišta, u skladu sa ZoV-a FBiH i podzakonskim aktima.

Mjere za očuvanje vodnih resursa, po osnovama uvjeta korištenja i zaštite iz ZoV-a FBiH, u skladu sa očekivanim potrebama za vodom u oblastima čiji razvoj ovisi od interesa tržišta i općeg ekonomskog napredka:

- Poticaj primjeni povoljnijih tehnoloških procesa u proizvodnji kojima se postižu značajne uštede vode;
- Davanje smjernica pri izradi planova razvoja industrije sa aspekta upravljanja vodama;
- Sudjelovanje u izradi planova o gradnji hidroenergetskih objekata po uslovima koji se postavljaju sukladno Planovima upravljanja vodnim područjima;
- Osiguranje sudjelovanja sektora voda u izradi studija iskoristivosti vodnih snaga;
- Osiguranje sudjelovanja sektora voda u izradi studije navodnjavanja poljoprivrednih površina na prostoru FBiH;
- Osiguranje sudjelovanje sektora voda u aktivnostima rekonstrukcije i obnavljanja postojećih plovnih puteva te uključenje aspekta plovidbe u planove o formiranju višenamjenskih akumulacija;
- Osiguranje sudjelovanja sektora voda u izradi planova o razvoju ribarstva u smislu toplo i hladnovodnih ribnjaka te razvoju kaveznog uzgoja;
- Identifikacija lokaliteta pogodnih za razvoj sportova i rekreacije na vodi;
- Uključenje aspekta sporta i rekreacije u planove o gradnji višenamjenskih akumulacija;
- Nastavak provođenja istražnih radova sa izradom planova o dugoročnom korištenju ovih voda, sa naglaskom na višenamjensko korištenja, i
- Izrada planova i provođenje mjera zaštite ovih voda.

Mjere za smanjenje tereta zagađenja od urbanih/sanitarnih otpadnih voda:

- Donošenje odluka o načinu prikupljanja, odvođenja i tretmana otpadnih voda, u skladu sa ZoV-a FBiH, član 5476;
- Povećanje stepena obuhvaćenosti stanovništva kanalizacionim sistemima i izgradnja odgovarajućih postrojenja za tretman otpadnih voda;
- Izrada smjernica i vodiča kao podrške u odabiru i standardizaciji odgovarajućih tehnologija tretmana urbanih otpadnih voda, i obrade mulja, usklađenih sa zahtjevima o kvalitetu efluenta prema važećim pravilnicima;
- Periodična evaluacija rezultata primjenjenih mjera i dalja istraživanja u cilju dobivanja boljih i tačnijih osnova za donošenje odluka.

Mjere za smanjenje emisije štetnih i toksičnih materija koje produciraju pojedini industrijski zagađivači kroz uspostavljanje sistema dozvoljenog ispuštanja i principa „zagađivač plaća“:

- Uspostava i održavanje registra industrijskih zagađivača;
- Efikasno izdavanje prethodnih vodnih saglasnosti u cilju izdavanja okolišne dozvole;

- Uspostava sistema kontinuiranog monitoringa efluenta od strane zagađivača te jačanje kontrolnog monitoringa u cilju poštivanja uvjeta propisanih okolišnim dozvolama

Mjere za smanjenje količina zagađenja koja dospijevaju u površinske i podzemne vode sa uređenih i „divljih“ deponija krutog otpada:

- Prioritetno uklanjanje divljih deponija smeća, i otpadnog materijala, iz zona koje imaju negativan uticaj na površinske i podzemne vode;
- Sanacija postojećih i izgradnja novih deponija krutog otpada prema Strategiji upravljanja otpadom i planovima koji će biti urađeni u skladu sa važećim evropskim direktivama;
- Uspostava kapaciteta za adekvatno prikupljanje i zbrinjavanje rudničkog i industrijskog otpada.

Mjere za smanjenje zagađenja od poljoprivrednih aktivnosti:

- Kvantificiranje tereta zagađenja od poljoprivredne djelatnosti na područjima gdje je izražen uticaj kroz uspostavu odgovarajućeg sistema praćenja i kontrole;
- Sudjelovanje sektora voda u izradi agrookolišnog programa FBiH, kao dijela integralnog sistema za upravljanje zemljištem, sa naglaskom na zaštitu voda;
- Primjena načela dobre poljoprivredne prakse kroz realizaciju akcionih planova i vodiča u koje su uključene mjere koje se odnose na održivo korištenje đubriva i zaštitnih sredstava.

Mjere za smanjenje zagađenja od aktivnosti vezanih za upravljanje šumama:

- Sudjelovanje u donošenju šumsko-gospodarskih osnova kao planskih dokumenata koji u sebi sadrže i način korištenja šumskih resursa/prostora na područjima gdje postoji zajednički interes korisnika voda i organa koji gazduju šumama;
- Provođenje multidisciplinarnih istraživanja radi utvrđivanja uticaja vezanih za upravljanje šumama na kvalitativno- kvantitativni režim voda.

Mjere za izgradnju sistema za prikupljanje, odvodnju i tretman otpadnih voda za naselja ispod 2.000 stanovnika:

- Pokretanje i realizacija pilot projekata sa ciljem utvrđivanja prihvatljivih tehnologija za manja naselja;
- Izrada smjernica, definiranje normi i izgradnja kanalizacionih sistema i postrojenja za tretman otpadnih voda za oko 25% stanovnika koji žive u naseljima do 2.000 stanovnika.

Mjere za smanjenje zagađenja od saobraćaja:

- Istraživanja uticaja zagađenja od svih vrsta saobraćaja;
- Razrada procedura u postupku izdavanja okolinskih dozvola uz osiguranje učešća predstavnika sektora voda kroz efikasno izdavanje vodnih saglasnosti za rekonstrukciju postojećih i izgradnju novih saobraćajnica.

Mjere na uspostavi zaštićenih područja u skladu sa Zakonom o vodama FBiH:

- Uspostavljanje, tehničko i administrativno, zona sanitarne zaštite izvorišta vode za piće javnih i lokalnih vodovoda čiji kapacitet prelazi 10 m3/dan.;
- Izrada tehničkih podloga te donošenje odluka o proglašenju područja namjenjenog zaštiti ekonomski važnih akvatičnih vrsta u skladu sa aktuelnim propisima;
- Izrada tehničkih podloga te donošenje odluka o proglašenju područja namjenjenih sportu i rekreaciji na vodama;
- Izrada tehničkih podloga te donošenje odluka o proglašenju područja osjetljivih na nutrijente i odgovarajućim programom monitoringa;
- Izrada tehničkih podloga te donošenje odluka o proglašenju zaštićenih područja vezanih za staništa akvatičnih i poluakvatičnih biljnih i životinjskih vrsta;
- Uspostavljanje baze podataka o statusu vodnih tijela površinskih i podzemnih voda po Vodnim područjima i njegova integracija u ISV-a.

Sve češće i razornije posljedice uzrokovane vodama jasno pokazuju da postojeći sistemi upravljanja i kontrole nisu dovoljno efikasni. Neophodna je brza promjenu pristupa i načela borbe protiv opasnosti izazvane viškom i/ili nedostatkom vode. Činjenica je da katastrofe pogađaju jednako bogate i siromašne te da su kočnica daljem razvoju. Danas živimo sa okolišem koji je sve ranjiviji i izloženiji rizicima od poplava, suša, klizišta, muljnih tokova, zagađenja voda i tla. Evropski izvještaj o klimatskim procjenama navodi podatke da je uočen trend vlažnijih ekstrema, a da je povećan broj toplijih dana od prosjeka i da su poplave češće i sa većim protocima. Opaženi su i dugotrajniji periodi s padavinama nižim od prosjeka, što dovodi do suša i stvaranja velikih problema u upravljanju vodnim i o vodi ovisnim resursima.

Stoga je **strateški cilj, koji se postavlja za oblast zaštite od voda,** slijedeći:

Aktivnosti na obnovi i sanaciji postojećih te izgradnji i održavanju sistema zaštitnih vodnih objekata u cilju povećanja stepena sigurnosti odbrane od poplava:

(a) Rekonstrukcija postojećih objekata zaštite od poplava, do potrebnog nivoa zaštite, koji odgovara značaju branjenog prostora i obimu štete koja bi mogla nastati eventualnom poplavom velikim vodama određenog ranga pojave.
(b) Izgradnja zaštitnih objekata od velikih voda na ugroženim područjima, po prioritetima. Uz rijeke postupno izgraditi zaštitne objekte na osnovu cost-benefit analiza.
(c) Osiguranje funkcionalnosti postojećih zaštitnih objekata od štetnog djelovanja voda,
(d) Podrška planiranju i formiranju "višenamjenskih vodnih sistema", (tamo gdje se efekti tih objekata manifestiraju na širem prostoru i većem broju značajnih privrednih i drugih objekata), uz prvenstvenu saradnju sa sektorima energetike, poljoprivrede i prostornog planiranja.
(e) Koordinirano djelovanje sektora voda i poljoprivrede radi revitalizacije postojećih melioracionih sistema te omogućavanje njihovog razvoja u skladu sa planovima i potrebama poljoprivrednih potrošača, i potrebama zaštite naselja od negativnih uticaja unutrašnjih voda.

Mjere na izradi i donošenju Planova za zaštitu od štetnog djelovanja voda:

- Izrada i provođenje operativnih planova odbrane od poplava i leda;
- Izrada preliminarne procjene poplavnog rizika, mapa opasnosti i mapa rizika od poplava, te izrada Planova upravljanja poplavnim rizikom:77;
- Uspostava baze podataka, (u okviru formiranog informacionog sistema voda – ISV), i fleksibilnog sistema monitoringa, u cilju dostavljanja podataka o vodostajima, proticajima i padavinama. Uspostavljanje modela prognoze proticaja i upravljanja akumulacijama. Definiranje načina obavještavanja i uzbunjivanja;
- Koordinacija rada specijalističkih službi: (meteorološke, korisnika akumulacija, prostornih planera, službi za zaštitu i spašavanje ljudi), kao i jedinica lokalne uprave, poljoprivrednika, ekologa, šumara, nevladinih organizacija, poduzetnika, građana i medija.

Mjere za smanjenje erozije:

- Izrada Programa zaštite od erozije;
- Provođenje opštih protiverozijskih mjera;
- Sanacija šteta od erozija.

Radi problema vezanih za nedostatak vode zbog suše u periodu donošenja strategije radiće se programi za borbu protiv suše.

Mjere za prevenciju i spremnost za slučaj katastrofe-rušenja ili prelivanja brana:

- Izrada periodičnih Studija stanja i stabilnosti postojećih objekata koji su u funkciji, kao i u izradi Studija uticaja plavnog vala, (primarnog i sekundarnog), na ljude i materijalna dobra na plavnom području;
- Izrada Studija ranog upozoravanja ljudi na opasnost od plavnog vala, odnosno poplave, instaliranje automatskih mjernih stanica i dojavljivača vodostaja na svim većim vodotocima i nizvodno od brana.

Ukupna suma sredstava potrebnih za ostvarenje zacrtanih ciljeva upravljanja vodama za period od 2010.-2020. godine iznosi: 2.760.695 000 KM.

Vizija

Efikasno upravljanje i gospodarenje šumamama i šumskim zemljištem na principima prostorne i funkcionalne centralizacije, sa potpunim korišćenjem prirodnih potencijala šumskih zemljišta i pristupom integrisanom krajoliku.

Osiguranje uvjeta za gospodarenje populacijama divljači sa ciljem očuvanja njihovog genetskog potencijala, brojnosti i kvalitete, te osiguranje sustavnih kontrola upravljanja i gospodarenja populacijama divljači.

Temeljna strateška opredjeljenja u šumarstvu

- Razvijanje integrisanih strategija i politika gazdovanja šumama
- Razvijanje institucija i zakonskog okvira na razini BIH/FBiH za gazdovanje šumama i nadzor kako bi se smanjio štetni uticaj na šume usljed klimatskih i drugih promjena
- Razvoj tržišta u šumarstvu i upravljanje i gospodarenje šumama utemeljeno isključivo ili pretežno na samofinansiranju iz tekućih prihoda od prodaje šumskih proizvoda
- Sprovođenje urgetne inventure sektora šuma

Temeljna strateška opredjeljenja u lovstvu

- Definiranje optimalnog oblika upravljanja i gospodarenja divljači i posebnih mjera ekonomske politike,
- Održivi financijski mehanizmi za unapređenje stanja, aktiviranje svih potencijala razvoja sektora lovstva
- Usklađivanje zakonodavnih i institucionalnih okvira sa relevantnim međunarodnim propisima i europskim zakonodavstvom.
- Osiguranje aktivnog učešća u međunarodnim vladinim i nevladinim organizacijama i programima

7. ŠUMARSTVO I LOV

5.5. Razvoj šumarstva i lovstva u narednom periodu određen je aktivnostima strateškog dokumenta pod nazivom "Strategija razvoja Federacije BiH 2010.-2020. - Sektor šumarstva i lovstva,"[78] kojim se projiciraju slijedeći **okvirni strateški ciljevi u šumarstvu:**

(1) Inkluzivni/holistički pristup održivosti sektora šumarstva sa strateškim aktivnostima:

1) *Inicirati integrisane međusektorske akcije na državnom, entitetskom i lokalnim nivoima, uključujući klimatske promjene, bio-energiju, vode, biodiverzitet, osiguranje hrane i smanjene siromaštva, kako bi se smanjili štetni utjecaji na šumu.*
2) *Implementirati mehanizme za međusektorski monitoring i izvještavanje, kako bi se utjecalo na politike i akcije vezane za šumarstvo.*

(2) Kreiranje ekonomskih kako bi se u potpunosti uzele u obzir ove vrijednosti i kako bi se smanjio pritisak na bespravne sječe i druge neodržive aktivnosti sa strateškim aktivnostima:

3) *Razviti mehanizme na lokalnoj, regionalnoj i državnoj razini za realizaciju novih ekonomskih vrijednosti šuma koje kreiraju finansijske stimulacije za vlasnike zemljišta i zajednica da upravljaju ovim vrijednostima.*
4) *odmah se fokusirati na mehnaizme vezane za klimatske promjene kao prvi prioritet sa posebnim naglaskom na pitanja smanjenja deforestacije i degradacije (REDD).*
5) *Povećati napore u izradi integrisanih politika i strategija za efektivno gazdovanje šumama i vodnim resursima.*

(3) Uspostavljanje balansa između svih korisnika zemljišta sa strateškim aktivnostima:

6) *Prepoznati važnost zasađenih šuma u ispunjenju ekonomskih, društvenih i potreba okoliša.*
7) *Fokusirati aktivnosti na degradirane krajolike, naročito na obnovu degradiranog šumskog zemljišta*
8) *Razviti i implementirati tehnologije za održavanja i unapređenje produktivnosti zasađenih šuma i njihovog učešća na lokalnoj razini i razini krajolika.*

(4) Šume kao održiva energetska opskrba i kao alternativna sirovina za fosilna goriva sa strateškim aktivnostima:

9) *Ispitati potencijale za razviti energetskih šuma u kontekstu održivog okvira kako bi se minimizirao rizik od neželjenih posljedica u šumi, poljoprovredi i energetskim sektorima.*
10) *Implementirati Dobre prakse upravljanja za razvoj održive bioenergije.*
11) *Razviti i unaprijediti tehnologije za efikasniju proizvodnju i raznoliko korištenje biomase za energiju uključujući tehnologije druge generacije.*

(5) Fokusirati simultano na povećanje ublažavanja emisije karbona i prakticiranje pilagodivog gazdovanje za usmjeravanja tranzicije u šumskim eko sistemima i zajednicama sa strateškim aktivnostima:

12) *Razviti nove pristupe za poboljšanje "zapljenje" karbona korištenjem šume i nove opcije za gazdovanje šumama u kontekstu klimatskih promjena i implemenitrati ih naširoko.*

13) *Razviti informativne i znanstveno dokazane inpute za pregovore o klimatskim promjenama.*
14) *Zagovarati da lokalne potrebe koje se trenutno podmiruju iz šuma budu poštovane i da se reflektuju u međunarodnim mehanizmimima i politikama klimatskih promjena.*
15) *Proširiti potporu istraživanjima između ostalih i vezanim za prilagođavanje na klimatske promjene i njihov utjecaj na eko sisteme, ekonomiju i društvo.*

(**6) Razvijanje eksplicitnih politika i mehanizama koji promoviraju investicije za čiste tehnologije i okolišno odgovornu sječu i preradu drveta** sa strateškim aktivnostima:

16) *Kreirati takvo zakonsko okruženje, koje omogućuje primjenu gore pomenutih politikâ za sektor šumarske i drvne industrije**.***

(7) Novi i inovativni instrumenti za finansiranje održivog gazdovanja šumama sa strateškim aktivnostima:

17) *Unaprijediti upravljanje šumarskog sektora na svim razinama, uključujući izgradnju kapaciteta za provođenje zakona i propisa i olakšavanje održivog gazdovanja od strane državnih i ne-državnih aktera.*
18) *Unaprijediti radne vještine i uvjete potrebne za siguran i produktivan rad u sektoru šumarstva i drvne industrije.*
19) *Promovirati reformu prava na uživanje zemljišta osiguravajući prava zajednicama i lokalnim interesnim stranama da koriste i gazduju šumskim resursima.*
20) *Izraditi finansijsku strategiju u okviru državnih šumskih programa koristeći inovativne instrumente za investicije i razvoj tržišta u šumarstvu.*

(8) Ostali okvirni strateški ciljevi sa strateškim aktivnostima:

21) *Organizirati i provesti III Državnu Inventura šuma na velikim površinama u BiH 2016 – 2019*
22) *Implementacija Šumarskog Programa FBiH*
23) *Korporativno upravljanje u sektoru šumarstva*
24) *Razvoj i implementacija cjelovitog Informacionog sistema za gospodarenje šumama u FBiH na bazi GIS-a – FMIS*

U periodu 2010. – 2015. potrebno je potpuno implementirati sve definirane Module informacionog sistema:

Oblast: Standardi
- *Modul: Terminologija*
- *Modul: Šifarnici*
- *Modul: Model baze podataka*
- *Modul: Korisnički interfejs*

Oblast: Katastar šuma
- *Modul: Stanje šuma*
- *Modul: Gospodarenje šumama*
- *Modul: Planovi gospodarenja i razvoja šuma*
- *Modul: Količina i dinamika sječa*
- *Modul: Šumsko-uzgojni i radova na zaštiti šuma*
- *Modul: Površine za proširenu biološku reprodukciju šuma*
- *Modul: Mjere za održavanje i poboljšanje biodiverziteta*
- *Modul: Investicije u izgradnju šumskih putova*

Modul: Korištenje sekundarnih šumskih proizvoda
Modul: Ekonomsko- financijska analiza gospodarenja
Modul: Evidencija izvršenih sječa
Modul: Evidencija izvršenih šumsko-uzgojnih radova

Oblast: Planiranje
Modul: Strateško planiranje
Modul: Operativno planiranje
Oblast: Proizvodnja
Modul: Plan sječa
Modul: Sječa i izrada
Modul: Izvlačenje i iznos
Modul: Prodaja
Modul: Uzgajanje šuma
Modul: Zaštita šuma
Modul: Sjemenarstvo
Modul: Rasadničarstvo
Modul: Ostali proizvodi i radovi
Modul: Lovstvo
Modul: Ekologija
Oblast: Šumske štete
Modul: Šumski požari
Modul: Bespravne sječe i uzurpacije
Modul: Kalamiteti i smanjenje šumske površine
Oblast: Ostali resursi
Modul: Kadrovi
Modul: Oprema
Oblast: Financijski pregled
Modul: Poslovni plan
Modul: Ekonomski uslovi u šumarstvu
Modul: Namjenska sredstva
Oblast: Dodatni moduli
Modul: Podsticaji u šumarstvu
Modul: Podsticaji u lovstvu
Modul: Registar vanjskih izvršitelja
Modul: Cijene šumskih proizvoda
Modul: Šumarski internetski portal

5.6. Okvirni strateški ciljevi u lovstvu

(1) *Razvoj i održavanje sistema zaštite i unapređenja divljači u zaštićenim prirodnim dobrima, zasnovanog na realnoj valorizaciji divljači, a u skladu sa Nacionalnom strategijom održivog razvoja.**)***

(2) *Obrazovanje odgovarajućih stručnih kadrova za sektor lovstva, koji će biti u stanju da efikasno ispunjavaju zadatke usmjerene na održivo gospodarenju populacijama divljači i koji će biti u mogućnosti da aktivno učestvuju u razvoju ekološke svjesti građana.*

***(3) U**spostavljanje i održavanje mehanizama za efikasno prikupljanje, pohranjivanje, analizu i efikasnu razmjenu informacija unutar sektora lovstva i između ostalih sektora uz aktivno učešće svih interesnih grupa.*

Vizija

Prostorno uređenje sa efikasnom regulativom za građenje i infrastruktura bazirana na principima održivog razvoja i usklađeni sa zahtjevima savremenog ekonomskog razvoja kao osnova za uravnoteženu izgradnju kao ambijenta poželjnog za rad, življenje i investiociona ulaganja.

Temeljna strateška opredjeljenja

- Urgentna izrada Prostornog plana FBiH
- Izgradnja i razvoj pravnog okvira i institucijskih kapaciteta upravljanja, korištenja i zaštite zemljišta, spomenika kulture i prirodnih resursa u FBiH

***(4)** Uspostavljanje i jačanje međunarodne saradnja u svim aspektima lovstva i srodnim oblastima radi uključivanja u aktivnosti vezane za divljač i lovstvo na globalnom i regionalnom nivou.*

8. PROSTORNO UREĐENJE

Nosilac pripreme Prostornog plana FBiH za period 2008-2028.godine je Federalno ministarstvo prostornog uređenja. Nosilac izrade Prostornog plana je odabrani konzorcij koji čine: Urbanistički zavod BiH Sarajevo, ECO-PLAN Mostar, IPSA INSTITUT Sarajevo. Na izradi Prostornog plana FBiH do aprila 2010. godine su urađeni sljedeći poslovi:

- Projektni zadatak-Javna nabavka usluga „Priprema i izrada Prostornog plana FBiHe za period od 2008-2028.godine“, januar 2008.godine (pripremilo : Federalno ministarstvo prostornog uređenja);
- Projekt Digitalni orto foto plan FBiH,
- Studija ranjivosti prostora federacije BiH. Ova studija obuhvata dvije knjige: Studija ranjivosti prostora FBiH-knjiga I, maj 2008.godine (uradili:Institut za hidrotehniku građevinskog fakulteta u Sarajevu i IPSA INSTITUT Sarajevo i Studija ranjivosti prostora FBiH- knjiga II, autorizovani elaborat o opštoj procjeni minske situacije u FBiH (pripremio:BH MAC), maj 2008.godine.
- Prva podfaza snimanja postojećeg stanja- Prostorne osnove Prostornog plana. Prostorna osnova –snimak postojećeg stanja obuhvata:
- Stanovništvo (nosilac izrade:odabrani konzorcij), februar 2010.godine;
- Prirodni resursi sa akcentom na zaštiti i korištenju obnovljivih resursa (nosilac izrade:odabrani konzorcij), februar 2010.godine;
- Osnovne karakteristike privrednog razvoja FBiH sa prostornim razmještajem privrednih subjekata od značaja za FBiH (nosilac izrade:odabrani konzorcij), februar 2010.godine;

- Karakteristike razvoja naselja, sa akcentom na policentričnom sistemu razvoja, kao i odnos urbano-ruralno (nosilac izrade:odabrani konzorcij), februar 2010.godine;
- Tekstualno obrazloženje uz karte (nosilac izrade:odabrani konzorcij), februar 2010.godine;
- Ciljevi za oblast prostornog uređenja za period do 2013.godine šire su dati i obrazloženi u Strategiji razvoja BiH- Akcioni plan za nivo FBiH-Strateški cilj „Održivi razvoj“

Dinamičkim planom pripreme i donošenju Prostornog plana FBiH za period 2008-2028. godine predviđeno je bilo da se ovaj Plan donese do kraja 2010.godine. Imajući u vidu preostale aktivnosti na pripremi Plana uključujući i javnu raspravu po ovom dokumentu moguće je donošenje ovog dokumenta od strane Parlamenta FBiH u drugom polugodištu 2011.godine. Važno je pomenuti da se Prostorni plan FBiH donosi po posebnom propisu (Zakon o prostornom planiranju i korištenja zemljišta na nivou FBiH i podzakonskim aktima koji su doneseni nakon Zakona).

Vizija

Razvoj modernog trgovinskog sektora i održivog razvoja tržišta FBiH, koji će doprinijeti podizanju životnog standarda, većoj zaposlenosti i promociji domaće proizvodnje u smislu njene veće zastupljenosti u kanalima prodaje.

Temeljna strateška opredjeljenja

- Razvoj trgovine i kanala distribucije domaće proizvodnje
- Jačanje konkurencije domaće proizvodnje i jačanje trgovinskih lanaca za proširenje ponude domaćih proizvoda
- Formiranje legislativnog prostora u oblasti trgovine (set zakona o trgovanju nekretninama, internet trgovini, antimonopolsko uređenje domaćeg tržišta i sl.)

9. TRGOVINA

Svrha Strategije u oblasti trgovine je predložiti pravce razvoja trgovine i domaćeg tržišta u FBiH, kao model za dalji razvoj trgovine i usmjeravajući okvir za donošenje izvedbenih odluka na razini trgovine i nositelja trgovinske politike. Temeljna pretpostavka u istraživanju je da se restruktuiranjem trgovine može pridonijeti rastu i razvoju ove djelatnosti s pozitivnim pratećim gospodarskim učincima. U tom procesu važnu ulogu ima iskustvo i primjena standarda EU, organizacija trgovaca, njihova razvojna vizija i primjerena trgovinska politika.

U razumijevanju dinamike trgovinske strukture i predviđanju budućih razvoja unutar okruženja konkurencije pomažu nam različite teorije, od kojih su najvažnije: teorija životnog ciklusa maloprodaje, teorija kotača maloprodaje, teorija procesa sužavanja i širenja asortimana, teorija dijalektičkog procesa i teorija prirodne selekcije.

U trgovini na veliko ostvaruje se skoro dvostruko veći promet u odnosu na trgovinu na malo, a u trgovini na malo skoro je dvostruko veći broj zaposlenih. Grupiranjem srodnih aktivnosti dobiva se jasnija slika cijelog sektora trgovine u kojem dominantno mjesto zauzimaju trgovina na veliko i trgovina na malo.

Prema sva tri obilježja, mjereno indeksima rasta, trgovina na veliko pokazuje dinamičniji razvoj u odnosu na trgovinu na malo.

Zahvaljujući podacima dobivenima iz obrađenih završnih računa poslovnih subjekata, moguće je izvršiti svestraniju analizu pokazatelja, a pogotovo efikasnosti područja trgovine u FBiH. Analiza je izvedena za 2006. i 2007. godinu na bazi obrađenih završnih računa 8.393 poduzeća iz područja trgovine, što predstavlja približno 75% u 2006. i približno 71% od ukupnog broja poduzeća iz područja trgovine u 2007. godini. Radi što potpunije ocjene uloge i značaja distributivne trgovine izvršena je prezentacija komparabilnih podataka za ukupno gospodarstvo FBiH.

Trgovina ima relativno skromne udjele u stalnim sredstvima (identično kao i u kapitalu) u gospodarstvu, ali i natprosječni udio u tekućim sredstvima (približno 36%), zalihama (45%) i u stavci "dobavljači" (45%). No, rast stalnih sredstava u trgovini (indeks iznosi 120) je znatno veći od indeksa za ukupno gospodarstvo (109). S obzirom na to, i imajući u vidu znatno više stope investiranja u trgovini, ova će djelatnost u srednjem i duljem roku ostvarivati daljnji natprosječan rast.

Skoro polovina ukupnog prihoda, ukupnih rashoda odnosno prihoda od prodaje i troškova prodaje ukupnoga gospodarstva u FBiH ostvaruje se kroz djelatnost trgovine. Trgovina ostvaruje približno 30% dobiti ukupnoga gospodarstva, a rast neto dobiti u ovoj djelatnosti je natprosječan.

Natprosječna profitabilnost u trgovini ostvaruje se zahvaljujući solidnim maržama. U odnosu na nabavnu vrijednost prodane robe (koja odgovara približno vrijednosti kategorije "Troškovi za prodano"), ukupne ostvarene marže za trgovinu na veliko i trgovinu na malo bile su 16,7% u 2006. i 18,2% u 2007. godini .

Tehnička i kapitalna opremljenost u trgovini znatno je niža u trgovini u odnosu na ukupno gospodarstvo (ne dostiže čak ni 2/3 prosjeka), što indicira niže cijene radnih mjesta i niži investicijski prag ulaska. Dodatni je indikator investicijske atraktivnosti trgovine akumulirana dobit po zaposlenome, koja je u trgovini znatno viša u odnosu na prosjek gospodarstva (u 2006. godini približno 1,9 puta, a u 2007. godini približno 1,7 puta).

Najbrži uvid u ekonomsko-financijsku efikasnost distributivne trgovine moguće je postići prikazom pokazatelja ekonomsko-financijskog boniteta koji se uobičajeno primjenjuju na mikro (poduzetničkom) nivou.

Svi pokazatelji profitabilnosti, osim odnosa neto dobiti prema ukupnom prihodu, imaju znatno veće (i dvostruko veće) vrijednosti kod trgovine nego ukupno za gospodarstvo, što je jedan od pouzdanijih indikatora atraktivnosti investiranja u ovu djelatnost. Svi pokazatelji boniteta iz ove grupe bolji su u 2007. u odnosu na 2006. godinu. Uz iste koeficijente obrtaja zaliha, distributivna trgovina postiže dvostruko višu efikasnost u odnosu na ukupno gospodarstvo (obrtaj aktive). Dosta je nelogično što su svi koeficijenti likvidnosti nepovoljniji za trgovinu i što je, stoga, ova djelatnost jedan od glavnih generatora nelikvidnosti u cijelom gospodarstvu. Stupanj zaduženosti u trgovini je za 40 do 50% viši od prosječne zaduženosti cijeloga gospodarstva, a shodno tome, stupanj samofinanciranja je za isto toliko niži. Odnos duga i kapitala u trgovini je više nego dvostruko nepovoljniji.

Sektor trgovine u FBiH jedan je od najdinamičnijih sektora po udjelu u generiranju bruto domaćeg proizvoda, po stopama rasta prometa, po udjelu u zapošljavanju, investicijama i općem razvoju.

U razdoblju 2002.-2007. distributivna trgovina u F BiH uvećana je četiri puta, po stopi od približno 30% godišnje. Bruto domaći proizvod uvećan je tri puta u razdoblju 1997. - 2007.,

što govori o dinamičnoj ekspanziji trgovine. Udio trgovine kao sektora u generiranju bruto domaćeg proizvoda dosegao je približno 10%.

Trgovina u FBiH zapošljava više od 10% ukupno zaposlenih Investicije u trgovačke kapacitete u apsolutnom iznosu dostigle su obujam od približno 3,7 milijardi KM u posljednjih desetak godina. Udio trgovine u ukupnoj dobiti gospodarstva je oko 30%, što ukazuje na veću profitabilnost grane u odnosu na ostale sektore.

U razdoblju 2000.-2007. broj pravnih osoba aktivnih u sektoru trgovine smanjio se sa 20.071 na 11.815. To govori o konsolidaciji sektora i dovodi do značajnog povećanja prometa po pravnoj osobi sa 155.000 KM na 1.160.900 KM.

Tijekom posljednjih desetak godina trgovački sektor formirao je značajne kapacitete veleprodaje, maloprodaje i skladišta. Samo skladišni kapaciteti rasli su po stopi od oko 9% u razdoblju 2000. - 2005., na ukupnu kvadraturu od oko 623.000 m2, premda se može konstatirati da su generalno kapaciteti još uvijek prilično usitnjeni.

Trgovina na veliko u FBiH povećala se četiri puta u razdoblju 2002.-2007., sa 1,8 na 8,1 milijardu KM. Samo u dvije godine 2004. i 2005. godišnji rast prometa na veliko iznosio je oko 50%. Trgovina na malo uvećala se u obujmu oko sedam puta u razdoblju 1998. - 2007., sa godišnjim stopama rasta od oko 30%. U istom razdoblju broj zaposlenih porastao je oko 2,5 puta, pri čemu se promet po zaposlenom povećao oko tri puta.

U posljednjih desetak godina sektor trgovine u FBiH doživio je transformaciju i u pogledu razvoja kapaciteta kroz modernizaciju i veći udio hipermarketa supermarketa, trgovačkih lanaca, šoping molova (shopping mall) i drugih oblika suvremene distribucije. Premda je sektor još uvijek značajno usitnjen i atomiziran, primjećuje se trend konsolidacije, investicija u moderne oblike veleprodaje i maloprodaje i edukacija potrošača na modernije oblike kupovine i konzumacije.

Tržište FBiH nije interesantno velikim globalnim koncernima i pretežito je pokriveno regionalnim investitorima i trgovačkim lancima. Unutar toga dominiraju kompanije iz susjednih zemalja. Roba u prometu većinom je inozemnog podrijetla. Udio domaćih robnih marki u prometu kreće se izmenu 20 i 25%, što je značajan napredak u odnosu na prije desetak godina, ali se ocjenjuje kao nedovoljno u odnosu na potencijale, preferencije potrošača i poticaj konkurenciji. Primjetno je da nema specifičnih poticaja trgovačkih lanaca razvoju i ekspanziji domaćih robnih marki, premda su prednosti takve politike evidentne.

Evaluaciji pogodnosti razvoja trgovine u FBiH nije se moglo pristupiti na teoretski uobičajen način zbog toga što ne postoje standardi uspostavljeni strategijom, programom ili planom, a koji bi se uzeli kao osnova za procjenjivanje rezultata dosadašnjeg razvoja. Osim pravnog okvira prema kojem Vlada FBiH i resorna ministarstva obavljaju svoju funkciju u vezi s trgovinom još ne postoji formulirana strategija i politika trgovine ili odluke vlade koje su strateškog karaktera, pa zbog toga ni politike implementacije i politike evaluacije kao modela prosudbe uspješnosti razvoja na tim danim osnovama.

Kada je u pitanju sektor trgovine, najveći problem i šteta je u tome što nema udruženja trgovinskih poduzeća koje organi Privredne komore i pored svih nastojanja nisu uspjeli formirati.

Promocijske aktivnosti PK FBiH je poduzimala putem:

- samostalnih promocijskih aktivnosti,

- sajamskih manifestacija, posjete i nastupa članica,
- sudjelovanje i podrške kampanjama „Kupujmo domaće“
- promocijskih nastupa u suradnji s VTK i u vidu organizacije posebno dogovorenih manifestacija s pojedinim poslovnim grupacijama i regionalnim strukovnim ili poslovnim udruženjima.

PK FBiH blisko surađuje s VTK BiH, čije se aktivnosti vide u:

- Predstavljanje interesa članica Komore;
- Promotivne publikacije i brošure;
- Sudjelovanje komorskih stručnjaka u radu raznih komisija i stručnih tijela;
- Analize ekonomskih kretanja i saopćenja o njima;
- Sudjelovanje u raspravama i pripremi novih zakona u oblasti gospodarstva;
- Učešće u izradi dokumenata, označavanja proizvoda, ISO standarda itd.;
- Informiranje članica o kretanjima na tržištu;
- Poslovni forumi;
- Poslovne misije, prijemi i posjete.

Komora obavlja povremene promotivne aktivnosti pretežno kroz model javnih komunikacija i publikacija i u tim procesima relativno uspješno surađuje s javnim medijima. Privredna komora FBiH trebala bi u što kraćem roku uvažiti značaj ukupnog sektora trgovine i uključiti se u kreiranje strateških pravaca njenog razvoja. Za ostvarenje toga zadatka trebala bi ojačati vlastite kadrovske i organizacijske kapacitete, kako bi u što većoj mjeri mogla postati servis velikom broju poslovnih subjekata iz područja trgovine na malo i trgovine na veliko. Da bi Komora mogla obavljati sve važne aktivnosti koje se odnose na sektor trgovine, ona bi morala u organizacijskom smislu formirati odgovarajuće sektore, odjele i službe:

- Sektor za trgovinu (evidencije, analize i drugo).
- Grupacije unutar udruženja,
- Udruženje poslovanja nekretninama
- Udruženje trgovine,
- Udruženje marketinga

Nakon organizacijskog prilagonavanja, Komora bi pristupila sređivanju registra poslovnih subjekata trgovine i obavila marketing i lobiranje za masovnije članstvo trgovačkih firmi svih kategorija u Komoru. Udruženje marketinga obnovilo bi svoje djelovanje koje je postojalo dugo godina prije rata.

Istraživanja su pokazala da ne postoji koncept, program, plan ili sličan dokument iz kojeg bi se moglo prepoznati tko su službeno inaugurirani sudionici u suradnji izmenu javnog i privatnog poduzetničkog sektora u promoviranju trgovinskih mogućnosti u Federaciji Bosne i Hercegovine Stoga smo izvršili prepoznavanje sudionika koji bi to trebali biti silom zakonskih propisa ili drugih mjera ili oni koji bi trebali sudjelovati u tim procesima logikom strategije trgovačkog marketinga.

Treba naglasiti da Ministarstvo trgovine ima izvornu odgovornost i druge prerogative za obavljanje stručnih poslova i funkcioniranje jedinstvenog tržišta, te provođenje gospodarskog sistema i politike na tržištu roba i usluga, pa prema tome može na bazi strategijskog pristupa

razvoju trgovine uspostaviti procese temeljne suradnje izmenu javnog sektora i poduzetničke strukture.

Ostala ministarstva, također na osnovama zakonskih prerogativa i zaduženja od Vlade, mogu na više načina sudjelovati u tim procesima. Ovo se posebno odnosi na Ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta, koje "pokriva" ogroman broj malih i srednjih poduzeća iz sektora trgovine. Drugo po važnosti resorno ministarstvo je Ministarstvo financija, zbog svoje nadležnosti na području fiskalne politike i financijske podrške gospodarskim subjektima. U tom kontekstu važna je povezanost Ministarstva financija i Razvojne banke FBiH, čija se funkcija svodi na financiranje razvojnih projekata s prioritetima poduzetničkog karaktera. Ostali federalni organi i ostale važne institucije i agencije upotpunjavaju izvršavanje zakona, odluka i programa, pod utjecajem provođenja zakonskih obaveza i obaveza koje se nameću vertikalnom nadležnošću i jednim dijelom vlastitom inicijativom

Općenito govoreći, ekonomija FBiH u poslijeratnom razdoblju 1997.-2007. imala je relativno dinamičan razvoj. Premda je u tijeku ratnih događanja pretrpjela izrazito velika materijalna i ljudska stradanja, zahvaljujući intenzivnoj menuđarodnoj pomoći i inicijativi domaćih poduzetnika, oporavak i razvoj ekonomske strukture FBiH imao je iznimnu dinamiku. U ukupnom razvoju trgovine uočavaju se razlike izmenu trgovine na veliko i trgovine na malo.

Zakonodavstvo vezano za pravno uređenje trgovine u BiH veoma je složeno i postoji veći broj pravnih izvora. S obzirom na ustavni okvir BiH donešeno je:

- okvirni zakoni na državnom nivou,
- entitetsko zakonodavstvo, i zajednički zakoni na državnom nivou,
- kantonalno zakonodavstvo u FBiH

Pored ministarstava, kao posebni državni organi koji djeluju prema Zakonu o konkurenciji i Zakonu o zaštiti potrošača u BiH postoje:

- Konkurencijsko vijeće BiH
- Ombdusman za zaštitu potrošača u BiH
- Vijeće za zaštitu potrošača u BiH,i te
- Ured za konkurenciju i zaštitu potrošača u FBiH i RS.

Od posebnih tijela državnog karaktera izdvaja se i zasebno tijelo Institut za standarde, mjeriteljstvo i intelektualno vlasništvo BiH, koji je osnovan u skladu s obvezama iz Zakona o industrijskom vlasništvu u BiH.

Od nedržavnih tijela postoje, odnosno, predviđa se njihovo djelovanje prema odredbama Zakona o zaštiti potrošača u BiH: udruženja potrošača i obrazovne institucije i mediji

Broj ovih subjekata može biti veći i mogu egzistirati na različitim nivoima državne organizacije od općine, preko kantona i entiteta, do države. Potrebno je jedino da imaju svojstvo pravnog lica osnovanog i organiziranog u skladu s pozitivnim zakonodavstvom u BiH.

Ostali izvori prava, osim Ustava BiH, koji daju osnovni pravni okvir u sektoru trgovine su na državnom nivou:

- Zakon o vanjsko-trgovinskoj politici BiH,
- Zakon o deviznom poslovanju
- Zakon o politici direktnih stranih ulaganja Zakon o slobodnim zonama
- Zakon o carinskoj politici Zakon o konkurenciji

- Zakon o zaštiti potrošača u BiH

Materiju osnivanja i organiziranja pravnih subjekata uređuju posebni zakonski akti, a tu se izdvajaju jedan državni i nekoliko entitetskih zakona:

- Okvirni zakon o registraciji poslovnih subjekata u BiH,
- Zakon o poduzećima u RS,
- Zakoni o registraciji poslovnih subjekata u entitetima,
- Zakon o javnim poduzećima u entitetima,
- Zakon o privrednim društvima u FBiH,

Kao posebni zakoni na državnom nivou moraju se posebno izdvojiti:

- Zakon o industrijskom vlasništvu u BiH i
- Zakon o autorskim i srodnim pravima u BiH

Značaj ovih zakona ogleda se u činjenici da je na jedinstven način uređena materija zaštite intelektualnog vlasništva i isti su u potpunosti harmonizirani sa zahtjevima WTO-a, GATT-a i WIPO-a.

Izradom projekta "Razvitak trgovine i domaćeg tržišta u FBiH" prepoznate su prednosti, nedostaci, mogućnosti i prijetnje u području trgovine i tržišta u FBiH. Iz rezultata analize tržišta i trgovine, zatim institucija i propisa koji se odnose na to područje, proizlazi da je FBiH tržište u nastajanju, u kojemu trgovina kao djelatnost ima važnu ulogu jer ima najveći pojedinačni doprinos bruto domaćem proizvodu i pojedinačno zapošljava najviše radnika od ukupnog broja zaposlenih, dok se institucije još uvijek izgrađuju. Propisi koji reguliraju područje trgovine i domaćega tržišta većim su dijelom doneseni, ali predstoji još usklađivanje značajnih zakona s pravnom stečevinom EU, što će za rezultat imati redefiniranje uloga institucija i odnosa menu institucijama. Specifične gospodarske okolnosti - nizak stupanj koncentracije u maloprodaji, slab izvoz, nepostojanje potrošačkih prava, nedostatna svijest proizvonača o jačanju marketinškog pristupa plasmanu proizvoda, nerazvijena izvozna i poduzetnička infrastruktura, slaba kupovna moć i ostale okolnosti koje se mogu smatrati nepovoljnima, moguće je poboljšati mjerama predloženima ovim projektom, a daljnja primjena mjera predvina stvaranje značajnih mogućnosti za napredak gospodarstva.

Strategijom su utvrđena **četiri strateška cilja** koja su proizašla iz uočenih potreba u sektoru trgovine:

(1) Povećanje i obogaćivanje proizvodnje za domaće tržište
(2) Povećanje izvozno-konkurentne proizvodnje
(3) Razvoj trgovine i kanala distribucije te
(4) Izgradnja pravno-institucionalne infrastrukture trgovine i domaćeg tržišta

Unutar četiri cilja određeni su prioriteti i odgovarajuće mjere za ostvarenje tih prioriteta Ostvarenje prioriteta i ciljeva moguće je pratiti uz pomoć pokazatelja koji su jednako tako predloženi projektom.

Budući da je analizom utvrđeno da je domaća ponuda proizvoda i usluga na domaćem tržištu nedovoljna, preporuke i mjere za ostvarenje prvog strateškog cilja - povećanje i obogaćivanje proizvodnje za domaće tržište - odgovaraju na dva pitanja: kako ojačati vezu između proizvođača i trgovaca te kako poboljšati kvalitetu i povećati prepoznatljivost proizvoda u domaćoj ponudi.

Odgovor na prvo pitanje je ključan - nužna je konsolidacija trgovačke mreže i infrastrukture koja bi potaknula domaću proizvodnju. Zastupljenost domaćih proizvoda, pa i domaćih brendova u trgovačkim lancima (koji neprestano povećavaju svoje tržišne udjele), ovisi o profilu tih lanaca. Već su u sadašnjem vremenu najveći trgovački lanci u FBiH uglavnom iz zemalja u okruženju, a većina njih promovira proizvode iz zemalja iz kojih dolaze i proizvode iz vlastite proizvodnje bilo brendove, bilo trgovačke marke. Sasvim je izvjesno da će se među tim lancima u sljedećih pet godina izdvojiti dva ili tri ključna trgovačka lanca koji će osvojiti veći dio tržišta. Budući da je cjenovna diferencijacija lanaca u ovome trenutku također važna za potrošače, dio maloprodavača svoje tržišne strategije zasniva na proizvodima s niskim cijenama. Važna je činjenica da su domaći brendovi manje zastupljeni u lancima koji privlače kupce veće kupovne moći, a više su zastupljeni u lancima usmjerenima na cjenovnu konkurentnost. Iz toga proizlazi da se domaće brendove povezuje s niskim cijenama i slabom kvalitetom, ali i da alati marketinga nisu dovoljno iskorišteni da se takvo vinenje domaćih proizvoda promijeni.

Veća bi se zastupljenost domaćih proizvoda u trgovačkim lancima, i općenito u maloprodaji, mogla postići razvijanjem dugoročnih veza trgovaca i distributera s proizvodnim poduzećima Preuzimanjem proizvodnih poduzeća moguće je ostvariti takve veze jer preuzimanje omogućuje integriranje kanala proizvodnje i kanala distribucije. Sa svojom većom kapitalnom moći, trgovački lanci ili distributeri mogu ulagati u daljnji razvoj proizvoda pa mogu stvarati vlastite trgovačke marke ili brendove u FBiH. Osim nedostatnog kapitala za ulaganje u brend, većina domaćih proizvonača ne uvina značenje razvitka brendova niti raspolaže dovoljnim potrebnim znanjima, vještinama ili resursima za to. No, postoje i mnoge prepreke u poslovnoj okolini koje sprečavaju bolju zastupljenost domaćih proizvoda i brendova u maloprodaji, a to su npr. akcize na pojedine sirovine koje povisuju cijenu domaćih proizvoda te nedostatak propisa i institucija za certificiranje. Osim što to poskupljuje izvoz, posljedica je uvoz nekvalitetnih proizvoda u zemlju, koji predstavlja nelojalnu konkurenciju domaćim proizvonačima. Menu preprekama većoj zastupljenosti domaćih proizvoda na domaćem tržištu mogu se istaknuti visoke naknade za uvrštavanje domaćih proizvoda na police trgovačkih lanaca - zahtjev kojem domaći proizvonači često ne mogu udovoljiti. Potrebno je osigurati efikasnu kontrolu primjene zakonskih propisa o akcizama i porezima kako bi se onemogućilo i djelovanje sive i crne ekonomije u područjima u kojima se plaćaju akcize (prerada kave, proizvodnja alkoholnih proizvoda, cigarete, naftni derivati i slično). Zastupljenost domaćih brendova na domaćem tržištu može se povećati i uvođenjem novih kanala distribucije kao što su franšiza i elektronička trgovina.

Zastupljenost domaćih proizvoda i proizvođačkih brendova na domaćem tržištu moguće je povećati stvaranjem veće potražnje domaćeg stanovništva za tim proizvodima, pa bi zbog te potražnje trgovački lanci morali uvrstiti domaće proizvode u svoj prodajni asortiman. Stoga je potrebno poraditi na jačanju preferencija domaćega stanovništva prema domaćim proizvodima. Osnovni preduvjet ostvarenja toga cilja jest promocija kvalitete i proizvodnje kvalitetnih proizvoda koja mora biti usmjerena na proizvonače i na udruženja koja okupljaju domaće proizvonače ili izvoznike. FBiH i BiH relativno su mala tržišta i nije realno očekivati da se na takvim tržištima razvija masovnija proizvodnja odrenenih proizvoda, nego je realno da se u većini grana razvijaju specifični proizvodi kojima se opskrbljuje domaće tržište i koji se izvoze većinom na regionalno i europsko tržište. Postupnim razvojem takvih proizvoda stvara se sve veća dodana vrijednost i održava se visoka stopa gospodarskoga rasta.

Promocijom domaćih proizvoda potrebno je domaće stanovništvo bolje upoznati s tim proizvodima. Naime, projektom je utvrneno da domaći potrošači ne prepoznaju domaće

proizvode, a to je rezultat nedovoljne promocije tih proizvoda i usmjerenosti potrošača na odnos cijene i kvalitete. Suradnja javnog s privatnim sektorom u kampanjama kao što su "Kupujmo domaće", "Znak bosanskohercegovačke kvalitete" i slične akcije/mjere, predstavlja odgovarajuću promociju domaćih proizvoda usmjerenu prema potrošačkim preferencijama i jačanju svijesti proizvođača o važnosti kvalitete.

Iako su istraživanja pokazala da potrošači u BiH uživaju u kupovini i da žele više kupovati, utvrneno je i da su potrošači pasivni u potrošnji. No, te bi se karakteristike veoma brzo mogle promijeniti zbog toga što se tržište FBiH kreće prema fazi u kojoj će prevladavajući udio tradicionalne trgovine biti znatno smanjen i u kojoj će proizvonački brendovi i trgovačke robne marke biti sve više zastupljeni, a razvitak maloprodajne mreže odvijat će se na osnovi različitih maloprodajnih formata. Otvaranjem novih trgovačkih centara, zatim pojavom novih luksuznih proizvoda, sofisticiranih usluga, ali i proizvoda s nižim cijenama, potrošači će biti sve zahtjevniji. Te bi procese eventualno mogao usporiti sporiji rast kupovne moći.

Za male i srednje poduzetnike u FBiH, od kojih se mnogi bave proizvodnjom i poljoprivrednom djelatnošću, važni su razvitak poduzetničkih inkubatora i poduzetničkih centara kao osnovnih elemenata poduzetničke infrastrukture, ali i razvitak klastera i zadružnih saveza. Potonji oblici povezivanja stvaraju veću pregovaračku moć, veći potencijal u proizvodnji, jedinstven plasman proizvoda više proizvonača pod istom markom i slično. Ti pozitivni rezultati i učinci mogu biti dobra osnova za jače povezivanje malih i srednjih poduzetnika s trgovcima.

Za male trgovce važno je povezivanje u udruženja trgovaca na malo jer takva udruženja omogućuju bolje uvjete nabave zbog jedinstvenog nastupa prema dobavljačima i jedinstvenih narudžbi. Za stjecanje takvih prednosti kod manjih trgovačkih lanaca postoji mogućnost dobrovoljnih udruženja. U distribuciji je uočen nedostatak većih distributivnih centara sa svim svojim pozitivnim karakteristikama, a to su suvremena skladišna tehnologija, sustavi regala i informatički sustavi. Takvi su centri dobra platforma za izvoz. Općenito su se trgovački savezi pokazali kao dobro rješenje za udruživanje domaćih trgovačkih lanaca u nabavne skupine bez potrebe za dodatnim kapitalom, čak i u zemljama u okruženju. Premda su klasteri tek u početnoj fazi u FBiH, trgovina na veliko morala bi se razvijati unutar klastera jer je (i zbog velikih skladišnih kapaciteta) osnova učinkovitog poslovanja klastera.

Noviji kanali distribucije, kao što su franšiza i elektronička trgovina, mogli bi znatno unaprijediti trgovinu. Kako bi se izradio franšizni sustav, potrebno je stvoriti široko poznate i prihvaćene proizvode - brendove. Za odvijanje elektroničke trgovine prethodno je potrebno stvoriti odgovarajuće preduvjete - raširenu informatičku pismenost stanovništva jednostavan pristup Internetu, široku upotrebu kreditnih kartica, mora postojati odgovarajuća zakonska osnova koja regulira to područje i proizvonači moraju biti dobro upoznati s mogućnostima toga oblika trgovine. Pritom je potrebno istaknuti da je osnova za kupnju proizvoda uz pomoć Interneta kvaliteta proizvoda. Povećanje prodaje uz pomoć elektroničke trgovine može se pokazati povoljnijim od, na primjer, ulaganja sa svrhom poboljšanja dojma klasične prodavaonice, ali i ta vrsta poslovanja nosi odrenene rizike - npr. rizik slabog odaziva kupaca i slično. Uspjeh i razvitak poduzeća u trgovini, menu ostalim, ovisi i o načinu rukovonenja tim poduzećima, pa se preporuča stručno usavršavanje toga kadra kako bi se postigli najveći mogući pozitivni učinci za poduzeća i gospodarstvo. Pritom je važan razvitak marketinških funkcija u poduzećima, kontrola kvalitete, praćenje konkurencije i praćenje te usvajanje novih informatičko-komunikacijskih rješenja. Prostorni planovi osnova su planiranja ulaganja u nove kapacitete u svakoj zemlji pa je pri izradi prostornoga plana potrebno voditi računa o

potrebama lokalnih zajednica za objektima u kojima će se odvijati trgovinska aktivnost u širem smislu. Studije o utjecaju na okoliš jedno su od primijenjenih rješenja propitivanja potrebe za izgradnjom takvih objekata koji mijenjanju izgled urbanih sredina i način življenja.

Drugi strateški cilj jest povećanje izvozno-konkurentne proizvodnje, a ostvarenje toga cilja djelomično ovisi o ostvarenju prvog strateškog cilja - povećanje i obogaćivanje proizvodnje za domaće tržište. Proizvođači najčešće svoje proizvode prvo plasiraju na domaće tržište pa tek u kasnijim fazama, kada je proizvodnja već ustaljena i proizvod standardiziran/certificiran prema svjetskim standardima, započinje plasiranje proizvoda na strana tržišta. Uspjeh izvoza ovisi o kvaliteti izvozne infrastrukture koju mora podržavati i unaprenivati javni sektor u suradnji s privatnim sektorom. Suradnici u promociji izvoza i podršci izvoznicima već jesu sva ministarstva koja imaju nadležnost u području trgovine: Federalno ministarstvo trgovine, Federalno ministarstvo razvoja, poduzetništva i obrta, Federalno ministarstvo financija, ali i Razvojna banka FBiH.

Značajnu ulogu u boljem povezivanju izvozne infrastrukture mogle bi imati regionalne razvojne agencije i regionalni informacijski centri, koji bi morali djelovati unutar referentnih krovnih ustanova. Te bi institucije mogle bolje povezati poljoprivredne proizvođače s trgovcima, stvarati baze podataka o poduzetnicima i poduzetnicima-izvoznicima te pomagati u izradi poslovnih planova.

Opseg djelovanja novoosnovane Agencije za promociju izvoza moguće je proširiti na to da Agencija pomogne izgradnji gospodarske diplomacije i da daje podršku radu gospodarske diplomacije. Značajna je i Vanjskotrgovinska komora, koja boljom povezanošću s gospodarskom diplomacijom može domaće proizvonače povezati sa stranim partnerima i organizirati studijska putovanja u inozemstvo za rukovoditelje. Gospodarske odjele zadužene za promociju izvoza i domaćih proizvonača unutar diplomacije potrebno je osnovati u zemljama u koje Federacija pretežito izvozi. Potrebno je istaknuti i važnost Agencije za promociju stranih ulaganja, koja može pomoći u privlačenju stranih ulagača u grane i djelatnosti koje su usmjerene prema izvozu ili imaju izvozni potencijal. Oko stranih ulagača koji uz pomoć svojih poduzeća u FBiH izvoze, može se stvoriti mreža domaćih podugovaratelja i dobavljača dijelova. Ta domaća poduzeća mogu se suradnjom sa stranim parterom razvijati i prerastati u proizvonače vlastitih proizvoda te u izvoznike. Prijenos najnovijih tehnologija i prijenos najboljih praksi najpoželjniji su neizravni pozitivni učinci od ulaska stranih ulagača. Stoga je važno stvoriti pozitivno ozračje za strane ulagače, a ulagački poticaji i olakšice moraju biti jednaki za strane i za domaće ulagače.

Osnovni preduvjet izvoza domaćih proizvoda u inozemstvo ipak je certificiranje i standardizacija proizvoda, a dobivanje certifikata moralo bi se ubrzati. To je moguće postići jačanjem Instituta za akreditaciju i sličnih ustanova, kao i poticanjem osnivanja privatnih subjekata koji bi se bavili tim poslovima. Sufinanciranje poduzetnika u području poljoprivrede u dobivanju certifikata o kvaliteti već se pokazalo opravdanim i dobrim rješenjem pa ga je potrebno i dalje slijediti u ostalim gospodarskim područjima. Dugotrajne izvozne procedure i opsežna izvozna dokumentacija prepreke su bržem ostvarenju izvoza pa je prioritet smanjiti takva opterećenja.

Afirmativne primjere poduzeća u plasiranju proizvoda više poduzeća pod zajedničkom markom, osobito u inozemstvu, potrebno je podržati i promovirati ih kao rješenja koja bi mogli slijediti ostali potencijalni izvoznici s nedovoljnom stručnom podrškom. Također je moguće oformiti udruženja proizvođača uz pomoć kojih bi se stvarali brendovi tako da se

prvo stvori upečatljiv identitet koji se zasniva na potencijalu i karakteristikama proizvoda (npr. brend neke vrste zdrave hrane i sl.).

Razvoj trgovine i kanala distribucije treći je strateški cilj utvrđen Strategijom. Osnovni preduvjet razvitka trgovine kao djelatnosti jest poboljšanjem poslovnih uvjeta stvoriti povoljniju klimu u toj djelatnosti i ukloniti objektivne prepreke za njeno odvijanje. Trgovina kao djelatnost iznimno je važna za male i srednje poduzetnike koji najčešće svoja poduzeća osnivaju upravo u toj djelatnosti. Iako mala poduzeća svojim rastom i razvitkom postupno prerastaju u srednje velika poduzeća, u trgovini je ipak potrebna jača konsolidacija mikro, malih i srednje velikih poduzeća kako bi se smanjila izražena usitnjenost u djelatnosti.

Naime, premda je trgovina kao djelatnost u FBiH vrlo atraktivna, pokazatelji učinkovitosti i tehničke opremljenosti u trgovini ispod su prosjeka gospodarstva.

Posljednji strateški cilj je izgradnja pravno-institucionalne infrastrukture trgovine i domaćeg tržišta. Kao što je navedeno na samom početku uvoda, institucije, odnosi izmenu institucija i njihove nadležnosti te pravna osnova u FBiH još uvijek se izranuju. Predstojeća prilagodba zakonodavstva FBiH, koje je iznimno složeno, s komunitarnim pravom EU, zahtijevat će i dodatno zalaganje institucija, kao i veće nadležnosti. U tom su smislu u području trgovine važna tri područja - tržišno natjecanje, elektronička trgovina i zaštita potrošača. Premda Zakon o konkurenciji u BiH i već postoji, potrebno je osigurati njegovu primjenu, kao i ojačati ulogu Konkurencijskog vijeća kao provedbenog tijela. Dinamični će procesi u području trgovine u sljedećih pet godina zahtijevati pažljivo praćenje stupnja tržišne koncentracije i odnosa menu konkurentima.

Radi harmonizacije zakonske regulative o elektroničkom poslovanju sa zakonodavstvom EU, potrebno je u FBiH donijeti zakone koji će to područje regulirati, zajedno s pratećim zakonima kao što su Zakon o elektroničkom potpisu, Zakon o elektroničkoj ispravi, Zakon o tajnosti podataka, Zakon o informacijskoj sigurnosti i Zakon o zaštiti osobnih podataka. Prilikom donošenja zakona potrebno je rukovoditi se direktivama EU koje bi se morale primijeniti u navedenim zakonima.

Postojeći Zakon o zaštiti potrošača jednako je tako potrebno uskladiti s direktivama EU, a ujedno je potrebno osigurati učinkovitiju primjenu zakona. Pritom je potrebno većim testiranjem kvalitete i ispravnosti spriječiti uvoz nekvalitetne jeftine robe koja ne zadovoljava standarde potrošača i koja je domaćim proizvonačima nelojalna konkurencija. Da bi se to postiglo, moraju ojačati odgovorne inspekcijske službe. U uvjetima globalne trgovine, slučajevi neispravne robe i namirnica česti su i u najrazvijenijim zemljama svijeta. Stoga je potreban sustav brze uzbune i povlačenja neispravnih proizvoda u roku od 48 sati.

Direkcija za europske integracije već ima savjetodavnu ulogu u usklađivanju propisa FBiH s komunitarnim pravom EU, sudjeluje u aktivnostima ili nacrte zakona, drugih propisa i smjernica vezanih uz proces uključivanja u europske integracije. Ipak, praćenje primjene rješenja iz prava EU moglo bi se povjeriti posebnome tijelu.

Promjene cijene energenata i živežnih namirnica izravno utječu na standard življenja stanovništva FBiH koje ima slabu kupovnu moć pa je zbog toga socijalna osjetljivost na promjene izražena. Vidi se to i iz činjenice da približno tri četvrtine izdataka domaćinstava u FBiH odlazi na proizvode i usluge koji su neophodni za život. Ustanove za zaštitu potrošača nisu izgranene u dovoljnoj mjeri pa potrošači nisu dovoljno zastupljeni niti mogu dobro zaštititi svoja prava. Udruge potrošača same prate proizvode na tržištu, podižu svijest

potrošača o ispravnosti proizvoda, obrazuju potrošače, itd. Pojavom takvih civilnih udruga izvjesno je da će potrošači biti sve zahtjevniji i upućeniji u svoja potrošačka prava.

Robne rezerve u FBiH morale bi se uskladiti s praksom europskih zemalja, što znači da bi morao postojati popis obveznih roba u zalihama i pripadajućih obveznih količina koje bi se morale utvrditi analizom potreba i rizika od elementarnih nepogoda i tržišnih šokova. S obzirom na socijalnu osjetljivost stanovništva na tržišne šokove, potrebno je neprestano pratiti kretanje cijena prehrambenih i neprehrambenih proizvoda u zemlji i svijetu i pravovremeno reagirati.

Primjena predloženih rješenja dat će najveće moguće pozitivne učinke samo ako je prati i međusobna suradnja i koordinacija svih nositelja odluka u području trgovine i domaćega tržišta iz javnog sektora. Stručno administrativno osoblje u javnom sektoru moralo bi biti upoznato s ciljevima provedbe mjera jer će uspjeh provedbe mjera izravno ovisiti i o zalaganju na toj razini. Suradnja s privatnim sektorom na ostvarenju navedenih mjera je nužna. Iz privatnog će sektora stizati povratne informacije o učincima mjera pa će menusobne konzultacije privatnog i javnog sektora biti iznimno korisne. Rezultati provedbe mjera moći će se pratiti kroz promjene u pokazateljima koji ujedno predstavljaju osnovu za uspostavu kontrolnoga mehanizma.

Vizija

Uspostavljeni institucionalni okvir za reguliranje i upravljanje okolišem na principima održivog razvoja i harmoniziran s EU zakonodavstvom, sa transpozicijom pravne stečevine EU u području zaštite okoliša.

Temeljna strateška opredjeljenja

- Izgradnja i razvoj okolinsko-pravno-institucijske infstrastrukture
- Ugradnja okolinskih komponenti u društveno-ekonomski razvoj FBiH sa okolinski odgovornim tržištem
- Integrisanje politike zaštite okoliša sa politikama ostalih sektora i prostornog uređenja u vezi zdravlja ljudi, biljnog i životinskjog svijeta.

10. OKOLIŠ

5.7. Nerealizovani raniji strateški dokumenti i komplementarne strategije

Izrada Strategije zaštite okoliša FBiH propisana je Zakonom o zaštiti okoliša, a za pripremu njenog prijedloga nadležno je Federalno ministarstvo okoliša i turizma. Strategija se donosi za period od deset godina (2008-2018). Sastavni dijelovi Federalne strategije zaštite okoliša su:

- Federalna strategija zaštite prirode;
- Federalna strategija zaštite zraka;
- Federalna strategija upravljanja otpadom;
- Federalna strategija zaštite voda, odnosno, upravljanja vodama, koja se radi posebno.

BiH je članica EU-e i NATO-a, inkorporirana u ekoregijama bazena Save, odnosno Dunava, te Mediterana, odnosno Jadrana. Ove ekoregije se razvijaju harmonično, sa zaštićenom prirodnom i kulturnom raznolikošću. Globalizacija je donijela ekonomske, političke i kulturne međuzavisnosti, pa su BiH i ekoregije kojima pripada, uz pretpostavku mira i sigurnosti, iskoristile prednosti slobodnog protoka informacija, dobara, usluga i tehnologija za jačanje slabije prilagodljivih dijelova ekonomije i društvenih grupa.

Namjena prostora je usaglašena sa okolišnim zahtjevima i prirodnim uvjetima, posebno su određena vrijedna prirodna područja posebnog režima zaštite. Većina degradiranih i

kontaminiranih područja je sanirana. Politika namjene prostora je doprinijela zaustavljanju širenja velikih naselja, razvoju ruralnih područja i poljoprivrede, poboljšanju transportne infrastrukture, te očuvanju zemljišta, vode, biološke i geološke raznolikosti, povećanju zaposlenosti, produktivnosti rada i kvalitetu proizvoda. Zarada stanovnika i životni standard značajno rastu.

Sektor zaštite okoliša će se bazirati na slijedećim principima:

- Načelo održivog razvoja;
- Načelo predostrožnosti i prevencije - pažljivo upravljati i ekonomično koristiti komponente okoliša;
- Načelo zamjene - svaku aktivnost koja bi mogla imati štetne posljedice po okoliš potrebno je zamijeniti drugom aktivnošću koja predstavlja znatno manji rizik;
- Načelo integralnog pristupa - zaštite okoliša i poboljšanje kvaliteta okoliša trebaju biti sastavni dio svih politika koje imaju za cilj razvoj okoliša;
- Načelo saradnje i podjele odgovornosti - saradnja i zajedničko djelovanje svih subjekata s ciljem zaštite okoliša;
- Učešće javnosti i pristup informacijama - učešće svih zainteresiranih građana, svaki pojedinac i organizacija moraju imati odgovarajući pristup informacijama koje se odnose na okoliš;
- Načelo - zagađivač plaća - zagađivač plaća troškove kontrole i prevencije zagađivanja.

Zaštita okoliša u FBiH će se u nardnom 10-godišnjem periodu bazirati na slijedećim smjernicama:

- Kako smanjiti korištenje, spriječiti opterećivanja i zagađivanja okoliša, spriječiti narušavanja, kao i poboljšanje i obnovu oštećenog okoliša;
- Kako zaštititi ljudsko zdravlje i poboljšati uvjete okoliša za kvalitetan život;
- Kako očuvati i zaštiti prirodne resurse, racionalno koristiti resurse i primijeniti način privrede kojim se osigurava obnova resursa;
- Kako uskladiti druge interese entiteta sa zahtjevima za zaštitu okoliša;
- Kako učestvovati u međunarodnoj saradnji u oblasti okoliša;
- Kako dobiti inicijative od javnosti i pokrenuti učešće javnosti u aktivnostima koje imaju za cilj zaštitu okoliša;
- Kako koordinirati privredu i integrirati socijalni i ekonomski razvoj u skladu sa zahtjevima zaštite okoliša;
- Kako uspostaviti i razviti institucije za zaštitu i očuvanje okoliša

Okolišna administracija u BiH ima izrazito fragmentiranu i složenu (tri administrativna nivoa – Federacija, kantoni i općine) institucionalnu strukturu. U takvoj situaciji, nepostojanje jake vertikalne i horizontalne koordinacije dovelo je do toga da je upravljanje okolišem u FBiH u značajnoj mjeri neefikasno i neekonomično, iako su nadležnosti i funkcije u Federaciji, kao cjelini, adekvatno definirane. Naime, okolišne administracije na svim nivoima (federalna, kantonalna i općinska), imaju zakonima definirane mandate kojima se uređuju njihove nadležnosti i funkcije. Međutim, glavni razlog postojanja praznina, preklapanja i dupliciranja nadležnosti i funkcija među ovim nivoima okolišne administracije leži u nepostojanju institucionaliziranih kanala vertikalne konsultacije i mehanizama koordinacije.

Mehanizmi koji osiguravaju razmjenu podataka i informacija, međusobnu koordinaciju i konsultacije između ovih institucija i Federalnog ministarstva okoliša i turizma, kao i ostalih resornih ministarstava koji se bave segmentima okoliša, nisu adekvatni. Zbog ovoga je u velikoj mjeri umanjena efikasnost tj. mogućnost kvalitetnih rezultata rada na upravljanju okolišem u FBiH. Također, formalni institucionalni oblici saradnje među sektorima, koji se bave problematikom okoliša, ne postoje, što često dovodi do konflikta interesa među sektorima koji imaju utjecaja na prirodne resurse.

Iako generalno postoje institucionalni elementi adekvatne okolišne administracije, ustanovljeno je da je zaštita i upravljanje okolišem kao administrativni posao relativno mlad u FBiH i da ne postoji dovoljan broj adekvatno obučenog stručnog kadra za upravljanje okolišem. Ovakva situacija dovodi do značajnog jaza između zakonski definiranih funkcija (tj. administrativnih zadataka koji se trebaju obaviti) i funkcija koje se zapravo sprovode.

Problematika ljudskih resursa u sektoru okoliša svodi se na nekoliko ključnih aspekata: mali broj stručnjaka za bilo koju oblast okoliša (otpad, emisije u zrak, buka, nuklearno zračenje, itd.); nedostatak stručnih lica i obim posla na svim administrativnim nivoima prevazilazi postojeće kapacitete, te stručnjaci rade više različitih poslova; neusklađenost planiranih i popunjenih radnih mjesta.

Analiza zakonodavstva iz oblasti okoliša ukazala je na nedostatak velikog broja akata. Naprimjer, u skladu sa Okvirnim zakonom o zaštiti okoliša Federacije BiH, predviđeno je donošenje 23 podzakonska akta, od kojih je do sada doneseno samo 6, a rokovi su davno prošli. Osim što veliki broj akata još nije donesen, problem je također i u tome što oni koji su doneseni nisu usklađeni sa standardima i propisima Evropske unije, a također postoji i neusaglašenost između zakona koji su doneseni na različitim nivoima vlasti.

Jedan od dodatnih problema jeste nepostojanje Prostornog plana FBiH. Ovaj plan predstavlja krovni strateški dokument na osnovu kojeg će se definirati korištenje prostora i izrađivati razvojni planovi, koji će između ostalog definirati objekte i područja prirodnog naslijeđa, te ciljeve prostornog razvoja, zaštitu, korištenje i namjenu zemljišta. Uz Prostorni plan FBiH, potrebno je donijeti i kantonalne i općinske prostorne planove, za koje je potrebno da budu usaglašeni sa Prostornim planom FBiH. Planirano je da se Prostorni plan FBiH donese do kraja 2011. godine.

Postojeći zakoni propisuju nekoliko vrsta ekonomskih instrumenata (naknada):

- u oblasti prirode: korisničke naknade iz oblasti šumarstva (naknada za korištenje šuma, krčenje i promet šuma, naknada za ograničenje šuma zbog izdvajanja i za reprodukciju šuma, naknada za promet šuma);
- u oblasti voda: korisnička naknada (cijena vode), te opće i posebne vodne naknade, El u oblasti zraka: uvozne carine na motorna vozila i porezi na naftne derivate i naknada pri registriranju vozila;
- u oblasti zemljišta: naknada za pretvorbu namjene poljoprivrednog zemljišta;
- u oblasti otpada: korisnička naknada za prikupljanje, transport i odlaganje otpada, naknada za povrat ambalaže.

Analiza postojećih ekonomskih instrumenata ukazala je na sljedeće:

- Ekonomski instrumenti u BiH su nedovoljno razvijeni, te ne potiču primjenu načela" zagađivač plaća" i " korisnik plaća";
- Korisničke naknade ne pokrivaju troškove usluge koja se pruža u punom obimu;
- Postojeći instrumenti ne pružaju poticaj za smanjivanje zagađenosti niti primjenu "načela prevencije" i "načela reciklaže i ponovne upotrebe";
- Nema instrumenata koji mogu utjecati na promjene ponašanja potrošača;
- Nedovoljni prihodi od naknada su razlog što u FBiH nema izvora novca za ostvarivanje programa zaštite okoliša.

5.8. Zaštita prirode, zraka, voda i upravljanje otpadom

Priroda FBiH odlikuje se unikatnostima prostorne i vremenske organizacije, te najvišim stepenom različitosti u svim segmentima, ne samo na prostoru zapadnog Balkana, već i Evrope u cijelosti. Naglašeni originalni obrasci razvoja i postojanja biološke, geološke i hidrološko-ekološke raznolikosti, kroz dugo geološko vrijeme rezultirali su visoko vrijednim osobnostima prirode, sadržanim i u prirodnom nasljeđu FBiH. Prema stepenu raznovrsnosti prirodnih vrijednosti i distribuciji nasljeđa, FBiH se nalazi u samom vrhu skale prostornih i okolišnih neponovljivosti.

Ekološka heterogenost prostora FBiH, geomorfološka i hidrološka raznolikost, specifična geološka prošlost, te diverzitet ekoklime, uvjetovali su i posebno bogat živi svijet na našem teritoriju. Flora, fauna i fungia FBiH ubraja se u najraznovrsnije u čitavoj Evropi, a visok stepen endemičnosti i reliktnosti daje joj značaj na nivou globalne biološke raznolikosti.

Na geografski malom prostoru, kao rijetko gdje u Evropi, egzistira više razvojnih endemnih centara, u kojima se i danas odvijaju procesi nastajanja novih vrsta. Posebnu specifičnost predstavljaju brojni kanjoni i klisure rijeka (kanjoni Une, Neretve, Drine, kanjoni i klisure pritoka u izvorišnom dijelu i gornjem toku Bosne).

U upravljanju biodiverzitetom FBiH posebno mjesto zaslužuju prioriteti dugoročne zaštite, a to su:

- Diverzitet endemičnih reliktnih vrsta, vrsta ugroženih na nacionalnom, evropskom i globalnom nivou; privredno važnih vrsta i autohtonih genetičkih resursa;
- Bogatstvo kanjona i klisura kao razvojnih centara flore, faune i vegetacije; te refugijuma biodiverziteta tercijarne starosti;
- Diverzitet staništa izvan uobičajenog područja rasprostranjenja i prirodno rijetkih staništa (tresetišta, slatine, planinski izvori, morske hridine, manje močvare, male pećine itd.);
- Diverzitet kraških ekosistema kao najvećih prirodnih fenomena (kraška polja, ponornice, pećine, krš);
- Diverzitet visokoplaninskih ekosistema- ostrva očuvane glacijalne flore i faune;
- Diverzitet ekosistema provincije reliktnih borovih šuma na različitim geološkim supstratima (krečnjaci, dolomiti, ofioliti, travetini i sl.).

BiH ima relativno raznoliku klimatsku sliku, gdje se na relativno maloj prostornoj udaljenosti vrlo brzo smjenjuju tri klime:

a) u Hercegovini modifikovana mediteranska (maritima),
b) u centralnoj Bosni kontinentano-planinska (alpska),
c) u sjevernoj Bosni umjerno kontinentalna (srednjoevropska).

Tako se i prosječne padavine kreću između 1000 i 1500 l/m2 u maritimnom pojasu, preko 1000-1200 l/m2 u centralnoj Bosni, do 700-800 l/m2 na sjeveru zemlje. Prosječna godišnja količina raspoložive vode je 36.4 km3, odnosno oko 10.000 m3 vode po stanovniku, što je značajna količina, ali nije ni prostorno, ni vremenski ravnomjerno raspoređena. Najvodniji je sliv Neretve sa Trebišnjicom. Indikator korištenja vodnih resursa (CSI 018) sračunat za vodna područja Jadranskog mora i sliva Save na području FBiH pokazuje da je značajna raspoloživost vode kao resursa i da se može koristiti mnogo intenzivnije. Smatra se (Alcamo et al., 2000) da u odnosu na utjecaj na vodne ekosisteme, indeks eksploatacije može ići i više od 40%. Sa druge strane, zahvaćene količine se neracionalno koriste, prvenstveno u segmentu vodosnabdijevanja, gdje se gubici u prosjeku kreću oko 50%.

Podaci o količinama vode za potrebe vodosnabdijevanja**,** koje isporučuju Javna komunalna preduzeća, baziraju se često na procjenama. Procjenjuje se da od ukupne isporučene količine, 70% otpada na domaćinstva. Veći industrijski objekti najčešće se snabdijevaju iz sopstvenih izvora.

Zemljišni prostor ili zemljište (Land, FAO-1975), obuhvata prostor koji uključuje: tlo, klimu, hidrologiju, geologiju, vegetaciju u opsegu koji utječe na mogućnost njegovog korištenja, te rezultate aktivnosti čovjeka, kao i društveno-ekonomske parametre. Drugim riječima, moderni koncept upravljanja zemljištem podcrtava da zemljište osim proizvodne ima i set drugih funkcija, koje su temelj uspostave uravnoteženog razvoja jedne zemlje. Te druge funkcije uključuju: ekološko-regulacijske (prijemnik, sakupljač i izmjenjivač različitih onečišćenja), klimatsko-regulacijske, ulogu "nositelja" infrastrukture, funkciju pročistača vode, izvor genetskog bogatstva i zaštite biološke raznovrsnosti, zatim funkciju oblikovanja krajobraza, te funkciju tla kao historijskog medija.

Zemljište u BiH, a posebno u FBiH je veoma raznoliko, kako sa genetske, tako i sa ekološke tačke gledišta. Međutim, generalno rečeno, veoma malo je tla visoke bonitetne klase (oko 14% zemljišta od I do III bonitetne klase). Zato ne iznenađuje činjenica da je 40% zemljišta pliće od 30 cm, dok je 17% veoma plitkih zemljišta. Situaciju u pogledu kvaliteta, raspoloživosti i osjetljivosti dodatno usložnjava i činjenica da 84,2% teritorije ima nagib veći od 13%.

Trenutno stanje, gdje ne postoji osnovni plansko-analitički dokument prostorni plan FBiH, gdje nadležnosti oko korištenja zemljišta i davanja prava korištenja nisu jasno definirane između različitih nivoa vlasti, kao i zastarjeli zakoni koji ne uvažavaju postojeću administrativnu organizaciju (Zakon o rudarstvu iz 1993. godine), zatim nepostojanje jasnih linija izvještavanja i vođenja dokumentacije (registri, katastri i sl.) na različitim nivoima vlasti, ima za posljedicu „haos u prostoru" koji ugrožava zemljište, a posebno poljoprivredno zemljište.

Posljedica gore navedenog stanja jeste nepostojanje pouzdanih podataka o zemljištu, njegovom kvalitetu, te promjenama tokom vremena. Pošto ne postoji sistemsko praćenje niti jedne kvantitativno/kvalitativne karakteristike zemljišta, ne iznenađuje nedostatak relevantnih

i pouzdanih informacija o kontaminaciji zemljišta (teškim metalima, POP-s, i sl.), kao ni karta najvažnijih oštećenja zemljišta, bez obzira na uzrok oštećenja.

Visok nivo siromaštva i neformalne ekonomije čini dodatni pritisak na zemljište, odnosno dodatno ugrožava "ekonomsko-ekološki" kapacitet zemljišta. Ovaj pritisak se ogleda u prekomjernoj eksploataciji mineralnih sirovina, drveta i šumskih plodova, zatim u primjeni neodrživih proizvodnih praksi u šumarstvu i poljoprivredi.

Ulaganje u poboljšanje kvaliteta zemljišta postoji samo u nekim kantonima, a finansira se iz fonda formiranog od taksi naplaćenih za prenamjenu korištenja poljoprivrednog zemljišta. Ovi fondovi se troše (nema podataka za sve kantone) prema programu koji svake godine donosi nadležno ministarstvo. Međutim, ti program su parcijalni i veoma često su kreirani na način da poboljšaju samo ekonomski kapacitet zemljišta (vezano za poljoprivrednu proizvodnju).

Procjenjuje se da je najmanje 170 ha površine nezaštićenog zemljišta na području FBiH prekriveno akumuliranim neadekvatno odloženim industrijskim otpadom iz velikih industrijskih pogona, prije svega šljakom i pepelom iz velikih kotlova. Pouzdani podaci o količinama i kategorijama otpada koje proizvode industrijski pogoni generalno nisu dostupni.

Uprkos niskom stepenu industrijalizacije i urbanizacije, problematika kvaliteta zraka u BiH je u periodu 1970-1990. bila značajna. Prestankom rada nekih postrojenja, kao posljedica rata, zatim kroz proces vlasničke transformacije koja je u nekim slučajevima obuhvatala i tehnološku tranziciju, problematika gubi na značaju. Nova industrijska postrojenja, saglasno okolišnom zakonodavstvu u FBiH, ne predstavljaju značajne izvore zagađivanja zraka.

Osnovni uzroci prekomjernog zagađivanja zraka u FBiH su:

- karakter industrije (bazna industrija);
- visoka energijska intenzivnost u industriji;
- visoki toplotni gubici u stambenom sektoru;
- neodgovarajuće konstrukcije ložišta, sobne peći i kotlovi male snage i uglavnom pravljeni po zapadno-evropskim licencama (konstruirani za druge vrste uglja) onemogućavaju efikasno i malozagađžujuće sagorijevanje domaćeg uglja);
- nepostojanje usmjeravanja potrošnje uglja zavisno od kvaliteta uglja i lokalnih ekoloških uvjeta;
- nepostojanje oplemenjenog uglja ili pogodnih oblika biomase za potrebe malih ložišta;
- slabo održavanje energetskih i industrijskih postrojenja, posebno one opreme od koje zavisi emisija zagađujućih materija;
- neodgovarajući tretman problematike zagađivanja zraka kroz izradu prostornih i urbanističkih planova.

Godišnje se u FBiH po glavi stanovnika proizvede 270 kg otpada. Otpad se prikuplja neselektivno, pa se često u komunalnom otpadu nalaze i pojedine kategorije industrijskog, medicinskog i drugih vrsta otpada. Ukupno 40% prikupljenog otpada se odlaže na općinska nesanitarna odlagališta, kojih ima 54. Ukupno 36% proizvedenog otpada se uopće ne zbrinjava od strane komunalnih preduzeća. U situaciji loše pokrivenosti uslugama prikupljanja otpada za očekivati je veliki broj neuređenih i nekontroliranih deponija. Na teritoriji Federacije nalazi se oko 2.000 lokacija takozvanih nekontroliranih (divljih) deponija 27 na površini od 974.221 m2, izuzev u Sarajevskom kantonu i Kantonu 10, gdje ovakva

odlagališta nisu uočena baš u svim općinama. U drugim kantonima ih ima svugdje, a najviše u Zeničko-dobojskom i Tuzlanskom kantonu. Odlaže se komunalni, industrijski, inertni i otpadi animalnog porijekla.

Industrija u FBiH godišnje proizvede oko 2.4 milona tona otpada od čega opasni otpad čini manje od 0,5% mas. Samo oko 10% ili manje nastalog industrijskog otpada je adekvatno zbrinuto, dok se ostatak neadekvatno odlaže na nezaštićeno tlo u ili van kruga industrijskih postrojenja, neadekvatno spaljuje, pa čak i prosipa u vodotoke.

Otpadom iz poljoprivrede,šumarstva i stočarstva godišnje u FBIH nastane:

- oko 12.000 t žetvenih ostataka, 70.000 t ubuđale silaže i sijena, 500 t/ god. otpadnih biljnih tkiva nastalih uklanjanjem biljne mase sa međa, kanala, pored puteva, neobrađenih parcela, ekonomskih dvorišta i sl. (ambrozija i drugi korovi), 180 t otpadne ambalaže od upotrebe pesticida (koja sadrži opasne materije), te 1.230 t/god. otpadne plastike i ambalaže (vreće od gnojiva, sjemena, ambalaža od sjemenskog materijala);
- oko 4.800 t/god. otpadnih životinjska tkiva (mortalitet zdrave stoke, te uginule uslijed zaraznih bolesti na nivou 2006. god.), oko 40 t/god uginule ribe, te oko 4,6 miliona t/god. proizvedenog stajnjaka od kojeg u konačnici kao otpad završi oko 40 % tj. oko 1,85 miliona t/godišnje;
- oko 376.400 m3/god. otpada od iskorištavanja šuma, a koji je biorazgradiv i ostaje u šumi.

Upravljanje ovom vrstom otpada je na veoma niskom nivou jer ne postoji primijenjen adekvatan sistem za zbrinjavanje otpada iz ovih djelatnosti, posebno za zbrinjavanje životinjskih tkiva koja predstavljaju kako okolišni tako i zdravstveni problem.

Ukupna proizvodnja otpada iz zdravstvenih ustanova u FBiH iznosi 2,2 kg/osobi/god ili cca. 5000 t/g od čega je oko 50% opasni medicinski otpad. Ukupna proizvodnja otpada iz veterinarskih ustanova je 20 t/g. Otpad iz zdravstvenih i veterinarskih ustanova se uglavnom prikuplja bez razdvajanja na izvoru, te se najčešće miješa sa komunalnim otpadom. 18% otpada iz zdravstvenih ustanova i 12% otpada iz veterinarskih ustanova u FBiH se odlaže na sanitarnu deponiju, 0,5 % otpada se inkapsulira i/ili izvozi na neškodljivo zbrinjavanje, dok se ostali nastali otpad odlaže neadekvatno i uglavnom zajedno sa komunalnim otpadom. Samo 2 zdravstvene i 2 veterinarske ustanove u FBiH imaju opremu za neškodljivo uništavanje dijela medicinskog otpada.

Zaštita okoliša u FBiH ima slijedeće komponente:

(a) pravni okvir,
(b) institucionalni okvir,
(c) ekonomski instrumenti,
(d) priroda,
(e) zemljište,
(f) zrak i
(g) otpad.

Strateški ciljevi i mjere za zaštitu okoliša FBiH definirani su Strategijom zaštite okoliša FBiH, i to u okviru slijedećih komponenti:[79]

(1) Strateški ciljevi u komponenti pravnog i institucionalnog okvira:

1. Unapređenje pravnog okvira kroz približavanje standardima okoliša EU u cilju postizanja zaštite zdravlja ljudi i okoliša i održivog upravljanja okolišem,

1.1. Decentralizirana i efikasna okolišna administracija sposobna da odgovori zahtjevima za članstvom u EU

(2) Strateški ciljevi u komponenti ekonomskog okvira:

2.1. Uspostavljanjanje ekonomskih instrumenata upravljanja otpadom
2.2. Uspostavljanjanje ekonomskih instrumenata zaštite zraka
2.3. Uspostavljanjanje ekonomskih instrumenata za proizvode

(3) Strateški ciljevi u komponenti zaštite prirode:

3.1. Zaštita biodiverziteta i geodiverziteta FBiH kroz uspostavu i jačanje institucionalnog okvira za realizaciju efikasnih mjera
3.2. Održiva upotreba prirodnih resursa
3.3. Ravnopravna raspodjela dobiti od prirodnih resursa
3.4. Smanjenje pritisaka na biološku i geološku raznolikost FBiH
3.5. Uspostava finansijskih mehanizama za održivo upravljanje biološkom i geološkom raznolikošću

(4) Strateški ciljevi u komponenti zemljišta:

4.1. Stvaranje osnove za skladan i prostorno uravnotežen socio-ekonomski razvoj
4.2. Minimiziranje rizika po ljudsko zdravlje, biodiverzitet, prirodno i graditeljsko naslijeđe
4.3. Senzibiliziranje i jačanje kapaciteta lokalne i ekspertske zajednice

(5) Strateški ciljevi u komponenti zraka:

5.1. Ograničenje emisije štetnih gasova
5.2. Upravljanje kvalitetom zraka
5.3. Unapređenje korišćenja energije

(6) Strateški ciljevi u komponenti upravljanja otpadom

Strateški ciljevi su opearcionalizirani odgovarajućim operativnim ciljevima i mjerama za njihovo postizanje.

Temeljnim se kamenom integracije smatra usaglašavanje ili harmonizacija s korpusom **zakonodavstva** za okoliš EU, uključujući i legalne i institucionalne aspekte. Monumentalnost posla koji zemlja (kandidat) treba učiniti na putu prilagođavanja evropskom zakonodavstvu u području zaštite okoliša, može se samo naslutiti. Evropsko zakonodavstvo za okoliš čini oko 300 pravnih dokumenata (direktiva, uredbi, i odluka) razvrstanih u 11 skupina, koje govori o opsegu koji legislativa pokriva i na način razgraničenja glavnih segmenata.

Sistem upravljanja okolišem, koji je definiran u zakonodavstvu EU i međunarodnom pravu temelji se u nastojanju za:

- poštivanjem propisa,
- trajnim poboljšanjima i
- sprečavanju zagađivanja

Prihvaćanje ovakvog sistema upravljanja okolišem predstavlja stratešku odluku, koja zahtijeva razumne pravne mjere, te mjere za ekonomsko i organizacijsko ulaganje, kojom se ostvaruje i znatna ekonomska korist za državu.

U okviru strateškog cilja vezanog za pravni okvir utvrđeni su slijedeći operativni ciljevi:

- osigurati striktnu provedbu usvojenih propisa i preuzetih međunarodnih obaveza,
- usaglastiti domaće zakonodavstvo o okolišu sa zakonodavstvom EU,
- integrisati evropske sektorske politike u sektorsku politiku FBiH

Okolišna administracija u BiH ima izrazito fragmentiranu i složenu institucionalnu strukturu (tri administrativna nivoa - Federacija, kantoni i općine). Nadležnosti i funkcije u Federaciji kao cjelini generalno su adekvatno definirane zakonima, međutim, ne postojanje jake vertikalne i horizontalne koordinacije rezultiralo je neefikasnim i neekonomičnim upravljanjem okolišem. U FBiH postoje institucionalni elementi adekvatne okolišne administracije, međutim, nedovoljan je broj adekvatno obučenog stručnog kadra za upravljanje okolišem u skladu sa evropskim standardima i praksama.

U okviru strateškog cilja vezanog za institucionalni okvir utvrđeni su slijedeći podciljevi:

- Stvaranje stručnih kapaciteta u sektoru okoliša u FBiH
- Institucionalno jačanje sektora okoliša u FBiH
- Uspostava međusektorske saradnje i saradnje ministarstava koji se bave segmentima okoliša sa Vladinim federalnim zavodima i upravama

Mobilizacija **finansijskih resursa** preduvjet je za uspješnu implementaciju Strategije i ostvarivanje drugih programa zaštite okoliša. Zadaća BiH je, prije svega, osigurati vlastite finansijske resurse, a tek potom pražiti potporu međunarodnih finansijskih institucija. Politika EU je jasno određuje upotrebu ekonomskih instrumenata kao najboljeg načina integracije ekonomskog i ekološkog aspekta privrednog razvoja. Analiza stanja okoliša jasno pokazuje nedovoljnu razvijenost ekonomskih instrumenata u okolišu u FBiH. Zbog toga je prijeko potrebna intervencija državne uprave koja mjerama regulative i fiskalne politike treba internalizirati učinke na okoliš u cijenu proizvoda i usluga. Na taj način se izravno podupire načelo da «onečišćivač plaća» i načelo da «korisnik plaća», tj. da izravno plaćaju oni koji onečišćuju okoliš i oni koji se koriste prirodnim resursima iz okoliša. Ekonomski instrumenti treba da pruže dopunski poticaj za smanjivanje onečišćenosti ispod granica propisanih zakonom. Također, treba ih kreirati da potaknu nove postupke kontrole i smanjivanja onečišćenosti, općenito nove proizvodne postupke i razvoj novih proizvoda, ali i pogodno utječu na promjene ponašanja potrošača proizvoda i usluga. Dakako, uvođenje novih ekonomskih instrumenata znači i promjenu u mikro i makro ekonomskom smislu, te se kod prijedloga uvođenja novih ekonomskih instrumenata, trebaju prethodno ispitati njihovi učinci na temelju sljedećih kriterija:

- djelotvornost na okoliš;
- ekonomska djelotvornost;
- poticajni učinci na smanjenje zagađivanja i tehničke inovacije;
- administrativna prihvatljivost (postojeće stanje - relevantni zakonodavni i institucionalni okvir).

Priroda predstavlja temeljni segment okoliša ili životne sredine. Čini je abiotička (neživa) i biotička (živa) komponenta. One su u izuzetno visokoj interaktivnosti i međusobnoj povezanosti tako da čine vrhunsko jedinstvo između žive i nežive materije na planeti Zemlji.

Upravo u prirodnim sistemima se odvijaju i najznačajniji procesi za opstanak života na Zemlji – kruženje materije i protok energije. Uspješnost kruženja materije u okviru različitih subkomponenti žive i nežive prirode, te efikasnost protoka energije i njene iskoristljivosti su temeljem održavanja ekološke ravnoteže, preduvjeta funkcioniranja ekosistema, kako na lokalnom, regionalnom, tako i globalnom nivou. Živi ili biotički dio prirode čini biološka raznolikost ili biodiverzitet (ukupnost živog svijeta na određenom prostoru u dato vrijeme). U skladu s Konvencijom o biološkoj raznolikosti (CBD), biodiverzitet na planeti Zemlji obuhvata sljedeće kategorije:

- Genetički diverzitet (diverzitet gena u okviru date organske vrste ili živog svijeta određenog prostora);
- Specijski diverzitet (različitost živog svijeta na nivou organskih vrsta ili specija);
- Ekološki diverzitet (različitost životnih zajednica ili biocenoza, ekosistema ili ekosistema i pejzaža ili krajobraza);
- Diverzitet ljudskih kultura (kao najbolji indikator postojanja originalnih obrazaca antropogeneze i etnogeneze na datom prostoru u okviru populacije razumnog čovjeka *Homo sapiens recens*.

Neživu ili abiotičku komponentu čini:

- geološka podloga (stijene odgovarajuće starosti sa određenim mineraloškim sastavom);
- geomorfološka organizacija (reljef, sa posebnim naglaskom na nagib ili inklinaciju i ekspoziciju terena, odnosno orijentiranost prema datoj strani svijeta);
- tlo/zemljište kao trofazni ekološki sistem, sa posebnim osvrtom na diverzitet tipova tala;
- klima (svjetlost, temperatura, ekološki aktivna voda, vlažnost).

Imajući u vidu istaknute konstatacije kao i osnovane pretpostavke o još uvijek očuvanim dijelovima prirode FBiH, biološka i geomorfološka raznolikost i u njoj sadržani resursi imaju velike vrijednosti za generiranje ekološki profitabilnih i održivih projekata za smanjenje rastućeg siromaštva, obnovu i unapređenje gospodarstva, razvoj novih biotehnologija na bazi autohtonog genofonda, te trasiranje integracijskih putova prema EU, harmonizaciji i optimizaciji uvjeta za život dostojan civiliziranog čovjeka i na ovim prostorima. Radi postizanja takvih oblika razvoja i osiguranja životnog blagostanja u BiH/FBiH, neophodna je i efikasna i dugoročna zaštita prirode u skladu sa međunarodnim odredbama, a prema obrascima koje će dirigirati lokalne potrebe, uz uvažavanje svih specifičnosti ustrojstva biološke i geomorfološke raznolikosti.

Stoga je i identificiran sljedeći **krovni cilj Strategije**: Zaštita okoliša, promocija i podsticanje održive upotrebe prirodnih resursa kroz uspostavu integralnog sistema upravljanja prirodnom – biološkom i geomorfološkom raznolikošću.

U okviru krovnog cilja identificirani su i strateški ciljevi čija realizacija i implementacija bi doprinijela efikasnijoj zaštiti prirode FBiH:

- Zaštita biodiverziteta i geodiverziteta FBiH kroz uspostavu i jačanje institucionalnog okvira za realizaciju efikasnih mjera;
- Održiva upotreba prirodnih resursa;
- Ravnopravna raspodjela dobiti od prirodnih resursa (biološke i geološke raznolikosti);
- Smanjenje pritisaka na biološku i geološku raznolikost FBiH;
- Uspostava finansijskih mehanizama za održivo upravljanje biološkim i geološkim diverzitetom.

U okviru cilja - **Zaštita biodiverziteta i geodiverziteta FBiH** kroz uspostavu i jačanje institucionalnog okvira za realizaciju efikasnih mjera utvrđeni su slijedeći operativni ciljevi u narednom desetogodišnjem periodu:

- Uspostava federalne institucije - agencije nadležne za zaštitu biološke i geološke raznolikosti (prirode)
- Inventarizacija vrsta flore, faune i fungije i identifikacija tipova staništa
- Procjena stepena ugroženosti vrsta i staništa u skladu sa IUCN
- Uspostava mreže postojećih i novih zaštićenih područja
- Jačanje Zakonske regulative
- Monitoring i kontrola invazivnih vrsta
- Uspostava *ex situ* konzervacije
- Monitoring stanja biološke i geološke raznolikosti FBiH
- Razvoj i jačanje CHM – mreže za razmjenu informacija
- Jačanje infomacijsko-tehničkih (IT) službi i servisa
- Jačanje protoka informacija na međuentitetskom i unutarentitetskom nivou
- Jačanje ekološke svijesti

U okviru cilja - **Održiva upotreba prirodnih resursa** utvrđeni su slijedeći operativi ciljevi:

- Uspostava intersektorskog pristupa u upravljanju biodiverzitetom i geodiverzitetom FBiH
- Očuvanje tradicionalnih znanja i iskustava u procesu upravljanja biološkom i geološkom raznovrsnošću
- Uspostava i jačanje poticajnih ekonomskih mjera
- Razvoj održivog turizma

U okviru cilja - **Ravnopravna raspodjela dobiti od prirodnih resursa** (biološke i geološke raznolikosti) radiće se na promociji autohtonih resursa.

U okviru cilja - **Smanjenje pritisaka na biološku i geološku raznolikost FBiH** utvrđeni su slijedeći operativni ciljevi:

- Ublažavanje posljedica klimatskih promjena
- Smanjenje pritisaka u prostoru FBiH

Izuzetno je značajno naglasiti da upravo zbog prirodnih karakteristika **zemljište** BiH, a posebno u FBiH, predstavlja izuzetno ranjiv i osjetljiv resurs s kojim se mora raspolagati s osobitom pažnjom. Upravo zbog toga je od izuzetnog značaja zaustaviti dosadašnju praksu raspolaganja i korištenja zemljišta, koja je dovela do stanja, koje se kratko može opisati kao „haos u prostoru“. Takva praksa stvara pojačan pritisak na najbolje kategorije zemljišta (kojih

je veoma malo), što rezultira značajnim oštećenjima zemljišta, prirodnog i graditeljskog nasljeđa, smanjuje mogućnosti za razvoj ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima, a sve to povećava nivo/rizik od siromaštva i potiče neformalnu ekonomiju, koja po pravilu ne koristi po okoliš ugodne proizvodne tehnike (tehnologije). Drugim riječima, ovakva praksa korištenja, odnosno upravljanja zemljištem ne može biti osnov unapređenja nivoa kvaliteta življenja i uravnoteženog socio-ekonomskog razvoja FBiH. Dakle, iako su problemi vezani za zaštitu i unapređenje kvaliteta ovog resursa veoma raznovrsni i kompleksni, oni se prema uzrocima mogu svrstati u nekoliko grupa kako slijedi:

(a) Neracionalno upravljanje zemljištem, odnosno nemogućnost uspostave integralnog sistema održivog upravljanja zemljištem, što je osnov svih problema vezanih za neracionalno i nekontrolirano korištenje zemljišta, a što u konačnici za posljedicu ima njegovu destrukciju (razne tipove) i nestanak (pedocid). U tom smislu problem predstavlja: a. *Nepotpuna i ponekad neusaglašena zakonska regulativa* Oblast upravljanja zemljištem na različite načine tretira 15 zakonskih akata. Iako impresivni brojem, ovi zakonski akti samo djelomično postavljaju osnovu za integralno održivo upravljanje zemljištem, što je osnov njegove zaštite i zaštite zdravlja ljudi, staništa i garant održivog privrednog i društvenog razvoja. Većina ovih zakonskih akata se ne implementira jer nedostaju mehanizmi, institucije i finansijska sredstva za njihovu implementaciju. Također je važno istaći da ne postoji okvirni zakon o zaštiti zemljišta, koji bi trebao da definira institucionalni okvir za održivo upravljanje ovim resursom i spriječi dosadašnju praksu „haotičnog/ad-hoch upravljanja“. b. *Nedostatak planske, analitičke i tehničke dokumentacije*, koju su razni nivoi administracije dužni po zakonu uspostaviti. Tu se prvenstveno misli na analitičku, plansku i tehničku dokumentaciju, čija priprema jeste zakonska obaveza: Plan i Program gospodarenja zemljištem, prostorni planovi (FBiH, kantoni), karte upotrebne vrijednosti zemljišta i cjelokupne prateće dokumentacije, šumarsko privredne osnove i sl. c. *Nepostojanje koordinacije i efikasne komunikacije*, te nejasne linije, načini i odgovornosti za izvještavanje na svim nivoima administracije (i horizontalno i vertikalno). Upravo ovakvo stanje nejasne subordinacije i razgraničenja odgovornosti, te nedostatak oficijelnih kanala komunikacije (redovni sastanci, redovna izvještavanja, redovne sesije vezane za planiranje i sl.) doprinose i izgrađuju neodgovoran i neadekvatan odnos prema zemljištu i prema potrebi njegove zaštite. d. *Nepostojanje integralnog zemljišnog informacinog sistema ZIS* Uspostava ovakvog sistema je zakonska obaveza koja je definirana zakonom (Zakon o poljoprivrednom zemljištu, Zakon o prostornom planiranju i korištenju prostora).

(b) Nepostojanje sistematskog praćenja kvaliteta zemljišta – monitoringa, je problem koji za posljedicu ima n*edostatak informacija* o stanju i upotrebi zemljišta, kao i o nivou/kvalitetu ispunjavanja zakonskih obaveza. Upravo nepostojanje vertikalne i horizontalne komunikacije između nadležnih institucija na svim nivoima administracije ima za posljedicu nepostojanje sistema praćenja kvaliteta zemljišta.

(c) Neadekvatne proizvodne prakse koje nisu prilagođene prirodnim karakteristikama zemljišta u BiH. U tom smislu treba istaći nekoliko bitnih problema: (1) Neadekvatno upravljanje i korištenje pašnjaka što doprinosi smanjenju biodiverziteta i uništavanju pejzaža ruralnih područja; (2) Neuređenost zemljišta koja smanjuje produktivnost poljoprivredne proizvodnje; (3) Neadekvatna i nekontrolirana primjena vještačkih đubriva i drugih hemijskih inputa, čija neadekvatna primjena smanjuje plodnost tla, doprinosi pojavi erozije, promjeni pH vrijednosti tla, kao i drugih vrsta oštećenja tla. Neprilagođena mehanizacija i tehničke obrade tla, koje doprinose eroziji i drugim vrstama oštećenja tla; (4) Izraženo postojanje sive/crne ekonomije koja se zasniva na neodrživim proizvodnim metodama (prvenstveno se

misli na ljekovito i medicinsko bilje, iskorištavanje šuma i mineralnih resursa) koje doprinose/uzrokuju raznih vrsta oštećenja zemljišta u ruralnim oblastima, što smanjuje mogućnost za diverzifikaciju privrednih aktivnosti u ruralnim područjima; (5) Neplanska, nekontrolirana i prekomjerna eksploatacija mineralnih sirovina.

(d) Nizak nivo javne i političke svijesti o važnosti drugih funkcija tla, osim njegove privredne funkcije.

Utvrđeni **strateški ciljevi u komponenti zemljišta** u narednom 10-godišnjem periodu su:

(1) spriječiti dalju degradaciju,
(2) otkloniti postojeće probleme i zaštititi zdravlje, biodiverzitet, prostorno i graditeljsko naslijeđe,
(3) uključiti sve segmente društva jačanjem uloge nevladinog sektora i kapaciteta lokalne zajednice.

Da bi se ublažile posljedice povećanja proizvodnje, sa ciljem omogućavanja daljnjeg društvenog razvoja, danas se razvija sistem upravljanja kvalitetom **zraka**, čiji je cilj održanje i unapređenje kvaliteta zraka kao jedna od komponenti okoliša. Upravljanje kvalitetom zraka polazi od nastojanja da nigdje u prostoru koncentracija polutanata ne bude veća od one koja je, s obzirom na štetnost pojedinih polutanata, dozvoljena, odnosno da rizik ne bude veći od usvojenog. Ovaj princip treba osigurati ne samo u jednom vremensko presjeku nego i u budućnosti, tj. i kod izgradnje novih objekata. Stoga se postavlja uvjet da emisija bude što niža, u granicama tehničko-ekonomskih mogućnosti. To omogućuje da se postigne da "zrak bude čist koliko to omogućuju dostignuća tehnike, a ne prljav koliko to dozvoljavaju higijenske norme". Postiže se i to da svi izvori zagađivanja, bez obzira na njihovu lokaciju, imaju pred sobom iste zahtjeve u pogledu kvaliteta zraka, čime se one izjednačavaju u troškovima zaštite zraka od zagađivanja. Pored ograničavanja emisije polutanata, radi očuvanja određenog kvaliteta ambijentalnog zraka, potrebno je ograničiti i veličinu depozicije polutanata iz atmosfere (sediment, kisele kiše) radi zaštite tla. Ukoliko postrožavanje tehničkih uvjeta prouzrokuje previsoke troškove, može se dozvoliti i izazivanje prekomjerne zagađenosti zraka u određenom periodu i određenom području, uz jasno saznanje koliki je, pri tom, izazvan rizik za zdravlje stanovništva, ekosisteme i izgrađena dobra.

Kad je u pitanju komponenta zaštite okoliša – **zrak**, u narednom 10-godišnjem periodu utvrđeni su slijedeći **strateški ciljevi**:

(a) Ograničenje emisije štetnih gasova,
(b) Upravljanje kvalitetom zraka sa operativnim ciljem – planiranje kvaliteta zraka,
(c) Unapređenje korištenja energije sa operativnim ciljevima – smanjenje energetske intenzivnosti i podsticanje korištenja obnovljivih izvora energije.

U okviru strateškog cilja – **Ograničenje emisije štetnih gasova** utvrđeni su sljedeći podciljevi:

(1) Ograničenje emisije keselih gasova iz velikih ložišta, uključujući prekogranični transport,
(2) Ograničenje emisije iz malih ložišta,
(3) Smanjenje zagađivanja zraka iz industrije,
(4) Smanjenje zagađivanja zraka iz saobraćaja u gradovima.

Donošenje Federalne Strategije **upravljanja otpadom** propisano je članom 48. Zakona o zaštiti okoliša i čini sastavni dio Strategije zaštite okoliša. Njome se definiraju politika i strateške smjernice zasnovane na općim načelima EU transponiranim kroz Federalni zakon o upravljanju otpadom, i to prvenstveno u dijelu koji se odnosi na prioritete i temeljna načela upravljanja otpadom.

Radi postizanja cilja i pravodobnog sprečavanja zagađivanja i smanjenja posljedica po zdravlje ljudi i okoliš, upravljanje otpadom obavljat će se na način koji osigurava:

- minimalno nastajanje otpada, a posebice svođenje opasnih značajki takvog otpada na minimum;
- smanjenje nastalog otpada po količini, posebice uzimajući u obzir opticaj otpada;
- tretiranje otpada na način kojim se osigurava povrat tvorivog materijala iz njega;
- spaljivanja ili odlaganja na odlagališta, na okolišno prihvatljiv način, onih vrsta otpada koje ne podliježu povratu sastavnica, ponovnoj upotrebi ili proizvodnji energije.

Koristeći DPSIR analizu, identificirano je trenutno stanje upravljanja ključnim tokovima otpada, uključujući komunalni otpad, otpad iz industrije, otpad iz poljoprivrede, šumarstva, otpad životinjskog porijekla, te otpad od zaštite zdravlja ljudi i životinja. Rezultati analize ukazuju na nepostojanje sistematskog i planskog upravljanja, te nepostojanje adekvatne infrastrukture i pratećih propisa što za posljedicu ima izuzetno veliki pritisak na okoliš i rizik po zdravlje stanovništva.

Upravljanje otpadom se bazira na slijedećim načelima:

- prevencija - izbjegavanje nastajanja otpada ili smanjivanje količine i štetnosti nastaloga otpada kako bi se smanjio rizik po zdravlje ljudi i okoliš i izbjegla okolišna degradacija;
- mjere opreznosti - sprečavanje opasnost ili štete po okoliš koju prouzrokuje otpad, preduzimanje mjera, čak iako nije na raspolaganju potpuna znanstvena podloga;
- *odgovornost proizvođača otpada* - proizvođač je odgovoran za odabir najprihvatljivijeg okolišnog rješenja prema značajkama proizvoda i tehnologiji proizvodnje, uključujući životni ciklus proizvoda i korištenje najadekvatnije raspoložive tehnologije;
- *princip zagađivač plaća* - proizvođač ili vlasnik otpada snosi sve troškove prevencije, tretmana i odlaganja otpada, uključujući brigu nakon upotrebe i monitoring. On je i finansijski odgovoran za preventivne i sanacijske mjere uslijed šteta po okoliš koje je prouzrokovao ili će ih najvjerojatnije prouzrokovati;
- *blizina* - tretman ili odlaganje otpada treba se obavljati u najbližem odgovarajućem postrojenju ili lokaciji, uzimajući u obzir okolišnu i ekonomsku profitabilnost;
- *regionalnost* - razvitak tretmana otpada i izgradnja objekata za njegovo odlaganje treba se obavljati na način pokrića potrebe regije i omogućavanja samoodrživosti izgrađenih objekata.

Ostvarenje željenih ciljeva je moguće postići realizacijom mjera predviđenih u sklopu slijedećih strateških ciljeva:

(1) Smanjenje rizika po okoliš i zdravlje ljudi i uspostava prioritetne infrastrukture za integrirano upravljanje otpadom;

(2) Smanjenje količina otpada za finalno odlaganje/zbrinjavanje uz efikasnije korištenje resursa;
(3) Osiguranje provedbe sistema kroz pravni, institucionalni i ekonomski okvir;
(4) Osiguranje sistematskog praćenje parametara za ocjenu stanja okoliša.

Analiza stanja u oblasti upravljanja otpadom ukazuje na nekoliko problema koji imaju značajan negativan utjecaj na ljudsko zdravlje i okoliš. To su nizak stepen pokrivenosti uslugama i nekontrolirano nelegalno odlaganje otpada u prostoru nepripremljenom za takve namjene. Neadekvatno odložen otpad izvor je zaraznih bolesti, čiji se uzročnici prenose na ljude i životinje direktnim kontaktom ili putem vode i kroz tlo. Kako većina općinskih odlagališta ne ispunjava tehničke uvjete kojima se garantiraju minimalni utjecaji na okoliš, i ovaj problem treba tretirati jednako kao problem nelegalnih odlagališta. Premda su prema odredbama Zakona o okolišu općinska odlagališta trebala biti zatvorena za upotrebu i sanirana do 01. januara 2008. godine, to nije urađeno. Stoga se prvi strateški cilj koji će doprinijeti smanjenu rizika po ljudsko zdravlje i okoliš smatra prioritetom.

Podaci o odvojenom prikupljanju, reciklaži i kompostiranju ukazuju na vrlo nizak stepen praktične implementacije načela upravljanja otpadom. Na operacionalizaciju načela poziva i Strateški akcijski plan kojim je za zemlje Sredozemlja postavljen operativni cilj da se najkasnije do 2020. godine, zbrinjavanje čvrstog otpada zasniva na smanjenju količine otpada na njegovom izvoru, odvojenom prikupljanju, reciklaži, kompostiranju i okolišno prihvatljivom odlaganju. Premda trenutne procjene o produkciji otpada pokazuju da FBiH ima vrlo nisku produkciju, i to ispod 300 kg/st/dan, koliko iznosi cilj EU postavljen 5. akcijskim planom, za očekivati je da će BiH, bez primjene mjera prevencije, učinkovitijeg upravljanja resursima izraženih kroz promjenu načina proizvodnje i potrošačkih navika, te reciklaže, zacrtani cilj premašiti do 2020. godine. Stoga drugi strateški cilj vodi u pravcu poželjne hijerarhije upravljanja otpadom. Bitno je naglasiti da će kantonalni planovi upravljanja otpadom, kao i poseban federalni plan upravljanja opasnim otpadom, koji je potrebno izraditi u skladu sa zahtjevom EU Direktive o opasnom otpadu, predstavljati važne instrumente implementacije mjera predviđenih Strategijom.

Za provedbu integriranog sistema upravljanja otpadom utemeljenog na načelima «prevencije», «reciklaže» i načelu «zagađivač plaća», potreban je potpun pravni okvir, osposobljene institucije i sistem ekonomskih instrumenata što je zacrtano trećim operativnim ciljem. Porezi i naknade trebaju poticati primjenu načela prevencije i reciklaže. Trebaju omogućiti internalizaciju okolišnih troškova, te potaći nove postupke kontrole i smanjivanja onečišćenosti, općenito nove proizvodne postupke i razvoj novih proizvoda, čime se postižu znatne uštede i jača konkurentnost. Potrebno je hitno izgraditi administrativnu i upravljačku strukturu koja će dosljedno i pravovremeno provoditi zakone. Jedna od poteškoća za uspostavljanje učinkovite administrativne i upravljačke strukture je i nedostatak kvalificiranog osoblja, za što je potrebna hitna reforma obrazovnog sistema i permanentni trening zaposlenika odgovarajuće prethodne kvalifikacije. Također, neophodno je brzo raditi na donošenju niza podzakonskih akata i standarda u kojima se operacionalizira primjena seta okolišnih zakona i međunarodnih konvencija.

Četvrti strateški cilj ima za zadatak da uspostavi pouzdano praćenje stanja okoliša. Od usvajanja seta zakona o okolišu, vrlo mali napredak je napravljen na uspostavi sistematskog praćenja parametara potrebnih za ocjenu stanja okoliša. Nepostojanje registra o pogonima i postrojenjima, te njihovim emisijama, katastra deponija, registra vrsta, količina i tokova

otpada, ključna je prepreka za pouzdano izračunavanje indikatora. Brojni projekti koje je finansirala Međunarodna zajednica, u periodu 1997-2007. su se bazirali na procjeni stanja, za koju su uglavnom dobivani podaci putem anketiranja. Stoga je uspostava registara i sistemsko praćenje parametara za ocjenu stanja okoliša, identificirano kao jedan od ciljeva.

Imajući u vidu potrebu za uspostavljanjem realnog okvira za planiranje upravljanja otpadom u kratkoročnom, srednjoročnom i dugoročnom periodu, kao i potrebu za ocjenu provedbe strategije, definirani su operativni ciljevi, koji predstavljaju specifične i mjerljive promjene koje će se ostvariti u toku implementacije navedenih mjera iz Strategije i doprinijeti ostvarivanju krovnog cilja i strateških ciljeva. Pored analize postojećeg stanja i načela iz Zakona o upravljanju otpadom, kao osnova za određivanje operativnih ciljeva poslužile su i odrednice iz EU direktiva i međunarodnih obaveza, prije svega Strateškog akcionog plana za redukciju zagađivanja sa kopna, za zemlje Sredozemlja potpisnice Konvencije o zaštiti Sredozemnog mora, te 5. i 6. akcionog programa za okoliš EU.

U okviru cilja - **Smanjenje rizika po okoliš i zdravlje ljudi** i uspostava prioritetne infrastrukture za integrirano upravljanje otpadom utvrđeni su slijedeći operativni ciljevi:

(1) Povećati broj stanovnika obuhvaćenih organiziranim prikupljanjem smeća
(2) Stvoriti uvjete za saniratno odlaganje kapaciteta za najmanje 5 godina odlaganja u svim regijama
(3) Ukloniti nelegalna odlagališta i sanirati područja na kome su se nalazila
(4) Sanirati i zatvoriti postojeća općinska odlagališta
(5) Sanirati postojeće površine pod neadekvatno odloženim otpadom (opasni otpad)
(6) Uspostaviti kapacitete za adekvatno zbrinjavanje opasnog otpada
(7) Uspostaviti deponiju inertnog otpada
(8) Povećati ukupni procenat adekvatnog zbrinjavanja otpada
(9) Pokrivenost efikasnim sistemom upravljanja otpadom u poljoprivrednoj proizvodnji i šumarstvu
(10) Uspostaviti kapacitete za adekvatno zbrinjavanje otpada životinjskog porijekla
(11) Sanirati i zatvoriri postojeća odlagališta. Jama, grobnica i groblja za otpade životinjskog porijekla
(12) Povećati procenat adekvatno zbrinutog otpada medicinskog porijekla
(13) Povećati procenat adekvatno zbrinutog otpada iz veterinarskih ustanova

U okviru strateškog cilja - **Smanjenje količina otpada**, utvrđeni su slijedeći operativni ciljevi:

(1) Uspostaviti sistem odvojenog prikupljanja otpada u svim općinama
(2) Prikupiti i reciklirati u količinama neke vrste otpada
(3) Odvojeno prikupiti i reciklirati biootpad iz vrtova i parova
(4) Uspostaviti regionalne centre za upravljanje otpadom u svim centrima sa svim potrebnim sadržajima
(5) Preventivnim mjerama spriječiti/umanjiti porast ukupnih količina otpada iz industrije s porastom obima industrijske proizvodnje
(6) Povećati udio otpada iz industrije koji se reciklira odnosno podliježe povratu materijala i energije
(7) Povećati ukupni procenat adekvatnog zbrinjavanja otpada iz industrije reciklažom, odnosno preradom materijala i energije

(8) Biorazgradivi otpad iskorišten za proizvodnju komposta
(9) Smanjena količina drugog biorazgradivog materijala u poljoprivredi i šumarstvu
(10) Smanjena količina nastalog otpada od opasnih materija u poljoprivredi i šumarstvu
(11) Sprječavanje nastajanja smanjene količine otpada iz za finalno odlaganje-otpad životinjskog porijekla
(12) Smanjiti količinu proizvedenog opasnog medicinskog otpada iz zdravstvenih ustanova

U okviru cilja - **Osiguranje provedbe sistema kroz pravni, institucionalni i ekonomski okvir**, utvrđeni su slijedeći operativni ciljevi:

- Osigurati striktnu provedbu usvojenih procesa i preuzetih međunarodnih obaveza
- Usaglasiti domaće zakonodavstvo o okolišu sa zakonodavstvom EU – otpad
- Integrirati evropske sektorske politike po pitanju okoliša u sektorske politike FBiH – otpad

Jedna od veoma važnih aktivnosti upravljanja otpadom je stvaranje regionalnih centara za upravljanje otpadom.

Opcije udruživanja općina iz jednog kantona u zajedničke regije mogu biti različite. Naime, udruživanje općina u regiju je dobrovoljno i ne podrazumijeva obavezu udruživanja na području istog kantona, i/ili entiteta. Broj i raspored regionalnih centara je prvenstveno uvjetovan ekonomskim faktorima. Cilj učinkovitog projektiranja ovog koncepta je utvrditi ekonomske faktore i predložiti najbolje rješenje. Naravno, opcije ovise o ekonomičnosti rješenja koje tretira odnos troškova izgradnje centara i troškova prijevoza količina otpada između komponenti sistema. Zadaća općina je minimizirati količine otpada, koje se odvoze na konačno deponiranje, kako bi se smanjili troškovi i maksimalno iskoristili resursi iz odloženog otpada kroz povrat i reciklažu.

Regionalne centre za upravljanje otpadom (RCUO) čine najmanje sljedeće komponente:

- Sanitarno odlagalište;
- Reciklažno dvorište za prihvat odvojenih frakcija i otpada, koje donose pojedinačni proizvođači otpada (pravni subjekti, kućanstva);
- Pogon za predobradu, odvajanje sekundarnih sirovina i recikliranje;
- Odvojena spremišta za prihvat opasnog otpada iz komunalnih izvora;
- Pogon za mehaničko-biološku obradu otpada (MBO).

Vrlo je važno da se u okviru kantonalnih planova za upravljanje otpadom predvidi mjera izrade studije izvodivosti u okviru koje će se izabrati optimalna tehnologija MBOP u skladu sa očekivanim ciljevima i lokalnim karakteristikama. Očekuje se da će MBO tehnologije biti isplative prvenstveno u većim urbanim centrima, gdje su velike količine prikupljenog otpada. Moguće količinsko izdvajanje po centru je između 20 – 50% od ukupne količine komunalnog otpada, što zavisi od primijenjene tehnologije i samog sastava otpada. Ukupni očekivani efekt na području FBiH je 10% u srednjoročnom, a 20% u dugoročnom periodu.

Jedna od osnovnih komponenti Integriranog sistema upravljanja otpadom je njegov informativni sistem, koji objedinjuje protok informacija o svim vrstama otpada dajući jednostavan i efikasan pristup informacijama tehničkog, pravnog, institucionalnog i finansijskog karaktera, a u cilju što boljeg planiranja budućih aktivnosti po ovom pitanju. Informativni sistem upravljanja otpadom će igrati najvažniju ulogu u revizionim ciklusima

planiranja, tako što će osigurati kvalitetnu informaciju u cilju poboljšanja prakse upravljanja otpadom. Prema strateškim odredbama, jedinstveni informativni sistem će se uvesti na području čitave FBiH pa i BiH. S tim u vezi, njegova razrada prema istim načelima za sve kantone će samo doprinijeti efikasnoj razmjeni informacija na širem području. S druge strane, predstojeće obaveze BiH prema EU u izvještavanju o stanju okoliša će se umnogome zasnivati na informacijama jednog ovakvog sistema. Na donjoj skici je prikazana funkcionalna shema jednog informativnog sistema upravljanja otpadom.

U Strategiji zaštite okoliša za period 2008.–2018. koja je usvojena od strane Parlamenta FBiH, dati su akcioni planovi sa preciznim aktivnostima koje će se uraditi, nosiocima zadataka i rokovima u kojima će aktivnosti biti urađene.

11. TURIZAM

Vizija turizma prema Strategiji razvoja turrizma FBiH:[13]

"Postati posebna, prijateljska, dočekuje Vas otvorena srca: autohtona, prirodna, različita i tako blizu. Ta vizija počiva na već uspostavljenim odnosima na turističkom tržištu, općoj percepciji ovog područja od strane potencijalnih turista i isticanju specifičnosti, razlikovanih elemenata u odnosu na konkurenciju"

Opća percepcija područja FBiH koja podupire viziju:

- dominatna boja: zelena/bijela/plava
- dominatnan osjećaj: sloboda
- doživljaj prostora: ruralan, autohton, pomalo divlji
- doživljaj ljudi otvorenost

Vizija turizma FBiH podrazumjeva da je riječ o destinaciji:

- zdravog načina života i očuvane prirode
- opuštanja, ugode, dobrog osjećaja
- burne povijesti, bogate kulturno-povijesne baštine
- gastronomske raznolikosti i prepoznatljivosti
- po mjeri čovjeka

Izvanredni potencijali, entuzijazam turističkih djelatnika u turizmu i sve jača opća, uključivo politička, svijest o mogućem doprinosu razvoja turizma u sveukupnom preobražaju FBiH i blagostanja njenog stanovništva, dali su svoj izraz kroz izradu Strategije razvoja turizma.

Strategija razvoja turizma FBiH ključan je i podupirujući dokument koji ima za cilj reafirmaciju i repozicioniranje turističke destinacije FBiH. Nakon gotovo dvadeset godina velikih poteškoća (rat, tranzicija) ovaj dokument ima za cilj poduprijeti razvoj kompetitivne turističke regije na dobrobit i zadovoljstvo turista, domaće ekonomske zajednice i svih građana. Ovi ciljevi moraju se postići kroz održivi razvoj i maksimalnu brigu za prirodu i kulturno-povijesna dobra.

Okvirni strateški ciljevi:

(1) Izgradnja i razvoj turističke infrastrukture

(2) Razvoj institucionalnog sisterma podrške i poticaja

(3) Edukacija i osposobljavanje kadrova i razvoj svijesti stanovništva za održivi razvoj i turizam

(4) Kreiranje novih i konkurentnih turističkih proizvoda

(5) Promocija FBiH kao rurističke destinacije

Osnovnim strateškim ciljevima razvoja turizma treba postići:

- Povećanje konkurentnosti turističkog gospodarstva,
- Rast domaćeg turističkog prometa,
- Povećanje deviznog priliva od turizma,
- Rast zaposlenosti u turizmu.
- Pozitivni imidž na svjetskom tržištu,
- Poboljšanje kvalitete života uz pomoć turizma,
- Osiguranje dugoročne zaštite prirodnih, kulturnih i povijesnih resursa u funkciji turizma.

Strateški dugoročni cilj donošenja i provedbe ovog dokumenta je razvoj turizma u skladu s načelima koncepcije održivog razvoja uz maksimalno uvažavanje interesa lokalnog stanovništva i njihovih potreba/mogućnosti, pozitivan imidž Federacije, a samim time i BiH, ne samo kao turističke destinacije već i kao zemlje u cjelini. U istraživanju se krenulo od opće teze da turizam može bitno pridonijeti sveukupnom gospodarskom i društvenom razvoju, podizanju standarda i kvalitete života stanovništva FBiH, uz uvjet da se razvija i pozicionira kao turistička destinacija na suvremenim, znanstveno utemeljenim i u praksi turističkih razvijenih zemalja dokazanim elementima razvoja. Dokazivanje hipoteze temelji se na teorijskim spoznajama i praktičnim iskustvima stvarnih mogućnosti održivog razvoja.

Danas u turizmu u svijetu prisutni su slijdeće opći trendovi:

- Eko sadržaji i eko potražnja (svugdje - svačega), turistička potražnja obilježena je općim potrebama za sadržajima koji garantiraju eko imidž - bilo da garantiraju da nude eko sadržaje bilo da garantiraju da se korištenjem nekog sadržaja ne zagaduje okolina u kojoj će boraviti potencijalni turist.
- Boravci u prirodi (planine, more, selo, doživljaji, uzbudenje..), priroda je sve traženija i imat će prednost pred onim oblicima ponude koji nemaju toliko sadržaja vezanih s čistom - izvornom prirodom.
- Avanturistički sadržaji postaju sve traženiji, a sadrže sve više opreme i sve složenije sustave za sigurnost turista u sadržajima doživljaja, uzbudenje postaje osnova potražnje.
- Zdravstveni sadržaji - SPA, Wellness programi, opći trend porasta broja ljudi treće dobi naglašava porast potražnje za zdravstvenim sadržajima.
- Kongresni sadržaji - incentive ponuda, bit će sve traženiji, posebno razni vezani programi koji u sebi integriraju više oblika sadržaja i oblika doživljaja. Javljaju se posebni oblici potražnje za vezana putovanja ili kružna putovanja: avion – brod - autobus, posjet više destinacija u paket aranžmanu sa zadovoljenjem većeg broja sadržaja.
- Posjeti gradovima i velikim manifestacijama koje se organiziraju na posebnim prometnim čvorištima i velikim gradovima (dogadaji: sportski, vjerski, kulturni, politički, sajamski itd., premijere: kazališne, filmske, glazbene, itd.)
- Smještajni objekti: hoteli, kampovi, apartmani, moraju biti segmentirani, nema više općih objekata - hotela, smještajni objekti moraju biti namijenjeni odredenoj ponudi i segmentu turista (djeca, sportaši, poslovni, itd.).

Karakteristike savremenog turizma na našim prostorima vezane su za:

- Opći trend putovanja;
  Ogleda se u stalnosti broja putnika za destinacije na Mediteranu i njima bližim turističkim destinacijama (u tu skupinu spada i FBiH). Iako je osamdesetih godina 20. stoljeća bio smanjen trend putovanja prema mediteranskim destinacijama, ipak dugoročno trend ima stalnost porasta, tj. dugoročno ima kontinuitet rasta. Posjeti velikim gradovima i skijališnim destinacijama prednjače po stalnosti rasta trenda. Posjeti Mediteranu postaju standard i model života europskih gradana kojeg se ne žele više odreći niti u kriznim vremenima. Uz sve napomenuto zaključuje se da turistička potražnja za destinacijama u FBiH neće u predviđenoj budućnosti činiti ograničavajući element razvoja uz sve promjene veličine rasta trenda. Upitna je samo kvaliteta turističke ponude neke destinacije tj. kvaliteta turističke ponude.

- Ukupni turistički imidž u FBiH;
  Ponuda u posljednjih petnaest godina bila je obilježena posebnim uvjetima: rat, agresija, izbjeglice, tranzicija itd. Ukupno gledano prisutan je opći pad potražnje za putovanjem u neku od turističkih destinacija u FBiH koje su već imale zavidnu razinu turističkog prometa prije rata. Posebno se mora naglasiti veliki svjetski tržišni imidž: grad Sarajevo, ZOI Sarajevo, Mostar, Međugorje, prirodna obilježja i doživljaj Bosne itd.. Navedeno nameće potrebu repozicioniranja na turističkom tržištu. Turisti koji obilježavaju „novu turističku potražnju“ su turisti svjesni mogućnosti izbora, što potiće sve kompleksniju uslugu koja podrazumijeva DOŽIVLJAJ, prožet posebnim obilježjima kantona/županije, grada ili mjesta, tj. lokaliteta koji turist posjećuje s naglašenom potrebom kvalitete svega što će budući turist konzumirati. Povratak turističke ponude FBiH na turističko tržište je već do 2008. godine ostvaren u nekim destinacijama u velikoj mjer, dok je u nekim segmentima i destinacijama turistički promet veoma nizak, tj. tržišno neprihvatljiv. Ima segmenata i destinacija gdje je turistički promet još daleko od očekivanog i traženog, i to po kvantitativnim i po kvalitativnim pokazateljima uspješnosti.

- Motivi putovanja mijenjat će svoje oblike i raspored interesa za putovanje
  Do sada najjači motiv putovanja turista za neku turističku destinaciju u FBiH bili su: odmor, vjerski motivi, poslovni motivi, zabava, upoznavanje povijesne baštine, prirodne ljepote, odmor u prirodi i rekreacija u prirodi (skijanje, rafting, lov, ribolov itd.), učenje – kongresi - znanost. Po svojoj suštini, navedeni će motivi dominirati i u budućnosti, nužno s obogaćivanjem, kvalitetom i dopunom ponude.

- Duljina putovanja
  Dosada je u prosjeku iznosila kod europskih turista od 4 do 7 noćenja sa 35% učešća, dužina putovanja od 7 do 14 dana činila je grupa europskih turista sa 22% učešća u ukupnom broju dolazaka. Prosjek svih putovanja u Europi je 9,7 dana (noći). Ubuduće će se dužina boravka turista u svijetu smanjivati, ali kao rezultat većeg broja putovanja tj. višekratnih putovanja- godišnjih odmora, dok se taj proces u FBiH mora kretati u obratnom pravcu i treba težiti da se produže dani boravka.

- Oblici organiziranog putovanja
  U europskim turističkim putovanjima više od 76% je unaprijed organizirano, tj. organizirano je putem raznih oblika posrednika, od toga broja 33% kupuje organizirane

i oblikovane turističke paket aranžmane, ostali koriste druge oblike posredničkih usluga. Opći trend jest povećanje organiziranih putovanja posebno na duža putovanja i posebni porast „all inclusive aranžmana“. U FBiH situacija je drugačija. Za očekivati je da će se ovaj trend promijeniti i početi slijediti europski trend porasta organiziranih oblika turističkih putovanja.

- Tržište prirode
  Postaje naglašeni oblik potražnje ali uz uvjete i dokaze da se priroda i čovjekova okolina štite, što je dokaz brige za zdravi okoliš i zdravu autohtonu hranu. To je prva tržišna prednost FBiH. Doživljaji u prirodi, posebno u planinama, na rijekama i jezerima i pejzažima koji su posebni i neponovljivi za doživljaj prirode i njene flore i faune (boravak u prirodi, ribolov, foto programi, promatranje ptica i životinja endemskih vrsta itd.). Šetnje, planinarenje, rafting, mirovanje u prirodi, skijanje na snijegu, samo su dio turističke potražnje koja će imati naglasak na prirodi i očuvanju prirode. Posebno treba naglasiti potražnju za objektima koji potvrduju osiguravaju (dokazuju) očuvanost prirode i prirodnih resursa (pročišćivaći otpadnih voda, filteri, taloženice, brane, melorizacije, ispusti u more, rijeke i jezera, upotreba obnovljivih energenata, itd.).

- Tržište kulture i povijesti
  Turisti posjećuju mjesta od povijesnog značenja, središta različitih civilizacija, žele upoznati kulturu drugih civilizacija i naroda te nacionalnu kulturu. Kulturni se sadržaji, više ili manje, posjećuju u okviru gotovo svakoga turističkog putovanja. Kulturne sadržaje potrebno je osmisliti tako da su zanimljivi, da budu poseban doživljaj, jedinstvena priča.

- Tržište sporta
  Postaje posebno naglašen oblik turističke potražnje i naglašenih motiva putovanja. Tražit će se sportski centri za masovna okupljanja, kao što su novi veliki stadioni za sportske priredbe na kojima se okuplja veliki broj gledatelja, mega sportski projekti (Zimski sportovi, Olimpijade, Europska prvenstva, teniski turniri, nacionalna prvenstva i natjecanja koja vezuju i privlače veliki broj turista). Sve traženija je rekreacija te objekti za masovniju rekreaciju turista i lokalnog stanovništva: skijanje, rafting, tenis, golf, biciklizam, padobranstvo, natjecanja moto sporta, kajakaštvo itd., što će imati za rezultat potražnje za većim, kvalitetnijim i udobnijim objektima za sport i rekreaciju.

- Tržište vjere
  S gledišta destinacije i njene ponude javlja kao osebujna atraktivnost FBiH. U bližem susjedstvu takvih mjesta hodočašća i vjerskih okupljanja nema. Podaci o dolascima turista već govore o značaju i korelaciji s trendom koji, uz primjerenu osposobljenost, dugoročno može karakterizirati destinaciju FBiH, naročito njene odredene mikrodestinacije.

- Tržište „dobrog života“
  Postaje važan element turističke potražnje, gdje se naglasak stavlja na kvalitetu potražnje i sigurnost svih vidova i oblika turističke potrošnje. Zadovoljstvo i kvaliteta, hoteli bolje kvalitete, brend hoteli, „all inclusive“ hoteli, boutique hoteli. Svi programi najviše kvalitete, zdrav život, originalnost u izvornim objektima i programima, zdrav život, wellness, zdrava hrana, duhovnost, mir, spokoj, (to je potražnja za malim mjestima, gradovima posebnoga graditeljskog naslijeda, agro-turistička potražnja, život

na selu, berba šljiva, berba gljiva, prezentacija starih zanata i vještina, itd). Prezentacija autohtone kulture; prezentacija orijentalnih jela, kuhinja i načina života koji je nestao ili je nedoživljen u europskim okvirima.

- Tržište zabave
  Postaje nezaobilazni dio turističke potražnje, posebno u velikim gradovima: Sarajevo, Zenica, Mostar, Tuzla, Orašje, Brčko, Bihać, Travnik, Međugorje, velika igrališta za masovne zabave (Zetra Sarajevo, Koševo, itd). Veliki programi za zabavu na otvorenome, festivali, programi u dvorcima i povijesnim lokacijama postaju dio potražnje koja je nezaobilazna u zadovoljenju doživljaja. Posebno se očekuju doživljaji vezani uz nacionalnu i lokalnu kulturu, u čemu destinacije u kantonima (županijama) ne zaostaju; dapače prednjače u odnosu na konkurenciju i imaju veliku tradiciju i reputaciju.

- Tržište hiper turizma
  Postaje dio turističke potražnje koja će obilježiti drugo desetljeće novog stoljeća. Posebno će biti tražena od zapadnoeuropskih i turista s dalekih destinacija (Azija, Amerika itd.), turista koji takve sadržaje imaju u mjestu stalnog boravka te imaju naviku i očekuju takve oblike sadržaja u „boljim destinacijama“. U turističkim destinacijama FBiH, mnoštvo je odredišta pogodnih za hiper ponudu na planinama, povijesnim zdanjima, vjerskim objektima – džamijama i crkvama, povijesnim mjestima, na rijekama, u gradovima, na selu, u kulturno-umjetničkim zdanjima i dvorcima, nasljede NOB-a, proteklog rata (tuneli) itd.

Turizam je gospodarska aktivnost koja je izuzetno osjetljiva na rizik i neizvjesnost u okruženju u kojem djeluje i koja je stalno izložena egzogenim i endogenim šokovima, manjeg ili višeg stupnja intenziteta.

Za nesmetano odvijanje turizma nužno je ispunjenje sljedećih preduvjeta:

- Stabilno političko i sigurnosno okruženje;
- Zadovoljavajuće stanje okoliša;
- Povoljna zdravstvena situacija;
- Povoljna ekonomska kretanja;
- Odgovarajući razvoj tehnologije, poglavito vezano uz promet.

Koncept održivog razvoja neposredno je vezan uz unapređenje kvalitete turističke destinacije. Očuvan prirodni okoliš, očuvana kulturno-povijesna baština, pozitivan odnos stanovnik - turist, kulturni identitet – elementi su kvalitete turističke destinacije za koje se zalaže i održivi razvoj. Održivi razvoj za turizam ima posebno značenje. Dok druge gospodarske djelatnosti podržavaju održivi razvoj prije svega motivirane etičkim načelima, održivi razvoj je za turizam pitanje opstanka njega samog kao složene socio-kulturološke i ekonomske pojave. Zbog nekontroliranog turističkog razvoja i neefikasnog turističkog managementa turizam može uništiti „sebe samoga“, uništavajući resurse i elemente turističke ponude na kojima se i zbog kojih inicijalno i počeo razvijati (prirodni i izgradeni okoliš, autohtoni ambijent lokalne zajednice).

Razumijevanje turizma i odredenih pratećih djelatnosti kao podsustava u cjelini gospodarstva temelji se na razumijevanju procesa koji turizam funkcionalno - ekonomski odreduju na dvojak, meduovisan način: da su pozitivni učinci turizma razmjerni sadržaju "domaćeg"

proizvoda u ukupnoj ponudi i realizaciji te da je turizam „metoda razvoja“, odnosno, generator razvoja ekonomskog okruženja u kojem djeluje.

Turizam, kao složen ekonomski sustav treba biti uravnotežen unutar sebe, a ujedno ne smije gubiti vezu i narušavati proporcije sa sustavom ciji je sastavni dio. Ista logika nastavlja se unutar samog kompleksa turizma, tj. odnosi se na svaku njegovu komponentu (podsustav) od njegove najviše organizacijske forme (gospodarska oblast) do najniže (poduzeće).

Na turizam izravno ili neizravno djeluje niz gospodarskih i negospodarskih grana. Dakle, turizam je polufukcionalna gospodarska aktivnost, s brojnim pozitivnim ekonomskim učincima, a karakterišu ga slijedeće funkcije:

- Konverzijska funkcija – sposobnost pretvaranja neprivrednih resursa u privredne (npr. soba s pogledom na more ima najveću cijenu; posjet samostanu, mjesnoj galeriji, ruševinama starog dvorca s naplatom ulaznica);
- Induktivna funkcija - inicira kvantitativno i kvalitativno kretanje ukupne proizvodnje potaknute i usmjerene na potrebe turizma. Snaga induktivnosti turizma očituje se kroz uporabu nepotrošivih prirodnih resursa na kojima počiva turističko gospodarstvo npr. klima, sunce, more, obala, planine, snijeg, termalni izvori, a koji uvijek stoje na raspolaganju za pokretanje turističke aktivnosti;
- Multiplikativna funkcija - očituje se zbog širine tržišta na kojem posluje te iznimno širokog asortimana roba i usluga koje turisti kupuju i koriste. Turizam ima izuzetnu snagu u multiplikativnom djelovanju na cjelokupno gospodarstvo zemlje kroz gotovo sve gospodarske djelatnosti i to ne samo u proširenju njihovih tržišta, već i multipliciranju njihovih prihoda, a u konačnici i multiplikativnom učinku na GDP zemlje. Ova funkcija objašnjava kolika je snaga utjecaja jedne ostvarene jedinice turističke potrošnje na pojačanu aktivnost gospodarskih grana uključenih u faze stvaranja cjelovite turističke ponude tijekom promatranog razdoblja;
- Akceleratorska funkcija - očituje se kroz snagu turizma da razvija odredena geografska područja brže od drugih gospodarskih djelatnosti;
- Izvozna funkcija - turizam je znatan izvor deviznih sredstava, a samim time i izvozne djelatnosti iako se ne izvozi roba na strano tržište, već prihode ostvaruje „nevidljivim izvozom" ili „izvozom na licu mjesta";
- Funkcija uravnoteženja robno-novčanih odnosa - velikim plasmanom roba i usluga turistima te izravnim prilivom velikih količina efektivnog novca u nacionalno gospodarstvo omogućava se pokrivanje negativnog trgovinskog salda i lakšu nabavku inozemnih proizvoda potrebnih za razvitak svih gospodarskih sektora;
- Funkcija poticanja razvoja nerazvijenih područja - turizam se može razvijati na onom području na kojem niti jedan sektor ne vidi temelj za pokretanje isplativog poslovanja. Dakle, za dosta nerazvijenih područja, turizam je vrlo često i jedina mogućnost unapređenja kvalitete boravka na odredenom prostoru.
- Funkcija zapošljavanja - turizam je gospodarska aktivnost koja zapošljava veliki broj ljudi posebno ženske radne snage, radne snage s nedovoljnim stupnjem obrazovanja i kvalifikacija za obavljanje nekog drugog jednako plaćenog posla, djelatnika koji zbog godina starosti nisu više u mogućnosti kvalitetno obavljati posao svoje primarne profesije, te velikog broja nezaposlenih čija je jedina prilika sezonsko zapošljavanje u turizmu.

Sve ove funkcije govore o važnosti turizma za gospodarstvo svake zemlje.

Potrošnja turista osnova je svih ekonomskih aspekata i funkcija turizma te njegova utjecaja na gospodarstvo. Potrošnja turista i veličina te potrošnje osnovna je i ključna veza između turizma i gospodarstva. U teoriji se turizam ne definira kao gospodarska djelatnost već kao specifičan segment finalne potrošnje. U tom kontekstu odnos turizma s gospodarskim sustavom moguće je objasniti na isti način na koji se objašnjava odnos svakog standardnog segmenta finalne potrošnje (a to su: investicije, osobna potrošnja, javna ili proračunska potrošnja, izvoz te saldo povećanja/smanjenja zaliha) s gospodarskim sustavom.

Učinci turizma u gospodarstvu jedne zemlje ovisiti će, s jedne strane, o sadržaju i kvaliteti neposrednih turističkih usluga (turističkog proizvoda), a s druge strane o tome koliko je ostalo gospodarstvo zemlje u mogućnosti osigurati proizvode i usluge koji izravno ili neizravno (kroz reprodukcijsku potrošnju gospodarskih djelatnosti izravno angažiranih u podmirenje turističke potrebe) ulaze u sferu turističke potrošnje. Polazeći od višestruko složenog tzv. multiproizvoda, koji inače karakterizira turističko gospodarstvo, mogu se jasno uočiti učinci turizma na ekonomiju. Pođe li se od turističke ponude koja se temelji na atrakciji, transportu, smještaju, infrastrukturi, trgovini, ugostiteljstvu i drugim djelatnostima, jasno je da će turistička atraktivnost biti poticaj dolasku turista; odgovarajući transport će omogućiti njihov dolazak, a smještajni kapaciteti, trgovina i ugostiteljstvo će omogućiti njihov boravak. Infrastruktura će dakle sve to učiniti mogućim.

Međutim, u manje razvijenim zemljama postojeća infrastruktura je neadekvatna i otežava ubiranje plodova na komparativnim prednostima. Ciljevima ukupnog razvoja nastoji se izgraditi infrastrukturu koja je prijeko potrebna za ekonomski razvoj. Turizam i njegove potrebe su dakle odlučujući čimbenici razvoja. Izgradnja autocesta, zrakoplovnih luka i ostale infrastrukture potrebne radi dostupnosti turističkoj regiji ili lokalitetu stimulirat će regionalnu ekonomiju na način da stvara potražnju za industrijom i lokalnim uslugama. Turizam iziskuje i omogućuje razvoj bazne infrastrukture koja predstavlja temelj svakom drugom ekonomskom napretku. Izgradnja turističke infrastrukture služi i drugim sektorima, bilo industrijskim ili poljoprivrednim, i tada on nije konkurent, već ima komplementarno svojstvo turističkih razvojnih planova omogućava dugoročni razvoj turizma uz primjenu zaštite okoliša te uvažavanje limita razvoja. O turizmu, njegovoj djelotvornosti i doprinosu ukupnom razvoju često se vode rasprave i daju ocjene, s vrlo različitih gledišta i, naravno, s vrlo različitim ocjenama. Činjenice, međutim, govore da je riječ o izuzetno snažnoj i „otpornoj“ industriji koja, u novije doba, prerasta u vodeću industriju svijeta.

U cjelini, potencijali za turističku valorizaciju prirodnih resursa su izuzetno vrijedni. FBiH ima prirodne resurse izvanredne ljepote. Osim što imaju izvanrednu ljepotu, oni su također i raznovrsni, tako da svaka osoba može pronaći nešto za sebe, u skladu sa svojim interesima.

Za sve ljubitelje vode i aktivnosti na vodi tu je veliki izbor rijeka i jezera. Rijeke kao što su Neretva, Una, Vrbas, Drina, Trebižat i mnoge druge pogodne su za razne vrste aktivnosti kao što je plivanje, rafting, vožnja kanuom, ribolov. Jezera poput Blidinjskog, Boračkog, Plivskog, smještena u prelijepim prirodnim okruženjima, zasigurno predstavljaju idealne lokacije za sve one željne odmora u prirodi. Tu je naravno i Neum, bosanskohercegovački grad na obali Jadranskog mora, koji tijekom ljetnih mjeseci pruža idealne uvjete za odmor i rekreaciju za sve starosne skupine posjetitelja.

Ne smiju se izostaviti ni vodopadi, kao što je na primjer vodopad na rijeci Plivi koji se nalazi u samom centru grada Jajca, koji je visok 27 metara, i koji svojom ljepotom sve posjetitelje ostavlja bez daha. Tu je i poznati vodopad Kravice u blizini Ljubuškog visine 25 m, koji je također prelijep i najbolje ga je posjetiti u proljeće, kada je razina vode najveća.

Osim navedenog, važno je napomenuti da FBiH raspolaže velikim brojem termalnih i mineralnih izvora koji se mogu iskoristiti u turističke svrhe. Najpoznatiji izvori mineralne vode nalaze se u Kiseljaku, Kaknju, Srednjem, Busovaći, Tešnju, Maglaju, Žepću, itd. Što se tiče termalnih izvora, najtopliji termalni izvor je banja Ilidža. Drugi termalni izvori mogu se naći u Fojnici, Olovu, Tuzli, Gradačcu, itd.

Za one koji vole ptice, na jugu Hercegovine, u tipično kraškom ambijentu, s lijeve strane rijeke Neretve, nalazi se Hutovo blato, jedinstvena submediteranska močvara u Europi. Poznato je od davnina kao zelena oaza, s obiljem vode u kojoj je uvjete za život našao veliki broj biljnih i životinjskih vrsta. Močvara je interesantna i značajna s ornitološkog, ihtiološkog, znanstvenog, ekološkog i turističkog stajališta. Hutovo blato se smatra jednim od najvećih zimovališta ptica na području Europe, te predstavlja dom za oko 240 vrsta ptica na njihovom migracijskom putu. Idealna je destinacija za sve ljubitelje prirode, jer osim interesantnih i rijetkih ptica, područje obiluje i slatkovodnom ribom, divljim patkama, fazanima, divljim konjima i mnogim drugim vrstama životinja.

Ovo područje udaljeno je petnaestak kilometara od Jadranskog mora, tako da je pod velikim utjecajem sredozemne klime. Medunarodni Savjet za zaštitu ptica (ICBP) uvrstio je 1998. godine "Hutovo blato" u listu medunarodno važnih staništa ptica.

Potom je 2001. god. Park prirode "Hutovo blato" upisan u listu močvara od medunarodne važnosti po metodologiji Ramsarske konvencije i registriran je pri UNESCO-vom Direktoratu u Parizu.

Livanjsko polje službeno je postalo Ramsarsko područje od međunarodnog značaja u okviru Ramsarske konvencije, čiji je cilj očuvanje i održivo korištenje vlažnih staništa. Livanjsko polje, površine 45.868 hektara, posjeduje impresivnu mrežu nadzemnih i podzemnih voda, rijeka, izvora, jezera i vrtača. Livanjsko polje je i najveće močvarno područje u BiH sa brojnim vrstama rijetkih ptica i izuzetnim prirodnim vrijednostima.

Za sve ljubitelje planina i planinskih aktivnosti, FBiH također može ponuditi jako mnogo. Bjelašnica, Igman, Prenj, Čvrsnica, Čabulja, Visočica, Velež, Vlašić, itd., idealne su destinacije za šetnje u prirodi, planinarenje, zimske sportove, itd.

U FBiH nalaze se i poznate pećine. U tom smislu bi se mogle izdvojiti pećina Vjetrenica koja se nalazi na zapadnom rubu Popovog polja, u Općini Ravno, i Bijambarska pećina koja se nalazi na sjeveroistočnim padinama Kantona Sarajevo, u blizini Nišičke visoravni. U obje ove pećine nalaze se neke rijetke vrste životinja. Vjetrenica je tako, na primjer, poznata po čovječijoj ribici, dok se u Bijambarskoj pećini može naći šišmiš barbastella barbastellus, koji se nalazi na IUCN-ovoj Crvenoj listi ugroženih vrsta.Iz svega gore navedenog može se vidjeti da obilježja prirodnog naslijeda FBiH imaju ogromnu vrijednost i potencijal za razvoj turizma.

Ono što većini ovih turističkih destinacija nedostaje jesu sadržaji, odnosno organizirane aktivnosti koje bi turiste zadržale dulje vrijeme. Većina ovih destinacija danas turistima služi samo za jednodnevne izlete. Iznimka su neke od planina na kojima se turisti zadržavaju dulje vrijeme tijekom skijaške sezone (na primjer Bjelašnica, Vlašic, itd.), te Neum, u kojem ljetuju mnogi turisti, i pojedina jezera, kao što je na primjer Boračko jezero.

FBiH je jedno od rijetkih područja u kojem se može naći mjesto za odmor i rekreaciju, baš za svakoga. Ona jednostavno ima sve. More, jezera, planine, rijeke, prelijepe pejzaže, raznolikost biljnih i životinjskih vrsta... Svi ljubitelji prirode i eko-turisti bi zasigurno mogli naći

veliki broj mjesta koje bi željeli posjetiti. Stoga se zaista može reći da okoliš FBiH predstavlja ogroman potencijal za razvoj turizma.

Međutim, ono što se mora naglasiti jest da u FBiH postoje brojne smetnje koje se moraju otkloniti ukoliko FBiH želi ići u ovom smjeru. Na prvome mjestu tu su mine, zaostavština iz proteklog rata, zatim mnogobrojni divlji deponiji, loša kvaliteta zraka u urbanim centrima, degradiranost zemljišta u blizini bivših velikih industrijskih postrojenja, te zagađenost pojedinih dionica vodotoka. Iako je situacija po pitanju kvalitete okoliša znatno bolja sada nego prije rata, kada je u BiH bio aktivan veliki broj industrija, ipak je potrebno još mnogo toga učiniti kako bi se okoliš na prvome mjestu zaštitio, a zatim na adekvatan način iskoristili potencijali koje on pruža za razvoj turizma.

Kulturno-povijesna baština od izuzetne je vrijednosti i značaja za razvoj i „različitost“destinacije FBiH. Riječ je o bogatstvu naslijeđa kojemu, zbog specifičnih obilježja, mogu konkurirati rijetke destinacije u najširem tržišnom okružju.

Prema službenim podacima FBiH raspolaže sa 13.667 turističkih ležajeva u 2007. godini. Broj se iz godine u godinu povećava, a u razdoblju od 2003.-2007. godine povećao se za 27%.

Od ukupnog broja ležajeva 83% se nalazi u hotelima/motelima, što bi ukazivalo na visoku kvalitetu smještajnih kapaciteta po strukturi. Značajan se dio smještajnih kapaciteta nalazi u malim obiteljskim hotelima, motelima i pansionima.

Prema nekim procjenama ukupna zaposlenost u turizmu se procjenjuje na približno 20.000 osoba, što je za FBiH vrlo značajan segment, uključivo obilježja kao što su zaposlenost žena i mladih. Dodatno, a polazeći od izloženih pokazatelja može se zaključiti da je proizvodnost rada u turizmu relativno niska. Proizilazi da je turizam velikim dijelom baziran na emitivno tržište susjednih zemalja, što daje posebno obilježje turizmu FBiH. Za dugoročno sagledavanje razvoja turizma FBiH od velikog je značaja zadržati i povećati broj gostiju iz susjednih zemalja. S obzirom na osjetljivost turističke potražnje, oslonac na emotivna tržišta u susjedstvu (i njihovo poznavanje prilika) daje bitan doprinos stabilnosti turističkih kretanja u FBiH.

Prilikom izrade Strategije uvaženi su i ravnopravno tretirani **svi strateški ciljevi razvoja turizma**, odnosno:

(1) Ekonomski - turizam kao pokretač razvoja gospodarstva u cjelini; rast investiranja; razvoj poduzetništva, obrtništva; veće zapošljavanje; povećanje turističke potrošnje; proizvodnja autohtonih proizvoda; smanjenje uvozne komponente; cjelogodišnje poslovanje (sezonalnost je ponegdje nemoguće izbjeći); viša kvaliteta smještajnih objekata, bolja struktura smještajnih kapaciteta; razvoj novih turističkih proizvoda, osvajanje novih tržišta rad na kvaliteti...

(2) Socio-kulturni – rast kvalitete života lokalnog stanovništva, blagostanje; sigurnost za lokalno stanovništvo i turiste; očuvanje kulturno-povijesne baštine; očuvanje lokalnog identiteta u uvjetima globalizacije; prožimanje kultura; povezivanje ljudi..

(3) Zaštita okoliša – zaštita prirodnih resursa, eko-standardi, racionalno korištenje energije; unaprjeđenje infrastrukture; monitoring zagađenja; sprječavanje vizualnog zagađenja prostora, prostorno planiranje.

Konačni doseg ostvarenja navedenih ciljeva treba biti razvoj temeljen na načelima održivosti, odnosno, održivi razvoj kao koncepcija koja osigurava dugoročno blagostanje lokalnom stanovništvu i zajednici s jedne strane te zadovoljstvo turista s druge strane. Strategija turističkog razvoja, samo je jedna od strategija koje se izrađuju da bi se upravljano cjelokupnim društvenim sustavom. Ciljevi strategije turističkog razvoja u funkciji su ostvarivanja ciljeva ukupnog razvoja. Ciljevi koji u strategiji turističkog razvoja imaju opći značaj, postavljaju osnovna načela i okvir u kojem će se usmjeriti razvoj turizma. U okviru osnovnih skupina ciljeva razvitka turizma FBiH razrađeni su i utvrđeni podciljevi pojedine skupine.

Kad je u pitanju broj izletnika, dolazaka, noćenja i ležajeva date su procjene kretanja u periodu do 2020. godine.

Tabela 31. Projekcija noćenja izletnika

2007.	2020.	Godišnja stopa rasta
1.300 000	1.677.000	2 %

Moguće je da će se postići i viša od planirane stope rasta. Kod toga, na umu prije svega treba imati očekivano velike iskorake u prometnoj infrastrukturi (koridor Vc, Jadranska autocesta, autocesta u RS), odnosno u vremenskom približavanju najjačeg dijela ishodišta izletnika.

Dolasci i noćenja u razvijenim turističkim destinacijama poprimaju sekundaran značaj u ukupnom sagledavanju učinka turizma.

Tabela 32. Projekcija dolazaka i noćenja

	2007.	2020.	Godišnja stopa rasta
Dolasci	600.000	999.000	4 %
Noćenja	1400.000	3.804.000	8 %

Noćenja se planiraju po višoj stopi zbog očekivanja da će posjeti koji nisu jednodnevnog karaktera, zbog bolje ponude i kvalitete, tendirati k prosječnom boravku od 4 dana.

Vrijedno uporište u prognoziranju stope rasta dolazaka i noćenja proizlazi i iz strukture emotivnih tržišta koja, velikim dijelom iz susjednih zemalja, nisu sklona velikim oscilacijama u slučaju promjene eksternih činitelja turizma FBiH. Ukoliko dođe do izrazito nepovoljnih promjena u pogledu dohodovne sklonosti emotivnih tržišta, realno je cijeniti da to bude za kraće vremensko razdoblje.

Kapaciteti smještaja čine osnovu turističke infrastrukture i ponude, te su bitan preduvjet prihvaćanja turista. S gledišta ukupnog broja ležajeva planira se rast kako slijedi:

Tabela 33. Prokecija broj ležaja

	2007.	2020.	Stopa rasta
Ležajevi	36.000	72.000	6%

Uzimajući u obzir kretanja na turističkom tržištu te realne i potencijalne atrakcije FBiH, procjenjuje se da bi znatan udio 2020. godine imalo domaće tržište (što predstavlja iznimno pozitivnu činjenicu, jer je domaće tržište manje osjetljivo na eventualne poremećaje na globalnom turističkom tržištu), te tržište zemalja u neposrednom okruženju. Predviđa se, također, da bi udio turista koji dolaze iz cijelog svijeta (s iznimkom Europe) bio značajan – oko 15%. U prilog takvoj procjeni idu raspoložive realne i potencijalne atrakcije na području FBiH.

Očekivana procjena strukture porijekla turista u FBiH je slijedeća:

- Susjedne zemlje 30 %

- Europa-ostalo 30 %

- Svijet (osim Europe) 15 %

- Domaće tržište 25 %

Polazeći od procijenjene razine zaposlenosti u 2007. godini od približno 20.000 osoba čini se realnim planirati stopu rasta zaposlenosti u turizmu od 3% godišnje, što bi 2020. godine rezultiralo s 29.700 osoba zaposlenih u turizmu i izravno povezanim djelatnostima.

Kvalitativna načela razvoja moraju se uvažavati i prema svom značaju su jednakovrijedna kao i kvantitativni sadržaj razvoja. Svako odstupanje od takvog razumijevanja meduovisnosti kvantitete i kvalitete najozbiljnije prijeti daljnjoj i ubrzanoj derogaciji dugoročnih osnova bilo kakvog razvoja.

Izbor kvalitativnih sadržaja, u ovom kontekstu Strategije, može se izložiti kroz osobito značajna načela:

- Promoviranje korištenja verificiranih ekooznaka u turizmu FBiH
- Poštivanje kriterija okoline u pogledu infrastrukture i opreme te prioritet unapređenju prirodne i urbane okoline
- Krajnje oprezno planiranje i organiziranje turističkih zona
- Definiranje usklađenih, kontroliranih ciljeva razvoja dogovorenih na lokalnoj osnovi
- Jačanje imidža, ugleda i snage turističkog sektora
- Unapređivanje uvjeta rada i kvalitete života lokalnog stanovništva
- Motiviranje i poticanje proizvodnje i prodaje lokalnih proizvoda
- Poticanje integriranja lokalnih materijala izvedbe i stilova u strukturu turističke ponude
- Uvođenje programa za reduciranje stresnih situacija u turističkim područjima (zabranomprijevoza u pješačkim zonama, gradnjom parkirališta izvan centara gradova, precizno definirati područja koja će koristiti turisti, itd.)
- Uspostavljanje trajnog sustava cjelokupnog upravljanja kvalitetom
- Promoviranje trajnog monitoringa (kontrole i prilagođavanja)

S gledišta kvalitativnih načela i prisutnih prijetnji čini se poželjno preporučiti da svaka destinacija razmotri i usvoji kriterije i kodeks ponašanja u budućnosti. Ti kriteriji i kodeks utemeljeni su na najvišim svjetskim standardima, a uobičajeno nisu sastavni dio prostornih planova. Takav sustav kriterija i kodeks ponašanja trebao bi obuhvatiti npr.: Koncept i kategorije; Dužinu biciklističke staze; Iskorištenost/izgrađenost zemljišta: minimum četvornih metara po osobi; Dužina staze za *jogging*; Ukupna izgradnja prema broju smještajnih jedinica: minimum četvornih metara; Morska površina za veslanje, jedrenje; Maksimalni broj soba po hektaru; Kapacitet rijeke za splavarenje, rafting; Ostala kvalitativna načela u svezi s gradnjom; Dozvoljena visina gradnje; Udaljenost od mora, jezera i rijeka i pristup plažama; Izgled objekata i materijali korišteni u izgradnji; Brojnost kupaca na plažama; Parkirališta; Dužina kupališne obale; Trajno održavanje i modernizacija postojećih objekata; Dužina jahačke staze po konjaniku; Ekološki prihvatljiva praksa; Dužina jahačke staze po kočiji. Kvantitativni sadržaj strategije ulaganja od iznimne je važnosti za razvoj FBiH. Tome je više razloga koji su međusobno povezani u smislu premošćivanja prošlosti (destrukcija, zaostajanje, izostali investicijski ciklusi) i istodobnog ostvarivanja zacrtanih općih i konkretnih ciljeva. Takvim pristupom, projekti ulaganja trebaju uvažavati (u najvećoj mjeri) prostorne planove, raspoloženje i odnos stanovništva prema razvoju te potrebe prerastanja FBiH u konkurentnu destinaciju.

Kvantitativni dio strategije razvoja obuhvaća sve investicije, a prema namjeni:

- atrakcije kao vodeći sadržaj dodanih vrijednosti i privlačenja turista
- usluge koje su ključan dio svih elemenata cjelokupnog upravljanja kvalitetom
- smještajne kapacitete
- prateću infrastrukturu za atrakcije, usluge i smještajne kapacitete.

Kako bi se stimulisala ulaganja u turizam neophodno je ukazati na:

- Potrebu poticaja (olakšice, subvencije) domaćim investitorima
- Posebnu promociju (eventualno tretman „domaći'') prema dijaspori
- Različite fondove kroz tijek pristupanja EU
- Specifičan odnos prema velikim investitorima (lancima)
- Ozbiljno angažiranje entitetskih institucionalnih izvora, naročito kada je riječ o ulaganjima koja teško izravno osiguravaju povrat ulaganja, odnosno profitabilnost (atrakcije, dio infrastrukture)

Konačno, a s obzirom na uobičajene tokove kapitala i zakonitosti njegovog angažiranja vrijedi naglasiti značaj domaćih, federalnih napora i poticaja ulaganja u turizmu. Institucija u formi Federalnog fonda (Federalne banke za obnovu i razvoj, Federalne agencije ili sl.) nužna je u ovom području ulaganja i ostvarenja Strategije razvoja turizma FBiH. U pogledu načela rada takve federalne institucije čini se poželjno preporučiti, neovisno o korisniku, pristup subvencioniranja obveza (kamate npr.) i naročitih povoljnosti povrata sredstava (grace period, rok otplate, kamate). Pristup bespovratne dodjele sredstava poželjno je, u pravilu, izbjegavati.

Strategija razvoja turizma FBiH provodi se neposredno, temeljem usvojenih odrednica razvoja, i posredno, putem planova pojedinih turističkih destinacija, te mjera i programa podrške. Pritom, u prvom planu su poticaji (mjere i programi) od strane Federacije, kantona/županija i sustava turističkih zajednica te edukacija kao nezaobilazan činitelj strategije, prije svega unapređenja kvalitete.

Za uspješno provođenje Strategije nužno je primjenjivati posebne razvojne i druge mjere i programe podrške. Analiza svih vrsta mjera, poticaja, poreza i njima sličnih davanja zahtijeva puno više prostora, stoga se u nastavku izlažu osnove mogućih poticajnih mjera i programa federalne i kantonalne/županijske vlasti, odnosno drugih relevantnih činitelja. Drugim riječima, uz postojeće napore i programe, Strategija i njena implementacija moraju potaknuti postepenu izgradnju cijelog sustava poticaja razvoja turizma.

S obzirom na različitu nadležnost i povezanost, uključivo i moguće aktivnosti na razini BiH, mjere i programi koji se predlažu ističu **mogućnost i pravac djelovanja**.

a) na federalnoj/županijskoj (kantonalnoj) razini

- omogućiti liberalnije propise o razvoju svih oblika turizma,
- osigurati stimulativne mjere za financiranje izgradnje smještajnih i drugih turističkih kapaciteta,
- izgraditi sustav racionalnoga gospodarenja i upravljanja prostorom i prirodnim resursima,
- poticati sustav zaštite okoliša i suzbijanja ekoloških onečišćenja;
- inicirati jamstveni fond za poticanje razvoja turizma (poželjno i na federalnoj razini),
- smanjenje lokalnih poreza,
- organizirati odbore, odjele ili postaviti odgovorne osobe za osmišljavanje projekata koji će biti prihvatljivi određenoj turističkoj destinaciji,
- surađivati s FBIH Vladom i međunarodnim organizacijama s ciljem prijedloga poboljšanja koje bi mogle provesti sve zainteresirane strane (zakoni, stopa poreza na dobit, poticajna kamata i potpore),
- osigurati potporu u provedbi razvojnog programa turizma osiguranjem raznih komunalnih, poreznih, prostorno - lokacijskih i sličnih olakšica turističkim subjektima,
- osigurati stručnu i tehničku pomoć privatnim poduzetnicima i domaćinstvima,
- održavati i razvijati komunalni sustav, promet (stresne situacije), brinuti o uređenju parkova, pročelja zgrada, spomeničke baštine, zemljišta, raznih manifestacija i turističkih atrakcija,
- poticati multidestinacijski proizvod i marketing

b) na razini turističkih zajednica

- poticati kreativnost, kadrovski i programski osposobiti se za nove izazove i kooperativnost u stvaranju integralnog upravljanja turističkom ponudom,
- stvoriti strateške saveze za zajedničku promociju, kvalitetu i širenje ponude raznovrsnih proizvoda i usluga,
- unapređivati kvalitetu i sniziti troškove turističkih destinacija,
- poticati razvojne, promotivne, koordinacijske i edukativne aktivnosti,
- pomagati poduzecima koja će "opskrbljivati" turiste, stvarati uvjete i strategije za pridobivanje novih gostiju, pratiti konkurenciju i raznolike zahtjeve turista
- poticati poduzetnički duh gradana, poduzetnika, menadžera i zaposlenih u turizmu i komplementarnim djelatnostima
- razvijati suradnju sa strukovnim i drugim udrugama civilnog društva koje imaju važne zadatke i aktivnosti u promicanju turističke ponude u cjelini.

Na svim naznačenim razinama potrebno je uskladiti aktivnosti i kontinuirano projektirati razne mjere i poticaje za razvoj turističkih destinacija koje neće konkurirati jedna drugoj već će se različitim potporama sustavno nadopunjavati.

Strategija razvoja turizma iznimno je važna, kako za turizam tako za gospodarstvo u cjelini, i njenu primjenu moraju podržati i **odredene financijske mjere**:

- financijska pomoć za jačanje subjekata bitnih za turizam Federacije,
- financijska potpora turističkim razvojnim projektima,
- financijska pomoć u obrazovanju,
- oslobađanje poreza na dobit za obnavljanje starih građevina i derutnih objekata,
- doprinos promidžbi turističkih proizvoda,
- omogućiti stimulativnu poreznu politiku za razvoj seoskog turizma,
- financijska pomoć za socijalni turizam (umirovljenici, studenti …),
- poticati sve akcije koje pridonose većoj atraktivnosti turističke destinacije.

Važno je razumjeti i poticati opće prihvaćanje da je „dobro za turizam dobro za sve i obratno“ te, u tom smislu, da različite mjere koje nisu izravno područje turizma mogu biti od velikog značaja. Takvi poticaji za brži razvoj turističke destinacije Federacije trebali bi biti:

- ulagati u razvoj sustava vodoopskrbe i kanalizacije,
- programom mjera za unaprjeđenje stanja u prostoru predvidjeti uvođenje komunalnog doprinosa za financiranje izgradnje građevina i uređaja komunalne infrastrukture,
- sanirati postojeće divlje deponije i odlagališta komunalnog otpada,
- predvidjeti osiguranje sredstava za zaštitu i upravljanje zaštićenim dijelovima prirode,
- poticati poljoprivredne djelatnosti koje se mogu razviti na cjelokupnom prostoru,
- osigurati sredstva za unaprjeđenje turističke ponude (izgradnja javne rasvjete, šetnice, poučnih staza, prometnica i sl.),
- prioritetno planirati izgradnju građevina od državnog i kantonalnog/županijskog značenja,
- permanentno davati novčane poticaje za djelatnost koja pridonosi unaprjeđenju turističke ponude,
- povoljno prodavati ili davati uredeno građevinsko zemljište na područjima gdje se pojavljuje depopulacija,
- poboljšanje pravnih procedura koje se odnose na porezne i finansijske poticaje,
- komunalnom naknadom poticati privođenje zemljišta i objekata planiranoj namjeni,
- subvencije i financijska pomoć smještajnim kapacitetima za racionalniju upotrebu vode, energije,
- uvesti poreze za neuredenu i nekorištenu imovinu,
- tvrtkama koje posluju u skladu sa zaštitom okoliša dodjeljivati subvencije i davati razne potpore

Kontinuirano unapređenje kvalitete i integrirani menadžment kvalitete edukacija (usavršavanje, stručno napredovanje, stjecanje kompetencija...) nezaobilazan je uvjet razvoja turizma.

Za primjenu Strategije u praksi turističke destinacije F BiH i njezinih subregija potrebno je prihvatiti integralni plan edukacije kojim treba definirati sadržaje, korisnike i oblike njezina provodenja.

Polazeći od naprijed izloženog i s obzirom na dugoročnu ozbiljnost sadržaja i odluka, od velikog je značaja konkretizirati sustav turističkih zajednica koji, u dugom prošlom, aktualnom i budućem razdoblju čini organizacijsku okosnicu djelovanja i promocije turizma, od mikro razine do razine Federacije, a dijelom i šire (npr. marketinški) na razini BiH.

Za organizaciju sustava TZ, a polazeći od postojećeg stanja, čini se nužno predložiti vertikalno spuštanje prema gradovima, općinama i pojedinim mjestima. Naime, uspješno ispunjenje marketinške funkcije i funkcije zastupanja interesa podrazumijeva da je turistička zajednica:

- u stalnom „dodiru“ s turistom, dakle da je locirana u mikrolokaciji (grad, općina, mjesto, atrakcija) koja je turističko odredište ili se u tom pravcu želi razviti;
- u izravnom, partnerskom „dodiru“ s institucijama lokalne vlasti i da zajedno s njima sudjeluje na svim aspektima razvoja turizma, uključujući i pribavljanje sredstava nužnih za razvoj.

Sustav gradskih, općinskih i mjesnih turističkih zajednica, odnosno u određenim slučajevima njihovih ureda prije svega ima značajne operativne funkcije i po svojim aktivnostima predstavlja operativno tijelo koje mora u bližoj budućnosti osigurati samofinanciranje (iz sredstava boravišne pristojbe i drugih izvora). Zaposleni u tim turističkim zajednicama odgovorni su za provođenje aktivnosti koje bitno doprinose razvoju turizma i stvaranju boljih uvjeta za boravak turista na područjima na kojima djeluju.

S gledišta razvoja, a time i dokumenata (Strategija) koji nastoje definirati odrednice tog razvoja, tri su važna faktora koji se ne mogu zaobići: destinacijski menadžment, održivi razvoj i javno - privatno partnerstvo.

Destinacijski menadžment mora:

- pružiti kvalitetu doživljaja turistu i nadmašiti njegova očekivanja,
- doprinijeti dugoročnom prosperitetu i razvoju lokalne zajednice,
- povećati profitabilnost poslovnog sektora,
- osigurati odgovoran razvoj i održivu ravnotežu ekonomskih faktora, socio-kulturnih faktora i faktora zaštite okoliša.

Načelno, destinacijski menadžment mora imati ključnu ulogu u vođenju (*leadership*), planiranju (planning) i mjerenju učinaka (performance measurement) razvoja destinacije.

Na konkretnoj razini destinacije FBiH, uvažavajući realno stanje i ciljeve Strategije, čini se poželjnim optimizirati poznata rješenja i pristupe u svjetskoj praksi i predložiti utemeljenje Organizacije za podršku upravljanju destinacijom FBiH (OPUD).

Ključni zadaci takve Organizacije na razini FBiH trebaju biti:

- Kontinuirani monitoring Strategije razvoja turizma FBiH
- Istraživačke (znanstvene i stručne) podloge za usmjeravanje razvoja
- Planiranje na razini destinacije FBiH
- Poticanje i iniciranje procesa integriranja destinacije FBiH
- Iniciranje i predlaganje relevantnih dokumenata značajnih za razvoj turizma FBiH
- Priprema i provedba programa edukacije (integralni plan edukacije)
- Utemeljenje baze (informatičke, software) podataka za potencijalne investitore
- Brending destinacije FBiH

Objektivno stanje sustava turizma FBiH i sadržaj Strategije, odnosno potreba njene realizacije iziskuje da se, u okviru danih mogućnosti, predloži Plan provedbe Strategije razvoja turizma FBiH. Naime, od najvećeg je značaja razumjeti da usvajanje Strategije nije završetak posla i da Strategija nije dokument za arhivu. Upravo suprotno, usvajanje

Strategije je prvi korak u osmišljanju razvoja turizma FBiH iz kojeg slijedi čitav niz zadataka i neophodnih mjera i aktivnosti.

Iz sadržaja i odrednica Strategije moguće je kao aktivnosti visokog (najvišeg) prioriteta istaknuti:

- Edukaciju menadžmenta i turističkih radnika
- Promociju destinacije FBiH (s financijskom podrškom)
- Konstituiranje Odbora za upravljanje destinacijom FBiH
- Organizaciju sustava TZ na lokalnim razinama
- Osmišljavanje programa poticaja ulaganja
- Izradu akcijskih planova razvoja turizma kantona/županija, gradova i općina.

Isticanje izloženih aktivnosti ni na koji način ne znači umanjivanje potrebe za provedbom drugih zadataka. Radi se, naime, o međuovisnom nizu sadržaja koji zajedno daju željeni rezultat.

Dodatno, iako prelazi zadatak ove Strategije, svi sadržaji upućuju na prijedlog da se inicira osnivanje Ministarstva turizma (i okoliša) BiH koje bi moglo bitno pridonijeti reafirmiranju turizma svih sastavnica države BiH, u ovom kontekstu s naglaskom na FBiH. Istodobno, plan provedbe i kontrole njegovog ostvarenja treba razlikovati od kontrole ostvarenja ekonomskih, socijalnih i ekoloških ciljeva kroz uobičajene i visoko standardizirane pokazatelje i kriterije.

Plan provedbe stoga služi kao instrument podrške ostvarenju Strategije i njenih ciljeva koje prati (kontrolira, prilagodava) monitoring sveukupnog razvoja turizma FBiH.

.

12. VANPRIVREDA

12.1. Obrazovanje

Vizija

Kvalitetno obrazovanje je osnova društveno-ekonomskog razvoja FBiH i njena pokretačka snaga na putu stvaranja prosperitetnog „društva znanja". Ono je suočeno sa izazovima promovisanja globalizacije, internacionalizacije i decentralizacije s jedne strane, a s druge strane očuvanja tradicijskih i kulturoloških vrijednosti ljudi koji u njoj žive i vrijednosti koje pogoduju razvoju osjećaja zajedništva, prihvaćanja i poštovanja različitosti, solidarnosti, odgovornosti za održivi razvoj, kao i podsticanje djelatnog građanstva i razvijanja demokratskog društva u cjelini.

Temeljna strateška opredjeljenja

- Obuhvat sve djece u sistem predškolskog, osnovng i srednjoškolskog odgoja i obrazovanja
- Transfer znanja, planova i programa obrazovanja uskladiti sa standardima EU i pravno - institucionalni okvir harmoinizirati sa EU.
- U cjelosti implementirati Bolonjski proces u visokom obrazovanju javnog i privatnog sektora

Ulaganje u obrazovanje će u dugoročnom periodu rezultirati visokosofticiranim proizvodima i pomoći konkurentnosti zemlje. Obrazovanje se ne smije smatrati kao puka potrošnja. Da bismo ovaj zadatak kvalitetnije obavili, nužno je objediniti sve elemente obrazovanja, uz postupno usklađivanje obrazovnog sistema i dosljedno uvažavanje koncepta cjeloživotnog učenja, te razvijati jedinstveni sistem školskog i profesionalnog usmjeravanja koji će pojedincu omogućiti usluge obavještavanja, usmjeravanja i savjetovanja u svim fazama karijere.

Razvoj ljudskih potencijala i reorganizovanje metoda učenja u školama kako bi se zadovoljili zahtjevi „društva znanja", neophodni su uslovi za svaku državu koja želi osigurati ekonomski rast i uspješno se nositi s ekonomskom nesigurnošću, tehničkim inovacijama i kulturološkim promjenama.

Kvalitetan odgoj i obrazovanje neophodni su za jačanje samopouzdanja, sposobnosti, znanja, vrijednosti i stavova svakog pojedinca na putu da postane uspješan i koristan građanin za zajednicu jer stvara savjesno i aktivno građanstvo, jača potencijal za napredak zajednice, kao i za državu u njenom nastojanju da postane moderna evropska država, integrisana u društvo zasnovano na znanju.

Nadležnosti FBiH u obrazovanju određene su njenom odgovornošću za osiguranje prava na obrazovanje, a osiguranje tog prava daje snažnu osnovu za ostvarenje i drugih građanskih, kulturnih, političkih, ekonomskih i socijalnih prava. Iniciranje, koordiniranje i praćenje, unapređenje i osavremenjavanje predškolskog, osnovnog, srednjeg, visokog obrazovanja, nauke, tehnologije, udžbeničke politike, pedagoških standarda i normativa, stručnog usavršavanja nastavnika, naučnoistraživačkog rada, đačkog i studentskog standarda – okosnica su aktivnosti Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke. Njegova ključna uloga se ostvaruje na planu dogovaranja i osiguranja efikasnog koordiniranja aktivnosti obrazovnog sektora, te pružanje stručne i druge podrške kantonima za uspješnu provedbu politike dogovorene na nivou BiH.

Ustavna neingerentnost Ministarstva u pogledu predlaganja zakona znatno smanjuje mogućnost njegovog djelovanja na uređenju rada i odnosa u području obrazovanja u FBiH, te je jedini mogući način djelovanja izrada modela potrebnih zakona, kao i koordiiniranje rada na njihovoj obradi u legislativu nadležnih ministarstava.

Ministarstvo svoju obrazovnu politiku, u skladu sa dogovorenim politikama svih ostalih struktura, formuliše kroz saradnju sa Ministarstvom civilnih poslova BiH, kantonalnim resornim ministarstvima, Agencijom za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje, Agencijom za razvoj visokog obrazovanja i osiguranjem kvaliteta, Centrom za informiranje i priznavanje dokumenata iz oblasti visokog obrazovanja, Rektorskom konferencijom, domaćim i međunarodnim organizacijama koje se bave obrazovanjem, te drugim partnerima, posebno kroz plasman sredstava predviđenih budžetom FBiH.

U ovom smislu bi bilo značajno podizanje pojedinih nadležnosti sa kantonalnog na federalni nivo jer bi pojednostavilo implementaciju dogovorenih politika i obezbjedilo sinhrono djelovanje svih faktora razvoja obrazovanja, te posebno olakšalo sprovođenje jedinstvene reforme sistema obrazovanja.

U tom je smislu nužno depolitizirati obrazovanje jer će se jedino u slobodnom okruženju, opredjeljenom samo ka punoj implementaciji dogovorenih aktivnosti i dobrobiti krajnjih korisnika procesa obrazovanja moći ostvariti konačni cilj reformi koje su započete u području obrazovanja – harmonizaciju domaćeg zakonodavstva i prakse sa onima u zemljama članicama Evropske Unije, te uključivanje BiH u sve procese jedinstvenog evropskog obrazovnog prostora.

Prioritetne aktivnosti u narednom periodu usmjeravaju se ka osiguranju transparentnog, racionalnog i finansijski održivog finansiranja javnih resursa, implementiranju zakonodavstva u oblasti obrazovanja na svim nivoima, desegregacije obrazovanja sa poštivanjem bogate kulturološke raznolikosti, izgradnji sistema sa jakom pravnom osnovom, u kojem su potrebe i interesi pojedinca uvijek na prvom mjestu, uključivanju principa inkluzivnosti u sve aspekte zakonodavnih i obrazovnih reformi, te promoviranju provedbi odredbi i kriterija Bolonjske deklaracije i Lisabonske konvencije u oblasti visokog obrazovanja.

Programski prioriteti u implementaciji strateških pravaca razvoja odgoja i obrazovanja u FBiH (odizanje nivoa obrazovanosti stanovništva i kompetentnosti radne snage, poboljšanje efektivnosti sistema obrazovanja i obuke, prevencija socijalnog isključivanja među djecom i mladim, proširivanje prilika za obrazovanje i obuku odraslih, te osiguranje kvaliteta i revitalizacija istraživanja u obrazovanju), međusobno su povezani i uslovljeni, pa će, analogno strukturi integralnog teksta strateškog dokumenta, biti prikazani prema stepenima cjeloživotnog obrazovanja - od predškolskog odgoja i obrazovanja do obrazovanja odraslih, posebno izdvajajući razvojnu infrastrukturu, koja je opći uslov uspješne provedbe planiranih aktivnosti.

Predškolski odgoj i obrazovanje

Značaj uključivanja djece u organizovane oblike predškolskog odgoja i obrazovanja je izuzetan s obzirom na savremena naučna istraživanja o razvoju mozga koja pokazuju da se on najbrže razvija u ovom ranom periodu i da učenje u ranom djetinjstvu predstavlja temelj za učenje i obrazovanje u osnovnom i višim nivoima obrazovanja. Prema statističkim podacima iz 2004. godine objavljenim u UNESCO-voj publikaciji pod nazivom „Strong foundations. Early childhood care and education – EFA Global Monitoring Report 2007“, procenat djece uzrasta 3 do 5 godina obuhvaćene predškolskim odgojem i obrazovanjem se u državama Sjeverne Amerike i Zapadne Evrope kreće od 60 do 100%. Dakle, razvijene zemlje, rukovodeći se naučnim saznanjima o značaju odgoja i obrazovanja u ranom djetinjstvu, ulažu konstantne napore na uključivanju što većeg broja djece u programe predškolskog odgoja i obrazovanja, razvijanju ovih programa i povećanju njihove kvalitete.

Osnovni globalni cilj predškolskog odgoja i obrazovanja, koji je integralni dio cjelokupnog sistema odgoja i obrazovanja u BiH, je osiguranje optimalnih i jednakih uslova da svako dijete, od rođenja do polaska u školu, razvija i ostvaruje svoje intelektualne i tjelesne sposobnosti.
U BiH obuhvat djece programima predškolskog odgoja i obrazovanja je nedovoljan (oko 6%), pa će strateški prioriteti u narednom periodu biti povećanje ove stope, te unapređenje kvaliteta i raznolikosti programa koji se realiziraju u predškolskim ustanovama.

U periodu važenja Strategije 2010-2020. godine, u dijelu **predškolskog obrazovanja utvrđeni su slijedeći strateški ciljevi:**

(1) Povećanje obuhvata djece predškolskim odgojem i obrazovanjem,
(2) Omogućavanje djece iz socijalno ugroženih porodica da budu uključena u predškolski odgoj i obrazovanje, odnosno jednak pristup svoj djeci u FBiH programima predškolskog odgoja i obrazovanja,
(3) Omogućavanje djeci iz ruralnih sredina jednak pristup programima predškolskog obrazovanja i odgoja, kako bi se na taj način osigurale jednake šanse za odgoj i obrazovanje od samog početka i lakši prelazak iz predškolskog u osnovno obrazovanje, tj. bolju pripremu za školu,
(4) Potpun obuhvat djece predškolskim odgojem i obrazovanjem u godini pred polazak u školu, dakle u petoj godini njihovog života.

Kako bi se postigli ovi ciljevi, u realizaciji Strategije 2010-2020. treba obezbjediti realizaciju sljedećih mjera:

- Širiti mreže predškolskih ustanova, razvijati i diferencirati programe predškolskog odgoja obrazovanja;
- ustanoviti kriterije o oslobađanju participacije ili njeno smanjenje za roditelje slabijeg materijalnog statusa;
- Povećati broj jasličkih ustanova i unaprijediti uslove i kvalitet odgojno-obrazovnog rada u njima;
- Implementirati Okvirni zakon o predškolskom odgoju i obrazovanju, posebno odredbe koje se odnose na obavezno obrazovanje u godini pred polazak u školu.

Aktivnosti kojim će se realizovati, odnosno ostvarivati ovi ciljevi su:

- gradnja novih predškolskih ustanova, adaptacija i proširivanje postojećih predškolskih ustanova,

- razvijanje alternativnih vidova predškolskog odgoja i obrazovanja kao što su igraonice i radionice za djecu i roditelje,
- organiziranje skraćenih programa predškolskog odgoja i obrazovanja - poludnevni ili programi koji se realizuju dva do tri puta sedmično,
- osnivanje većeg broja polivalentnih sredina za poticanje ranog rasta i razvoja.

Nosioci ovih aktivnosti su nadležna ministarstva obrazovanja, ministarstva prostornog uređenja, te općine koje su ujedno i osnivači većine predškolskih ustanova, a očekivani rezultat je značajno povećanje obuhvata djece predškolskog uzrasta organiziranim oblicima predškolskog odgoja i obrazovanja. Kako je predškolski odgoj i obrazovanje obavezan za svu djecu u godini pred polazak u osnovnu školu, u mjestima u kojima nisu otvorene javne predškolske ustanove (ili su nedovoljnog kapaciteta), programi pripreme mogu se realizirati i u osnovnoj školi, uz obavezno uključivanje i odgajatelja u rad sa tom djecom. Neophodna su sredstva za gradnju novih i adaptaciju postojećih predškolskih ustanova, razvijanje alternativnih i skraćenih programa predškolskog odgoja i obrazovanja, a mogući izvor sredstava su budžet FBiH, kantona i općina, te grantovi međunarodnih nevladinih organizacija.

Neophodno je, takođe, da kantonalna ministarstva obrazovanja donesu kriterije o oslobađanju ili smanjenju participacije za porodice lošeg socio-ekonomskog statusa, te da ih usaglase i harmoniziraju. Očekivani rezultat je povećanje obuhvata djece predškolskim odgojem i obrazovanjem, pružanje šanse za dobar obrazovni start svakom djetetu u FBiH i stvaranje preduslova za kasniju lakšu integraciju u školu i bolji školski uspjeh. U kantonalnim i općinskim budžetima neophodno je obezbijediti sredstva potrebna za oslobađanje ili smanjenje participacije za roditelje lošeg socio-ekonomskog statusa.

Jedan od puteva realizacije postavljenih ciljeva jeste i osiguranje besplatnog prijevoza do najbliže predškolske ustanove ili organiziranje alternativnih programa predškolskog odgoja i obrazovanja u lokalnoj zajednici. Koordiniranom akcijom kantonalnih ministarstava obrazovanja i općinskih struktura došlo bi do realizacije očekivanog rezultata, a to je znatno povećanje obuhvata djece predškolskim odgojem i obrazovanjem u FBiH i izjednačavanje obrazovnih šansi za djecu iz ruralnih i urbanih sredina. Neophodna su sredstva za osiguranje besplatnog prijevoza, za adaptaciju prostora, nabavku didaktičkog materijala i angažovanje nastavnika predškolskog odgoja za rad sa djecom predškolskog uzrasta.

Kako bi se povećao obuhvat djece programima predškolskog odgoja i obrazovanja, neophodno je angažovanje većeg broja odgajatelja (nastavnika predškolskog odgoja i obrazovanja) i medicinskih sestara, poboljšanje sistema trajnog usavršavanja odgajatelja i drugih stručnih saradnika, kao i sistema praćenja i vrednovanja kao kriterija napredovanja u struci, osnivanje većeg broja polivalentnih sredina za poticanje ranog razvoja, poboljšanje sistema trajnog usavršavanja odgajatelja i drugih stručnih saradnika, kao i sistema praćenja i vrednovanja kao kriterija napredovanja u struci, intenziviranje uloge roditelja u programe kojima se osposobljavaju za kvalitetno roditeljstvo, adaptacija dijela prostora u predškolskim ustanovama gdje će se realizovati programi za djecu ovog uzrasta i nabavka razvojno primjerenog didaktičkog materijala za rad s ovom djecom. Koordiniranim angažmanom kantonalnih ministarstva obrazovanja i nauke, kantonalnih ministarstava zdravstva, rada i socijalne politike, te općinskih struktura znatno bi se povećao obuhvat djece uzrasta do tri godine programima predškolskog odgoja i obrazovanja.

Kako bi se, u narednih deset godina postigao potpuni obuhvat djece predškolskim odgojem i obrazovanjem u godini pred polazak u školu, neophodne aktivnosti su: donošenje kantonalnih zakona o predškolskom odgoju i obrazovanju i njihovo usklađivanje s Okvirnim zakonom; donošenje i provedba zajedničke jezgre programa predškolskog odgoja i obrazovanja u BiH; usvajanje standarda i normativa predškolskog odgoja i obrazovanja u kantonima FBiH koji će biti usklađeni s Okvirnim zakonom; donošenje pravilnika o uključivanju djece s teškoćama u razvoju u predškolsko obrazovanje na kantonalnom nivou; obuka odgajatelja i stručnih saradnika za rad s djecom s teškoćama u razvoju; uklanjanje arhitektonskih barijera u predškolskim ustanovama koje onemogućavaju kretanje djeci s tjelesnim onesposobljenjem. Koordiniranim aktivnostima Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke, kantonalnih ministarstava obrazovanja, općina u FBiH i Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje BiH, moguće je ostvariti značajno povećanje obuhvata djece predškolskim odgojem i obrazovanjem, bolju pripremljenost djece za školu i lakši prelazak iz predškolskog u osnovno obrazovanje, ujednačavanje uslova u kojima se realizuje predškolski odgoj i obrazovanje među kantonima u FBiH, te otklanjanje prepreka uključivanju djece s poteškoćama u razvoju u redovno predškolsko obrazovanje.

Osnovno obrazovanje

Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju u BiH (2003.) utvrdio je i konkretizovao tok promjena u osnovnom odgoju i obrazovanju, a kantonalni zakoni koji su u toku 2004. godine s njim usklađeni, daju pravnu osnovu za promjenu u osnovnom odgoju i obrazovanju i implementaciju tih promjena kroz zajedničke aktivnosti svih kantona, koje koordinira Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke. Urađena je i implementirana nova koncepcija devetogodišnjeg obrazovanja, koja predstavlja prekretnicu i temeljitu promjenu nastavnog plana i programa, metoda rada, poimanja uloge učenika i nastavnika u nastavnom procesu, a čija je srž u promjeni obrazovne paradigme da težište nije na onome što učitelj treba da predaje, već na onome šta dijete treba da zna.
Naglasak je stavljen na osiguranje i poticanje razvojnih efekata ranog učenja, kao ključnog faktora za razvoj sposobnosti učenja uopće, a dijete postaje aktivni subjekt procesa učenja, što mu je omogućeno programima učenja usmjerenim na dijete, u skladu sa obrazovnim praksama mnogih evropskih zemalja.

Promoviše se načelo “jednako obrazovanje za sve“, aktivno učešće roditelja u radu škole, s ciljem praćenja i vrednovanja rada nastavnika, kao i praćenje postignuća u obrazovanju.

U Preporukama za modernizaciju zajedničke jezgre nastavnih planova i programa u BiH (2009., EQA/OKO-Osiguranje kvaliteta u obrazovanju u BiH) istaknuto je da su naglašene vrijednosti osnovnog obrazovanja njegova usmjerenost prema duhovnom, moralnom, društvenom, kulturalnom, fizičkom i mentalnom razvoju učenika, kao i ljudska prava, jednakost, demokratiju, prirodnu raznolikost i očuvanje okoline. Ono ima zadatak očuvanja kulturne tradicije i vrijednosti naroda i nacionalnih manjina koji žive u BiH, ali i da promovira i kreira nove vrijednosti u skladu sa prihvaćenim standardima i tokovima razvoja obrazovanja u Evropi i u svijetu.

Znači, s jedne strane misija osnovnog obrazovanja je da omogući ostvarenje prava na kvalitetno i svrsishodno obrazovanje, a s druge strane, da bude instrument razvoja obrazovanja i pripadnosti zajednici, odnosno društvu u kojem živimo.

U dijelu osnovnog obrazovanja u periodu 2010.-2020. godina utvrđeni su sljedeći **strateški ciljevi**:

(1) Ishodi učenja i proces učenja učenika treba da budu u skladu sa trendovima razvoja nastavnih
planova i programa u zemljama sa visokom obrazovnom reputacijom,

(2) Komplementarnost između zajedničkih nastavnih programa i planova sa reformisanim osnovnim obrazovanjem u F BiH,

(3) Harmonizacija udžbeničke politike u cijeloj FBiH i uspostava njihove kompatibilnosti sa inoviranim nastavnim programima i planovima i promjenama u konceptu učenja i proučavanja,

(4) Poboljšanje efektivnosti obrazovnog sistema,

(5) Uspostavljanje poticajne, savremeno opremljene i motivirajuće školske sredine koja će omogućiti razvoj svakog učenika na osnovu njegovih individualnih potreba i mogućnosti,

(6) Depolitizacija obrazovanja, uz stvaranje uslova koji će osigurati jednaku mogućnost visokokvalitetnog i modernog obrazovanja svakom djetetu u FBiH,

(7) Zaživljavanje koncepta inkluzivnog obrazovanja koji se ne odnosi samo na obrazovanje djece sa smetnjama u razvoju i nadarene djece, već koji bi bio po mjeri svakod djeteta,

(8) Unaprijeđenje odgoja i obrazovanja djece i mladih sa poteškoćama u razvoju i učenju i omogućavanje njihovog permanentnog obrazovanja,

(9) Pružanje podrške talentovanim učenicima, kroz osnivanje centara za to,

(10) Uspostavljanje sistema profesionalnog usavršavanja nastavnika osnovnih škola, pedagoga,direktora, menadžmenta osnovnih škola, te savjetnika u ministarstvima i pedagoškim zavodima,

(11) Transformacija pedagoških zavoda od tradicionalno etabliranih institucija nadzora i kontrole u moderne naučne institucije za podršku razvoju odgojno-obrazovnih ustanova,

(12) Ujednačavanje uslova za obrazovanje i poboljšanje njihovog kvaliteta u cijeloj FBiH.

Za ostvarivanje ovih ciljeva potrebno je ostvariti sljedeće mjere:

- razvijati nastavne planove i programe devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja u skladu sa reformskim zakonima,
- u skladu sa postojećim Okvirnim nastavnim planom i programom za devetogodišnje osnovno obrazovanje, treba izraditi zajedničke jezgre školovanja,
- uskladiti udžbeničku politiku sa inoviranim nastavnim planovima i programima,
- uspostaviti sistem interne i eksterne evaluacije i utvrđivanja standarda učeničkih postignuća,
- stvarati kvalitetno okruženje za učenje,
- analizirati i ukloniti sve oblike diskriminacije i segregacije u odgojno-obrazovnim ustanovama u FBiH,
- potpuno implementirati koncept inkluzivnog obrazovanja,
- uspostaviti odgovarajući sistem prepoznavanja i identifikacije djece sa posebnim potrebama, kako bi se osigurala dosljedna primjena savremenih porincipa obrazovanja,

- razviti sistem podrške talentovanim učenicima,
- razviti program profesionalnog usavršavanja nastavnika za osnovne škole, pedagoga i menadžmenta škola,
- jačati i, istovremeno, transformisati razvojne kapacitete i resurse pedagoških zavoda,
- izraditi modele standarda i normativa za osnovno obrazovanje.

Koordiniranim aktivnostima obrazovnih vlasti i institucija na svim nivoima, neophodno je kontinuirano pratiti implementaciju Koncepcije devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja i vršiti sklađivanje nastavnih planova i programa za devetogodišnje obrazovanje u skladu sa odrednicama zajedničke jezgre nastavnih planova i programa BiH (ZJNPPBiH), koncepcijom učenja, te savremenim principima izrade, didaktičko-metodičkog strukturiranja nastavnih planova i programa. Krajnji rezultati ovih aktivnosti su sadržaji učenja koji su rasterećeni od nepotrebne faktografije i više povezani sa životom i razvojem nauke, tehnike i tehnologije i primjena metodologije usmjerena na dijete i u okviru toga razvijanje kritičkog mišljenja, sposobnosti rješavanja problema i primjene znanja, vodeći računa o sveobuhvatnom (holističkom) razvojnom pristupu svakom pojedincu, uključujući djelovanje odgojno-obrazovne ustanove, porodice i socijalnog okruženja, te razvijeni programi za ciljane grupe (za pripadnike manjinskih naroda, za osobe sa poteškoćama u razvoju i učenju, za nadarene učenike i dr.).

S obzirom da je postojeća zajednička jezgra nastavnih planova i programa isključivo usmjerena na sadržaj, a aktuelni NNP-ovi za devetogodišnje obrazovanje promovišu načela savremenog kurikuluma, ciljeve i ishode učenja, orijentaciju na učenike i procese učenja, neophodno je da Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje BiH uz podršku Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke, kantonalnih ministarstava obrazovanja i prosvjetno-pedagoških zavoda naprave plan približavanja NPP-ova na nivou BiH i njihovo usklađivanje sa trendovima u međunarodnom razvoju kurikuluma (curriculuma). U decentraliziranom obrazovnom sistemu upravljanje se provodi pomoću ciljeva i rezultata kako bi se promovirala jednakost i reproducirala zajednička vrijednosna osnova, što zahtjeva nove oblike programiranja odgojno-obrazovnog rada.

Vijeće za usklađivanje udžbeničke politike u FBiH i nadležne obrazovne vlasti uspostavit će standard udžbenika i drugog didaktičkog materijala, te pratiti plan potreba za novim, odnosno adaptacijom postojećih školskih udžbenika u skladu sa revidiranim i inoviranim sadržajem u nastavnim planovima i programima u FBiH.

Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje BiH uz podršku obrazovnih vlasti i ustanova na svim nivoima, u ovom desetogodišnjem periodu razvoja, revidirat će i razviti postojeće standarde učeničkih postignuća (do sada su standardi utvrđeni samo za nekoliko predmeta: maternji jezik, matematika, priroda i društvo, biologija, hemija i fizika), modernizacijom ZJNPP utvrditi zajedničke ciljeve i ishode učenja, vodeći računa o standardima učeničkih postignuća u pojedinim predmetima i drugim obrazovnim standardima; uspostavit će sistem interne evaluacije, uključujući i samoevaluaciju, integralne i eksterne evaluacije kako bi se razvijala, nadzirala i poboljšala efektivnost obrazovnog procesa i cjelokupno praćenje rada odgojno-obrazovnih ustanova i rada nastavnog osoblja pojedinačno. Internu evaluaciju permanentno će provoditi škole u saradnji sa svim učesnicima u obrazovnom procesu (učenici, roditelji, nastavnici, lokalna zajednica). Izvještaji samoevaluacije su osnova za integralnu evaluaciju, koju provode inspekcijski organi na osnovu prethodno utvrđenih i usaglašenih indikatora.

Uspostavljanje standarda za učenička postignuća u područjima/predmetima koje uključuje, kroz iskazivanje ishoda učenja/obrazovnih postignuća učenika treba biti iskorišteno za

postavljanje ciljeva za poboljšanje kvaliteta odgojno-obrazovnog procesa, nastavnih planova i programa, te mjerenje i ispitivanje napretka učenika. Vrednovanjem izlaznih postignuća valorizira se rad škole, kao i pružanje mogućnosti determinacije pri odabiru vrste srednje škole.

Obrazovne vlasti na svim nivoima konstantnim ulaganjima će omogućavati da školski objekti, oprema, nastavna sredstva i materijali za učenje budu dostupni svakom učeniku kako bi mu se pružila prilika za aktivno i samostalno učenje, podsticanje njegove motivacije, radoznalosti, aktivnog učenja i interaktivne nastave.

Neophodna su finansijska sredstva za završetak kompjuterizacije osnovnih škola i modernizaciju opreme i nastavnih sredstava u njima. Kontinuirano je potrebno vršiti inoviranje baze podataka o stanju objekata osnovnih odgojno-obrazovnih ustanova u FBiH i u skladu sa pokazateljima usmjeravati aktivnosti na poboljšanju uslova za odgoj i obrazovanje i njihovo ujednačavanje na području cijele FBiH.

Koordiniranim aktivnostima svih nadležnih obrazovnih vlasti i lokalnih društveno-političkih zajednica eliminisat će se svi oblici diskriminacije i segregacije u obrazovanju čemu će znatno doprinijeti praćenje razvoja i realizacije inkluzivnih nastavnih planova i programa, podsticanje primjene Privremenog sporazuma o zadovoljavanju potreba i prava djece povratnika, praćenje primjene Kriterija o školskim nazivima i simbolima revidiranje Akcionog plana o razvojnim potrebama Roma i pripadnika ostalih nacionalnih manjina u BiH, davanje podrške usavršavanju nastavnika za rad sa djecom sa posebnim potrebama, briga o osiguranju i dostupnosti udžbenika na jezicima konstitutivnih naroda i pružanje podrške integrativnim projektima koji doprinose multikulturalnosti i bogatstvu različitosti u školama.

Obrazovne vlasti i ustanove na svim nivoima mobilizirat će materijalne i ljudske resurse kako bi se obezbijedile pretpostavke za realizaciju inkluzivnog obrazovanja koje obuhvata „jednako uvažavanje svih učenika i zaposlenih, promjena školske kulture, politike i prakse kako bi se odgovorilo na individualne različitosti, smanjivanje prepreka za učenje i participaciju svih učenika; gledanje na različitosti među učenicima kao na resurse za podršku učenju, a ne probleme koji se trebaju rješavati; prihvatanje da je inkluzija u obrazovanju jedan vid inkluzije u društvu".

Nadležne obrazovne vlasti uz podršku educiranih multidisciplinarnih timova, razvijat će okvirne programske sadržaje u skladu sa posebnim potrebama djece i na osnovu njih individualno prilagođene programe, te osigurati odgovarajuću podršku nastavnicima za rad sa ovom djecom. Obrazovanje djece sa posebnim potrebama provodi se u skladu sa okvirnim zakonima u oblasti obrazovanja u BiH, uz uvažavanje principa inkluzivnosti u obrazovanju.

U skladu sa zakonskim okvirom, omogućit će dva vida integracije djece sa poteškoćama u razvoju i učenju, zavisno od stepena poteškoće i procjeni posebne odgojno-obrazovne podrške koju ti učenici trebaju i to: potpunu integraciju, koja podrazumijeva uključenost učenika u odjeljenja zajedno sa učenicima koji rade prema redovnom NNP-u, uz izradu i primjenu posebno prilagođenih programa, te djelimičnu integraciju koja podrazumijeva pored vidova učenja u potpunoj integraciji i posebne programe učenja, u skladu sa njihovim preprekama u učenju i učešću. Da bi se osigurala potpuna uspješnost implementacije ovih aktivnosti neophodno je usvajanje dodatnih pravnih, pedagoških i drugih akata neophodnih za punu implementaciju prava na obrazovanje djece sa posebnim potrebama, razvijeni programi obuke (inkluzije i individualizacije) nastavnika za rad sa ovom djecom, uklanjanje arhitektonskih prepreka u odgojno-obrazovnim ustanovama, razvijanje sistema vrednovanja realizacije programa i napredovanja svakog djeteta, te ostvarivanje drugih objektivnih

organizacijskih materijalnih i kadrovskih pretpostavke za uspješnu integraciju djece i mladih s posebnim potrebama u sistem odgoja i obrazovanja.
Imajući u vidu da su talentovani mladi ljudi u savremenim društvima najkvalitetniji razvojni resurs, nadležne obrazovne vlasti i ustanove u FbiH u narednom periodu posebnu pažnju će posvetiti kreiranju programa za identifikaciju talentovanih učenika, izradi obogaćenih, slojevitih programa za njihovo obrazovanje, razvijanju okvirnih i individualiziranih NNP-ova za rad sa talentovanim učenicima, programa obuke nastavnika za rad sa takvom djecom uspostavljanju sistema profesionalnog usmjeravanja unutar škole; razvijanju nastave u smjeru individualizovanog poučavanja - učenja; sistemskog rješavanja stipendiranja talentovanih učenika, uspostavljanje sistema podrške u okviru redovne nastave, vannastavnom i izvanškolskom radu, te formiranje centara za podršku talentovanim učenicima.
Imajući u vidu da su obrazovanje i stalno profesionalno usavršavanje ključni faktori kvalitetnog obrazovanja, nadležne obrazovne vlasti i ustanove koje organizuju i realizuju programe stručnog usavršavanja, u ovom periodu realizacije Strategije razvoja 2010.-2020. razvit će strategiju obrazovanja i profesionalnog razvoja nastavnika, pedagoga, direktora, menadžmenta škola, te savjetnika u ministarstvima i pedagoškim zavodima. Zato je neophodno sačiniti analizu stanja nivoa i vrste obrazovanja i kvalifikacija i profesionalnog razvoja nastavnika i drugih učesnika u kreiranju i provođenju nastavno-obrazovnog procesa, modernizovati programe inicijalnog obrazovanja i obuke, liberalizirati tržište za obuku nastavnika i utvrditi standarde za akreditaciju organizatora tih usluga; razviti programe postdiplomskog studija za šire potrebe obrazovanja; uspostaviti centre za obuku u okviru nastavničkih fakulteta, te uvesti licence za nastavničko zanimanje.
Obrazovne vlasti na svim nivoima dat će podršku reorganizaciji pedagoških zavoda u FBiH, praćenju i razvoju kvaliteta pružanja usluga podrške odgojno-obrazovnim ustanovama, te kreiranju programa stručnog usavršavanja zaposlenika u zavodima i ustanovama koje su korisnici usluga pedagoških zavoda. Stručno-pedagoške aktivnosti u reformisanim zavodima treba uskladiti sa reformisanim sistemom obrazovanja i uspostaviti funkcionalan model saradnje između Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje koja razvija kriterije kvaliteta i kvalitativne indikatore nastave i pedagoških zavoda koji distribuiraju nove informacije na nivou baze.
Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke će u saradnji sa kantonalnim ministarstvima obrazovanja izraditi model standarda i normativa za osnovno obrazovanje, kao podršku donošenju kantonalnih standarda i normativa i njihove harmonizacije s ciljem postizanja ujednačenih uslova za odgoj i obrazovanje svakog djeteta i kao pretpostavku za uspostavljanje racionalnijeg obrazovnog sistema.

Srednje obrazovanje

Srednjoškolski sistem obrazovanja u FBiH uključuje programe gimnazija, umjetničkih i religijskih škola, četverogodišnje i trogodišnje programe srednjih stručnih škola, te programe obrazovanja, osposobljavanja i usavršavanja odraslih.
Opće srednje obrazovanje na području FBiH realizira se kroz programe opće gimnazije, specijaliziranih gimnazija i programe gimnazija zasnovanih na izbornim područjima (Zeničko-dobojski i Kanton Sarajevo). Učenici koji završavaju ovu vrstu srednje škole, što je i praksa pokazala, imaju dobru osnovu za nastavak školovanja na visokoškolskim ustanovama i

uključivanje u programe osposobljavanja za rad. Trenutno u FBiH ove programe pohađa oko 26% od ukupnog broja učenika srednjih škola.

Srednje stručno obrazovanje u FBiH realizuje se u srednjim stručnim školama uglavnom kroz četverogodišnje i trogodišnje programe. Četverogodišnji programi odnose se na tehničke i škole njima sličnog usmjerenja, dok se u trogodišnjim programima stručnih škola učenici obrazuju za zanimanja u industriji i obrtništvu. Trenutno u FBiH najveći interes (oko 50 % od ukupnog broja učenika srednjih škola), učenici pokazuju za četverogodišnje programe (tehničke i srodne škole), dok je interes učenika za trogodišnja zanimanja u konstantnom opadanju.

Reformom srednjeg obrazovanja u BiH, koja je započela 1998. godine, napravljen je znatan napredak u poboljšanju ukupne kvalitete obrazovanja. Na ovom planu posebno se mogu izdvojiti aktivnosti EU VET projekata na reformi srednjeg stručnog obrazovanja koji su rezultirali donošenjem Okvirnog zakona o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u BiH, Strategije razvoja stručnog obrazovanja i obuke u BiH za period 2007.–2013. godine i Zakona o Agenciji za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje.

Pored navedenog, u određenom broju srednjih stručnih škola u BiH primjenjuju se novi (modularni) nastavni planovi i programi, usvojena je nova klasifikacija od 13 porodica i 100 zanimanja, razvijeni su modularni nastavni planovi i programi za oko 79 zanimanja i stvoreni su temelji za donošenje državnog kvalifikacijskog okvira.

S obzirom na činjenicu da značajnije aktivnosti nisu vođene na planu reforme i podizanja kvalitete općeg srednjeg obrazovanja, kao i da kvalitet srednjeg stručnog obrazovanja i pored određenog napretka, još uvijek ne zadovoljava potrebe tržišta rada, **ciljevi srednjoškolskog obrazovanja** u periodu od 2010- 2020. godine će biti:

(1) Uvođenje obaveznog srednjoškolskog obrazovanja s ciljem povećanja razine obrazovanja stanovništva,
(2) Usaglašavanje pedagoških standarda i normativa za srednje obrazovanje na nivou FBiH,
(3) uvođenje državne mature, odnosno obaveznog završnog pismenog ispita na kraju srednjoškolskog obrazovanja za sve učenike gimnazije i učenike drugih srednjih škola koji namjeravaju nastaviti obrazovanje na visokoškolskim ustanovama,
(4) Razvijanje zajedničke jezgre nastavnih planova i programa za opće srednje i srednje stručno obrazovanje, te donošenje i primjenu standarda znanja koja se mogu komparirati na međunarodnom, odnosno europskom nivou,
(5) Uspostavljanje programa obvezne profesionalne orijentacije u završnim razredima osnovne i srednje škole,
(6) Razvijanje i primjenu nastavnih planova i programa uz učešće svih zainteresiranih partnera (škole, poslodavci, privredne, obrtničke komore i dr), prilagodljivih promjenama i potrebama tržišta rada i usporedivih s europskim standardima,
(7) Definisanje upisne politike koja udovoljava zahtjevima tržišta rada i privrednom razvoju sredine u kojoj škola djeluje, uspostavljanje mreže centara za obuku odraslih i centara za obuku nastavnika i menadžera u obrazovanju kako bi se postiglo praćenje suvremenih tehnoloških dostignuća i novih metoda rada,
(8) Definisanje načina saradnje između udruženja poslodavaca, institucija i ustanova za obrazovanje, zavoda za zapošljavanje, privrednih i obrtničkih komora, te drugih relevantnih institucija u cilju usklađivanja obrazovanja s potrebama tržišta rada,
(9) U široj javnosti razvijanje svijesti o potrebi cjeloživotnog učenja te značaju ulaganja u ljudske resurse,

(10) Kroz praktičnu nastavu i učenje o poduzetništvu kod mladih razvijanje poduzetničkog duha i vještine potrebne za uspješno integriranje na tržište rada i/ili pokretanje vlastitog biznisa,

(11) Stvaranje pretpostavki za uspostavljanje sistema za obrazovanje i obuku odraslih i učenje o malom i srednjem poduzetništvu,

(12) Uspostavljanje efikasnog sistema priznavanja neformalnog obrazovanja.

Među prioritetima i mjerama koje treba ostvariti u narednom desetogodišnjem periodu je sljedeće:

- Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke u koordinaciji sa kantonalnim ministarstvima obrazovanja razmotrit će mogućnost uvođenja obveznog srednjoškolskog obrazovanja u najkraćem trajanju od 2 godine,te izraditi elaborat za nivo FBiH o mogućnosti uvođenja obaveznog srednjeg obrazovanja (Analiza upisa učenika u srednje škole, mogućnosti finansiranja/sufinansiranja prevoza učenika srednjih škola i osiguranje besplatnih udžbenika, izrada programa dopunske nastave za učenike s lošim školskim uspjehom, izrada nastavnih planova i programa u dvogodišnjem trajanju i prilagođenih programa rada za učenike s posebnim potrebama).
- Kantonalna ministarstva obrazovanja i nauke će pokrenuti inicijativu za donošenje zakona kojima se uvodi obavezno srednje obrazovanje u najkraćem trajanju od dvije godine.
- Očekivani rezultat ovih aktivnosti je nova koncepcija škole koja će osigurati podizanje nivoa obrazovanja stanovništva kako bi se spriječila njihova socijalna isključenost, a pojedincu omogućilo uspješno uključivanje i prilagođavanje promjenjivim zahtjevima tržišta rada. Budući da se zakoni koji se odnose na obrazovanje u FBiH donose na kantonalnom nivou, očekuje se da usvajanje ovih zakona neće teći jednakom dinamikom. Donošenje kantonalnih zakona može biti otežano zbog finansijskih obaveza koje bi se tim zakonima preuzele (obezbjeđivanje sredstava za prevoz učenika, obezbjeđivanje besplatnih udžbenika i dr).
- Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke u suradnji sa kantonalnim ministarstvima obrazovanja i sindikatima pokrenut će i u periodu za koji se donosi Strategija razvoja uraditi aktivnosti na donošenju Prijedloga pedagoških standarda i normativa za srednje obrazovanje u FBiH, po europskom modelu, a koji će poslužiti kao model za donošenje propisa na kantonalnom nivou. Očekivani rezultat ovih aktivnosti su jedinstveno utvrđeni minimalni i optimalni prostorni, kadrovski i drugi opći materijalno-tehnički uslovi neophodni za obavljanje odgojno-obrazovnog rada u srednjim školama u FBiH, a koji su harmonizirani sa standardima i normativima za srednje obrazovanje koji se primjenjuju u zemljama EU.
- Nadležna kantonalna ministarstva obrazovanja pokrenut će program obavezne profesionalne orijentacije u završnim razredima osnovne i srednje škole, koji bi imao za cilj usmjeravanje pojedinaca prema zanimanjima/obrazovnim programima u kojima imaju najviše izgleda za uspjeh (na temelju sklonosti i vještina koje posjeduju), ali i mogućnosti za zapošljavanje nakon školovanja.
- Neophodno je da kantonalna ministarstva osiguraju da u svakoj školi s većim brojem učenika bude uspostavljena pedagoško-psihološka služba u kojoj će minimalno biti zaposlen pedagog/profesor pedagogije, ili pedagogije i psihologije[80], u svrhu savjetodavno-pedagoškog rada s učenicima i praćenja njihovog napretka, uključujući vođenje učeničkih dosjea u saradnji s nastavnicima. U završnoj godini osnovne,

odnosno srednje škole potrebno je organizovati testiranje učenika u svrhu profesionalne orijentacije. Očekivani rezultat ovih aktivnosti je kvalitetnije profesionalno usmjeravanje učenika što treba pomoći njihovom uspješnijem uključivanju na tržište rada nakon završetka školovanja. Za jedan broj učenika vjerovatno neće biti moguće osigurati njihovo redovno praćenje i vođenje dosjea u svrhu profesionalne orijentacije, zbog neracionalne postojeće mreže osnovnih i srednjih škola sa značajnim brojem područnih škola i odjela koji ne ispunjavaju standarde za angažovanje pedagoga.

- U saradnji sa Agencijom za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje i kantonalnim ministarstvima obrazovanja i drugim obrazovnim vlastima u BiH inicirat će se uvođenje državne mature, odnosno obaveznog završnog pismenog ispita na kraju srednjoškolskog obrazovanja za sve učenike gimnazije. Državna matura bi bila obavezna i za učenike drugih srednjih škola koji namjeravaju nastaviti obrazovanje na visokoškolskim ustanovama. Završnim pismenim standardiziranim ispitom izvršit će se provjera i vrednovanje postignutih znanja, vještina i sposobnosti učenika koje su stekli tokom obrazovanja u osnovnoj i srednjoj školi prema propisanim nastavnim planovima i programima.Očekivani rezultat ovih aktivnosti je objektivno i nepristrasno ocjenjivanje znanja svakog pojedinog učenika kako bi se dobila usporediva ocjena svih učenika u BiH, čime se omogućava pravedniji pristup nastavku školovanja kao i zapošljavanju.Entitetske i kantonalne obrazovne vlasti trebaju da osiguraju pomoć i podršku Agenciji za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje u izvršavanju njihove osnovne djelatnosti, a koja se odnosi na razvoj zajedničke jezgre nastavnih planova i programa, uspostavljanje standarda za ishode učenja kod učenika i ocjenjivanje stepena njihovog uspjeha i aktivnostima na praćenju standarda i kvalitete obrazovanja i obuke, uključujući obrazovanje i obuku odraslih.Takođe, očekivani rezultat ovih aktivnosti su harmonizirani nastavni planovi i programi u BiH, sa što širom zajedničkom jezgrom i jasno definisanim ishodima učenja, a koji su po kvaliteti kompatibilni sa programima koji se primjenjuju u državama EU.
- Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke će u saradnji sa Agencijom za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje, i kantonalnim ministarstvima obrazovanja raditi na sistemskom rješavanju uvođenja i primjene modularnih nastavnih planova i programa u svim srednjim školama u FBiH.Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje – odjel za VET, Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke i kantonalna ministarstva obrazovanja izvršit će osposobljavanje pedagoških zavoda za vršenje stručno-pedagoškog nadzora i obuke nastavnika u školama koje primjenjuju modularne nastavne planove i programe što podrazumijeva kako stručnu tako i finansijsku pomoć. U tu svrhu preporučuje se i uspostavljanje koordinacije pedagoških zavoda radi provođenja zajedničkih aktivnosti, razmjene iskustava i dr. Potrebno je izvršiti opremanje škola neophodnom opremom za primjenu modularnih nastavnih planova i programa, te u daljoj izradi i dogradnji nastavnih planova i programa u većoj mjeri uključiti zainteresirane društvene partnere, a posebno poslodavce. Očekivani rezultat ovih aktivnosti su urađeni i u primjeni fleksibilni nastavni planovi i programi uz učešće svih zainteresiranih partnera (škole, kantonalnih ministarstva obrazovanja, poslodavaca, privrednih i obrtničkih komora u FBiH, pedagoških zavoda), a koji će biti prilagodljivi potrebama tržišta rada i usporedivi s europskim standardima. Federalno ministarstvo će redovno pratiti donošenje i usklađenost kantonalnih zakona sa Okvirnim zakonom o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u BiH. Pružat će stručnu pomoć kantonima na

implementaciji Okvirnog zakona, a posebno u dijelu koji se odnosi na uspostavljanje tripartitnih i savjetodavnih tijela. (čl. 5 Okvirnog zakona). Kantonalna ministarstva obrazovanja i srednje škole, po donošenju kantonalnih zakona o srednjem stručnom obrazovanju i obuci, pokrenut će aktivnosti na uspostavi tripartitnih vijeća i savjetodavnih vijeća (čl. 18 Okvirnog zakona). Očekivani rezultat aktivnosti tripartitnih savjetodavnih vijeća i savjetodavnih vijeća doprinijet će boljem usuglašavanju potreba i zahtjeva tržišta rada s potrebom osnivanja i organiziranja institucija za stručno obrazovanje, odnosno uspostavi efikasnije mreže srednjih škola i jačanju veza između škole i lokalnog tržišta rada. Radom ovih tijela osigurat će se značajnije uključivanje drugih društvenih partnera u kreiranje ukupne obrazovne politike, a time i veća povezanost obrazovanja i tržišta rada.

- U budžetima kantonalnih ministarstava obrazovanja treba predvidjeti sredstva za otvaranje centara za obrazovanje i obuku odraslih pri postojećim srednjim školama ili specijaliziranim ustanovama za obrazovanje odraslih. U programu utroška sredstava Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke također treba predvidjeti sredstva za podršku onim kantonalnim ministarstvima obrazovanja koji iskažu spremnost za otvaranje ovakvih centara, s posebnim akcentom na uspostavljanje ustanova s kraćim programima dokvalifikacije, prekvalifikacije, profesionalne obuke i sl. i koji imaju usaglašene programe obrazovanja sa zahtjevima poslodavaca, obrtničkih, privrednih komora, zavoda za zapošljavanje i dr. Rezultat ovih aktivnosti su i veće i raznovrsnije mogućnosti obrazovanja odraslih koje odgovaraju kvalifikacijama i vještinama koje se traže na tržištu rada i smanjenje stope nezaposlenosti.Očekivana prepreka za realizaciju ovih aktivnosti je nepostojanje okvirnog zakona o obrazovanju odraslih na državnom nivou koji između ostalog treba sadržavati slijedeće: osnivanje i registraciju institucija koje izvode obuku; vrstu obrazovanja i obuke koje koji se nude; procjena i sustavi za osiguranje kvalitete; razvoj, implementacija, nadzor i unapređenje obrazovnih programa; definiranje suradnje među ključnim akterima u ovoj oblasti, financiranje i dr i odgovarajuće zakonske regulative za ovu oblast na kantonalnom nivou.
- Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke, kantonalna ministarstva obrazovanja i srednje škole trebaju raditi na razvijanju svijesti o potrebi cjeloživotnog učenja, što podrazumijeva usvajanje stava da učenje ne prestaje završetkom formalnog obrazovanja nego se nastavlja tokom čitavog života i da znanja, vještine i sposobnosti stečene u školi predstavljaju samo temelj koji će se nadograđivati i unapređivati cijelog života.Svjesni činjenice da upravo u području informalnog (prirodnog) učenja leže ogromne neiskorištene rezerve čijim se aktiviranjem mogu postići velike uštede u obrazovanju, posebno formalnom (oko 50% obrazovanja odvija se izvan škole, a oko 75% učenja izvan obrazovanja), nadležne obrazovne vlasti i ustanove će omogućiti da se koncepcijom cjeloživotnog učenja različiti oblici učenja usisteme (kako bi sinergično djelovali), a znanja stečena različitim oblicima priznaju pomoću odgovarajućeg sistema akreditacije, kako bi se identificirale ključne sposobnosti i najbolji načini njihova sticanja.Treba ići u pravcu pokretanja projekta karte ličnih vještina što bi trebalo omogućiti ne samo priznavanje osposobljenosti bez obzira na način njihova sticanja nego i pokretljivost radne snage na širem evropskom prostoru.Očekivani rezultat ovih aktivnosti je da učenici nakon formalnog obrazovanja pokazuju spremnost na stalno učenje i unapređivanje svojih znanja, vještina i sposobnosti što je ujedno i jedan od zahtjeva savremenog tržišta rada.

- Kantonalna ministarstva obrazovanja će u saradnji sa Federalnim ministarstvom obrazovanja i nauke i školama u nastavne planove i programe ugraditi sadržaje o poduzetničkom učenju, te osigurati obuku, zasnovanu na jasno definiranim rezultatima poduzetničkog učenja.

- Srednje škole će jačati kod mladih poduzetnički duh i razvijati poduzetničke vještine kroz nastavni plan i program i razne vidove praktične nastave kao što su firme za vježbu i druge slične oblike. Za ove aktivnosti mogu poslužiti iskustva projekta u oblasti učeničkog poduzetništva pod vodstvom austrijskog Kulturkontakt-a, norveškog projekta BIP (Business Innovation Programs) i drugih sličnih projekata koji se provode u BiH. Očekivani reazultat ovih aktivnosti je usvojen koncept uvođenja poduzetničkog učenja, uključujući i nastavne planove i programe.

Visoko obrazovanje

Federalno ministarstvo svoju obrazovnu politiku u području visokog obrazovanja, u skladu sa dogovorenim politikama svih ostalih struktura, formulira kroz saradnju sa Ministarstvom civilnih poslova, Agencijom za razvoj visokog obrazovanja i osiguranjem kvaliteta, Centrom za informiranje i priznavanje dokumenata iz oblasti visokog obrazovanja, kantonalnim resornim ministarstvima, Rektorskom konferencijom, domaćim i međunarodnim organizacijama koje se bave visokim obrazovanjem i studentskim organizacijama koje djeluju na području FBiH, te kroz plasman sredstava predviđenih budžetom FBiH.
U ovom smislu Ministarstvo smatra da bi podizanje pojedinih nadležnosti sa kantonalnog na federalni nivo značajno pojednostavilo implementaciju dogovorenih politika i obezbjedilo sihrono djelovanje svih faktora razvoja visokog obrazovanja, te da bi posebno olakšalo sprovođenje jedinstvene reforme sistema visokog obrazovanja.
U tom je smislu nužno obrazovanje rasteretiti političkih pritisaka jer će se jedino u slobodnom okruženju, opredjeljenom samo ka punoj implementaciji bolonjskog procesa i dobrobiti krajnjih korisnika procesa obrazovanja, to jest samih studenata, moći ostvariti konačni cilj reformi koje su započete u području visokog obrazovanja – harmonizaciju domaćeg zakonodavstva i prakse sa onima u zemljama članicama EU, te uključivanje BiH u sve procese jedinstvenog evropskog obrazovnog prostora.
Generalni strateški cilj visokog obrazovanja u FBiH, integralnom dijelu ukupnog obrazovnog sistema zemlje u cjelini, je obazbjeđenje ispunjenja potreba svih subjekata i korisnika u visokom obrazovanju, integriranje sistema domaćeg visokog obrazovanja u međunarodne pravce razvoja, posebno u procese implementacije Bolonjskog procesa u zemljama članicama EU, kojoj kao krajnjem cilju društvenih reformi teži cjelokupna zajednica, te uključenje u Evropski prostor visokog obrazovanja (EHEA – Europian Higher Education Area) kao ravnopravni partner i dio cjelovitog sistema, obezbjediti jednake socijalne mogućnosti za sve kategorije studenata u FBiH i povećati stepen javne odgovoronosti visokog obrazovanja prema široj javnosti.
Ovaj cilj pretpostavlja više razvojnih komponenti i reformskih aktivnosti, kao što su redefiniranje ukupnog statusa visokog obrazovanja u društvu, obezbjeđivanje potrebnih sredstava za sprovođenje reforme i obezbjeđivanje prostornih, infrastrukturnih i kadrovskih uvjeta za implementaciju evropskih standarda i normi u oblasti visokog obrazovanja, depolitizaciju obrazovanja i usklađivanje legislative sa onom zemalja EU, osiguranje kvaliteta koji bi bio komparativan onom u zemljama EU i drugih aktivnosti koje su neophodne za

uspješan prelazak na koncepciju društva znanja u skladu sa opredjeljenjima Lisabonske konferencije.

Ciljevi koji se moraju ostvariti u narednom periodu kako bi se FBiH, kao i cijeli bosanskohercegovački obrazovni prostor uspješno integrirao u evropsku obrazovnu matricu su sljedeći:

(1) Obezbjeđivanje visokog stepena mobilnosti studenata i profesora, kako unutar BiH, tako i prema zemljama EU, aspirantima na tu poziciju i šire,
(2) Priznavanje rezultata prethodnog učenja,
(3) Uključivanje akademske zajednice BiH u Evropski prostor visokog obrazovanja (EHEA) i Evropski istraživački prostor (ERA) u punom kapacitetu,
(4) Osiguranje visokog nivoa kvaliteta visokog obrazovanja,
(5) Uključivanje Agencije za razvoj visokog obrazovanja i osiguranja u Evropski registar Agencija za visoko osiguranje kvaliteta,
(6) Obezbjeđivanje trostepenog studiranja na svim univerzitetima u FBiH,
(7) Obezbjeđivanje uslova za poštivanje standarda i normativa visokog obrazovanja.
(8) Uključivanje studenata kao krajnjih korisnika u rad na stalnom razvoju visokog obrazovanja,
(9) Omogućavanje lakšeg zapošljavanja i bolje produktivne sposobnosti završenih studenata,
(10) Uvođenje cjeloživotnog učenja i obrazovanja i starijih u visokoškolske ustanove,
(11) Postići punu integrisanost univerziteta u društvo,
(12) Izvršiti reformu funkcionisanja univerziteta i ojačati njihovu autonomiju,
(13) Otvoriti puteve E-obrazovanja,
(14) Podići svijest i senzibilitet čitavog društva za društvo znanja,
(15) Razviti istraživačke aktivnosti i stručno obrazovanje na univerzitetima,
(16) Izvršiti modernizaciju nastavnih planova,
(17) Donijeti strategiju razvoja svakog univerziteta.

Kako bi se ostvaril ovi ciljevi i zadaci, u narednom desetogodišnjem periodu realizacije Strategije 2010-2020. godine, potrebno je pokrenuti, donijeti, organizovati i voditi sljedeće mjere i aktivnosti:

- Stvaranje pozitivnog primjerka suplementa/dodatka koji bi bio prepoznatljiv u širem okruženju, u skladu sa dokumentom „Diploma supplement model for Bosnia and Herzegovina „ koji je u okviru zajedničkog projekta Evropske komisije i Vijeća Evrope pod nazivom „Jačanje visokog obrazovanja u BiH„ (SHE) načinjen kao doprinos internacionalizovanju diploma stečenih u našoj zemlji i put ka međunarodnom prepoznavanju i priznavanju akademskih i profesionalnih kvalifikacija,
- Inicijacija i koordinacija među kantonalnim resornim ministrima i akademskim autoritetima za prihvatanje dijela podataka za suplement od strane svih ministara, te izrada prijedloga ili modela kantonalnih zakona koji bi uredili ovu oblast. Kantonalna ministarstva će, kao nadležna za oblast, ove modele moći koristiti kao neobavezne preporuke a svoje će zakone modificirati i predlagati u skladu sa utvrđenim potrebama na terenu.
- Potpuna primjena nacionalnog kvalifikacijskog okvira u praksi kako bi se na osnovu kvaliteta studija u zemlji obezbijedila mobilnost nastavnog kadra i studenata što bi u

konačnici dovelo do harmonizacije domaće prakse sa poodmaklom fazom legislativnog prilagođavanja Evropskom prostoru visokog obrazovanja.
- Potpuno usaglašavanje priznavanja prethodnih kvalifikacija putem bodovanja usklađenim sa onim u zemljama EU. (ECTS bodovanje)

Priznavanje prethodnog učenja treba da se temelji se na transparentnim, strogim, konzistentnim i pravednim načelima a u okviru Evropskih smjernica o priznavanju neformalnog i formalnog učenja. Kako bi se to postiglo, potrebno je uraditi slijedeće:

- visokoškolske ustanove/univerziteti trebaju donijeti pravilnike o priznavanju prethodnog učenja,
- Izraditi jasne kriterije kako bi se prethodno učenje (formalno, neformalno i informalno) priznavalo u svrhu upisa na visokoškolske ustanove, vrednovao ishod učenja i dodjeljivao odgovarajući broj ECTS bodova,
- Ustanoviti centre za cjeloživotno obrazovanje na svim univerzitetima.

Za jačanje regionalne prekogranične saradnje u narednom periodu realizacije Strategije razvoja 2010-2020. godine potrebno je poduzeti sljedeće aktivmnosti

- U suradnji sa Ministarstvom civilnih poslova, koje je ingerentno u oblasti međunarodne suradnje organizirati veći broj bilateralnih i multilateralnih skupova na kojima bi se utvrdili uvjeti suradnje u oblasti obrazovanja, te ugovorili načini proširivanja suradnje u regionu a prije svega modaliteti međusobnog priznavanja stečenih kvalifikacija i otvaranje univerziteta regiona za mobilnost studenata i profesora.
- Rad na legislativi koja će omogućiti veću mobilnost i na kraju dovesti do stvaranja mreže balkanskih univerziteta, te ostvarivanje veza sa zemljama EU putem povezivanja sa EHEA, ERA i sličnim mrežama.
- Prihvatanje jedinstvenih regionalnih normativa i standarda u visokom obrazovanju, zadržavajući specifičnosti lokalnih kulturnih i socijalnih matrica, koji bi mobilnost učinili prihvatljivom svim univerzitetima regiona.
- Neprestana borba za podizanje kvalitativnog nivoa studiranja, kako u nastavno – naučnim procesima, tako i u pogledu strukturiranja uvjeta za studiranje i izjednačavanja nivoa studentskog standarda nužan je element ujednačavanja kriterija studiranja i nivoa stečenih znanja i vještina kako bi bila postignuta transparentnost certifikata i uklonile zapreke u nivou obrazovanja te postigla veća mobilnost nastavnog kadra i studenata i u okviru širih integracija.

Kako bi se akademska zajednica BiH uključila u Evropski prostor visokog obrazovanja (EHEA) i Evropski istraživački prostor (ERA) u punom obimu,te kako bi se osigurao visok nivo kvaliteta visokog obrazovanja, odnosno kako bi Agencija za razvoj visokog obrazovanja postala dio Evropskog registra Agencija za osiguranje kvaliteta, potrebno je da:

- svi univerziteti budu uspostavljeni na principima Bolonjske deklaracije i pratećih dokumenata,
- jednostavnija, efikasnija, i reprezentativnija organizacija univerziteta je model koji omogućava lakšu komunikaciju univerzitet – okolina/zajednica,
- izraditi strateške dokumente na nivou univerziteta i pojedinih visokoškolskih ustanova za priključivanje EHEA i ERA,
- izrada operativnih planova aktivnosti na osnovi strateških dokumenata.
- implementacija planiranih aktivnosti.

Postoje dvije glavne oblasti osiguranja kvaliteta na univerzitetima:

- unutrašnje osiguranje organizirano unutar institucija visokog obrazovanja koje se odnosi na izradu, primjenu i praćenje procesa i struktura osiguranja kvaliteta i
- vanjsko osiguranje kvaliteta osigurano kroz rad agencija za osiguranje kvaliteta.

U ovom smislu su već učinjeni određeni koraci, razvija se mreža internog osiguranja kvaliteta, osnovana je Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvaliteta i već učinila prve kora ke na uspostavljanju kriterija za akreditaciju visokoškolskih ustanova, prihvaćene su smjernice i standardi osiguranja kvalitete (ENQA). Interdisciplinarnost programa studiranja postaje svakodnevnica na univerzitetima, a kako bi se sve to postiglo potrebno je pokrenuti sljedeće aktivnosti u ovom desetogodišnjem periodu:

- Zajedno sa Agencijom za razvoj visokog obrazovanja i osiguranjem kvaliteta, utvrđivanje formalno – pravnih odredbi za sistem kontrole na univerzitetima;
- Utvrđivanje liste neophodnih radnji da se Agencija uključi u Registar;
- Sistematsko ispunjavanje uvjeta za uključivanje domaćeg visokog školstva u evropski prostor visokog obrazovanja kao ravnopravnog partnera;
- Uspostavljanje i primjena okvira za visokoškolske kvalifikacije
- Izrada plana rada na uvođenju savremenih procedura i organizacije sistema za priznavanje kvalifikacija;
- Uspostavljanje kvalitetnih standarda i smjernica za osiguranje kvaliteta po dokumentu Evropske komisije i Vijeća evrope načinjenom u okviru projekta „Jačanje visokog obrazovanja u BiH„.

Kako bi se Obezbijedila trostepenost studiranja na svim univerzitetima i materijalne (prostor i infrastrukturu) i kadrovske pretpostavke za to, te kako bi se obezbjedili uslovi za poštivanje standarda i normativa u visokom obrazovanju, potrebno je:

- Koordinirati sinhroniziranu aktivnost na svim nivoima FBiH kako bi se sistematski prišlo problemu koji zahtjeva ozbiljna finansijska ulaganja;
- Početni koraci moraju biti planirani u onim oblastima koje nude najveću mogućnost zapošljavanja i najznačajniji doprinos privrednom i akademskom oporavku (programi potrebni za razvoj suvremene privrede i akademske osposobljenosti za popunjavanje kadrovskih potreba samog procesa);
- Izrada istraživanja stanja i mogućnosti za ostvarivanje trostepenog studiranja na univerzitetima u FBiH, sa aproksimacijom sredstava potrebnih za formiranje trostepenog sitema;
- Osiguravanje sredstava za osiguranje trostepenog studiranja na svim fakultetima u FBiH u pogledu smještajnih kapaciteta, obezbjeđivanja infrastrukturnih potreba i kadrovske osposobljenosti univerziteta. Budući da ovaj proces zahtijeva ulaganje velikih materijalnih sredstava, te se mora odvijati u ciklusima studija drugog i trećeg stepena, ovaj je cilj samo uvjetno dostupan u planskom periodu;
- Koncentrisati kantonalna i federalna sredstva za ove namjene u jedinstvenom organu uz koordinirajuću ulogu Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke;
- Ustanoviti standarde i normative harmonizovane sa evropskim
- ustanoviti prioritete i dinamiku realizacije, kako bi se osigurao ravnomjerni razvoj svih univerzitetskih cjelina. I ovaj cilj predstavlja ozbiljan finansijski napor za sve sredine, te će njegova realizacija u planskom periodu ovisiti o prilivu sredstava u federalni i kantonalne budžete.

U obezbjeđivanju uključivanja studenata kao krajnjih korisnika u rad na stalnom razvoju visokog obrazovanja, odnosno osiguranja učešće nastavnog osoblja i studenata u strukturama odlučivanja (institucionalni nivoi), u periodu Strategije treba, pored ostalog, realizovati:

- Pri svakom resornom ministarstvu organizirati u početku savjetodavno, a kasnije i institucionalno učešće studenata u rješavanje svih bitnih problema i izradu legislative koja se tiče studentske populacije. Ovaj cilj pretpostavlja izradu preliminarne legislative u vidu Zakona o studentskom organiziranju, sa studentskim unijama u centru aktivnosti, kako bi se dobili legitimni predstavnici studentske zajednice u FBiH, a kasnije i niza drugih zakona koji bi morali biti sinhronizirani (ne normirani) na području cijele Federacije, a čije bi razlike uvjetovala posebnost kantona a ne političke raznolikosti izbornih vlasti.
- U daljem razvoju mreže studentskog institucionalnog učešća u rješavanju problema vezanih za uvjete i način studiranja bi trebalo uključiti i lokalne zajednice.
- Uspostavljanje pravnog okvira za učešće studenata u procesima odlučivanja i funkcionalna primjena rješenja propisanih Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju.
- Premostiti postojeći jaz između formalnog i realnog učešća studenata u procesima odlučivanja, kako na nivou univerziteta, tako i u okviru državnih organa svih nivoa.
- Inicirati zakone koji će obezbijediti nivo učešća studenata u upravljačkim tijelima fakulteta i univerziteta i to na način da oni ne predstavljaju zanemarljivu manjinu pri glasanju.

Posebno je značajna aktivnost na razvijanju svih oblika cjeloživotnog obrazovanja i to posebice:

- formalno obrazovanje (npr. kurs na fakultetu, posebni sminari i semestri u okviru formalnog obrazovanja kao tangentalne vještine potrebne na radnom mjestu, komunikologija, strateško planiranje i strateški menidžment, granična područja nauka sa kojima e uposlenik sreće na radnom mjestu...),
- neformalno obrazovanje (npr. usavršavanje vještina direktno potrebnih na radnom mjestu, koje se odvija uz pomoć mentora, učenje u za to naročito obrazovanih centara, seminari i sl.),
- informalno obrazovanje, međugeneracijsko učenje (razmjena znanja među kolegama s posla, u porodici, među prijateljima).

Kako bi se to ostvarilo potrebno je:
Za ostvarivanje ovih ciljeva potrebno je ostvariti sljedeće mjere:

- formirati centre za razvoj karijere pri visokoškolskim ustanovama.
- otvaranjem centara za LLL omogućiti razvoj i produbljivanje stručnih znanja, vještina i sposobnosti,
- prilagođavanje programa tržištu rada tj. usklađivanje programa obrazovanja odraslih s potrebama tržišta rada,
- praćenje razvoja nauke i naučnih dostignuća struke i stručno usavršavanje,
- povezivanje i saradnja sa naučnim ustanovama, ministarstvima, privrednim komorama, agencijama, strukovnim udruženjima, različitim udruženjima i sličnim institucijama,
- razmjena iskustava i informacija,
- učenje jednih od drugih o reformama obrazovnih sistema od obrazovno-političke do provedbene razine,

- uočavanje korisnih pristupa u ugrađivanju ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje,
- pronalaženje modela primjerenih mogućnostima i zatečenom stanju obrazovnog sistema,
- identificiranje i diseminacija važnih zaključaka/dobrih praksi koji mogu biti primijenjeni u obrazovnom sistemu.

Integracija univerziteta se u FBiH odvija neujednačeno i u tom smislu postoje tri značajna zadatka koje bi trebalo realizovati u ovom desetogodišnjem periodu razvoja Federacije.

- Rad sa rektorskom konferencijom i dekanima neintegrisanih univerziteta na prevazilaženju problema koji prate ispunjavanje zakonske dužnosti propisane Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju,
- Izrada studije o razlozima spore implementacije zakona u pogledu integracije univerziteta, definiranje problema i načina njihovog mogućeg rješavanja, povoljnog po sve učesnike u procesu,
- Izrada akcionog plana djelovanja na otklanjanju ovih uzroka i načina motiviranja fakulteta da uđu u procese integracija kao što su obavezna komunikacija sa zakonskim pravnim subjektima, naročito u pogledu određivanja smjera i visine transfera finansijskih sredstava koja se usmjeravaju ka akademskoj zajednici.

Izvršenjem reforme finansiranja i podizanjem nivoa finansiranja visokoškolskog obrazazoivanja univerziteta ostvarilo bi se djelomično samoizdržavanje univerziteta kroz postizanje konkurentnosti na svjetskom tržištu znanja, a za realizaciju tog cilja bilo bi potrebno:

- Dio osiguranja finansijske potpore univerzitetima će uvijek morati biti u nadležnosti države i državnog budžeta, no dugoročnim planskim radom bi se država mogla značajno rasteretiti.
- Putem osiguranja kvaliteta studiranja učiniti domaće fakultete konkurentne stranim i atraktivne za studiranje na širem prostoru,
- Izraditi studiju, analizu i informaciju o kadrovskom tržištu u regiji i zemljama EU te markirati perspektivne fakultete na kojima bi bilo težište ovakvih programa,
- Marketinško djelovanje kako bi se privukli strani investitori u polje obrazovanja kao i veći broj stranih studenata koji bi studirali uz plaćanje,
- Razumijevanje procesa koji se odvijaju u ekonomskom prostoru svih onih koji raspolažu budžetskim sredstvima. Za postizanje ovog cilja jednako je potreban kontinuiran rad sa svim nositeljima interesa (stakeholder-ima) koji utječu na raspodjelu budžetskih sredstava.
- Izrada PR plana za senzibiliziranje različitih javnosti u pogledu promoviranja opredjeljenja Evropske zajednice ka društvu znanja, potreba univerziteta kako bi se osposobili za priključenje evropskom društvu znanja, posljedicama opredjeljenja koje je u koliziji sa evropskim tendencijama i sl.
- Izvršenje PR plana prije svega djelujući na nositelje izvršne vlasti kako bi se postojeća budžetska sredstva na godišnjem nivou raspodjelila u skladu sa potrebama visokog obrazovanja kao temeljcu stvaranja društva znanja promoviranog u svim dokumentima počevši od Lisabonske konvencije.

Kako bi visoko obrazovanje postalo dostupno svima (inkluzija), posebno nezastupljenim grupama, u taj proces treba uključiti socijalnu dimenziju, a da bi se to realiozoavlo, potrebno je:

- Država mora preuzeti brigu o ovim slojevima stanovništva. Federalno ministarstvo već kontinuirano pomaže sve studente romske nacionalnosti, studente sa invaliditetom i socijalno ugrožene slojeve, a namjerava u daljem radu listu i proširiti.
- Potrebna je sinhronizirana akcija svih državnih organa počevši od lokalne zajednice do državnog nivoa, kako bi se postigla maksimalna efikasnost investicija.
- Potrebno je organizirati sastanke radnih grupa koje bi definisale put investiranja i brige za ovu populaciju, te koncentrirati sredstva kako ne bi dolazilo do preklapanja investiranja iz više izvora. Nakon postizanja dogovora kojem ne treba prejudicirati rješenje, treba u proces inkluzije uključiti i zavode za zapošljavanje koji bi mogli ove slojeve kroz dotacije učiniti željenim aplikantom na konkursima, te privrednike kojima bi trebalo predstaviti kompetencije završenih studenata i prednosti upošljavanja kadra koji spada u ovu kategoriju.
- Dugoročno izraditi studiju o komparativnim prednostima ovih kategorija stanovništva po pojedinim oblastima.
- Raditi na informiranju i senzibilizaciji kako univerziteta, tako i cjelokupne javnosti za potpunu inkluziju u procese visokog obrazovanja onih slojeva stanovništva koji do sada nisu učestvovali u akademskim procesima u znatnijem broju.

A da bi se otvorili putevi E-obrazovanja, u ovom periodu realizacije Strategije 2010-2020. godine, potrebno je:

- Putem organiziranja seminara i doedukacijskih sadržaja obezbijediti bolje obrazovanje nastavnika i voditelja obrazovnih institucija
- Izgradnja digitalnih nastavnih sadržaja
- Primjena tehnologije u upravljanju
- Podrška e-obrazovanju i virtualnih škola
- Podrška širokopojasne (i bežične) mreže
- Poticajno finansiranje

Za podizanje svijesti i senzibilizaciju čitavog društva za društvo znanja u ovom periodu trebalo bi uraditi sljedeće:

- Izrada ozbiljnog PR i marketinškog plana za senzibilizaciju ukupne javnosti za probleme u visokom obrazovanju, evropske i svjetske tokove suvremene privrede zasnovane na kreativnosti i čistim tehnologijama te za opredjeljenja Evropske unije za ostvarivanjem ideje društva znanja i tehnologija, kao nastavak nekadašnjeg procesa industrijalizacije,. automatizacije i uvođenja novih tehnologija u industrijske procese.
- Na osnovu plana trebalo bi organizirati sveobuhvatna istraživanja koja bi pokazala nivo razumijevanja suvremenih ekonomskih procesa i kategorija kako u cjelokupnoj javnosti, tako i u utjecajnim krugovima koji mogu pokrenuti procese modernizacije domaće privredne misli i prakse. Dugoročan i sistematičan pristup ovdje su od ključne važnosti za uspostavljanje sistema koji bi garantirao pristupačnost informacijama najširih slojeva društva koji bi onda mogli načiniti pritisak na rukovodeća tijela da domaće obrazovanje, nauku i privredu orijentiraju ka evropskim ciljevima definisanim u ideji društva znanja.

- U sve obrazovne nivoe uvesti različite nivoe poduzetničke ekonomije kao i uvode u shvatanje suvremene ekonomije kroz različite predmete a u školama i na fakultetima koji obrazuju kadrove za privredna zanimanja i kao obavezan predmet. Proces se mora raditi kontinuirano u dužem vremenskom periodu kako bi se postigli vidljivi rezultati. Svi dosadašnji pokušaji u ovom smjeru pokazali su da je ove ciljeve nemoguće postići kampanjskim radom i na kratak rok.

Za razvijanje istraživačkih aktivnosti na univerzitetu i sprečavanje odlaska mladih iz države u periodu realizacije Stategije razvoja 2010-2020. god. potrebno je poduzeti sljedeće aktivnosti:

- Podrška univerzitetima u pogledu obezbjeđenja materijalne i kadrovske osposobljenosti za naučnoistraživački rad
- Uvođenje zakonskih normativa koji propisuju obavezno aktivno djelovanje nastavnog kadra u relevantnim naučnoistraživačkim projektima
- uključivanje studenata u projekte koji imaju karakter naučnoistraživačke djelatnosti,
- učvrstiti načela cjeloživotnog učenja,
- unaprijediti prilagodljivost i fleksibilnost obrazovnog sistema, njegovu prohodnost za osiguranje kvalitete po ugledu na dobre prakse u zemljama EU,
- Povezati visokoobrazovne institucije sa sektorom privrede kako bi se omogućilo zapošljavanje najkvalitetnijeg kadra u najprofitabilnije institucije
- Zakonski obavezati poslodavce u pogledu prijema najkvalitetnijih studenata.

Kako bi se razvijalo stručno obrazovanje na univerzitetima, te izvršila modernizacija nastavnih planova i programa u narednom desetiogidišnjem periodu trebalo bi realizovati sljedeće:

- povećati praktičan rad studenata u saradnji sa vanjskim nositeljima interesa (poduzetnici itd)
- Povezati visoko obrazovanje u čvrstu vezu sa istraživanjem, naukom, inovacijama i tehnologijama, te sa tržištem rada i poslodavcima, kako u zemlji, tako i u inostranstvu

Kako bi se izvršila istinska reforma univerziteta i kako bi univerziteti bili stubovi razvoja društva, u narednom periodu trebalo bi obezbijediti donošenje strategija vlastitog razvoja na svakom univerzitetu, a kako bi se to postiglo, potrebno je:

- Izraditi model strateškog dokumenta fakulteta sa smjernicama za usklađivanje sa dokumentima višeg reda i sa naznačenim prostorom za iskazivanje individulnosti svake pojedine visokoškolske institucije.
- Organizacija seminara za izradu strateških dokumenata (strateško planiranje, strateški menidžment)
- Koordiniran rad sa kantonalnim ministarstvima, univerzitetima i fakultetima da bi se donijeli sinhronizirani strateški dokumenti.
- Izrada opreativnih planova sa rokovima i zaduženjima na osnovu strateških dokumenata.
- Praćenje i redovna evaluacija implementacije planiranih aktivnosti.

12.2. Zdravstvo

Vizija

Unaprijeđeno zdravstvono stanje stanovništva kroz sveobuhvatan, dostupan, kvalitetan i efikasan zdravstveni sistem temeljen na održivosti i solidarnosti na cijelom području FBiH.

Temeljna strateška opredjeljenja

- Obuhvat svog stanovništva kvalitetnom i efikasnom primarnom zdravstvenom zaštitom
- Usklađivanje pravno-institucionalne infstrukture sa EU
- Jačanje javno-privatnog partnerstva u pružanju zdravstvenih usluga, korištenjnu resursa i finansija

Cilj ovoga dokumenta je prikazati strategijske pravce razvoja zdravstva u FBiH u desetogodišnjem priodu (2010-2020.). Zdravstveni sektor mora imati konzinstentnu politiku zdravstvene zaštite, koja će ustrajati na pokrenutim reformama u zdravstvu, vodeći računa o kontekstu tekućih promjena u našem okruženju.

Ovaj analitički okvir identificira 5 funkcija zdravstvenog sistema:

- **savjesno upravljanje i organizacione aranžmane** (zakonodavnim, političkim, fiskalnim, stručnim i društvenim mjerama osigurati optimalan stepen ostvarivanja prava pacijenata jednakomjerno u svim kantonima),
- **finansiranje** (sredstva za finansiranje zdravstva se obezbjeđuju putem doprinosa za zdravstveno osiguranje),
- **raspodjela finansijskih resursa i sistem plaćanja davalaca usluga** (prikupljanje i raspodjela iz obaveznog zdravstvenog osiguranja, odnosno kupovina zdravstvenih usluga je u nadležnosti kantonalnih zavoda),
- **generisanje/raspodjela resursa** (pod ovim se podrazumijevaju ljudski resursi, edukacija medicinskog kadra, kontinuirano obrazovanje, licenciranje i regulacija, uloga medicinskih sestara, razvoj farmaceuskog faktora, tehnologije u zdravstvu i, posebno informacione tehnologije u zdravstvu) i, napokon,
- **pružanje usluga** (organizacija primarne zdravstvene zaštite, specijalističko-konsultativna zdravstvena zaštita, bolnička zdravstvena zaštita, javno zdravstvo, privatna praksa, kvalitet zdravstvene zaštite, sposobnost odgovora na medicinske potrebe, zadovoljstvo korisnika...).

U izradi Strategije u obzir su uzimani brojni faktori kao što su: demografske promjene (treba imati u vidu da je posljednji popis stanovništva u BiH pravljen 1991. godine), epidemiološke promjene (nisu rješeni raniji postojeći zdravstveni problemi, a pojavili su se novi – HIV, hepatitis C, ptičija gripa, svinjska gripa...), političko okruženje (oblast zdravstva nalazi se u podijeljenoj ovlasti između FBiH i kantona), zakonsko i regulatorno okruženje (treba uskladiti

zakonski okvir sa propisima EU koji smo preuzeli u postupku donošenja i potpisivanja Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju BiH Evropskoj uniji), ekonomski razvoj (aktuelni tranzitni moment ima direktnog uticaja na organizaciju zdravstvene zaštite, održivost zdravstvenog sistema i, konačno, na zdravstveno stanje stanovništva), kompetencije sektora (zdravstveni sektor se nalazi u direktnoj kompetenciji za budžetska finansijska sredstva sa drugim sektorima, s obzirom da se najvećim dijelom finansira iz sredstava obaveznog zdravstvenog osiguranja), sociološko-kulturološko okruženje, (glavne determinante zdravlja koreliraju sa uvjetima življenja, faktorima okoliša, stilovima života i biološkim faktorima, kao što su starost, spol i nasleđe), okoliš (od riziko faktora okoliša, najveći javno-zdravstveni problem predstavlja nedovoljna kontrola vode za piće i hrane, te nedovoljno uklanjanje otpadnih materija).

Vizija zdravstvenog sektora koja se teži ostvariti u periodu od 2010-2020 godine je poboljšano zdravstveno stanje stanovništva kroz efikasan, dostupan i transparentan zdravstveni sistem orijentiran na kvalitetu utemeljen na principima solidarnosti i pravičnosti.

Reforme zdravstvenog sektora moraju se bazirati na slijedećim principima:

- rukovođene vrijednostima: reforme zdravstvenog sistema moraju biti rukovođene principima ljudskog digniteta, jednakosti, solidarnosti i profesionalne etike.
- usmjerene na zdravlje: bilo koja velika reforma zdravstvenog sistema treba biti povezana sa jasnim ciljevima usmjerenim na ostvarivanje zdravstvene dobiti. Zaštita i promocija zdravlja moraju biti primarni motiv cijelog društva.
- fokusirane na ljude: reforme zdravstvenog sistema moraju se baviti potrebama građana, uzimajući u obzir, kroz demokratski proces, njihova očekivanja u smislu zdravlja i zdravstvene zaštite. One treba da omoguće da glas i izbor građana odlučno utiču na način na koji su zdravstvene usluge dizajnirane i pružene. Građani istovremeno moraju preuzeti i svoj dio odgovornosti.
- fokusirane na kvalitet: bilo koja reforma zdravstvenog sistema mora imati za cilj – i uključiti jasnu strategiju za – kontinuirano poboljšanje kvaliteta pružene zdravstvene zaštite, uključujući njenu ekonomičnost.
- zasnovane na snažnom sistemu finansiranja: finansiranje sistema zdravstvene zaštite treba da obezbijedi zdravstvenu zaštitu koja će biti pružena svim građanima na održiv način. To ima za posljedicu univerzalnu pokrivenost i jednaku mogućnost pristupa svih ljudi potrebnoj zdravstvenoj zaštiti. To, s druge strane, zahtijeva efikasno korištenje zdravstvenih resursa. Kako bi mogle garantirati solidarnost, vlade moraju odigrati krucijalnu ulogu u regulisanju finansiranja sistema zdravstvene zaštite.
- orijentisane na primarnu zdravstvenu zaštitu: reforme, sa primarnom zdravstvenom zaštitom kao osnovnom filozofijom, treba da obezbijede da zdravstvene usluge na svim nivoima štite i promoviraju zdravlje, poboljšaju kvalitet života, preveniraju i liječe oboljenja, rehabilitiraju pacijente i brinu se za one koji pate ili koji su u terminalnoj fazi oboljenja. One treba da ojačaju sistem zajedničkog donošenja odluka pacijenata i onih koji pružaju usluge i da promoviraju sveobuhvatnost i kontinuitet zdravstvene zaštite.

Osnovni strateški cilj zdravstvenog sektora je poboljšati dostupnost, kvalitet i efikasnost zdravstvene zaštite stanovništva vođenog povećanjem solidarnosti i smanjenjem nejednakosti.

Neophodno je osigurati da se zdravstvene usluge i informacije mogu dobiti onda kada i gdje su potrebne. Stoga geografska udaljenost, socioekonomske razlike, kulturne i birokratske prepreke ne bi trebalo da onemoguće dostupnost odgovarajuće zdravstvene zaštite.

Treba osigurati kupovinu, razvoj i korištenje usluga i objekata koje zadovoljavaju najviše moguće standarde kvalitete i sigurnosti kroz cijeli zdravstveni sistem. Stoga će osoblje biti adekvatno educirano, usluge usklađene sa potrebama i najboljom praksom, a zgrade i oprema će odgovarati namjeni.

Povećanjem efikasnosti u procesu prikupljanja, raspodjele i upravljanja raspoloživim resursima (finansijskim, ljudskim i tehičkim) postići će se njihova optimalna iskorištenost uz osiguranje kvalitetnije zdravstvene zaštite svim stanovnicima.

Neophodno je osigurati da se novac i ostali resursi u sistemu zdravstvene zaštite pravično raspodijele, u skladu sa potrebama. Stoga će rizici biti podijeljeni na adekvatan način, između relativno bogatih i siromašnih, bolesnih i zdravih, a fizički ili ekonomski slabiji neće snositi pretjeran teret.
Neophodno je osigurati da se odgovarajuća zdravstvena zaštita pruži onima kojima je potrebna.
Stoga relativno bogatstvo, pozicija, orijentacija i ostali vanjski faktori ne bi trebalo da utječu na dostupnost zdravstvenoj zaštiti.

Postizanje vizije i ostvarenja osnovnog cilja će se sprovesti kroz implementaciju specifičnih ciljeva koji direktno utiču na jačanje četiri poluge zdravstvenoga sistema: savjesno upravljanje, zdravstvene usluge, resursi i finansiranje, a to su:

- jačanje mehanizama neophodnih za uspostavljanje efikasnog i savjesnog upravljanja u zdravstvu
  Aktivnosti koje će se poduzeti za ostvarenje ovog specifičnog cilja su: unapređenje mehanizama koordinacije između entiteta i Distrikta Brčko, osiguranje mehanizama koordinacije između kantona i FBiH u oblasti zdravstva; jačanje saradnje sa drugim sektorima od interesa za zdravstvo; jačanje saradnje sa civilnim društvom; izrada PR strategije i unapređenje odnosa sa javnošću; podizanje svijesti svih učesnika u reformi o značaju reforme.
- usklađivanje zakonodavnog okvira sa reformskim ciljevima i propisima EU
  Donošenjem prioritetnih politika za sektor zdravstva, javno-zdravstvenih strategija, novog Zakona o zdravstvenoj zaštiti, novog Zakona o zdravstvenom osiguranju, nedostajuće legislative i Zakona o transplantaciji izvršiće se usklađivanje zakonodavnog okvira sa reformskim ciljevima i propisima EU.
- jačanje zaštite prava pacijenata i zdravstvenih profesionalaca
  Slijedeće aktivnosti su potrebne za postizanje ovog cilja i biće ostvarene u periodu važenja Strategije: donošenje Zakona o pravima pacijenata kontinuirano, blagovremeno i tačno informiranje javnosti o pravima i obavezama u vezi sa zdravljem; donošenje Zakona o profesionalnoj samoregulaciji; osnivanje Federalne

komore i jačanje funkcije komora i udruženja; poboljšanje uvjeta rada zdravstvenih profesionalaca.

- unapređenje upravljanja zdravstvenim sistemom
  Unapređenje upravljanja zdravstvenim sistemom pri čemu će se upravljanje bazirati na uspostavi mehanizama za upravljanje zdravstvenim sistemom na principima strateškog menadžmenta; unapređenje upravljanja procesom rada baziranim na sigurnosti i kvaliteti; uspostavu sistema monitoringa i evaluacije; jačanje javno-privatnog partnerstva; implementaciju plana borbe protiv korupcije.
- jačanje primarne zdravstvene zaštite orijentisane ka obitelji i zajednici baziranoj na promociji zdravlja i prevenciji bolesti
  Ostvarenje ovog cilja postići će se kroz uspostavljanje organizacionog modela u skladu sa strategijom primarne zdravstvene zaštite; unapređenje efikasnosti referalnog sistema sa nivoa PZZ ka višim nivoima; unapređenje resursa u primarnoj zdravstvenoj zaštiti (kadar, prostor, oprema); uspostavljanje finansijski održive primarne zdravstvene zaštite; unapređenje kvalitete u primarnoj zdravstvenoj zaštiti; uvođenje mjera za racionalnu i efikasnu upotrebu farmaceutskih proizvoda u PZZ; uključivanje lokalne zajednice u brizi za zdravlje i prepoznavanju i/ili otklanjanju faktora rizika.
- racionalizacija specijalističko-konsultativne i bolničke zdravstvene zaštite
  Aktivnosti potrebne za provedbu ovog cilja koje će biti preduzete u narednom periodu su: uspostavljanje i provođenje mjera za racionalnu i efikasnu upotrebu raspoloživih resursa; jačanje upravljačkih vještina; uspostavljanje novih mehanizama plaćanja zdravstvenih usluga u bolničkoj zdravstvenoj zaštiti; unapređenje kvalitete i sigurnosti u pružanju bolničkih zdravstvenih usluga; unapređenje resursa u bolničkoj zdravstvenoj zaštiti; uspostavljanje funkcionalne i efikasne specijalističko-konsultativne zdravstvene zaštite; unapređenje efikasnosti referalnog sistema sa nivoa sekundarnog na tercijarni nivo i liječenje u inostranstvu.
- jačanje uloge javnog zdravstva
  Radi jačanja uloge javnog zdravstva uskladiće se i legislativa sa EU; uskladiće se izvještavanje prema međunarodnim standardima i Eurostatu; jačaće se promotivno-preventivni programi i intervencije u funkciji podizanja svijesti o značaju zdravlja; unaprijediće se identifikacija, prevencija i kontrola faktora rizika okoliša; uspostaviće se sistem menadžmenta medicinskog otpada; jačaće se ekološka svijest; institucionalno će se jačati kapaciteti javnog zdravstva na svim nivoima; povećaće se biosigurnost laboratorija u FBiH; jačaće se zdravstveni sistem za brzi odgovor na globalne prijetnje zdravlju (ptičija gripa, bioterorizam itd)...
- jačanje ljudskih resursa u sistemu zdravstvene zaštite
  Ovaj cilj će se izvršiti: uspostavljanjem procesa planiranja na svim nivoima prema stvarnim potrebama, unaprjeđenjem sistema obrazovanja svih profila zdravstvenih radnika (dodiplomsko i postdiplomsko), uvođenjem održivih i učinkovitih mehanizama upravljanja ljudskim resursima ojačat će se ljudski resursi u sistemu zdravstvene zaštite.
- unapređenje farmaceutskog sektora kako bi se osigurala optimalna dostupnost djelotvornim, sigurnim, kvalitetnim i ekonomičnim lijekovima
  Da bi se unaprijedio sistem snadbijevanja i distribucije te poboljšao i osigurao kvalitet lijekova potrebno je poduzeti slijedeće aktivnosti: uspostavljanje saradnje sa državnom agencijom za lijekove; unaprijediti sistem koji će osigurati snabdjevanje i

distribuciju djelotvornim, sigurnim i kvalitetnim lijekovima koji donose pozitivne učinke i doprinose smanjenju troškova zdravstvene zaštite; omogućiti jednakost u dostupnosti kvalitetnih, efikasnih, sigurnih lijekova stanovništvu na teritoriji FBiH; unapređenje sistema osiguranja kvalitete lijekova; jačanje saradnje sa farmaceutskom inspekcijom; uspostaviti monitoring i evaluaciju u oblasti farmacije; uspostavljanje centra za lijekove radi osiguranja pravovremenog informiranja o lijekovima.

- unapređenje upravljanja tehnologijama u zdravstvu
  Potrebe za naprednim, savremenim i efikasnim tehnologijama u zdravstvu ostvariće se kroz: uspostavljanje registra medicinske i informacione opreme u zdravstvu; plansko uvođenje suvremenih efikasnih i kostefektivnih medicinskih tehnologija; stvaranje platforme za IKT razvoj u zdravstvenom sistemu FBiH; implementaciju IKT platforme; unapređenje sistema upravljanja i održavanja tehnologija; donošenje kriterija o tehničkim karakteristikama medicinske opreme pri nabavci u skladu sa propisima EU.
- unapređenje sistema ugovaranja i plaćanja zdravstvenih usluga
  Slijedeće aktivnosti su potrebne za postizanje ovog cilja: utvrditi i usvojiti nove mehanizme ugovaranja i plaćanja zdravstvenih usluga; implementirati nove modele ugovaranja i mehanizme plaćanja zdravstvenih usluga u vanbolničkoj zdravstvenoj zaštiti; uvesti nove modele ugovaranja i mehanizme plaćanja zdravstvenih usluga u bolničkoj zdravstvenoj zaštiti.
- udruživanjem rizika, povećanjem solidarnosti - unaprijediti pravičnost u financiranju zdravstvene zaštite
  Veća pravičnost u financiranju zdravstvene zaštite omogućiće se kroz uspostavu održivih izvora finansiranja zdravstvene zaštite za sve stanovnike u FBiH; usvajanje osnovnog paketa zdravstvenih prava; implementaciju osnovnog paketa zdravstvenih prava.
- povećanje obuhvata stanovništva zdravstvenim osiguranjem
  Da bi se povećao obuhvat stanovništva zdravstvenim osiguranjem potrebna je dosljedna implementacija zakona o zdravstvenom osiguranju; unapređivanje sistema evidentiranja, prikupljanja i kontrole naplate doprinosa za obavezno zdravstveno osiguranje; promocija obaveznog zdravstvenog osiguranja, te uvođenje dobrovoljnog i proširenog zdravstvenog osiguranja.

12.3. Socijalna i dječija zaštita

Vizija

Socijalni razvoj treba da obezbjedi veći nivo društvenog blagostanja stanovništva, unapređenje kvaliteta života i socijalne inkluzije, kvalitet i raznovrsnost socijalnih servisa pod jednakim uslovima za sve stanovnike i efikasnost javnih servisa.

Temeljna strateška opredjeljenja

a) Temeljna strateška opredjeljenja u oblasti socijalne zaštite porodica s djecom

- Usklađivanje pravno-institucionalnog okvira sa EU
- Inkluzija maloljetnika i punoljetnika u sistem obrazovanja i tržišta rada
- Jačanje nadzora nad porodicama s djecom

b) Temeljna strateška opredjeljenja u oblasti invalidske zaštite

- Usklađivanje pravno-institucionalnog okvira sa EU
- Socijalno inkorporiranje invalida u društvenu zajednicu
- Obezbjeđenje zdravstvene i obrazovne podrške i nadziranje egzistencije osoba sa invaliditetom
- Uključivanje i integrisanje osoba sa invaliditetom na tržište rada
- Osnažiti i razvijati organizacije osoba sa invaliditetom

Siromaštvo u djetinjstvu razlikuje se od siromaštva u odrasloj dobi po tome što je djetinjstvo najvitalniji period u mentalnom, fizičkom i socijalnom razvoju, a u isto vrijeme djeca su najranjiviji dio stanovništva, jer nisu kao većina odraslih u mogućnosti sami uticati na smanjenje svojeg siromaštva. Različite vrste lišenosti tokom djetinjstva, kao što je lišavanje u ishrani, zdravstvenoj njezi, obrazovanju i sigurnosti, te različite vrste nasilja u porodici mogu imati dugoročne nepopravljive posljedice koje rezultuju u cijeloživotnom i međugeneracijskom prenosu siromaštva te u kriminalitetu i zapadanju u različite oblike ovisnosti. U isto vrijeme društvo, koje ne stvara uslove za adekvatan mentalni i socijalni razvoj svoje djece, dugoročno sputava ekonomske temelje svog razvoja. Ključni stub adekvatne okoline za optimalan razvoj u djetinjstvu predstavlja porodica, pa je zbog toga poboljšanje položaja porodice sa djecom ključni put poboljšanja socijalnog razvoja djece. Siromaštvo porodica osobito utiče na adekvatan razvoj djece. Uz mjere socijalne zaštite, vrlo bitne za poboljšanje položaja su usluge pomoći roditeljima ili staraocima maloljetne djece, koje mogu pozitivno uticati na smanjenje zlostavljanja ili drugih devijacija, a koje ne zavise samo od finansijskog stanja porodice.

Koncept socijalane zaštite u FBiH treba graditi na njenom ekonomskom kapacitetu. Socijalna politika koja se zasniva na drugim postulatima može postati opterećenje i kočnica za budući razvoj ukupne ekonomije zemlje.Velika socijalna davanja mogu proizvesti kontra efekat sa dugoročnim posljedicama na svim sektorima življenja.Sa duge strane nerelana i neopravdana socijalna davanja dugoročno imaju za posljedicu destimulaciju akativnosti radno sposobnog stanovništva.Znači pojavljuje se granica koja je vezana za dodatnu vrijednost koja predstavlja razliku novca onih koji dobiju kao socijalnu pomoć i onih koji sredstva za život ostvare isključivo savojim radom. Ključno pitanje za ukupan progres je da li je razlika između socijalane pomoći i radom ostvarenih sredstava stimulativna za one koji rade.Negativan odgovor stimuliše generiranje sve većeg broja korisnika socijane pomoći.

Uvažavajući sve navedene činjenice vezane za razvoj socijalne politike u FBiH možemo definisati slijedeće ciljeve razvoja ovog sektora u narednih deset godina:
(1) Dimenzionirati socijalnu politiku u okvire ekonomskog kapaciteta Federacije
(2) Socijalna politika mora biti stimulativna za one koji rade i žive od svog rada
(3) Vraćanje dijelova socijalne politike u okvire porodice
(4) Izgradnja standarda socijalne pomoći zasnovane na prirodnim-biološkim obilježjima

Ministarstvo rada i socijalne politike FBiH odgovorno je za socijalnu zaštitu i **zaštitu porodica sa djecom,** zaštitu civilnih žrtava rata, za rad i zapošljavanje, penziono i invalidsko osiguranje. Ministarstvo je nadležno i za praćenje implementacije zakona i federalne legislative, kao i vršenje supervizije stručnih aktivnosti u institucijama koje je uspostavila FBiH.
Kantonalna ministarstva odgovorna za socijalnu zaštitu i zaštitu porodica su nadležna za praćenje implementacije zakona, legislative i odluka donesenih u skladu sa federalnim Zakonom o osnovama socijalne zaštite od strane kantona. Kantonalna ministarstva su odgovorna za superviziju aktivnosti koje se provode u institucijama uspostavljenim od strane općina ili kantona. Neposredno pružanje socijalne i dječije zaštite vodi deset kantonalnih ministarstava za rad, socijalnu politiku, izbjeglice i raseljene osobe.
Centri za socijalni rad u FBiH vrše pružanje socijalne i dječije zaštite kroz rad 72 centra za socijalni rad, 25 službi za obavljanje poslova iz oblasti socijalne i dječije zaštite, te 2 kantonalna centra za socijalni rad (Kanton Sarajevo i Bosansko-podrinjski kanton).

Entitetski zakoni koji regulišu oblast socijalne zaštite klasifikuju korisnike na maloljetne i punoljetne. Prema statističkim podacima za 2007. godinu ukupan broj korisnika socijalne zaštite u FBiH iznosi 287.960, od čega se na maloljetne korisnike odnosi 63.605 ili 22,72%. Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom FBiH, tretira maloljetne i punoljetne korisnike socijalne zaštite, pri čemu su maloljetni korisnici:

- djeca bez roditeljskog staranja,
- djeca ometena u psihofizičkom razvoju,
- vaspitno zanemarena djeca ili zapuštena djeca,
- djeca čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama.

Generalni – opšti cilj u oblasti socijalne zaštite porodica sa djecom može se definisati kao poboljšanje socijalnog razvoja djece kroz bolje mjere socijalne zaštite, pružanja boljih usluga pomoći roditeljima ili staraocima maloljetne djece, koje mogu pozitivno uticati na smanjenje zlostavljanja ili drugih devijacija.

Sredstva za finansiranje prava po osnovu Zakona o socijalnoj zaštiti FBiH se osiguravaju u kantonalnim budžetima i ona su različita jer ovise o ekonomskoj moći kantona. Jedino Kanton Sarajevo vrši redovne isplate, dok ostali kantoni isplaćuju naknade, ali sa mjesečnim zakašnjenjima. Primjera radi, na osnovu dječijeg dodatka u budžetu Tuzlanskog kantona za 2008. g. izdvojeno je 9.183.000 KM[81], dok ista stavka u Kantonu Sarajevo iznosi 34.499.500 KM[82].

Prema važećim kantonalnim propisima, dječiji dodatak se osigurava porodicama sa djecom čiji prihodi po članu domaćinstva ne prelaze iznos od 20 % prosječne plaće pod uslovom da ni jedan od članova zajedničkog domaćinstva nije vlasnik preduzeća, samostalne radnje ili registrovane dopunske djelatnosti, te da nije vlasnik motornog vozila. Pravo na dječiji dodatak pripada djetetu do 15 godina starosti, ali i poslije u slučaju obrazovanja ili invalidnosti djeteta. Iznos dječijeg doplatka određuje Federalno ministarstvo rada i socijalne politike, pod uslovom da taj iznos ne može biti manji od 5% prosječne plate. Dječiji dodatak za djecu iz posebnih kategorija je federalnim zakonom uvećan za 50%.

Kantoni, ne samo da imaju različito definisane minimalne iznose prihoda dovoljnih za izdržavanje, nego i različite metode za njihova izračunavanja, dok pojedini kantoni uopće nemaju definisan ovaj kriterij. Nadalje, obzirom da svi kantoni u FBiH nemaju zakonski regulisana dječija prava kantonalnim zakonima, te da pojedini kantoni i pored zakonom propisanih prava ne osiguravaju punu primjenu tih prava, nije moguće precizno utvrditi razmjere novčanih davanja vlasti na bilo kojem nivou bez posebne studije koja bi imala za cilj utvrđivanje apsolutnih iznosa transfera i njihovih uticaja na porodice sa djecom.

U FBiH**,** pravo na dodatak na djecu je zagarantovan Federalnim okvirnim zakonom svim porodicama čiji ukupni mjesečni prihod ostvaren po svim osnovima, izuzev primanja ostvarenih po osnovu socijalne zaštite, po članu domaćinstva ne prelazi iznos koji je utvrđen propisom kantona kao najniži iznos prihoda dovoljnih za izdržavanje, izuzev za djecu bez oba ili jednog roditelja, djecu ometenu u razvoju i za djecu invalida koja imaju pravo na doplatak bez obzira na prihode domaćinstva.

U narednom 10-godišnjem periodu u oblasti položaja porodica sa djecom, utvrđeni su slijedeći ciljevi:

(1) Praćenje položaja različitih grupa porodica sa djecom koje su u ili pod rizikom od socijalne isključenosti. Ostvarivanje ovog cilja biće podržano slijedećim mjerama:

- Usklađivanje i unapređenje zakonske regulative u skladu sa principima EU koja reguliše pravni status prava djece i ugroženih porodica sa djecom;
- Jačanje mehanizama koordinacije između različitih sistema u cilju smanjivanja rizika od socijalne isključenosti djece i porodica sa djecom sa EU standardima na svim nivoima BiH;
- Uspostavljanje mehanizama izvještavanja na svim nivoima o socijalnoj isključenosti djece i ugroženosti porodica sa djecom;

(2) Jačanje intersektorske saradnje javnog, privatnog i civilnog sektora u cilju poboljšanja položaja porodica sa djecom. Rad na ovom cilju biće podržan slijedećim mjerama:

- Jačanje insitucionalnih kapaciteta za kvalitetnu implementaciju mjera dječije, socijalne zaštite i zaštite ugroženih porodica sa djecom;
- Obezbjeđivanje resursa za funkcionisanje institucija javnog, privatnog i civilnog sektora;
- Razvijanje modela intersketorske saradnje clvilnog, javnog i privatnog sektora;

(3) Razvijanje programa socijalne i ekonomske podrške djeci i porodicama koje su u stanju socijalne isključenosti. Rad na ovom cilju biće podržan slijedećim mjerama:

- Identificiranje potrebnih programa socijalne i ekonomske podrške djeci i porodicama koje su u stanju socijalne isključensot;
- Senzibilizacija svih učesnika u programima socijalne i ekonomske podrške djeci i porodicama sa djecom koje su u stanju socijalne isljučenosti;
- Monitoring programa socijalne i ekonomske podrške djeci i porodicama sa djecom koje su u stanju socijalne isljučenosti

U procesu pridruživanja EU-i BiH i njezini entiteti imaju obavezu usklađivanja svih sistema sa evropskim standardima. To uključuje i obavezu usklađivanja postojećih propisa koji se odnose na invaliditet.

Usvajanjem dokumenta Politika u **oblasti invalidnosti** u BiH u maju 2008. godine, država BiH se opredijelila za novi pristup u oblasti invalidnosti, baziran na ljudskim pravima i socijalnom modelu, što predstavlja sveobuhvatni pogled na pitanja invaliditeta, kreiranje i primjenu rješenja za osobe sa invaliditetom na nivou zajednice u multisektoralnom pristupu i uz učešće svih relevantnih aktera.

U cilju stvaranja uslova za implementaciju Politike u oblasti invalidnosti u BiH i usklađivanja djelovanja na području zaštite osoba sa invaliditetom sa dostignutim evropskim i svjetskim standardima i svim trendovima koji imaju za cilj nastojanje da sva područja života i djelovanja budu otvorena i pristupačna osobama sa invaliditetom, FBiH, u okviru svojih ustavnih nadležnosti, pripremila je Strategiju i Plan akcije za izjednačavanje mogućnosti osoba sa invaliditetom u FBiH 2010- 2014. godine.

U oblasti invaliditeta, generalni strateški cilj može se definisati kao usklađeno djelovanje na području zaštite osoba sa invaliditetom sa dostignutim evropskim i svjetskim standardima i svim trendovima koji imaju za cilj nastojanje da sva područja života i djelovanja budu otvorena i pristupačna osobama sa invaliditetom.

Sistem socijalne zaštite u FBiH sadrži više prava koja se okvirno mogu podijeliti na novčana davanja i usluge. Svi nivoi vlasti implementiraju neki oblik novčanih davanja (mjesečna, jednokratna i dr.) dok se usluge socijalne zaštite uglavnom ostvaruju na lokalnom-općinskom nivou. Ovako uređen sistem nadležnosti, koji je ustanovljen 2006. godine, ima za cilj da se osobama sa invaliditetom obezbijedi jedinstvena materijalna zaštita u svim dijelovima FBiH, ali i da se pruži prilika nižim nivoima vlasti da prema materijalnim mogućnostima kreiraju sistem socijalne zaštite u lokalnoj zajednici. Osobe sa invaliditetom (urođenim ili stečenim) predstavljaju jednu od glavnih kategorija korisnika prava propisanih Zakonom i jedinu kategoriju korisnika koji ostvaruju mjesečna finansijska davanja iz Budžeta FBiH. Srazmjerno stepenu oštećenja, a na osnovu nalaza i mišljenja ljekarske komisije, osobe sa invaliditetom mogu ostvariti pravo na ličnu invalidninu, tuđu njegu i pomoć i ortopedski dodatak.

Do kraja 2008. godine prava po ovom zakonu ostvarilo je 61.143 osobe sa invaliditetom, a za finansiranje ovih prava u 2008. godini iz federalnog budžeta je izdvojeno 157.535.209,18 KM.

Sistem socijalne zaštite treba usmjeriti u pravcu punog priznavanja prava i mogućnosti osoba sa invaliditetom, s ciljem obezbjeđivanja podrške za izjednačavanje mogućnosti i istovremeno razvijanje vještina i spremnosti za puno sudjelovanje u svim segmentima društva.

U oblasti socijalne zaštite invalida u narednom 10-godišnjem periodu utvrđeni su slijedeći strateški ciljevi:

(1) Utvrditi egzistencijalni minimum za osobe sa invaliditetom (OSI), uvećan za troškove koje te osobe i njihove porodice imaju zbog invaliditeta.
(2) Obezbijediti sve oblike podrške socijalne zaštite, zasnovane na individualnim potrebama OSI, u svrhu izjednačavanja mogućnosti.
(3) Razviti mehanizme za sprječavanje zloupotrebe prava OSI.

Kao podrška ostvarenju navedenih ciljeva u narednom periodu preduzeće se slijedeće mjere i aktivnosti:

- Izvršiti analizu postojećih zakona i uskladiti sve zakone i druge akte iz oblasti socijalne zaštite na nivou FBiH i kantona sa Konvencijom UN o pravima osoba sa invaliditetom,
- Precizno definisati pojam invaliditeta i pojam diskriminacije po osnovu invaliditeta,
- Izvršiti istraživanje i procjenu dodatnih troškova koji nastaju kao posljedice invaliditeta,
- Na bazi utvrđenog stanja pripremiti prijedlog i donijeti nove zakone i provedbene akte,
- Izvršiti istraživanje potencijalnih korisnika servisa podrške i vrste potrebne podrške,
- Upoznati se sa standardima i zakonima iz ove oblasti koji su aktuelni u EU,
- Realizacija pilot projekata servisa podrške osobama sa invaliditetom.,
- Pripremiti i donijeti zakone i provedbene akte o servisima podrške osobama sa invaliditetom,
- Uspostaviti jedinstvenu bazu podataka na svim nivoima vlasti, uz pdršku organizacija osoba sa invaliditetom,
- Izrada potrebnih podzakonskih akata,
- Jačanje kapaciteta službi za inspekcijsku kontroli i reviziju u svrhu sprječavanja zloupotreba prava po osnovu invalidnosti

Kako bi se osobama sa invaliditetom omogućio pristupačan život i stanovanje u zajednici, utvrđeni su slijedeći ciljevi:

(1) Svim osobama sa invaliditetom omogućiti uslove za samostalan život i puno učešće u životu zajednice.
(2) Uspostaviti široke mreže podrške u zajednici kako bi osobe sa invaliditetom moglesamostalno odabrati i ostvariti svoje životne ciljeve.
(3) Stvoriti okruženje koje će biti pristupačno svim osobama sa invaliditetom.
(4) Svim osobama sa invaliditetom osigurati adekvatan pristup informacijama, komunikacijama, uključujući sve vidove transporta, kao i upotrebi savremenih tehnologija.

Radi ostvarenja navedenih ciljeva biće preduzete slijedeće mjere i aktivnosti:

- Harmonizacija zakona i podzakonskih akata u FBiH i kantonima sa međunarodnim standardima koji reguliraju gore navedene oblasti,
- Stvoriti uslove u kojim će OSI biti u mogućnosti da same biraju i kreiraju uvjete pod kojima/s kim će i gdje će živjeti i sudjelovati u životu zajednice,
- Uspostaviti adekvatan i efikasan sistem mreža podrške za osobe sa invaliditetom i njihove porodice,
- Donijeti i osigurati punu primjenu Uredbe o prostornim, urbanističko-tehničkim uvjetima i normativima za sprječavanje stvaranja arhitektonsko-urbanističkih prepreka za osobe sa umanjenim tjelesnim mogućnostima, kako bi se uklonile fizičke barijere u pristupu svim javnim i drugim objektima,

- Uvođenje odgovarajućih elemenata podrške u sferi informacija, sredstava komuniciranja i novih tehnologija za gluhe, nagluhe, slijepe i slabovidne osobe i osobe sa mentalnim i intelektualnim invaliditetom,
- Osigurati pristupačnost svih oblika javnog prijevoza za sve OSI

U oblasti zdravstvene zaštite invalida u narednom 10-godišnjem periodu utvrđeni su slijedeći ciljevi:

(1) Osigurati sveobuhvatnu, kontinuiranu, dostupnu i kvalitetnu zdravstvenu zaštitu svim osobama sa invaliditetom bez obzira na spol, dob, porijeklo, prirodu ili stepen invaliditeta.
(2) Poboljšati dostupnost usluga medicinske rehabilitacije na svim nivoima zdravstvene zaštite, naročito Centrima za fizikalnu rehabilitaciju u zajednici i Centrima za mentalno zdravlje u zajednici.
(3) Razviti programe za rano otkrivanje, dijagnosticiranje i tretman djece sa invaliditetom, ukojima treba osigurati učešće multidisciplinarnih timova.
(4) Obezbijediti osobama sa invaliditetom pravo na besplatna, individualno prilagođena pomagala, koja na bilo koji način nadomješćuju ili zamjenjuju izgubljene ili oštećene dijelove tijela, organe i čula i omogućavaju potpunu ili maksimalno moguću samostalnost u obavljanju svakodnevnih životnih i radnih aktivnosti.
(5) Uspostaviti jedinstven institucionalni model za ocjenu stepena invalidnosti i preostale sposobnosti za sve osobe sa invaliditetom bez obzira na uzrast i uzrok nastanka invaliditeta, koji će imati jedinstvene kriterije i proceduru baziranu na međunarodnoj klasifikaciji funkcionisanja i zdravlja svjetske zdravstvene organizacije.

Da bi se ostvarili navedeni ciljevi preduzet će se slijedeće mjere i ativnosti:

- Svim osobama sa teškim i višestrukim invaliditetom osigurati pravo na zdravstveno osiguranje bez diskriminacije po osnovu spola, dobi, porijekla i prirodu invaliditeta,
- Osobama sa teškim i višestrukim invaliditetom omogućiti stjecanje svojstva osiguranika ako nisu ni po kojem drugom osnovu zdravstveno osigurani,
- Osigurati osobama sa invaliditetom dostupnost zdravstvenim ustanovama na svim nivoima, posebno primarne zdravstvene zaštite,
- Uskladiti standarde zdravstvene zaštite sa specifičnim potrebama žena sa invaliditetom i osoba sa mentalnim i intelektualnim invaliditetom,
- Uspostavljanje standarda opreme i prostora u zdravstvenim ustanovama uvažavajući specifične potrebe OSI,
- Postavljanje orijentira za slijepe i slabovidne, natpisa za gluhe osobe i mogućnost zakazivanja zdravstvenih tretmana elektronskim putem,
- Razvijanje specijaliziranih stomatoloških službi za rad sa osobama sa intelektualnim invaliditetom.,
- Osigurati da medicinsko i drugo osoblje koje radi sa osobama sa invaliditetomdobije odgovarajuću obuku, koja treba biti kontinuirani proces i treba da se temelji na najnovijim raspoloživim saznanjima,
- Jačanje kapaciteta i edukacija profesionalaca koji rade u centrima za mentalno zdravlje i fizikalnu rehabilitaciju,
- Razvijanje službi za ranu intervenciju i tretman djece sa posebnim potrebama,
- Uspostaviti „screening“ programe za prekoncepcijsku, prenatalnu i postnatalnu detekciju poremećaja koji dovode do invaliditeta po bilo kom osnovu

U oblasti odgoja i obrazovanja ivalida utvrđeni su slijedeći ciljevi:

(1) Osobama sa invaliditetom obezbijediti dostupnost redovnog odgojno-obrazovnog sistema na svim nivoima.
(2) Osigurati stručnu pomoć učenicima i nastavnicima u integrisanom obrazovanju.
(3) Aktivnosti usmjeriti na povezivanje redovnih i škola specijaliziranih za odgoj i obrazovanje djece sa smetnjama u razvoju.
(4) Obezbijediti profesionalno usavršavanje nastavnicima koji rade u integrisanom obrazovanju i istraživanje programa, metoda i rezultata integrisanog obrazovanja.
(5) Razvijati partnerstvo odgojno-obrazovnih ustanova sa porodicama, lokalnom zajednicom, civilnim društvom i tržištem rada.

Radi ostvarenja navedenih ciljeva preduzet će se slijedeće mjere:

- Unaprijediti zakonodavni okvir na svim nivoima odgoja i obrazovanja koji će obezbijediti uključenost djece i osoba sa invaliditetom u sistem odgoja iobrazovanja;
- Osigurati jednake mogućnosti s obzirom na sposobnosti djeci i osobama sa invaliditetom u redovnom odgojno-obrazovnom sistemu na svim nivoima;
- Razvijati sistem podrške u nastavi kroz osnivanje mobilnih stručnih timova i mreža redovnih i specijaliziranih ustanova radi pružanja pomoći u obrazovnom sistemu invalida;
- Razvijanje saradnje između redovnih i specijaliziranih odgojno-obrazovnih ustanova;
- U sistemu obrazovanja i profesionalnog usavršavanja nastavnog kadra osigurati nastavne program za sticanje znanja i vještina za rad sa djecom i osobama sa invaliditetom.;
- Radi optimalnog razvoja djece i osoba sa invaliditetom razvijati partnerstvo odgojno obrazovnih ustanova sa porodicama, lokalnom zajednicom, civilnim društvom i tržištem rada.

U dijelu profesionalne rehabilitacije, zapošljavanja, sporta i rekreacije, utvrđeni su slijedeći ciljevi:

(1) Omogućiti integraciju osoba sa invaliditetom na tržište rada.
(2) Poticati zapošljavanje osoba sa invaliditetom na otvorenom tržištu rada kroz primjenu stimulativnih mjera.
(3) Omogućiti osobama sa teškim invaliditetom zapošljavanje u zaštićenim uvjetima.
(4) Poticati stalno usavršavanje osoba sa invaliditetom radi lakšeg zapošljavanja.
(5) Povećati interes osoba sa invaliditetom za zapošljavanje.
(6) Uspostaviti mrežu institucija koje će osobama sa invaliditetom omogućavati i olakšavati dobivanje i zadržavanje radnog mjesta.
(7) Omogućiti jednaka prava i mogućnosti osobama sa invaliditetom da se bave sportskim i rekreativnim aktivnostima.
(8) Podsticati sportske organizacije na stvaranje mogućnosti učešća osoba sa invaliditetom u sportskim i rekreativnim aktivnostima.

Radi ostvarenja navedenih ciljeva preduzet će se slijedeće mjere i aktivnosti:

- Unaprijediti zakonodavni okvir na svim nivoima nadležnosti za sport i rekreaciju koji će obezbijediti uključenost osoba sa invaliditetom u sportsko-rekreativne aktivnosti i po kojima će sportske aktivnosti osoba sa invaliditetom biti tretirane kao za osobe bez invaliditeta;
- Omogućiti osobama sa invaliditetom sportska takmičenja na domaćem i međunarodnom nivou;
- Osigurati pristupačnost objekata i sportskih terena i pristupačnost izvorima finansiranja sportskih aktivnosti osobama sa invaliditetom;
- Osigurati djeci sa invaliditetom jednak pristup sudjelovanju u igri, rekreaciji, sportskim aktivnostima, uključujući i one aktivnosti koje se odvijaju u okviru obrazovnog sistema;
- Obezbijediti zakonski okvir koji će omogućiti zapošljavanje osoba sa invaliditetom, posebno Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji, osposobljavanju i zapošljavanju osoba sa invaliditetom u F BiH;
- Obezbijediti mehanizme sprečavanja diskriminacije u području zapošljavanja osoba sa invaliditetom;
- Učiniti dostupnim programe stručnog usavršavanja i razvijanja radnih vještina osobama sa invaliditetom;
- Uspostaviti registar nezaposlenih i zaposlenih osoba sa invaliditetom;
- Identificirati odgovarajuća radna mjesta prema vrsti i stepenu invaliditeta;
- Razvijanje mjera poticaja zapošljavanja, samozapošljavanja i zadržavanja zaposlenja i napredovanja u službi;
- Razvijanje svijesti osoba sa invaliditetom o značaju uključivanja na tržište rada;
- Uspostaviti mrežu centara za profesionalnu rehabilitaciju koja će pokrivati teritorij FBiH i koja će biti povezana sa obrazovnim institucijama i tržištem rada;
- Senzibilizirati i poticati poslodavce da zapošljavaju osobe sa invaliditetom

Kad je u pitanju zasnivanje porodica i učešće u javnom životu invalida utvrđeni su slijedeći ciljevi:

(1) Osigurati uslove za normalno funkcionisanje porodica koje za članove imaju osobe sa invaliditetom;
(2) Podsticati i ohrabrivati osobe sa invaliditetom da zasnivaju vlastite porodice.
(3) Stvaranje uslova za učešće osoba sa invaliditetom, pogotovo žena sa invaliditetom, u svim oblicima javnog, političkog i kulturnog života.
(4) Obezbjediti uslove za neometano uživanje pasivnog i aktivnog biračkog prava za sve osobe sa invaliditetom.
(5) Podsticati osobe sa invaliditetom da uzmu učešće u kulturnom životu.
(6) Omogućiti osobama sa invaliditetom pristup kulturnim ustanovama, praćenju svih kulturnih sadržaja kao i pristup kulturnoj baštini FBiH.

Radi ostvarenja navedenih ciljeva preduzet će se slijedeće mjere:

- Osigurati servise podrške porodicama koje brinu o osobama sa invaliditetom i takve porodice izuzeti iz cenzusa za ostvarivanje prava;
- Educirati i pripremati djecu i mlade osobe sa invaliditetom za buduće partnerske i porodične uloge;
- Podizanje svijesti o potrebi poštivanja prava na privatnost osoba sa invaliditetom i njihovih porodica;

- Pratiti i kontinuirano poboljšavati uslove pod kojim osobe sa invaliditetom, a posebno žene sa invaliditetom, učestvuju u javnom i političkom životu na svim nivoima;
- Obezbijediti okruženje u kojem će osobe sa invaliditetom sudjelovati u radu političkih partija, političkom životu i procesima odlučivanja na svim nivoima na ravnopravnim osnovama sa drugim građanima/kama;
- Uklanjanje barijera koje osobe sa invaliditetom onemogućavaju u uživanju aktivnog i pasivnog biračkog prava;
- Obezbijediti podupirati programe koji potiču umjetničke i kreativne aktivnosti OSI;
- Otklanjanje barijera koje onemogućavaju pristup osoba sa invaliditetom kulturnim ustanovama i kulturnoj baštini;
- Prilagođavanje kulturnih sadržaja osobama sa invaliditetom, vodeći računa o kvaliteti, kvantitetu i širokoj dostupnosti tih sadržaja

U dijelu organizovanja osoba sa invaliditetom utvrđeni su slijedeći ciljevi:

(1) Obezbijediti pravne, materijalne, finansijske i druge pretpostavke za osnivanje, rad i razvijanje organizacija osoba sa invaliditetom.
(2) Jačati kapacitete organizacija osoba sa invaliditetom
(3) Obezbijediti uslove za participativno učešće organizacija OSI u procesima od značaja za OSI.
(4) Uspostaviti zakonski okvir koji je u skladu sa svim relevantnim međunarodnim dokumentima, uključujući Konvenciju UN o pravima osoba sa invaliditetom i Evropsku socijalnu povelju.
(5) Podržavati i provoditi međunarodnu saradnju kako u okviru javnog sektora tako i NVO sektora.

Radi ostvarenja navedenih ciljeva donijeće se slijedeće mjere:

- Donošenje zakona o organizacijama osoba sa invaliditetom kojem ce se obezbijediti reprezentativnost organizacija;
- Osigurati sredstva u budžetima na svim nivoima koji će omogućiti rad i razvoj organizacija osoba sa invaliditetom;
- Poticanje stručnog usavršavanja i edukacije zaposlenih i članova organa upravljanja u organizacijama osoba sa invaliditetom u svrhu sticanja razvojnih kapaciteta i vještina pružanja podrške članstvu;
- Uspostavljanje mješovitih stalnih tijela za pitanja invaliditeta pri vladama na svim nivoima;
- Harmonizirati relevantne zakone u FBiH sa međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima;
- Obezbijediti i podržati članstvo organizacija OSI u međunarodnim asocijacijama;
- Podržavati međunarodnu suradnju organizacija OSI i institucija FBiH sa međunarodnim partnerima;
- Uključiti pitanja od važnosti za OSI u sve međunarodne razvojne programe koji se realiziraju u FBiH.

12.4. Penzijsko i invalidsko osiguranje

Vizija

Provođenje reforme penzijskog i invalidskog osiguranja utemeljenoj na najboljim svjetskom praksama i standardima u ovoj oblasti, u cilju racionalizacije troškova, efikasnosti poslovanja i kvaliteta usluga.

Temeljna strateška opredjeljenja

- Preduprijediti socijalnu ugroženost stanovništva u trećoj fazi životnog doba
- Dugoročna održivost sistema PIO/MIO
- Razvoj finansijskog tržišta
- Uključivanje indvidualnih poljoprivrednih gazdinstava i drugih grupa u obavezni sistem PIO/MIO

U Strategiji socijalnog uključivanja BiH u cilju 5. „Poboljšati penzionu politiku“ data je kratka situacijska analiza u oblasti penzijskog invalidskog osiguranju se analizom pravnog okvira, analizom institucionalnog okvira sistema penzijskog invalidskog osiguranja, analizom finansiranja penzijsko i invalidskog sistema, analizom domaćih politika i ključnim rezultatma, kao i preporukama prioriteta i mjera.
Vlada FBiH obavila je raspravu o dokumentu Strategija razvoja reforme penzijskog sistema u FBiH, koji definira sam proces reforme. Osnovni cilj ove reforme je postizanje njegove dugoročne održivosti i osiguranje adekvatnog nivoa primanja građana u poznijim godinama. U dosadašnjem periodu, iako se nivo penzija blago povećavao, njihov dostignuti iznos ne omogućava obezbjeđenje zadovoljavanja materijalnih i životnih potreba korisnika. Zato se kao opći ciljevi reforme utvrđuju: sprječavanje socijalne ugroženosti u poznijem životnom dobu i osiguranje dohotka u starosti za sve grupe stanovništva, obezbjeđenje dugoročne održivosti, razvoj finansijskog tržišta i veće uključivanje osiguranika u obuhvat penzijskim sistemom.

Svaki reformski proces, pa tako i reforma penzijskog sistema, dugotrajan je i sveobuhvatan proces koji zahtjeva uključenje svih relevantnih interesnih grupa i opšti društveni konsenzus.
Penzijsko pitanje ne tiče se samo osoba koje su danas uživaoci penzijskih prava, već i svih onih koji će to postati u periodu od narednih dvadeset ili pedeset godina, kao i onih koji će u tom periodu biti osigurana lica koja će uplaćivati doprinose u penzijski fond.
Broj starih osoba (preko 65 godina) povećava se i u svjetskim razmjerama, što obzirom na demografsku situaciju u FBiH još više utiče na značaj ovog pitanja.
Ni jedna država na svijetu, pa time ni BiH, odnosno njeni entiteti, ne mogu zanemariti pitanje socijalnog položaja velikog dijela svojih građana koji nisu u mogućnosti da se sami izdržavaju.
Reformski proces u FBiH je već počeo, najprije kroz parametrijsku reformu koja je izvršena donošenjem Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju 1998. godine, te kroz značajno smanjenje prava i beneficija koje pruža penzijski sistem. Ovim Zakonom eliminisani su neki

oblici prava koji su imali karakter socijalnih davanja, a koja su tradicionalno bila dio penzijskog sistema.
Danas se FBiH i BiH pred najvažnijim dijelom reforme - izborom odgovarajućeg penzijskog sistema koji će ispuniti sve kriterije i zadovoljiti sve interesne grupe. Novi model bi trebao garantovati adekvatan nivo prava i pružiti socijalnu sigurnost svim korisnicima, a ujedno ne smije predstavljati opterećenje za poslodavce već treba da podstiče uključivanje osiguranika u sistem.
Rasprave o ovom segmentu reforme su već počele kroz implementaciju SITAP Projekta, odnosno projektnog zadatka 1.5f - Savjetnik za penzijsku politiku. U ovom projektu do sada su bili angažovani predstavnici resornih ministarstava i penzijskih fondova, a rezultate do kojih se došlo potrebno je predstaviti i ostalim učesnicima penzijskog sistema, kako bi se mogli uključiti i poslodavci (Udruženje poslodavaca i Privredna komora), zaposleni (sindikati), Vlada u širem smislu, penzioneri (udruženja penzionera), kao i ostale relevantne interesne grupe.
Studijske posjete, koje su imale za cilj upoznavanje penzijskih sistema u Velikoj Britaniji, Švedskoj, Austriji, Srbiji, Poljskoj provedene u okviru SITAP Projekta, dale su dobru podlogu kao i početne elemente za razmatranje.
Strategija reforme penzijskog sistema ima za cilj da definira proces reforme, da postavi njegove ciljeve i zadatke i da služi kao opšti informativni materijal koji određuje način i dinamiku provedbe procesa reforme sa njenim krajnjim ishodom.Iz tih postulata treba razvoj usmjeriti da penzini sitem prestavalaj sistem štednje za životnu dob kada grđanin pojedinac nije radno sposoban.

Dugoročne pravce razvoja penzionog sistema treba usmjeriti ka ostvarenju sljedećih ciljeva;
(1) Sistem penzionog osiguranja temeljiti na kombinaciji ekonomsko-finansijskih principa i generacijskoj solidarnosti;
(2) Prerastanju penzionih fondova u finansijske institucije štednje za životnu dob radne nesposobnosti.
Iz navenih generalnih ciljeva proizilaze opšti specifični ciljevi razvoja PIO-a:

(1) Sprječavanje socijalne ugroženosti u poznijem životnom dobu i osiguranje dohotka u starosti za sve grupe stanovništva;
(2) Osnaživanje prvog stuba, kao i obezbjeđenje dodatnih oblika osiguranja, osiguralo bi socijalno adekvatniji dohodak za osobe u poznijem životnom dobu, te eliminasalo ili smanjilo prijetnju siromaštvom za ovu grupu stanovništva.
(3) Obezbjeđenje dugoročne održivosti
(4) Razvoj finansijskog tržišta kroz uvođenje novih oblika osiguranja, kao što su kapitalizirana (*funded*) osiguranja i sl. Ovakva rješenja značila bi priliv sredstava iz osiguranja na finansijsko tržište, što bi populariziralo ovaj oblik investiranja i dovelo do razvoja finansijskog tržišta.
(5) Veće uključenje osiguranika i obuhvat penzijskim sistemom

Trenutni obuhvat penzijskim sistemom je dosta nizak, i postoji veliki dio populacije koji nije uključen u bilo koji oblik osiguranja. Reforma penzijskog sistema povećala bi uključivanje zaposlenih iz neformalnog sektora, kao i obezbjeđenje primanja za one grupe stanovništva u poznijoj životnoj dobi koji sada nemaju nikakvih primanja.

Specifični ciljevi reforme su:

(1) Vraćanje povjerenja u penzijski sistem kod osiguranika i korisnika. Evidentan je nedostatak povjerenja u penzijski sistem, kako kod starijih, tako i kod mlađih generacija. Reforma penzijskog sistema bi pomogla da se penzijskom sistemu povrati kredibilitet, te da sistem ponovo bude posmatran kao izvor sigurnosti i obezbjeđenja u starosti.
(2) Stvaranje snažnog penzijskog fonda koji će zadovoljiti potrebe klijenata. Reforma penzijskog sistema i otvaranje tržišne utakmice u drugom i trećem stubu, indirektno će dovesti do osnaživanja penzijskog fonda iz prvog stuba, te veću orijentaciju prema klijentima i korisnicima.
(3) Harmonizovano funkcionisanje sistema socijalnog osiguranja. Potrebno je obezbijediti bolje i efikasnije funkcionisanje resornih ministarstava i institucija sistema socijalnog osiguranja. Potrebno je izvršiti racionalizaciju svih institucija socijalnog sektora, kao i pratećih institucija (npr. poreske uprave i sl.). Neophodno je izvršiti harmonizaciju funkcionisanja institucija, uskladiti baze podataka, te definisati protok sredstava i informacija kroz institucije sistema.
(4) Poboljšanje uslova za razvoj privatnog sektora i poslovnog okruženja, smanjenje troškova rada. Prebacivanjem dijela troškova za penzije na Budžet, ublažava se opterećenje javnog sistema međugeneracijske solidarnosti i stvara mogućnost za smanjenje stope doprinosa, a time i smanjenje troškova rada. Niži troškovi rada utiču na poboljšanje poslovnog okruženja, omogućavaju efikasnije poslovanje i razvoj privatnog sektora.

Ostvarenjem zacrtanih ciljeva dopinijelo bi se sljedećem:

- promjena filozofije, obuhvata, načina i izvora finansiranja, naročito za najniže penzije iz prvog stuba – penzija nije više samo radno pravo, već dobija i socijalni karakter, te se može ostvariti po drugim osnovama;
- za nove osiguranike, penzijski osnov bi se direktno vezao za visinu uplaćenih doprinosa, čime bi penzijski sistem promijenio karakter na sistem koji zavisi od doprinosa (*defined contribution*[83]);
- uvodi se način finansiranja penzijskog sistema sa kapitalskim pokrićem;
- uvodi se mogućnost izmještanja penzija ostvarenih po osnovu staža koji se računa s uvećanim trajanjem beneficiranih penzija[84] izvan sadašnjeg uređenja (premještanje u drugi stub);
- u sistem penzijskog osiguranja uključuju se i finansijski posrednici, te se formiraju nove institucije – operatori, regulatori i supervizori;
- u dijelu sistema koji je kapitaliziran, skupljanjem finansijskih doprinosa omogućava se razvoj finansijskog tržišta.

Jedan od podciljeva ovog dokumenta je vraćanje povjerenja u penzijski sistem. To se odnosi i na prevazilaženje predrasuda o kratkoročnim efektima reforme penzijskog sistema, obzirom da je reforma dugotrajan i često bolan proces koji u kratkom roku obično donosi povećanje izdataka za penzije i dovodi do stvaranja dodatnih pritisaka na sistem javnih finansija. Očekivanje da će se reformom penzijskog sistema postići povećanje penzija u kratkom roku je nerealno i neostvarivo. Ovo tim prije što je osnovni cilj reforme penzijskog sistema postizanje njegove dugoročne održivosti i osiguranje adekvatnog nivoa primanja građanima u poznijem životnom dobu (sprječavanje siromaštva).

Prema Ustavu BiH, cjelokupna oblast socijalne politike je u nadležnosti entiteta, s tim što je u FBiH ista u podijeljenoj nadležnosti entiteta sa kantonima. Dakle, BiH nema jedinstven

sistem penzijskog i invalidskog osiguranja. Jedina uloga državnog nivoa je koordinirajuća uloga Ministarstva civilnih poslova BiH u izvršavanju poslova i zadataka iz oblasti socijalne politike.Također, na državnom nivou zaključuju se Ugovori o socijalnom osiguranju, kao vid koordinacije između država u oblasti socijalnog osiguranja, u čemu učestvuju i entiteti.

Penzijsko i invalidsko osiguranje u FBiH uređeno je Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju koji je stupio na snagu 30.07.1998. godine. Ovaj Zakon se zasniva na načelima uzajamnosti, generacijske solidarnosti i obaveznosti penzijskog i invalidskog osiguranja. Rizici koji su obuhvaćeni ovim osiguranjem su: starost, invalidnost, smrt i fizička onesposobljenost, a prava koja proističu iz ovih rizika su pravo na starosnu, invalidsku i porodičnu penziju, te novčana naknada za fizičku onesposobljenost. Ova prava su lična i neotuđiva, te se ne mogu prenositi na druga lica niti zastariti, izuzev zastare isplate primanja proisteklih iz ostvarenih prava. Ovim zakonom utvrđena je također, mogućnost dobrovoljnog osiguranja, za osobe koje nisu obavezno osigurane. Upravo ovaj Zakon predstavlja početak reforme penzijskog i invalidskog osiguranja u FBiH.

Sredstva potrebna za ostvarivanje prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja, osiguravaju se iz doprinosa za penzijsko i invalidsko osiguranje koji su uređeni Zakonom o doprinosima prihoda po osnovu dobrovoljnog osiguranja, prihoda koje svojom djelatnošću ostvari nosilac osiguranja i drugih prihoda.

Povoljnije sticanje prava na penziju uređeno je posebnim propisima za koje se obezbjeđuju sredstva iz doprinosa, kao iz Budžeta FBiH i BiH.

Na nepovoljan odnos broja osiguranika i broja penzionera pored ostalog, uticala je visoka stopa nezaposlenosti u FBiH, a dijelom i date mogućnosti za odlazak u prijevremenu penziju.Prosječna ostvarena plaća u FBiH u periodu 2002.–2009. rasla je po prosječnoj godišnjoj stopi od 4,6 %, a prosječna stopa rasta isplaćenih penzija iznosila je 11,9%. Penzije su brže rasle od rasta isplaćenih plaća u navedenom periodu. U narednoj tabeli je napravljena projekcija održivosti penzijskog sistema pod pretpostavkom da ne dođe do reforme penzijskog sistema.

Projekcija osnovnih pokazatelja penzijskog sistema do 2013. godine

Elementi	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Br. penzionera	326.359	342.653	356.063	367.457	379.216	391.350	403.873
Br.osiguranika	475.109	488.549	473.868	488.084	502.726	517.807	533.341
Izdaci za penzije (u 000)	1.145.824	1.431.488.	1.465.144.	1.639.496	1.834.595	2.052912	2.297.209

Visina prosj.penzije	299,88	348,22	358,21	371,81	403,16	437,14	473,99
Visina prosj. plaće	662,10	751,30	792,08	812,00	836,35	870,80	910,00
Odnos penzija i plaća (u %)	45,29	46,35	45,22	45,79	48,20	50,20	52,08

U izradi projekcija 2008-2020, napravljene su sljedeće ključne pretpostavke:

- Podaci o kretanju broja penzionera, broja osiguranika, ukupnih izdataka za penzije, nivoa penzije i bruto domaćeg proizvoda GDP su stvarni podaci. Izvori podataka su Zavod za statistiku, Zavod za zapošljavanje i Zavod za PIO/MIO.
- U FBiH prosječna stopa rasta broja penzionera je u periodu 2002-2009 je bila 3,2% godišnje. Ista stopa je korištena u projekciji 2008-2020.
- U FBiH prosječna stopa rasta broja osiguranika je u periodu 2002-2009 je bila 2,1% godišnje. Ista stopa je korištena u projekciji 2008-2020.
- Ukupni izdaci za penzije u FBiH su se povećavali po prosječnoj godišnjoj stopi od 11,9% u periodu 2002-2009. Iako se broj penzionera povećava po nižoj stopi (3,2%), primijenjena je stopa od 11,9% godišnje zbog očekivanog povećanja nivoa penzija, te očekivanja povećanja troškova penzijskog sistema (nove penzije po odlukama vlade, uvođenje modernih tehnologija i procesa u penzione fondove, racionalizacija osoblja u penzijskim fondovima i sl.).
- Nivo isplaćenih penzija u periodu 2002-2009 se povećavao po prosječnoj godišnjoj stopi od 9,8 %. Ista stopa je korištena u projekciji 2008-2020.
- Projeciran je rast BDP-a u Federaciji BiH od 6.7 % godišnje. Ova stopa je u skladu sa Srednjoročnom razvojnom strategijom.

God.	Federacija BiH						
	Broj penzionera	**Broj osiguranih osoba**	**Odnos osiguranih osoba/penzionera**	**Ukupni izdaci za penzije**	**Nivo penzionih davanja**	**GDP FBiH u hiljadama**	**Ukupni izdaci za penzije kao % GDP**
2002	286.093	409.722	1,43	666.490.747	186,16	9.341.624	7,13%
2003	289.730	419.228	1,45	684.204.392	199,32	9.688.863	7,06%

2004	298.331	424.634	1,42	749.958.985	208,81	10.321.440	7,27%
2005	306.681	430.747	1,40	840.281.307	224,38	10.915.623	7,70%
2006	314.462	442.541	1,41	931.314.004	256,92	12.241.438	7,61%
2007	326.359	475.109	1,46	1.145.823.959	299,88	13.861.003	8,27%
2008	342.653	488.549	1,43	1.431.488.400	348,22	15.631.949	9,16%
2009	356.063	473.868	1,33	1.465.143.600	358,21	15.084.830	9,71%
2010	367.457	488.084	1,32	1.639.495.600	371,81	15.235.720	10,76%
2011	379.216	502.726	1,33	1.834.595.500	403,16	15.540.435	11,81%
2012	391.350	517.807	1,32	2.052.912.300	437,14	16.162.050	12,70%
2013	403.873	533.341	1,32	2.297.208.800	473,99	17.050.960	13,47%
2014	416.797	549.341	1,32	2.570.576.600	513,95	18.159.270	14,15%
2015	430.135	565.821	1,32	2.876.475.200	557,28	19.846.520	14,48%
2016	443.899	582.796	1,32	3.218.775.700	604,26	22.113.500	14,49%
2017	458.104	600.280	1,31	3.601.810.000	655,20	23.768.445	15,15%
2018	472.763	618.288	1,31	4.030.425.300	710,44	25.551.100	15,77%
2019	487.891	636.836	1,31	4.510.045.900	770,33	27.595.190	16,34%
2020	503.504	655.941	1,30	5.046.741.300	835,27	29.199.570	17,28%

Iz navedenog tabelarnog prikaza proizlazi da je penzijska reforma neophodna, jer bi u suprotnom stalno rasla izdvajanja za isplatu penzija kao procenat od GDP-a.

Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju iz 1998. godine predstavlja prvi korak u promjeni penzijskog i invalidskog sistema u FBiH. Izvršena je značajna parametrijska reforma i restrikcija prava u penzijskom i invalidskom osiguranju, čime je osigurano da se iz tekućih doprinosa za penzijsko i invalidsko osiguranje ne finansiraju prava koja imaju socijalni karakter, nego samo prava koja proističu iz rada i osiguranja, i to:

- značajno su pooštreni uvjeti za sticanje prava na starosnu penziju što se odnosilo na pomjeranje starosne granice sa 55 (žene) odnosno 60 (muškarci) godina života na 65 godina, bez obzira na spol osiguranika,
- Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju regulira samo ostvarivanje prava na isplatu penzija (starosnu, invalidsku (samo za potpuni gubitak radne sposobnosti) i obiteljsku (uvedena restrikcije na uvjete po stažu umrlog i za članove porodice)) i naknada za fizičku onesposobljenost prouzrokovanu radom (samo za uzroke invalidnosti povreda na radu i/ili profesionalna bolest).

Isto tako došlo je i do promjena kod utvrđivanja penzijskog osnova. Do 2005. godine penzijski osnov se utvrđivao na osnovu prosjeka plaća koje je osiguranik ostvario u 15 uzastopnih godina osiguranja, koje su za osiguranika bile najpovoljnije. Od 2005. godine penzijski osnov postepeno se povećava za svaku godinu do 2015. godine, tako da će se od 2015. godine penzijski osnov utvrđivati na osnovu prosjeka plaća ostvarenih za 40 godina osiguranja, odnosno za ukupan staž osiguranja. Znači da se u ovoj godini za penzijski osnov

uzima mjesečni prosjek plaća koje je osiguranik ostvario u 23 godine osiguranja, a već 2009. godini za 25 godina osiguranja, itd. do 2015. godine.

U cilju finansijske održivosti sistema penzijskog i invalidskog osiguranja izvršene su suštinske promjene u usklađivanju (isplati) penzija, tako da se isplata istih vrši mjesečno prema ostvarenim prihodima.

Sve navedene restrikcije imale su za cilj da se sistem penzijskog i invalidskog osiguranja učini finansijski održivim. Međutim, iako su u prethodnom periodu napravljeni značajni reformski koraci glavni dio reforme penzijskog sistema tek predstoji. Kako bi se obezbjedila dugoročna finansijska održivost penzijskog sistema, kao i njegova veća stabilnost i obuhvat, potrebno je uvesti nove oblike penzijskog osiguranja kao što su dobrovoljni oblici penzijskog osiguranja, kapitalizirano penziono osiguranje i sl.

Svaki proces, pa tako i reforma penzijskog sistema, pokreće se radi ostvarivanja određenog cilja. Procesi koji se pokreću bez jasno definisanog cilja, strategije i taktike (plana akcije), teško se mogu dovesti do kraja, a istima je gotovo nemoguće upravljati i kontrolisati ih.

Reforma penzijskog sistema se pokreće, prije svega, u cilju rješavanja dugoročnih problema, i može dati rezultate tek u srednjoročnom i dugoročnom periodu. Ciljeve reforme penzijskog sistema u BiH i FBiH možemo podijeliti na opšte i specifične ciljeve reforme.

Obavezno penzijsko osiguranje predstavlja prvi stub penzijskog sistema. Prava u ovom stubu penzijskog osiguranja se finansiraju iz tekućih javnih prihoda. Stopa doprinosa je jednaka za sve učesnike u sistemu. Time je u finansiranju zadržan princip solidarnosti, a u pravima princip preraspodjele. Pravila za ostvarivanje prava na penziju i za određivanje visine penzije ostaju jednaka (nema zaoštravanja kriterija).

Postojeći nivo ukupnih i pojedinačnih primanja iz penzijskog sistema ostaje jednak (stečena prava).

Obavezno penzijsko osiguranje se sastoji iz dva dijela (komponente):

(a) socijalne penzije do iznosa najniže penzije i
(b) dijela koji zavisi od zarade (visine plaće) u aktivnom periodu osiguranja.

U periodu od 2010.-2020. godine proširiće se socijalna penzija kao pravo proširi (u dužem tranzicijskom periodu) i na one koji ne ostvaruju pravo na penziju po trenutnim zakonskim rješenjima (osobe koje imaju manje od 20 godina penzijskog staža; osobe koje su bile osigurane ali im iz različitih razloga nisu uplaćeni doprinosi; osobe koje su bile aktivne ali nisu bile uključene u sistem obaveznog osiguranja i osobe koje nikada nisu bile osigurane).

Proširivanje obuhvata sistema na populaciju koja po sadašnjim pravilima sistema ne ostvaruje pravo na penziju zahtjevaće promjene u izvorima finansiranja. Prava iz prvog penzijskog stuba (i za sadašnje korisnike najnižih penzija i za korisnike koji bi stekli prava po novom predloženom rješenju) finansiraće se iz opštih poreza. Istovremeno se otvara mogućnost smanjenja stope doprinosa za alikvotni dio prihoda iz doprinosa.

Socijalna karakteristika penzije biće osnov za promjenu pravila za valorizaciju penzija (pension adjustment). Najprimjereniji način indeksacije je vezivanje rasta penzija na rast cijena.

Dio penzijskog primanja iznad najnižeg primanja, vezivao bi se na rast prosječnih plaća (na godišnjem nivou), korigovano za koeficijent odnosa između rasta broja penzionera i rasta broja aktivnih osiguranika.

Potrebno je pažljivo odrediti adekvatan prelazni (tranzicijski) period za implementaciju, u skladu sa finansijskim mogućnostima i socijalnom prihvatljivosti (social acceptability).

Nosilac prvog stuba (sistema obaveznog penzijskog osiguranja) bio bi sadašnji nosilac penzijskog i invalidskog osiguranja.

Drugi stub penzijskog osiguranja obuhvata:

(a) osobe za koje njihovi poslodavci, kroz kolektivni ugovor, uplaćuju premiju za dodatno penzijsko osiguranje,
(b) osobe koje su penzionisane pod povoljnijim uvjetima po različitim propisima.
Za prvonavedene, učešće (ulazak u osiguranje) je na dobrovoljnoj osnovi, ali nakon dogovora poslodavaca i zaposlenih, te potpisivanja ugovora sa nosiocem osiguranja, učešće u ovoj šemi postaje obavezno. Premiju/doprinos uplaćuju poslodavci na individualni penzijski račun osiguranika, odakle se nakon odlaska u penziju isplaćuju rente.

Druga komponenta, ostvarivanje prava na penziju pod povoljnijim uvjetima u skladu sa propisima, takođe bi bila dio drugog penzijskog stuba, ali ova komponenta ne bi funkcionisala po kapitalnom načinu (funded) finansiranja, već bi se ova vrsta korisnika prava objedinila na jedinstven račun, čije bi se beneficije (prava) finansirale iz budžeta do trenutka sticanja općih uvjeta za ostvarivanje prava na penziju, kada bi ovi osiguranici prešli u redovno penzijsko osiguranje (prvi stub). Ovaj račun bi se mogao voditi kao zaseban kod postojećeg nosioca osiguranja (Zavoda za PIO/MIO).

Nosioci drugog stuba penzijskog osiguranja su finansijski posrednici koji mogu biti formirani iz sektora današnjih investicionih fondova, osiguravajućih društava ili banaka.

Zbog predviđenih ograničenja u raspoloživim sredstvima u prvom stubu, potrebno bi bilo da se što više osiguranika uključi u kolektivne šeme, te je zbog toga potrebno predvidjeti stimulanse za poslodavce (npr. poreske olakšice i sl.).

Treći stub penzijskog osiguranja je dobrovoljan, i spada u individualno penzijsko osiguranje na kapitaliziranom principu (ili dugoročnu štednju). Neki oblici ovakvog osiguranja već postoje u BiH (šeme dugoročne štednje i police životnog osiguranja), ali ih je potrebno ugraditi u legislativu i nadzirati od strane države. I ovdje nosioci osiguranja mogu biti formirani iz sektora današnjih investicionih fondova, osiguravajućih društava ili banaka.

12.5. Boračko invalidska zaštita

Vizija

Korisnicima prava koji uživaju ili će uživati zaštitu, shodno zakonskim odredbama, omogućiti pravilno korištenje propisanih prava prema legislativi iz oblasti branilačko - invalidske zaštite. Boračku populaciju staviti u fukciju razvoja društva kroz radno angažovanje poštujući principe koji determinišu sistem tržišta radne snage u FBiH.

Temeljna strateška opredjeljenja

- Izgradnja i razvoj pravno-institucionalnih kapaciteta harmoniziranih sa EU
- Obrazovanje i uključivanje boračko-invalidske populacije na tržište rada
- Redizajniranje važećeg pravnog okvira iz oblasti boračko-invalidske zaštite

U narednom periodu nastaviće se sa aktivnostima predviđenim zakonskim propisima i kontinuirano raditi na unapređenju postojeće zaštite i efikasnosti provođenja sistema zaštite, ali i na predlaganju donošenja *Jedinstvenog zakona za ostvarivanje prava iz oblasti branilačko-invalidske zaštite*, kojim bi prava bila dodatno unapređena.

Ujedno treba naglasiti da je zbog strahota rata koji se desio na ovim područjima, veći broj branilaca doživio i psihičke traume, te je istim neophodno pružiti podršku za njihovo prevazilaženje afirmisanjem programa zdravstvenog zbrinjavanja, tj. otvaranjem medicinskih ustanova za ratnu psihotraumu, koje bi osigurale sagledavanje psihosocijalnih problema, liječenje i evidentiranje oboljelih.

Radi trajnog očuvanja uspomene na žrtve odbrambeno-oslobodilačkog rata/domovinskog rata, treba odrediti mezarja-groblja koja imaju značaj za njegovanje tradicije odbrambeno-oslobodilačkog rata, te da se kroz protokolarnu i administrativnu brigu o mezarjima, grobljima i spomen obilježjima čuva moralni dignitet konstitutivnih naroda i svih građana FBiH.

I dalje će se nastaviti dodjela putničkih automobila RVI 100% prve grupe u skladu sa materijalnim mogućnostima FBiH, a cilj je da se do kraja 2020. godine obuhvati cjelokupna branilačka populacija ove kategorije.

Posebna pažnja će se posvetiti programima kojima se podstiče zapošljavanje demobilisanih branilaca, te pružati stručnu pomoć kantonalnim i općinskim organima vlasti kod realizacije projekata koji se odnose za podsticaje poljoprivrede i poduzetništva, kroz legalne institucije.

Nastaviće se praksa dodjele jednokratne novčane pomoći za liječenje i rehabilitaciju branilačke populacije, njihovih porodica i porodica poginulih boraca u FBiH.

Podsticaće se programi stipendiranja djece poginulih boraca i ratnih vojnih invalida radi obezbjeđenja njihovog ravnopravnog učešća u srednjoškolskom i visokoškolskom obrazovanju.

Nadležno ministarstvo će sarađivati sa nadležnim organima lokalne samouprave radi pokrića troškova dženaza, sahrana, pružati konkretnu finansijsku i stručnu pomoć udruženjima poginulih branilaca, ratnih vojnih invalida i demobilisnih branilaca.

Da bi se zaštitila legalna prava branilaca po postojećim propisima neophodno je provesti reviziju načina sticanja statusa branioca, kao i reviziju svih korisnika prava iz oblasti branilačko-invalidske zaštite.

Da bi se ostvario opći cilj, izvršiće se sljedeće aktivnosti:

- Zaštita legalnih prava i dugniteta branilaca odbrambeno-oslobodilačkog rata/domovinskog rata;
- Provođenje kontrola zakonitosti korištenja prava iz oblasti branilačko-invalidske zaštite;
- Donošenje Jedinstvenog zakona o pravima branilaca, kojim bi se propisala prava branilaca i kontrola načina ostvarivanja prava;
- Uvođenje cenzusa za određene korisnike naknada iz oblasti branilačko-invalidske zaštite;
- Zapošljavanje pripadnika branilačko-invalidske populacije u FBiH;
- Uspostava jedinstvenog informacionog sistema, registra branilaca i registra korisnika prava;
- Usklađivanje propisa branilačko-invalidske zaštite sa propisima EU i međunarodnim standardima;

U proteklom periodu reviziju prava po Zakonu o pravima branilaca i članova njihovih porodica vršila su kantonalna ministarstva, ali su se donošenjem Zakona o kontroli zakonitosti prava iz oblasti boračko-invalidske zaštite („Sl. Novine FBiH“, broj: 62/09) stekli uslovi da ovo ministarstvo provede kontrolu zakonitosti stečenih prava, tj. da prestane pravo svim braniocima koji su na bilo koji način, koji nije Zakonom propisan ostvarili neko pravo.
Provođenjem u potpunosti kontrole zakonitosti prava iz oblasti branilačko-invalidske zaštite zadržao bi se dignitet pravim braniocima i osigurala njihova materijalna primanja u visini propisanoj ovim zakonom, tj. u skladu sa utvrđenim prihodovnim cenzusom.
Zakonom o provođenju kontrole zakonitosti korištenja prava iz oblasti branilačko-invalidske zaštite („Sl. Novine FBiH“, broj 90/09), propisano je da se izvrši revizija svih korisnika prava iz oblasti branilačko-invalidske zaštite, koji su to pravo ostvarili po tri federalna zakona, kao i korisnika prava na povoljnije penzije po uredbama Vlade FBiH. Revizija obuhvata provjeru svih uvjerenja na osnovu kojih su priznata određena prava, provjeru medicinske dokumentacije i provjeru procenta vojnog invaliditeta, kao i provjeru rješenja kojima su priznata prava. U skladu sa ovim zakonom Federalno ministarstvo je donijelo potrebne pravilnike.
Na teritoriji FBIH u primjeni je više federalnih zakona, kao i izmjena postojećih zakona, na osnovu kojih ostvaruju prava branioci iz FBiH. Neophodno je donijeti jedan Zakon kojim bi se obuhvatili svi postojeći federalni zakoni i podzakonski akti, kojim bi bila propisana sva prava braniocima, kao i kontrola zakonitosti korištenja prava iz oblasti branilačko-invalidske zaštite u FBiH.
Obuhvaćanjem svih prava boračke zaštite i kontrole korištenja tih prava u jednom zakonu postigla bi se ekonomičnost upravnog postupka, bolja informiranost korisnika prava iz oblasti branilačko-invalidske zaštite i lakša primjena propisa na cijeloj teritoriji FBiH.
Nakon što se izvrši revizija korisnika prava odnosno kontrola zakonitosti korištenja prava, u skladu sa zaključkom Predstavničkog doma Parlamenta FBiH pristupiće se donošenju jedinstvenog zakona.
Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o pravima branilaca i članova njihovih porodica („Sl. Novine FBiH“, broj: 9/10), propisano je da su mjesečna novčana primanja za ratne vojne

invalide ispod 60% invaliditeta i članove porodice šehida i poginulih boraca uvjetovana prihodovnim cenzusom, a primjena prihodovnog cenzusa počinje 01.01.2011. godine. Zakonom o izmjenama i dopunama zakona o posebnim pravima dobitnika ratnih priznanja i odlikovanja i članova njihovih porodica, takođe je propisano da su mjesečne novčane naknade po ovom zakonu uslovljene prihodovnim cenzusom, a primjena prihodovnog cenzusa za ove korisnike počinje od 01.05.2010. godine.

Vlada FBiH donijela je Uredbu o prihodovnom cenzusu za korisnike ratnih priznanja i odlikovanja 31.03.2010. godine, koja će se primjenjivati od 01.05.2010. godine.

U toku je izrada Zakona o prihodovnom cenzusu, za koji je zadužena interresorna radna grupa koju je imenovala Vlada Federacije BiH.

Vlada FBiH je 18.02.2010. godine donijela Odluku o osnivanju Fondacije za pomoć u zapošljavanju pripadnika branilačkih populacija, u cilju podsticanja i stimulisanja i pružanja stručne pomoći pri zapošljavanju pripadnika branilačkih populacija na teritoriji FBiH, na teritoriji RS i Brčko Distrikta. Osnovni cilj Fondacije je pružanje pomoći u zapošljavanju i samozapošljavanju pripadnika branilačkih populacija kroz realizaciju Programa za zapošljavanje branilačkih populacija, koji je 2009. godine donijela Vlada FBiH.

Naime, donošenjem Zakona o prestanku važenja Zakona o pravima demobiliziranih branilaca i članova njihovih porodica („Sl. Novine FBiH“, broj 9/10), sa 30.04.2010. godine prestaje isplata mjesečne novčane naknade nezaposlenim demobiliziranim braniocima, shodno tome Vlada Federacije BiH se opredijelila da finansijska sredstva usmjeri kao pomoć u zapošljavanju nezaposlenih demobiliziranih branilaca.

Novčana pomoć za razvoj malog poduzetništva bi omogućila pomoć branilačkim populacijama kod osnivanja malih trgovačkih društava i porodičnih poljoprivrednih dobara. Fondacija bi trebala imati uspostavljene mehanizme za kontrolu potrošnje dobijene novčane pomoći, kontrolu razvoja firmi koje bi koristile pomoć Fondacije, kao i mjere za osiguranje dijela povrata dobijenih sredstava kako bi se omogućio dalji razvoj Fondacije.

Ozbiljnim pristupom u realizaciji ove ideje došlo bi se do toga da korisnici prava određenih grupa više ne bi imali potrebu za socijalnim vidom prihoda, jer bi samostalno mogli osigurati svoju egzistenciju, a samim tim bi se rasteretio federalni budžet i sredstva usmjeravala u projekte koji su usmjereni ka razvoju FBiH.

Federalno ministarstvo za pitanja boraca i invalida odbrambeno-oslobodilačkog rata je izradilo Pravilnik o Jedinstvenom registru branilaca i članova njihovih porodica. Jedinstveni registar sastoji se iz dva dijela i to: općeg i posebnog dijela. U opći dio unose se podaci o pripadnicima Oružanih snaga (Armija RBiH; HVO i policija MUP-a) i to: ime, prezime, ime jednog roditelja, datum i mjesto rođenja, jedinstveni matični broj građana (JMBG), pol, mjesto prebivališta i adresa stanovanja, čin sa oznakom da li je redovni ili počasni. U posebni dio unose se podaci o ratnom putu pripadnika Oružanih snaga, naziv vojne jedinice koja je izdala potvrdu o pripadnosti OS, vrijeme provedeno u OS, dužnosti koje je obavljao, status: dobrovoljac u organizovanju otpora, veteran, mobilisan, dobrovoljno stupio u OS; odlikovanje; za ranjene i povrijeđene datum i mjesto i okolnosti stradanja; za poginule i umrle branioce datum, mjesto i okolnosti smrti.

U Jedinstveni registar unose se podaci o braniocima, korisnicima prava na ličnu invalidninu, korisnicima prava na dodatak za njegu i pomoć drugog lica korisnicima prava na ortopedski dodatak, kao i korisnicima prava na porodičnu invalidninu i povoljnu penziju po Zakonu o pravima branilaca i članova njihovih porodica. U Jedinstveni registar unose se podaci o demobilisanim braniocima i korisnicima prava na: mjesečni novčani dodatak nezaposlenim demobilisanim braniocima; korisnicima prava na osnovno osiguranje i povoljnu penziju po

Zakonu o pravima demobilisanih branilaca i članova njihovih porodica i korisnicima prava na prijevremenu penziju.
Kao osnov za izradu Jedinstvenog registra služi postojeća baza podataka pripadnika Oružanih snaga, kao i podaci iz baze podataka korisnika prava i to evidencioni karton RVI i jedinstveni matični karton šehida-poginulog borca.
Informatička opremljenost je ključni element u razvoju aplikacija vođenja službenih evidencija iz oblasti vojne obaveze u terenskim uredima (izdavanja uvjerenja iz službene evidencije), kao i u službama branilačko-invalidske zaštite. Neophodno je, stoga razviti i unaprijediti elektronsko uvezivanje i informatički softver ovog ministarstva sa terenskim uredima, nivoa općina-kantona, službe branilačko-invalidske zaštite, kantonalna ministarstva za branilačku zaštitu.
Realizacijom ove ideje u svakom trenutku bi se imali svi podaci na jednom mjestu o izdatim uvjerenjima o pripadnosti Oružanim snagama i korisnicima branilačko-invalidske zaštite u FBiH.
Nakon uspostave takvog jedinstvenog informacionog sistema, te okončanja postupka revizije korisnika boračke populacije, stekli bi se uslovi za izradu jedinstvenog registra branilaca i korisnika prava iz oblasti branilačko-invalidske zaštite.
Bosna i Hercegovina, kao država ima težnju ka članstvu u EU, u narednom periodu će morati svoje zakonodavstvo uskladiti sa pravom EU.
Harmonizacija sa pravom EU podrazumijeva skup mjera, odnosno postupaka koji imaju za cilj da usaglase propise nacionalnog pravnog poretka sa pravom EU, odnosno komunitiranim pravom. Pravo EU predstavlja jedinstvo zakonodavne aktivnosti institucija Zajednice, što predstavlja pozitivnu harmonizaciju.
U krajnjoj liniji, cilj je pravno urediti društveni odnos na jedinstveni način ili što je moguće sličniji način na cijelom prostoru Zajednice.
U tom pravcu Ministarstvo za pitanja branitelja i invalida odbrambeno-oslobodilačkog rata/domovinskog rata će raditi na istraživanju mogućnosti kako aktuelne propise prilagoditi pravu EU, a da se ne umanje prava pripadnicima branilačkih populacija.
Imajući u vidu naprijed izloženo evidentno je da bi se do 2020. godine trebao provesti niz reformi u oblasti branilačko-invalidske zaštite. Neophodno je kontinuirano poduzimati aktivnosti kojim bi se raspoloživa sredstva usmjerila ka realizaciji osnovnog cilja, odnosno što boljeg i efikasnijeg sistema branilačko-invalidske zaštite, tj. obezbjeđenje boljeg života za branilačku populaciju u FBiH.
U narednom periodu, potrebno je spriječiti zloupotrebu korištenja prava putem zakonodavnih reformi i kontrole svih u ostvarivanju statusa pripadnika OS, izjednačiti pripadnike OS koji rade sa onima koji ne rade, kako bi već jednom prava branilaca bila izjednačena, tj. ne bi bila socijalna prava koja bi stimulisala nerad pojedinca.
Ovim aktivnostima bi se nastojalo spriječiti usmjeravanje budžetskih sredstava prema korisnicima koji su svoja prava stekli zloupotrebom i izigravanjem Zakona, a stekla bi se mogućnost da se ta sredstva usmjere u kapitalne investicije i tako poveća broj zaposlenih pripadnika boračkih populacija.
Ispunjenje plana razvoja i realizacija strategije do 2020. godine ovog ministarstva, zavisiće od obezbjeđenja finansijskih sredstava za finansiranje predviđenih projekata i utvrđivanja jedinstvene politike, kojom se regulišu socijalno-statusna pitanja vojnih invalida, porodica poginulih branilaca i nezaposlenih branilaca, kako na nivou FBiH, tako i na svim nivoima vlasti u FBiH.

12.6. Pravda

Vizija

Zalaganje za jačanje demokratskih odnosa, vladavinu prava građanskih i vjerskih sloboda, jednakosti i ravnopravnosti naroda i građana, kao i prava pojedinaca na jednake životne prilike, koje će omogućiti pojedincu jačanje u društvu na način da mu instrumenti države budu podstrek za iskazivanje i aktiviranje ličnih potencijala za razvoj u svim oblastima društvenog života i spriječe svi mogući oblici sputavanja i diskriminacije.

Temeljna strateška opredjeljenja

- Urgentno završavanje giljotinje propisa u oblasti pravosuđa, javnoj upravi i izvršenju kaznenih odredbi
- Izgradnja i razvoj pravne regulative i institucija sa standardima EU
- Digitalizacija zemljišno-knjižne administracije

Strateški pravci aktivnosti Federalnog ministarstva pravde Vlade FBiH u periodu 2010.-2020. godine obuhvataju poslove i zadatke u četiri glavna pravaca:

- Upravne, stručne i druge poslove u oblasti pravosudnih institucija i uprave;
- Upravnog nadzora nad radom pravosudne uprave i federalnih tijela uprave;
- Udruživanja u političke organaizacije i udruge građana,
- Upravnog nadzora i izvršenja kaznenih sankcija. Radi se, dakle, o tri vrlo važne oblasti
- društva- pravosuđu, upravi i izvršenju kaznenih sankcija.

Unatoč objektivim problemima i poteškoćama – ostvaren je napredak u brojnim sektorima u ovoj oblasti:

- u sklopu aktivnosti na prevenciji maloljetničke delikvencije, formirano je Odjeljenje odgojnog doma za maloljetnike pri Kazneno-popravnom zavodu poluotvorenog tipa u Tuzli;
- u kazaneno-popravnim zavodima u Tuzli, Odjelenje u Orašju izgrađen je novi objekat, čime je uvećan prostroni kapacitet za 54 mjesta;
- digitaliziran je velik broj zemljišnoknjižnih uložaka i katarskih planova;
- sistematski je ažurirana i izvršena registracija nekretnina i izrađene digitalne orto-foto karte u mjerilu 1:5000 (DOF 5) za područja općina Gradačac i Čapljina, koje su date na pregled i ovjeru Federalnoj upravi za geodetske i imovinsko-pravne poslove;
- Rad na izradi “Projekta IT/IM strategije za jedinstveni sustav zemljišne registracije u FBiH;
- priprema i izrada prednacrta, nacrta i prijedloga zakona u nadležnosti FBiH

- Upravni inspektorat je redovno izvršavao neposredni inspekcijski nadzor, sa ciljem unapređivanja u oblasti koje pokriva Federalno ministarstvo pravde

U realizaciji Strategije 2010-2020. godine strateški ciljevi u oblasti pravde, dakle pravosuđa, uprave i izvršenja kaznenih sankcija su:

(1) Provodjenje giljotinje propisa,
(2) Potpuna implementacija Strategije reforme sektora pravde u BiH;
(3) Okončanje reforme pravosuđa u FBiH u cilju efikasnijeg rada pravosuđa bez zaostalih predmeta;
(4) Okončanje reforme zemljišnoknjižne administacije s ciljem postizanja potpune ažurnosti zemljišnih knjiga, njihova digitalizacija i javna dostupnost putem Interneta, kao i implementacija drugih najsavremenijih tehnologija;dovršetak procesa reforme javne uprave, s ciljem da se omogući rad javne uprave u FBiH, koji respektira profesionalnost, nepristrasnost, transparentnost i druga najviša dostignuća suglasno evropskim standardima;
(5) Potpuno reformisati sustav izvršenja kaznenih sankcija u FBIH s ciljem da sankcije budu transparentne, ostvarive i provodive;
(6) povećanje izdvajanja za izgradnju maloljetničkih zatvora, s ciljem upućivanja maloljetnika u odgojno-popravne domove;
(7) Osiguranje dovoljnih kapaciteta ustanova za izvršenje kazne zatvora, kako bi se postigao cilj zadovoljavanja evropskih kriterija i obezbjeđivanja adekvatnih i zadovoljavajućih kaznenih kapaciteta;
(8) Primjena postojećih alternativnih načina izvršenja kaznenih sankcija i uvođenje i primjena novih, s ciljem postizanja najviših dostignuća u izvršenju kaznenih sankcija u Evropskim zemljama;
(9) Postizanje većeg stupnja sigurnosti kazneno-popravnih zavoda, posebno informatičkim umrežavanjem tih zavoda sa Federalnim ministarstvom pravde, s ciljem poboljšanja sigurnosti izvršavanja kaznenih mjera i sankcija za sve zatvorenike;
(10) Provođenje prevencija u domovima za maloljetničku delikvenciju, s ciljem smanjenja maloljetničke delikvencije;
(11) Finaliziranje Sporazuma o smještaju i boravku osoba kojima je izrečena mjera obaveznog psihijatrijskog liječenja koja će se izvršavati u specijalnoj bolnici Sokolac, s ciljem da svi pacijenti sa prostora BiH budu tu smješteni, te da im se osiguraju uslovi za normalan život, liječenje i boravak;
(12) Sprečavanje unošenja narkotika u kazneno-popravne zavode s ciljem smanjenja i onemogućavanja maloljetnih i drugih delikvenata u činjenju zakonom zabranjenih djela i postupaka;
(13) Renoviranje zemljišnih ureda u općinskim sudovima, s ciljem postizanja njihove efikasnosti, odnosno kvalitetnog zadovoljavanja interesa i potreba građana i institucija;
(14) Usaglašavanje propisa u sektoru zemljišne adminstracije, s ciljem harmonizacije normativa i prakse u ovoj oblasti;
(15) Otklanjanje normativnih i administrativnih zapreka za uspješnije poduzetništvo, s osnovnim ciljem da se poboljšaju i pojednostave propisi u F BiH u ovoj oblasti i tako olakša i pojednostavi ostvarivanje interesa građana.

Mjere i aktivnosti za ostvarivanje navedenih ciljeva, u narednom 10-godišnjem periodu na kojima će se raditi:

- pregledom, preispitivanjem i analizom važećih i donošenjem novih normativnih akata u FBiH;
- Federalno ministarstvo pravde uložiće značajne napore i sredstva kako bi se unaprijedili poslovi izvršenja kaznenih sankcija, unatoč očitim problemima i objektivnim ograničenjima;
- praćenjem sprovođenja kaznenih sancija u FBiH, uz trajno podsjećanje na obvezu primjene Evropskih zatvorskih pravila i nužnost provođenja reformi u zatvorskom sustavu;
- posredstvom inspektorata za izvršenje kaznenih sankcija u FBiH, obavljaće se nadzor nad primjenom Zakona o izvršenju sankcija, kao i upravni nadzor nad radom zavoda;
- primjenom adekvatne kaznene politike i afirmacije alternativa kaznama zatvora, smanjiće se rastući pritisak na zatvorske sustave,
- za ostvarenje većeg stepena sigurnosti kazneno-popravnih zavoda, pored stalnog kadrovskog osposobljavanja, povečaće se ulaganja u tehničku opremljenost (video nadzor, sredstva veze, sustav vatro dojave i alarma, detektori protiv nošenja nedozvoljenih predmeta, hladnog i vatrenog oružja, narkotika, nedozvoljenih elektorničmnih uređaja, mobitela i slično);
- radiće se na osnivanju socijalno-zdravstvene ustanove zatvorenog tipa za zbrinjavanje osoba u slučaju duševne bolesti, neubrojivosti i obaveznog liječenja od ovisnosti;
- u sektoru zemljišne adminstracije FBiH, sprovodiće se aktivnosti u smislu provođenja i intenziviranja započetih reformskih procesa u ovoj oblasti;
- polazeći od Zakona o zemljišnim knjigama FBiH, propisane obaveze za zemljišne knjige vodiće se u elektonskom obliku;
- na osnovu usvojene Strategije, izrađen je projektni zadatak za izradu digitalnih orto-foto karata, kojim će se redovno ažurirati i vršiti registraciju nekretnina;
- usaglašavanje propisa u sektoru zemljišne administracije trajan je zadatak i obaveza mjerodavnih institucija, što je i zadatak Komisije za usaglašavanje propisa u sektoru zemljišne administracije.

Na osnovu ciljeva i zadataka utvrđenih ovom Strategijom, Federalno ministarstvo pravde će raditi godišnje operativne planove sa konkretnim aktivnostima koji će se izvršiti u svakoj od 10 godina za koje se donosi Strategija razvoja FBiH.

12.7. Kultura i sport

Vizija

Strategija kulturne politike u FBiH 2010-2020. godine biće u funkciji upotrebe svih raspoloživih resursa, od finansijskih, do naučnih i umjetničkih i ima prioritetan zadatak - razvoj kulturnog kapitala radi postizanja glavnog dugoročnog cilja - kulturno održiv razvoj. Strategija markira ciljeve i instrumente razvoja kulture FBiH za dugoročno razdoblje; kulture u širem smislu i kulture u užem smislu; umjetnosti i kulturnih industrija; kulturnog nasleđa, kulturnih odnosa, te međusektorskog djelovanja. Kao takva, ona je bila u funkciji jačanja i jačaće kao razvojna komponenta ukupne politike FBiH, koja razmjenu i plasman proizvoda kulture i kulturne industrije prepoznaje i kao područje interesantno za ulaganje i vlastiti razvoj.

Temeljna strateška opredjeljenja

- Urgentno završavanje giljotinje propisa u oblasti pravosuđa, javnoj upravi i izvršenju kaznenih odredbi
- Izgradnja i razvoj pravno-institucionalnih kapaciteta i jačanje kulturnog kapitala
- Finansijska podrška kulturno-prosvjetnim društvima i drugim kulturnim i sportskim institucijama
- Promocija kulturne baštine, obnove i zaštite graditeljskog naslijeđa i drugog modernog stvaralaštva u svim obalstima kulture i umjetrnosti
- Urgentna uspostava pravne regulative u sportu
- Razvoj sporta kao posebnog socio-kulturnog sistema
- Organizovanje sporta na tržišnim osnovama
- Povezivanje sportskih organizacija sa zdravstvenim, kulturnim i obrazovnim institucijama

Razumijeti i prihvatiti ideju da je kultura nezaobilazna snaga za transformaciju društva u cjelini, posebno imajući u vidu činjenicu da je ovo društvo, u novom sistemu vrijednosti, tek deceniju i po, nije nimalo lako, posebno u situaciji kada ni pitanje kulturnih raznolikosti u državi, pa prema tome i u FBiH nije još suštinski postavljeno, jednako kao ni dijalog o dobrom upravljanju u kulturnoj politici, angažovanju civilnog društva, asocijacijama kulture i umjetnosti, nauke i interakcije s državnim institucijama i njenim strukturama. Sektor kulture je u FBiH u proteklom periodu bio znatno marginaliziran. Kultura je tek u junu 2006. godine prvi put uključena u Revidiranu Srednjoročnu strateginu razvoja BiH 2004-2007. godine, čime je tek stvorena mogućnost da se kulturna politika razmatra u kontekstu jačanja socijalne kohezije društva, kao jedna od strateških politika razvoija društva.

Pitanje je da li marginalizaciju kulture treba posmatrati i sa stanovišta podijeljenosti nadležnosti u ovom značajnom sektoru: u BiH je usvojena je Strategija kulturne politike, a za oblast kulture na nivuo države nadležno je Ministarstvo civilnih poslova BiH, čija je isključiva

nadležnost koordinacija i usklađivanje programa entitetskih ministarstava kulture. S druge strane, Dejtonskim sporazumom, kultura je u isključivoj nadležnosti kantona. Izmjenama Ustava FBiH, ustanovljeno je Federalno ministarstvo nadležno za poslove kulture. Međutim, Federalno ministarstvo kulture ne koordinira rad kantonalnih ministarstava i nije im nadređeno. Potreba je, prema tome, da se u narednom periodu, u skladu sa ulogom i značajem kulture u cjelini, povede rasprava o organizacionom ustrojstvu kulture od lokalnih zajednica, entiteta do države. Ta neadekvatna uređenost je jedan od krupnih razloga što se institucije kulture, nauke i umjetnosti u FBiH nalaze u teškom materijalnom, kadrovskom i organizacionom stanju.

Učešće nevladinog sektora u kreiranju kulturne politike je značajno, ali je nedovoljno podržano sistemskim mjerama i kulturnom politikom. Imajući u vidu realno ekonomsko i socijalno stanje u kojem se nalazi FBiH, nije realno očekivati da će liberalizacija tržišta i potpuno prepuštanje kulture slobodnom tržištu omogućiti intenziviranje njenog razvoja bez institucionalne podrške od strane svih nivoa vlasti u Federaciji i državi BiH.

Ciljevi Strategije kulturne politike 2010-2020. godine, prema metodologiji kulturološke analize, usmjereni su na sljedeće oblasti: (1) istorija, pojam i određenje kulture, (2) kulturna legislativa, (3) instrumenti kulturne politike, (4) animacija kulture i kulturne politike, (5) kulturni pluralizam i međunarodna kulturna saradnja, (6) kulturna politika, evropske integracije i evropski kulturni identitet, (7) kulturna politika u multikulturnim društvima, (8) kulturna politika i ekonomika kulture, (9) kulturna politika i sponzoriranje kulture, (10) kulturna politka i marketing.

Osnovna načela strategije kulturnog sektora prvenstveno čine:

- neovisnost kao osnovni organizaciono-kreativni preduslov za bilo kakav individualni ili kolektivni rad u domenu kulture,
- finansijsko-upravna decentralizovanost, što podrazumijeva konzistentnu i realističnu legislativu, transparentno finansiranje, stepenastu hijerarhiju u odlučivanju (institucije vlasti – kulturne institucije – kulturni kreativci –građani),
- demokratičnost kao osnovno načelo u svim procedurama u kojima se usvaja i realizuje kultirna politika FBiH,
- multikulturalnost-interkulturalnost-pluralizam utemeljen na seriji projekata koje obuhvata više studija, kao što su kulturna posebnost, integrativne kulturne komponente, kulturni kontakti, kulturna tradicija, i sl.,
- kulturna različitost,
- kulturna otvorenost i kulturna saradnja kao višestrano programirana i efektuiarana aktivnost,
- interdiscipliniranost i međusektorska povezanost,
- kulturni balans (nacionalno-građansko, slobodno-dogmatsko, državno-privatno, građansko-rurarno, elitno-masovno...),
- realna i efikasna kulturna politika koja djeluje poticajno na sve kulturne kreativce, koja permanentno otklanja sva ograničenja i blokade u ukupnom kulturnom razvoju, koja uvodi nove tehnologije i inovativna rješenja,
- samnoodržavost u kulturi kao strateški pozitivan cilj koji podrazumijeva veću neovisnost, integrativnost i međusektorsku povezanost, bogatiji, raznovrsniji i komunikacijsko-disperzivniji kulturni izraz, kao i kompleksnije opcije u finansiranju kulturnih projekata.

Osnovni ciljevi razvoja kulture i sporta u periodu realizacije Strategije razvoja 2010-2020. godine su:

(1) Istraživanje, zaštita i kontinuirani razvoj svih vrijednosti koji čine kulturni kapital Federacije BiH, kulturni kapital u cjelini i kulturni kapital u okviru nacionalnih kultura, te održavanje/kontrola suvereniteta nad vrijednostima/objektima koji su presudni za dugoročnost kulturnog kapitala Federacije BiH;

(2) Finansijska podrška i osnaživanje djelovanja nacionalnih kulturnrno-prosvjetnih društava – KDP „Preporod“, HKP „Napredak“, SPKD „Prosvjeta“ i Jeverejsko kulturno-prosvjetno društvo „La Benevolencija“, kao i udruženja i kulturnih društava nacionalnih manjina;

(3) Popravljanje statusa institucija kulture, zaduženih za kulturno-istorijsku baštinu, kao što su arhivi, muzeji, biblioteke.

(4) Usklađivanje modela finansiranja kulturne djelatnosti od značaja za Federaciju, kantone i opštine;

(5) Osiguranje zastupljenosti kulturnih programa i projekata u svim dijelovima FBiH;

(6) Uvrđivanje strateških pravaca kulturne politike u oblasti izdavaštva, štamparstva, knjižarstva i bibliotekarstva, koji predstavljaju temelj za razvoj kulture;

(7) Unapređivanje uslova za muzičko-scensko stvaralaštvo, posebno domaće produkcije, uslova za održavanje koncerata i organizovanja festivala klasične muzike, čije sadržaje treba prilagoditi domaćoj i stranoj poblici;

(8) Popravljanje materijalne i proizvodne baze filmske industrije;

(9) Osiguranje zaštite, protoka i daljeg razvoja likovnog stvaralaštva;

(10) Razvoj kritičkog dijaloga koji bi njegovao kompetentnu kritičku misao i čime bi se sužavao prostor dnevno-političkim uticajima, kao i proizvoljnom, neznalačkom i nekompetentnom vođenju uređivačkih politika u nekim javnim i drugim medijima;

(11) Prezentacija kulturne baštine i savremenog kulturnog i umjetničkog stvaralaštva u svim oblastima kulture i umjetnosti.

Kako bi se ovi ciljevi u oblasti kulture i sporta u FBiH realizovali, potrebno je u FBiH raditi na sljedećem:

- sve institucije kulture treba da očuvaju neovisnost kao osnovni organiozaciono-kreativni preduslov za bilo kakav individualni ili kolektivni rad u domenu kulture;
- ojačati demokratičnost kao osnovno načelo u svim procedurama u kojima se usvaja i realizuje kulturna politika FBiH;afirmisati multikulturnost-interkulturalnost-pluralizam, utemeljen na seriji projekata kao što su kulturna posebnost, integrativne kulturne komponente, kulturni kontakti, kulturna tradicija;
- afirmisati kulturne različitosti u vremenu globalizacije, što je od neprocjenjive vrijednosti za razvoj interkulturalnog dijaloga i jačanje sociojalne kohezije društva, za što je potrebno povećati finansijska izdvajanja za ove namjene.

Kako bi se ostvarili ciljevi u očuvanju, zaštiti, restauraciji, rehabilitaciji i prezentaciji kulturno-istorijskog nasleđa FBiH, u ovom desetogodišnjem periodu treba organizovati sljedeće aktivnosti:

- reformisati postojeće zakonodavstvo, uz jačanje na njemu zasnovane odgovornosti;
- uskladiti postojeće zakonodavstva sa standardima EU i međunarodnim konvencijama koje je prihvatila BiH, kao i donošenje novih propisa;
- 2010-2011 godine usvojiti Zakon o kulturnom nasleđu u FBiH što će znatno popraviti muzejsku, arhivsku, bibliotečku, izdavačku, spomeničku i druge djelatnosti u okviru kulturno-istorijskog nasleđa u F BiH;
- osigurati finansijske, tehničke i druge uvjete za trajno održavanje kulturno-istorijske baštine i njeno uklapanje u razvojne tokove na lokalnim i regionalnim nivoima u eri globalizacije kulturne ponude i potražnje.

U FBiH, biće potrebno jasnije određenje uloge kulturne politike. Potrebno je uskladiti modele finansiranja kulturne djelatnosti od značaja za Federaciju, kantone i opštine. Kako bi se to postiglo, potrebno je:

- osnažiti neke provjerene olakšice u kulturi;
- utvrditi kriterije stimulativnih sredstava namijenjenih za sufinasiranje programa i projekata u oblasti kulture, za što Federalno i kantonalna ministarstva kulture treba da formiraju posebna tijela;
- nadležna federalna i kantonalna ministarsstva će obezbjediti sredstava iz budžeta iz kojih bi se sufinansirali projekti i programi kulture;
- federalno ministarstvo kulture iniciraće donošenje zakonske regulative za uvođenje poreskih olakšica, kao što su oslobađanje poreza na dobit u kulturi, oslobađanje od plaćanja PDV-a, ukidanje ili maksimalno smanjenje poreza na knjige iz oblasti beletristike i umjetnosti, kao i za udžbenike, naučnu literaturu, i stručne priručnike;
- nadležna federalna i kantonalna ministarstva će stvarati uslove za sufinansiranje i stipendiranje mladih talentovanih umjetnika, kako bi se što prije došlo do strateškog, novog proizvoda u oblasti umjetnosti, a koji jedino može stvoriti sam umjetnik;
- ministarstva će osigurati uslove za ujednačen razvoj kulture i tržišta kulture na cijelom području Federacije, vodeći računa o decentralizaciji i demotroloplizaciji kulture;

Adekvatnom procjenom programa i kulturnih projekata od značaja za Federaciju, kantone i opštine, osiguraće se zastupljenost kulturnih programa i projekata u svim dijelovima Federacije. Da bi se to postiglo, potrebno je poduzeti sljedeće aktivnosti:

- nadležna ministarstva i institucije kulture će osigurati programsko-projektnu dokumentaciju javnih ustanova u kulturi ili pojedinaca koji konkurišu za sredstva iz budžeta kantona ili Federacije,
- ministarstvo kulture i sporta Federacije i kantonalna ministarstva će obezbjediti da tenderi i projekti u oblasti kulture budu blagovremeni, dorečeni i otvoreni za sve umjetnike, institucije, privatna, turistička i proizvodna preduzeća iz sfere kulture u Federaciji.

U nardnom desetogodišnjem periodu, treba normalizovati finansijske uslove u izdavačkoj djelatnosti, jer je skoro zanemartljivo zanimanje za plasman knjige, a broj kupljenih knjiga po stanovniku veoma mali. Za realizaciju ovih ciljeva**,** Vlada Federacije, te kantonalne vlade, odnosno njihova resorna ministarstva obezbijediće:

- povećanje finjansijskih izdvajanja za izdavačku djelatnost i sufinansiranje kroz dodjele grant sredstava, odnosno povećanje nivoa sredstava za izdavačku djelatnost na nivou entiteta i kantona, kako bi se knjiga učinila dostupnijom;
- bolje uslove za izdavanje, distribuciju i plasman domaćih i stranih književnih i naučnih djela, u skladu sa selektivnim kriterijima kreativnog rada;
- povećanje nivoa sredstava za bibliotečku i knjižarsku djelatnost;
- poboljšanje materijalnog statusa pisaca;
- finansiranje projekata koji se ističu kvalitetom i inovativnim oblicima profesionalnog djelovanja;
- planiranje sredstava za prevode vrijednih djela iz domaće književne baštine i savremene književnosti, kao i nauke i esejistike na svjetske jezike;
- donošenje poticajnih zakonskih propisa u prilog knjizi i izdavaštvu i oslobađanje knjige od poreza, podrazumijevajući pri tome i PDV;
- stimulisanje izdavača na korišćenje modernih tehnologija koje će doprinijeti modernizaciji izdavačke produkcije i širenju kruga korisnika knjige;
- podsticanje alternativnih oblika ulaganja u izdavačke projekte i programe;
- stimulisanje stvaralaca kroz dodjelu raznih priznanja, nagrada, kao i raspisvanje konkursa za izdavanje literalnih dostignuća.

Uzimajući u obzir da je vrlo delikatan, težak položaja muzičke djelatnosti u FBiH, Sarajevske filharmonije, Opere i Baleta Sarajevskog pozorišta, te da treba unaprijediti uslove za muzičko-scensko stvaralašto, posebno domaće produkcije, uslove za održavanje koncerata i organizovanje festivala klasične muzike, čije sadržaje treba prilagoditi kako domaćoj tako i stranoj publici, u periodu realizacije Strategije, aktivnosti će se usmjeriti na:

- školovanje kadrova koji bi uz sticanje novih znanja iz oblasti svjetske diskografije, omogućili lakše plasiranje domaćeg proizvoda na svjetsko tržište;
- izdvajanje određenih sredstava za gostovanje muzičkih umjetnika i ansambala koji su već ostvarili rezultate na međunarodnom planu;
- valorizaciju našeg muzičkog naslijeđa i stvaralaštva;
- stalno motivisanje za muzičko stvaralaštvo raspisivanjem konkursa i drugih oblika stimulisanja mladih talenata
- širenje muzičke kulture i muzičkog obrazovanja, muzičke kritike i muzičke misli.

Kako bi se podržali filmski projekti iz budžeta Federacije i lokalnih zajednica, odnosno popravio materijalni položaj i proizvodna baza filmske industrije, u realizaciji Strategije razvoja FBiH 2010-2020. god, u ovoj oblasti potrebno je organizovati sljedeće aktivnosti:

- uspostavljanje kvalitetnije organizacije proizvodnje, distribucije i prikazivanja filma;
- obezbijeđenje finansijskih izdvajanja za sufinansiranje kinematoigrafije;
- preciziranje zakonskih okvira koji bi obuhvatili i regulisali čitavu kinematografsku djelatnost;
- utvrđivanje godišnjeg produkcionog obima (dugometražnih igranih filmova, animiranih i dokumentarnih filmova);
- promovisanje u svijetu kroz kulturne centre, obrazovne institucije, reklame i spotove, kao i učešeće naših filmskih ostvarenja na svjetskim filmskim festivalima;
- provođenje zakonitosti o autorskim pravima i razvijanje svijesti ljudi o autortskom vlasništvu;
- razvoj amaterskog filma koji je u ovoj državi imao bogatu i zapaženu tradiuciju.

Kako bi se podsticao razvoj slikarstva, vajarstva, arhitekture, grafičkog i produkt-dizajna, fotografije i tehno-slike, te muzejske, memoarske i galerijske djelatanosti, donijeće se slijedeće mjere:

- obezbjediti veća finansijska sredstva za sufinansiranje ovih djelatnosti,
- omogućiti kritičke retrospektive i izložbe značajnih likovnih umjetnika
- održavanje postojećih i otvaranje novih muzeja i galerija,
- jačanje u medijskom i školskom sistemu komponente likovne kulture, likovne kritike i kritičkog valorizovanja likovnih vrijednosti,
- podsticanje razvoja talenata i obećavajućih likovnih projekata,
- organizovanje institucija koje se bave promovisanjem domaće likovne umjetnosti i domaćih likovnih umjetnika u inistranstvu,
- ostvarivanje saradnje sa turističkim organizacijama i uključivanje muzeja, galerija i likovnih umjetnika u turističku ponudu FBiH.

Da bi se obezbjedile profesionalne i etičke norme u uređivačkim politikama javnih i privatnih medija i razvijao kritički dijalog, koji bi njegovao kompetentnu kritičku misao i čime bi se sužavao prostor dnevno-političkim uticajima, kao i proizvoljnom, neznalačkom i nekompetentnom vođenju uređivačkih politika u nekim medijima, radiće se na slijedećem:

- poboljšati efkasnost sudskog sistema u pogledu primjene odredaba Kivičnog zakona radi zaštite slobode izražavanja i informisanja, ali i odgovornosti za javno izgovorenu riječ,
- povezivanje dramskih, dokumentarnih, književnih, te muzičkih i likovnih djela u programe audovizuelnih medija, čime će se pojačati saradnja između ustanova umjetničkog obrazovanja, umjetnika, medijskih djelatnika i niza marketinških stručnjaka, kako bi se ova vrijedna djela učinila što dostupnija javnosti.

U realizaciji Strategije treba obezbijediti da teatarska djelatnost postane sastavni dio ukupne kulturne industrije i da dosegne ono što se zove umjetnička komunikacija društva koja treba da bude svojevrsna zajednica svih onih ljudi koji u teatarskom činu participiraju**,** pa bi kulturna politika u Federaciji BiH i tearskoj djelatnosti trebalo da:

- favorizuje kvalitet, odnosno da u kulturnoj politici FBiH, u strateškom pogledu mora biti zastupljen kvalitativni princip,
- poveća finansijska izdvajanja za pozorišnu djelatnost,
- adekvatnije postavi i razrješi odnos tzv. festivalske i institucionalne kulture, imajući u vidu činjenicu da, sve dotle dok festivalska kultura ne bude svedena na mjeru koju diktira redovna kultutra, naš kulturni život neće se razvijati predviđenim i mogućim tempom,
- nađe mjesto, a adekvatno tome, i finansijski prostor za ono što je tragalački segment, čisti teatarski laboratorij, nezavisno od institucionalnog principa, koji bi imao policentričnu strukturu i koji bi planski saobražavao teatarsko školstvo, razvoj teatarske kulture, časopisa, knjiga, videosistema, likovnih manifestacija teatarskog tipa,
- posveti pažnju stalnim preobrazbama, metamorfozama teatarskog bića, koje mora doživjeti i preobrazbu u skladu sa savremenim medijima, televizijom i filmom,
- kulturna strategija mora računati i na stalne podsticanje glumačke umjetnosti i temeljnog rediteljskog izraza.

Međunarodna kulturna saradnja organizacija kulture Federacije i kulturnih organizacija i institucija iz inostranstva, značajan je segment Strategije razvoja kulturne politike 2010-2020. godine, pa je prezentaciju kulturne baštine i savremenog kulturnog i umjetničkog stvaralaštva u svim oblastima kulture i umjetnosti potrebno programirati i organizovati putem sljedećih aktivnosti:

- diplomatsko-konzularna predstavništva BiH svojom aktivnošću će doprinijeti učešću predstavnika BiH na manifestacijama koje se realizuju u inostranstvu. Međunarodna sardnja u ovoj oblasti dobrim dijelom zavisi od osiguranih sredstava posebno namijenjenih za učešće na nekoj od kulturnih manifestacija u inostranstvu,
- godišnjim planovima rada diplomatsko-konzularna predstavništva BiH trebaju konkretizovati sadržaje i aktivnosti u oblasti kulturnog pezentiranja i saradnje u zemljama prijema,
- na osnovu dosadašnjih uspješnih poslova u oblasti kulture s drugim državama, kao i interesa naše države da ostvari neprekidnu kulturno-obrazovnu vezu sa dijasporom, program osnivanja kulturno-informativnih centara naše države obuhvatiće sljedećee države: Srbiju, Crnu Goru, Sloveniju, Makedoiju, Austriju, SR Njemačku, Švicarsku, Tursku, Švedsku, Dansku, Norvešku, SAD, Austriju, Kanadu i dr.

U savremenim uslovima sport je postao veoma značajan dio kulture i ukupnih materijalnih i duhovnih vrijednosti ljudske zajednice. Ishodište razvoja sportske djelatnosti predstavlja prava ljudi da se bave sportskim aktivnostima, da se slobodno udružuju u klubove, društva i druge sportske asocijacije u kojima se nezavisno utvrđuju pravila sportske igre i takmičenja.

Strateški razvoj sporta je dostizanje stepena uključenosti stanovništva u sistemsku sportsku aktivnost, koji produkuje ekonomske i druge relevantne društvene efekte sportski razvijene zemlje, kao i nivoa vrhumskih sportskih dostignuća.

Tri su bitna preduslova koji predstavljaju i posebne strateške ciljeve razvoja oblasti sporta:

- razvoj sfere sporta kao posebnog socio-kulturnog sistema, koji uključuje dominirajuću ulogu učesnika u sportu u usmjeravanju razvoja djelatnosti, snagom sportskog društvenog rada, usaglašavanjem javnih i ličnih interesa, promovisanjem programa uspješnih poduzetnika, iznalaženjem novih izvora investicionog kapitala. U sistemu sporta presudnu ulogu imaju sportske organizacije i slobodne neprofitabilne institucije, koje karakterišu ulaganja vlastitog znanja i sredstava i visok stepen odgovornosti za uspješno djelovanje.

- Organoizovanje sporta kao posebne sfere privređivanja, odnosno realizovanje tržišne strategije razvoja sporta i uspostavljanje jasnih odnosa interesa i vrijednosti. Istinski smisao i svrha uspostavljanja tržišnih odnosa u sferi sporta je realna podudarnost interesa razvoja sporta i razvoja preduzetništva. Vrhunska tehnologija i stručnost u djelatnosti sportskih institucija, oslonjeni na tržišni sistem, mogu osigurati dostizanje visokih sportskih rezultata, njihovu ljudsku, kulturnu i ekonomsku valorizaciju i prosperitet.

- Povezivanje i usaglašavanje funkcija i ciljeva sportskih organizacija i institucija sa sferama drugih društvenih djelatnosti, posebno kulture, zdravstva, obrazovanja i informacija, koji svojim djelovanjem podržavaju i obogaćuju društveno-sportski život date sredine.

Imajući u vidu takav značaj sportske djelatnosti, neophodno je osigurati adekvatnu podršku države razvoju sporta, prije svega na području unapređivanja tjelesnog odgoja na svim nivoima obrazovanja, podizanja fizičke spremnosti stanovništva, razvoja vrhunskog sportskog stvaralaštva i izgradnje sportskih objekata kao minimalnih pretpostavki za odvijanje ove djelatnosti na teritoriji cijele zemlje.

Već u 2010. godini donijeće se Zakon o sportu FBiH, a u 2011 je neophodno donošenje podzakonskih akata. U narednom periodu neophodno je uraditi slijedeće:

- izvršiti kategorizaciju sportskih objekata,
- izraditi Informativni sistema,
- usaglasiti zakonske akte sa Evropskom konvencijom o nasilju i nedoličnom ponašanju gledalaca na sportskim priredbama, posebno na nogometnim utakmicama,
- utvrde sistem organizovanja sporta na nivou FBiH i utvrditi sistem organizacije sportskih takmičenja na entitetskom nivou.

Da bi se ostvarili preduslovi za izgradnju i rekonstrukciju sportskih objekata i stvarala njihova mreže u skladu sa standardima Evropske unije, a za što je potrebno obezbijediti finansijske preduslove, treba realizovati sljedeće aktivnosti, tako što će do 2015. godine svaka opština u FBiH izgraditi sportske objekte:

- nogometni stadion koji odgovara UEFA-inim propisima o stadijskoj strukturi u skladu sa nivom takmičenja klubova,
- sportsku dvoranu koja odgovara propisima Međunarodnih sportskih federacija u rukometu, košarci, malom nogometu i odbojci za nacionalna takmičenja,
- zavisno od geografskog položaja opštine i stvarnih mogućnosti gdje to i uslovi dozvoljavaju, izgradiće se ski-staza za najmanje jednim ski- liftom,
- najmanje četiri otvorena teniska terena.

Kako bi stvorili uslove da cjelokupno stanovništvo FBiH može da se, u skladu sa svojim potrebama i zahtjevima, bavi sportskim aktivnostima, potrebno je izgraditi mrežu sportskih objekata, pa u realizaciji Strategije razvoja 2010-2020. godine, u Federaciji treba obezbijediti izgradnju:

- najmanje dva nogometna stradiona kategorije ELITE,
- najmanje pet sportskih dvorana za održavanje evropskog i svjetskog prvenstva u rukometu, odbojci, malom nogometu,
- tri zatvorena plivačka 50-metarska bazena sa pratećim sadržajima neophodnim za najveća međunarodna takmičenja,
- tri atletske staze ranga Evropskog prvenstva,
- dva teniska centra sa preduslovima za organizovanje ATP turnira,
- tri ski-centra za organizovanje međunarodnih takmičenja u nordijskom skijanju,
- po dvije staze za veslanje na mirnim i divljim vodama opremljenim za najveća međunarodna takmičenja,
- deset strelišta (po jedno u kantonu/županiji) za vazdušnu pušku i pet strelišta za malokalibarsku i vojničku pušku,
- dvije kuglane – osmostaske.

Da bi se obezbijedilo formiranje svestrane, slobodne i stvaralačke ličnosti mladih, odnosno jačala svijest o sistemskom odgojno-obrazovnom radu s djecom i omladinom, potrebno je obezbijediti sljedeće:

- Zadovoljavanje potreba djece i omladine za kretanjem, igrom i sportom, razvoj fizičkih sposobnosti i zdravlja, povećanje radnih i stvaralačkih sposobnosti, te identifikacija posebno darovitih pojedinaca za postizanje vrhunskih sportskih aktivnosti,
- Iinvestiranje u sportsko obrazovanje i sportski razvoj djece i omladine na svim nivoima obrazovnog sistema,
- Izrada programa tjelesnog odgoja djece predškolskog uzrasta (3-6 godina) i programa sportskih aktivnosti, takmičenja i smotri u mjesnim zajednicama, kvartovima i na nivou opština, koji bi se održavali u organizaciji sportskih saveza i roditeljskih odbora,
- Izrada programa i udžbenika tjelesnog odgoja u osnovnoj i srednjoj školi u skladu sa novim globalnim koncepcijskim opredjeljenjima i zahtjevima i standardima EU. Nastavu u školama treba da izvode nastavnici tjelesnog odgoja,
- Definisanje okvirnih standarda fizičke spremnosti i obima kretno-sportskih znanja koja učenici treba da posjeduju na pojedinim uzrasnim stupnjevima, čija provjera se vrši na kraju školske godine i što bi trebalo da je jedan od uslova za upis u naredni razred. Svi učenici osnovne škole treba da ovladaju znanjem u plivanju,
- Uspostava sistema školskih takmičenja u više sportova za koje se opredjeli konkretna sredina, koja će se realizovati na nivou opština, odnosno grada,
- Identifikacijom posebno darovitih učenika, a u saradnji sa sportskim organizacijama, stvorati uslove da se te sposobnosti razviju do vrhunskog sportskog strvaralaštva,
- Stvarati zakonske i druge pretpostavke za formiranje „sportskih gimnazija“ i „sportskih razreda“, u kojima bi se, uz prilagođene nastavne planove i programe, stvarali optimalni uslovi za dostizanje vrhunskih sporftskih rezultata i dostinuća,
- Uvesti sportski odgoj kao dio nastavnog procesa na fakultetima u prvoj godini, u sklopu kojeg treba da se provodi dijagnostičko-programski zadatak utvrđivanja tjelesnih i psihofizičkih sposobnosti, stanja zdravlja, usvojenosti sportskih znanja i vještina, na osnovu čega se kasnije izrađuju programi individualne vježbovne i sportske aktivnosti,
- Unaprijediti sportske aktivnosti i takmičenja u svim godinama studija, preko kojih studenti, zavisno od vlastitih mogućnosti i interesa, neposredno izražavaju i zadovoljavaju potrebe za kretanjem, podizanjem fizičke sposobnosti i ostvarivanjem mogućeg stepena sportiskih rezultata, uz redovne godišnje kontrole i testiranja rezultata kao uslov za upis u naredne školske godine.

Kako bi se podstaklo uključivanje mladih i ostalih u sport, razvoj vrhunskog sporta treba posmatrati i kroz sportska takmičenja i težnju za postizanjem što boljih rezultata u skladu sa olimpijskim geslom „Više, brže, bolje“. Da bi se ostvarivali ti i drugi sportski ciljevi, potrebno je obezbijediti:

- omogućiti osnivanje i rad sportskih škola, sportske gimnazije i sportskih razreda koji predstavljaju prihvatljiv oblik rada, u koje se uključuju učenici koji su na osnovu odgovarajućih metoda selekcije pokazali predisponiranost u određenom sportu,
- zakonskim i drugim propisima treba omogućiti njihovo osnivanje i rad,

- osnovati centre za pripreme državnih reprezentacija, koji bi trebalo da najuže sarađuju sa zavodima za sportsku medicinu, Fakultetom za fizičku kulturu, odgovarajućim sportskiom savezima i Olimpijskim komitetom,
- zavodi (dispanzeri) za sportsku medicinu treba da obezbjeđuju sportsko-medicinski nadzor vrhunskim sportistima. U zavisnosti od njihove kadrovske i materijalno-tehničke opremljenosti, oni mogu konkurisati da obavljaju sportsko-medicinski nadzor državnih reprezentacija u pojedinim sportovima.

Da bi se na najefikasnijih načina omogućila prevencija, pa i borba protiv specifičnih oboljenja civilizacije – oboljenja nervnog, kardiovaskularnog i respiratornog sistema - odnosno podizale opšte psihofizičke spodobnosti, polazeći od ključnog zahtjeva za podizanje fizičke spremnosti stanovništva, kao i pretpostavki za jačanje odbrambenih potencijala društva, pokrenuće se organizovana i široka akciju za razvoj ovoga područja života, a posebna pažnja biće usmjerena na:

- stvaranje organizacionih, kadrovskih i materijalnih pretpostavki da se svim kategorijama stanovništva omogući bavljenje primjerenim sportskim aktivnostima i da se u Federaciji, u periodu realizacije Strategije razvoja 2010-20220. god, dostigne nivo sportski razvijene nacije,
- neposrednim angažovanjem relevantnih sportskih i državnih asocijacija i institucija, izradiće se godišnji kalendari masovnih sportskih priredbi, smotri, provjera i takmičenja – krosovi, istrajna trčanja, smučarska trčanja, smučarske ture, planinske ture, pohodi, biciklistički krosevi, ture i trke, grupni nastupi u plesnoj, ritmičkoj i atletskoj gimnastici, takmičenja u malom nogometu, tenisu, badmintonu, borilačkim i drugim sportovima,
- radi objedinjavanja i usmjeravanja ovih aktivnosti treba uspostaviti organaizacione oblike pokreta „Sport za sve“,
- značajnu podršku širenju sportskih aktivnosti građana svih uzrasta treba da daju mediji, putem kojih treba realizovati programe sistemske informativno-obrazovne i marketinške promocije godišnjih kalendara i pojedinih sadržaja,
- postojeće sportske objekte maksimalno otvoriti potrebama svih građana,
- na Fakultetu za fizičku kulturu i Medicinskom fakultetu osigurati školovanje novih visokostručnih kadrova za potrebe sportskih aktivnosti svih građana.

Polazeći od toga da je zdravstvena zaštita sportista, veoma važan elemenat u izgrađivanju zdrave ličnosti čovjeka, treba stalno raditi na tome da stanovništvo aktivno učestvuje u raznim sportskim aktivnostima. Sistem zdravstvene zaštite u sportu nije dovoljno definisan i izgrađen sa stanovišta prava i dužnosti učesnika u sportskim aktivnostima, kao i uloge državnih organa. Zbog toga se moraju precizirati ciljevi, standardi i normativi zdravstvene zaštite sportske populacije. Zakonom i drugim propisima će se još decidnije regulisati:

- kontrolu stanja zdravlja djece, omladine i svih građana prije početka i u toku trajanja sportskoih aktivnosti,
- pružanje hitne medicinske pomoći takmičarima i svim licima prisutnim na sportskim takmičenjima i priredbama,
- kontrolu uzimanja i davanja stimulativnih i doping sredstava.

Realizacijom strategije razvoja FBiH 2010.-2020. god u oblasti sporta omogućiće se efikasan sistem zdravstvene zaštite sportista, a on zahtijeva:

- usmjeravanje odgovarajućih segmenata zdravlja za zaštitu cjelokupne populacije učesnika u sportskim takmičenjima
- formiranje specifičnog segmenta zdravstvenog sistema koji bi se isključivo bavio zaštitom sportista
- formiranje zdravstvenih centara za sportiste, sa zadatkom da pružaju specijalističku zaštitu, odnosno da se bave unapređenjem zaštite, prevencijom, dijagnostikom, liječenjem i rehabilitacijom oboljenja i povreda karakterističnim za sportsku aktivnost.

12.8. Raseljene osobe i izbjeglice

Vizija

Javna podrška zalaganju za održivi povratak, podsticanje i jačanje uloge države u ovoj oblasti, učestvovanje u planiranju humanitarnih aktivnosti od strane javnih preduzeća, vladinih institucija i nevladinih organizacija, sa posebnim fokusom na Srebrenicu.

Temeljna strateška opredjeljenja

- Dogradnja i razvoj pravno-institucionalnog kapaciteta
- Dovršetak povratka imovine, izbjeglica i raseljenih
- Jačanje održivog povratka
- Izgradnja jedinstvene baze podataka i njeno umrežavanje sa državama iz okruženja

Za rješavanje problema za oko 15.332 raseljenih porodica koliko ih u FBiH čeka na rekonstrukciju stambenih objekata, neophodno je osigurati 400 miliona KM (156,8 miliona KM za obnovu stambenih jednica i infrastrukturu i 200 miliona za zapošljavanje i samozapošljavanje kao podrška održivom razvoju) u narednih 10 godina. Posebna pažnja posvetiće se raseljenim osobama u kolektivnom i alternativnom smještaju, u skladu s realizacijom strateškog cilja-zatvaranje ovih oblika stanovanja.

Pripremljen je Prijedlog „Strategije Bosne i Hercegovine za provedbu Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma," kao okvirni dokument na nivou BiH, kojim se definiraju ciljevi i planiraju potrebne akcije i reforme u pravcu konačnog realiziranja odredbi Aneksa VII Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH (Sporazum o povratku izbjeglica i raseljenih osoba). U izradi ove strategije učestvovali su predstavnici Federalnog ministarstva raseljenih osoba i izbjeglica, a ista je u više navrata razmatrana na organima BiH-Vijeću ministara i Parlamentarnoj skupštini.
Poseban značaj ovom dokumentu daje činjenica da je Strategija prihvaćena od strane resornih državnih i entitetskih institucija, kao i struktura međunarodne zajednice u BiH.
Strategijom su utvrđeni sljedeći strateški ciljevi:

(1) Dovršenje procesa povratka izbjeglica iz BiH i raseljenih osoba u BiH;
(2) Realiziranje povrata imovine i stanarskih prava;
(3) Dovršenje procesa rekonstrukcije stambenih jedinica za potrebe povratka;
(4) Osiguranje uvjeta održivog povratka i procesa reintegrisanja u BiH.
(5) Pravne reforme i usklađivanje propisa;
(6) Strukturalne i organizacijske reforme;
(7) Osposobljavanje i stavljanje u funkciju jedinstvene baze podataka

U okviru godišnjih operativnih programa rada Vlade FBiH, Federalno ministarstvo za raseljena i izbjegla lica će raditi akcione planove sa preciznim godišnjim aktivnostima kako bi se okončao povratak izbjeglih i raseljenih lica u narednih 10 godina.

VI. PROCJENA OSNOVNIH MAKROEKONOMSKIH INDIKATORA I RASPODJELA GDP-a

Procjenu osnovnih makroekonomskih pokazatelja za period 2010.-2020. godina temeljimo na ostvarenjima stimulativnih mjera postavljenim strateškim ciljevima na razini makroekonomskog okvira Federacije BiH i pojedinačnih sektora.

U datom scenariju ekstrapolaciju ostvarenja izvodimo iz angažovanih resursa, obima i efikasnosti predviđenog investiranja, i projektovane poduzetničke aktivnosti na nivou Federacije, kantona i općina. Uzimajući u obzir i stanje i perspektive u makrookruženju, ovakav scenarijo pretpostavlja uspostavu efikasnog institucionalnog kapaciteta i dinamiku ekonomskih aktivnosti u vremenskim fazama:

(a) 2010. godina, sa stopom ekonomskog rasta do 1 %;
(b) perioda 2011.-2015. godina sa prosječnom godišnjom stopom ekonomskog rasta od 5,5 %;
(c) perioda 2016.-2020. godina sa prosječnom godišnjom stopom ekonomskog rasta od 8,0 %.

(a) Ostvarivanje najavljenog oporavka na svjetskim tržištima u toku 2010. godine će se, uz nešto kašnjenja, prenijeti i na BiH/FBiH. Povećanje izvozne tražnje u zemljama glavnim trgovinskim partnerima imaće odraza na porast industrijske proizvodnje (u Federaciji su to bazni metali i proizvodi od metala, hemijska industrija, proizvodi od drveta i povećanje proizvodnje namještaja), te izvoza prerađivačke industrije, što će direktno uticati na oporavak ukupne ekonomije u zemlji. U ovoj godini nastaviće se proces zakočene privatizacije strateških preduzeća FBiH vrijedan približno milijardu KM, što će povećati direktna strana ulaganja za više od tri puta, od čega se očekuje stranih ulaganja u energertski sektor od cca 200 miliona KM.

Oporavak u Federaciji BiH u 2010. godini bi se u ovakvim uslovima ostvario stopom rasta GDP do 1 %, industrijskog rasta od preko 2 %, te zaustavljenim rastom nezaposlenosti (broj zaposlenih bi se smanjio do 1 %) i blagim rastom zaposlenosti do 0,5 %.

(b) Nakon blagog oporavka u 2010. godini i rasta do 1 %, u razdoblju 2011.-2015. godina Federacija BiH može produkovati ciljnu stopu rasta od 5,5 %, što bi predstavljao nastavak predrecesijskog relativno visokog rasta. Uz rast broja malih i srednjih preduzeća (od 3,0 % u periodu 2011.-2015. i 4,5 % u periodu 2016.-2020.), kapitalna ulaganja u energetiku i putnu infrstrukturu, s 15 %-tnim rastom investicija, pokrenuli bi investicioni ciklus koji bi omogućio zaustavljanje pada nezaposlenosti i rast stope zaposlenosti od 2 %. Od 2011. godine se očekuje intenzivni nastavak privatizacije, uključujući provođenje privatizacija „BH Telekoma“ i „HT Mostara“, tako da se očekuje dolazak direktnih stranih ulaganja do 2-3 milijarde KM i intenzivni nastavak ulaganja u elektroenergetski sektor i direktna strana ulaganja od strane izabranih partnera. Interesi za ulaganja u eneregetski sektor i smanjenje rizika poslovanja sprovođenjem mjera strukturalne reforme, pogodovali bi dobijanju statusa kandidata za članstvo BiH u EU (vjerovatno u toku 2011. godine) i stupanja na snagu Sporazuma o stabilizaciji i prudruživanju (u toku 2012. godine), dok bi odredbe o prostoru slobodne trgovine bile realizovane u predviđenom roku (do jula 2013.

godine). GDP p.c. Federacije bi u ovakvom scenariju sa 6.482 KM u 2009. godini porastao na 8.510 KM u 2015. godini.

(c) U razdoblju 2016.-2020. godina otvaraju se pristupni pregovori sa EU tako da se može pretpostaviti da će postojeći način ispunjavanja obaveza na putu EU integracija biti zamjenjen Pristupnim partnerstvom. U strukturnom smislu ovaj bi period trebao biti najpovoljniji za domaće i strane investitore i za poslovni ambijent uopće. U uslovima ispunjenja mjera iz strateškog cilja poboljšanja poslovne okoline, modernizacije i standardizacije poslovanja i konkurentnosti u izvozu, sa okončanim strukturalnim reformama, ekonomski rast bi dosegao ciljanih 8 % godišnje. Pri ovakvom scenariju procjenjeno je da bi GDP p.c. u Federaciji BiH u 2020 godini iznosio 12.485 KM.

Ovaj scenario ne bi odlijepio BiH/FBiH od dna evropske ljestvice (prema Izvještaju CIA - *The World Factbook* za 2008. godinu, od obuhvaćenih 236 zemalja po iznosu GDP p.c BiH se nalazi na 129 mjestu, a u evropskim razmjerama jedino Albanija ima manji GDP p.c), ali bi izvan dinamičkog okvira implementacije Strategije Federacije BiH, nakon 2020. godine, znatno pridonio smanjivanju jaza prema prosjeku evropskih zemalja. Dosadašnja „dinamičnost“ ekonomskog rasta nije bila dovoljna da se uskladi sa članicama EU, čak ni u razdoblju buduće tri radne genereacije: pri najvećoj stabilizacionoj stopi iz 2006. od 6,2 % i tadašnjoj stopi rasta u EU od 2,6 % Bosni i Hercegovini je trebalo 32 godine da zatvori jaz do 75 % prosjeka GDP-a EU-e. (K. Hodžić, 2008).

Naravno, veliki broj faktora utiče na ostvarivanje ciljanog rasta, posebno u dugom periodu, što se prije svega odnosi na investicije, industrijsku proizvodnju, zapošljavanje, uvoz i izvoz. Gledano u cjelini planirane stope rasta i njihovo ostvarivanje, u prvom redu, zavise od realizacije sektorskih strategija kao i strategija razvoja na nivou BiH. Iz ovog razloga, planirane stope rasta treba posmatrati više kao okvir odnosno trend, a njihovo realnije sagledavanje utvrđivat će se *Mjerama tekuće ekonomske politike* i operativnim planovima u periodu provođenja predmetnih strategija.

U sljedećim pregledima dati su ostvareni podaci za 2008. i 2009. godinu, ocjena za 2010., a za period 2011.-2020. godinu procjena ciljanih ostvarenja.

BRUTO VRIJEDNOST PROIZVODNJE I RASPODJELA

(Tržišne cijene)

ELEMENTI	U milionima KM							Struktura u %						
	Ostvareno			Ocjena	Procj.	Predviđanje		Ostvareno			Ocjena	Procj.	Predviđanje	
	1990.	2007.	2008.	2009.	2010.	2015.	2020.	1990.	2007.	2008.	2009.	2010.	2015.	2020.
BRUTO VRIJEDNOST PROIZVODNJE(I+II)	**22.156,7**	**24.618,1**	**28.639,3**	**27.936,0**	**28.300,5**	**34.250,0**	**48.670,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
I. MEĐUFAZNA POTROŠNJA	**11.019,2**	**13.625,0**	**15.936,6**	**15.671,9**	**15.989,8**	**18.323,8**	**25.308,0**	**49,7**	**55,3**	**55,6**	**56,1**	**56,5**	**53,5**	**52,0**
II.DODANA VRIJEDNOST (a+b+c+d+e)	**11.137,5**	**10.993,1**	**12.702,7**	**12.264,1**	**12.310,7**	**15.926,3**	**23.362,0**	**50,3**	**44,7**	**44,4**	**43,9**	**43,5**	**46,5**	**48,0**
a) Amortizacija	*1.684,8*	*1.747,9*	*2.045,1*	1.927,6	*1.981,0*	*2.500,3*	*3.650,0*	7,6	7,1	7,1	6,9	7,0	7,3	7,5
b) Sredstva zaposlenih	*5.567,9*	*6.793,7*	*7.799,5*	7.598,7	*7.612,8*	*9.590,0*	*13.871,0*	25,1	27,6	27,2	27,2	26,9	28,0	28,5
c) Porez na promet	-	*659,6*	*774,9*	670,5	*735,8*	*924,8*	*1.314,0*	-	2,7	2,7	2,4	2,6	2,7	2,7
d) Subvencija	-	*109,9*	*114,3*	139,7	*113,2*	*171,3*	*244,0*	-	0,4	0,4	0,5	0,4	0,5	0,5
e) Poslovni višak	-	*1.681,9*	*1.968,9*	1.927,6	*1.867,9*	*2.740,0*	*4.283,0*	-	6,8	6,9	6,9	6,6	8,0	8,8
III. Porezi na proiz. i usl. i uvoz minus subv.	-	***2.867,9***	***2.929,3***	***2.820,9***	***2.925,3***	**3.938,8**	**5.838,0**	**-**	**11,6**	**10,2**	**10,1**	**10,3**	**11,5**	**12,0**
IV. BRUTO DOMAĆI PROIZVOD (GDP) II+III	**11.137,5**	***13.861,0***	***15.632,0***	***15.085,0***	***15.236,0***	**19.865,0**	**29.200,0**	**-**	**56,3**	**54,6**	**54,0**	**53,8**	**58,0**	**60,0**
GDP per capita u KM								-						
Stalno stanovništvo	4.066,2	4.865,0	5.487,0	5.287,4	5.335,0	6.850,0	10.050,0	-	-	-	-	-	-	-
Prisutno stanovništvo	4.066,2	5.954,0	6.718,0	6.482,6	6.539,0	8.510,0	12.485,0	-	-	-	-	-	-	-

Napomena: Podaci za 1990. godinu su svedeni na političko teritorijalni nivo poslije Dejtona radi mogućnosti statističkih poređenja.

BRUTO VRIJEDNOST PROIZVODNJE I RASPODJELA - INDEKSI

(Tržišne cijene)

ELEMENTI	INDEKSI						Prosječna stopa rasta		
	2008/2007	2009./2008	2010./2009.	2015./2010.	2020/2015	**2020/2010**	2011-2015	2016-2020	2011-2020
BRUTO VRIJEDNOST PROIZVODNJE(I+II)	**116,3**	**97,5**	**101,3**	**121,0**	**142,1**	**172,0**	**3,9**	**7,3**	**5,6**
I. MEĐUFAZNA POTROŠNJA	**117,0**	**98,3**	**102,0**	**114,6**	**138,1**	**158,3**	**2,8**	**6,7**	**4,7**
II.DODANA VRIJEDNOST (a+b+c+d+e)	**115,6**	**96,5**	**100,4**	**129,4**	**146,7**	**189,8**	**5,3**	**8,0**	**6,6**
a) Amortizacija	117,0	94,3	102,8	126,2	146,0	184,3	4,8	7,9	6,3
b) Sredstva zaposlenih	114,8	97,4	100,2	126,0	144,6	182,2	4,7	7,7	6,2
c) Porez na promet	117,5	86,5	109,7	125,7	142,1	178,6	4,7	7,3	6,8
d) Subvencija	104,0	122,2	81,0	151,3	142,5	215,5	8,6	7,3	8
e) Poslovni višak	117,1	97,9	96,9	146,7	156,3	229,3	8,0	9,3	8,7
III. Porezi na proiz. i usl. i uvoz minus subv.	102,1	96,3	103,7	134,6	148,2	199,6	6,1	8,2	7,2
IV. BRUTO DOMAĆI PROIZVOD (GDP) II+III	**112,8**	**96,5**	**101,0**	**130,4**	**147,0**	**191,7**	**5,5**	**8,0**	**6,7**
GDP per capita u KM									
Stalno stanovništvo	112,8	96,4	100,9	128,4	146,7	188,4	5,1	8,0	6,5
Prisutno stanovništvo	112,8	96,5	100,9	130,1	146,7	190,9	5,4	8,0	6,7

BRUTO DOMAĆI PROIZVOD (GDP) – STRUKTURA PO DJELATNOSTIMA

PODRUČJA - DJELATNOSTI	U milionima KM							Struktura u %						
	Ostvareno			Ocjena	Procjena 2010.	Predviđanje		Ostvareno			Ocjena	Procj. 2010.	Predviđanje	
	1990.	2007.	2008.	2009.		2015.	2020.	1990.	2007.	2008.	2009.		2015.	2020.
A Poljoprivreda, lov i šumarstvo	1.223,1	763,4	812,7	769,3	792,3	1.092,6	1.606,0	11,0	5,5	5,2	5,1	5,2	5,5	5,5
B Ribarstvo	14,6	2,0	2,6	1,5	1,7	2,1	2,2	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
C Rudarstvo	393,7	306,4	343,5	316,8	304,7	397,3	584,0	3,5	2,2	2,2	2,1	2,0	2,0	2,0
D Prerađivačka industrija	2.778,3	1.732,6	2.025,9	1.976,1	1.980,7	2.681,0	4.057,0	24,9	12,5	13,0	13,1	13,0	13,5	13,9
E Snabdjev. energ. gasom i vodom	1.200,4	448,4	615,8	603,4	609,4	794,6	1.168,0	10,8	3,2	3,9	4,0	4,0	4,0	4,0
F Građevinarstvo	824,6	633,9	807,7	769,3	775,6	1.033,0	1.606,0	7,4	4,6	5,2	5,1	5,1	5,2	5,5
G Trg. na vel. i malo; popr. mot. voz. te pred. za lič. up.	1.096,7	1.722,6	2.052,4	2.004,8	2.010,9	2.581,2	3.650,0	9,8	12,4	13,1	13,3	13,2	13,0	12,5
H Ugostiteljstvo	256,0	333,6	359,8	331,9	335,2	437,0	642,0	2,3	2,4	2,3	2,2	2,2	2,2	2,2
I Saobraćaj. skladištenje i veze	756,5	1.021,6	1.099,0	1.071,0	1.066,5	1.450,1	2.190,0	6,8	7,4	7,0	7,1	7,0	7,3	7,5
J Finansij.posredovanje	212,2	598,0	629,2	588,3	609,4	794,6	1.168,0	1,9	4,3	4,0	3,9	4,0	4,0	4,0
K Posl. nekretnin; iznajmlj. i posl. usluge	166,9	1.201,6	1.301,1	1.282,2	1.264,6	1.489,9	2.190,0	1,5	8,7	8,3	8,5	8,3	7,5	7,5
L Javna uprava i odbrana,	733,9	1.179,8	1.364,4	1.327,5	1.314,7	1.628,8	2.336,0	6,6	8,5	8,7	8,8	8,5	8,2	8,0
M Obrazovanje	623,7	647,7	768,7	724,1	742,2	993,3	1.460,0	5,6	4,7	4,9	4,8	4,9	5,0	5,0
N Zdravstv. i soc. zaštita	601,0	570,4	685,0	678,8	685,6	893,9	1.314,0	5,4	4,1	4,4	4,5	4,5	4,5	4,5
O Ostale javne, društv.; soc. i lič. uslužne djelat.	256,0	311,6	335,6	347,0	320,0	357,6	408,8	2,3	2,2	2,1	2,3	2,1	1,8	1,4
UKUPNO DJELATNOSTI	**11.137,5**	**11.473,6**	**13.203,4**	**12.792,1**	**12.813,5**	**16.627,0**	**24.382,0**	**100,0**	**82,8**	**84,5**	**84,8**	**84,1**	**83,7**	**83,5**
Imputirane bankarske usluge-FISIM (minus)	-	480,5	500,7	528,0	502,8	695,3	1.022,0	-	3,5	3,2	3,5	3,3	3,5	3,5
BRUTO DOMAĆI PROIZVOD (GDP) bazne cijene	**-**	**10.993,1**	**12.702,7**	**12.264,1**	**12.310,7**	15931,7	23360	**-**	79,3	81,3	**81,3**	**80,8**	**80,2**	**80,0**
Porezi na proizvode i usl. i uvoz minus subvencije(+)	-	2.867,9	2.929,3	2.820,9	2.925,3	3.933,3	5.840,0	-	20,7	18,7	18,7	19,2	19,8	20,0
BRUTO DOMAĆI PROIZVOD (GDP) tržišne cijene	**11.137,5**	**13.861,0**	**15.632,0**	**15.085,0**	**15.236,0**	**19.865,0**	**29.200,0**	**-**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

Napomena: Podaci za 1990. godinu su svedeni na političko teritorijalni nivo poslije Dejtona radi mogućnosti statističkih poređenja.

BRUTO DOMAĆI PROIZVOD (GDP) – STRUKTURA PO DJELATNOSTIMA - INDEKSI

PODRUČJA - DJELATNOSTI	INDEKSI						Prosječna stopa rasta		
	2008/2007	2009./2008	2010./2009.	2015./2010.	2020/2015	2020/2010	2011-2015	2016-2020	2011-2020
A Poljoprivreda, lov i šumartsvo	106,5	94,7	103,0	137,9	147,0	202,7	6,6	8,0	7,3
B Ribarstvo	130,0	57,7	113,3	123,5	104,8	129,4	4,3	1	2,6
C Rudarstvo	112,1	92,2	96,2	130,4	147,0	191,7	5,5	8,0	6,7
D Prerađivačka industrija	116,9	97,5	100,2	135,4	151,3	204,8	6,2	8,6	7,4
E Snabdjev. energ. gasom i vodom	137,3	98,0	101,0	130,4	147,0	191,7	5,5	8,0	6,7
F Građevinarstvo	127,4	95,3	100,8	133,2	155,5	207,1	5,9	9,2	7,6
G Trg. na vel. i malo; popr. mot. voz. te pred. za lič. up.	119,1	97,8	100,3	128,4	141,4	181,5	5,1	7,2	6,1
H Ugostiteljstvo	107,9	92,2	101,0	130,4	146,9	191,5	5,5	8,0	6,7
I Saobraćaj. skladištenje i veze	107,6	97,5	99,6	136,0	151,0	205,3	6,3	8,6	7,5
J Finansij. posredovanje	105,2	93,5	103,6	130,4	147,0	191,7	5,5	8,0	6,7
K Posl. nekretnin; iznajmlj. i posl. usluge	108,3	98,5	98,6	117,8	147,0	173,2	3,3	8,0	5,6
L Javna uprava i odbrana,	115,6	97,3	99,0	123,9	143,4	177,7	4,4	7,5	5,9
M Obrazovanje	118,7	94,2	102,5	133,8	147,0	196,7	6	8,0	7
N Zdravstv. i soc. zaštita	120,1	99,1	101,0	130,4	147,0	191,7	5,5	8,0	6,7
O Ostale javne, društv.; soc. i lič. uslužne djelat.	107,7	103,4	92,2	111,8	114,3	127,8	2,3	2,7	2,5
UKUPNO DJELATNOSTI	**115,1**	**96,9**	**100,2**	**129,8**	**146,6**	**190,3**	**5,4**	**8,0**	**6,6**
Imputirane bankarske usluge-FISIM (minus)	104,2	105,4	95,2	138,3	147,0	203,3	6,7	8,0	7,4
BRUTO DOMAĆI PROIZVOD (GDP) bazne cijene	**115,6**	**96,5**	**100,4**	**129,4**	**146,6**	**189,8**	**5,3**	**8,0**	**6,6**
Porezi na proizvode i usl. i uvoz minus subvencije(+)	102,1	96,3	103,7	134,5	148,5	199,6	6,1	8,2	7,2
BRUTO DOMAĆI PROIZVOD (GDP) tržišne cijene	**112,8**	**96,5**	**101,0**	**130,4**	**147,0**	**191,7**	**5,5**	**8,0**	**6,7**

OSNOVNI MAKROEKONOMSKI POKAZATELJI RAZVOJA FBIH

ELEMENTI	Ostvareno				Procjena 2010.	Predviđanje		INDEKSI						Prosječna stopa rasta		
	1991.[1]	2007.	2008.	2009.		2015.	2020.	2008/2007	2009./2008	2010./2009.	2015./2010.	2020/2015	2020/2010	2011-2015	2016-2020	2011-2020
ZAPOSLENOST prosj. broj	**631.020**	**413.676**	**430.745**	**426.556**	**428.685**	**451.400**	**523.620**	**104,1**	**99,0**	**100,5**	**105,3**	**116,0**	**122,1**	**1,0**	**3,0**	**2,0**
NEZAPOSLENOST- broj	**199.245**	**367.570**	**338.643**	**354.577**	**355.300**	**347.130**	**305.475**	**92,1**	**104,7**	**100,2**	**97,7**	**88,0**	**86,0**	**-0,5**	**-2,5**	**-1,5**
RADNA SNAGA - broj	**830.265**	**781.246**	**769.388**	**781.133**	**783.985**	**798.530**	**829.095**	**98,5**	**101,5**	**100,4**	**101,9**	**103,8**	**105,8**	**0,5**	**0,7**	**0,6**
STANOVNIŠTVO - u hilj.																
* Stalno	2.758	2.849	2.849	2.853	2.856	2.900	2.905	100,0	100,1	100,1	101,5	100,2	101,7	0,3	0,0	0,2
* Prisutno	2.758	2.328	2.327	2.327	2.330	2.334	2.339	100,0	100,0	100,1	100,2	100,2	100,4	0,0	0,0	0,0
DODANA VRIJEDNOST (GDP) u mil. KM	**11138 [2]**	**13.861**	**15.632**	**15085 [3]**	**15.236**	**19.865**	**29.200**	**112,8**	**96,5**	**101,0**	**130,4**	**147,0**	**191,7**	**5,5**	**8,0**	**6,7**
STEPEN ZAPOSLENOSTI (prisut. stanov)	22,9	17,8	18,5	18,3	18,5	19,3	22,4	103,9	98,9	101,1	104,3	116,1	121,1	0,8	3,0	1,9
STOPA NEZAPOSLENOSTI	24,0	47,0	44,0	45,4	45,3	43,5	36,8	93,6	103,1	99,8	96,0	84,8	81,3	-0,8	-3,2	-2,0
GDP po stanovniku u KM																
* Stalno stanovništvo	4066 [2]	4.865	5.487	5.287	5.335	6.850	10.050	112,8	96,4	100,9	128,4	146,7	188,4	5,1	8,0	6,5
*Prisutno stanovništvo	4066 [2]	5.953	6.717	6.483	6.539	8.510	12.485	112,8	96,5	100,9	130,1	146,7	190,9	5,4	8,0	6,7
IZVOZ ROBE - u mil. KM	**1.417**	**4.150**	**4.647**	**3.686**	**4.055**	6.105	**9830**	**112,0**	**79,3**	**110,0**	**150,7**	**161,0**	**242,4**	**8,5**	**10,0**	**9,3**
UVOZ ROBE - u mil. KM	**1.120**	**9.907**	**11.356**	**8.202**	**8.610**	**11.010**	**14755**	**114,6**	**72,2**	**105,0**	**127,9**	**134,0**	**171,4**	**5,0**	**6,0**	**5,5**
ST. POK. UVOZA IZVOZOM ROBE U %	126,8	41,9	40,9	44,9	47,1	55,5	66,6	97,7	109,8	104,9	117,8	120,0	141,4	3,3	3,7	3,5
POTROŠAČKE CIJENE (inflacija)	-				do 102,0	**do 104,0**	**do 106,0**	107,7	99,7							
FIZIČKI OBIM																
*Industrija (ponder mase) u mil.	1.769,6	1.140,2	1.230,3	1.087,6	1.109,3	**1500,0**	**2.300**	107,9	88,4	102,0	**135,3**	**153**	**188,0**	**6,3**	**8,5**	**7,4**
*Poljoprivreda (u mil. KM)	1.499	1.180,0	1.277	1.328	1.395	1.960	2.880	108,3	104,0	105,0	140,5	146,9	206,5	7,0	8,0	7,5
*Šumarstvo (u hilj. m^3)	2.097	1.998	2.038	1.667	1.675	1.895	2.200	102,0	81,8	100,5	113,1	116,1	131,3	2,5	3,0	2,8
*Građevinarstvo (u hilj. ef. čas)	69.000	21.269	22.507	19.565	19.858	25.400	37.380	105,8	86,9	101,5	127,9	147,1	188,2	5,0	8,0	6,5
*Saobraćaj (ponder mase)	11.335	18.765	17.997	17.025	17.110	19.880	24.830	95,9	94,6	100,5	116,1	124,9	145,1	3,0	4,4	3,8
PROMET - u milionima KM																
*Trgovina	9.234	13.954	16.069	13.092	13.225	16.915	24.895	115,2	81,5	101,0	127,9	147,2	188,2	**5,5**	8,0	6,5
*Ugostiteljstvo	487	119	136	132	133	**178,0**	**255**	114,2	97,1	100,5	133,8	143,3	191,7	6,0	7,5	6,7
PROSJEČNE PLAĆE - u KM	**438**	**662**	**751**	**792**	**812**	**1.038**	**1.525**	**113,5**	**105,5**	**102,5**	127,8	146,9	187,8	5,0	8,0	6,5

[1] Podaci za 1991. godinu su svedeni na političko teritorijalni nivo poslije Dejtona radi mogućnosti statističkih poređenja.
[2] Odnosi se na 1990. godinu
[3] Ocjena

Uz navedenih pregleda vidljivi su slijedeći ciljani makroekonomski indikatori do 2020. godine:

a) Izražena u dinamičkim fazama (u 2010. godini sa 1 %; u perioda 2011.-2015. sa 5,5 %; i u periodu 2016.-2020. sa 8,0 %) ciljana prosječna stopa ekonomskog rasta u periodu 2010-2020. godine iznosi 6,7 % po kojoj GDP p.c od 2010. do 2020 narasta za 92 %, sa 6.482 KM na oko 12.500 KM.

b) U prethodnom periodu od 2000. do 2009. godine evidentirana je stagnacija zapošljavanja, a posebno je izražena u 2002. i 2009. godini, sa prosječnom stopom rasta zaposlenosti od tek 0,4 %. U narednom periodu (2011.-2020. godina) predviđena stopa zapošljavanja iznosi 2,0 %. Sa izvršenjem planiranih stopa rasta broj zaposlenih bi iznosio u 2015. godini 451.400, a u 2020. godini 523.620.

Stepen zaposlenosti mjeren brojem zaposlenih u odnosu na prisutno stanovništvo u 2009. godini iznosio je 18,3 %, a prema projekciji za 2015. iznosi 19,3 % i u 2020. godini 22,4 %. Napominjemo da je broj prisutnog stanovništva (2.327.000) uzet kao osnovica. Ukoliko bi se stopa rasta zapošljavanja ostvarivala prema predviđenoj dinamici, broj nezaposlenih bi se znatno smanjivao, u prvom redu u periodu od 2012.-2015. godine, a posebno u periodu 2016.-2020. godine. Ovo je razumljivo pošto se u ovim periodima treba da ostvari snažnije investiranje i bitno poveća poslovna aktivnost u Federaciji BiH. Stepen nezaposlenosti koji je u 2009. godini iznosio 45,4%, procjena je da će se u 2015. smanjiti na 43,5%, a u 2020. godini na 36,8%.

c) Rast plaća u principu prati rast GDP-a. Prosječna plaća bi u 2015. godini iznosila 1.038 KM, a u 2020. godini 1.525 KM. Poređenja radi Hrvatska ima (II/2010. godine) prosjećnu plaću koju planira FBiH ostvariti 2020. godine.

d) Značajan iznos planiran je za realizaciju strateških investicionih projekata. Najveći dio se odnosi na promet i komunikacije, elektroenergetski sektor, vodoprivredu i turizam. Na ove sektore od ukupno predviđenih investicionih ulaganja otpada 86,4%. Koliki će se iznos u planskom periodu realizirati zavisi od raspoloživih finansijskih izvora i načina realizacije predmetnih investicija. Treba imati u vidu da se znatan dio investicionih projekata, bez obzira što su odluke donesene u jednom planskom periodu, prenosi u drugi. Ovo se posebno odnosi na investicije velike predračunske vrijednosti sa dužim periodom izgradnje. Podaci govore da ostvarene investicije u FBiH u 2008. godini iznose 4,3 milijarde KM. Predvidjeli smo da se u planskom periodu povećaju više od pet puta sa prosječnom stopom rasta u periodu 2011.-2020. godine od 15 %. Od realizacije planiranih investicija umnogome zavise stope rasta ostalih makroekonomskih pokazatelja.

e) Strateški cilj je da se izvoz povećava bržom dinamikom od uvoza.U kom iznosu i dinamici će se ostvarivati izvoz, u prvom redu, zavisi od konkurentnosti domaćih proizvoda, ostvarene proizvodnje, prometa i usluga, tržišta, (CEFTA, EU i ostatak svijeta), podsticajnih mjera i dr. Kada je u pitanju robna razmjena cilj je u narednom periodu ostvarivati brži rast izvoza od uvoza kako bi stopa pokrivenosti uvoza izvozom bila veća i kako bi se smanjivao deficit u robnoj razmjeni. Sa prosječnom stopom rasta izvoza u periodu od 2011.-2020. godine u procentu od 9,3 % i uvoza od 5,5%, pokrivenost uvoza izvozom (u 2009. godini je iznosila 44,9%), u 2015. bi iznosila 55,5%, a u 2020. godini 66,6 %.

e) Što se tiče ostalih pokazatelja predviđa se prosječna stopa rasta industrije u procentu od 6,5 %, poljoprivrede 7,5 %, šumarstva 2,8 %, građevinarstva 6,5 %, saobraćaja 3,8 %, trgovine 6,5 %, ugostiteljstva 6,7 %, prosječne plaće 6,5 % i inflacije do 6,0 %.